Programa de doctorat en Geografia

Universitat Autònoma de Barcelona

La controvèrsia de la Plaça de Lesseps (Barcelona). Una oportunitat per a repensar la condició dels espais públics urbans

Tesi doctoral realitzada per
Brais Estévez Villarino

Dirigida per
Dra. Maria Dolors Garcia Ramon

Departament de Geografia
Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona
Setembre 2014

Índex

Agraïments 1

Introducció 3

Estructura 8

Qüestions investigades i finalment no introduïdes en el treball 10

Sobre mètode i metodologia 11

La construcció metodològica d'un objecte d'estudi. L'espai públic com a assemblatge 11

ANT i NRT, noves perspectives i desafiaments per a l'estudi de l'espai públic 15

El gir afectiu 17

Mètodes i procediments de la recerca 19

Tècniques documentals, entrevistes en profunditat i tasques d'observació 20

Observacions no sistemàtiques 23

Del dir al fer i del text al cos 23

La descoberta de la multiplicitat. Xarxes de pràctiques d'un món comú: la Biblioteca Jaume Fuster, el col·lectiu de persones sense sostre i la comunitat skater 26

Lesseps sense llar 28

Lesseps plaça pública 29

Lesseps biblioteca 30

Lesseps skater (terra groc) 30

1. La guerra de Lesseps, una controvèrsia urbanística en dos actes **33**

Introducció 33

Antecedents 35

Lesseps, una controvèrsia urbanística 38

La traducció 41

La lluita contra el pas elevat, un embull polític i tècnic 43

La segona exposició sobre la plaça de Lesseps 57

Un allau informatiu, notes i contranotes 59

Mediació, tècnics independents i les vicissituds de la Comissió Mixta (I) 65

Etapa Masó 70

Plaça de Lesseps, solució salomònica. La "Solució Masó" 72

Mobilització dels aliats 72

Resistències, dissidències i traïcions 76

El projecte de la "Solució Masó", enllestit 79

Al·legacions 79

Inici de les obres 82

La polèmica esclata de nou 82

En definitiva 87

La reaparició de la controvèrsia, la segona disputa 1996/2003- 89

Presentació del projecte: "Refundar un mar d'asfalt" 95

La constatació de la traïció i la gestació del conflicte 95

La polèmica esclata de nou. Un febrer calent a Lesseps 97

Paralització del projecte, negociació i participació 104

La Comissió mixta i els tècnics independents (II) 105

Fòrums híbrids. Democratització de la democràcia a Lesseps? 107

Lesseps info. "Els veïns, marquen, dibuixen, s'enfronten als plànols, etc." 118

Presentació/enrolament 124

Obres 128

2. Descripció d'una plaça.
L'espai habitat com a laboratori de l'espai públic 135

Introducció 135

Àmbit 1. El Putget i Farró 138

Introducció 138

Observació per dies 138

Dilluns 4 de juliol de 2011 138

Matí 138

Tarda 142

Diumenge 10 juliol de 2011 143

Matí 143

Tarda 144

Conclusions de l'àmbit 1 146

Àmbit 2. Des d'Homer-Sant Magí fins a Gran de Gràcia-República Argentina 150

Àmbit 2A (Del carrer de Sant Magí al carrer de Mont-roig) 150

Introducció 150

Observació per dies 151

Dilluns 4 de juliol de 2011 152

Matí 152

Tarda 155

Diumenge 10 de juliol de 2011 155

Matí 155

Tarda 156

Conclusions de l'àmbit 2A 156

Àmbit 2B (Carrer Moint-roig/Gran de Gràcia) 158

Introducció 158

Observació per dies 161

Dilluns 4 de juliol de 2011 161

Matí 161

Tarda 163

Diumenge 10 de juliol de 2011 164
Matí 164
Tarda 166
Conclusions Àmbit 2B 167
Àmbit 2C (La popa) 169
Introducció 169
Observació per dies 172
Dilluns 4 de juliol de 2011 172
Matí 172
Tarda 175
Diumenge 10 de juliol de 2011 175
Matí 175
Tarda 175
Conclusions de l'àmbit 2C 176
Àmbit 2D (Illa) 180
Introducció 180
Observació per dies 182
Dilluns 4 de juliol de 2011 182
Matí 182
Tarda 183
Diumenge matí 10 de juliol de 2011 184
Matí 184
Tarda 184
Conclusions de l'àmbit 2D 184
Àmbit 2E (Banda de muntanya.Carrer Homer-República Argentina) 186
Introducció 186
Observació per dies 188
Dilluns 4 de juliol de 2011 188
Matí 188
Tarda 188
Diumenge 10 de juliol de 2011 189
Matí 189
Tarda 189
Conclusions de l'àmbit 2E 190

Àmbit 2F (Josepets i àrea de jocs infantils) 190
Introducció 190
Observació per dies 192
Dilluns 4 de juliol de 2011 192
Matí 192
Tarda 193
Diumenge 10 de juliol de 2011 198
Matí 198
Tarda 199
Conclusions de l'àmbit 2F 200
Àmbit 3. Zona biblioteca 202
Introducció 204
Pràctiques espacials 205
Observació per dies 207
Dilluns 4 de juliol de 2011 207
Matí 207
Tarda 214
Diumenge 10 de juliol de 2011 221
Matí 221
Tarda 224
Conclusions de l'àmbit 3 227
Àmbit 4. Parc 229
Introducció 229
Observació per dies 231
Dilluns 4 de juliol de 2011 231
Matí 231
Tarda 244
Diumenge 10 de juliol de 2011 246
Matí 246
Tarda 247
Conclusions de l'àmbit 4 250
A tall de resum 253

3. La biblioteca Jaume Fuster. Multiplicitat, afecte i arquitectura no representacional com a possibilitadors del consens a Lesseps 261

L'aparició de la biblioteca a la recerca 262

Enquesta BJF 269

Resultats 275

Perfil de les persones usuàries 275

Nous espais per a nous usos 285

TIC's/Ordinadors/Wi-Fi 289

Espai de sociabilitat/interaccions 298

Rol i percepció del disseny arquitectònic 310

Biblioteca i gènere 314

L'assoliment del consens a la BJF, l'heterogeneïtat material de "l'espai social" 318

Com estudiar l'estabilització del consens i la idea d'espai social. La Geografia Crítica de l'Arquitectura i la retòrica de les big things (o building events) 322

El gir afectiu 329

L'arquitectura afectiva i no representacional de Pep Llinàs com a clau del consens. 332

Observacions 353

Matí del dimarts 11 d'octubre de 2011 355

L'espera 355

Plànol Planta Baixa Matí (PBM) 356

PB1. Vestíbul 356

PB2. Àrea de diaris i revistes (11,45h) 358

PB3 Cafeteria + terrassa (12h) 363

PB4 Àrea infantil 366

Plànol Àrea General 1 Matí (AG1M) 368

AG1.1 368

AG1.2 370

AG1.3 372

AG1.4 373

Plànol Àrea General 2 Matí (AG2M) 376

AG2.1 376

AG2.2 376
AG2.3 377
AG2.4 378
AG2.5 380
Tarda del dimarts 11 d'octubre de 2011 381
Plànol Planta Baixa Tarda (PBT) 382
PB1 Vestíbul 382
PB2. Àrea de diaris i revistes 383
PB3 Cafeteria + terrassa 385
PB4 Àrea infantil 386
Plànol Àrea General 1 Tarda (AG1) 388
AG1.3 389
AG1.4 391
Plànol Àrea General 2 Tarda (AG2T) 392
AG2.1 392
AG2.2 392
AG2.3 392
En definitiva 395
A tall de resum 397
Reflexions finals. A tall de conclusió 403
Capgirar la tradició i estudiar l'espai públic des de noves premisses 405
La controvèrsia de Lesseps, un problema de representació 407
D'una altra plaça Lesseps és possible a una plaça de possibles restringits 413
Biblioteca Jaume Fuster, l'assemblatge del consens 417
La cura, una aportació feminista i de gènere per a transformar l'espai públic 418
Bibliografia 421

Agraïments

Tot i que les tesis doctorals acostumen a tenir l'aparença de treballs solitaris, sempre compten amb una xarxa heterogènia sense la qual no sobreviurien. Com que la cadena de mediadors –persones, institucions i objectes– que componen la meva xarxa es podria resseguir gairebé sense límits, em deixaré pel camí una munió de noms importants que, en tot cas, espero que se sentin al·ludits i reconeguts en aquest treball.

En primer lloc, vull tenir paraules d'agraïment per a la meva directora de tesi, Maria Dolors Garcia Ramon. Sense ella no hauria estat possible obtenir la beca de Formació de Personal Investigador que em va permetre gaudir de quatre anys de benestar econòmic per fer recerca i formar-me com a investigador. Tampoc no hauria pogut assumir i acomplir amb tanta llibertat un desafiament epistemològic ple d'incerteses des de bon començament. Gràcies Maria Dolors per la teva paciència i comprensió, i gràcies també per haver-me acompanyat en un trajecte tan llarg i embrollat.

Gràcies a les companyes del GRGG per haver-me fet sentir com un més. Gràcies també a tot el Departament de Geografia de la UAB per l'hospitalitat i l'afecte proporcionats des del primer dia d'arribada. Vull agrair de manera especial el suport i l'estima d'Abel Albet, Àngel Cebollada, Antoni Durà, Enric Mendizàbal, Francesc Muñoz i Pilar Riera.

Gràcies als companys i companyes de Doctorat per la vostra amistat, els cafès fets i les converses mantingudes: Aimada Solé, Albert Arias, Albert Mas, Bernat Lladó, Brice de Reymaeker, Carles Guirado, Cristian Amer, Esteve Dot, Fabià Díaz, Helena Cruz, Hug March, Maria Barrachina, Maria Rodó, Miquel Pybus, Oriol Porcel, Pere Suau, Raquel Cunill, Rosa Cerarols, Xavier Ferrer, Xavier Oliveras.

A totes les persones i entitats del món comú de Lesseps que varen compartir el seu temps, inquietuds i coneixements amb mi. Especialment al Centre Heura,

l'Associació de Veïns i Comerciants de Lesseps, els Amics de Lesseps, la Biblioteca Jaume Fuster i Drop Inn Skate.

A Xurxo Insua per la seva amistat i per haver-me ajudat tant i tantes vegades amb qüestions de disseny gràfic fins al punt d'haver fet la meva feina millor. A Isaac Marrero, per ser sempre a l'altre costat del telèfon i haver aplacat tants dubtes. A Tomás Montes li dec moltes de les millors fotografies de la tesi Als meus amics Aitor Rivas, Amiel Lammersdorf, Andrea Corachán, Antón Núñez, Aurelio Castro, Carlos Xabier, Cristina Ultreia, Irma Amado, José Núñez, Luís Outeiro, María do Cebreiro, Mariana Petitti, Pablo Cayuela, Ramiro Ledo, Xocas López, per ser i per ser-hi tantes vegades.

Gràcies a l'extint Ministerio de Educación y Ciencia per concedir-me l'any 2007 una ajuda predoctoral de Formació de Personal Investigador (FPI). Al serveis públics d'ocupació per finançar una part substancial de la recerca mitjançant el subsidi d'atur i als meus pares per garantir-me la tranquil·litat econòmica necessària per enllestir l'escriptura de la tesi.

A meus pais polos seus afectos e coidados, pola vida.

À Sonia, por umha vida em comum e polos esforços para a sustentar.

Josep Maria Flotats i Albert Viaplana *in memoriam*

Introducció

Aquest treball és el resultat d'un periple llarg, arriscat i un pèl indòmit que té el seu punt de partida en la tardor de l'any 2007. Després d'haver rondat pels cursos de Doctorat del Programa de Geografia de la UAB, la concessió d'una beca Predoctoral de Formació de Personal Investigador (FPI) –convocada pel Grup de Recerca de Geografia i Gènere (GRGG) i finançada per l'aleshores Ministerio de Educación y Ciencia– em va permetre fer un tomb en la meva vida, apostar per quedar-me a viure a Barcelona durant un mínim de quatre anys i, tot d'una, incorporar-me com investigador al GRGG del Departament de Geografia de la UAB, en el si del qual podria dur a terme la meva tesi doctoral.

El grup de recerca en què m'integrava, la investigadora principal del qual era la Dra. Maria Dolors Garcia Ramon, es trobava immers en un projecte anomenat *Espacios públicos ¿Lugares de inclusión o exclusión? Aportaciones desde la geografía social y del género* (2006-2009, Ministerio de Educación y Ciencia), del qual depenia la meva beca. L'objectiu del projecte, tal i com s'assenyalava en la memòria de la seva sol·licitud, consistia en l'estudi de la capacitat d'integració –exclusió/inclusió– social, cultural, política i simbòlica d'un seguit d'espais públics de Catalunya i Galícia. A més dels indrets escollits per realitzar el treball de camp, en l'esmentada memòria es feia èmfasi en tres col·lectius considerats especialment vulnerables i, per tant, mereixents d'un major interès investigador, a saber: persones grans, infants i immigrants.

Del GRGG coneixia el seu compromís amb les perspectives de gènere, l'urbanisme crític i les metodologies qualitatives, i si bé els estudis urbans eren només una de les tres principals línies d'investigació que desenvolupava –les altres dues eren la història del pensament geogràfic i els estudis de gènere del món rural–, algunes de les tesis doctorals que s'hi havien fet en els darrers anys evidenciaven la consolidació d'una tendència emergent vers l'estudi d'espais públics urbans. Sens dubte, el compromís del GRGG amb les perspectives crítiques i la seva contrastada

perícia amb les innovacions metodològiques garantien un entorn acadèmic obert, estimulant i molt atractiu per dur a terme la investigació. La meva tesi, doncs, s'havia de sumar a aquella tendència que, prèviament i sota la direcció de Maria Dolors Garcia Ramon, ja havien abonat investigadores com Anna Ortiz, Ariadna Cucurella i Fabià Díaz en les seves respectives recerques.

Mentre m'aclimatava a la quotidianitat del Departament, l'organització de seminaris periòdics, en el si del grup de recerca, en que s'hi discutien lectures de textos metodològics i epistemològics em permetria familiaritzar-me amb els principals debats existents en la geografia humana. En efecte, tot i que de manera molt embrionària, aquelles sessions de debat em servirien per començar a qüestionar algunes de les assumpcions dominants de la geografia urbana i cultural. En aquest sentit, no està de més recordar el rol que jugarien en aquesta primera etapa els debats de textos sobre perspectives i enfocaments de gènere. Sens dubte, la crítica dels binarismes i de l'afany universalista de la modernitat que es desprenia d'aquelles lectures va constituir un dels principals punts de partida per problematitzar amb posterioritat un seguit de nocions molts arrelades en la geografia que, segons el meu parer, limitaven la comprensió i l'estudi dels espais públics. De mica en mica, esperonat per aquells debats, aniria avançant en la definició del meu instrumental teòric fins que, al mes de desembre del 2008, vaig defensar el treball de recerca –l'antiga tesina– al Departament de Geografia de la UAB. Amb el títol *Envers unes (micro)geografies urbanes de la vida quotidiana. Gènere i dinàmiques identitàries en la producció d'espai públic urbà*, aquell treball contenia una primera aproximació teòrica a alguns temes del projecte que havien de bastir la tesi: espai públic, perspectiva de gènere i polítiques de la identitat. El meu propòsit amb l'esmentat treball era esbossar un projecte de tesi que em permetés tractar amb el repertori conceptual dominant en els estudis de l'espai públic d'una manera alternativa, clarament constructivista i performativa. És a dir, en comptes d'assumir definicions apriorístiques sobre l'espai públic i el seu "equipament social", aquella memòria de recerca era una mena de declaració d'intencions, un gest amb què mirava de situar-me a prop dels corrents i perspectives que, segons la meva intuïció, em permetrien elaborar una etnografia urbana més oberta a la complexitat, la multiplicitat i les pràctiques, que no pas a la validació o refutació d'una sèrie d'assumpcions prèvies.

La descoberta i l'assumpció de les perspectives relacionals, performatives i antiessencialistes tindria conseqüències tan profundes com ambivalents. Per una banda, aquell entramat de propostes, caixes d'eines, assumpcions ontològiques i alternatives metodològiques es convertirien en el principal motor de la recerca, una mena d'esperó, desafiament i estímul intens que, de manera més o menys evident, havia convertit el meu treball en una mena de repte epistemològic. Tanmateix, per altra banda, aquella mateixa decisió, el meu compromís amb els enfocaments i les perspectives analítiques que em duien a abraçar una conceptualització alternativa

d'allò social, m'atorgaria una identitat problemàtica que, de vegades, es podria arribar a considerar un xic indisciplinada i supèrbia, però que subjectivament jo vivia amb una sensació de desorientació, desarrelament, exili interior i precarietat que no em vaig acabar d'espolsar mai.

Convençut del potencial analític i explicatiu que trobava en els enfocaments antiessencialistes i no representacionals, a mesura que m'allunyava de les perspectives hegemòniques i incorporava aquells nous postulats epistemològics –o un domini conceptual inèdit que, mentre que no l'acabava de domesticar, podria semblar mera xerrameca pretensiosa i extravagant–, la meva posició es tornava incòmoda i el camí que estava traçant era qualsevol cosa menys segur i tranquil·litzador. Bona part de les vivències, vicissituds, mancances, molts patiments i alguna alegria esdevingudes al llarg de la recerca no s'entendrien sense l'aposta per indagar una comprensió de l'espai públic no hegemònica que em comportaria un procés d'aprenentatge llarg i a voltes tortuós. L'aproximació a una sèrie de perspectives, premisses, enfocaments, conceptes, autor(e)s i ontologies alternatives al repertori dominant en geografia –almenys en la geografia que es practica a l'acadèmia catalana i espanyola– m'exigirien dur a terme un esforç intel·lectual que, si bé és el responsable dels aspectes més destacats d'aquest treball, també és la causa d'algunes de les seves llacunes. Ara bé, en comptes d'emmordassar el meu objecte d'estudi seguint una noció de social que em permetria decidir de manera apriorística quins eren els fenòmens importants i quins els grups que els podrien protagonitzar, la comprensió alternativa d'allò social que proposava l'ANT[1] (Actor-Network Theory) m'exigia operar amb una sensibilitat diferent. Així les coses, si social ja no era una realitat aproblemàtica, un marc, un context –un àmbit de la realitat diferent a allò natural i tècnic–, ni tampoc un *explanans*, sinó un procés de reassociació i reassemblatge d'entitats heterogènies, la incògnita que calia resoldre era la següent: com respondre i no trair els objectius del projecte –la capacitat d'integració de l'espai des del punt de vista d'algun dels col·lectius esmentats més amunt– amb una comprensió alternativa d'allò social?

Durant uns quants mesos, aquella preocupació em va mantenir capficat en la lectura i la cerca de textos amb què poder justificar el canvi d'orientació que pretenia incorporar a la recerca sense que allò semblés un acte d'indisciplina o una impugnació dels objectius del projecte en què se m'havia acollit amb enorme hospitalitat. Empantanegat en aquell procés, mentre passava el temps i jo no trobava la manera de sortir-me'n, la concessió d'una estada breu de personal investigador al Graduate Centre (GC) de la City University of New York (CUNY) es va convertir en una mena d'utopia salvífica. Segur que allà, imaginava, hi podria desfer el meu nus.

[1] En aquest treball apareixeran sovint les siglas ANT i NRT. La primera es correspon amb l'abreviatura d'Actor-Network Theory –en català, Teoria de l'Actor-Xarxa– i la segona fa referència a Non-Representational Theory –Teoria no representacional, en català–, he optat per mantenir ambdues abreviatures en anglès.

A causa d'un problema burocràtic no vaig poder viatjar a Nova York fins a la primavera del 2009. De fet, hi vaig arribar en ple *Spring break* i el GC semblava un desert. Al cap d'uns dies, quan es va reprendre la quotidianitat acadèmica, em vaig adonar que no seria gens fàcil incorporar-me a cap grup concret, que m'hauria d'espavilar tot sol i que aquella idealització d'un entorn diferent en què, quasi per art d'encantament, podria resoldre els dubtes que no havia pogut fer a Barcelona s'esvania. La professora que m'havia convidat era de sabàtic i tothom anava massa enfeinat amb l'acabament del semestre com per atendre un jove estudiant arribat de Barcelona, tímid, i que a penes parlava anglès. Tan sols un parell de professors em van convidar a assistir a alguns del seus seminaris, però serien fonamentalment les i els estudiants de doctorat els qui em donarien un cop de mà i m'ajudarien a fer més passadora l'estada. Atesa la situació, em vaig tancar a la biblioteca i vaig optar per aprofitar el temps que tenia per davant per estudiar amb profunditat la bibliografia que havia consultat d'ençà de la defensa de la tesina. Havia de tornar a Barcelona amb unes preguntes de recerca clares i una estratègia definida per tal de fer el treball de camp; però, sobretot, havia de solucionar les tensions que observava entre l'orientació del projecte i aquella comprensió alternativa que jo pretenia explorar.

En el decurs d'aquells quatre mesos, doncs, m'afanyaria a definir el meu objecte d'estudi i el meu instrumental metodològic. Progressivament, l'espai públic deixaria de ser un receptacle en què succeeix la vida social per convertir-se en un assoliment relacional, múltiple i heterogeni, una realitat l'estudi de la qual requeria d'un treball de rastreig d'associacions i de seguiment de controvèrsies assenyalades pels propis actors. Aquell desafiament de les assumpcions modernes amb què l'ANT havia sacsejat el pensament social contemporani –amb una barreja d'agnosticisme ontològic, abolició dels marcs dicotòmics i una aposta decidida per l'antiessencialisme–, en la meva recerca se substanciava en la voluntat d'un pragmatisme investigador alertat per la possibilitat d'un camp empíric múltiple i canviant que, tal i com va succeir, acabaria bescanviant realitats i fenòmens autoevidents per incertesses. En efecte, si les perspectives convencionals en geografia entenien que l'espai públic era una mena de nínxol de pràctiques que pressuposava una distribució dels possibles més o menys evident, l'ANT no només no donava per fetes les entitats i els col·lectius que estudiava, sinó que, a més a més, entenia que l'acció no era patrimoni exclusiu dels humans. D'alguna manera, l'ANT permetia que les condicions de possibilitat de l'objecte d'estudi no es veiessin reduïdes a alternatives preconcebudes i, per tant, que allò estudiat pogués identificar qüestions i fenòmens aliens al repertori dominant de la geografia. A més a més, entre el conjunt de textos que vaig poder treballar amb calma a la biblioteca del GC, una bona pila posaven de manifest que el tipus propostes i perspectives que plantejava l'ANT també havien generat expressions pròpies en la geografia. Mitjançant un moviment amb clares concomitàncies amb l'ANT, Nigel Thrift havia encunyat i perpetrat la "teoria no representacional" (NRT). Aquell corrent, instigat per Thrift i ràpidament

estès en la geografia social i cultural britànica, havia incorporat a la geografia humana la noció de social de l'ANT però, a més a més, proposava una comprensió pràctica i performativa d'allò social, del subjecte i del món (Anderson i Harrison, 2010) que defugia l'excés semàntic amb què les perspectives representacionals havien amansit la geografia urbana i cultural. La primacia discursiva que denunciava la NRT es veia confrontada amb una proposta d'ascendència deleuziana que permetia pensar les entitats de manera diferent. Així les coses, en comptes d'encapsular l'espai públic en un marc representacional que limitava les seves dinàmiques segons una idea obsoleta de social, gràcies a l'aliança de l'ANT i la NRT, l'objecte d'estudi passava a comprendre's com una realitat múltiple, relacional i fonamentalment pràctica en què allò humà i no humà s'associava de múltiples maneres en un seguit d'assemblatges en què les emocions i els afectes tenien més protagonisme que no pas la mera raó. A la llum de la NRT ja no calia acomodar les pràctiques en les categories "socials" habituals i les alternatives binàries ja conegudes. Però, a més a més, la problematització del pensament representacional com a forma de coneixement dominant en geografia encoratjava a endinsar-se en una dimensió de la quotidianitat no discursiva, precognitiva i afectiva que operava més enllà de la contemplació, la interpretació i el coneixement conscient.

Així doncs, una dels decisions que vaig prendre durant aquella estada va ser la determinació de no restringir d'entrada la gamma de controvèrsies amb què m'hi havia d'enfrontar. És a dir, encara que allò que em trobés en el treball de camp semblés esbojarrat o aliè als meus interessos no podia ser descartat fins que el gruix de les controvèrsies esmentades pels actors no s'haguessin resseguit del tot. L'espai públic i la seva capacitat inclusiva, havia d'emergir d'un entramat de pràctiques i controvèrsies observades –també de l'acció de lògiques afectives– més que no pas de la validació o no d'un seguit d'hipòtesis prèvies.

Amb aquestes idees al cap vaig formular una sèrie de preguntes de recerca. Per què Lesseps atresorava des de feia dècades l'estigma d'un espai condemnat i un nyap? Com es produeix l'espai públic de la plaça arran de la seva remodelació? Quines són les pràctiques que performen el seu espai social i quina relació tenen amb la inclusivitat de l'espai? On radicaven els seus límits com espai públic? Quin era el rol de l'arquitectura i el disseny com a actor no humà? Com es podia explicar el procés de reassemblatge d'aquest espai des de la noció d'afecte?

En tornar de l'estada, cap a la tardor del 2009, tan bon punt em vaig tornar a aproximar a Lesseps, investigant les causes de la seva endèmica controvèrsia, vaig confirmar que a la llum de la literatura estudiada, allò que tenia entre mans era quelcom més heterogeni, dens i complex, que no pas un espai euclidià en què s'hi esdevenia una dialèctica limitada de relacions "socials". Més enllà d'un espai públic remodelat en què estudiar la seva capacitat inclusiva o bé els fenòmens d'apropiació que podrien convertir un espai abstracte en un lloc rellevant per a la vida de les

persones, Lesseps era un assemblatge múltiple que es componia de moltes maneres. Seria investigant totes aquelles formes de composició de Lesseps com podria respondre a les hipòtesis del projecte i a les meves preguntes de recerca. El que calia, doncs, era submergir-se en la seva quotidianitat, en les xarxes de pràctiques que performaven Lesseps i absorbir les seves controvèrsies sense que, d'entrada, res s'hagués d'encabir en un repartiment de categories donat per descomptat.

Estructura

Així les coses, el tema de la tesi és l'estudi de la plaça de Lesseps com a controvèrsia urbana. En lloc de concebre-la com una realitat autoevident en què s'hi esdevenia una dinàmica social assuaujada per endavant, l'èmfasi en la seva identitat controvertida, múltiple i relacional permet que alguns elements, fenòmens i agències descurats en els estudis habituals sobre espais públics puguin emergir en aquesta recerca. Paviments, pendents topogràfics, processos participatius, infants, associacions veïnals, negociacions, documents de planejament, biblioteques públiques, obres, trànsits rodats, disseny, arquitectura, etc. compartiran protagonisme en l'estudi d'un espai públic que, sobretot, és una realitat múltiple, heterogènia i en canvi constant.

Pel que fa a l'estructura, aquest treball consta de tres capítols centrals acompanyats d'un capítol metodològic, aquesta introducció, les conclusions i un annex bibliogràfic. A més a més, un dossier amb un feix de mapes que il·lustren les observacions sistemàtiques realitzades en la plaça de Lesseps i la biblioteca Jaume Fuster complementen el document.

El capítol metodològic mostra l'entrellat i desenvolupa algunes de les decisions epistemològiques preses. Partint d'una breu reflexió sobre la noció hegemònica d'espai públic existent a la Barcelona del canvi del mil·lenni, el capítol s'endinsa de seguida en les perspectives i corrents a què vaig recórrer (ANT, NRT i gir afectiu) per tal de fer possible una conceptualització alternativa. La part final descriu els mètodes i els procediments emprats en la recerca així com el seu calendari.

El capítol 1, més enllà d'una introducció convencional a l'estudi de cas, és una reconstrucció històrica dels dos grans episodis de controvèrsia urbanística esdevinguts a la plaça de Lesseps contemporània. Conscient que, almenys des de la dècada de 1970, Lesseps arrossega l'estigma d'espai problemàtic, polèmic i conflictiu, vaig concebre el capítol com una oportunitat per examinar perquè aquest indret de Barcelona es va estabilitzar en l'imaginari col·lectiu de la ciutat com un espai gairebé maleït, un nyap per al qual semblava impossible trobar una solució satisfactòria que

hi restaurés el consens. Organitzat en dues parts, la primera aborda el litigi esdevingut entre 1972 i 1978, un període conegut com la lluita del pas elevat. Partint d'una decisió municipal que tombava un acord previ de sentit contrari, un ple municipal celebrat el 3 d'agost de 1972 feia pública l'aposta municipal de construir un pas elevat a Lesseps que, a ulls del veïnat, amenaçava amb anihilar un espai comú. La segona part s'aproxima al període de conflicte obert a començaments dels anys 2000 quan un sector de veïns i veïnes de Lesseps va constatar que el projecte de remodelació amb què es volia esmenar l'actuació implementada en els anys setanta no coincidia amb la documentació que se'ls havia mostrat prèviament. Allò que podria haver estat un conflicte urbanístic més –dels molts que van tenir lloc en la primera dècada del mil·lenni– va derivar en una experiència inèdita que posava de manifest l'esgotament dels mecanismes de presa de decisió convencionals de la democràcia representativa i que, a més a més, semblava desbordar la frontera entre experts i profans. Fent ús d'una eina conceptual típicament ANT com és la noció de "traducció", el capítol proporciona una visió exhaustiva dels dos períodes de controvèrsia esmentats, fent èmfasi tant en la polèmica sobre qui tenia dret a parlar en nom de la plaça –qui n'era el portaveu de Lesseps i, per tant, podia prendre decisions sobre l'espai–, com en l'ampli ventall d'actors que necessiten alinear-se per tal que una determinada visió de la realitat –una proposta de remodelació urbana– pugui reeixir i assolir el consens. El capítol no parteix d'una definició apriorística dels conflictes abordats, no dóna res per descomptat, ni aposta per cap causalitat privilegiada –o narrativa estabilitzada– com a fil argumental. Res està prefixat i, tal i com exigeix el mètode de descripció de controvèrsies, l'èmfasi recau en l'estudi de les associacions, estratègies, accions i negociacions protagonitzades pels actors en litigi. Com posen en escena i desenvolupen els seus punts de vista, com tracten d'alinear el major nombre d'entitats heterogènies, interessos i desigs, com se les enginyen per tal que la seva posició esdevingui punt de pas obligat per a una majoria d'actors implicats. En definitiva, el nyap històric de Lesseps en comptes de servir de factor explicatiu, és allò que ha de ser explicat. La seva existència i estabilització en l'imaginari col·lectiu ha de poder ser resseguida i explicitada mitjançant la descripció de dos grans episodis de controvèrsia en què diferents actors lluiten per la representativitat, per l'assoliment a parlar i decidir en nom de l'espai.

El capítol 2, el primer que vaig escriure, és un estudi de l'espai habitat de Lesseps. Neix de la voluntat de mapificar les presències, descriure de manera detallada la vida quotidiana a la plaça i, d'alguna manera, fer visibles els diferents agençaments[2] i assemblatges que s'esdevenien en un espai acabat de remodelar. Així doncs, aquella "altra plaça Lesseps possible", defensada amb fermesa pel veïnat, es

[2] El concepte d'agençament, tal i com el varen popularitzar Deleuze i Guattari (1977) en la filosofia occidental, té a veure amb l'organització d'una multiplicitat –accepció no gaire llunyana del significat del mot homònim català–; en paraules d'ambdós pensadors, l'agençament implica l'augment de dimensions d'una multiplicitat que canvia de natura a mesura que augmenta les seves connexions.

confronta en aquest capítol amb una descripció exhaustiva de la seva quotidianitat espacial, en la qual les diferents formes de producció espacial detectades permeten escrutar les virtuts i les mancances de l'espai des del punt de vista de la inclusivitat i la convivència.

El tercer i últim capítol conté algunes de les idees més fortes de la tesi. Part de les mancances que havia exhibit la formalització de la plaça de Lesseps des del punt de vista del consens semblaven acomplir-se en la biblioteca Jaume Fuster, un equipament inaugurat en el perímetre de la plaça quatre anys abans de la darrera remodelació de Lesseps i que, segons els testimonis de les persones informants, havia assolit el consens des del començament. És en aquest capítol on algunes de les principals apostes teòriques de la tesi, a saber, l'agnosticisme ontològic, el gir afectiu i la capacitat d'agència d'allò no humà s'expressen amb major contundència. La biblioteca Jaume Fuster irromp en la recerca, al·ludida pels informants, com un efecte relacional que assenyalava una divergència afectiva en la remodelació de Lesseps. Mitjançant una aliança de la teoria de l'actor-xarxa amb la teoria no representacional, el capítol explora l'èxit de l'assemblatge bibliotecari a través de la noció d'afecte.

Finalment, les conclusions tracten de recapitular el procés de la recerca, valorar-ne els seus principals assoliments, reconèixer les mancances i, d'alguna manera, vincular l'aposta epistemològica amb la necessària renovació i ampliació dels estudis dels espais públics.

Qüestions investigades i finalment no introduïdes en el treball

Una de les decisions més doloroses que vaig prendre en aquesta tesi va ser haver de deixar fora del document final una sèrie de qüestions investigades que no van acabar de ser representades en la tesi. Tant el treball d'observació participant i d'entrevistes en profunditat dut a terme amb els usuaris del Centre Obert Heura, com les entrevistes grupals realitzades amb la comunitat skater de Lesseps quedarien fora del document final; també una jornada veïnal organitzada a Lesseps conjuntament amb l'AVC Lesseps. Espero poder treballar més endavant tots aquests materials que, per diferents motius van quedar fora de la tesi. Amb tot, trobo important deixar clar que sense haver explorat aquelles xarxes de pràctiques aquesta tesi hauria estat una altra.

Sobre mètode i metodologia

> Comenzamos en medio de las cosas, *in media res*, presionados por nuestros colegas, empujados por las obligaciones que impone pertenecer a una institución, faltos de dinero, ahorcados por los plazos. Y la mayor parte de lo que hemos estado estudiando, lo hemos ignorado o mal interpretado. La acción ya había comenzado; continuará cuando ya no estemos. Lo que hacemos en el campo –realizar entrevistas, repartir cuestionarios, tomar notas y hacer bosquejos, filmar, hojear la documentación, perder el tiempo torpemente– no resulta claro para la gente con la que hemos compartido no más que un momento fugaz (...). Aunque trabajemos diligentemente, las cosas no mejoran ya que a los pocos meses estamos hundidos en una marea de datos, informes, transcripciones, tablas, estadísticas y artículos. ¿Cómo encontrarle sentido a este lío de papeles que crece sobre nuestros escritorios y llena incontables discos con datos? Lamentablemente *falta* escribirlo y por lo general se lo posterga. Se pudre allí mientras asesores, patrocinadores y clientes nos gritan molestos, y amantes, cónyuges e hijos se enojan con nosotros porque seguimos rebuscando en esta oscura parva de datos (...). Y cuando comenzamos a escribir, finalmente satisfechos de nuestro trabajo, tenemos que sacrificar inmensas cantidades de datos que no caben en la pequeña cantidad de páginas que se nos asigna. Qué frustrante que es todo este asunto de investigar. (Latour, 2008: 179-180).

La construcció metodològica d'un objecte d'estudi. L'espai públic com a assemblatge

Vaig arribar a aquesta ciutat al mes de setembre del 2005 quan l'anomenat model Barcelona[3] agonitzava i les actuacions urbanístiques que en altre temps semblaven

[3] El sintagma "Model Barcelona" ha funcionat com un eslògan, una marca i, fins i tot, un concepte amb el qual s'ha volgut designar el procés de transformació urbana experimentat per Barcelona durant els primers 25 anys de democràcia local. Com una representació consensual i desproblematitzadora, la referència al "model Barcelona" s'ha emprat sovint per a celebrar i elogiar, de manera entusiasta i acrítica, una política de transformació urbana considerada massa exemplar i reeixida com per admetre-hi esquerdes, conflictes o relats alternatius. Tanmateix, durant els primers anys 2000, diferents autores (Benach, 2003; Balibrea, 2004; Unió Temporal d'Escribes, 2004; Benach i Albet, 2005; Delgado, 2005) han assenyalat el rol despolititzador d'una representació urbana adreçada a legitimar la política de transformació que s'hi duia a terme sense oposició aparent. L'any 2004, la celebració del Fòrum Universal de les Cultures va posar de manifest una desafecció profunda vers el model Barcelona; i, si bé algunes autores (Benach i Albet, 2005) troben que aquest any pot

aplegar i garantir propietats tan cohesionadores com integradores ja s'havien convertit en un endimoniat problema de governamentalitat. Als pocs mesos d'instal·lar-m'hi, lluny d'apaivagar-se, aquest escenari s'encresparia encara més amb l'aprovació de *l'Ordenança de mesures per fomentar i garantir la convivència ciutadana a l'espai públic de Barcelona*, un instrument que cosificava l'espai urbà mitjançant una representació mistificadora amb què l'Ajuntament pretenia contenir i pacificar diferents expressions de conflictivitat urbana. La profunda controvèrsia generada entorn de l'aprovació de l'ordenança posava de manifest l'esgotament d'un model urbà que havia deixat de funcionar com una fàbrica de consens; i, d'alguna manera, el canvi de rol experimentat per l'espai públic permetia prendre consciència d'aquella decadència. Si durant els anys de major legitimitat del model Barcelona l'espai públic es podria haver considerat una realitat consensual, a les seves acaballes, s'havia convertit en un dels principals elements de desacord i dissens.

Però, a mes a més, la retòrica del civisme que bastia l'*Ordenança* palesava altres problemes. Una realitat tan complexa, plural i heterogènia com l'espai públic s'havia simplificat en una idealització substancial, harmònica i unitària. Com advertia Delgado, la noció hegemònica d'espai públic semblava operar com una idealització ciutadanista, un dispositiu ideològic i una realitat simbòlica adreçada a erigir un projecte urbà de mercat més que no pas de convivència:

> Para el urbanismo oficial, *espacio público* quiere decir un vacío entre construcciones que hay que llenar de forma adecuada a los objetivos de los promotores y autoridades (...) un ámbito que organizar con el propósito de que quede garantizada la buena fluidez entre puntos, los usos adecuados, los significados deseables, un espacio aseado y bien peinado (...). No en vano la noción de espacio público se puso de moda entre los planificadores sobre todo a partir de las grandes iniciativas de reconversión de centros urbanos, como una forma de hacerlas apetecibles a la especulación, el turismo y las demandas institucionales en materia de legitimidad. En paralelo a esa idea de espacio público como complemento sosegado y tranquilizador para los grandes festines urbanísticos (...) el espacio público pasa a concebirse como la realización de un valor ideológico. (Delgado, 2007a: 225-226).

D'alguna manera, la consciència de la intencionalitat ideològica d'aquell fenomen de mistificació em va encoratjar a cercar altre tipus de conceptualitzacions que m'ajudessin a problematitzar teòricament i política aquella deriva. De mica en mica, amb la lectura d'alguns dels treballs de Delgado (2004, 2005, 2007b) vaig començar a familiaritzar-me amb una fundamentació teòrica alternativa que fugia d'allò substancial i definia l'espai públic com una realitat performativa, amb la qual cosa es dificultava la seva reïficació i l'apropiació normativa des del poder:

---

consignar-se com el moment de la seva defunció, d'altres (Montaner, 2007) entenen que la seva mort seria més lenta.

> Podria considerar-se que l'espai urbà és aquell que genera i on es genera la vida urbana com a experiència massiva de la dislocació i de l'estranyament (...). Posar l'accent en les qualitats permanentment emergents de l'espai urbà implica advertir que aquest no pot ser patrimonialitzat com a cosa ni com a enclavament, ja que ni és una cosa –un objecte cristal·litzat–, ni un enclavament –un fragment de territori dotat de límits–. Com a forma radical d'espai social que és, l'espai urbà no existeix –no pot existir– com un prosceni vacant a l'espera que *alguna cosa* o algú ho ompli. No és un lloc on en qualsevol moment pugui esdevenir alguna cosa esdevé i només en el mateix moment que ho fa. Aquest lloc no és un lloc sinó un *tenir lloc* dels cossos... És per això que unes ciències socials que volguessin atendre analíticament el tipus de realitat humana que veiem entreteixir-se en aquests espais urbans ho serien en bona mesura de la gènesi de l'ocasió, l'esdeveniment i l'emergència, una praxiologia molt més atenta als usos, les competències i les apropiacions, que no a pautes i principis organitzatius que amb freqüència apareixen alhora o fins i tot després –i no abans– de ser invocats i aplicats. (Delgado, 2007b: 18–20).

Així doncs, durant molt de temps em vaig agafar a aquella ontologia pràctica de l'espai públic com si es tractés del meu full de ruta. D'una banda, em permetia impugnar la simplificació interessada d'una realitat complexa que, concebuda d'aquesta manera, ja no admetia les definicions apriorístiques i homogeneïtzadores que reduïen l'espai públic a un escenari autoevident i consensual. I, d'altra banda, em proporcionava un programa d'investigació bastant similar al que havia pogut observar en la teoria no-representacional (NRT), aquell moviment epistemològic desencadenat per Nigel Thrift (1996, 2008) en la geografia humana que desafiava el biaix discursiu, textual i simbòlic que, cap els anys noranta, s'havia tornat dominant en la geografia urbana i cultural. D'una manera semblant a la que proposava Delgado (2007b), els autors i autores de la NRT consideraven que l'atenció investigadora devia recaure en una dimensió pràctica, quotidiana i encarnada de la realitat que existia més enllà de les seves representacions. En efecte, allò que es proposava des de la NRT era un desbordament en tota regla de les aproximacions logocèntriques i representacionals de l'espai, passant a centrar l'atenció en la seva composició material i concreta, en les interaccions esdevingudes entre els cossos i en les capacitats extracognitives d'aquests:

> non-representational theory has a *practical* and *processual* basis for its accounts of the social, the subject and the world, one focused on 'backgrounds', bodies and their performances. (...) non-representational approaches locate the making of meaning and signification in the 'manifold of actions and interactions' rather than in a supplementary dimension such as that of discourse, ideology or symbolic order. (Anderson & Harrison, 2010: 2).

> the emphasis is on practices that cannot adequately be spoken of, that words cannot capture, that texts cannot convey –on forms of experience and movement that are not only or never cognitive. Instead of theoretically representing the world, non-representational theory is concerned with the ways in which subjects know the world without knowing it, the inarticulate

> understanding or practical intelligibility of an unofrmulated practical grasp of the world. (Nash, 2000: 655).

Serien, doncs, les lectures de la NRT allò que em faria adonar d'algunes de les mancances i llacunes que tenia la proposta de Delgado. Quan l'antropòleg barceloní definia l'espai públic com un "tenir lloc dels cossos", estava apel·lant a una mena d'*urbs* nua, sense l'arquitectura (Delgado, 2004: 10), en la qual, les persones havien de fer mans i mànigues per tal d'esquivar les imposicions normalitzadores de la *polis*. Tanmateix, la NRT entenia que l'acció humana sempre està mediada per una multitud d'elements no humans, per tota mena d'objectes, materials i artefactes tecnològics que suporten l'acció i que, per tant, en formen part de manera indestriable.

Aprofundint en les aproximacions de caire performatiu que s'havien dut a terme en la geografia humana vaig descobrir una sèrie de treballs que responien a les conceptualitzacions substancials de l'espai públic d'una manera més complexa. Segons aquella colla de textos –que es nodrien tant de la NRT com de l'ANT–, la impugnació dels fenòmens de simplificació d'una realitat heterogènia en un objecte autoevident no s'assolia fent èmfasi en una performance exclusivament humana que deixava de banda una multitud de fenòmens i actors imprescindibles per a la vida en comú. Ben al contrari, l'espai urbà era entès com un efecte relacional, una realitat híbrida i múltiple que es componia de moltes maneres en funció de diverses xarxes de pràctiques (Farías, 2010, 2011). Així les coses, la noció d'assemblatge (Anderson i Holden, 2008; Rose, Degen i Basdas, 2010; Anderson i McFarlane, 2011) començaria a estendre's com una alternativa heurística amb la qual poder dur a terme aproximacions a l'espai públic que no menystinguessin la seva condició heterogènia:

> assemblages are composed of heterogeneous elements that may be human and non-human, organic and inorganic, technical and natural. In broad terms, assembalge is, then, part of a more general reconstitution of the social that seeks to blur divisions os social–material, near–far and structure–agency. In this use, deploying the term assemblage enables to remain deliberately open as to the form of the unity, its durability, the types of relations and the human and non-human elements involved. Indeed, we could understand the contemporary enthusiasm for assemblage as a response toward the a priori reduction of socio-spatial relations and processes to any fixed form. (Anderson i McFarlane, 2011: 124).

ANT i NRT, noves perspectives i desafiaments per a l'estudi de l'espai públic

Des de finals de la dècada de 1990 un grup creixent de geògrafes i geógrafs s'han aproximat a l'arquitectura i a l'espai públic amb un nou instrumental ontològic i epistemològic. Com un efecte més de la implosió en les humanitats i en les ciències socials de perspectives investigadores antiessencialistes i relacionals com la Teoria de l'Actor–Xarxa (Latour, 2007, 2008; Domènech i Tirado, 1998; Law i Hassard, 1999) i la Teoria No Representacional (Thrift, 1996, 2008; Anderson i Harrison, 2010) algunes qüestions que resultaven alienes al repertori investigador dominant en geografia –com la capacitat d'agència d'allò no humà, el rol actiu de l'afectivitat en la configuració dels espais de vida quotidiana, o una nova definició d'allò social que ja no designarà una realitat homogènia sinó un tipus de relació entre elements humans i no humans– s'han fet lloc en la disciplina. Un degoteig continu de treballs provinents fonamentalment d'universitats britàniques hauria actuat com l'accel·lerador del procés de familiarització de la geografia urbana i cultural amb una gamma d'actors, temàtiques i perspectives inèdites que, a més, permetien pensar els artefactes urbans que caracteritzen la ciutat contemporània allunyats d'un marc excessivament simplificador.

Les maneres de tractar amb l'arquitectura i l'espai públic proposades per aquestes perspectives començarien a gestar-se en la cerca d'alternatives a les insuficiències epistemològiques i metodològiques que una sèrie de geògrafs i geògrafes –pròximes o interessades per alguna de les famílies del postestructuralisme, la fenomenologia, el feminisme, els estudis performatius o els estudis de ciència i tecnologia– varen identificar en la pràctica majoritària de la geografia urbana i cultural de les dècades de 1980 i 1990. Tal i com advertia Loretta Lees (2001), la geografia cultural finisecular s'havia convertit en una disciplina capficada amb les representacions, acotant la seva agenda investigadora a la interpretació i exègesi d'una dimensió textual, simbòlica i discursiva de la realitat que descuidava la seva natura pràctica, encarnada i afectiva. Per a Lees, però també per a altres autores i autors com Lloyd Jenkins (2002) o Jane M. Jacobs (2006), les perspectives convencionals tractaven els artefactes urbans com a mers convitats de pedra, és a dir, com a simples receptacles o escenaris estàtics als quals les geògrafes i geògrafs solien recórrer per il·lustrar altre tipus de fenòmens que consideraven com allò realment important.

D'aquesta manera, les edificacions –i en general l'espai construït– podien ser abordades com a senyal, símptoma o epifenomen d'algun tipus de política urbana –un procés de elititització, una mostra més de l'apropiació capitalista de la ciutat, una evidència d'una política pública regeneradora–, o com un afer de morfologia urbana –en la línia de la polèmica generada amb l'aparició de gratacels en el front marítim

de Barcelona o la controvèrsia de les places dures–, restringint-se excessivament les seves possibilitats d'estudi a la percepció i interpretació. Una cosa similar succeïa en el cas dels espais públics més habituals del repertori de la geografia humana, como places, parcs o carrers. Si bé la geografia compta amb un ampli i contrastat bagatge en l'anàlisi de pràctiques, usos, apropiacions i fenòmens d'inclusió/exclusió, les aportacions de l'ANT i la NRT resulten molt útils per problematitzar el silenci en què s'ha mantingut a bona part del món no humà o "més que humà" en aquestes explicacions. Geògrafs com Hayden Lorimer (2005), Sarah Whatmore (2006) o el propi Nigel Thrift (1996) han defensat la urgència de fer servir una noció de social mès acord amb la proposada per l'ANT, que fes possbile la incorporació protagònica de les agències no humanes a l'estudi de la realitat urbana.

Però, a més d'un procés de renovació metodològica que pretenia situar l'èmfasi de la recerca en una dimensió quotidiana, afectiva i encarnada de l'espacialitat, els treballs d'aquestes autores i autors també implicaven una profunda revisió conceptual que pretenia fugir de l'us de conceptes substancials i essencialistes. En aquest sentit –com assenyalava més amunt– instruments conceptuals com l'espai públic varen comaçar a pensar-se, en sintonia amb els postulats de l'ANT i la NRT, de manera més heterogènia, oberta i performativa. És així com sorgeixen nocions com *big thing* i *building event* (Jacobs, 2006; Rose et al., 2010; Lees i Baxter, 2011), o assemblatge urbà (Farías, 2011; Rose et al., 2010; Anderson i McFarlane, 2011), recursos amb els quals s'intenta esquivar la càrrega essencialista d'una terminologia, la potència heurística de la qual, es veia qüestionada a l'hora de donar compte d'un món híbrid i difús –en el qual els fenòmens estudiats no acabaven d'encaixar en el marc purificador de les categories modernes–.

Aquest afany de revisió conceptual revela la sotragada que els plantejaments analítics, els preceptes i els principis metodològics de l'ANT i la NRT varen provocar en la primera dècada del 2000 en la geografia urbana i cultural. De manera singular, les característiques més idiosincràsiques de l'ANT, a saber, l'agnosticisme ontològic (Callon, 1995) –que nega que els objectes d'estudi tinguin d'entrada una essència substancial o que existeixin elements autoevidents que no requereixin explicació–, el principi de simetria generalitzada (Callon, 1995; Latour, 2007) –que implica l'abolició de la lògica dicotòmica com a manera d'abordar la realitat en funció dels dualismes tradicionals natura/societat, subjecte/objecte, micro/macro, humà/no humà, local/global– i la premisa de l'heterogeneïtat (Law, 1987; Domènech i Tirado, 1998) –que considera que allò que realment caracteritza a les entitats que estudiem és l'heterogeneïtat que les constitueix i possibilita– es varen anar sedimentant en un nova sensibilitat geogràfica. Incorporant aquests principis i prescindint d'un vocabulari simplificador, la "geografia crítica de l'arquitectura" (Lees, 2001, Jacobs, 2006) considera que les possibilitats d'explicació s'ajusten més a la complexitat dels objectes.

Entre les implicacions més evidents d'aquest gir antiessencialista m'agradaria destacar l'impacte que el principi d'agnosticisme generaria en la pròpia conceptualització dels artefactes urbans. Amb una mirada agnòstica, aquests ja no seran abordats com objectes sòlids, dotats d'una identitat o essència prefixada que, en major o menor mesura, anticipava el tipus de fenòmens i d'actors que ens hi trobaríem. Al contrari, el repte ontològic que planteja l'ANT suposa que, en comptes d'entitats autoevidents, l'espai públic i l'arquitectura deuen ser entesos com efectes relacionals, assoliments múltiples d'un entramat d'elements heterogenis –materials, pràctiques, afectes, discursos, etc.–, les lògiques d'associació dels quals han de ser l'objete d'interès investigador.

El gir afectiu

> affects, feelings, and emotions are part of assemblages that make cities complex sites for a being together of existences (Anderson & Holden, 2008: 146).

Una de les conseqüències més significatives d'haver incorporat els principis metodològics de l'ANT i la NRT a la recerca va ser l'assumpció del gir afectiu. Com a part dels debats que la NRT va introduir en la disciplina, allò afectiu s'ha convertit en una de les grans qüestions de la geografia cultural contemporània. De fet, es pot considerar com una de les temptatives més agosarades i reeixides de pensar l'espai més enllà de la representació, havent posat de manifest que a banda dels dominis lingüístics, simbòlics, visuals i textuals dominants (Anderson i Smith, 2001) hi ha una qualitat de la vida aliena a la cognició, una intensitat no discursiva –l'afectivitat– segons la qual l'espai pot ser abordat mitjançant claus somàtiques, sensibles i extralingüístiques.

Conegut al món anglosaxó com *affective turn*, aquest moviment es va formalitzar en universitats dels EUA entre la dècada del 1990 i els anys 2000[4]. Tot i que l'interès per aquesta qüestió té una tradició filosòfica dilatada, la genealogia de les teoritzacions contemporànies sobre els afectes permet indentificar quatre grans motors. En primer lloc, l'emergència de la teoria feminista i el seu qüestionament d'una raó cartesiana, instrumental i heteronormativa que havia relegat la dimensió emocional de la realitat fora de l'àmbit del coneixement. En segon lloc, els treballs de la dècada de 1980 amb què Gilles Deleuze i Félix Guattari recuperarien la noció d'afecte desenvolupada al segle XV per Baruch Spinoza; però, sobretot, una mena de

[4] Dues de les publicacions que millor condensen l'impacte acadèmic del gir afectiu han estat els *readers* apareguts a finals de la primera dècada d'aquest segle, *The Affective Turn: Theorizing the Social*, editat per Clough i Halley (2007) i *The Affect Theory* Reader, l'edició del qual va anar a cura de Gregg i Seigworth (2010).

seqüela d'aquests treballs com va ser la revisió de la lectura spinoziana d'ambdós filòsofs francesos realitzada pel teòric canadenc Brian Massumi (2002, 2011) qui, avui dia, és considerat una de les referències indiscutibles del gir afectiu. En tercer lloc, l'anomenada fase postfordista del capitalisme –una tendència estudiada per Hardt i Negri (2000, 2004) que aborda la producció i manipulació dels afectes com a part d'una estratègia del capitalisme global, en la qual, més que no pas mercaderies, allò que es produeix seria fonamentalment vida social desitjosa de contactes i experiències de socialització–. En quart lloc, el rol que la manipulació de la por i el terror varen jugar en la organització de la vida política posterior als atacs a les Torres Bessones, l'onze de setembre del 2001, un esdeveniment que acabaria situant la qüestió de l'afectivitat al centre de les agendes polítiques i investigadores contemporànies.

Amb tot, el gir afectiu no es considera tant una teoria, o un paradigma, com una perspectiva i una caixa d'eines amb què aproximar-se a la realitat mitjançant claus somàtiques i sensibles que atorguen especial protagonisme a un ventall de dinàmiques corporals i presubjectives alienes al coneixement conscient. De fet, la definició spinoziana d'afecte –recuperada per al pensament contemporani per Gilles Deleuze i Felix Guattari–, sintetitzada en l'adagi "la capacitat d'un cos d'afectar i de ser afectat", ha ajudat a definir aquesta noció como una "intensitat prepersonal", un "esdevenir intangible", un impuls o una potència que actua de dues maneres. D'una banda, com *affectio* –l'afecció d'un cos sobre un altre– i, d'altra banda, com *affectus* –una mena de sentimient, aquelles claus emocionals que una afecció, una expèriencia espacial, deixen en la ment i el cos de les persones i, per tant, en la seva capacitat per actuar–. Sens dubte, les possibilitats de manipulació afectiva de l'espai públic, mitjançant tota mena de mediacions físiques i sensibles adreçades a prefigurar i limitar usos, pràctiques i experiències ha servit perquè la geografia urbana i cultural incorporessin el paper de l'afecte a l'estudi de la ciutat.

Així les coses, l'estudi del rol de l'afecte en l'espai públic té un protagonisme molt rellevant en aquesta recerca i ha estat fonamental per identificar amb exhaustivitat la gestació del vincle social i el sentiment de pertinença que moltes persones han generat amb alguns dels espais explorats. Més enllà d'allò simbòlic, textual i discursiu, l'afectivitat revela com, tot sovint, tant les capacitats com les mancances convivencials dels espais públics tenen a veure amb una dimensió sensible i experiencial de la realitat que també pot ser manipulada.

Mètodes i procediments de la recerca

Al llarg de l'any 2010, en algun dels escassos forats que vaig saber trobar enmig del sorramoll que constituïa la meva primera experiència docent, vaig engegar de manera molt tímida el procés de documentació de la recerca. Fins aleshores, la plaça de Lesseps per a mi no era gaire res més que, d'una banda, un indret molt proper al pis del carrer de Vallirana en què residia des de l'any 2008 –essent Lesseps la "meva" estació de Metro– i, d'altra banda, una vaga referència d'un espai públic controvertit –de vegades identificat amb un conflicte urbanístic recent, d'altres com l'escenari d'un procés participatiu original– que coneixia, de manera molt superficial, gràcies a algunes referències llegides tant en fonts del món dels estudis urbans i del territori, com en publicacions, fòrums i debats d'alguns moviments socials de la ciutat. Poc més en sabia, d'una plaça pública que, en tot cas, semblava encaixar bé en el repertori de les àrees d'estudi que el grup de recerca a què pertanyo havia explorat amb anterioritat[5]. Tots aquests elements, sumats a la recent inauguració de la seva darrera reforma la feien particularment interessant com a objecte d'estudi. No era tan sols un indret pròxim a casa meva, ni una controvèrsia urbanística que comptava amb alguns episodis aparentment atractius per a pensar l'espai públic, sinó que, com a estudi de cas em proporcionava un element bastant excepcional, la possibilitat d'assistir a la gestació i estabilització de la seva espacialitat.

Tant pel tipus de perspectives teòriques –constructivistes i performatives– que m'interessaven, com per la diversitat de temes que m'hi vaig trobar tan bon punt vaig començar a furgar a Lesseps, de seguida em vaig adonar que la recerca seria una cosa molt més densa i embrotllada que no pas un estudi convencional sobre usos i apropiacions de l'espai públic. Això no volia dir ni de bon tros que el tema del projecte que m'havia proporcionat una beca predoctoral– "Espais públics, llocs d'inclusió o d'exclusió? Aportacions des de la geografia social i del gènere"– quedés invalidat. Ans al contrari, aquest podria créixer i enriquir-se mitjançant una aproximació de caire performatiu que, en comptes de restringir, pressuposar o donar per descomptat quin era el ventall d'actors (humans) que es consideraven acceptables i mereixents d'atenció, i quins els fenòmens "socials" en què aquests podrien estar involucrats, apostés per nodrir-se, rastrejar i donar compte de les múltiples controvèrsies sobre les associacions d'elements heterogenis que, des d'un punt de vista materialista i relacional, servirien per explicar els acords i els desacords existents a la plaça de Lesseps. Sens dubte, la noció de "social" defensada per la teoria de l'actor-xarxa, per a qui "allò social" no és un domini específic –un context o una propietat estable, segura i desproblematitzadora (Latour, 2008)–, sinó un tipus de

[5] Espais com la Rambla del Raval o la Via Júlia de Barcelona (Ortiz, 2004), les places de Can Palet i Ca n'Anaglada a Terrassa (Díaz-Cortés, 2009) o el parc dels Colors de Mollet del Vallès i l'avinguda de les Bases de Manresa a la ciutat homònima (Cucurella, 2009), tots ells exemples arquetípics d'espais públics urbans.

relació –un fenomen de reassociació i reassemblatge– entre coses en si mateixes no socials, empenyia la meva recerca en aquesta direcció. En efecte, assumir el desafiament ontologic i metodològic de l'ANT implicava desempallegar-se d'una idea de "social" que concebia l'espai públic com una mena de receptacle –o tauler més o menys xifrat– en què el gruix de fenòmens i processos que s'hi esdevindrien eren en bona part previsibles, passant a fonamentar l'interès de la recerca en tota la gamma de controvèrsies generades en el si dels processos de reassociació i reassemblatge. És a dir, en comptes d'una realitat autoevident i un objecte geomètric en què succeïen coses socials, Lesseps passava a ser un entramat de relacions més o menys conflictives i polèmiques, un assemblatge ontològicament múltiple d'entitats heterogènies (Farías, 2010, 2011) –cossos, textos, instuments de planejament, sistemes sociotècnics, topografies, natures, materials, ideologies, afectes, desigs, pràctiques, etc.– les diferents estabilitzacions i agençaments de les quals definirien els termes de la multiplicitat socioespacial d'aquell entramat.

Tècniques documentals, entrevistes en profunditat i tasques d'observació

Així les coses, en les estones en què era capaç de treure el cap de la docència, cosa que no va succeir fins a la primavera del 2010, vaig començar a recollir informació. Per una banda, vaig tractar de cercar i aplegar tota la documentació sobre la plaça de Lesseps que estigués al meu abast. Visitant arxius històrics –l'Arxiu Municipal del Districte de Gràcia, primer i, l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, posteriorment–, buidant diaris, revistes i llibres, però també submergint-me en tota mena de pàgines web –destacant la informació trobada en una tirallonga de blocs i perfils personals de diferents xarxes socials–, vaig poder aplegar un ventall de documentació molt extensa però, sobretot, molt heterogènia, que donava compte de la complexitat de Lesseps. Documents tècnics –oficials o no–, fotografies històriques i contemporànies, notícies de premsa, articles d'opinió, documentació veïnal –octavetes, tríptics i publicacions de diferents episodis reivindicatius de la plaça–, opinions i rebequeries en forma de *posts* escampats en fòrums, xats de diaris i xarxes socials, omplien els dossiers d'informació que anava confegint.

En aquesta fase de la recerca, el servei d'hemeroteca digital de *La Vanguardia* i l'*ABC* va resultar cabdal per abordar el gran episodi de controvèrsia esdevingut en la dècada de 1970. Al seu torn, les bases de dades de premsa amb què compta el servei de biblioteques de la UAB van jugar un rol similar pel que fa al període encetat l'any 1996. Sens dubte, l'exhaustiu buidatge dels diaris amb major difusió a Barcelona: *El País*, *El Periódico de Catalunya*, *l'Avui*, *El Punt*, *La Vanguardia* o *El Mundo* hauria estat molt més feixuc sense aquestes eines d'accés telemàtic.

En tot cas, volia destacar que rere el rastreig i el buidatge dels documents, vaig classificar tota la informació d'una manera molt simple. D'una banda, amb els dos dossiers de documentació extreta dels diaris, el buidatge va consistir en l'etiquetatge dels aspectes més destacables: data, nom del mitjà, tema, títol de la notícia o article, a més d'una breu síntesi i identificació del(s) punt(s) de vista recollit(s). D'altra banda, pel que fa al dossier de documentació no extrictament periodística, en el seu procés de classificació vaig destacar el tipus de document, font, títol, breu resum dels continguts i punts de vista identificats.

Simultàniament, mentre avançava en la cerca de documents, encara massa a les palpentes, vaig començar a treballar en una llista de contactes per tal de realitzar entrevistes en profunditat amb informants claus. Tot fent les primeres passes, una persona coneguda em va facilitar el contacte d'un arquitecte i activista veïnal que havia tingut un paper protagònic en el darrer gran conflicte urbanístic de Lesseps. M'hi vaig posar en contacte, em va rebre a casa seva i, d'aquella trobada/entrevista, en vaig sortir amb un munt de referències i d'idees sota el braç que m'ajudarien a identificar algunes de les qüestions d'interès del meu objecte d'estudi que encara no havia pogut albirar. Tanmateix, la vàlua d'aquella entrevista no es limitava a l'interès de les reflexions i els suggeriments proporcionats per aquell informant, ja que, entre la multitud de referències, dates i idees, també s'escolaven una vintena de noms, algunes adreces electròniques i números de telèfon de persones rellevants a Lesseps. Va ser així com, quasi sense adonar-me'n, vaig començar a posar en pràtica la consigna metodològia de l'ANT que encoratja a "seguir als actors", és a dir, a centrar l'atenció de la recerca en aquelles "qüestions d'interès" assenyalades pels propis protagonistes, en comptes d'imposar d'entrada un ordre fonamentat en conceptes sòlids i estables que hauria de cercar les "qüestions de fet" més convencionals en l'estudi dels espais públics.

De mica en mica, en un procés que, des de l'establiment dels contactes fins a la realització i la transcripció de les entrevistes, es dilatava molt, vaig començar a fer entrevistes en profunditat, totes elles semiestructurades i majoritàriament individuals arribant a aplegar-ne una vuitantena[6]. Per una banda, la llista de noms facilitada per l'activista veïnal esmentat més amunt em permetria entrevistar-me amb 23 informants claus (dels quals, només 5 eren dones) –8 experts i 10 antics dirigents i/o activistes de partits de l'esquerra antifranquista com ara el PSUC, el PSAN i fins i tot el PSC i 5 veïns històrics– que havien protagonitzat o coneixien el conflicte de la plaça de Lesseps dels anys 1970. D'altra banda o, més aviat, en paral·lel, amb alguns dels noms que també s'havien citat en aquella mateixa trobada, i d'altres aconseguits arran d'haver-me posat en contacte amb les entitats *AVC*

[6] La totalitat de les entrevistes realitzades varen ser transcrites. Val a dir que del conjunt d'aquestes entrevistes només 62 varen ser explotades. Els noms dels informants han estat alterats, tret d'algunes excepcions protagonitzades per persones reconegudes públicament.

Lesseps i *Amics de Lesseps* vaig dur a terme entrevistes en profunditat amb una trentena dels actors més significatius del període (12 dels quals dones) de conflicte que havia antecedit la darrera operació de transformació de la plaça, així com veïns i veïnes que sense haver viscut el conflicte de manera directa s'havien aproximat a les entitats amb posterioritat. A saber, 6 portaveus de les forces polítiques amb representació al Districte de Gràcia, 8 líders veïnals de les dues branques originades rere la ruptura de la plataforma "Una altra plaça Lesseps és possible", 5 experts, 2 tècnics municipals, els 2 arquitectes signants del projecte i 7 veïns i veïnes que sense estar directament vinculats a l'*AVC Lesseps* se situaven molt a prop dels seus arguments.

No obstant això, vaig trigar a adonar-me que tant l'anàlisi documental, com les entrevistes en profunditat estaven massa esbiaixades vers la dimensió representacional i discursiva de l'espai. Per als meus informants, la plaça de Lesseps realment existent era o bé un "espai concebut" –una "representació de l'espai" segons l'argot lefebvrià i, per tant, un afer, més o menys polèmic, de planificadors, arquitectes i representants polítics, inscrit en un procés de reconquesta urbana (Borja, 2010)– o bé un "espai percebut" –una "pràctica espacial" en la tríada de Lefebvre, la qual cosa volia dir que aquest era entès com un espai físic i descriptible, un tros de paisatge i un entorn de pràctiques espacials observables que aixecava tota mena d'opinions, sospites i judicis; des de la ratificació i la simpatia, fins a les lectures i impugnacions més radicals–.

Segons el meu parer, tots aquells valuosos testimonis deixaven de banda l'espai viscut, aquella instància que Lefebvre definia com "espais de representació" i que es corresponia amb l'espai dels habitants, el veïnat, els passavolants i el conjunt les persones usuàries que, mitjançant els seus cossos i la seva imaginació es podrien apropiar materialment i simbòlica de la plaça, arribant a fer-se-la seva. Aquella dimensió quotidiana, pràctica i encarnada de l'espai era des del meu punt de vista la que millor podria revelar de quina manera es vivia la nova plaça i, precisament, era la que em quedava més lluny.

A més de les controvèrsies sobre la concepció o percepció de l'espai, m'interessava saber que s´hi feia, però, sobretot, de quina manera les persones s'apropiaven de manera corporal i simbòlica d'uns espais que havien sigut projectats per rescabalar al veïnat i al conjunt de la ciutat. Sense saber ben bé com resoldre aquesta feblesa metodològica i profundament abstret en la reconstrucció sociohistòrica dels dos grans episodis de controvèrsia esdevinguts a Lesseps, vaig començar a fer observacions a la plaça.

Observacions no sistemàtiques

Entre els mesos d'abril i juny de 2010, un cop a la setmana, aprovisionat d'un diari de camp i una càmera de fotos –que també vaig alternar amb una càmera de vídeo– em presentava a Lesseps i tractava de fer descripcions de tot allò que em cridava l'atenció. Els trànsits, les estades, els fenòmens que em semblaven més estabilitzats, característics i rutinaris, els que feien pinta de ser més excepcionals i anecdòtics, etc. Tant per la consciència del biaix representacional que tenia de la feina feta fins aleshores, com pel tipus de lectures que tot just estava fent, en aquell moment la meva concepció de l'espai públic estava més a prop de l'*ethos* performatiu i corpori que emanava de la NRT –i que també trobava en els textos de Manuel Delgado– que no pas de la relacionalitat i l'heterogeneïtat acoblada pròpia de l'ANT. La metàfora de la performance, la idea de l'espai públic com una posada en escena, un acompliment quotidià i incert –eminentment pràctic–, el primer element d'interès del qual eren els cossos, em va empènyer a engegar les tasques d'observació de la plaça amb una barreja molt primària de naturalisme i realisme –per mitjà de la qual volia donar compte de tot i, alhora, subratllar allò que podria revelar els ritmes, les repeticions i les rutines més característiques–. Pensava que de l'estudi de la col·lisió de les pràctiques més anecdòdtiques i ocasionals amb les més rutinàries i estabilitzades, n'havia de sortir una anàlisi precisa de l'espai habitat de Lesseps.

Del dir al fer i del text al cos

Com que estava realment amoïnat amb el biaix discursiu del meu treball –que em semblava cabdal però no exclusiu– vaig pensar de posar-hi remei mitjançant un compromís –tan ambiciós com inocent– amb les pràctiques observables, per la qual cosa pretenia suspendre temporalment tota referència a allò simbòlic, textual i discursiu. M'acabava de llegir l'etnografia de la Rambla del Raval que havia escrit Gerard Horta (2010) i un paràgraf del seu pròleg –redactat per Manuel Delgado– em semblava la síntesi més precisa del programa d'investigació que jo desitjava aplicar:

> Donde arquitectos, urbanistas, políticos y demás especialistas en ciudad ven proyectos, actuaciones, iniciativas, planes, transformaciones, dinámicas, escalas... Horta ve a una mujer que le grita al teléfono de una cabina ¿dónde estás?; un perro suelto; dos muchachas de rosa; un vendedor de latas que repite cansino "beer, cerveza"; un niño –Jofre– que cree que juega, pero que en realidad está danzando; dos ancianos que toman el sol cada uno en la punta de un banco; un borracho que exige que le miren a la cara; alguien que pasa y desaparece (...). (Delgado, 2010: 17-18).

Ja ho tenia. Afegint el rol actiu dels objectes a aquella mena de descripció naturalista i fenomenològica que proposava Delgado (2010) podria aproximar-me al meu objecte d'estudi des d'un punt de vista més quotidià i pràctic i, d'aquesta manera, centrar-me en elucidar què s'hi feia i no tant en què representava tot allò. Amb tot, les jornades d'observació eren qualsevol cosa menys tranquil·litzadores. Arribava a la plaça, escollia un lloc on seure'm[7], començava a observar i la meva voluntat de descriure-ho tot s'esmorrava amb la inconmesurabilitat de l'empresa. En més d'una ocasió vaig tornar cap a casa capcot i abatut, pensant més en la meva incapacitat com a investigador que no pas en la necessitat de refinar o replantejar el meu mètode d'observació. Tanmateix, en aquelles jornades vaig poder establir alguns vincles amb veïnat asidu a la plaça, fonamentalment gent gran. Va ser així com vaig conèixer a en Flotats que regentava la històrica barberia de Lesseps –que baixaria la persiana l'any 2011– i que, aleshores, presidia la junta de l'AVC Lesseps. Aquest veí era l'encarnació perfecta d'allò que la urbanista Jane Jacobs (2011) definia com "personatges públics autodesignats[8]". Mentre feia observacions acostumava a entrar a la barberia per a saludar-lo i ell em posava al dia de l'actualitat de la plaça –"mira quantes clapes té la gespa", "allà hi ha uns graons que fan ensopegar a la gent", "a l'associació estem en negociacions amb el Districte per fer algunes millores però el nyap ja està fet"–. De mica en mica, vaig complementar l'observació no sistemàtica de l'espai amb una mena d'observació participant en les activitats de l'associació de veïns. Vaig anar a les seves celebracions i activitats, vaig parlar amb alguns dels seus integrants, em vaig llegir els seus documents, absorbir els seus punts de vista, etc.

Amb tot, arribaria l'estiu i malgrat totes aquelles pàgines escrites en el meu diari de camp, tot i els centenars de fotografies, gravacions, i a pesar dels contactes fets, una sensació de malestar i d'incapacitat s'apoderava de mi. Tenia la consciència d'estar avançant a batzegades, i no veia gens clar que tots aquells esforços esmerçats en el treball de camp acabessin sent útils. Per una banda, no acabava de satisfer-me el mètode d'observació escollit, ja que, per a un espai de 36.430 m², la voluntat de

[7] Acostumava a fer sempre el mateix recorregut. Començava les observacions en la zona ajardinada de la banda de mar, assegut al capdamunt de l'amfiteatre; a continuació m'acostava a l'entorn de la biblioteca i tractava de fer una escombrada visual. Accedia al recinte bibliotecari i seia una estona en la sala de revistes. Allà dins, primer, aprofitava per prendre notes en el diari de camp d'allò que havia pogut observar fora i, tot seguit, descrivia l'atmosfera de la sala de revistes.Tornava a sortir i caminava fins al sector de les Cases Ramos, buscava lloc en un dels bancs que em permetien ser-hi d'esquenes a la carretera i normalment centrava la meva atenció en els trànsits que tenien lloc en l'eix mar-muntanya ja que no solia trobar gaire interessant l'estada. Per acabar, sempre que no hi hagués algú, m'enfilava a la marquesina que tapa la boca del túnel de la ronda del General Mitre i des d'allà feia alguna fotografia.

[8] "Un personaje público es cualquiera persona que mantenga un contacto frecuente con un amplio círculo de personas y lo suficientemente interesado como para convertirse en personaje público. Un personaje público no necesita una sabiduría o un talento especial para realizar su función, aunque muchas veces la tiene. Necesita, simplemente, estar presente. Su principal cualificación es que es público, que conversa con muchas y diferentes personas. Así viajan las noticias por la acera. La mayoría suelen aposentarse en lugares públicos. Son por lo general tenderos, mesoneros o semejantes". (Jacobs, 2011: 96).

descriure-ho tot topava amb la lògica impossibilitat d'aquell anhel; però, d'altra banda era conscient que la dimensió més viscuda, sensible i afectiva de l'espai se'm continuava escapant.

En tornar de les vacances d'aquell agost del 2010 vaig continuar fent entrevistes en profunditat, aplegant documentació, endreçant-la i contrastant-la, fins que, novament, la docència es va convertir en una ocupació gairebé exclusiva. Quan vaig tornar a saber conciliar totes dues coses, cap al febrer de 2011, vaig tractar de reprendre el treball de camp amb tota la seva intensitat.

La meva directora m'havia advertit de l'homogeneïtat dels meus informants aconsellant-me que tractés d'aconseguir una mostra més plural. Com que els contactes que em facilitava l'associació de veïns tampoc no acabaven de parlar-me de l'espai viscut –o almenys això pensava jo–, vaig optar per penjar uns cartells en diferents comerços de l'entorn de la plaça amb una crida a la recerca d'informants:

Imatge 1. Cartells distribuïts a l'entorn de Lesseps durant el procés de recerca d'informants

Disset persones varen respondre a aquella crida que, finalment, no va passar de les dotze entrevistes fetes. El perfil era més heterogeni, per primera vegada vaig

entrevistar més dones (8), que no pas homes (tan sols 4) i, en general, malgrat que tots i totes eren adults, la gent era un pèl més jove que no pas l'entorn de les associacions de veïns.

La descoberta de la multiplicitat. Xarxes de pràctiques d'un món comú: la Biblioteca Jaume Fuster, el col·lectiu de persones sense sostre i la comunitat skater

Mentre feia aquestes entrevistes i ajornava la presa d'una decisió definitiva sobre la manera de dur a terme les observacions sistemàtiques, vaig poder abordar altres qüestions d'interès de la plaça que m'havien cridat l'atenció en aquelles, aparentment inútils, jornades d'observació.

Durant tots aquells mesos en què havia posat en funcionament un elemental dispositiu amb què fer el treball de camp, havia identificat una sèrie d'actors –almenys així m'hi vaig referir aleshores– molt importants en la composició de Lesseps. No eren actors perquè jo els atorgués aquesta identitat gratuïtament, o perquè els volgués fer encaixar en un grup determinat que afavorís la meva recerca. Ho eren perquè hi deixaven rastres i la seva activitat era ben visible, perquè n'hi havia qui en parlava i els assenyalava i, perquè, al capdavall, posaven en escena xarxes de pràctiques que donaven forma a una plaça que es revelava com un objecte múltiple.

Així les coses, a la primavera del 2011, mentre continuava amatent al degoteig d'entrevistes, de manera progressiva vaig incorporar a la recerca aquells actors-xarxa[9]. Tant l'observació, com les entrevistes i l'anàlisi documental m'havien posat rere la pista d'una sèrie de conjunts de relacions i de qüestions d'interès que, de maneres diferents, performaven la plaça com també ho feien els veïns i veïnes organitzades en l'AVC Lesseps, els passavolants o, fins i tot, els actors involucrats en els diferents episodis de controvèrsia estudiats. Aquells fenòmens emergien de l'associació d'entitats heterogènies, és a dir, de l'assemblatge d'actors humans,

[9] Tradicionalment, les entitats estudiades per l'ANT s'han anomenat actors-xarxa, per tal de fer visible la seva condició híbrida, relacional i heterogènia: "El actor-red no es reducible ni a un simple actor ni a una red. Está compuesto, igual que las redes, de series de elementos heterogéneos, animados e inanimados, que han sido ligados mutuamente durante un cierto tiempo. Así, el actor-red se distingue del actor tradicional de la sociología, una categoría que generalmente excluye cualquier componente no humano, y cuya estructura interna muy raramente es asimilada a una red. Pero el actor-red no debería, por otro lado, ser confundido con una red que liga de manera más o menos predecible elementos estables que están perfectamente definidos, ya que las entidades de las que se compone, sean éstas naturales o sociales, pueden en cualquier momento redefinir sus identidades y relaciones mutuas y traer nuevos elementos a la red. Un actor-red es, simultáneamente, un actor cuya actividad consiste en entrelazar elementos heterogéneos y una red que es capaz de redefinir y transformar aquello de lo que está hecha". (Callon, 1998: 156).

objectes, equipaments, serveis, desigs, afectes, etc., i la seva existència posava de manifest la condició múltiple de la plaça esmentada més amunt. Lesseps no era cap realitat autoevident, no era un objecte sòlid donat per descomptat, i la seva complexitat no es podia reduir, simplificar o contenir en cap de les representacions de l'espai públic de base euclidiana. Existia de moltes maneres, i fins a aquell moment jo només n'havia abordat dues de les moltes possibles, a saber: la plaça–conflicte i, en menor mesura, la plaça–espai de trobada. D'alguna manera, aquella descoberta feia trontollar l'instrumental lefebvrià amb què també m'aproximava al meu objecte d'estudi, però d'això, no me n'adonaria fins a ben avançada l'escriptura. Allò social s'havia aplanat i la distinció apriorística entre escales, esferes o nivells jeràrquics no semblava massa útil; tampoc la tríada que diferenciava "pràctiques espacials", "representació de l'espai" i "espais de representació". No és que hi hagués diferents tipus o nivells de l'espai, alguns més abstractes, allunyats i concebuts i d'altres més concrets, pròxims i viscuts; el que hi havia eren diferents maneres de compondre'l. Lesseps era una realitat múltiple i descentrada, i les xarxes de pràctiques identificades eren formes més o menys connectades d'un mateix objecte, diferents formes de realitat amb major o menor incidència, reconeixement i protagonisme, però, en tot cas, processos d'associació resseguibles al llarg d'una xarxa de vincles plana. Sens dubte, els fenòmens i els actors identificats podien remetre a espais i temps aliens als de l'observació, però, ja no caldria anar a cercar-los en una altra esfera, n'hi havia prou amb resseguir les associacions dintre de la mateixa xarxa de pràctiques per a arribar a aquells llocs o moments en què es varen prendre o es prenien decisions amb conseqüències per a la plaça.

Tot això palesava un desajustament. M'havia familiaritzat amb el vocabulari de les perspectives relacionals, híbrides i antiessencialistes, assumia les seves propostes metodològiques i m'identificava amb la seva sensibilitat; tanmateix, només era a les beceroles de comprendre el desafiament ontològic que implicaven. Que social no fos una substància i sí un moviment entre coses no socials, o que l'espai urbà en comptes de ser una realitat autoevident fos concebut com un assemblatge múltiple, tenia conseqüències més profundes que les que jo suposava. Encara era víctima de la imaginació euclidiana i no me'n sortia a l'hora de pensar l'espai en termes topològics, com una dimensió de la multiplicitat. De fet, ni tan sols havia acabat d'entomar aquella consigna amb què Doreen Massey (2006) demanava que es deixés de pensar l'espai com una superfície. Tan sols la lectura, en ple procés d'escriptura, d'un text de John Law va acabar d'esperonar-me vers una imaginació espacial no euclidiana:

> spatiality is not given. It is not fixed, a part of the order of things. Instead it comes in various forms. We are most familiar with Euclideanism (...). Indeed, the notion of 'network' is itself an alternative topological system. Thus in a network, elements retain their spatial integrity by *virtue of their position in a set of links or relations*. Object integrity, then is not about a volume within a larger

> Euclidean volume. It is rather about holding patterns of links stable... we may imagine actor-network theory as a machine for waging war on Euclideanism: as a way of showing, *inter alia*, that regions are constituted by networks. That, for instance, nation states are made by telephone systems, paperwork, and geographical triangulation points. (Law, 1999: 6-7).

Els informants m'havien portat a la Biblioteca Jaume Fuster. En quasi totes les entrevistes s'hi feia alguna referència, però, a més a més, aquestes acostumaven a tenir lloc en el bar d'aquest equipament. Em vaig adonar que allà l'espai de Lesseps tenia altres qualitats, prenia altres formes, es produïa de manera diferent. Era una altra manera d'acoblar l'heterogeneïtat, d'organitzar i produir l'espai, però ningú no qüestionava que allò fos tan Lesseps com la plaça. I, a més a més, allà mateix, també vaig advertir la presència d'un col·lectiu de persones en situació sense llar que, dintre i fora, s'hi passaven bona part del dia. Objectes, cossos i pràctiques observables, però també les entrevistes en profunditat amb usuàries de la biblioteca i un primer contacte amb la seva Directora em van fer adonar d'un actor-xarxa que habitava, performava i acoblava Lesseps també d'altra manera.

Fins a aquest moment havia mantingut totes les cauteles a l'hora de definir quins eren els actors que componien el món comú de Lesseps, però ja era el moment de prendre decisions. Va ser aleshores quan vaig començar a decidir amb qui em comprometia, quins fenòmens d'aquell entramat relacional mereixien ser destacats i recreats en el meu treball.

Lesseps sense llar

Rere la descoberta d'aquella realitat sense llar, Lesseps ja no existia només com l'objecte de controvèrsia dels veïns, un espai públic remodelat, o l'objecte elusiu que es resistia a les meves observacions sistemàtiques. De l'assemblatge d'elements tan heterogenis com una biblioteca pública –climatitzada, amb lavabos i moltes possibilitats d'entreteniment, interacció i aixopluc–, una plaça situada en un indret cèntric de la ciutat, el "Centre Obert Heura", –el principal punt de referència del barri per a persones en situació sense llar, ubicat en dues modestes habitacions de l'antiga cripta de l'església dels Josepets–, la feina d'una sèrie d'actors humans que, de manera voluntària, proveïen dia rere dia serveis i pràctiques de cura i afecte a vàries desenes de persones sense llar, emergia una manera més de fer Lesseps. Un espai de cura, afectivitat, acollida, neteja personal, salut, alimentació i inserció laboral de persones que majoritàriament vivien al carrer.

Vaig posar-me en contacte amb l'entitat i, de cop i volta, sense moure'm gaire, em trobava immers en una recerca inesperada amb persones sense llar que, a

més de fer-me sentir molt còmode des del començament, feien part d'una realitat en què l'espai era fonamentalment allò que durant tant de temps havia cercat. En comptes de textos, significats i representacions, al Centre Heura l'espai era fonamentalment un afer viscut, encarnat, afectiu i quotidià.

Durant quasi tres mesos –març-maig de 2011– vaig centrar la recerca en l'observació participant d'aquell entramat de relacions, vaig fer entrevistes en profunditat amb el personal –la directora, l'educadora i un matrimoni de voluntaris que residien a Lesseps des de l'infantesa– i també amb quatre usuaris, vaig col·laborar en alguna de les seves activitats mitjançant la producció i edició d'un vídeo i els vaig acompanyar en una de les seves excursions.

A més de l'observació, les entrevistes i les converses, quan vaig constatar que l'empatia inicial amb tres dels usuaris s'havia convertit en simpatia recíproca, vaig pensar que era el moment de proposar-los un rol més actiu en la recerca. Em semblava èticament problemàtic que aquelles tres persones amb qui xerrava amb tanta freqüència i que em deixaven ser present en molts moments de la seva vida quotidiana poguessin semblar simples objectes de recerca passius. Així les coses, després d'haver-ho acordat amb la directora del centre, els vaig proposar que em fessin un cop de mà amb el meu treball. Es tractava que encara que només fos per uns dies, fossin ells els qui assumissin el registre de la seva relació amb l'espai. Varen acceptar la proposta i al mes de maig ho vam tirar endavant. Al llarg d'una setmana, amb una gravadora de veu i una càmera de fotos –com a eines amb què descriure i fotografiar– podien elaborar una mena de diari de la seva vida quotidiana a Lesseps. D'alguna manera, si la pràctica sortia bé, aquella tècnica, mitjançant una perspectiva encarnada, radicalment situada i quotidiana, ajudaria a donar compte de com Lesseps es performava, dia rere dia, com una xarxa de pràctiques en què persones sense llar desenvolupaven la seva quotidianita, hi construïen les seves rutines i posaven en escena una plaça de Lesseps que poc tenia a veure amb les seves representacions majoritàries. Finalment, dos dells ho farien plegats i un altre tot sol. En acabar l'experiència, una vegada revisats els materials, els hi faria una entrevista en profunditat per tal de valorar l'experiència i abordar algunes qüestions que o bé no m'havien quedat clares o bé m'interessava aprofundir-hi.

Lesseps plaça pública

Avançada la primavera i apressat pel temps, vaig reprendre la controvèrsia de la plaça habitada. Sense gaire marge per a cometre més errors, per dubtar o experimentar, vaig decidir la manera de registrar aquella multitud d'associacions, relacions i pràctiques que performaven Lesseps com un espai de trobada i de trànsits.

La clau radicava en saber observar i descriure les relacions i associacions heterogènies en què s'esdevenia la vida en comú i estudiar les possibilitats i límits de la convivència. Havia definit un pla de treball que al llarg de set setmanes –des de la setmana del 23-29 de maig fins a la setmana del 4-10 de juliol– em faria esmerçar tots els meus esforços en l'observació detallada, la descripció sistemàtica i la mapificació de les presències. Un inoportú virus de la varicel·la em fa ver ajornar la feina fins al mes de juliol. Refet, el dia 4 de juliol vaig engegar aquella part de la recerca que m'havia de permetre cartografiar i descriure tot allò que segons el meu parer tenia a veure amb la convivència, la sociabilitat, l'ocupació i els usos d'aquells espais. Mitjançant un esquema metodològic a cavall de Lefebvre i de Certeau vaig tractar de descriure i explicar la plaça habitada sense caure en un joc binari de dominació i resistència, tractant de ser molt curós amb l'ambivalència i la complexitat observable. Després d'un mes de feina quasi diària, plena d'anècdotes i converses, me'n vaig anar tot el mes d'agost a descansar a casa dels meus pares.

Vaig tornar a Barcelona de les vacances d'estiu de 2011 amb la intenció d'enllestir el treball de camp. Abans que acabés l'any havia de ser capaç de fer alguna cosa amb la biblioteca i la comunitat d'skaters.

Lesseps biblioteca

A començaments de setembre em vaig tornar a posar en contacte amb la directora de la Biblioteca Jaume Fuster i vam acordar els termes del treball de camp. Com que només havia estat capaç d'entrevistar cinc persones usuàries, començaria fent entrevistes en profunditat amb 7 membres de la plantilla. A continuació, del 3 al 9 d'octubre, distribuïria una enquesta amb una trentena de preguntes entre les usuàries i els usuaris –contestada per 425 persones– i, finalment, del 10 al 16 d'otubre faria l'observació sistemàtica de les tres plantes de l'edifici, de la qual en sortirien els plànols de les presències.

Lesseps skater (terra groc)

D'aquell grapat de maneres de compondre Lesseps que jo volia contribuir a fer visibles ja només em faltava per registrar la xarxa de pràctiques que creava la plaça com un *spot skater*. En un espai absolutament intersticial i aparentment anodí, l'associació d'un terra pla i patinable, un banc de fusta llarg i sense recolzabraços –practicable per a qualsevol patinador mínimament avesat a l'*skate*–, una petita escala de formigó que reunia els mateixos atributs que el banc de fusta, adolescents del

barri amb ganes de sociabilitat i trobada, molts monopatins i una botiga de material d'*skate* a quatre passes, feia emergir un dels exemples més interessants de les formes de convivència entre entitats heterogènies que vaig saber reconèixer en el meu treball. Als meus ulls aquella comunitat d'adolescents eren un objectiu infranquejable. Però, precisament, un fill de la Laia, la coordinadora d'Heura, havia estudiat amb en Quim, el noi que portava *Drop inn*, la botiga de material d'*skate* del carrer Septimània i això va facilitar el meu aterratge a "terra groc". Un dia de principis de novembre, la Laia m'hi va acompanyar, em va presentar a en Quim i li vaig poder explicar de què tractava el meu projecte. A ell tot allò que jo li explicava no li semblava la proposta més interessant que havia sentit, però tampoc no va arrufar el nas. Al cap d'una setmana ja comptava amb dos grups d'adolescents amb qui fer entrevistes grupals al soterrani de la mateixa botiga. A la primera, el 10 de novembre, s'hi van aplegar fins a 18 nois. A la segona, 8 noies. Amb ells i elles, igual que havia succeït al Centre Heura, l'espai tornava a abordar-se majoritàriament en termes no representacionals, com una realitat seguint Lorimer (2005), pren forma i guanya expressions en les experiències compartides, les rutines quotidianes, les trobades ocasionals, els moviments corporitzats, els desencadenaments precognitius, les habilitats pràctiques, les intensitats afectives, els impulsos duradors, les interaccions quotidianes i les disposicions sensuals.

Ja només faltava escriure.

1.

La guerra de Lesseps, una controvèrsia urbanística en dos actes

> no existen precedentes, al menos de la importancia del presente, de que se someta a discusión ciudadana un proyecto urbanístico para determinar su conveniencia y características. (OIU, 1972: 53).

Introducció

En el franquisme tardà Barcelona va ser escenari d'una multitud de lluites urbanes que varen generar un front de tensió inèdit al fins aleshores totpoderós govern de Porcioles[10]. L'esclat dels conflictes urbans de la dècada de 1970 va ajudar a intensificar l'antagonisme existent entre el poder municipal –cada vegada més desautoritzat i confrontat– i l'emergència d'un món nou que, a més dels camps sindical i estudiantil, també s'organitzava als barris. Fonamentalment, perquè aquests reunien algunes condicions idònies com ara l'empara legal que brindaven les entitats veïnals, o les possibilitats d'aglutinació i mobilització dels interessos populars entorn d'uns conflictes que evidenciaven una política urbana caracteritzada per la manca de planejament, l'especulació i la desigualtat. Així doncs, a més de la denúncia dels dèficits i mancances més evidents, especialment en els barris que habitatava la classe obrera –afectats per l'abandó i la manca d'inversions públiques en equipaments i serveis bàsics–, o de la reacció popular davant una estratègia de vies ràpides que esventrava teixits consolidats i espais comuns, les reivindicacions urbanes estaven clarament barrejades i hibridades amb la lluita antifranquista i l'exigència de democràcia. Així ho explica Jordi Borja:

> es va produir una vinculació entre les demandes sociourbanes (equipaments, espais públics, rehabilitació de l'habitatge degradat, transports, etc.), la crítica cultural de l'urbanisme especulatiu i segregacionista i les reivindicacions democràtiques locals (drets d'associació i de participació, elecció del govern municipal, descentralització). (...). No es pot entendre la mobilització social i

[10] Josep Maria de Porcioles va ser alcalde de Barcelona durant 17 anys, des de l'any 1957 fins al 1973. En el seu llarg mandat la ciutat va conèixer una intensa activitat urbanística associada a la seva construcció especulativa i l'urbanisme va esdevenir una eina clau de la governamentalitat de Barcelona.

> política que accelera la fi de la dictadura i fa 'inevitable' el procés democràtic sense el paper dels moviments ciutadans. (Borja, 2010: 55-56).

En el cas de Lesseps, a més de donar peu a la mobilització i la cohesió del barri en defensa d'un comú urbà –assumpte que desenvoluparé en les properes pàgines–, el conflicte també va servir perquè alguns actors tradicionals, fins aleshores esmorteïts, silenciats o porucs, revifessin i se sumessin a un moviment urbà que, en la seva defensa dels interessos del barri, impugnava la dictadura i exigia democràcia:

> La lluita de Lesseps més enllà dels resultats aconseguits, que amb el pas del temps ens vam adonar de les limitacions i del problema de la gepa, va servir per reactivar un teixit social a Gràcia molt apaivagat per la Dictadura però encara latent. Vam cel·lebrar assembles, que eren il·legals, als Lluïsos, a la cooperativa de Teixidors, als Josepets, i Lesseps va ser l'aglutinador d'un món civil molt ampli –ni de bon tros exclusivament militant– on nosaltres [la gent del PSUC] doncs podíem difondre diferents plantejaments sobre la ciutat. I bé, Lesseps finamentalment va ajudar a articular el barri, sí, activant sectors importants i fent que la Gràcia republicana i liberal es tornés a fer sentir. Gent jove, avis, les entitats històriques... Lesseps va servir per posar en conctacte tot això, fent possible incorporar comerciants de la zona com en Fontanet –l'amo de la pastisseria Fontanet– o en Canal –que tenia un taller de cotxes– i que debatessin sobre temes públics. (Josep Maria Alibés, exdirigent del PSUC i participant de la lluita de Lesseps).

El conflicte de la plaça de Lesseps, desfermat en fer-se pública la voluntat de l'ajuntament de fer-hi passar el Primer Cinturó de Ronda –ICR d'ara endavant– mitjançant un pas elevat, amenaçava un dels pocs espais verds de la Vila de Gràcia en favor d'un *scalextric* que malaguanyava una plaça conquerida per al barri i la ciutat després d'un període –llarg i entrebancat– de gairebé vint anys[11] pendent d'ampliació i urbanització.

[11] La identitat controvertida de Lesseps ja prenia forma l'any 1946 (La Vanguardia, 21 de novembre de 1946) quan l'entitat cívica Amics de la Ciutat va convocar una reunió al Club Excursionista de Gràcia per parlar del projecte d'urbanització de la plaça, encallat des que fora aprovada la seva ampliació en una Comissió Municipal de l'any 1942. Hi varen assistir representants d'una vintena d'entitats de la vila i s'hi va exposar la necessitat de la reforma de la plaça de Lesseps. Un dels assitents, el folklorista Caballé Clos va afirmar que una gran plaça que servís tant per la circulació com per l'esbarjo era una vella i ferma aspiració de totes les forces vives de Gràcia. Un dels acords presos a la reunió va ser la promoció d'una campanya en favor de la urbanització de la plaça amb el següent eslògan: "Lesseps, grandiosa plaza". Gairebé deu anys després el 4 de setembre de 1955 l'Ajuntament anunciava l'expropiació de la masia de Ca l'Alegre de Baix, la qual cosa, segons la premsa local, havia de permetre assolir "la tan anhelada ampliación y urbanización de la Plaza de Lesseps, uno de los parajes ciudadanos más congestionados y angostos, para el libre movimiento del tránsito rodado y de peatones. El sacrificio [de Ca l'Alegre] permitirá ampliar generosamente las perspectivas de aquella zona y *llevar a cabo los proyectos de urbanización tan reiteradamente referidos*. Una vez concluida la expropiación podrá comenzarse inmediatamente el derribo, y, a renglón seguido, las obras de la nueva plaza Lesseps, que no tendrá más rivales en superficie que las de Cataluña y de las Glorias Catalanas" (La Vanguardia, 4 de setembre, 1955: 19, cursiva meva). No va ser, però, fins l'any 1963 quan es va inaugurar la urbanització de la plaça de Lesseps que el ICR posava en perill a començaments de la dècada de 1970.

Antecedents

Els orígens més remots d'aquest conflicte cal anar a cercar-los en les primeres referències al ICR, un projecte que apareix a començaments del segle XX quan l'Ajuntament de Barcelona convoca en 1903 l'anomenat "Concurso Internacional sobre Anteproyectos de enlace de la zona del Ensanche de Barcelona y de los pueblos agregados entre sí y el resto del término municipal de Sarriá y de Horta" guanyat per l'urbanista tolosà Léon Jaussely. Amb aquest concurs, l'Ajuntament pretenia trobar una solució urbanistica que resolgués de manera eficaç i embellidora[12] les mancances de connectivitat existents entre la ciutat consolidada i els municipis veïns que se li havien agregat l'any 1897[13]. A tal efecte, el projecte guanyador proposava un model de vies diagonals i tres anelles de ronda, una de les quals, anomenada Passeig de Ronda, es correspon amb l'artèria que en la dècada de 1970 va rebre el nom de ICR –avui dia coneguda com la ronda del General Mitre–. L'any 1907, l'Ajuntament aprovaria definitivament el projecte de Jaussely que l'arquitecte francès havia refet amb la col·laboració dels barcelonins Ferran Romeu i Frederic Armenter –tots dos guardonats amb el 1r i el 2n accèssit en el concurs de 1903–. Però, no seria fins a l'aprovació del Pla d'Enllaços de 1917 quan el Passeig de Ronda entraria en un document d'ordenació de la ciutat.

Doncs bé, aquesta mateixa traça, definida a començaments del segle XX, va ser represa per l'Ajuntament de Barcelona l'any 1969, quan, en plena voràgine desenvolupamentista, la Comissió d'Urbanisme aprova el *Plan Especial del I Cinturón de Ronda (tramo A)*[14]. Aquest projecte va originar un munt de conflictes al llarg del seu traçat[15], assolint un protagonisme especial el seu pas per la plaça de

[12] En la seva anàlisi del ICR Lluís Brau assenyalava la influencia noucentista en les pretensions estètiques del projecte: "El trazado del primer Cinturón de Ronda fue inspirado en la grandilocuencia y ampulosidad novecentistas en boga. Este trazado 'grafiado con una elegancia y *savoir faire* admirables' estaba ideado para tranquilos paseos en carruajes. Más de medio siglo después, el equipo de planeamiento de la subunidad de vialidad del Ayuntamiento apoyándose en científicos estudios llega a la conclusión, también la moda del momento, de que un Cinturón es la solución óptima para descongestionar el tráfico de Barcelona". (Brau, 1973: 59).

[13] Arran de l'entrada en vigor del Decret d'Agregació –signat per la regent Maria Cristina el 20 d'abril de 1897– es varen integrar a Barcelona les viles de Gràcia, Sant Martí de Provençals, Sant Andreu del Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sants i Les Corts.

[14] Segons Marçal Tarragó l'aprovació d'aquest pla significava atorgar llum verda a "una autopista urbana de unos trece kilómetros de longitud que abraza la ciudad discurriendo por una serie de barios densamente poblados". (Tarragó, 1976: 134-135).

[15] Recentment, el periodista Agustí Fancelli explicava a *El País* la conflictivitat generada pel ICR assenyalant la seva extemporaneïtat urbanística: "En efecto, cuando a principios del siglo XX se aprobó el plan de enlaces proyectado por Léon Jaussely, tenía sentido una vía rápida que uniera los antiguos pueblos incorporados a la urbe, como Sants, Sarrià, Horta o Sant Andreu del Palomar. Sesenta años más tarde, que es cuando se ejecutó el primer tramo entre las plazas de Cerdà y Lesseps, la ciudad ya había llenado con sus propios tejidos -calles, casas- lo que antes eran campos yermos, con lo cual el conflicto social estaba servido". (*El País*, 17 de setembre de 2011).

Lesseps, ja que, l'estructura elevada de sis vials projectada amenaçava la mateixa existència de la plaça i implicava l'enderroc[16] d'algun element patrimonial del seu entorn.

L'Ajuntament ja havia airejat amb anterioritat la proposta de pas elevat, exhibint-la en una exposició[17] celebrada l'any 1967, a Barcelona, en el si dels actes del *IV Congreso Hispano-Luso-Americano-Filipino de Municipios*. Posteriorment, un any després d'aprovar-se el *Plan Especial*, el pas elevat tornaria a ser mostrat a la ciutadania en una nova exposició –anomenada *Barcelona-74*– que sintetitzava els continguts del *Programa de Actuación Municipal 1969-1974*.

Imatge 2. Captura de pantalla del NO-DO (1970). Il·lustració de l'hipotètic pas elevat a Lesseps

Amb tot, no serà fins l'any 1972 quan la hipòtesi del pas elevat esdevé una amenaça real que desencadenarà un conflicte llarg i intens. El 23 de març d'aquest any, l'ajuntament aprova un altre document, el *Plan Especial de Enlace entre el I Cinturón (Pl. Fernando de Lesseps), II Cinturón de Ronda y acceso al Túnel Central del Tibidabo*, que definia el pas del ICR per la plaça Lesseps de manera soterrada.

[16] En un article publicat a *Cuadernos de arquitectura y urbanismo*, Salvador Tarragó (1973) havia denunciat les afectacions que el pas del ICR per Lesseps suposaria per a les Cases Ramos –la finca modernista ubicada a la plaça–, en paraules seves, "la ruïna".

[17] A la memòria del projecte que finalment va redactar l'Ajuntament –"Proyecto de construcción de pasos a distinto nivel en la plaza de Fernando de Lesseps y obras complementarias" (Ajuntament de Barcelona, 1976)– es reconeix que la proposta exhibida l'any 1967 implicava la desaparició de tot l'espai verd de la plaça.

Tanmateix, de manera sobtada, en ple estiu i al·legant dificultats tècniques, un ple municipal celebrat el dia 3 d'agost rectificaria els termes de l'acord pres cinc mesos abans i tornaria a aprovar el pas elevat, una notícia que de seguida esverarà al veïnat.

Tot i això, més enllà del relat dominant sobre la plaça de Lesseps que situa i limita l'origen dels seus problemes en la solució presa en el conflicte del pas elevat, existeix una altra explicació força interessant i ben fonamentada que considera que el pecat original de la plaça s'hauria produït en la dècada anterior. Segons el treball de Domingo i Bonet (1998), la metamorfosi i deformació de Lesseps s'hauria iniciat ja a començament de la dècada de 1950 amb la urbanització de la riera d'en Malla[18] –fenomen detonant d'un procés d'urbanització que havia de connectar la plaça de Lesseps i la Rambla del Prat– en un procés que s'acabaria de confirmar entre els anys 1958 i 1963, just quan Lesseps i la plaça de la Creu[19] són fusionades en una de sola que agafaria el nom de la primera. Aquesta unificació, doncs, hauria alterat la identitat i l'estructura espacial històrica de Lesseps, desfigurant-se la vella plaça allargassada en l'eix mar-muntanya que, per als autors esmentats, fins a l'inici de les obres de fusió de 1958 encara atresorava les dues grans funcions urbanes que es perdrien amb l'esmentada actuació:

> La primera, la d'una clàssica plaça davant d'una església (els Josepets), reforçada per les diferències topogràfiques que estableixen una clara jerarquia de l'església sobre la plaça; es tractava d'un lloc eminentment urbà que durant els matins dels dies feiners es veia ocupat per un mercat de queviures i els dies festius per la gent que entreva o sortia de les cerimònies religioses. La segona funció, com a final del carrer Grand e Gràcia i límit del mateix barri, creava un nus de connexió entre Gràcia i el barris veïns. Constituïa una fita que indicava on acabava la trama de característiques ben marcades, densa, de gra petit, consolidada del barri de Gràcia, directament lligat a Barcelona però amb vida pròpia. (Domingo i Bonet, 1998: 82-83).

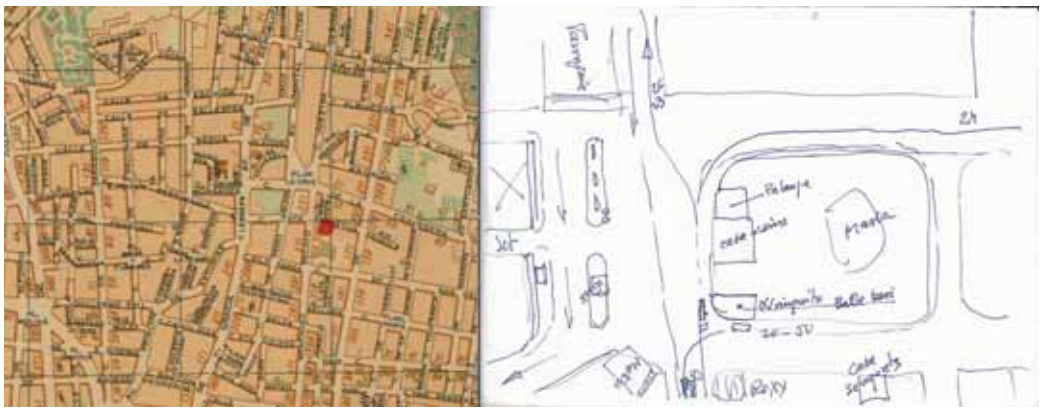
D'aquesta manera, seria amb l'enllestiment de les obres d'urbanització de la "nova plaça Lesseps" que s'inaugura el 19 de març de 1963, quan Domingo i Bonet consideren que la plaça es converteix en un artefacte urbà molt problemàtic,

[18] Segons Joan Lafarga (2001) la llera de la riera d'en Malla –també anomenada riera de Cassoles– coincideix amb el traçat de l'actual Avinguda del Príncep d'Astúries. Aquesta riera recollia les aigües de la Riera de Vallcarca i es trobava amb la riera de Sant Gervasi una mica més amunt d'allò que avui dia és la plaça de Gal·la Placídia definint part de la trama viària actual.

[19] La plaça de la Creu s'ubicava originalment a sobre de la Travessera de Dalt, en la confluència d'aquesta via amb el Torrent de l'Olla, el carrer Pérez Galdós, Mare de Déu del Coll i l'Avinguda Vallcarca. Amb el pas del temps s'havia eixamplat cap a un descampat existent a la banda de mar, entre la Travessera de Dalt i l'antic carrer de Santa Perpètua; va ser arran la inauguració de l'escola Rius i Taulet –l'any 1957– que el nom de plaça de la Creu va passar anomenar tan sols aquest sector de la banda de mar.

incapaç[20] de desplegar i d'oferir una espacialitat avinguda amb una idea convencional de plaça pública:

> la nova plaça Lesseps, incrementada la deformació per les diferències topogràfiques més visibles des de la Travessera de Dalt, accentuada el caire perifèric respecte a Gràcia, no oferia una estructura prou clara per transformar-se en una plaça que vertebrés els barris veïns i va esdevenir, per tant, un lloc anodí, limitat al caràcter d'intercanviador de trànsit. Es pot dir que és a partir d'aquest moment quan apareixen els primers problemes de la plaça, que el projecte d'encreuament del Cinturó no farà sinó posar de manifest de manera més dramàtica... D'aquesta manera, la relació del connunt entre grandària, funció i referència espacial es perd, i apareix un artefacte urbà que no té res a veure amb el concepte de plaça. (Domingo i Bonet, 1998: 83-85).

Imatge 3. Lesseps al Plànol de Barcelona de 1949 (Institut Cartogràfic de Catalunya, 2007) i i dibuix de la plaça feta a mà per un informant. En tots dos casos es pot observar l'estructura de la plaça Lesseps cap als anys 1950

Lesseps, una controvèrsia urbanística

Amb tot, a banda d'una explicació de la problemàtica de la plaça de Lesseps en el si d'un marc xifrat, i ja transitat, bé limitant el seu interès a l'estudi d'una lluita urbana, bé cenyint-me a l'anàlisi d'una alteració morfològica inscrita en el procés d'urbanització de la Barcelona de mitjans segle XX, vaig considerar que allò que, de totes totes, jo mateix exigia de la meva recerca era una explicació honesta de la identitat problemàtica i conflictiva de Lesseps. És a dir, havia de ser capaç de respondre a una pregunta que, en algun moment, i formulada de les maneres més diverses, es deuen haver fet moltes barcelonines i barcelonins: per què des de fa ben

[20] Tanmateix, val a dir que tot i l'explicació enraonada d'aquesta tesi sobre les arrels de la identitat conflictiva de la plaça de Lesseps, a nivell d'espai viscut el veïnat no ho va percebre d'aquesta manera, ans al contrari, en els testimonis de les i els informants de major edat, la plaça Lesseps de 1963 apareix com un espai amable, estimat i profundament enyorat.

bé una quarentena d'anys ha estat impossible trobar una solució urbana de consens per a la plaça Lesseps?

Així doncs, en les properes pàgines, i resseguint el dossier de documentació històrica que vaig confegir sobre les dues grans disputes públiques de Lesseps (1972-1978 i 1996-2003-) em centraré en l'anàlisi de Lesseps com una controvèrsia urbanística, és a dir, com una realitat en litigi que ha viscut intensos períodes de debat i incertesa que han afectat a la seva identitat i atribucions. Tractaré, doncs, d'explicar perquè aquest indret de la ciutat es va acabar estabilitzant en l'imaginari urbà de Barcelona com un espai gairebé maleït (Solà-Morales, 2006), un lloc condemnat a un estat de permanant provisionalitat, de remodelacions cícliques, obres feixugues i problemàtiques, en el qual, cada intervenció semblava empitjorar les coses.

Amb l'ús del mot controvèrsia, m'inscric indissimuladament en una tradició d'estudis elaborats des de la Teoria de l'Actor-Xarxa (ANT) que s'han caracteritzat per la recerca i l'exploració de disputes sociotècniques desenvolupades enmig d'una profunda incertesa. Situacions de litigi i deasacord –com les esdevingudes entorn de l'ús alimentari dels organismes genèticament modificats, l'escalfament global o la gestió i la ubicació de residus contaminants– en què els coneixements tècnics i científics no són capaços de reduir els dubtes, ni de detenir un tipus de polèmiques que ja no aguanten un abordatge exclusivament tècnic o expert. Segons Chinchilla i Muniesa (2004), l'ANT no atribueix a les controvèrsies un caràcter necessàriament polèmic, sinó que, més aviat, les defineix com a debats en què els coneixements tècnics o científics no només no estan assegurats sinó que acostumen a embullar més les coses:

> Se define, a grandes rasgos, como un 'debate que tiene en parte por objeto conocimientos técnicos o científicos que no están aún asegurados'. Se buscan por tanto situaciones en las que las incertidumbres propias de lo social, de lo político y de lo moral no se vean reducidas sino, por el contrario, amplificadas por lo técnico y lo científico. (Chinchilla i Muniesa, 2004).

D'alguna manera, les controvèrsies vénen a ser una mena de conteses que, resseguides i descrites[21], permeten comprendre com s'imposen determinades versions de la realitat que, per reeixir, necessiten que un ampli ventall d'actors

[21] Amb els noms de "cartografia de controvèrsies" o "descripció de controvèrsies", l'exploració de situacions d'incertesa científica i tècnica també va assolir l'estatus de proposta metodològica i, fins i tot, mètode pedagògic. De fet, fa anys que s'imparteix en el programa de formació d'enginyers de l'*Ecole de Mines de Paris*. Es pot consultar informació al web http://controverses.ensmp.fr/wordpress/. Més recentment, des d'un punt de vista urbanístic i arquitectònic, la mapificació i/o cartografia de controvèrsies ha estat introduïda en diferents universitats del Regne Unit. Tant a la *Manchester School of Architecture* (http://www.msa.ac.uk/mac/Main/News?from=Main.Index) com a la *London School of Economics* (http://lsecities.net/objects/research-projects/urban-uncertainty) se n'han organitzat programes específics que palesen la vitalitat d'aquesta perspectiva.

implicats acceptin un punt de vista determinat. En efecte, això no deixa de ser una manera alternativa de parlar de la construcció i l'exercici del poder, una qüestió que, amb una perspectiva relacional, materialista i performativa, interessa especialment a l'ANT. A tall d'exemple, no està de més recordar la idea de poder sostinguda per Latour (2008) a *Reensamblar lo social*, ja que és precisament d'això, l'explicació de la composició del poder en i a través d'una controvèrsia el que abordaré en aquestes pàgines:

> el poder, igual que la sociedad, es el resultado final de un proceso y no una reserva, un *stock* o un capital que automáticamente proveerá una explicación. El poder y la dominación tienen que ser producidos, inventados, compuestos. Las asimetrías efectivamente existen, pero, ¿de dónde vienen y de qué están hechas? (Latour, 2008: 96).

L'anàlisi de la controvèrsia oberta a Lesseps una vegada es va fer pública la voluntat de l'Ajuntament de Barcelona de construir-hi el pas elevat i, per tant, de transformar la plaça en un gran nus de trànsit, em va permetre aproximar-me des d'aquestes premisses a una disputa inèdita a la ciutat, en la qual, al capdavall, hi havia en joc una lluita per la representativitat[22]. Ben bé, allò que plantejava la controvèrsia, més enllà d'una mera qüestió urbanística que es pogués resoldre amb una o altra acció de caràcter tècnic, era la capacitat de dilucidar qui podia parlar i decidir en nom de Lesseps i, per tant, imposar la seva versió de la realitat.

La polèmica generada al voltant del projecte del pas elevat va aplegar actors molt diversos –tècnics municipals, autoritats, veïnat afectat, activistes antifranquistes, entitats cíviques, periodistes i seccions locals de molts diaris, tècnics afins a les organitzacions antifranquistes, col·legis professionals, etc.– en un escenari híbrid i heterogeni en el qual, a més de la barreja d'actors i punts de vista, les dicotomies modernes –natura/societat, humans/no humans– semblaven esvanir-se enmig d'una mena de parlament en què es discutia sobre pendents, pressupostos, intensitats de trànsit, defensa dels béns comuns, democràcia, espai verd, participació, model de ciutat, etc., tornant-se del tot inútil l'establiment d'una línia divisòria clara entre una esfera social i una de natural o tècnica.

[22] No en va, la noció de controvèrsia popularitzada per Michel Callon entén que, més enllà d'un simple desacord o disputa, es tracta d'una lluita per la representativitat d'un portaveu: "Una controversia es el conjunto de declaraciones mediante las cuales se cuestiona, discute, negocia, rechaza, etc. la representatividad de un portavoz". (Callon, 1995: 274).

La traducció

Per estudiar la dinàmica esdevinguda en els entramats d'entitats heterogènies que alimenten i conformen les controvèrsies, l'ANT va generar una eina conceptual anomenada "traducció". Michel Callon i Bruno Latour la varen definir com un procés carregat d'actes de negociació, persuassió, intriga, etc. en què un actor tracta de crear una xarxa, adherir-hi tot el ventall d'actors implicats, estabilitzar-la i, d'aquesta manera –erigint-se com a portaveu– imposar una determinada configuració de la realitat que alteri un estat de coses:

> By translation we understand all the negotiations, intrigues, calculations, acts of persuasion and violence, thanks to which an actor or force takes, or causes to be conferred on itself, authority to speak or act on behalf of another actor or force: Our interests are the same', 'do what I want', 'you cannot succeed without going through me'. (Callon i Latour, 1981: 279).

En el que es considera un dels treballs seminals de l'estudi de controvèrsies, Callon (1995) distingeix quatre moments o fases en el procés de traducció: problematització, interessament, enrolament i mobilització. Per "problematització" entén un procés desencadenat per un actor que promou una alteració d'un estat de coses i per al qual estableix uns nous objectius. Aquestes metes impliquen a tota la gamma d'actors involucrats –fixant-se la seva identitat, les seves possibilitats d'interacció i fins i tot els seus marges de maniobra– però, sobretot, postulen un "punt de pas obligat" per a tothom, és a dir, el conjunt d'actors concernits s'hauran de convèncer de la inevitabilitat d'allò proposat en la problematització. "L'interessament" es refereix a totes aquelles operacions de pressió, seducció, etc. adreçades a imposar l'estabilitat dels actors tal i com es defineix en la problematització. Callon ho explicava així:

> El 'interesamiento' es el conjunto de acciones mediante las cuales una entidad intenta imponer y estabilizar la identidad de los otros actores que define a través de su problematización. (Callon, 1995: 266).

Ara bé, Callon també explica que aquests poden picar l'ham o rebutjar-lo i definir la seva identitat, metes, projectes i interessos d'altra manera. Precisament, per tal que els actors acceptin la traducció proposada, allò que persegueixen els mecanismes d'interessament és barrar i interrompre les problematitzacions alternatives que puguin conformar altres aliances, amb capacitat de proposar punts de pas obligat diferents:

> Interesar a otros actores es construir mecanismos que puedan colocarse entre ellos y todas las demás entidades que quieran definir sus identidades de otra manera. A interesa a B cortando o debilitando todos los lazos entre B y el grupo invisible (o a veces muy visible) de entidades C, D, E, etc., que pueden querer ligarse a B. Las propiedades e identidad de B se consolidan y/o redefinen

> durante el proceso de 'interesamiento'. B es el 'resultado' de la asociación que loliga a A. Este vínculo desliga B de todos los Cs, Ds y Es (si existen) que intentan darle otra definición. Llamaremos 'triángulo de interesamiento' a esta relación elemental que empieza a dar forma y consolidar el vínculo social. (Callon, 1995: 266-267).

"L'enrolament" seria la confirmació que els actors han acceptat la identitat i els rols proposats –la confirmació del seu allistament–; mentre que, en el quart moviment, la "mobilització" dels aliats entorn del projecte, Callon es preocupa pel seu grau de representativitat, preguntant-se qui parla en nom de qui, i qui representa a qui. En aquest moment de la traducció –en què, tal i com sosté Ignacio Mendiola (2003), ha de ser possible una mobilització conjunta i un actuar coordinat que mobilitzi un món comú– Callon considera que allò més important és la constatació de fins a quin punt aquells actors que s'han mobilitzat tindran prou ascendència en la resta i, d'alguna manera, validar la seva representativitat per tal que la traducció es pugui assegurar:

> Estas cadenas de intermediarios que resultan en un portavoz único y definitivo pueden describirse como la progresiva movilización de actores... Mediante la designación de sucesivos portavoces y el establecimiento de series de equivalencias, todos estos actores son primero desplazados y luego reunidos en un cierto lugar en un momento concreto. (Callon, 1995: 272-273).

Seguint l'esquema de Callon, la controvèrsia esdevinguda a començaments dels anys 1970 a Lesseps es pot pensar de la següent manera. L'Ajuntament problematitza la plaça inscrivint-la en un horitzó vialista i futurista de la ciutat que implicaria que un espai d'esbarjo, relacions i trobada veïnal veiés alterada la seva identitat en favor d'un gran nus de trànsit que, per una banda, hauria de fer pas al ICR mitjançant un pas elevat, però que, per altra banda, en un futur també hauria d'acollir la confluència de la *via O*[23] i la connexió amb el Túnel Central del Tibidabo[24]. En aquest escenari, l'Ajuntament, entès com l'actor que pretén traduir la plaça –això és, transformar-la marterialment i simbòlica segons els seus nous objectius– ha de lograr imposar la seva perspectiva a aquells actors que pretén

[23] El projecte d'obertura de la *via O* va ser una altra de les grans amenaces que l'estratègia vialista de l'Ajuntament va fer planar sobre el barri de Gràcia, amb més o menys intensitat, durant més de dues dècades. Aquesta artèria –que no es va arribar a executar, però que tampoc no es va desprogramar del planejament urbanístic fins l'any 1986– havia d'unir la plaça de Lesseps amb el passeig de Sant Joan a l'alçada de la plaça de Joanic, per tal de comunicar el centre de la ciutat amb una altra infraestructura també avortada, el túnel central del Tibidabo. La construcció d'aquesta via implicava l'esventrament de teixits consolidats del barri, afectant uns 8000 habitatges, 2000 locals comercials i una població estimada de 25000 veïns i veïnes (Vocalia d'Urbanisme, 1974: 9) per la qual cosa de seguida es va convertir en un nou conflicte urbà, engegat amb posterioritat de la lluita del pas elevat a Lesseps.

[24] Arran del decés d'Enric Masó el diari *Avui* (18 de novembre de 2009) va publicar un article en què recordava unes declaracions seves de l'any 1988, en les quals, Masó reconeixia haver estat escollit batlle de Barcelona per presidir TABASA, l'empresa que havia de fer els tres túnels de Collserola, dels quals, només se'n va acabar executant un.

enrolar i que poden ser refractaris als nous objectius fixats per a Lesseps. És a dir, ha de lograr que la seva proposta esdevingui punt de pas obligat per a tothom o, dient-ho de manera més situada i amb una pinzellada d'humor, ha de fer que tothom passi pel pas elevat.

Com que el veïnat s'hi oposa, l'Ajuntament desplega diferents mecanismes d'interessament: exposicions, notes de premsa, obertura de diàleg, etc. amb l'objectiu d'evidenciar que el pas elevat és l'alternativa lògica i, en conseqüència, interessar al veïnat. Al seu torn, en un exemple de traducció alternativa, el veïnat defensa un altre punt de pas obligat –el pas soterrat– i nega que a Lesseps li pertoqui la identitat i els rols que pretén assignar-li l'Ajuntament. Heus aquí el desacord.

La lluita contra el pas elevat, un embull polític i tècnic

El 23 de març de 1972, el ple municipal va aprovar inicialment el *Plan especial de vía de enlace entre el I Cinturón de Ronda (Pl. Fernando Lesseps), el II Cinturón de Ronda y acceso al túnel central del Tibidabo* amb la solució soterrada. Segons les notícies publicades a la premsa local, el projecte aprovat suposava la duplicació de la superfície de la plaça de Lesseps, però, sobretot, desestimava les anteriors propostes de passos elevats[25] que, des de l'any 1969, havien inquietat a una part del veïnat.

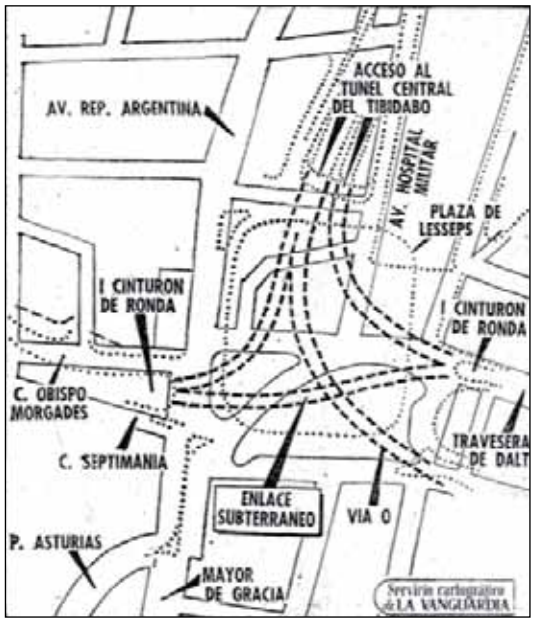
Tanmateix, tan sols tres mesos després, el 3 d'agost de 1972, se celebra el ple municipal que tomba el projecte aprovat inicialment, abandonant-se la solució soterrada en favor del pas elevat:

> en cumplimiento de órdenes de la Superioridad, el Servicio de Estructuras Viales elevó una propuesta de substitución de determinadas obras, que no podían llevarse a cabo en un futuro inmediato, por otras de urgente necesidad, entre las que figuraba la 'Construcción de pasos elevados y ordenación superficial en la Plaza de Fernando de Lesseps'. La referida substitución fue aprobada por el Consejo Pleno al modificar en tal sentido en Subprograma 13 (Estructuras Viales) del Programa de Actuación Municipal. (Ajuntament de Barcelona, 1975).

L'endemà, la secció "Anotaciones al pleno" de les pàgines locals de *La Vanguardia* –que abordava l'actualitat dels plens municipals en un to entre distès i satíric– inclou una referència a aquests canvis:

[25] "En la nueva configuración se evitan los pasos elevados que son substituídos por vías subterráneas. Así discurrirán el I Cinturón de Ronda que la artravesará; la propia vía de enlace con el túnel que ligará, bajo tierra, con la futura Vía O. También irán deprimidos los enlaces entre el I Cinturón y la vía de acceso al túnel". (La Vanguardia, 18 de maig de 1972: 31).

En la Plaza de Lesseps van a hacer un paso elevado. Es algo así como La Parrala; primero que sí, luego que subterráneo, luego que no y ahora elevado. Bien. Hubo las explicaciones del caso y se aseguró en todos los tonos que la plaza se salvaba. Pero el señor Calvo, concejal presidente de la Junta del distrito, se levantó no para hablar de la prevista y nunca desmentida Vía O, a la que nadie había mencionado, sino para pedir lo que ya se había asegurado; que se salvara la plaza, que 'es la envidia de todos y para que los vecinos vayan a jugar'. ¡Felices vecinos de Gracia que tienen tiempo y humor para jugar! (*La Vanguardia*, 4 d'agost de 1972: 17).

Imatge 4. Traçat en discussió i nova geometria proposada per a la plaça (*La Vanguardia,* 17 de setembre de 1972)

La reacció veïnal no va trigar a produir-se i el diumenge 20 d'agost *La Vanguardia* publica una carta al director signada per un veí, anònim, indignat amb l'acord pres al ple municipal del 3 d'agost:

Del Consejo pleno de nuestro Ayuntamiento del 3-8-72, el vecindario esperaba que seguiría en la bella trayectoria apuntada, ya que uno de los extremos de la orden del día hacía prever una importante decisión municipal en defensa de los jardines y zonas verdes. Sin embargo en la propia sesión ocurrió todo lo contrario. La Alcaldía Presidencia presentó una propuesta ... en el sentido de construir en elevado el paso del I Cinturón de Ronda por la plaza de Lesseps, y en consecuencia suprimir el tan anhelado y amplio jardín proyectado en toda su superficie. El vecindario se ha quedado defraudado, al ver con qué simplicidad se le escamoteaba aquella hermosa perspectiva de una plaza Lesseps totalmente ajardinada y sin ruidos debido a los pasos subterráneos, y perplejo, al advertir que el Ayuntamiento, en la misma sensión acordó la defensa de los jardines públicos, y acordó también suprimir el proyecto de jardín sobre toda la

> superficie de la plaza de Lesseps. El vecindario no tiene luces para comprenderlo. ¿Podría usted ayudarnos, señor Director? (*La Vanguardia*, 20 d'agost , 1972: 26).

En menys d'un mes, el 14 de setembre, l'alarma ja s'havia estès entre els veïns de la plaça i la polèmica començava a atresorar les característiques d'un conflicte en fase embrionària. Així és que, el veïnat afectat de Lesseps remet a l'alcalde Porcioles una carta amb 1.238 signatures, en la qual manifestaven la seva oposició al pas elevat i la defensa d'una solució soterrada per al pas del ICR. *La Vanguardia* se'n fa ressò, publica una notícia que incoïa la paraula *scalextric*[26] en el seu redactat i, de seguida, com bona part de les seccions locals dels diaris editats a Barcelona, emergeix com un actor més de la controvèrsia, situant-se del costat del veïnat mobilitzat:

> 1.238 vecinos de la plaza Lesseps y calles adyacentes han presentado un escrito al alcalde solicitando 'que se reconsidere la conveniencia de construir en paso subterráneo el paso del I Cinturón de Ronda a través de la plaza Lesseps'. Esta petición no se refiere desde luego a un detalle de forma ni se reduce a un tecnicismo urbanístico. Muchas cosas dependen de que el citado paso vaya por debajo de la plaza. Como dicen los vecinos en su escrito, 'el proyecto en elevado supone la constante presencia de una estructura viaria propia para un circuito en despoblado, pero no para un recinto urbano como el de la plaza Lesseps, para la que supone su definitiva mutilación urbanística'. En efecto, hay que imaginar por un momento las consecuencias de ese 'scalextric' que supondría el entrecruzamiento a diversos niveles de los varios enlaces previstos para la plaza y que irían elevados, con la consiguiente reducción de jadines, las molestias de ruido permanente de coches y camiones, el mal olor de los gases de los motores, la disminución de la actividad en los comercios y en definitiva la pérdida de la tranquilidad de las viviendas del sector, sin los jardines tan populares. (*La Vanguardia*, 17 de setembre, 1972: 25).

Quatre dies després, el diari barceloní torna a atiar el debat amb la publicació d'una nota enviada per Amics de la Ciutat[27] una entitat que, al costat del veïnat afectat i la premsa local, se suma de bon començament al front d'actors contraris al pas elevat. El text, redactat amb un lleguatge acadèmic, conceptualitza la ciutat com un espai social i assenyala els efectes desestructurants en la convivència –i lesius de les xarxes de veïnatge– que generaven els passos elevats en els espais urbans:

> Desde la prensa local se han dado voces de alarma ante la posibilidad de que el primitivo proyecto, aprobado inicialmente por el Municipio, en relación a los enlaces en la plaza Lesseps entre el primer y segundo Cinturones de Ronda que, en cuanto a estructuras viarias establecía la solución subterránea. Ahora y después de un replanteamiento del problema, se pretende de parte de la

[26] Durant molts anys aquesta va ser l'expressió de referència amb què anomenar l'estructura que finalment es va construir.

[27] És una històrica entitat barcelonina fundada l'any 1935. Entre els seus objectius es proposava 'vetllar pel manteniment i coneixement de la Ciutat'. A *Llums i ombres de l'urbanisme de Barcelona* Jordi Borja (2010) definia els seus membres com demòcrates moderats i catalanistes prudents.

> Corporación Municipal sustituir dicha solución por la de 'pasos elevados' con lo cual se modificaría sustancialmente el primitivo proyecto. 'Amigos de la Ciudad' que tanto laboró en unión de entidades representativas de la barriada de Gracia, a favor de la urbanización y embellecimiento de dicha plaza, logro conseguido tras muchos años de espera, se sentiría, al igual que todos los barceloneses, muy contrariados y molestos por esta modificación del primitivo proyecto. La ciudad, como espacio social, tiene su propia definición, sus reglas estructurales y exigencias funcionales y vitales que no pueden vulnerarse impunemente. De ahí que la segregación social, la rotura física de un ente urbano, son factores desasociantes y mutiladores de la convivencia. Condenan a una vida de aislamiento entre los ciudadanos, por virtud de lo cual se fomenta el individualismo y su secuela de enfrentamiento de intereses. Al imponer, pues, estructuras viarias a base de pasos elevados, en este caso, en la plaza de Lesseps, como en otros ya consumados provocan un estado de segregación entre los núcleos urbanos y ciudadanos y un artificial aislamiento cuyo costo social incide en la comunidad barcelonesa con repercusiones onerosas en el rico acervo cultural y espiritual del que son magníficas sus tradiciones, sus costumbres y el múltiple espíritu asociativo. Como manifestaba un probo vecino de Gracia en carta publicada en La vanguardia recientemente, los que habitualmente han de transitar a pie por la plaza de las Glorias o de Cerdá, nos pueden hablar de lo fatigoso, desesperante y triste que resulta. Se sienten víctimas silenciosas de una falta de imaginación urbanística que ha creado unas estructuras propias para descampados, pero no para centros urbanos. Por lo demás, se da la circunstancia concluyente de que el primitivo proyecto que preveía los enlaces 'subterráneos' en la mencionada plaza, cuenta con el refrendo favorable de la opinión ciudadana, manifestado a través de la información pública convocada al efecto. Consenso que en última instancia prima ante cualquier otro criterio por lo mismo que sociológicamente todo ordenamiento urbanístico tiene o debe tener como protagonista al hombre ciudadano. La desorbitada e injustificada importancia que se atribuye al problema de la fluidez de la circulación de vehículos en el recinto urbano, y el ofrecerle el sacrificio de plazas, recortes de aceras y mutilación de paseos, son un elocuente exponente del falso concepto que en ciertos medios administrativos se tiene del auténtico urbanismo. Por todo ello, desde estas páginas lanzamos un ¡NO! a la fórmula de 'pasos elevados' y al vehículo como mito y sujeto de culto sagrado". (*La Vanguardia*, 21 de setembre de 1972: 27).

Dos dies després, l'Ajuntament respon aquestes primeres pressions mitjançant una nota remesa per la seva l'oficina de premsa als diaris de la ciutat. Organitzada en cinc punts, l'escrit reivindica el *savoir faire* del govern local, tant en relació al respecte de la fesonomia de la ciutat com a l'assumpció d'un rebuig ferm a la utilització de passos elevats. Ara bé, la nota manifestava que tot i que l'Ajuntament s'esforçava en ser fidel a una sensibilitat contrària als passos elevats, haurien estat els estudis duts a terme pels serveis tècnics municipals els quals haguessin fet veure les dificultats que comportava la solució soterrada. Així les coses, segons l'Ajuntament de Barcelona, el nou nus circulatori de Lesseps havia de ser resolt en tres nivells: la circulació en superfície, l'accés soterrat al túnel del Tibidabo per la futura via O i el I

Cinturó de Ronda elevat. A més a més, un garbuix d'arguments[28] de caire més o menys tècnic, econòmic i, fins i tot, de major durada de les obres serien utilitzats per tal de justificar la desestimació del pas soterrat del ICR:

> Técnicamente nada impide que el paso del Primer Cinturón de Ronda por la plaza de Lesseps sea también subterráneo, pero la existencia del Metro, la necesidad, la comunicación de la vía O, túnel Tibidabo, la especial configuración cóncava de la plaza, así como los grandes colectores de su parte Oeste, representan enormes dificultades de toda orden, que obligarían a que la obra fuera de muy larga duración, agravando, en consecuencia, los problemas de tránsito actuales, suponiendo además una inversión tres veces superior a la prevista en pasos elevados, lo que alcanzaría la cifra de más de 900 millones de pesetas. Ponderando cuidadosamente estas circunstancias, se ha llegado a que la conclusión idónea sea la del paso elevado, pero de forma que se mantiene en lo posible su estado actual, mejorando si cabe, los jardines y zonas libres de la plaza. (*La Vanguardia*, 23 de setembre, 1972: 28).

La nota de l'Ajuntament terminava amb dos punts més. El primer anunciava la pròxima exposició en dependències municipals d'una maqueta del projecte per tal que el veïnat el pogués sotmetre a escrutini i, així, formular-hi els suggeriments i observacions que considerés oportunes. El segon deixava oberta la disposició municipal a reconsiderar la construcció del pas elevat en cas que això fos estimat adient per als interessos de la ciutat.

La polèmica semblava oberta, i la multiplicació dels actes de pressió i persuasió es produïa a través del desplegament de tota mena de coneixements, perspectives i estratègies, en una lluita inèdita per la legitimitat que feia de Lesseps un lloc en disputa, un espai en litigi i, en efecte, una qüestió de controvèrsia.

El 5 d'octubre, la premsa local es fa ressò d'unes declaracions de Josep Maria de Porcioles en les quals l'alcalde anunciava que el projecte de passos elevats seria sotmès al beneplàcit dels barcelonins. Tanmateix, Porcioles no s'estava d'afirmar que l'opció preferida per l'Ajuntament seguia sent la mateixa, a saber, el pas elevat pel ICR, l'eixamplament de la plaça com a compensació –de més del doble de la seva superfície cap a la banda de muntanya (on aleshores hi havia els tallers del Metro i l'escola Rius i Taulet, la qual hauria d'anar a terra)– i el soterrament de l'enllaç de la Via O amb el túnel central del Tibidabo.

[28] En l'article publicat a la revista *CAU* –"Lesseps, visto para sentencia"– Oriol Puig (1973) qüestionava les raons tècniques esgrimides per l'Ajuntament, assenyalant com aquestes serien oblidades pel govern local en etapes successives del conflicte. Pel que fa a les raons econòmiques i la xifra de 900 milions de pesetes –també rebaixada posteriorment– segons Puig no seria més que un element de pressió municipal que pretendria generar una mena de càrrega moral en les fileres del veïnat que pogués fer minvar la fermesa de les seves posicions. A més a més, en la memòria del projecte difinitiu aprovat per l'Ajuntamement l'11 de juny de 1975 queda palès que la cota del Metro discorre a prou profunditat com perquè mai no supososés cap interferència amb el traçat d'un túnel.

En un elogi de supèrbia i xovinisme, Porcioles parafraseja el "levantinos, os ahoga la estética" d'Unamuno per tal de justificar la preferència pel pas elevat a Lesseps. D'aquesta manera, apel·lant a preteses raons culturals, prova de cercar complicitats per guanyar una legitimitat que trontollava. Segons l'alcalde, i a diferència de les pràctiques habituals d'altres ciutats, a Barcelona –"pel seu sentit estètic"– era coneguda la preferència pels passos soterrats o deprimits. Ara bé, en el cas de Lesseps la raó cultural esgrimida no semblava prou sòlida com perquè es fessin respectar les reivindicacions i els desigs veïnals. Així doncs, i ateses les dificultats que l'Ajuntament ja havia llistat en la nota del 23 de setembre, Lesseps havia de ser l'excepció que permetria trencar el criteri estètic que desaconsellava els passos elevats: "¿debemos mantener este criterio inflexiblemente en todos los casos, cualquiera que sean sus dificultades y el coste que ello suponga?" (*La Vanguardia*, 5 d'octubre de 1972, 32), es preguntava Porcioles. La definició d'una imatge negativa per al pas soterrat s'acabava d'arrodonir amb un argument més; per tal que fos econòmicament factible, s'afirmava que l'Ajuntament hauria de fer servir part del pressupost de pavimentació i clavegueram, cosa que Porcioles no es va estar d'assenyalar com "uno de los mayores déficits acumulados de la ciudad" (*ibíd.*).

Amb tot, aquestes declaracions admeten l'existència d'oposició veïnal; un rebuig que l'alcaldia afirma voler abordar obrint un període de diàleg que havia d'incloure la celebració d'una exposició pública dels diferents projectes estudiats per al pas del ICR per la plaça Lesseps:

> Habiéndose manifestado varios criterios en contra por parte de los vecinos más afectados, hemos querido, siguiendo una vieja costumbre, usada en análogos casos, abrir un amplio diálogo y organizar una exposición con todos los documentos precisos. En ella se expondrán los varios estudios efectuados y sus presupuestos; las futuras líneas de la plaza; el sistema de comunicaciones previsto; su zona ajardinada; las expropiaciones a realizar y una maqueta del proyecto de paso elevado. Con igual finalidad se ha ordenado que se edite un folleto explicativo. Y *recogeremos las respuestas de los barceloneses a esos interrogantes antes de tomar una decisión*. (*ibíd.*, Cursiva meva).

L'anunci de l'exposició posava de manifest una cosa important, la intensificació per part de l'Ajuntament dels seus mecanismes d'interessament. Com que els veïns no semblaven disposats a acceptar el que havia de ser el seu nou rol, a saber, que la plaça es convertís en un nus de trànsit amb un pas elevat, i que ells haguessin de patir la mutilació d'un espai públic al qual s'hi sentien lligats, l'Ajuntament desplega diferents mecanismes orientats a acostar al veïnat a les seves posicions –a interessar-lo– i, en conseqüència, aconseguir que aquests acceptessin la nova configuració de la realitat de la plaça proposada en la problematització.

Quinze dies després, el 20 d'octubre, les pàgines d'informació local de *La Vanguardia* tornen a la càrrega amb la publicació d'un nou article que denuncia el silenci municipal generat arran l'anunci de la celebració de l'exposició i de l'obertura

de diàleg. És un article dur que exigeix escatir si hi haurà exposició –i, en cas d'haver-n'hi, si serà consultiva o un mer truc per acallar les crítiques–, discuteix xifres oficials, qüestiona part dels arguments tècnics i assenyala algunes falsedats:

> La pregunta de si el I Cinturón de Ronda atravesará la Plaza de Lesseps en forma subterránea o elevada sigue en el aire. ¿Cuándo será contestada? ... Se prometió que se haría una exposición con todo lujo de detalles para que Barcelona pudiera opinar... Nuestras inquietudes suben de punto cada día que pasa en medio del silencio municipal que acompaña este caso. ¿La exposición será de carácter meramente informativo o se consultará a la ciudad a través de sus estamentos y entidades representativas para que decida que prefiera: la elevada o la subterránea?... Sabemos por informes fidedignos que es errónea la apreciación de que el proyecto subterráneo –por lo menos en su versión de cuatro carriles– afecta al colector de la República Argentina... La obra elevada y la subterránea cuestan casi lo mismo. El paso subterráneo sale bien con cuatro carriles. No con seis... Pero el elevado no sale mejor librado. Si se realiza con seis carriles ciega la Travesera de Dalt para todo movimiento superficial". (*La Vanguardia*, 20 d'octubre de 1972: 25).

Però, a més a més, l'article no s'està de denunciar públicament les contradiccions flagrants en què queia l'Ajuntament, el qual, per una banda, es vantava de voler obrir un procés de diàleg i informació –fins a l'extrem de les declaracions de Pocioles del dia 5 d'octubre en les quals deixava oberta la possibilitat de retirar el projecte del pas elevat– mentre que, per l'altra, posava pals a les rodes del moviment veïnal, qualificant d'improcedents les assemblees que s'estaven duent a terme: "Esto podría ser un convincente mentís a la pregonada sinceridad de los propósitos municipales" (*ibíd.*).

L'endemà de publicar-se aquest article, Porcioles torna a la palestra. Adoptant un to conciliador, es ratificant en les seva voluntat de diàleg i respon a algunes de les qüestions plantejades el dia abans:

> Los servicios municipales están preparando activamente la exposición que les anuncié. Se desea hacerla con toda la amplitud necesaria y ello precisa un tiempo de preparación indispensable. Aunque mis preferencias personales se inclinan, como es sabido, por los pasos inferiores, reconozco también que no siempre puede seguirse este criterio. Conforme he indicado a aquellos, figurará en la exposición toda la documentación que se estime oportuna, y como es asimismo posible que en esta cuestión exista, además, una legítima, y muy honrosa competencia técnica, brindo gustoso el espacio necesario a cualquier proyecto o sugerencia técnica. (*La Vanguardia*, 21 d'octubre, 1972: 24).

L'Ajuntament agafa embranzida en el procés d'interessament de l'aliança veïnal i, el 27 d'octubre, a través de l'Oficina Municipal de Premsa, fa pública una nova nota en què s'anuncia que l'exposició estarà a punt a mitjans de novembre, comptant, "como parte determinante", amb totes les alternatives elaborades pels

serveis tècnics de Vialitat. També, a la nota s'assegura que a l'exposició hi hauria lloc per a les alternatives de dos carrils per sentit, tal i com havien sol·licitat alguns veïns.

Imatge 5. Reproducció dels fotomuntatges (*La Vanguardia*, 28 d'octubre de 1972: 44).

Malgrat tot, l'aposta per l'opció que feia que el ICR travessés la plaça de Lesseps en forma de pas elevat continuava sent ferma; de fet, la nota publicada s'hi referia com "la solución escogida". No obstant això, l'Ajuntament no abandona en cap moment l'estratègia de presentar-se davant de la ciutadania com una institució dialogant, fent veure que hi ha alguna cosa semblant a un procés de consulta pública:

> La solución elevada elegida, lo fue de acuerdo con la opinión de los técnicos, en razón a su fluidez, a su menor coste y tiempo de ejecución, y por no afectar a la unidad urbanística de la plaza... Pero nada impide que se reconsidere esta directriz. He ahí la finalidad de la exposición dispuesta por la Alcaldía, siguiendo su continuada línea de abrir diálogos, de ponderar una y otra vez los problemas, y de atender en lo posible, a los ciudadanos más afectados. (*La Vanguardia*, 27 d'octubre, 1972: 29).

L'endemà d'aquesta publicació, una aliança heterogènia d'actors contraris al pas elevat amplien el seu repertori d'acció. Amb l'auspici d'entitats legals com Amics de la Ciutat i l'Orfeó Gracienc –que proporciona l'espai necessari per a la reunió– convoquen onze entitats històriques de la Vila de Gràcia a una reunió informativa en què s'hi presenten, per primera vegada, uns fotomuntatges que mostren com podria quedar la plaça en cas que s'hi construís el pas elevat.

A més de l'exhibició dels fotomuntatges –una forma d'intervenció força espectacular amb la qual el moviment veïnal responia a la notícia de la celebració de l'exposició amb què Porcioles pretenia tancar la polèmica– totes les entitats reunides a l'Orfeó Gracienc acorden fer públic un comunicat[29] conjunt que manifestés la seva

[29] Arguments esgrimits en defensa del pas soterrani: 1) L'existència de solucions tècniques que resolen el traçat del ICR per la plaça Lesseps en forma de pas soterrani, respectant tots els espais ajardinats. 2) La solució elevada destruiria la imatge urbanística i arquitectònica més característica de Gràcia, com és la perspectiva dels

oposició total a la solució de passos elevats en qualsevol de les seves figuracions. Preocupats i alarmats per l'abast de les possibles afectacions, presenten una bateria de raons –espacials, tècniques, estètiques, emocionals i ecològiques– que condensaven i posaven en escena una reivindicació del dret a la ciutat en la seva formulació més comuna, és a dir, el dret a gaudir d'un comú urbà en unes condicions concretes.

A més a més, les entitats reunides fan un cop d'efecte més i informen de la petició d'informes tècnics a un seguit de col·legis professionals, d'arquitectura, enginyeria, aparelladors i arquitectes tècnics –actors legals que acabarien assumint força protagonisme en l'esdevenir de la controvèrsia– per tal que els ajudessin a enfortir la seva reivindicació.

Mentre la controvèrsia es manté oberta, els veïns segueixen pressionant i celebren nombroses reunions. El 8 de novembre, la premsa (*La Vanguardia*, 8 de novembre: 29) n'informa d'una, celebrada a la plaça de Lesseps, amb la presència de 250 veïns i veïnes de Gràcia, membres d'Amics de la Ciutat i de les entitats tradicionals de la Vila. A aquesta assemblea ja hi assisteixen alguns representants dels Col·legis d'Arquitectes, d'Aparelladors i d'Enginyers industrials, els quals mostren i expliquen alguns dels informes elaborats. Però, més enllà de la seva mera presència, allò realment important és l'escenificació del seu enrolament en el front veïnal, adherint-se a l'acord comú de rebuig del pas elevat i oferint els seus serveis per tal d'assessorar tècnicament als veïns i veïnes. A més a més, el veïnat fa un pas més en la seva organització i constitueix una Comissió Gestora de veïns i veïnes que neix amb el primer mandat d'enviar-li una nova carta a Porcioles amb l'exigència de l'aprovació definitiva del projecte de passos soterrats.

Enmig d'aquesta "via parlamentària" (Puig, 1973) en què semblava haver-se situat l'afer de Lesseps, l'Ajuntament inauguraria el 13 de novembre –en dependències de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau[30]– l'exposició *Solución plaza Lesseps*, que Porcioles va presentar com "un diálogo y un modo de recoger ides" (*La Vanguardia*, 14 de novembre de 1972: 5). Amb la finalitat que els visitants poguessin elaborar suggeriments de millora i, així, fer efectiva la retòrica de diàleg,

---

Josepets des de l'eix Gran de Gràcia-República Argentina. 3) Pels factors de segregació, aïllament i incomunicació que baranes o tanques suposarien per a la vida quotidiana dels vianants a Gràcia. 4) Per la reducció d'espais verds tan mancats a Gràcia, cosa que no es pot acceptar en base a una hipotètica ampliació futura de la plaça. 5) L'increment de la pol·lució atmosfèrica, prejudicial tant per les persones com per la vegetació. 6) Per l'augment de sorolls. 7) Per la manca de places escolars que l'ampliació de la futura plaça ocasionaria en haver d'enderrocar Rius i Taulet. 8) Per l'asfíxia, sensació d'aclaparament i manca de l'acció benèfica dels raigs solars que una sostrada de formigó armat implicaria a la plaça. 9) Per la destrucció de la casa modernista que forma cantonana amb Septimània/plaça Lesseps –les cases Ramos–. (*La Vanguardia*, 28 d'octubre de 1972: 28).

[30] La ubicació de l'exposició va ser un altre element de discussió entre els veïns i l'Ajuntament, atès que els primers volien que se celebrés a prop de la plaça.

l'Ajuntament havia habilitat un parell de canals perfectament controlats, la *Junta Municipal del distrito VIII* –ubicada en l'actualment anomenada plaça de la Vila, al barri de Gràcia–, i *l'Oficina de información, Iniciativas y Reclamaciones* de l'Ajuntament.

Imatge 6. Porcioles i altres autoritats a la inauguració oficial de l'exposició "Solución Plaza Lesseps" (*La Vanguardia*, 15 de novembre de 1972:1)

Un programa de mà sintetitzava els suposats objectius[31] de l'exposició que, segons diferents documents (*La Vanguardia*, 14 de novembre de 1972; Buxadé, 1973; Puig, 1973), va ser un desplegament ostentós de plànols, maquetes i panells que mostraven els avantatges, inconvenients, costos i durada de les obres associades a cadascun dels projectes exhibits[32], distingint-ne, clarament, una solució com la idònia: el pas elevat amb quatre carrils.

L'Ajuntament no defalleix en els seus propòsits i, als tres dies d'haver-se inaugurat l'exposició, la premsa publica noves declaracions de l'alcalde sota el següent titular: "Se va a procurar, por todos los medios a nuestro alcance, que la

[31] "El objeto de esta exposición es enumerar los problemas, ventajas e inconvenientes de las distintas soluciones estudiadas. A este fin se presentan nueve soluciones en principio posibles que corresponden a anteproyectos o estudios llevados a cabo por los servicios técnicos municipales de los cuales 'sólo uno', el paso superior de tres y tres carriles, fue desarrollado a nivel de proyecto y aprobado provisionalmente por el Ayuntamiento" (*La Vanguardia*, 14 de novembre, 1972: 6).

[32] Les possibles solucions presentades varen ser: 1) Pas inferior amb doble túnel de tres carrils cadascun, superposats, per al ICR. 2) Pas inferior amb túnel doble de tres carrils, a un mateix nivell, per al ICR. 3) Pas inferior amb túnel doble de mínima longitud de tres carrils en cada sentit, per al ICR. 4) Pas inferior amb túnel doble per al ICR, amb dos carrils per sentit. 5) Pas elevat de dos carrils en cada sentit, amb plataforma única per al ICR. 6) Pas elevat de tres carrils en cada sentit per al ICR, amb rampes d'accés al mateix a la plaça. (Ajuntament de Barcelona, 1976: 3-4).

plaza de Lesseps no pierda su condición de lugar de convivencia ciudadana" (*La Vanguardia*, 16 de novembre de 1972: 29). A més de diverses consideracions sobre l'exposició, Porcioles informa del nomenament d'una ponència conformada per tècnics i regidors per tractar el conflicte de Lesseps. Interpel·lat per un periodista que vol saber perquè no ha comptat amb el veïnat per l'esmentada ponència, Porcioles respon que ja existia un canal perquè aquests es poguessin expressar, la Junta Municipal del Districte. El *tour de force* en què s'estava convertint la controvèrsia s'intensificava i l'humorista gràfic Joaquim Muntanyola no es va estar d'intervenir mitjançant una vinyeta molt crítica amb l'esdevenir de l'exposició que qüestionava l'honestedat municipal i la retòrica del diàleg.

Imatge 7. Vinyeta de Joaquim Muntañola (*La Vanguardia*, 15 de novembre de 1972: 30

El 22 de novembre, just l'endemà que es tanqués l'exposició –prorrogada dos dies més a causa de l'èxit de visites– la premsa continuaria donant mostres del seu suport a la causa dels veïns i, a les pàgines locals de l'*ABC* (22 de novembre de 1972) informen de noves accions per part del moviment veïnal, en aquest cas, de l'enviament d'una nova carta de protesta a l'alcalde amb més adhesions veïnals. A tal efecte, el diari explica que els veïns havien destacat tres joves a la porta de l'església dels Josepets, els quals, amb una taula i unes octavetes, procuraven suports i convidaven als passavolants a deixar-hi les seves dades personals.

En efecte, el veïnat s'havia indignat amb la parcialitat i tendenciositat d'una exposició que, segons Buixadé (1973), havia escalfat encara més els ànims a Lesseps, en interpretar-se com un groller muntatge propagandístic, bolcat amb el pas elevat, i adreçat a ratificar[33] les posicions de l'ajuntament. Així les coses, es convoca una nova assemblea, aquest cop a la Cooperativa La Lleialtat –edifici que actualment ocupa el Teatre Lliure de Gràcia– a la qual hi assisteixen 400 persones segons el nº 21 de la revista *CAU*, tot i que *La Vanguardia* rebaixa la xifra d'assistents a 250. L'assemblea és un clam contra l'exposició i s'aprofita per mostrar i discutir una sèrie de documents que rebaten els arguments utilitzats per l'ajuntament. A més a més, de cara a la nova carta que s'havia d'enviar a l'alcaldia, es refinen les reivindicacions amb tres exigències: pas soterrat de quatre vies amb sortida a l'alçada del carrer La Granja, aturada de les expropiacions de les finques existents entre el carrer Septimània i Bisbe Morgades –que acabaran sent enderrocades– i l'anul·lació del projecte de la *via O*.

El 23 de novembre, una comissió de veïns lliura a l'ajuntament la carta amb 4.844 signatures:

> Los abajo firmantes, vecinos de Gracia y sector de la plaza Lesseps, preocupados por todo cuanto pueda acaecer en nuestro barrio, manifestamos pacíficamente nuestro asombro ante la evolución sufrida por los proyectos referentes al paso del I Cinturón de Ronda por la plaza Lesseps. Tras la exposición pública de un proyecto subterráneo que satisfacía plenamente nuestros intereses, vimos con preocupación cómo en el Pleno municipal de agosto de 1972 se retiraba dicho proyecto y se volvía a proponer la solución del Ayuntamiento de un paso elevado, sin ninguna consulta previa a los vecinos afectados. Así los manifestamos en nuestra carta de 14 de septiembre del año en curso. Hoy, transcurridos casi dos meses sin haber obtenido respuesta concreta alguna que recoja nuestras aspiraciones, nos vemos de nuevo obligados a manifestar colectivamente:
>
> 1) Nuestra total adhesión al comunicado conjunto de las asociaciones de Gracia en defensa de los pasos subterráneos y a los argumentos en él esgrimidos.
>
> 2)Nuestra total oposición a la solución de pasos elevados sobre la mencionada plaza, en cualquiera de sus modalidades.
>
> Por ello, exigimos que el Ayuntamiento reconsidere sus últimas posiciones y eleve a definitivo el proyecto de pasos subterráneos expuesto a información pública entre abril y junio de 1972. (*La Vanguardia*, divendres 24 de novembre, 1972: 33).

[33] "Esa exposición constaba hasta de música ambiental, con la peculiaridad de que, cuando se trataba de 'ilustrar' la solución del paso elevado, la música era estimulante, optimista y confortadora, mientras que el acompañamiento musical del paso subterráneo era más bien deprimente y melancólico". (*ABC*, 17 de febrer, 1973).

Tan sols dos dies després, una delegació de la Comissió de Veïns logra entrevistar-se amb l'alcalde durant dues hores. L'hi traslladen les crítiques a l'exposició i pressionen perquè se'n celebrés una altra que seguís els criteris que ells venien defensant, és a dir, que tingués lloc a la mateixa plaça i que només s'hi confrontessin dos projectes, el pas elevat –escollit per l'Ajuntament– i el pas soterrani –defensat pel moviment veïnal–. A més a més, tal i com explica Puig (1973), els veïns sol·liciten que es dugui a terme una consulta vinculant al barri, la qual cosa tornava a palesar la crisi de representació manifestada en aquest conflicte, en què el veïnat discutia l'autoritat de l'Ajuntament per decidir legítimament en nom de Lesseps. Per la seva banda, l'alcalde no es mou del seu immobilisme i els informa que es manté en la decisió de construir el pas elevat, tot i que reduïnt els carrils de sis a quatre, per no haver de fer expropiacions.

Davant l'ineficàcia de les negociacions, la Comissió Veïnal augmenta la pressió, multiplica les seves accions i –amb l'empara legal d'Amics de la Ciutat i de les entitats gracienques[34]– envien un seguit de telegrames a algunes de les principals autoritats del règim. En seran destinataris l'aleshores príncep d'Espanya, Joan Carles de Borbó, i els ministres franquistes Carrero Blanco, López Rodó, López Bravo, Garicano Goñi, Mortes Alfonso, Sánchez Bella, Fernández Miranda i García Ramal:

> preocupados por actitud Ayuntamiento de Barcelona al pretender construir pasos elevados sobre la Plaza Lesseps ajardinada y de bello aspecto, rogamos a VAR (o VE) influya sobre Ayuntamiento para que apruebe como obra definitiva el enlace subterráneo de cuatro carriles de gran velocidad salido a información pública Ayuntamiento en abril año en curso por ser deseo unánime población de Gracia y Barcelona toda. (*La Vanguardia*, 29 de novembre, 1972: 30).

Simultàniament, el degoteig de cartes al director –un mètode d'intervenció que el moviment veïnal no va deixar d'utilitzar mai– acompanya aquesta "tardor calenta" del 1972 amb un testimoni veïnal –publicat per *La Vanguardia*– que denunciava la tendenciositat de l'exposició organitzada per l'Ajuntament. La carta utilitzava fil per randa l'argumentari del moviment veïnal i, a més a més, l'autor l'aprofitava per colar una reivindicació que la Comissió ja li havia traslladat a l'alcalde en la reunió del 25 de novembre, l'exigència de la celebració de la segona exposició en algun espai de la mateixa plaça de Lesseps:

> Fui a ver la exposición 'Solución Plaza Lesseps' creyendo poder contemplar la presentación objetiva de diferentes soluciones y fundamentalmente confrontadas una solución a base de paso elevado y otra de paso subterráneo. He de confesar mi ingenuidad ya que lo presentado en el antiguo Hospital de Sta.

[34] Les entitats gracienques que varen signar la carta eren: Orfeó gracienc, Centre Moral i Instructiu de Gràcia, Montepio mútua d'Industrials i Comerciants de Gràcia, Lluïsos de Gràcia, Associació de Pares d'Alumnes del Grup Escolar Rius i Taulet. A més a més, diferents persones a títol individual, com ara Josep Maria Fontanet, l'amo de la pastisseria Fontanet –ubicada a la banda de muntanya d Lesseps–, el qual així que es va legalitzar l'Associació de Veïns Sector Plaça Lesseps en va ser el President.

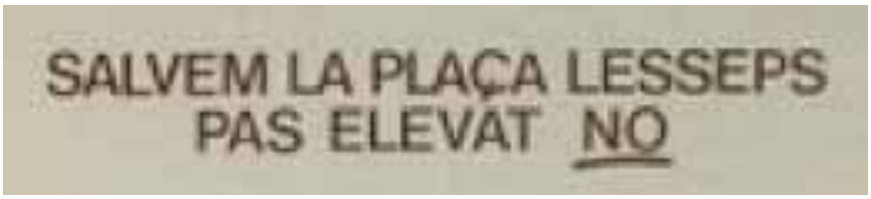
> Cruz, es una notoria promoción de la solución 'Paso Elevado' que, por lo visto, es la que sin duda alguna se va a realizar. Se trata de una exposición sin objetividad y con todo afán de justificación de la solución 'preferida' por los representantes de nuestro Ayuntamiento... Considero que esta exposición hubiese sido un éxito si se hubiese limitado a presentar las dos posibles soluciones en oposición, o sea, una de dos vías elevadas de dos o tres carriles y otra de dos vías subterráneas de dos carriles, presentando las mismas de forma objetiva y con correspondencia e igualdad de datos, maquetas, perspectivas, etc. y, sobre todo, en forma concreta de realidad próxima actual. (*La Vanguardia*, 29 de novembre, 1972: 32).

L'1 de desembre *La Vanguardia* li dedica tota la seva portada al conflicte de Lesseps, en un gest de clar arrenglerament amb les posicions veïnals. A més d'una fotografia presa des d'un helicòpter que abasta tota la superfície, titula la notícia de la següent manera "La plaza Lesseps: Una perspectiva que se quiere salvar"; i en el text incorporat al faldó carrega contra l'Ajuntament titllant el seu projecte de "superficial":

> No es difícil imaginar que los pasos elevados, aunque sea la solución de cuatro carriles, ocultarán por ancho y por alto esta perspectiva hasta el punto de que para seguir hablando de la existencia de la plaza es preciso ampliarla por el sector montaña. La solución subterránea, que propugnan los vecinos de Gracia, deja intacta la superficie actual del importante y barcelonísimo enclave. (*La Vanguardia*, 1 de desembre, 1972: 1).

Aquest número del diari, però, amagava una altra notícia relativa al conflicte. En les seves pàgines interiors, una petita nota de premsa de l'Ajuntament informava "como consecuencia del telegrama al Príncipe de España y a varios Ministros" (*La Vanguardia,* 1 de desembre, 1972: 29) de la celebració d'una nova exposició sobre la plaça de Lesseps. La pressió veïnal començava a donar fruit.

Enmig d'aquesta atmosfera, el 2 de desembre, la campanya contra el pas elevat es desferma i el moviment veïnal difon milers d'adhesius amb el lema *Salvem la plaça Lesseps. Pas elevat no!* que apareixeran enganxats en les finestres dels comerços del barri, però també en multitud de vehicles particulars. L'eslògan de seguida esdevé una consigna molt popular estesa al conjunt de la ciutat i, de mica en mica, comencen a proliferar pintades a les parets que escampen la crida.

Reproducció de l'adhesiu difós amb la campanya (Alibés et al., 1973: 54")

La segona exposició sobre la plaça de Lesseps

Una setmana després, el 9 de gener, en un barracó ubicat entre els carrers Septimània i Bisbe Morgades –carrer que desapareixerà amb l'actuació del ICR– s'inaugura la segona exposició municipal sobre la plaça de Lesseps. Tal i com havia exigit el veïnat, els projectes exhibits són només dos, el pas elevat –de dos carrils en cada sentit i sense accés directe des de la plaça– i el pas soterrat –també de dos carrils en cada sentit, amb embocadures a Sant Josep de la Muntanya, on afectaria solars sense construir, i a la Ronda del General Mitre–.

En el llibre *Políticas urbanas y luchas sociales* –un treball elaborat en el si del CEU[35]– Marçal Tarragó (1976) relata com aquest esdeveniment va ser aprofitat pel veïnat per fer una defensa aferrissada de les seves posicions, molt més activa que no pas havien fet en la primera exposició:

> los vecinos, en guardia permanente en el local, aprovechan la exposición para el montaje de una asamblea informativa ininterrumpida a lo largo de todos los días en que planos y maquetas permanecen expuestos. Ante las informaciones de los vecinos nada pueden las tecnificadas explicaciones de unas azafatas muy lindas (sic) que el Ayuntamiento ha desplazado hasta allí. La opinión cada vez más extendida es que si el Ayuntamiento continúa en sus trece de construir el paso elevado no es por otra razón que la de que hacer otra cosa sería ceder, y ceder sería sentar un importante y peligroso antecedente. (Tarragó, 1976: 137).

[35] El CEU (Centre d'Estudis d'Urbanisme de Catalunya) –rebatejat posteriorment com a CEUMT (Centre d'Estudis Urbanístics, Municipals i Territorials)– va ser un organisme que hibridava activisme polític i activitat professional, vinculat inicialment a militants de l'organització comunista Bandera Roja (OCE-BR) i, més endavant, del PSUC (Partit Socialialista Unificat de Catalunya). Va jugar un rol molt important en l'assessorament dels moviments veïnals i, d'alguna manera, és responsable de la producció d'un discurs urbà crític a Barcelona, tant a les acaballes del règim com durant la transició. El seu orígen encarna un episodi ben interessant del final del porciolisme que apareix recollit per Jordi Borja (2010) en una nota a peu de pàgina *de Llums i ombres de l'urbanisme de Barcelona*. Una colla de tècnics que tot i la seva militància comunista treballaven a l'Ajuntament: el propi Jordi Borja, Lluís Brau, Carles Teixidor, Marçal Tarragó, Alfons Bayraguet, Pau Verrié i Joaquim Lleixà havien signat alguns dels textos del número 10 de la revista *CAU* –un monogràfic titulat "La gran Barcelona" coordinat per Borja i que suposava una impugnació radical de l'urbanisme barceloní. Arran d'aquesta publicació, aquesta llista de persones varen ser fulminantment acomiadades de les seves feines a l'Ajuntament –"el Estado no puede tolerar en su seno a los que lo combaten" va afirmar Guillermo Bueno Hencke, aleshores Delegat de Serveis d'Urbanisme i Obres Públiques– i, aquests, de seguida varen crear el CES, amb els diners d'una beca que la Fundación Juan March li havia concedit a Jordi Borja perquè fes un estudi sobre polígons d'habitatge. Val a dir que el CEU va sorgir com una iniciativa personal de Jordi Borja –aleshores militant de Bandera Roja– per tal de mantenir unida una colla de joves professionals propers a BR que també treballaven en diferents Comissions de Barri. El primer director va ser el sociòleg Ricard Boix, responsable del PSUC de moviments de barris, la qual cosa palesa la bona sintonia que existia entre BR i el PSUC i el caràcter suprapartidari del CES. L'any 1974 un important nucli de militants de BR es varen incorporar al PSUC i des d'aleshores el CES va estar associat al partit majoritari de les i els comunistes de Catalunya.

També, al monogràfic "La Barcelona de Porcioles" (Alibés et al., 1973) s'explica una anècdota relacionada amb una de les accions que l'aliança veïnal contemplava dur a terme en paral·lel a l'exposició. A saber, fer-la coincidir amb una contraexposició molt crítica, elaborada pel propi moviment veïnal, que pretenien mostrar en un local de la parròquia dels Josepets, però que no es va poder realitzar a causa de les pressions del poder municipal sobre el vicari.

Mentre tot això passa, s'estén el rumor que un projecte amagat d'aparcament privat[36] soterrani era la motivació que determinava la posició impertorbable de l'Ajuntament. Així les coses, *La Vanguardia* publica una carta al director d'un veí que recorda que en el *Programa de Actuación Municipal 1969-1974*, a la secció d'aparcaments, n'hi figurava un, a Lesseps:

> Pues bien, en el apartado destinado a 'Aparcamientos' (pág, 233) figura uno de ellos destinado a la Plaza de Lesseps. ¿Es, acaso, este el motivo que indujo a la Alcaldia a dar preferencias a los pasos elevados? ¿Son compatibles los pasos subterráneos con los aparcamientos? En caso contrario, las aspiraciones de cuantos defendemos la integridad de la plaza podrían apoyarse en razones sólidas e irrebatibles. (*La Vanguardia*, 11 de gener, 1973: 24).

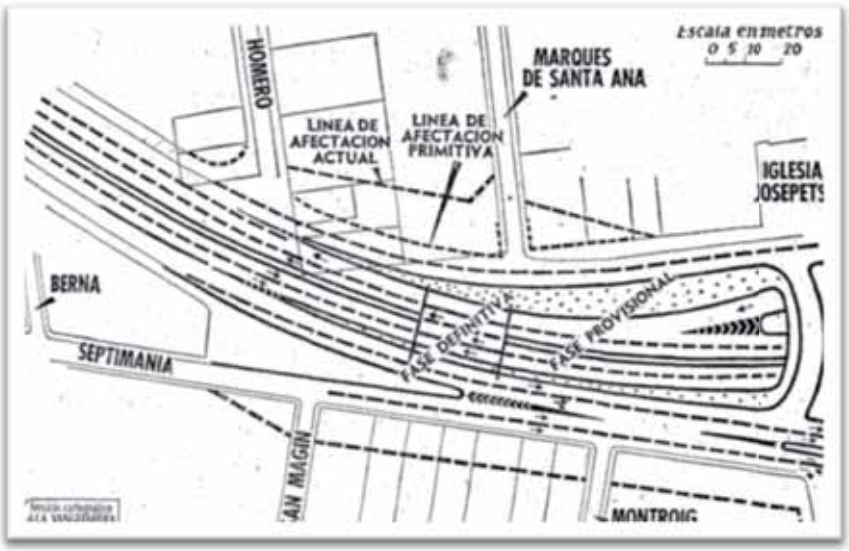
El 13 de gener, diferents sectors vinculats a la Comissió Veïnal, Amics de la Ciutat, entitats de la Vila de Gràcia, arquitectes propers i veïnat sense adscripció concreta realitzen una visita conjunta a l'exposició que, anteriorment, havien comunicat a la premsa. Des del mateix barracó, Amics de la Ciutat convoca 18 entitats gracienques a una assemblea als Lluïsos de Gràcia per tal d'analitzar els continguts de l'exposició i fixar la posició del moviment veïnal.

L'Ajuntament no va trigar a reaccionar i immediatament va recórrer a la repressió. La mateixa tarda del 13 de gener, la policia pentina el barri retirant per la força els adhesius amb l'eslògan *Salvem la plaça Lesseps, pas elevat no!*.

[36] En el número 93 de la revista *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* una notícia signada per l'O.I.U. (Oficina de Información Urbanística) destaca l'aparició del projecte d'aparcament inclòs en el PAM 1969-1974 com a element que podria malbaratar el procés de diàleg entre veïnat i Ajuntament (O.I.U., 1972: 53).

Un allau informatiu, notes i contranotes

Tanmateix, en menys d'una setmana, onze entitats gracienques[37] i Amics de la Ciutat lliuren un nou escrit a l'Ajuntament en què valoren de manera crítica la segona exposició. Qüestionen les xifres proporcionades i fan veure com algunes de les expropiacions assenyalades al cantó de General Mitre es podrien evitar si es respectés el projecte inicial sotmès a informació pública.

Imatge 9. Plànol afegit a l'escrit que les entitats varen presentar a l'Ajuntament el 19 de gener de 1973. (La Vanguardia, 24 de gener de 1973: 29)

L'enfrontament continuava desenvolupant-se fonamentalment en un nivell tècnic, tot i que aquest llenguatge, igual que el gruix de les reivindicacions urbanes d'aquesta dècada, emmascarava les exigències de participació i control popular de la ciutat (*CAU*, 1975: 114). Amb tot, en aquest moment, la dinàmica de la controvèrsia més que recordar a la d'un parlament, semblava haver transfigurat la plaça de Lesseps en un laboratori a escala 1:1 en què un munt d'actors discutien totes aquelles incerteses que el conflicte havia lograt fer visibles. Així les coses, mentre que l'Ajuntament assegurava que la proposta dels veïns –fer que la rampa de sortida del túnel a General Mitre no superés els 150 metres i tingués el 5,3% de pendent– era tècnicament impossible, ja que que el desnivell en cap cas podria superar el 3'5%, els veïns feien referència al pendent del pas inferior del ICR per la Diagonal, similar a allò que ells exigien a Lesseps.

[37] Associacions de Veïns Bonavista, Torrijos i Progrés; Montepio Mutual d'Industrials i Comercials de Gràcia, Club Montelar, Orfeó Gracienc, Centre Moral e Instructiu de Gràcia, Cercle Catòlic de Gràcia, Cooperativa La Lleialtat, Unió Excursionista de Catalunya, Lluïsos de Gràcia.

El 27 de gener Porcioles estreny una mica més, convoca la premsa i informa que en una reunió celebrada amb una representació de la Comissió de Veïns –just en acabar la segona exposició– els va proposar que redactessin ells mateixos un avantprojecte que encabís els dos passos soterrats –el del cinturó i el de l'enllaç del túnel del Tibidabo amb la *via O*– respectant un seguit de criteris tècnics. Una jugada intel·ligent amb què el govern municipal tractava de posar la pilota a la teulada dels veïns. A més a més, amb aquesta proposta, sense haver d'abandonar la retòrica del diàleg, l'Ajuntament defugia les seves responsabilitats –que equivaldrien a redactar un projecte que fes possibles les reivindicacions i desigs veïnals– desviant l'atenció d'una actuació antidemocràtica en favor d'un simple desacord tècnic:

> En este punto del conflicto, cuando el falso diálogo había quedado despojado de su disfraz, la política municipal intentaba desviar la atención hacia otros niveles, trasladando la carga de las responsabilidades sobre las espaldas de los administrados, es decir, desplazando sobre los vecinos las consecuencias de la falta de una planificación urbana. El objetivo era mixtificar el problema, sustituyendo una verdadera participación en la gestión municipl a nivel de solución urbana por una falsa participación, a nivel de resolución técnica de ta situación. (Puig, 1973: 45).

Quatre dies després, el 31 de gener, l'aliança veïnal respon al parany de Porcioles lliurant al registre municipal un nou escrit en què reiteraven el seu rebuig al pas elevat. A més de 8.033 signatures de suport, el text incloïa les reivindicacions veïnals acordades en la darrera assemblea: defensa ferma del pas soterrat de quatre vials amb sortida al carrer La Granja, conservació de l'escola Rius i Taulet i expropiació dels tallers del Metro, assignant-ne una part a espai verd i la resta a pati escolar.

L'endemà, l'1 de febrer, *La Vanguardia* se'n fa ressò i informa de la presentació de l'escrit, però, sobretot, publica unes afirmacions emanades del front veïnal que contestaven amb detall les declaracions que Porcioles havia fet uns dies abans. Aquestes manifestacions, que tenien el segell d'Amics de la Ciutat i de la resta d'entitats gracienques, desbordaven els dics tècnics de la controvèrsia i mostraven algunes de les cares del conflicte que s'havien vist tapades per l'esmentat biaix tècnic del debat. En primer lloc, s'assenyalen els contorns d'un conflicte de representació que Porcioles havia portat molt bé per tal de menystenir l'acció de les entitats legals organitzades –que mai eren esmentades en les seves intervencions–. En segon lloc, s'interpel·la l'alcalde perquè concreti el que fins aleshores havia estat un lloc comú del seu discurs, com eren les vaporoses referències a l'interès i sentir de la ciutat, de manera que se l'insta a comprometre's amb algun mecanisme concret. Mentre que, en tercer lloc, el moviment veïnal assegura que, tot i discrepar de la mala jugada que implicava proposar al veïnat la redacció d'un avantprojecte, acceptarien encarregar-ne un, sempre que els criteris i condicions que imposava l'alcalde es desestimessin, atès que "ningún técnico las aceptaría". Finalment, la nota qüestionava la tan

anomenada voluntat de diàleg a què Porcioles apel·lava sovint, i feien una crida a la realització d'un procés de diàleg "autèntic" que suposés una vertadera participació. Així les coses, retaven l'alcalde a l'organització d'un experiment col·lectiu, una mena de fòrum públic que, amb un protocol concret i transparent, permetés que els actors involucrats en la controvèrsia poguessin suplir els "monòlegs alterns" en pro d'un diàleg honest. Pel seu interès, repredueixo a continuació un extracte de la nota signada per les entitats en què es feia la proposta de diàleg "autèntic":

> el señor alcalde viene hablando reiteradamente de su voluntad de diálogo; pero es lo cierto que, por ahora, sólo se han conseguido alternos monólogos. Pues bien, aceptamos y deseamos el diálogo auténtico, vivo, eficaz y, para equo, proponemos al señor alcalde un auténtico contraste de pareceres, que podría tener lugar en la siguiente forma: Lugar, uno de los salones del Ayuntamiento. Interlocutores, el señor alcalde, acompañado de tres o cuatro miembros de la Corporación asistidos todos por un técnico municipal; y de la otra parte, otros tantos representantes de Amigos de la Ciudad y de Asociaciones de Gracia, también asistidos por un técnico. Público: todos los periodistas que quisieran asistir, como testigos de mayor excepción, para recoger y publicar luego las incidencias del debate". (*La Vanguardia*, 1 de febrer de 1973: 27).

El dia següent, l'Ajuntament contesta a la nota del front veïnal amb l'enviament d'un escrit a la premsa. L'alcaldia situa i limita els termes del debat en l'escatiment de la possibilitat de coexistència de dos passos soterranis al subsòl de Lesseps –un pel ICR i un altre per l'enllaç de la Via O amb el túnel central del Tibidabo–. Ara bé, la proposta d'organització d'un fòrum de debat és eludida sense gaires contemplacions; de fet, la nota es limita a reiterar la disposició de l'Alcaldia a continuar fent servir els mecanismes d'interlocució habituals, amb la certesa que allò no derivés en cap experiment polèmic:

> La Alcaldía se honrará en recibir cuantas veces sea necesario –en amplio y positivo diálogo–, a las personas y entidades que lo soliciten, pero, naturalmente, sin convertir estas gratas reuniones en masivas polémicas que a nada conducen. (*La Vanguardia*, 2 de febrer de 1973: 27).

La rèplica no es fa esperar i Amics de la Ciutat contraataca amb un escrit en què afirmen que, tot i no ser la seva competència, les entitats reiteren la seva disposició a encarregar la redacció d'un avantprojecte en què es proposés la solució desitjada. Ara bé, també critiquen amb fermesa la criminalització de la seva proposta de concrecció del diàleg per part de l'ajuntament:

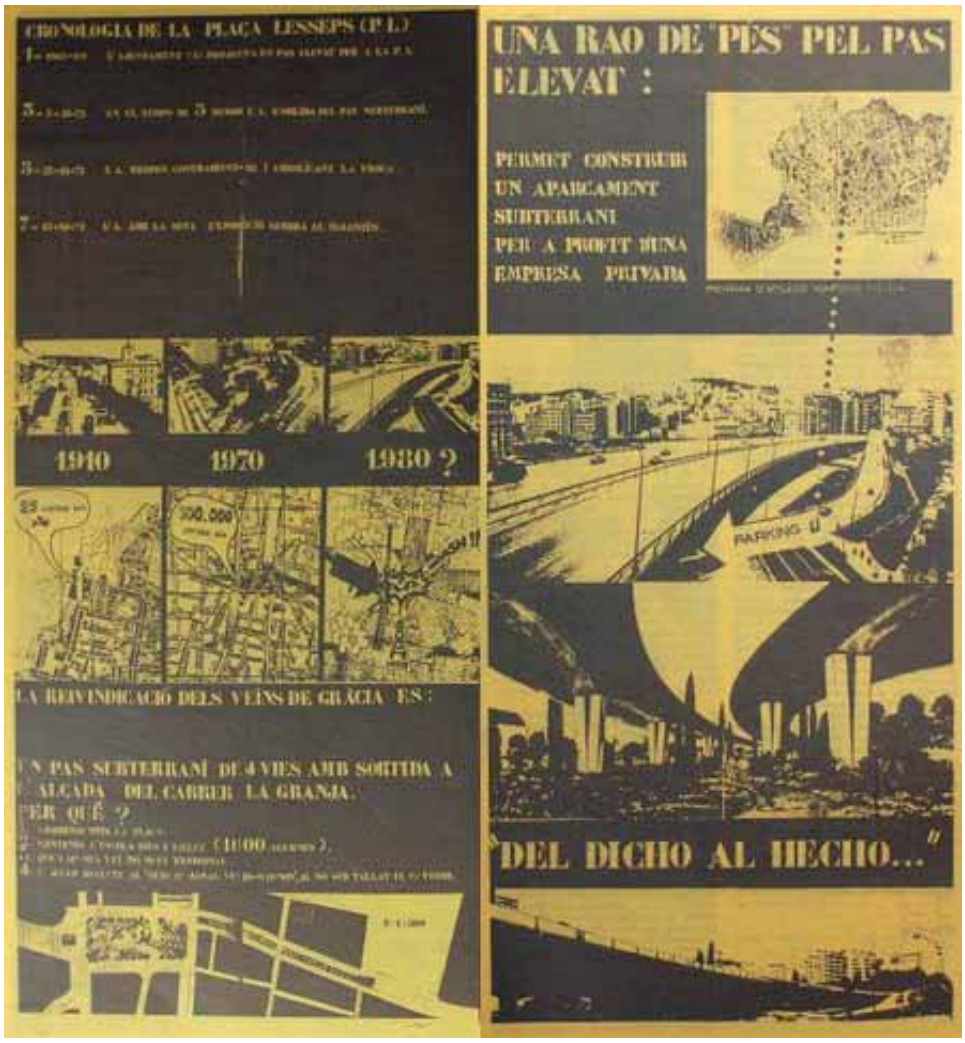
> Si la Alcaldía no quiere ordenar a los técnicos o éstos no se ven con fuerzas (cosa que no creemos) para redactar un proyecto que prescinda del paso elevado, según deseo unánime reiteradamente manifestado, estamos dispuestos a designar un técnico particular que lo efectúe, naturalmente, pagado por el Ayuntamiento, como ofreció el señor alcalde y procede, pues nosotros no cobramos impuestos, arbitrios ni tasas. (*La Vanguardia*, 3 de febrer de 1973: 25).

El conflicte de la plaça Lesseps continua eixamplant-se i, el 6 de febrer, el nº 85 d'*Informaciones Obreras* –full informatiu de Comissions Obreres que funcionava com a recull setmanal de lluites– inclou en l'apartat "Barrios" una ressenya del conflicte. La nota fa esment del lliurament a l'ajuntament de l'escrit amb 8033 signatures de suport a les reivindicacions veïnals, però també destaca la negativa de les Comissions de Veïns a caure en el parany que els havia posat Porcioles amb la seva proposta de deixar-los redactar un avantprojecte:

> Les Comisiones de Vecinos, ante las declaraciones del Alcalde, consideran que no corresponde a los Vecinos hacer un anteproyecto... El jueves passado [en referència a l'1 de febrer de 1973] el alcalde recibió a una comisión de vecinos. Intentó convencer a los vecinos, sin conseguirlo. (CCOOa, 1973: 5-6).

Després de gairebé dos mesos cercant un local on mostrar la contraexposició realitzada pel moviment veïnal i enmig d'un ambient de major repressió –prohibició d'assemblees veïnals, retirada per part de la policia dels adhesius amb el lema *Salvem la plaça Lesseps*, etc.– el 12 de febrer, amb el suport del Col·legi d'Aparelladors i d'Arquitectes Tècnics de Catalunya i Balears, s'obre al públic l'*Exposició informativa sobre el I Cinturó de Ronda i la seva incidència en la plaça de Lesseps* –que tot i la dictadura s'anuncia amb el títol en català–. L'exposició reproduïa part del discurs que els sectors politicament més compromesos del moviment popular defensaven en relació al cinturó. És a dir, a més de posar el focus en la reivindicació d'un pas soterrat a Lesseps, el ICR es conceptualitzava com una actuació marcadament especulativa adreçada a generar grans plusvàlues, afavoridora dels veïns de la zona alta de la ciutat i amb efectes segregadors de la perifèria, la qual cosa palesava una dimensió espacial de la lluita de classes. En "La Barcelona de Porcioles" (Alibés et al., 1973), a l'entrada "Cinturón de Ronda (I)" s'explicava d'aquesta manera:

> Si los costes de la operación se aproximan a los dos mil millones de pesetas, sin contar los costes sociales que después detallaremos, los beneficios, sobre todo para los propietarios del suelo de sus alrededores, son fabulosos. Se calcula que en sólo tres años, desde 1969 a 1972, el incremento de las plusvalías de los solares situados a ambos lados ha sido de 14 mil millores de pesetas... Los grandes propietarios de estos solares han sido las Cajas de Ahorros de Barcelona, que son al mismo tiempo las mismas que han financiado la construcción del Cinturón, que fue adjudicada a Huarte. Al parecer dicha empresa se retiró del concurso de construcción de los túneles del Tibidabo por esta promesa de construir el I Cinturón. Otro tipo de beneficio es para los que viven en las zonas residenciales de Barcelona (Sarriá, Tres Torres, General Mitre), los cuales tienen capacidad de movilidad multiplicada por diez respecto a las dos terceras partes del resto de la pobación urbana, que no utiliza el coche para sus desplazamientos. La construcción del I Cinturón también ha sido aleccionadora. Ha servido para demostrar la existencia de ciudadanos de primera categoría (los de la parte alta) y de segunda (como los del barrio de Sants). (Alibés et al. , 1973: 44).

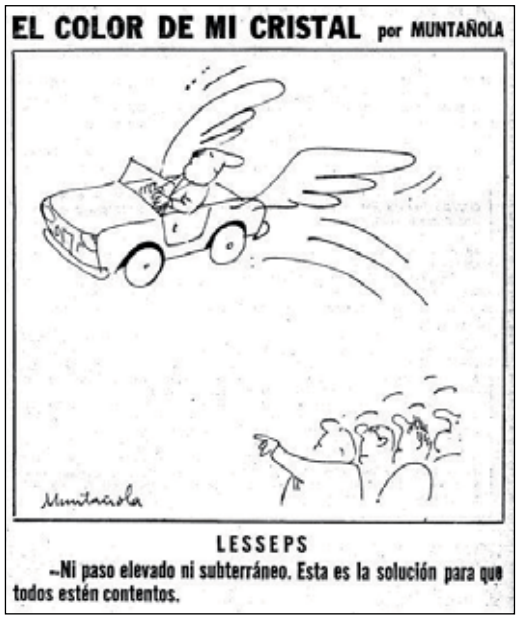
Imatge 10. Panells informatius confegits pel moviment veïnal. (Puig, 1973: 44-45)

El 13 de febrer, l'Oficina de Premsa de l'Ajuntament fa pública una nota en què els seus serveis tècnics responen a l'escrit d'Amics de la Ciutat publicat el dia 3. Neguen que l'oposició "rotunda" al pas elevat que la nota li atribueix a l'Ajuntament sigui certa i, fent ús d'una lògica vialista, tornen a subratllar el repertori d'inconvenients econòmics i tècnics del pas soterrat, a més de les dificultats existents de cara a un futur de la ciutat que pensen en clau exclusivament vialista. Ara bé, també aportaven un bri d'esperança en afirmar que la possibilitat del pas soterrat encara era oberta:

> Aunque teóricamente es posible la solución en paso subterráneo, como se presentó en la exposición efectuada en la Plaza, presenta los inconvenientes técnicos, tantas veces enumerados de mayor coste, mayor duración de las obras, dificultades de drenaje, prolongadas rampas de acceso al túnel, nuevas expropiaciones, etc. Pero con visión completa del futuro de la red viaria de toda

> la ciudad y su área de influencia, se añade a los anteriores inconvenientes el de hipotecar definitivamente la realización del Eje Túnel Central-Vía O y su conexión con el I Cinturón de Ronda, por la inviabilidad de mantener dos niveles subterráneos. En los distintos escritos presentados por diversas Asociaciones ciudadanas, se observa que estos graves inconvenientes no han sido analizados con la debida objetividad, preocupados, sin duda, por su deseo de ofrecer a la ciudad una solución subterránea que de ser viable, contaría con la colaboración de los Servicios técnicos. Es lamentable, asimismo, que el amor a Barcelona que impulsa la actuación de estas Asociaciones, impida a algunas de ellas juzgar objetivamente la actuación de los Servicios técnicos municipales cuyo esfuerzo realizado a lo largo de los últimos meses, sólo puede responder al mismo interés por los problemas de la ciudad. Cuando se hacen afirmaciones relativas a cuestiones técnicas, es cuando más debe acentuarse la objetividad y responsabilidad. Dado que el diálogo mantenido hasta la fecha no ha conseguido aclarar el planteamiento del problema, probablemente a causa de su complejidad, sería de desear que la iniciativa de la Alcaldía de brindar a esas Asociaciones la posibilidad de contratar los servicios de un técnico en la materia, fuese recogida por las mismas. Por último, debe quedar patente que la actitud de estos Servicios técnicos, como la de la Superioridad, no está en absoluto cerrada a la construcción de paso subterráneo. (*La Vanguardia*, 13 de febrer, 1973: 25).

Enmig d'aquest dens estira-i-arronsa, Joaquim Muntanyola torna a representar el conflicte en una nova vinyeta que satiritza el desacord de Lesseps.

Imatge 11. Vinyeta de Joaquim Muntañola (*La Vanguardia*, 20 de febrer de 1973: 24)

El 23 de febrer, en el si de l'exposició veïnal, té lloc un fet que ajuda a calibrar algunes de les particulars condicions del *tour de force* que es mantenia actiu des de finals de l'estiu de 1972. Un col·loqui celebrat en la sala d'actes del Col·legi Oficial

d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics –amb intervencions de veïns, arquitectes enrolats en la Comissió, i membres d'algunes de les entitats que feien suport al conflicte– acaba amb la suspensió de l'acte a mans del delegat governatiu – present a la sala– qui va considerar que el debat s'havia apartat de la "qüestió fonamental" (*La Vanguardia*, 24 de febrer de 1973: 29).

Mediació, tècnics independents i les vicissituds de la Comissió Mixta (I)

A finals de febrer, quan el conflicte semblava haver-se encallat en un bucle informatiu de declaracions i contradeclaracions, es produeix un esdeveniment que introduirà un gir inesperat en la disputa. Lluís Miravitlles, delegat de serveis de relacions públiques i turisme de l'Ajuntament de Barcelona, se'n va anar a casa[38] del president d'Amics de la Ciutat –Josep Maria Poal– amb la intenció de negociar-hi personalment el seu interessament i desencallar la situació. A tal efecte, l'hi proposa un llistat de noms de tècnics que podrien redactar un avantprojecte encarregat pels veïns, amb el vist i plau de l'Ajuntament. Simultàniament, com una seqüencia més d'aquest moviment que, evidentment, no s'havia limitat a l'establiment de contactes amb el front veïnal, la *Junta Municipal del Distrito VIII* (Gràcia) –que havia romàs muda al llarg de tots aquests mesos de conflicte–, "recollint el suggeriment de l'Alcaldia", envia un escrit a la premsa amb una proposta de "tècnics independents" que estudiarien de bon grat les diferents opcions existents a Lesseps:

> Conocemos el celo, la eficacia profesional y la probada actividad de los técnicos municipales que han elaborado, estamos seguros, con toda honestidad y eficacia, los distintos proyctos de soluciones del paso del I Cinturón de Ronda por la plaza de Lesseps. Y sin que ello signifique menoscabo a dicha competencia profesional esta Junta Municipal, recogiendo la sugerencia de la Alcaldía de Barcelona, de que, como caso excepcional, se requieren los servicios de uno o más técnicos para proceder al estudio de dichos proyectos, acuerda proponer Enrique Balaguer Camphuis, doctro ingeniero catedrático de Caminos de la Escuela Superior de Caminos, Canales y Puertos, de Madrid; don Juan Compte Guinovart, ingeniero de Caminos, director técnico de Autopistas, y don Juan Diamante Cabrera, ingeniero de Caminos, director técnico de 'Ibering', por estimar que reúnen las cualidades precisas para ello. (*La Vanguardia*, 24 de febrer de 1973: 29).

[38] A "La Barcelona de Porcioles" (Alibés et al., 1973: 67) s'acredita aquesta trobada. A més a més, la premsa de l'època s'hi refereix de manera més o menys clara en diferents ocasions, tot i que en comptes d'assenyalar el nom de Miravitlle emprin subterfugis com "un autorizado representante de la Alcaldía" (La Vanguardia, 28 de març de 1973: 29).

En el front veïnal, el sector liderat per Amics de la Ciutat i les entitats històriques de Gràcia anuncien que accepten la proposta plantejada pel mediador de l'Ajuntament i parlen de principi d'acord. Tal i com es desprèn de l'anàlisi dels documents que aborden els dies immediats a aquests esdeveniments, això volia dir dues coses: la primera, que s'adreçarien a alguns dels tècnics suggerits per Miravitlles per tal d'encarregar-los la redacció d'un avantprojecte que demostrés la viabilitat de la solució soterrània; i, la segona, que es comprometien públicament a afluixar la intensitat reivindicativa durant aquest període:

> aceptando la amable invitación de un autorizado representante del señor alcalde, se sostienen conversaciones entre dicho representante y el doctor don José María Poal, presidente de 'Amigos de la Ciudad' en representación de la misma y de las Entidades de Gracia, con el fin de encauzar definitivamente la solución del paso del ICR por la Plaza Lesseps en forma subterránea., respetando la voluntad y anhelos de los ciudadanos. Se ha llegado a un acuerdo con la repetida representación del señor alcalde, por lo que 'Amigos de la Ciudad' y entidades de Gracia nombrarán un equipo especializado, de calificación y experiencia, para que, en un plazo de tres meses desde su designación, elabore el proyecto para el paso subterráneo en la Plaza Lesseps. 'Amigos de la Ciudad' y las Entidades gracienses se abstendrán de manifestaciones verbales o escritas que no signifiquen aportación real y positiva a la resolución del paso subterráneo ya que ésta es la meta común. (*La Vanguardia*, 2 de març de 1973: 29).

Al seu torn, la Comissió Municipal Executiva de l'Ajuntament de Barcelona fa públic el nomenament d'una ponència que havia d'estudiar "todo lo relacionado con el futuro de la Plaza de Lesseps". A més de facilitar-ne els noms dels membres[39] que l'integrarien, la nota difosa detalla algunes de les atribucions de la ponència:

> su función será estudiar la proposición presentada por la Junta Municipal del distrito VIII y las que pudieran surgir de grupos o asociaciones de vecinos de dicho distrito para someter a la propia Comisió Municipal Ejecutiva la designación del técnico o técnicos españoles con título de "Ingeniero de caminos, canales y puertos u otro similar" que hayan de estudiar la viabilidad de las soluciones propuestas para el paso del I Cinturón de Ronda por la citada Plaza de Lesseps. (*La Vanguardia*, 3 de març de 1973: 31).

Sobre els opacs moviments que s'estaven produint a propòsit de la controvèrsia, unes declaracions de Porcioles permeten fer una mica de llum:

> Es exacto que había autorizado a un miembro de esta Corporación para que, a título meramente personal, continuase sus conversaciones con algunas de las entidades y asociaciones interesadas por la actual problemática de la plaza de

[39] "La preside el primer teniente don Félix Gallardo Carrera y le secundarán don Mariano Ganduxer, don Mariano Blasi, don Ramón Bosch Estivill, don José Calvo Martínez, don José Mª Tormo y don José Antonio Sauqué". (*La Vanguardia,* 3 de març de 1973: 31).

> Lessesps... su informe fue totalmente negativo ... no obstante, nada debe impedir que con el mejor afecto, se acepte toda clase de sugerencias. En la última Comisión municipal ejecutiva... se tomó el acuerdo de designar una ponencia... para que coordine las propuestas o sugerencias que sobre designación de nuevos técnicos para el estudio de los pasos a distinto nivel en la plaza de Lesseps formulen las diversas entidades interesadas, recogiendo el ofrecimiento que en su día hizo la Alcaldía. (*La Vanguardia*, 3 de març de 1973: 31).

Malgrat l'anunci del principi d'acord que havien fet Amics de la Ciutat i les entitats gracienques, el 4 de març sembla que "l'alto el foc" encara no havia entrat en vigor. Els degans d'un seguit de col·legis professionals[40] –acompanyats pel propi president d'Amics de la Ciutat– difonen una carta oberta, adreçada a l'alcalde, en la qual s'hi reiterava la reivindicació veïnal. A més de manifestar la seva defensa de l'espai verd, reconeixen la força d'una lluita veïnal que havia estat capaç d'aplegar 14.000 signatures i, en conseqüència, demanen a Porcioles que en favor d'una "ciutat més habitable i grata per als ciutadans" s'optés pel pas soterrat:

> La plaza de Lesseps constituye uno de los espacios libres de mayor raigambre no solamente entre los vecinos de Gracia sino para toda la ciudad. Los jardines de la plaza son de los pocos y reducidos espacios verdes con los que cuenta nuestra ciudad cada vez más sobrecargada de construcciones de edificios y vías circulatorias. Por ello, la amenaza de que dichos jardines se vean cubiertos por un paso elevado con todas las consecuencias que ello implica justifican la consciente reacción de los vecinos de Gracia y Amigos de la Ciudad, que con ejemplar espíritu ciudadano han sabido defender, sin menoscabo de las necesidades de circulación, los valores de la Plaza de Lesseps.... Creemos necesario manifestar a V.E., las Asociaciones y Corporaciones abajo firmantes, nuestro interés para que el paso del primer Cinturón de Ronda por la Plaza de Lesseps se construya en paso subterráneo, respetando por entero la superficie de la Plaza. (*La Vanguardia*, 4 de febrer de 1973: 23).

Ara bé, l'acord que Amics de la Ciutat i la resta d'entitats gracienques havien assolit amb Miravitlles va esquerdar el consens del moviment veïnal de Lesseps, ja que, per als sectors políticament més compromesos l'afer de la plaça era, més que una controvèrsia eminentment tècnica, un batalla en favor de la democràcia. En el número 90 de l'*informaciones obreras* de CCOO –amb data del 12 de març– es donava compte del malestar existent en la Comisió de Veïns davant d'un pacte que reduïa la complexitat del conflicte a un mer assumpte tècnic:

> La comisión de vecinos encuentra incorrecta la iniciativa de 'Amigos de la Ciudad' de formar una comisión de técnicos que estudien el problema de 1 (sic) los pasos abandonando mientras tanto toda actividad de masas y no los argumentos técnicos solos los que decidiran. Asi mismo ha decidido visitar de

[40] Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears, Col·legi Oficial d'Enginyers Industrials de Catalunya, Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats de Catalunya i Balears, Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes tècnics de Catalunya.

> nuevo al Concejal pero formando una comisión más amplia, para exigir la celebración de una asamblea en los locales del barrio. (CCOOb, 1973: 6).

El 27 de març, Porcioles rep una delegació de representants d'Amics de la Ciutat i de les entitats gracienques, els quals s'hi atansen a presentar-l'hi la proposta de l'equip tècnic escollit per estudiar la possibilitat de construir el pas del ICR de manera soterrada. Les persones suggerides eren l'arquitecte Antonio Perpinyà Cebrià, els enginyers de camins Enrique Aldama i Antonio Figueroa, l'urbanista Luis Iglesias Martí i l'arquitecte de la Comissió d'Urbanisme d'Amics de la Ciutat Antonio González Moreno-Navarro. Si bé la primera notícia en fer-se ressò de d'aquesta trobada (*La Vanguardia*, 27 de març de 1973: 27) assenyala que els tècnics escollits pel moviment veïnal haurien d'elaborar "conjuntament amb els designats per l'Ajuntament" el projecte de pas soterrat –cosa que alterava sensiblement la informació que havia transcendit entorn del pacte Miravitlles-Poal– una altra notícia publicada l'endemà semblava confirmar les referències inicials:

> El alcalde recibió ayer a una comisión de las entidades y asociaciones de vecinos de Gracia, y de Amigos de la Ciudad (...) quienes le han presentado un escrito (...) en el que se propone un calificado equipo técnico que estudie el enlace subterráneo del I Cinturón en la Plaza de Lesseps (...). Con ello se aceptaba la amable invitación del Ayuntamiento, en conversaciones entre un autorizado representante de la Alcaldía y el presidente de Amigos de la Ciudad. El Ayuntamiento se ofreció a sufragar los gastos y honorarios del equipo técnico, propuesto por las entidades, vecinos y Amigos de la Ciudad elaborara el proyecto de paso subterráneo adecuado. (*La Vanguardia*, 28 de març de 1973: 29).

Muntanyola no s'està d'il·lustrar aquest etapa del conficte amb un sarcasme fi:

Imatge 12. Vinyeta de Joaquim Muntañola (*La Vanguardia*, 1 d'abril de 1973: 26)

L'anàlisi de la documentació corresponent a aquest episodi del conflicte em va generar molta confusió, en part, crec, perquè aquesta revela l'opacitat amb què (el representant de) l'Ajuntament va negociar l'interessament dels actors. En la primera referència que vaig trobar sobre aquest procés de mediació (Alibés et al., 1973: 67), allò que s'hauria acordat en el "pacte Miravitlles-Poal" semblava ser una llista de tècnics tolerats per l'Ajuntament, per tal que el moviment veïnal n'escollís qui havia de redactar l'avantprojecte que defensés les seves demandes. D'aquesta manera seria possible concretar l'enverinada proposta que Porcioles li havia llançat anteriorment als veïns (*La Vanguardia*, 28 de gener de 1973), retant-los a elaborar ells mateixos un avantprojecte que l'Ajuntament es comprometia a sufragar i estudiar. La segona referència, la notícia de la proposta de tres "tècnics independents" presentada per la Junta Municipal del Districte per tal d'examinar les diferents solucions elaborades pels tècnics municipals, permetia tenir més que sospites sobre la multilateralitat d'unes negociacions –mecanismes d'interessament– que, probablement, devien haver tocat a la pràctica totalitat dels protagonistes de la controvèrsia. De fet, la tercera notícia, el nomenament municipal d'una ponència especial per estudiar les propostes, feia pensar que allò que buscava Miravitlles era un organisme de mediació i arbitratge, cosa que confirmarien alguns documents posteriors. És a dir, sembla plausible que si bé inicialment la reunió Miravitlles-Poal podia haver acordar allò que es va anunciar –que les entitats poguessin recórrer a un equip tècnic que redactés un projecte que l'Ajuntament prendria en consideraciçó–, l'objectiu prioritari no era tant aquest, com la cerca de consensos en favor d'una Comissió Mixta, conformada per tècnics escollits per l'Ajuntament i tècnics proposats per les entitats que, plegats, haurien d'abordar la solució definitiva per a la plaça de Lesseps.

Al cap d'una setmana, l'Ajuntament informa a traves d'una nota de premsa de l'admissió de les dues propostes de tècnics rebudes. "A fin de lograr la máxima colaboración ciudadana" (*La Vanguardia*, 7 d'abril de 1973: 31), comuniquen que concedeixen un termini de 30 dies per si altres grups o associacions de veïns del Districte volen formular més propostes.

Tot i això, l'1 de maig, una dotzena[41] d'entitats gracienques i Amics de la Ciutat s'adrecen novament, a través d'un telegrama, al Príncep d'Espanya, al

[41] Les entitats que signen el text del telegrama són: Associació Pares d'Alumnes C.N. Rius i Taulet, Associació Veïns Carre Torrijos, Associació Veïns Carrer Bonavista, Associació Veïns Carrer Progrés, Unió Excursionista de Catalunya de Gràcia, Montepio Mútua Indistrials Comercials de Gràcia, Club Montclar, Orfeó Gracienc, Cooperativa La Lleialtat, Centre Moral i Instructiu de Gràcia, Lluïsos de Gràcia, Cercle Catòlico de Gràcia i Associació d'Amics de la Ciutat –tots els noms apareixen en castellà en la notícia (*La Vanguardia*, 1 de maig de 1973: 21).–.

vicepresident del govern –l'almirall Carrero Blanco– i vuit ministres més del règim, sol·licitant-los la seva influència en l'alcalde en favor del pas soterrat.

Al cap d'una setmana, el 9 de maig, l'Oficina de Premsa de l'ajuntament informa de l'acabament del termini de 30 dies que havien concedit per la proposta de tècnics. Exhaurit el temps, la ponència especial afirma que celebrarà una reunió en què prendrà un acord per, tot d'una, elevar-ho a la Comissió Municipal Executiva que designarà els tècnics que realitzaran l'estudi de viabilitat de les solucions proposades.

Etapa Masó

Tanmateix, encara en la primera quinzena del mes de maig, l'acompliment d'un esdeveniment important en la història de Barcelona capgiraria el decurs del conflicte de Lesseps. Porcioles es veu forçat a plegar i en un Consell de Ministres celebrat el dia 11 de maig Enric Masó és nomenat el nou alcalde de la ciutat.

L'aterratge de Masó en l'alcaldia altera el ritme de la contesa de manera que l'intens i mediàtic estira i arronsa que s'havia viscut fins aleshores s'esvaneix de cop. L'Ajuntament imposa una densa capa de silenci sobre l'afer de Lesseps que el moviment veïnal tracta de trencar des del carrer, fent proliferar accions propagandístiques[42] que interpel·laven directament al nou alcalde. Set mesos després que Masó assumís el càrrerc, el 23 de desembre, la Comissió Gestora de l'Associació de Veïns Sector Plaça Lesseps fa públic un comunicat (*La Vanguardia*, 23 de desembre de 1973: 31) en què manifesta el seu neguit davant la manca d'informació sobre la possible solució de Lesseps. La nota manifestava el temor a que l'instrument de mediació arbitrat en la fase més intensa del conflicte, la comissió mixta paritària –segons el redactat de la notícia "compuesta en igualada proporción por técnicos nombrados por el Ayuntamiento y por los de Amigos de la Ciudad"– se n'hagués anat en orris amb el mandat Porcioles –tal i com havia succeït– i, en conseqüència, expressava la temença veïnal a una "alcaldada".

[42] A més de la reproducció de la fotografia de la pintada que incloc en aquestes pàgines, l'impacte de la campanya propagandística al carrer va tenir ressò a la premsa. A tall d'exemple, una referència apareguda en un article que va publicar *La Vanguardia* a la segona quinzena del mes de setembre del 1973: "Los letreros de 'Sr. Massó, volem túnel' son un ejemplo de corrección y respetuosa súplica a nuestra primera autoridad sobre la famosa polémica, y los habitantes de la zona, han utilizado todos los medios a su alcance y todas las esquinas del sector para expresar sus opiniones respecto a la preferencia por el túnel y el rechazo del paso elevado". (*La Vanguardia*, 22 de setembre de 1973: 29).

Imatge 13. Pintada en defensa del pas soterrat en un mur de General Mitre. (Buxadé, 1973: 66)

Amb el canvi d'any les coses es tornen a moure i, el 3 de gener de 1974, membres de la junta gestora de l'Associació de Veïns celebren un col·loqui que aprofiten per posar al dia l'actualitat del conflicte. A més de denunciar que encara no havien estat legalitzats com a Associació, es queixen que encara no els havia estat possible trobar-se amb Masó –tot i haver sol·licitat audiències en dues ocasions–, recorden la legitimitat d'una reivindicació que comptava amb l'adhesió de 14.000 signatures i reiteren la por a una alcaldada que optés per la via dels "fets consumats" (*La Vanguardia*, 4 de gener de 1974: 27).

En veient que els ànims dels veïns es tornaven a escalfar, Masó trenca el silenci i, en una roda de premsa celebrada el dia 10 de gener (1974), tracta d'esvanir el neguit veïnal afirmant que a Lesseps no hi hauria sorpreses, "ni fets consumats" (*La Vanguardia*, 11 de gener de 1974: 26). A més a més, anuncia que l'Ajuntament treballava en una tercera fòrmula diferent a les ja conegudes de pas elevat i pas soterrat, i que d'acord amb el tarannà dialogant que havia volgut mostrar d'ençà de la seva arribada a l'alcaldia, parlaria amb el veïnat.

L'endemà a fer aquestes declaracions, Masó es reuneix amb una representació d'Amics de la Ciutat i de les entitats de Gràcia. Els comunica que no hi ha constància d'aprovació definitiva de cap projecte per al pas del ICR a Lesseps, i que, ateses les circumstàncies, havia ordenat als tècnics municipals que iniciessin des de zero els treballs necessaris per tal de trobar una solució satisfactòria. Conscient que Lesseps podia acabar-se convertint en un atzucac de conseqüències imprevisibles, Masó cerca un acord basat en l'assumpció de concessions recíproques.

Així és que, fent un esforç adreçat a assegurar-se l'enrolament dels actors que conformaven l'aliança veïnal i, així, salvar la traducció, renegocia la forma de la meta inicialment definida en la problematització, el pas elevat. Aquest acord, i aquí la reciprocitat, implicava l'abandó per part del front veïnal del que havia estat l'eix de les seves reivindicacions, el pas soterrani o túnel.

Plaça de Lesseps, solució salomònica. La "Solució Masó"

Amb aquest titular, el diumenge 24 de febrer *La Vanguardia* publicava la notícia del dia, una filtració que aprofundia en l'anunci d'una nova solució per a la plaça de Lesseps, i oferia els primers detalls d'una alternativa que implicava "un pas inferior a cota sobreelevada":

> Esta tercera fórmula o solución Plaza de Lesseps consistiría en rebajar el nivel de la mencionada plaza y construir taludes de espacios verdes aprovechables para el esparcimiento con el objeto de que el Cinturón de Ronda cruce el ámbito en plataforma elevada sobre pilas, elevación que en relación con el entorno de los inmuebles sería mínima y no restaría visibilidad a los edificios ni perjudicaría los intereses urbanos de recreo que tiene el sector. Esta solución permite también evitar la demolición del grupo escolar "Rius y Taulet" y mantener la proyectada comunicación de la plaza con la vía O... la estética de la plaza no experimentará trauma alguno que pueda considerarse una lesión para los intereses fundamentales de aquel ámbito urbano cuya pervivencia como zona de esparcimiento es de singular necesidad. (*La Vanguardia*, 24 de febrer de 1974: 1).

Aquest article mostra per primera vegada al diari barceloní arrenglerat amb l'Ajuntament en aquest conflicte. En efecte, *La Vanguardia* exhibeix una identitat nova, ja no és aquell assot de les posicions de l'alcaldia, imprescindibe perquè la reivindicació veïnal reeixís, sinó un actor plenament enrolat en el procés de traducció.

Mobilització dels aliats

Pocs dies després, l'1 de març –14 mesos després que comencés la polèmica–, Masó celebra una reunió[43] inèdita, per a la qual hi anuncia la participació de tècnics

[43] Aquesta reunió va tenir lloc en un pavelló municipal de l'Avinguda Icària, en concret, en instal·lacions del Parc de Maquinària de la subunitat d'obres de vialitat, un espai desaparegut amb l'operació de creació de la Vila Olímpica. Com que era a tocar de la depuradora d'aigües residuals del Bogatell –també eliminada en la mateixa operació de transformació urbana– aquesta reunió es va conèixer popularment amb el el nom de "Pacte del Bogatell" o "Pacte de la Depuradora", termes emprats en diferents ocasions per Josep Maria Huertas Claveria.

municipals, col·legis professionals, periodistes i entitats veïnals i cíviques, algunes de les quals –per exemple Omnium Cultural o el Cercle d'Economia– no havien estat directament implicades en el conflicte de Lesseps. En efecte, i així ho interpreten els mitjans, aquest esdeveniment pretén escenificar el nou estil que s'atribueix l'alcalde –diàleg, concertació entre l'administració i el veïnat– i, tot d'una, tancar la controvèrsia amb brillantor:

> No se trata de comunicar una decisión sino de someter un proyecto cuidadosamente elaborado en el que se ha procurado, como es lógico, causar los mínimos perjuicios posibles y por ofrecer los máximos beneficios urbanísticos para la gran plaza graciense y la ciudad en general. El nuevo proyecto será expuesto con todas las explicaciones que se estimen necesarias y a través de un amplio y detenido examen de la problemática en sus más variados aspectos. Se quiere así inaugurar un nuevo estilo del diálogo entre Ayuntamiento-vecinos o administradores y administrados. (*La Vanguardia*, 28 de febrer de 1974: 25).

Ara bé, seguint l'esquema analític de Michel Callon (1995) aquesta reunió vindria a ser l'escenificació del quart moviment del procés de traducció, és a dir, la mobilització dels aliats. Amb l'enginy de la "solució salomònica", Masó va conseguir enrolar una pila d'actors –periodistes, tècnics, entitats, etc.– que ara calia desplaçar de les seves llars, i/o llocs de feina, a un espai municipal en el qual, plegats, certifiquessin el tancament de la controvèrsia i l'assoliment del consens. En aquesta reunió, una sèrie de portaveus, fins ara més o menys dispersos, són mobilitzats per actuar conjuntament (Mendiola, 2003), és a dir, per parlar de manera legítima i col·legiada d'una decisió que haurà de canviar el futur de la plaça de Lesseps. Després d'un llarg període de negociacions, aquests portaveus mobilitzats són la garantia que els actors implicats en la controvèrsia siguin del costat de l'ajuntament, mostrant la seva adhesió a la proposta i posant fi a la crisi de representativitat desencadenada.

La memòria de l'avantprojecte presentat justifica la solució intermitja adoptada, tot llistant set inconvenients de la solució soterrada: 1) Poca capacitat o innexistència de calçades laterals si les rampes de sortida s'ubiquen a la Travessera de Dalt i la Ronda General Mitre, tret que es fessin túnels molt llargs fins trobar zones expropiables. 1b). Deficients incorporacions o desincorporacions del Primer Cinturó per anàleg motiu. 2) Forts pendents a l'interior dels mateixos. 3) Interferència amb el pas de la Via O en túnel sota el ICR, forçant cotes molt baixes que originen forts rampes. 4) Dificultat d'excavació en els trams deprimits projectats a les zones de Travessera de Dalt o Ronda General Mitre, a causa de la ràpida aparició de roca al subsòl, amb complicacions freàtiques. 5) Compromeses solucions per al trànsit d'intercanvi de la plaça obligat a connectar amb el Primer Cinturó de Ronda en la seva totalitat a través de les calçades laterals de Travessera o Mitre. 6) Elevat cost de la remodelació de la xarxa de clavegueram. 7) Elevat cost i llarga durada de les obres. (Ajuntament de Barcelona, 1974).

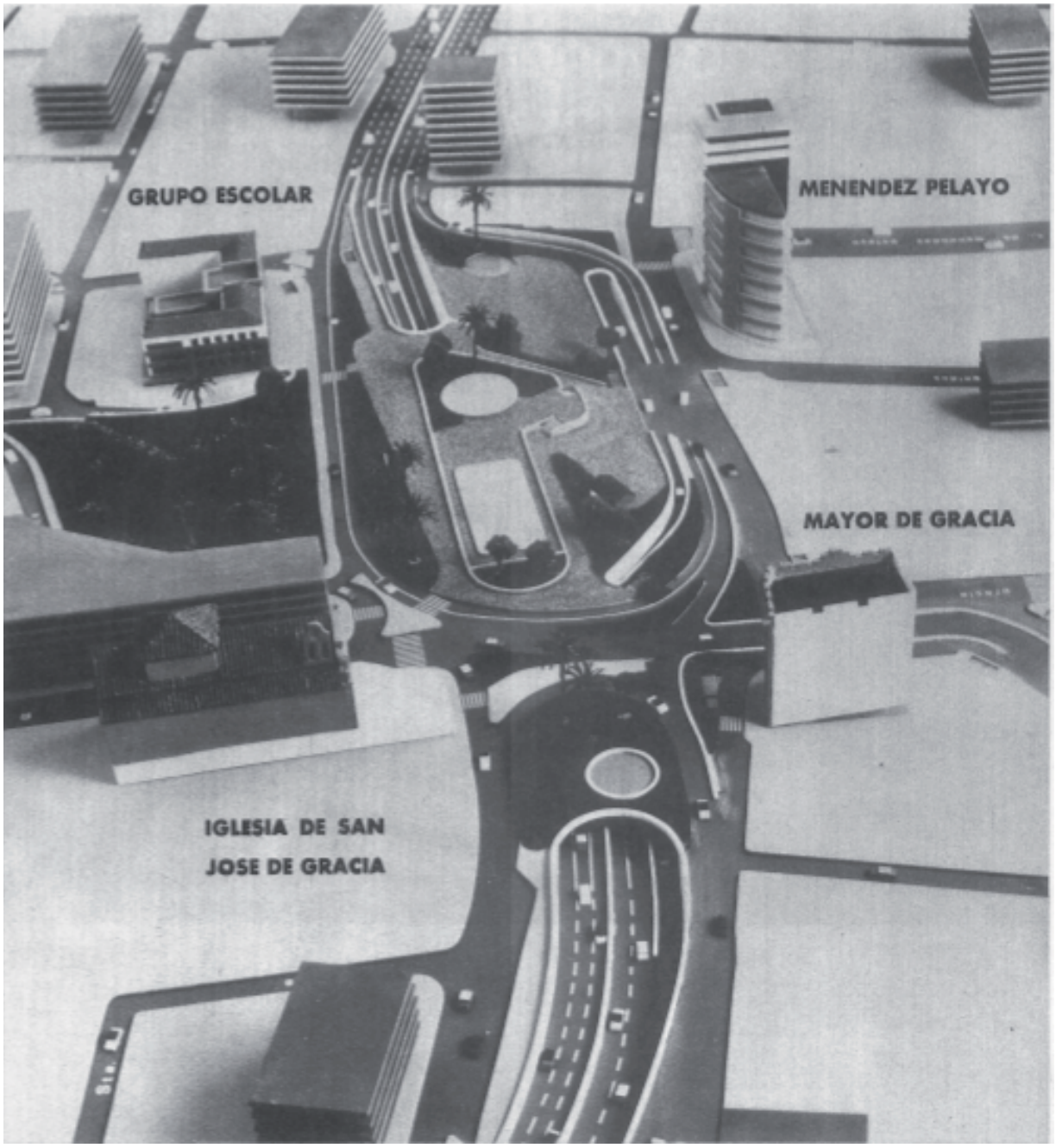
Alhora, la Solució Masó driblaria tots aquests inconvenients mitjançant tres decisions que resoldrien el problema: 1) Elevar la rasant del túnel del Primer Cinturó adaptant-la a les cotes del terreny del costat muntanya de la plaça. 2) Reduir la longitud del túnel situant les emborcadures del mateix dintre de la plaça o màxim en el tram de la Ronda General Mitre, de 36 metres d'amplada, situat entre la plaça i el carrer Homer. 3) Acostar la traça del ICR a la cantonada República Argentina-Bisbe Morgades, de manera que sigui màxim l'espai disponible per la niva rasant d'acord entre la República Argentina i l'Avinguda Príncep d'Astúries. (Ajuntament de Barcelona, 1974).

A més a més, l'avantprojecte incloïa un apartat amb referències a un planejament futur, en què una hipotètica actualització de la plaça en funció de l'execució de la *via O* i del túnel central del Tibidabo –enllaçant tots dos a la plaça Lesseps de manera soterada– suposaria majors exigències de capacitat a Lesseps, de manera que la Solució Masó hauria de contemplar que el pas comptés amb tres carrils per sentit en comptes dels dos que finalment varen ser implementats.

El 2 de març, una fotografia de la maqueta exhibida en la presentació de la Solució Masó –també coneguda com la 'tercera solució de la plaça Lesseps'[44]– ocupava la portada de *La Vanguardia*. El diari barceloní abraçava així l'avantprojecte presentat –palesant novament que havia estat traduït i, per tant, fent servir el llenguatge de l'Ajuntament– i li dedica tota la portada en exclusiva. Val a dir que, a més de la fotografia, la portada conté una entrada tremendament entusiasta que, sense faltar-hi res, celebra les virtuts del projecte presentat:

> Se puede apreciar la solución inédita para la plaza de Lesseps, fruto de una nueva 'filosofía sobre el tema' que ha aportado el señor Masó, y que consiste en crear en la zona céntrica de dicho ámbito urbano una elevación de forma convexa, lo que permitirá construir un túnel en cierto modo elevado que constituye una forma mixta de las soluciones propuestas con anterioridad. Se salvarán las perspectivas, se doblará el espacio ajardinado, se mantendrá incólume el centro escolar Rius y Taulet y se posibilitarán al máximo las comunicaciones presentes y futuras de la plaza. Desde la vía O hasta el eje del túnel central del Tibidabo se mantienen potencialmente realizables, al tiempo que se prevé incluso la creación, en el subsuelo, de unas galerías comerciales. Se respetará la perspectiva urbanística y se cierra el paso a todo proyecto de construcción de un 'parking' en el subsuelo. (*La Vanguardia*, 2 de març de 1974: 1).

[44] El nom oficial del projecte serà "Construcción de pasos a distinto nivel en la plaza de Fernando Lesseps y otras obras complementarias" i la solució escollida serà definia com un "pas inferior a cota sobreelevada amb rampes d'entrada dintre de la zona d'amplada superior a 30 metres".

Imatge 14. Reproducció de la maqueta de la "Solució Masó" (*La Vanguardia*, 2 de març de 1974: 1)

A les pàgines interiors, un tast d'opinions d'alguns membres de les entitats convidades a l'acte subratlla l'èxit del procés de traducció. Tothom celebra la 'solució', però també –i quasi per sobre d'aquesta– les persones consultades coincideixen en la lloança del propi acte de presentació, entès com un esdeveniment important que certificava l'obertura de diàleg del govern Masó amb les entitats. Com a mostra d'aquest sentir, el president d'Amics de la Ciutat, José María Poal s'expressava en aquests termes:

> el proyecto es de una lógica aplastante que resuelve los problemes básicos que el intentado paso elevado había planteado. No crea daños sociales, que ya se han creado bastantes en la ciudad bajo el pretexto de mejoras y remodelaciones, y se conservan los espacios verdes. En resumen, se conserva el predominio del bien común (...). Lo que sí es distinto, y esto es muy importante, es que el alcalde por primera vez en mucho años, ha convocado a las 'fuerzas vivas' de la ciudad. Nunca un alcalde había convocado a las entidades cívicas, a los Colegios profesionales, asociaciones y corporaciones, para discutir conjuntamente un problema de la ciudad. Y junto con los representantes de los medios de información... El alcalde Masó ha logrado un gran senado consultivo de Barcelona para Barcelona, y estoy convencido de que este senado marcará un hito en la historia de la Barcelona contemporánea. (*La Vanguardia*, 2 de març, 1974: 27).

Resistències, dissidències i traïcions

Tanmateix, pocs dies després, el 5 de març, arribarien les primeres matisacions. L'Associació de Veïns Sector Plaça Lesseps –acabada de legalitzar– fa pública una nota de premsa en què mostra el seu profund desacord amb l'atmosfera triomfalista i celebratòria que es desprenia, tant de les declaracions de membres d'algunes entitats, com del gir editorial d'alguns diaris –una referència que apuntava directament a *La Vanguardia*–. A més d'observar i d'assenyalar diverses mancances en l'avantprojecte presentat, l'Associació de Veïns rebutjaria unes declaracions de l'alcalde en les quals s'afirmava que el nou projecte no s'havia de sotmetre a informació pública, atès que aquest no afectava els interessos concrets dels ciutadans. Per a l'Associació de Veïns aquest extrem tenia un clar flaire a política de fets consumats i xocava frontalment amb la retòrica dialogant de què es vantava el govern local:

> La tercera solución municipal, qué duda cabe, supone un progreso y, como dijo el alcalde 'una nueva filosofía' en los criterios y formas de actuación municipal. La solución propuesta afecta sin embargo a numerosos vecinos, casi diríamos a toda Barcelona. Esa Barcelona que no ha podido decir aún esta boca es mía en torno al problema. 14000 firmas, las voluntades serían posiblemente muchas más, expresaron libremente su opinión a favor de la primitiva solución subterránea. Creemos que ahora tienen el derecho y el deber de opinar sobre esta nueva alternativa. Nuestra Asociación se compromete, en el más breve plazo posible, a encontrar la voz de Gracia y de los vecinos de la plaza; sólo así la '3ª solución` será una solución urbana, la solución de Barcelona". (*La Vanguardia*, 5 de març de 1974: 27).

Tot i així, la queixa de l'Associació de Veïns no s'esgotava aquí. Amb un gest que desafiava el consens que Masó –amb la complicitat de les entitats més conservadores– s'esforçava a construir, els veïns i veïnes organitzades en l'Associació qüestionen el caràcter exclusivament tècnic de la controvèrsia i subratllen la dimensió política d'un conflicte que tenia evidents implicacions en la lluita per la

democràcia. Així les coses, proposen l'organització d'una exposició a la pròpia plaça de Lesseps que permeti l'expressió democràtica de tot el veïnat:

> El Municipio debería ser, creemos, el primero en impulsarla. Y para ello nada sería mejor recibido que una exposición de los planos y maquetas de esta solución, en la propia plaza, donde los vecinos pudieran expresar democráticamente su opinión, que debería ser respetada. No nos creemos en el derecho de dar nuestra opinión sobre el proyecto en nombre de los vecinos. A ellos y sólo a ellos corresponde este derecho. (*La Vanguardia*, 5 de març de 1974: 27).

El dissens protagonitzat per l'Associació de Veïns posava de manifest la precarietat i provisionalitat dels processos de mobilització conjunta, un fenomen que tant Callon (1995), com Mendiola (2003), explicaven assenyalant la provisionalitat que caracteritza i amenaça la traducció, sempre a mercè de la dissidència, la denúncia i la traïció dels actors enrolats:

> El problema siempre se suscita en la provisionalidad de la traducción misma, esto es, en la dificultad para mantener enrolados a los actores traduidos en un actuar/pensar conjunto; el actor que problematiza activa asimismo una incertidumbre insoslayable acerca del grado de incorporación de los otros a su visión de la realidad; la traducción convive con un poso de traición, de abandono, de retirada, pero también de incorporación parcial, provisional. (Mendiola, 2003: 8).

Les esquerdes en l'entramat d'actors que havien conformat l'aliança veïnal s'anaven eixamplant i, just en aquest moment, Amics de la Ciutat fa públic un document d'adhesió a la Solució Masó –tot i que afirmaria que havia d'estudiar el projecte i, si escaigués, hi suggeriria modificacions.

El 12 de maig, *La Vanguardia* treu un article de balanç del primer any de mandat de Masó amb referències a la solució de Lesseps. Fent èmfasi en la reunió de l'1 de març que havia permès assolir l'acord, l'article també assenyala que aquell fòrum no havia estat massa ben paït per bona part dels actors que, tradicionalment, havien decidit l'agenda urbana a Barcelona:

> La reunión multitudinaria de entidades cívicas, profesionales y asociaciones de vecinos de la que salió la solución Masó para Lesseps, aún ahora es posible que haya algún concejal que no la haya digerido. Y el hecho de que lo que era evidente –un senado de los ciudadanos para ayudar al alcalde– se dijera con todas sus letras por el presidente de Amics de la Ciutat, tampoco cayó bien de todo en determinadas esferas, que creían tener la exclusiva en la ordenación – mejor sería decir desordenación – de la ciudad... Se ha resuelto el conflicto de Lesseps por el sencillo procedimiento de escuchar a los vecinos; ya ven ustedes que fácil. Ahora falta poner manos a la obra. (*La Vanguardia,* 12 de maig de 1974: 33).

Mentrestant, l'Associació de Veïns, disposada a no deixar que la controvèrsia es tanqués fàcilment, contradiu el discurs del diari i intensifica la seva campanya de qüestionament de la Solució Masó. Davant de la notícia que al ple municipal del 17 de maig s'havia aprovat la data d'inici de les obres per al mes de juny, Josep Maria Fontanet –president de l'Associació– envia un escrit a l'alcalde amb el ventall de queixes i reivindicacions ja expressades en la nota de premsa del 5 de maig. A saber, denúncia de l'absència d'un debat públic que permeti discutir a tothom l'avantprojecte presentat i, exigència, tant d'informació pública, com d'una exposició d'aquesta "tercera solució" a la mateixa plaça de Lesseps. A més a més, l'escrit dispara contra la reunió del "pacte de la depuradora" –que fins ara només havia rebut elogis– fent veure algunes de les exclusions del procés de traducció que la trobada "*numerus clausus"* del Bogatell havia posat de manifest:

> tras haber analizado con detenimiento el anteproyecto mencionado, debemos exponerle que no participamos del desmesurado optimismo con que fue acogido el día de su presentación 'numerus clausus', por diversas entidades y asociaciones ciudadanas no afectadas directamente por el problema. Existen, pensamos, numerosos inconvenientes circulatorios, barreras artificiales segregación de sectores, y superficie de espacio verde efectivo que merecerían como mínimo ser discutidos ampliamente en un debate público. Y en concecuencia, solicitar: sea concedida a esta Junta Directiva una audiencia en el más breve plazo posible; se respete el artículo 32 de la Ley del Suelo referente a la Información pública del Proyecto; se realice una exposición pública en la misma Plaza de Lesseps, garantizando la libre expresión de ambas partes, vecinos y Administracion municipal sobre las ventajas e inconvenientes del proyecto. (*La Vanguardia*, 25 de maig de 1974: 30).

Els dies 28 i 29 de maig la premsa es fa ressò del caràcter inconclús del conflicte i de la feblesa i la precarietat del consens aplegat entorn de la Solució Masó. En aquell pacte, l'Ajuntament havia intentat tancar la controvèrsia mobilitzant una sèrie de portaveus, la representativitat dels quals era qüestionada per l'Associació de Veïns, la qual, a més a més, tampoc desistia en l'exigència d'una exposició pública de la "tercera solució" acordada. *La Vanguardia* i l'*ABC* recullen aquesta exigència veïnal, entesa com un dispositiu reclamat pel veïnat per tal discutir i esmenar públicament els errors que l'Associació de Veïns assegurava haver trobat en l'anàlisi de l'avantprojecte. Fins i tot, l'article que publica *La Vanguardia* reprodueix una veu anònima d'un "conspicuo representante de la Asociación de Vecinos" (*La Vanguardia*, 29 de maig de 1974: 35) que hauria afirmat que el projecte era inviable.

La controvèrsia continuava ben oberta gràcies al rol dissident assumit per l'Associació de Veïns, capaç de trencar l'unanimisme escenificat al "Pacte del Bogatell" i, a la vegada, de refusar la pretesa representativitat dels portaveus allà reunits.

El projecte de la "Solució Masó", enllestit

El 9 de juny la plaça de Lesseps torna a ocupar les primeres pàgines de la premsa local amb l'anunci de l'enllestiment de la "Solució Masó" (*La Vanguardia*, 9 de juny de 1974: 1), pendent, a partir d'ara, de la seva aprovació abans que sortís a informació pública. En poc més d'un mes, al ple municipal del 30 de juliol s'aprova inicialment el projecte amb el nom de "Proyecto de pasos a distinto nivel de Fernando de Lesseps y obras complementarias". L'anunci, recollit per la premsa l'endemà de l'aprovació, és publicat per l'Ajuntament en una nota del 12 d'agost de 1974[45] en la qual s'informa que una vegada aparegués al *Butlletí Oficial de la Província* –la qual cosa succeeix el 3 de setembre– s'obriria un període de trenta dies d'exposició pública en què seria possible presentar-hi al·legacions.

Poc abans que es tanqués el termini d'exposició pública, el 28 de setembre, l'Associació de Veïns fa una roda de premsa en la qual dóna a conèixer la proposta d'ordenació que inclouria en el seu escrit d'al·legacions. A més de d'explicar les qüestions tècniques que pretenien modificar, l'Associació informa que la convocatòria de la roda de premsa responia a la manca d'autorització legal per a la convocatòria d'una assemblea en què poder presentar públicament les seves propostes.

Al·legacions

El projecte va rebre escrits d'al·legacions presentants per cinc persones i/o entitats diferents. Adrián Canal Torrent, veí de Lesseps, amo d'un concesionari de cotxes a la Travessera de Dalt –i relacionat amb l'Associació de Veïns– va denunciar que les entrades dels seus locals es veien afectades pel projecte. Una altra veïna, Julia Salgado Peñaredonda, exposaria el seu rebuig a la proposta d'ordenació que l'Associació de Veïns Sector Plaça Lesseps havia esbombat en la roda de premsa del 28 de setembre. Aquesta persona aportaria seixanta-nou signatures de veïns i veïnes i demanaria a l'Ajuntament que, en el tràmit d'exposició pública del projecte, hi constés la seva oposició a l'esmentada proposta de l'Associació que, segons les seves paraules: 1. No millora la solució del trànsit de la Plaza. 2. Afegeix noves cruïlles per la circulació. 3.

[45] "El Consejo pleno en sesión de 30 de julio de 1974 aprobó el proyecto de pasos a distinto nivel en la Plaza de Fernando de Lesseps y obras complementarias, el cual está de manifiesto en el Negociado de Obras públicas de esta Secretaría general, durante el plazo de un mes contando a partir del día siguiente de la inserción de este anuncio en el 'Boletín Oficial de la Provincia', como dispone el art. 32 de la Ley de Régimen del Suelo, de 12 de mayo de 1956, para que quienes se consideren afectados puedan formular dentro del expresado plazo las observaciones o reclamaciones que estimen pertinentes y una vez transcurrido aquel sin que se presentase ninguna, se entenderá aprobado dicho proyecto provisionalmente" (Ajuntament de Barcelona, 1974b).

Precisa d'expropiacions innecessàries afectant diferents blocs d'habitatges. 4. Substitueix la rampa del Cinturó per una altra a la Travessera de Dalt que no té prou amplada per a la mateixa (Peñarredonda Salgado, Julia, 1974).

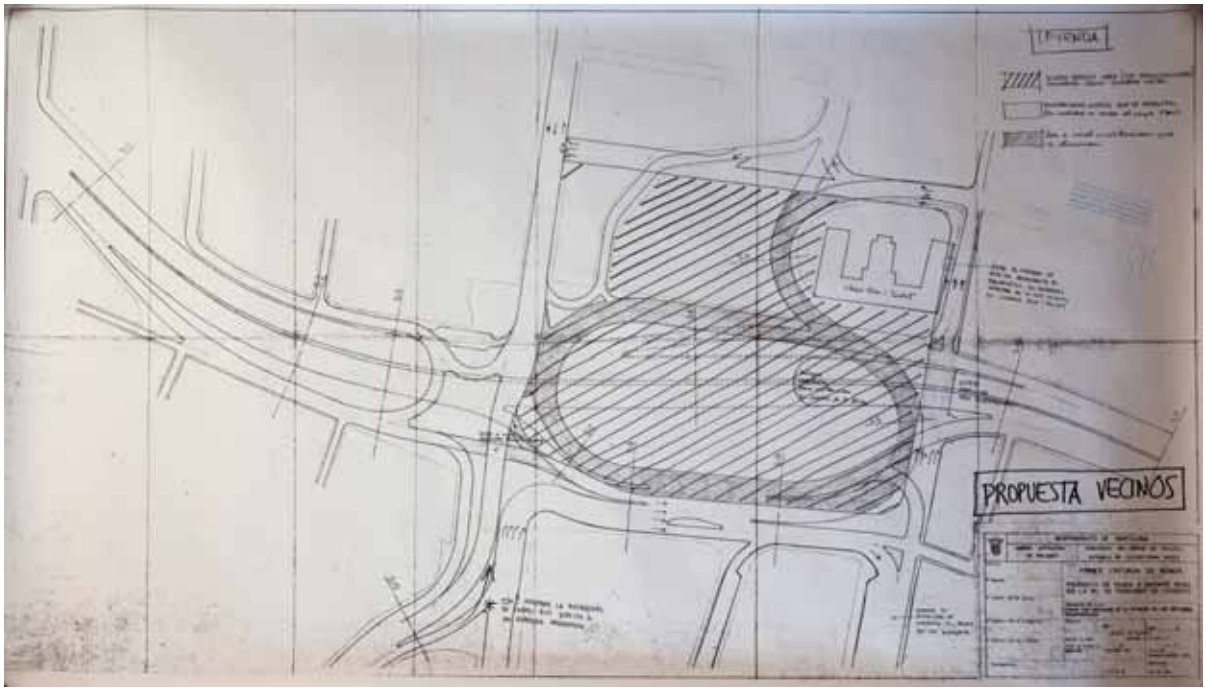
Per la seva banda, l'Associació de Veïns, a través del seu president Josep Maria Fontanet, havia centrat les seves queixes en els condicionants de la futura connexió dels accessos del Túnel Central del Tibidabo amb la *via O*, demanant la supressió del túnel i, com a conseqüència, també de la *via O*[46]. A banda d'això, que d'alguna manera avançava un conflicte que esclataria poc temps després –i que enfrontarà a la Vila de Gràcia amb el projecte de la *via O*–, l'Associació identificava dues mancances que caldria corregir. Per una banda, la sortida del túnel del cinturó de ronda en direcció Travessera de Dalt situat a dins de la plaça, deixant a descobert una rampa que causaria importants inconvenients. Per l'altra, la presència d'un vial de servei, des de la Travessera de Dalt fins el principi de la República Argentina que aïllaria la part central de l'espai públic de la plaça –zona verda segons la terminologia emprada aleshores–.

Ara bé, les al·legacions presentades per l'Associació no abandonaven el seu esperit propositiu i afegirien un plànol que intentava oferir una proposta gràfica d'ordenació en què s'hi barrejaveb criteris de la solució immediata i de la solució futura, una proposta en què el veïnat organitzat hi trobava els següents avantatges: 1) Guany de més de 4000 m² de zona verda per a la plaça. 2) Evita haver d'enderrocar obres del porjecte en la implementació de la solució futura. 3) Possiblement redueixi es despeses del projecte. 4) Supresió del túnel-ramal que connecta la plaça amb Hospital Militar –Avui anomenada Avinguda de Vallcarca–. 5) Es fusionarien en un espai verd continu la plaça i el sector de la banda de muntanya, terrenys dels Tallers del Metro. 6) S'evita el pendent del 5'5% del Cinturó a la seva entrada en la Travessera. (Fontanet Burgos, José M., 1974).

A més a més, com a qüestions de detall, el document d'al·legacions veïnals també proposava que les escales dels passos soterranis fossin mecàniques per tal de facilitar-n'hi l'accessibilitat.

La Junta de Govern del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears presentaria un document d'al·legacions molt similar al de l'Associació de Veïns, la cosa palesava l'aliança establerta entre tots dos actors.

[46] L'Associació de Veïns entenia que la *via O* i el túnel del Tibidabo eren dues peces claus d'una estratègia patrocinada per la burgesia barcelonina que veia en el Vallès un territori d'inversió i especulació. Així doncs, atribuïen a aquestes raons la tossuderia de les autoritats en el rebuig al pas soterrat del ICR, ja que, aquest podria dificultar la connexió soterrada de l'enllaç de la via O i el túnel.

Imatge 15. Plànol proposat per l'Associació de Veïns Sector Plaça Lesseps (Fontanet Burgos, 1974)

També, la Societat General d'Aigües de Barcelona va presentar una al·legació de caire logísitc amb què li comunicava a l'ajuntament que el projecte en exposició afectava un seguit de canonades en funcionament. Per aquest motiu, aprofitaven l'escrit de l'al·legació per sol·licitar els plànols del projecte i així estudiar-ne les seves possibles interferències.

Mentre no es resolien les al·legacions, la polèmica es va centrar en aquells elements que capitalitzaven les propostes del moviment veïnal. Així les coses, en la primera quinzena de novembre *La Vanguardia* es va fer ressò de dos pronunciaments contraris al rol de la *via O* i el túnel central del Tibidabo en la solució de la plaça Lesseps. En primer lloc, divulgant els "greus recels" que manifestava el Col·legi d'Arquitectes sobre la "Solució Masó", el qual fonamentava el seu desacord en el rol assignat a l'enllaç del túnel central del Tibidabo amb la *via O* (*La Vanguardia*, 15 d'octubre de 1974: 31). I, en segon lloc, fent pública l'oposició d'Amics de la Ciutat, que considerava que la *via O*, a més d'esventrar la vila de Gràcia, "afegia complexitat al problema de Lesseps a més d'encarir la solució" (*La Vanguardia*, 7 de novembre de 1974: 29).

El 12 de desembre de 1974 la Delegació de Serveis d'obres públiques desestimaria les reclamacions formulades que implicaven alguna alteració substancial del projecte, és a dir, aquelles al·legacions que havien estat presentades per Adrián Canal Torell, l'Associació de Veïns i la del Col·legi Oficial d'Arquitectes. Amb tot, no és fins el 21 de gener de 1975 quan el ple municipal desdenya

oficialment les al·legacions i aprova provisionalment el projecte. Però, encara huran de passar gairebé sis mesos més perquè l'11 de juny de 1975 la Comissió Administrativa de la Coorporació Metropolitana l'aprovés definitivament (*La Vanguardia,* 14 de juny de 1975: 1).

Inici de les obres

Un més després de l'aprovació definitiva del projecte, el dia 21 de juliol de 1975 començarien les obres. Feia l'efecte que, ara ja sí, la controvèrsia de Lesseps s'apagava definitivament. De fet, la premsa local publica diferents articles de balanç del conflicte, textos –escrits amb el to i la perspectiva de qui pensa que es tanca una etapa– que incorporaven alguna reflexió a mode de cloenda:

> La realidad –como suele ocurrir en la actualidad– es que los opositores ganaron. Las obras no se llevaron a cabo. Cambiaron la primera autoridad municipal, y ahora, después de los años, afortunadamente, va a iniciarse un proyecto que no es ni una cosa ni la otra. Es lo que se ha llamado la tercera solución. En el futuro la plaza de Lesseps puede constituír un tema importantísimo para un trabajo de carácter sociológico. Les aseguro que me gustaría ser yo el autor. (*ABC*, 20 de juliol de 1975: 18).

> Los vecinos de Gracia aceptan, si bien con reservas, esta tercera solución, pero están sobre ascuas porque el estudio contempla la previsión del eje 'Vía O-Hospital Militar` (...). Las obras de la Plaza Lesseps, si pasan a la historia, será como la primera victoria conseguida por los vecinos –y aún no completa– frente a la actuación de la administración municipal, que durante muchos años prácticamente no tuvo en cuenta la opinión del vecindario. (*La Vanguardia*, 22 de juliol de 1975: 26).

La polèmica esclata de nou

Ara bé, una vegada començades les obres, la controvèrsia de Lesseps, lluny d'haver-se tancat, passaria a desenvolupar-se sobre altres aspectes. El 7 d'agost, *La Vanguardia* es faria ressò d'una crida llançada per l'associació ADI/FAD[47], en la qual la històrica entitat barcelonina proposava que l'Ajuntament acceptés la participació dels professionals i les entitats interessades a definir el disseny de la plaça. El diari, que semblava simpatitzar amb aquesta crida, suggeriria la possibilitat d'un concurs d'idees, o una fòrmula similar, que abordés el disseny i l'ajardinament de la plaça de manera col·laborativa i oberta (*La Vanguardia*, 7 d'agost de 1975: 18).

[47] Entitat avui dia anomenada Foment de les Arts i el Disseny.

Tanmateix, al mes de setembre, quan l'Associació de Veïns –ja amb el nom "Associació de Veïns Vila de Gràcia"– engega la campanya "Com volem la plaça Lesseps?", per reivindicar el dret a dicidir el disseny de la plaça, el ball d'alcaldes que va viure Barcelona durant la transició s'intensificaria i tindria conseqüències immediates per aquestes noves intervencions veïnals. Masó, que havia quedat molt tocat per les repercusions de l'anomenat "ple del no al català" –en què el plenari municipal va rebutjar una històrica moció que proposava assignar una partida dels pressupostos municipals a l'ensenyament del català– acaba presentant la seva dimissió i sent substituït per Joaquim Viola –qui prendria possessió el dia 18 de setembre.

El 26 d'octubre, l'Associació de Veïns organitza una nova assemblea informativa en la qual es proposava la celebració d'un concurs d'idees sobre el disseny, la formalització, l'equipament i la definició d'usos de la plaça. A aquesta assemblea, hi assisteixen membres d'ADI/FAD[48] que projecten una sèrie de diapositives amb exemples d'espais públics mal dissenyats de la vila de Gràcia, i una altra sèrie amb imatges d'espais que representaven alternatives encertades de disseny i ordenació, que podien servir d'exemple per a la formalització de Lesseps. Sens dubte, allò pensat, discutit i reclamat en l'assemblea era una proposta d'alt voltatge democràtic que el govern de Viola rebutjaria sense contemplacions.

De fet, al cap de dos dies, la premsa informaria del "no" municipal a les demandes i propostes plantejades per l'Associació de Veïns Vila de Gràcia (*La Vanguardia,* 28 d'octubre de 1975: 35). En efecte, el govern de Joaquim Viola es va negar a desenvolupar cap tipus de col·laboració amb les entitats veïnals, trencant les vies de diàleg explorades per Masó.

El 29 de novembre, l'alcalde fa una visita a les obres –a la cruïlla de Lesseps amb Torrent de l'Olla s'havia muntat una exposició en un barracó on s'hi exhibia documentació del projecte: plànols, fotografies i una maqueta– i anuncia que en el període d'un mes se sotmetria a informació pública l'ajardinament de la plaça, però, sobretot, que la nova plaça estaria enllestida l'agost de 1976 (*La Vanguardia*, 30 de novembre de 1975: 26).

[48] La pemsa informa que a l'assemblea es va dir que el delegat municipal d'Urbanisme Luis Cosculluela Montaner hi havia estat convidat però l'esmentat regidor no va acudir-hi (*La Vanguardia*, 28 d'octubre de 1975: 35).

Imatge 16. Cartell convocant l'assemblea del 26 d'octubre de 1975 (FAVB i FRAVM, 2009-2010)

No serà, però, fins el 27 de juny de 1977 –ja amb Socias Humbert al cap de l'alcaldia– quan la Comissió Municipal Executiva aprova el projecte d'obres d'ordenació de jardineria, sense cap concurs d'idees i amb els veïns de Lesseps indignats.

A finals de 1977, l'allargament de les obres i l'evidència que la Solució Masó, a mesura que prenia forma, es mostrava com allò que realment era, un nyap urbanístic que generava una frontera allà on calia una frontissa, es disparen les alarmes i comença a construir-se i a expressar-se un fort desencís:

> Pese a los evidentes deseos municipales, la plaza Lesseps no puede ser presentada como una obra a punto de finalizar. La realidad permite observar que aún queda mucho por hacer y, cuando esté lista, podrá llorarse su aspecto anterior. Su fisonomía definitiva no contentará a nadie. Los desniveles, la difícil accesibilidad, la peligrosidad para los transeúntes y para los propios vehículos parecen asegurados. (*La Vanguardia*, 28 de desembre de 1977: 23).

Alhora, Amics de la Ciutat torna a agafar embranzida i envia una carta a l'alcalde Socias en què parlava obertament de "desastre urbanístic", qualificant algunes de les eleccions implementades com "suburbials i depriments". Estava neixent el "nyap"[49].

[49] "Amics de la Ciutat manifiesta su protesta más formal por la marcha de las obras y hacen las siguientes consideraciones: Se pide una compulsación del proyecto con la realidad ejectutada (hay fundadas dudas sobre si se han adoptado las soluciones marginales que desfiguran la primitiva propuesta). El término de las obras ha sobrepasado con exceso las previsiones, puesto que debía haber terminado en octubre del año 1976. Haría falta

Les obres d'ajardinament no es van enllestir fins a l'any 1979 –ja durant l'alcaldia en funcions de Manuel Font Altaba i sense cap tipus de participació veïnal, una cosa que la premsa donava per feta encara a finals del 1976 (*La Vanguardia*, 5 de novembre de 1976)–, i algunes de les promeses que s'havien fet durant el procés –com ara l'enderrocament de les edificacions de les cotxeres i els tallers del Metro– haurien d'esperar fins a l'any 1991.

Enmig d'un context marcat pel menysteniment de les propostes ciutadanes, l'inacabament i la provisionalitat de les obres, els ajornaments excessius, l'abandonament del consens per part d'algunes de les entitats que havien apuntalat la traducció de Lesseps i la profunda indignació veïnal davant d'una formalització de l'espai tremendament desgavellada, Lesseps naixia i s'estabilitzava com un indret que encarnava el desacord; un "nyap", la figuració del qual impedia que la controvèrsia es pogués donar per tancada.

saber el costo. Las zonas ajardinadas no han sido expuestas a la opinión pública, ni se ha realizado ningún tipo de consulta. Hace falta denunciar el desastre urbanístico que Lesseps representa y las soluciones 'salvajes' dadas a algunos puntos. Uno de ellos la rampa descendente ante la estación del metro y del kiosko allí instalado. Esta es una solución suburbial, deplorable y deprimente. 'Amics de la Ciutat' quiere dar constancia de la razón de sus argumentos puesto que en el año 1972 se solidarizó con los vecinos de Gràcia ante la pérdida de aquella plaza que el proyecto representaba y que la realidad ha superado". (*La Vanguardia*, 28 de desembre de 1977: 23).

Imatge 17. Lesseps sense enllestir les obres a finals de 1978 (*La Vanguardia*, 11 d'octubre de 1978: 39)

En definitiva

> Las obras de la Plaza Lesseps, si pasan a la historia, será como la primera victoria conseguida por los vecinos –y aún no completa– frente a la administración municipal, que durante muchos años prácticamente no tuvo en cuenta la opinión del vecindario. (*La Vanguardia*, 22 de juliol de 1975: 26).

D'alguna manera, aquestes pàgines poden constituir una resposta afirmativa a la primera conjectura que l'autor d'aquesta cita –un redactor de *LV*– es plantejava a l'estiu de 1975. Es pot afirmar sense rubor, doncs, que les obres de Lesseps han passat a la història i que continuen passant-hi. Ara bé, pel que fa a la victòria que s'hi apunta, i a la vista d'aquestes pàgines, la tesi de Domingo i Bonet (1998) –"victòria política, fracàs urbà"– sembla prou encertada com perquè el triomf atribuïble al moviment veïnal sigui llegit amb cautela, amb les seves llums i les seves ombres. En efecte, la lluita de Lesseps va suposar una victòria política evident, no en va, l'articulació d'un moviment urbà de composició inèdita va ser capaç de desautoritzar, sota dictadura, l'omnipotència del govern local, forçant-lo a negociar una decisió urbanística, fins a l'extrem de fer-lo recular en les seves pretensions d'implementar el pas elevat. Tanmateix, la solució intermitja emanada de la negociació, també un acord polític, de seguida es va revelar com un fracàs urbanístic inequívoc que confirmava els pitjors pronòstics i convertia Lesseps en un lloc inhòspit i desavinent. L'espai de trobada que des de mitjans anys seixanta ja sentia l'alè del trànsit rodat, va ser reclòs al mig d'una illa de difícil accés, encerclada, al seu torn, per tota una sèrie de vials que, a més de crear una discontinuïtat física –una frontera que separava barris i interrompia el flux dels passavolants– confirmaven com se li havia pres al veïnat aquest tros de ciutat, per tal de facilitar-ne la invasió a l'automòbil. Lesseps ja no es vertebrava entorn d'un espai comú de múltiples trajectòries i trobades quotidianes, sinó sobre una prioritat automobilística que arraconava els usos més avinguts amb la socialització en espais intersticials o de difícil accés.

Ara bé, bona part de l'esforç sostingut en aquest capítol es tornaria inútil si, ara, pretengués explicar la identitat polèmica de la plaça en funció d'un dels múltiples efectes del procés descrit més amunt. Sembla clar que si elaborés aquestes reflexions agafant-me a un epifenomen de la dinàmica interna de la controvèrsia, tota la feina abocada en donar compte del conflicte de Lesseps com un procés de traducció seria debades. No obstant això, crec que el lema latourià que afirma que allò social no explica sinó que ha de ser explicat, pot ajudar a fer entendre el que vull dir; transformant-lo en una paràfrasi situada es podria afirmar el que segueix: no és el nyap allò que crea el problema, el nyap és un efecte més del problema. I, aquest problema, té a veure, entre altres coses, amb la discutida autoritat de l'ajuntament i amb la manca de democràcia. Una vegada "l'ordeno y mando" de l'administració

local franquista havia perdut pistonada, en la intervenció del pas elevat l'ajuntament va haver d'esmerçar més esforços en el procés de traducció, és a dir, va haver de treballar més en el convenciment d'un proposta de nova configuració de l'espai urbà que havia d'enrolar diferents actors. La traducció suposava, en primer lloc, una negociació sobre el nombre i la identitat dels actors que l'actor desencadenant de la problematització devia alinear en un mateix entramat. Així doncs, el pas del ICR per Lesseps i la nova identitat de la plaça, el veïnat, les entitats de la societat civil, la premsa, els experts i els col·legis professionals, els activistes, les partides pressupostàries, la necessitat d'infraestructures futures com al *via O* són algunes d'aquestes entitats. Tots aquests elements i actors han d'acceptar el rol assignat per tal que el projecte de transformació material i simbòlica de la plaça tingui lloc de manera exitosa. Ara bé, malgrat les múltiples negociacions, actes de persuassió, pressions, converses i paranys, l'Ajuntament no va aconseguir erigir-se en portaveu de legitimitat indiscutida. És a dir, no va poder acallar –alinear– a tots aquells en nom de qui pretenia parlar, ni va aconseguir que els diferents portaveus que li havien sorgit a la plaça parlessin a l'unísón sobre allò que aquesta havia de ser. En cap moment es va aconseguir que la totalitat dels actors rellevants de la controvèrsia de Lesseps emmudissin i acceptessin la versió de la realitat proposada –ni el pas elevat, ni la solució intermitja–. La xarxa creada per l'ajuntament no era prou forta i l'actuar coordinat que garantitza l'esdevenir dels processos de traducció no es va acabar d'acomplir. En els primers moments de la controvèrsia, l'ajuntament de Porcioles va voler limitar el nombre d'actors, menystenint algunes de les entitats cíviques involucrades, i tractant que l'afer de Lesseps no desbordés el perímetre de la pròpia plaça. Posteriorment, va fer servir tota mena de trucs i manipulacions d'elements econòmics, tècnics i emocionals, per tal de justificar la necessitat del pas elevat, també de manera poc reeixida. Més endavant, i ja amb Masó al capdavant, el "pacte del Bogatell" no va enrolar a l'Associació de Veïns, ni tampoc a alguns dels experts i col·legis professionals. Successivament, Amics de la Ciutat, una entitat imprescindible per la construcció d'un consens aparent entorn la Solució Masó també es va despenjar i denunciar l'acord.

L'aliança fidel que necessitava l'ajuntament per tal de bastir i assegurar el consens es va anar esfilagarsant i, ja a les acaballes, acabaria fent aigües quan l'Associació de Veïns li proposa al govern de Joaquim Viola l'organització d'un concurs d'idees per l'abordatge del disseny i la formalització de la superfície, reivindicació que ni tan sols va ser presa en consideració per l'autoritat.

L'allargament de les obres i l'ajornament d'alguna promesa com ara l'enderroc de les cotxeres i els tallers del Metro –la superfície de les quals era incorporada a la plaça en les maquestes i plànols de la solució Masó, però que no varen conèixer la piqueta fins l'any 1991– varen accentuar el distanciament i la malfianaça veïnal envers tot allò que tingués a veure amb Lesseps. La nova plaça

havia lograt néixer, però en la seva irrupció en la vida de la ciutat, s'estabilitzava com un espai d'imposicions i provisionalitats, una agressió que de seguida va ser titllada de *nyap*, *bunyol*, *gruyere* o *gepa*[50]. Aquestes expressions, entre d'altres, servien per anomenar un desacord, designaven un escull urbà i, alhora, un labirint ple de rampes, passos inferiors, túnels i passarel·les, en què el veïnat no se sentia acollit ni representat.

Així les coses, la controvèrsia de Lesseps no s'aconsegueix tancar i romandria oberta en l'espai i en el temps durant dècades, en forma de desacord, ferida urbana i sentiment de pèrdua.

La reaparició de la controvèrsia, la segona disputa 1996/2003-

> Vale la pena por lo menos abordar el tema. (Teresa Sandoval – Regidora del Districte de Gràcia entre 1995 i 1999–, a *El Mundo*, 26 de gener de 1996).

Amb aquestes paraules, el 25 de gener de 1996, més de dues dècades després d'haver esclatat l'anterior episodi de la controvèrsia, Teresa Sandoval –aleshores regidora executiva del Districte de Gràcia– tornava a situar en l'agenda urbanística de Barcelona la possibilitat de remodelar la plaça de Lesseps. La premsa local de seguida se'n va fer ressò, ja que l'acord anunciat –assolit entre tots els grups polítics amb representació al Consell de Districte de Gràcia– suposava la primera concrecció institucional d'una preocupació que, amb major o menor grau, tothom compartia a la ciutat: la necessitat d'esmenar l'espifiada de Lesseps. Totalment a les baceroles, encara sense terminis, projectes o pressupost a la vista, l'acord tan sols esbossava la voluntat de posar fil l'agulla i engegar un procés en les primeres passes del qual se sol·licitarien idees a diferents estudis d'arquitectura i urbanisme.

Ara bé, aquest primer moviment acabaria sent només el preludi d'una llarga i entrebancada cadena de negociacions, pactes, avantprojectes, concursos opacs, silencis, decisions i conflictes, que, una altra vegada, s'allargarien força en el temps, conformant una nova etapa de controvèrsia a Lesseps.

Fins a la tardor de l'any següent no se'n tornarà a saber res més. Entretant, els tècnics municipals –coordinats per la Direcció de Serveis de Projectes Urbans de l'Ajuntament de Barcelona i el cap de Projectes del Districte de Gràcia– havien treballat en una primera proposta d'actuació que condensava les orientacions que havien estat acordades en el Consell de Districte de Gràcia: rebaixar la cota del túnel

[50] El semisoterrament del cinturó havia fet aixecar cota de la plaça creant una topografia elevada que el veïnat no es va estar de batejar com *la gepa*.

per tal d'anivellar l'espai, relligar els dos costats de la plaça i recuperar espai públic d'ús veïnal. El 7 d'octubre de 1997, la comissió de govern del Districte de Gràcia aprovaria aquesta proposta, una actuació que, segons la premsa, hauria de conduir a que la històrica cruïlla barcelonina "tornés a ser una plaça" (*La Vanguardia*, 9 d'octubre, 1997: 1).

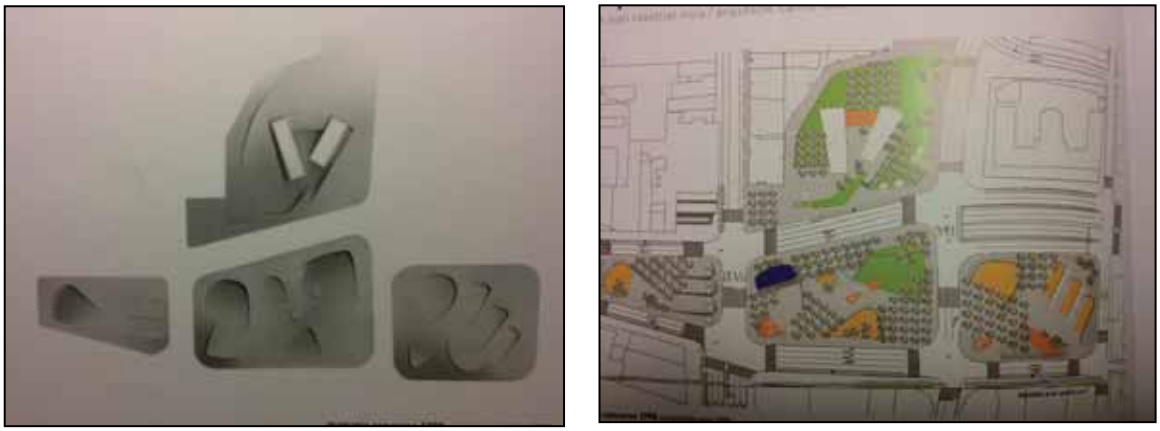
Imatge 18. Esbòs del projecte aprovat per la Comissió de Govern del Districte de Gràcia (*La Vanguardia*, 9 d'octubre de 1997: 1)

L'any 1998, la proximitat de les eleccions municipals –convocades el 13 de juny de 1999– afavoreix que el procés s'intensifiqui. Així les coses, el 23 de febrer se celebra un ple extraordinari al Districte de Gràcia en què tots els partits polítics ratifiquen el compromís unitari amb la remodelació de la plaça, acordant incloure'n la reforma en els seus programes electorals de cara a la seva execució en el mandat 1999-2003. Ara bé, a més de l'escenificació de l'acord, aquest ple es va aprofitar per presentar i explicar públicament el projecte de reforma al veïnat i les entitats de la Vila de Gràcia, havent-hi una bona acollida:

> la primera vegada que es va plantejar la reforma de la plaça Lesseps per aniverlla-la, per crear més permeabilitat entre la part nord i la part sud de Gràcia, i per recuperar espai públic, va ser en el meu mandat com a regidora de Gràcia, al període 1995-1999. Nosaltres érem conscients que Lesseps era un caos i que hi havia la sensació que calia fer alguna cosa, i el que vam fer va ser posar-ho sobre la taula i mirar de treballar en positiu, cercant acords molt amplis,

> conscients que era un projecte ambiciós i complex. Però, vaja, vam poder desencallar-ho i m'agradaria destacar que això va ser conseqüència d'un acord polític ampli i plural, un consens molt treballat, amb les entitats també força d'acord. (Teresa Sandoval, exregidora).

Simultàniament, l'Ajuntament convoca un concurs de projectes –per acabar de definir l'ordenació i el disseny de la nova plaça de Lesseps– que guanyen la parella d'arquitectes Carme Ribas Seix i Pere Joan Ravetllat (Ravetllat i Ribas, 2009). La primera referència a aquest concurs salta a la premsa a finals d'any (*El Periódico*, 26 de novembre de 1998: 27) quan es dóna a conéixer que la proposta guanyadora s'havia elaborat seguint els principis acordats al Districte i compartits amb el veïnat, a saber, soterrament de la ronda i recuperació del pendent natural de la plaça, millora de la connectivitat de vianants i vehicles, reducció del trànsit i reconquesta veïnal i ciutadana de l'espai públic.

Imatge 19. Maqueta i planta del projecte amb què Ravetllat i Ribas varen guanyar el concurs convocat per l'Ajuntament de Barcelona l'any 1998 (Ravetllat i Ribas, 2009: 66)

Amb tot, Teresa Sandoval (*ibíd.*) havia assenyalat que el projecte de Ribas i Ravetllat es tractava encara d'una proposta oberta que havia de ser debatuda amb les entitats del barri i els equips de govern del Districte i l'Ajuntament, la qual cosa podia suposar que s'hi introduïssin modificacions. Tanmateix, els mesos anaven passant i, a mesura que s'aproximava la campanya de les municipals, la voluntat per fer avançar el projecte es va esmorrar amb les urgències i incerteses pròpies d'un any electoral. El PSC, que s'hi va presentar –i va guanyar les eleccions– amb Joan Clos com a cap de llista, portava en el seu programa electoral la remodelació de la plaça Lesseps com a proposta d'actuació estrella per a la vila de Gràcia. Curiosament, un dels documents que performaven aquella promesa, un fullet[51] informatiu de la

[51] Vaig contactar amb el PSC de Gràcia per tal de demanar-los còpia del tríptic però no va ser possible aconseguir-ne cap. No obstant això, sí que em van facilitar una entrevista amb un dels tècnics que aleshores treballaven a l'Institut Municipal d'Urbanisme i que coneixia el procés de Lesseps.

proposta de remodelació que aquest partit havia difós pel barri durant la campanya, es va acabar convertint en una prova documental de molta importància per entendre el segon gran episodi de controvèrsia esdevingut a Lesseps. Mentre duia a terme tasques de documentació sobre aquest període de la recerca –entrevistes en profunditat, buidatge i anàlisi documental– em vaig adonar de la incidència de la promesa electoral de Joan Clos a mesura que bona part dels documents aplegats, i alguns dels informants entrevistats, em posaven rere la pista d'un tríptic informatiu que assenyalaven com a prova documental del seu malestar:

> Durant les passades eleccions municipals, el partit del nostre actual alcalde Joan Clos va repartir per tot el barri un tríptic amb un projecte de remodelació de la mai ben resolta PLAÇA LESSEPS, que si bé tenia els seu defectes com, per exemple, substituir eñs actuals jardins per places dures, tenia l'encert de rebaixar la cota de General Mitre per així poder suprimir l'odiosa rampa que talla la plaça pel mig, dificultant la comunicació de la part nord i sud de la mateixa. Només per aquest fet el projecte va ser rebut amb general simpatia. La sorpresa dels veïns ha estat majúscula en adonar-se que mig d'amagat l'Ajuntament pretén tirar endavant el projecte de remodelació que no s'assembla en res al que fou anunciat a ´bombo y platillo´durant les darreres eleccions (Comissió de Veïns "Una altra plaça Lesseps és possible", 2002)

> Aquesta remodelació va ser recollida a les propostes electorals. El llavors candidat Joan Clos va explicar el projecte en un fulletó on es podia veure una imatge d'una plaça totalment modificada i prou assenyada, que no va ser, però, més que una de les acostumades follies electorals a les quals ja ens tenen acostumats tots els partits polítics... D'aquella imatge de com quedaria la plaça, que figurava a les proposts electorals de l'alcalde Clos, res de res. (S.A, 2002).

> Sí, jo el que recordo és que en aquella campanya el PSC va publicitar la reforma de Lesseps amb un imprès que van distribuir pel barri i que feia com quatre places –tres pastilles al mig i una més on hi ha la biblioteca– en què s'hi veia un espai absolutament pla, sense rastre de la ronda que a mi ja m'havia semblat una cosa impossible. (Enric, veí i arquitecte).

Malgrat els acords i compromissos polítics establerts en el període 1995-1999, i malgrat les promeses electorals, rere les eleccions, el silenci es va tornar a apoderar de Lesseps. Públicament no se'n va a tornar a saber res fins que el 10 d'octubre de 2001 la premsa va anunciar que la Comissió de Qualitat de l'Ajuntament acabava de donar el vist i plau a un projecte de remodelació urbanística presentat per Albert i David Viaplana:

> La plaza de Lesseps dejará de ser algo parecido a una madeja de viales que rodean un pequeño espacio verde. La reforma se realizará por fases y seguramente no podrá estar totalmente acabada durante este mandato municipal. El proyecto presentado, de los arquitectos Albert y David Viaplana, superó el examen de la comisión de calidad la semana pasada. Una de las ideas básicas es recuperar más espacio para uso peatonal: será una plaza a un solo nivel que ganará terreno al espacio robado por los coches en la década de 1970. (*El País*, 10 d'octubre de 2001).

Aquesta notícia, si més no, palesava que la capa de silenci que havia tornat a caure damunt de Lesseps amb l'inici d'aquest nou mandat, no implicava que també hi hagués hagut manca d'activitat. Ans al contrari, el que hi havia hagut era opacitat. És a dir, el nou govern municipal continuava considerant que la remodelació de la plaça de Lesseps era una actuació prioritària, però va optar per dur a terme diferents iniciatives adreçades a poder executar la reforma, d'esquenes als veïns i veïnes. Una prova de la voluntat municipal de resoldre el desgavell de Lesseps va ser la inclusió de la seva reforma en el *Programa d'Actuació Municipal 2000-2003*[52] –aprovat definitivament el 28 de gener de l'any 2000–. Però, el major gest de despotisme urbanístic radicava en la convocatòria d'un nou concurs[53] de projectes l'any 2000 que, sense que res se'n sapigués al barri, havia obliterat la proposta de Ribas i Ravetllat, guanyadora del concurs de 1998. Les bases d'aquest segon concurs alteraven alguns dels requeriments, associats, fonamentalment, a la incorporació d'un nou intercanviador entre les línies 3 i 9 del Metro; però, sobretot, s'imposava la inalterabilitat del sostre del túnel de la ronda, que en l'anterior projecte s'havia pogut enfonsar:

> L'Institut Municipal d'Urbanisme, mitjançant l'empresa pública BAGUR SA (Barcelona Gestió Urbanística SA) va convocar al mes de desembre de 2000 una sèrie de concursos d'urbanització d'espais públics un dels quals era l'ordenació de la plaça Lesseps i entorns... Els únics condicionants que es fixaven en les bases del concurs eren la millora de les connexions locals, la continuïtat lateral de la ronda muntanya-Llobregat, el lateral de la ronda mar-Besós, així com la continuïtat del carrer Torrent de l'Olla-Mare de Déu del Coll, i *no modificar el sostre del túnel* actual per tal de minimitzar l'impacte de les obres en la circulació general de la ciutat i mantenir el màxim de l'arbrat actual. La proposta guanyadora va ser la de l'equip Albert i David Viaplana/Ofep en proposar una bona solució en superfície que generava una gran zona verda a la banda sud de la plaça, alhora que integrava la nova estació de la Línia 9 del Metro/Línia 3... respectava gran part de l'arbrat existent i ordenava la plaça amb un recorregut i llenguatge suggestius. (Sanfeliu, 2003: 28, cursiva meva).

Amb la minsa informació existent publicant-se quasi en excusiva, i amb comptagotes, a les pàgines d'*El País*, a finals de 2001, una peça simptomàticament titulada "El rompecabezas de la plaza de Lesseps" (*El País*, 30 de desembre de 2001: 5) anunciava que l'ajuntament era a punt d'executar una primera fase del projecte de reforma de la plaça. La notícia, però, continuava forjant la llegenda indomable de Lesseps i, en comptes de ser clarificadora, afegia incertesa, subratllant, per exemple, que la reforma integral de la plaça hauria d'esperar fins "més endavant", una data la

[52] "Remodelació de la Plaça de Lesseps, per recuperar el màxim d'espai per als vianants i fer més fàcil l'accés". (Ajuntament de Barcelona, 2000: 59).

[53] Sis equips d'arquitectura i enginyeria de primer nivell es varen presentar a aquest concurs: Rosa Clotet/Cicsa, Richard Rogers/Alonso-Balaguer, Ravetllat-Ribas/Esteyco, Laviña-de la Villa/IDOM, Ramon Collado Arquitecte i els guanyadors Albert i David Viaplana/Ofep.

precisió de la qual estava lligada a l'arribada de la Línia 9 del Metro. Amb tot, alguns dels detalls informatius que s'hi proporcionaven –des del rol de Josep Anton Acebillo en l'obsolescència dels acords del mandat anterior, fins a alguna particularitat temporal relacionada amb el projecte d'Albert i David Viaplana– constituïen la primera referència pública d'uns fets que s'havien desenvolupat amb total manca de transparència:

> Su reforma lleva camino de ser tan larga como lo fue el proceso para llegar a su actual configuración... los cambios en el nuevo equipo municipal y, sobre todo, la preeminencia del arquitecto jefe, Josep Anton Acebillo, casi invalidaron aquel acuerdo del distrito. De todas formas, la reforma se incluyó en el Plan de Actuación Municipal. El Instituto Municipal de Urbanismo (IMU) convocó un concurso el año pasado y el proyecto de reforma elegido fue el presentado por los arquitectos Albert y David Viaplana, que prácticamente antes del verano ya tenían listo el plan integral de reforma.. Y ese plan anula los pasos subterráneos y semielevados que se concibieron en los años setenta... Supone coser la cicatriz abierta entre las dos partes del distrito y apuesta también por recuperar un espacio público útil de verdad. (*El País*, 30 de desembre de 2001: 5).

Però, per acabar de reblar el clau, i desconcertar definitivament al poc veïnat que pogués estar fent l'esforç de resseguir les vicissituts de la reforma de Lesseps en aquell marc d'escassetat informativa, part del material gràfic que il·lustrava la notícia era erroni. Concretament, el plànol de la planta del "projecte de reforma de la plaça" que *El País* mostrava als seus lectors i lectores no es corresponia amb la proposta d'Albert i David Viaplana, sinó que es tractava d'un dels plànols del projecte amb què Ribas i Ravetllat havien guanyat el concurs de 1998.

Els pocs i embullats detalls amb què la premsa havia lograt foradar la capa de silenci institucional, havien neguitejat a una part del veïnat que no entenia com podia ser que l'Ajuntament estigués prenent decisions que els afectaven sense comptar amb el seu parer. I, com a mostra, *l'Independent de Gràcia* va publicar unes declaracions de l'aleshores secretari de l'Associació de Veïns Gràcia-Nord en què aquest portaveu veïnal denunciava la desinformació existent entorn de la reforma de Lesseps:

> tot i que hem demanat informació sobre el projecte en diferents plenaris del districte, ens n'hem hagut d'acabar assabentant gràcies als diaris... ni tan sols ens han consultat què hi volem, a la plaça. I això els hi hauria d'interessar... L'Institut Municipal d'Urbanisme ho decideix tot i l'últim en assebentar-se és el districte. I aquest, ni tan sols ha parlat amb l'Associació Vila de Gràcia, que porta més anys que nosaltres (L'independent de Gràcia, novembre de 2001: 3).

Presentació del projecte: "Refundar un mar d'asfalt"

No obstant això, no va ser fins el 21 de gener de 2002 quan l'Ajuntament va fer públic el projecte de remodelació de la plaça. En una roda de premsa en què el tinent d'alcalde, Xavier Casas, hi va comparèixer acompanyat pels regidors dels Districtes de Gràcia i Sant Gervasi –Ferran Mascarell i Carles Martí– i el gerent de l'IMU –Alfredo Jorge Juan–, aquests representants municipals varen informar de l'aprovació d'un projecte amb un calendari molt avançat, les obres del qual començarien el mes d'abril. Conscients tant del desig veïnal de reconquesta de la plaça, com de la dilatació temporal de l'entrebancat procés que havia de dur a la seva transformació, varen presentar el nou projecte en termes d'una refundació total de Lesseps que faria taula rasa d'aquell "mar d'asfalt" (*El Periódico*, 22 de gener de 2002: 38) i permetria cosir ambdós costats del districte de Gràcia, tancant, de manera definitiva, la històrica ferida que s'havia infligit amb l'obertura de la ronda (*El País*, 22 de gener de 2002).

Va ser, doncs, arran d'aquesta data quan, al marge d'especulacions, suposicions i notícies periodístiques més o menys confuses, el veïnat es va poder assabentar de manera oficial de la versemblança i les característiques generals d'un projecte fet als despatxos.

La constatació de la traïció i la gestació del conflicte

Aprofitant la immediata obertura del preceptiu període d'exposició pública i de presentació d'al·legacions, una colla de veïns i veïnes de les Cases Ramos[54] que esperaven l'aprovació de la reforma amb candeletes, se'n varen anar a l'IMU (Institut Municipal d'Urbanisme) a consultar el projece executiu. En termes similars als esdevinguts l'any 1972, aquest escamot de veïns de Lesseps es va trobar amb un projecte de remodelació que no coincidia amb les directrius que s'havien pactat anteriorment, ni amb els compromisos polítics establerts en l'anterior mandat, ni tan sols amb els plànols que se'ls havien ensenyat des de 1997. Així les coses, en adonar-se que no hi havia soterrament de la ronda, ni una pacificació radical del trànsit, es varen posar en marxa per tal de difondre-ho al barri i mirar d'organitzar algun tipus d'oposició al projecte que s'acabava d'aprovar.

> La cosa va anar així, a finals de gener del 2002 després de la notícia que havia aparegut als diaris, un grup de veïns de la Casa Ramos ens en vam anar a l'IMU, allà a la Diagonal, després, que també s'ha de dir, de temptatives bastant

[54] És una finca modernista ubicada a la plaça de Lesseps, just en la confluència del carrer Príncep d'Astúries i la ronda del General Mitre.

> infructuoses de cercar informació sobre el projecte en el Distrcite de Gràcia. Total, que ens vam presentar a l'IMU com el que érem, uns veïnsde la plaça Lesseps, i vam demanar de consultar el projecte. Aleshores, va sortir en Carles Sanfeliu que era el Director del Projecte, un arquitecte jove, molt amable, i ens va donar un totxo molt gruixut, tot seguit, ens va acompanyar a una sala petita perquè ens ho miréssim i allà vam començar a consultar-ho plegats. Clar, la nostra sorpresa va ser total, perquè ens vam adonar que els dos grans problemes que tenia Lesseps no es resolien. Per una banda, el desnivell artificial que s'havia forçat en la penosa intervenció dels anys setanta es mantenia... la plaça mantenia els desnivells, mantenia les rampes. I després, el tema del trànsit, que era l'altre gran problema de Lesseps. Perquè, la intervenció dels anys 1970 a més de destrossar la plaça va generar una concentració de trànsit increïble que els veïns vam haver de patir durant quasi trenta anys en forma de sorolls, contaminació, vibracions, fums, etc. I això tampoc no s'arreglava perquè la plaça continuava sent majoritàriament un lloc de distribució de trànsit. Aleshores quan vam veure tot allò, tot i que era cert que es guanyava espai i que es modernitzava la plaça, però que els elements fonamentals no se n'hi treien, el primer que vam fer va ser demanar uns fulls d'al·legacions. Els vam redactar i signar allà mateix. Aleshores va tornar a aparéixer en Carles Sanfeliu i recordo que ens va dir –"No, és que no ho heu acabat d'entendre, farem una sessió d'explicació pública i ja veureu com ho entenem, esteu tranquils...". I nosaltres, clar, li vam dir –"Com no resolgueu aquests temes, no és qüestió d'entendre o no entendre, és que no toqueu els temes fonamentals".
>
> –"Bueno, bueno, bueno"... va dir.
>
> Ens en vam anar de l'IMU i, aleshores, tornant cap a Lesseps, vam decidir de convocar una reunió de veïns. Va ser així que vam fer les octavetes que posaven: "*Veïns de la Casa Ramos convoca una reunió informativa a Josepets sobre la reforma de la plaça*", i així va començar tot plegat. (Armando, veí).

D'alguna manera, aquest testimoni veïnal palesava la descoberta d'una traïció, l'assumpció d'un sentiment d'engany a Lesseps, les causes del qual, una altra informant, Itziar González –una arquitecta que, com explicaré mes endavant, va ser un actor fonamental en l'esdevenir de la segona controvèrsia– em va explicar d'aquesta manera:

> Els polítics anaven prometent que els treurien les barreres, que es pacificaria el trànsit. Hi havia una promesa com d'enderrocar coses, però això tècnicament tenia uns costos importants; aleshores, en un moment donat del nou mandat, l'ajuntament fa una cosa lletgíssima, que és el que a mi em va comprometre amb la causa de Lesseps. Va enganyar, i va venir a dir: "bé anivellarem Lesseps i pacificarem el trànsit, farem uns concursos, s'escollirà un arquitecte, farem un projecte, i ja us avisarem quan estigui el projecte executiu". Clar, enmig de tot això van prendre una sèrie de decisions rellevants: "no enderrocarem aquesta estructura, no farem això, no farem allò altre", i la reforma de Lesseps es va convertir gairebé en una qüestió "de acicale", de deixar-ho més bonic, però sense que produís una transformació rellevant fonamentada en l'amabilitat del moviment dels vianants. No hi havia la centralitat del veí. Seguia havent-hi un discurs sobre cotxes, un discurs sobre "noséquè", però no hi havia un discurs de com reprendre la qüestió del pendent natural al peu de mont d'aquesta part de la

ciutat que era una cosa que vels veïns volien recuperar, de com es podia retrobar l'amabilitat topològica d'una cruïlla històrica conformada per l'experiència. No es pot encertar el disseny ni es pot fer un lloc potent, si no hi ha una construcció conjunta. Si la gènesi del disseny, o la reforma d'aquest espai públic, només es fa des del món polític, fins i tot des del món d'arquitectes vinculats a allò polític, i no es fa des de la ciutadania que és l'expert, no surt mai res, res que sigui sostenible, res que realment aguanti. I aquí és una mica com es descobreix l'estafa, ja que els veïns que pensaven que l'ajuntament havia treballat en els compromissos establerts de sobte presenta una cosa que els desconcerta i que no respecta les directrius pactades. (Itziar, arquitecta).

La polèmica esclata de nou. Un febrer calent a Lesseps

L'11 de febrer, una 150ena de veïns i veïnes (*La Vanguardia*, 13 de febrer de 2002: 6) omplien l'església dels Josepets com a resposta a la convocatòria d'assemblea llançada pels veïns de les Cases Ramos. L'Armando, que en aquell moment va actuar com el líder d'un embrionari moviment, va explicar el projecte assenyalant totes aquelles solucions polèmiques que el grup de veïns de les Cases Ramos havien pogut identificar en la seva visita a l'IMU. L'assemblea –coberta per diferents mitjans de comunicació– de seguida va fer visible un desacord veïnal i, a causa de la urgència del calendari –el termini de presentació d'al·legacions al projecte es tancava el 22 de febrer– els veïns i veïnes reunides als Josepets varen decidir d'engegar una primera fase de mobilitzacions que, com a primera acció, cercaria la presentació massiva d'al·legacions. La reobertura i l'esclat d'un nou episodi de controvèrsia urbanística a Lesseps estava servida:

Imatge 20. Primera assemblea de veïns i veïnes de Lesseps. Font *La vanguardia* (13 de febrer de 2002: 6)

> A l'assemblea va venir força gent, de fet, es va omplir el local de Josepets, i bé, nosaltres el que vam fer va ser explicar el projecte. Recordo que havíem aconseguit a l'IMU una fotocòpia petita d'un plànol de la planta, la vam fer ampliar i allà sobre aquella fotocòpia ampliada vam explicar quins eren els problemes que havíem identificat. Va costar una mica explicar-ho al començament perquè molta gent ja començava a cridar, a desqualificar coses sense encara conèixer-les, però al final crec que en en vam sortir. A més a més, nosaltres, perquè allò no caigués en *tierra baldía*, havíem convocat a aquesta reunió informativa a periodistes dels principals mitjans de comunicació de Catalunya, *La Vanguardia*, *El País*, *El Periódico*, *l'Avui*, *TVC*, *TV2 de Catalunya* i *BTV*. I, d'alguna manera, l'endemà la noticia de l'assemblea va tenir un cert impacte mediàtic. Al final de l'assemblea vam dir de crear algun tipus d'entitat perquè intuïem que caldria organitzar-se i vam demanar a la gent interessada que apuntés les seves dades en uns fulls. El primer objectiu que ens vam fixar va ser la presentació d'al·legacions que van caure a l'IMU com una maleïda pluja que no esperaven rebre. (Armando, veí).

L'endemà, una altra vegada, i gràcies a la premsa, la plaça de Lesseps tornava a impregnar amb un sentit polèmic l'esfera pública de Barcelona. Les exigències del calendari, d'una banda, i el ressò del malestar veïnal, de l'altra, varen afavorir que l'obertura de la controvèrsia s'accelerés de manera endimoniada. Així és que, en menys d'una setmana, la successió de tot un seguit d'esdeveniments ja havia dibuixat amb claredat un nou conflicte urbanístic a Lesseps, una controvèrsia que tornava a posar sobre la taula algunes de les qüestions viscudes trenta anys enrere.

En efecte, un projecte de transformació urbanística havia tornat a generar una disputa sobre la representativitat. Els veïns i veïnes rebutjaven que la nova configuració que l'Ajuntament pretenia implementar a Lesseps fos l'adient i, alhora que tractaven de fer valer punts de vista alternatius, posaven en qüestió l'autoritat dels consistori per parlar i decidir sobre la plaça.

Enmig d'aquest enrenou, els responsables del projecte –arquitectes, gerent de l'IMU, i representants polítics– convoquen una reunió a l'Escola Rius i Taulet de la plaça Lesseps en la qual varen tractar de presentar i explicar la seva proposta de transformació i millora urbana als veïns. El que podria haver estat un acte per al lluïment de l'administració, un esdeveniment amb què aplegar el consens veïnal i acabar de convèncer els indecisos, es va convertir en una confrontació encesa que assenyalava el profund desacord existent:

> Vam arribar a Rius i Taulet i la sala de actes estava plena, hi havia l'Afredo Jorge Juan de l'IMU, l'Albert Viaplana, en Joaquim Pascual, que era l'enginyer amb qui treballava Viaplana, Carles Sanfeliu com a director del projecte, el regidor d'urbanisme i gent del Districte de Gràcia. I allà, amb un *powerpoint*, tot molt ben organitzat,com sap fer l'ajuntament quan vol fer bé les coses, va començar la presentació. De cop i volta, els veïns vam començar a aixecar la mà, com en la pel·lícula *Norma Rae*, dient que volíem parlar. En Viaplana es posa tan nerviós que no li surt la veu, i aleshores una veïna li dóna un caramel que és encara és pitjor perquè s'ennuega. Llavors és l'Alfredo Jorge Juan qui agafa el

> protagonisme i explica amb quatre ratlles el projecte, però, evidentment es veu obligat a dar-nos la paraula, i es en aquest moment quan comença l'allau de paraules. Porquè l'allau és demolidor, clar, el *powerpoint* que havien preparat, amb uns *renders* que presentaven un espacio idíl·lic: sense cotxes, pero amb els problemes a la vista, també recordo unes pèrgoles *viaplanesques* immenses... Total, que l'allau d'intervencions és demolidor. Tant, que Alfredo Jorge Juan acaba dient que li transmetria el sentir veïnals a les autoritats municipals. Quan s'acaba la reunió vam anar a parlar amb el senyor Viaplana que sí que volia enrraonar amb nosaltres i també amb el seu enginyer, Joaquim Pasqual, i *off the record*, ens van dir –"presioneu perquè és possible rebaixar la cota". Clar, nosaltres havíem insistit: –"s'ha de baixar el túnel, cal recuperar el pendent natural, original, i acabar amb els desnivells". I recordo que, sobretot el senyor Pasqual va dir, – "És possible fer-ho, és cert que significa un cost major i una complexitat de l'obra major, però és possible". Així s'acaba la reunió i nosaltres marxem amb la força moral d'haver mostrat l'oposició veïnal, però sobretot del suport tècnic a les nostres posicions, encara que fos *off the record*. (Armando, veí).

L'Ajuntament, però, en comptes d'admetre les crítiques i obrir immediatament una via de diàleg amb el veïnat, inicialment va optar per menystenir el moviment i llançar acusacions de manipulació política:

> En aquella reunió a l'escola Rius i Taulet, en què es va presentar el projecte de reforma, és quan es va armar un gran pollastre, instigat, sobretot, pels veïns de les Cases Ramos, que eren els que ja havien anat a veure el projecte i s'havien adonat de tots els problemes que posteriorment es denncien. Va ser un dia important, perquè l'ajuntament en comptes de trobar-se les 20 persones que normalment assisteixen a aquests actes, gent de les associacions veïnals, etc, es va trobar amb una sala plena a vessar, i amb gent que els crida, els abronca, que aplaudeix intervencions de veïns i ... bé es queden absolutament col·lapsats com dient: –"què en fem, ara!" Però, clar, la lectura dels partits polítics de l'ajuntament va ser: "estan manipulats per Convergència". Però també ho deia gent de l'Associació de Veïns de la Vila de Gràcia. A veure, jo que coneixia a l'Armando, doncs, evidentment que pensar que ell estigués manipulat, i menys encara per Convergència, doncs no em quadrava, vaja. I, mira, a mi tot allò em va fer pensar molt, de fet jo ja era de l'Associació de Veïns de Gràcia i vaig pensar que les pròpies associacions ja ens havien acomodat tant que ja no vèiem problemes de fons que podia haver-hi en una intervenció com aquesta. (Enric, veí i arquitecte).

Precisament, per tal d'evitar que els partits polítics es volguessin apropiar del moviment veïnal, la plataforma se'n va voler blindar establint contactes amb la totalitat de forces polítiques amb representació a l'Ajuntament, defensant així la seva independència:

> Realment, es pensaven [l'Ajuntament] que nosaltres érem gent de Convergència, perquè aquests partits sempre creuen que hi ha alguna mà negra, mai pensen que la ciutadania pugui tenir una veu pròpia; per ells el ciutadà és consumidor i votant, res més, i, clar, es pensaven que a darrere de la nostra protesta hi havia Convergència. Justament per evitar que la plataforma es polititzés

> partidàriament, nosaltres el que vam fer va ser anar a parlar, al lalrg del mes de febrer, amb la totalitat de partits polítics amb representació a la Casa Gran. Sí que és cert que CiU va ser molt ràpida i, de fet, van convocar una reunió als Josepets, a la qual va venir la plana major municipal, per recabar informació dels veïns. Per cert, tots els grups polítics de l'ajuntament havien aprovado el projecte de Lesseps, tots sense excepció, sense haver-se'l mirat, eh!. Amb CiU va ser amb els primers que vam parlar perquè van organitzar aquell acte als Josepets. També vam parlar amb el PP que es mostrava molt combatiu, i ens animaven a mobilitzar-nos:– "sortiu al carrer, sortiu al carrer ". I nosaltres dèiem: aquí els papers estan invertits, però ràpidament ens vam adonar de quina era l'estratègia del PP. ICV va reconèixer que no coneixia el projecte amb profunditat però que farien suport a les nostres reivindicacions, molt cordials. ERC també va acollir de manera molt positiva la nostra proposta, de fet ERC de Gràcia ens va defensart molt. Fins i tot les seves joventuts van fer seva la nostra proposta, un dia ens van cridar a la seva seu a explicar les reivindicacions de la plataforma, i la gent d'ERC va ser molt propera, realment. També vam parlar amb el PSC, que va ser molt distant, a la reunió hi havia Jordi Hereu, que veia molt difícil rebaixar la ronda, Carles Martí i Mascarell que va ser, sens dubte, el més intel·ligent. (Armando, veí).

Immediatament després de l'acalorada presentació del projecte a l'Escola Rius i Taulet, els veïns de Lesseps, irritats amb l'Ajuntament i convençuts de la legitimitat de les seves demandes, organitzen una nova assemblea en què formalitzen l'aliança veïnal i defineixen una bateria d'accions que serviran per enunciar i posar en escena el conflicte. Es doten de nom –Comissió de Veïns "Una altra plaça Lesseps és Possible"–, aproven un manifest –encapçalat amb el mateix lema– que aplega les seves reivindicacions i fan una crida a omplir les façanes de la plaça amb llençols blancs per tal de visibilitzar la protesta. Val la pena aturar-se un instant en aquests aspectes perquè no eren res gratuït o donat per descomptat.

El lema escollit per anomenar la plataforma, "Una altra plaça Lesseps és possible", trencava amb la tradició dominant de les lluites urbanes i els conflictes territorials, els quals, com ja havia succeït amb la reivindicació dels anys setanta a Lesseps, havien popularitzat la consigna "Salvem". Però, per damunt de tot, tenia la capacitat de significar moltes coses alhora: era una impugnació del projecte aprovat, recusava preservar o salvar res de l'espai existent, i, sobretot, afirmava –amb un to optimista i propositiu, que els inscrivia en l'estela del moviment antiglobalitzador– que, enfront de les posicions immobilistes de l'Ajuntament, o de la seva fatalista història urbana, els veïns i veïnes no renunciaven a aconseguir un espai públic més acord amb els seus desigs i voluntats:

> en aquella assemblea ens vam reunir una 40ena de persones, disposats a prendre decisions per acabar de d'organitzar-nos i marxa accions de protesta. Vull dir, ja no érem el grup de veïns de la Casa Ramos, érem alguna cosa més. Aleshores, van començar a sorgir propostes: "Salvem la Plaça Lesseps" va ser de les primeres i, clar, nosaltres dèiem,"no, salvem-la no, que aquesta és una plaça impresentable", i, bé, al final vam proposar l'eslògan "Una altra plaça Lesseps és

> possible". Un nom que en aquell moment connectava amb el movimient antiglobalització (que estava en auge[55]) i que, a més, permetia lectures molt obertes: que era possible i no pas impossible, que no estaàvem demanant la lluna, sinó una cosa possible, i, a més, que no demanàvem una cosa *ad kalendas graecas* sinó que la volíem ja, per gaudir-la ara, i no pas en un futur hipotètic i llunyà. (Armando, veí).

Per la seva banda, el manifest, tot i ser concebut primordialment per informar al conjunt del veïnat, més que no pas per enunciar el conflicte a l'opinió pública, tenia la virtud de combinar oposició i proposició, identificar les mancances i esbossar les bases d'una proposta que resultés acceptable per als veïns:

> No només es manté la rampa del 6,6% de desnivell que uneix República Argentina amb Príncep d'Astúries, davant la Casa Ramos, sinó que la canvien per una rampa del 9,5% de desnivell i l'amplien de 2 a 5 carrils. El que volem és deixar molt clar que:
>
> Sí volem una remodelació de la plaça, però una remodelació que solucioni els errors del passat amb un projecte que no sigui necessari revisar d'aquí a 30 anys.
>
> Volem un projecte que prioritzi la qualitat de vida del barri davant la circulació viària.
>
> D'altra banda , és imprescindible soterrar més el túnel de General Mitre que actualment divideix els barris de Gràcia i Sant Gervasi, rebaixant-ne la cota. Només demanar-vos que pengeu als vostres balcons llençols blancs SENSE CAP TÍTOL D'INSCRIPCIÓ, de moment, en senyal de protesta perquè l'ajuntament ens faci cas. (Comissió de veïns "Una altra plaça Lesseps és possible, 2002).

El diumenge 17 de febrer, els llençols ja penjaven de les finestres i els balcons de Lesseps, primer varen aparèixer a la Casa Ramos i, posteriorment, es van estendre a la resta d'edificis de la plaça. Amb la manca de cap llegenda, eslògan o reivindicació escrita, la plataforma jugava al desconcertament, cercant una manera de cridar l'atenció calculadament eloqüent. Així doncs, els llençols blancs eren el gest escollit per simbolitzar l'esperit d'una oposició rotunda al projecte que, per una banda, volia fer visible el seu desacord i, per l'altra, manifestava la seva disposició a dialogar i construir una alternativa de manera més democràtica:

> Los residentes han empezado a colgar espontáneamente pancartas contra el proyecto de remodelación municipal que debe subsanar el caos viario actual y un cúmulo de errores históricos. Lo curioso del caso es que las pancartas de la protesta, que se empezaran a colgar en domingo están completamente en blanco. En el centenar que hay colgadas en este momento no hay ni una sola letra. Ni un sólo mensaje. ¿Cuál es el motivo? Los vecinos aseguran que es un

[55] Els dies 15 i 16 de març de 2002, la "Campanya contra l'Europa del Capital i la Guerra" havia convocat manifestacions i actes de protesta contra la cimera del Consell Europeu a Barcelona. Varen ser actes massius, celebrats amb una retòrica antiglobalitzadora, aleshores en apogeu, a alguns dels quals s'hi va sumar la plataforma veïnal *Una altra plaça Lesseps és Possible*.

> primer aviso de que su campaña va a ser pacífica, pero seria, y de que no van a dar tregua hasta que no se tenga en cuenta su larga lista de objeciones al proyecto... En todo caso, a partir de la próxima semana se iniciará la revisión de alegaciones. Si no se tienen en cuenta las de los ciudadanos, las pancartas -afirman los afectados- irán llenándose de consignas. (*La Vanguardia*, 20 de febrer de 2002: 5).

Tenint en compte que la primera assemblea veïnal –la reunió informativa convocada pels veïns de les Cases Ramos després d'haver consultat el projecte– havia tingut lloc el dia 11, el fet que al cap de sis dies ja s'haguessin produït tot un seguit d'esveniments propis de la formalització d'un conflicte –la sorollosa oposició a l'acte de presentació a l'Escola Rius i Taulet, la cristal·lització de l'aliança veïnal amb l'aprovació d'un lema, la difusió d'un primer manifest i la penjada dels llençols a les finestres– permetia palesar tant l'embranzida com el caire que havia agafat la protesta. Així les coses, l'Ajuntament es va veure obligat a reaccionar i fer algun gest d'aproximació al veïnat. Aquí el paper del regidor del Districte de Gràcia Ferran Mascarell va ser cabdal. En una acció molt similar a un esdeveniment de la controvèrsia dels anys setanta –la reunió Miravitlles-Poal– Ferran Mascarell truca a casa al líder de la plataforma veïnal per mirar de desencallar la situació:

> No recordo exactament la data, vagament et podria dir que un dissabte al matí, però del tot segur que va ser després de la reunió de Rius i Taulet, quan ja nosaltres havíem fet tota una sèrie de coses, havíem sortit als mitjans, etc. Jo era a casa i en un moment vaig sentir sonar el telèfon:
>
> -"Armando, sóc en Ferran".
>
> -"Quin Ferran?".
>
> -"Sóc en Ferran Mascarell".
>
> O sigui, el distrite amb qui no havíem estat capaços de parlar, tot i haver intentat contactar en repetides ocasions amb la seva Gerenta i, res de res, ara ens trucava. Però, clar, el poder és el poder i els veïns som una altra cosa, i fns que no es troben contra les cordes els veïns no som més que consumidors i potencials votants. Total, que en Ferran Mascarell em diu:– Mira, que hauríem de tenir una conversa... no sé què", en part, crec, perquè a més de voler mediar, o negociar, volia saber qui érem ben bé nosaltres perquè encara tenien aquella presumpció que si la plataforma era una cosa de Convergència i tal. (Armando, veí).

Mentrestant, el 21 de febrer, la vigília del tancament del termini d'al·legacions, portaveus de CiU i del PP feien públiques declaracions molt dures amb la gestió que l'Ajuntament estava fent d'aquest projecte. Les dues formacions compartien el sentit fonamental de la seva queixa, considerant impresentable que s'haguessin tret les obres de Lesseps a concurs abans d'haver-se tancat el termini de presentació d'al·legacions. El president del grup municipal de CiU, Joan Puigdollers, aniria més enllà, arribant a exigir la retirada del projecte. Per la seva banda, el PSC, a

través de Jordi Hereu, va sortir al pas qualificant de lamentables i contradictòries les declaracions de tots dos partits, atès que, tant CiU com el PP havien donat suport al projecte en els plens del districte de Sarrià-Sant Gervasi i Gràcia.

El 22 de febrer es tanca el termini de presentació d'al·legacions i l'Ajuntament en rep centenars (Vilaweb, 2002). Ara bé, amb tota probabilitat, la rellevància i la contundència d'aquest fet quedaria sepultada per un esdeveniment succeït al vespre, la reunió celebrada entre Ferran Mascarell i membres de la plataforma veïnal. En la que era la primera trobada entre representants de l'Ajuntament i del veïnat afectat des del tumultuós acte de presentació del projecte, aquest primer gest d'aproximació del regidor del Districte de Gràcia suposava el preludi d'una embrionària negociació entre administració i administrats. Més enllà d'acostar posicions, la reunió va constatar l'existència d'un desacord, però, també, tot i que de manera molt tèbia, aquest acte de mediació prefigurava una obertura, per primera vegada la reivindicació veïnal de l'enfonsament de la ronda era assumida com una qüestió de controvèrsia, un element incert (*La Vanguardia*, 24 de febrer de 2002: 6).

Tot d'una, "Una altra plaça Lesseps és possible" –que es reunia cada dilluns– convoca una assemblea pel dimecres 27 de febrer, amb la intenció d'acordar la seva estratègia. Al matí, però, en el si de les entrevistes que la plataforma estava mantenint amb portaveus de les forces polítiques, uns quants membres s'entrevisten amb una delegació del Grup Municipal del PSC, entre els quals hi havia Jordi Hereu. El propi Hereu afirmaria que la reforma de la plaça era un projecte prou important i costós com perquè fos realitzat amb consens, "al gust de tothom", per la qual cosa anunciava que "s'obriria un període de reflexió", tot i que també va precisar que no li semblava viable rebaixar la cota de la ronda tant com se li demanava (*La Vanguardia*, 28 de febrer de 2002: 5).

Tanmateix, l'assemblea celebrada a la tarda amagava una nova sorpresa. En acabant, unes quatre-centes veïnes i veïns, proveïdes de dues pancartes reivindicatives amb els lemes "Una altra plaça Lesseps és possible" i "Fem Lesseps bé", varen tallar el trànsit a la plaça, ocupant durant una bona estona la rampa que passava davant de les Cases Ramos. La plataforma, mitjançant una demostració de força que enunciava amb rotunditat l'existència del conflicte, s'havia espavilat a convocar a la premsa i varen aprofitar la presència de diferents mitjans per reiterar-los les seves reivindicacions i anunciar una agenda mobilitzadora adreçada a fer que l'ajuntament reconsiderés el projecte.

Paralització del projecte, negociació i participació

El 3 de març, *La Vanguardia* anuncia que l'Ajuntament havia pres la decisió d'aturar o congelar la reforma de la plaça de Lesseps a causa del desacord veïnal. La notícia afegia el cas de Lesseps a la proliferació de conflictes urbanístics que, en les dues setmanes prèvies, havien motivat l'aturada d'altres projectes: el PERI de l'Eix Llacuna, o la reforma del Passeig de Maragall. D'alguna manera, aquests fenòmens començaven a donar símptomes d'una certa ingovernabilitat urbanística, d'una incipient crisi de representativitat que tornava incertes, controvertides i discutibles unes actuacions que tradicionalment eren considerades poc menys que afers tècnics. En aquest context, la mobilització dels veïns i veïnes de Lesseps, cada cop més ferma, va obligar l'Ajuntament a fer-se enrere, posar el projecte aprovat en quarentena i esmerçar els seus esforços a la traducció dels interssos dels veïns –aleshores als antípodes de la proposta municipal–, a interessar-los. És així com sorgeix la idea de crear una Comissió Mixta –una comissió paritària composta per representants veïnals i de l'Ajuntament–; un dispositiu de participació que havia d'abordar una possible solució de consens per a Lesseps i, de la qual, se n'havia parlat en la reunió veïnat/Mascarell del dia 22 de febrer. Sens dubte, la plataforma veïnal acabava de guanyar una primera batalla.

L'endemà a la publicació d'aquesta notícia, una delegació de veïns i veïnes de la plataforma "Una altra plaça Lesseps és possible" acorden amb el regidor del Districte de Gràcia, Ferran Mascarell, i una sèrie de primeres espases de l'Ajuntament –el tinent d'alcalde, Xavier Casas; el Regidor del Districte de Sarrià-Sant Gervasi, Carles Martí; el portaveu del grup municipal, Jordi Hereu; i el gerent de l'IMU, Alfredo Jorge Juan– la creació de la Comissió Mixta, així com l'obertura d'un període d'un a tres mesos per tal que l'esmentada Comissió treballés en la cerca d'una solució satisfactòria per a tothom.

Amb tot, malgrat l'acord, la plataforma veïnal no abandona la via de la mobilització i, a la tarda, aprofitant l'expectació ciutadana generada per la desfilada de Sant Medir[56], realitzen una sèrie d'actes reivindicatius que es podrien encabir en l'etiqueta *mani-festa-acció*. "Una altra plaça Lesseps és possible" convoca al veïnat a una concentració davant de les Cases Ramos i quan la gent ja s'hi havia aplegat posen en marxa la protesta amb un peculiar tret de sortida. Des del terrat de la finca comencen a caure centenars d'octavetes que, manipulant i apropiant-se d'alguns

[56] La Festa de Sant Medir és una tradició popular molt arrelada als barris de Gràcia, Sant Gervasi de Cassoles i La Bordeta, a Barcelona, consistent, originalment, en una romeria fins a l'ermita de Sant Medir, a Sant Cugat. En la seva derivada contemporània, i amb el sobrenom de "la festa dolça", Sant Medir aplega a milers de persones a la Vila de Gràcia en una cavalcada de caramels i llaminadures, en la qual se n'arriben a repartir més de quaranta tones.

títols de pel·licules de Pedro Almodóvar[57], denunciaven amb ironia i calculat enginy la problemàtica de la plaça Lesseps. "Todo sobre mi plaza", "Plaza trémula" o "Vecinos al borde de un ataque de nervios" eren alguns dels títols/lemes amb què la plataforma volia posar de manifest l'afartament veïnal. A continuació, i just abans que comencés la desfilada de les colles de Sant Medir, els veïns i veïnes que s'havien adherit a la convocatòria s'aboquen al carrer i enfilen Gran de Gràcia. Acompanyats per una banda de jazz russa –que alguns membres de la plataforma havien contractat al centre de Barcelona unes hores abans– i proveïts de les dues pancartes que ja havien exhibit amb anterioritat, els veïns i veïnes comencen una cercavila pel carrer Gran, tot just quan una gentada amuntegada a les voreres, esperava l'arribada de la calamarsada de llaminadures que caracteritza la festa de Sant Medir. La caixa de ressonància era immillorable:

> Vam arribar a davant de la tribuna de les autoritats, allà a l'alçada dels Jardinets de Gràcia, i en Mascarell se'ns va apropar com sorprés: –"home, però que no ho tenim arreglat això!?". (Armando, veí).

La Comissió mixta i els tècnics independents (II)

En el ple del Districte de Gràcia del 12 de març, enmig d'un ambient d'enrenou ciutadà que va fer omplir la sala de gom a gom, Mascarell presentaria la moció que havia d'aprovar la revisió del projecte de la plaça i la creació de la Comissió Mixta de seguiment[58]. Per una banda, la decisió presa li brindava una nova oportunitat a la història urbana de Lesseps. No en va, la Comissió Mixta paritària ja s'havia temptejat en l'episodi dels anys setanta, rere el pacte entre el delegat de relacions públiques de l'Ajuntament Lluís Miravitlles i el president d'Amics de la Ciutat José María Poal, que Porcioles no va acabar d'acceptar. D'altra banda, la suspensió del projecte, a més de l'evident victòria veïnal, posava de manifest alguns corrents de fons que emergien en aquest conflicte. El lema "Una altra plaça Lesseps és possible" no es limitava a reivindicar una remodelació diferent a l'aprovada, sinó que, també apuntava algunes qüestions relatives a les condicions de possiblitat d'aquesta remodelació alternativa, la qual cosa passava, fonamentalment, per una major democratització en la producció de les solucions. És a dir, la polèmica de Lesseps no es tractava simplement d'una elecció urbanística, i deixava entreveure alguns dels símptomes de la crisi de representació que s'ha manifestat en els darrers anys en aquesta banda del

[57] Algunes de les escenes de la pel·lícula *Todo sobre mi madre* es varen rodar a les Cases Ramos.

[58] Tal i com publicava la premsa, Mascarell havia avançat la composició de l'esmentada comissió que estaria integrada per sis portaveus veïnals, sis tècnics municipals i quatre experts externs en qüestions de mobilitat, estructures i impacte ambiental (*El Periódico*, 13 de març de 2002: 47),

món. Un fenomen que ha posat en qüestió la pròpia noció de delegació (Callon et al., 2009) tant en l'esfera política com en l'esfera tècnica i/o científica.

Per a molts veïns i veïnes ja no n'hi havia prou amb els mecanismes convencionals d'exposició pública i presentació d'al·legacions, és a dir, ja no es conformaven amb un paper secundari de legitimadors finals de les decisions preses en els despatxos dels diferents departaments d'Urbanisme i en confinats estudis d'arquitectura. Lesseps mostrava com una part creixent de la ciutadania ja no admetia que polítics o tècnics decidissin en el seu nom els projectes que afectaven a la seva vida quotidiana –especialment quan aquests es produïen enmig d'una clara percepció d'incertesa o malfiança–. I, lluny de limitar-se al rebuig, l'oposició o la rebequeria, aquest conflice desvelava una aspiració veïnal a involucrar-se activament en els processos de deliberació i decisió.

El desacord i la reivindicació veïnal van tornar a posar de manifest l'entrellat dels mecanismes de "traducció", en aquest cas amb el sentit, apuntat per Latour (2001), de "desplaçament" i "invenció" que pot tenir lloc quan alguns contextos d'incertesa obliguen als actors desencadenants d'una transformació a modificar algunes de les seves metes inicials :

> traducción no significa el paso de un vocabulario a otro, el tránsito de una palabra francesa a otra inglesa, por ejemplo, como si ambos idiomas existiesen independientemente. He utilizado el término traducción con la intención de que signifique desplazamiento, deriva, invención o mediación: la creación de un lazo que no existía con anterioridad y que en cierta medida modifica los dos iniciales. (Latour, 2001: 214).

La interrupció de la proposta municipal a causa de la mobilització veïnal va comportar la suspensió del projecte aprovat i l'aturada del calendari previst per a la seva execució –tot i estar molt condicionat per l'acompliment de la promesa electoral que el PSC havia inclòs en el programa d'una legislatura que ja s'esgotava–. En aquesta tessitura, l'Ajuntament va haver d'esmerçar esforços en l'enrolament i la traducció del veïnat mobilitzat i, per això, introduiria modificacions en les metes que s'havia fixat. A tal efecte, es crearà la Comissió Mixta, una instància de mediació híbrida que naixia amb l'objectiu d'abordar conjuntament una proposta consensuada pel projecte de remodelació, en què el veïnat disconforme hi quedés enrolat, de manera que la "mobilització conjunta" i "l'actuar coordinat" (Mendiola, 2003) assegurés el consens de la remodelació. Aquest espai de negociació i deliberació suposa una invenció, la creació d'un lligam que no existia amb anterioritat que, d'alguna manera, modificava la identitat dels actors implicats en la controvèrsia. Així és que, aquesta nova entitat –la Comissió Mixta– ja no es comportarà com un organisme merament municipal –com havien fet fins aleshores els tècnics d'Urbanisme i els arquitectes vencedors del concurs– ni tampoc com un col·lectiu exclusivament veïnal –un espai de reivindicació i mobilització–, sinó que serà un

artefacte híbrid i inèdit que, poc o molt, reajustarà les identitats prèvies dels participants. En aquest nou espai comú hi seuran veïns i veïnes, polítics, tècnics i experts, amb l'objectiu d'abordar conjuntament una proposta que sigui capaç d'esmenar l'espifiada de Lesseps.

Fòrums híbrids. Democratització de la democràcia a Lesseps?

Aquesta coincidència d'una heterogeneïtat d'actors amb interessos i punts de vista diferents, la principal característica de la qual radicava en el fet insòlit que especialistes i profans, veïns i polítics compartien un mateix espai de discussió, té alguns punts en comú amb tot un seguit d'experiències de col·laboració –entre experts i no experts– que han proliferat en les darreres dècades. Una sèrie de fenòmens que Callon et al. (2009) han conceptualitzat i estudiat amb el nom de "fòrums híbrids"[59] i que han fet trontollar alguns dels aspectes més convencionals dels mecanismes de decisió democràtica. Els exemples abordats per aquests autors acostumen a ser iniciatives ciutadanes, protagonitzades per grups de persones afectades per controvèrsies sociotècniques o ambientals que, per tal de reduir la incertesa del fenomen que els afecta, decideixen organitzar pel seu compte un espai per al debat, la recerca i l'aprenentatge. L'objectiu és clar, reduir la incertesa, informar-se i reivindicar el seu dret a decidir sobre el fenomen que els afecta i preocupa –una situació en què ni la mera lògica experta, ni l'autoritat dels seus representants polítics semblen ajudar-los a resoldre res–.

Bona part de les característiques que identifiquen aquests espais guarden evidents similituds amb el procés de Lesseps i la creació de la Comissió Mixta. En primer lloc –una qüestió que ja he apuntat més amunt– per la composició heterogènia d'allò que no és sinó una instància de diàleg i col·laboració d'actors molt diversos, però, també per les vicissituds del seu origen. La Comissió Mixta no neix com una eina promoguda per l'administració per tal de concertar amb el veïnat, de primer antuvi, el fons i la forma de la remodelació prevista. Just al contrari, sorgeix com a resposta a una mobilització ciutadana que exterioritzava una evident desconfiança vers el poder polític i l'autonomia dels coneixements experts –la crítica als arquitectes n'és paradigmàtica–, i que, al seu torn, palesava la crisi de legitimitat

[59] Els anomenen "fòrums" perquè es tracten d'espais oberts organitzats per al debat de qüestions controvertides, i "híbrids", tant per la seva composició –conformats per un ventall d'actors heterogenis: experts, polítics, tècnics, ciutadania afectada, la coincidència dels quals altera les barreres convencionals entre experts/profans, polítics/ciutadania–, com pels temes que acostumen a abordar –qüestions de natura heterogènia i controvertida que són tractats des de molts punts de vista: tècnics, polítics, ètics, econòmics, etc.–.

que pateixen els mecanismes de decisió convencionals de la democràcia representativa (Graña, 2005).

Segons Callon et al. (2009) els fòrums híbrids formen part d'un procés de qüestionament i superació de dues asimetries molt característiques de la modernitat occidental que haurien suportat, amb èxit, el funcionament de les democràcies representatives fins a la seva actual crisi. Cal, però, fer un petit aclariment abans de continuar. Tal i com apuntava Latour (2007), la modernitat va sorgir, en part, com un mecanisme de purificació que, en el seu propòsit d'arribar a una veritable essència de les coses, va imposar una lògica dicotòmica que organitzava el món en dos grans reialmes separats, dues zones ontològicament distintes: per una banda la natura –l'àmbit de la objectivitat i els fets, representada per la ciència– i, per l'altra, la societat –l'àmbit de la subjectivitat, els valors i les opinions, representada per la política–. Aquestes dues esferes haurien d'existir segregades, cadascuna amb els seus procediments i institucions de legitimació. Així les coses, la ciència, com a representació de la natura i d'allò no humà, havia d'elaborar el coneixement, objectiu i indiscutible, en laboratoris confinats, aïllats de qualsevol influència aliena al seu domini; mentre que, per la seva banda, la política, com a representació de la societat i d'allò humà, havia de prendre decisions –amb valors i opinions– en els parlaments i altres institucions similars, sense dir ni piu sobre els fets científics:

> [Hobbes i Boyle] inventan nuestro mundo moderno, un mundo en el cual la representación de las cosas por intermedio del laboratorio está disociada para siempre de la representación de los ciudadanos por intermedio del contracto social (...) a la ciencia le corresponde la representación de los no humanos pero tiene prohibida toda posibilidad de apelación a la política; a la política le corresponde la representación de los ciudadanos pero le está prohibido tener una relación cualquiera con los no humanos producidos y movilizados por la ciencia. (Latour, 2007: 53).

Com a conseqüència d'aquesta concepció del món, Callon et al. (2009) entenen que les democràcies representatives varen crear noves divisions/asimetries mitjançant l'aplicació d'una lògica doble de delegació que hauria vertebrat els termes de les relacions de les persones amb el poder. La ciutadania, per una banda, delegava l'elaboració del coneixement en les persones expertes –cosa que creava una primera asimetria entre experts i no experts– i, per l'altra, delegava la capacitat de decidir sobre allò comú en els seus representants polítics –generant-se la segona asimetria entre polítics professionals i el comú de la ciutadania:

> it is the very movement of delegation –whether that by which laypersons leave the production of knowledge to specialists, or that by which ordinary citizens entrust their representatives with the task of composing the collective in their name –that leads to the existence of *both* the layperson *and* the ordinary citizen, and with them, as their corolaries, *both* "the" specialist *and* "the" representative. (Callon et al., 2009: 119).

Precisament, els fòrum híbrids desafien aquesta lògica de la doble delegació i desborden les asimetries generades per les democràcies occidentals, evidenciant una crisi de representació. Esperonades per situacions d'incertesa que motiven la seva organització, l'heterogeneïtat de persones que conformen aquestes instàncies reclamen el seu dret a participar, intervenir i decidir en allò que els és comú –desempallegant-se dels seus representants electes– i, simultàniament, es desentenen del contracte modern que acceptava la natura categòrica i indiscutible dels coneixements experts. En efecte, els fòrums híbrids exigeixen i posen en pràctica una major democratització de la producció del coneixement i de la presa de decisions:

> hybrid forums take part in a challenge, a partial challenge at least, to the two great typical divisions of our Western societies: the division that separates specialists and laypersons and the division that distances ordinary citizens from their institutional representatives. These distinctions, and the asymmetries they entail, are scrambled in hybrid forums. Laypersons dare to intervene in technical questions; citizens regroup in order to work out and express new identities, abandoning their usual spokespersons. Thanks to this double transgression, as yet unidentified overflows are revealed and made manageable. The hybrid forums could thus become an apparatus of elucidation. The cost of accepting their use is acceptance of the challenge to the two great divisions. Actors involved in socio-technical controversies are not mistaken. When they establish a new hybrid form, they lay their cards on he table: "We do not accept the monopoly of experts" We want to be directly involved in the political debate on questions that our representatives either ignore or deal with without speaking with us!". (Callon et al., 2009: 35-36).

Així les coses, enfront d'una lògica delegativa que, d'una banda, atorgava la definició de les qüestions de caire tècnic i científic a una minoria experta –els dictàmens de la qual eren indiscutibles– i, d'altra banda, facultava la presa de decisions sobre allò comú als representant polítics, els fòrums híbrids neguen la major i organitzen espais de debat en què experts i profans passen per sobre dels mecanismes de decisió convencionals i de la lògica dicotòmica que, des de la fundació del món modern, obligava a distingir entre natura i societat i, per tant, entre fets i valors:

> La nítida distinción entre los laboratorios científicos que experimentan con teorías y fenómenos dentro de sus paredes, y por otra un exterior político en el que los no expertos se las arreglaban con valores, opiniones y pasiones humanas, se está evaporando ante nuestros ojos... Solíamos tener dos tipos de representaciones y dos tipos de foros: uno que estaba a cargo de la representación de las cosas de la naturaleza (y aquí "representación" quería decir exactitud, precisión y referencia), y otro que estaba a cargo de la representación de las personas en la sociedad (y aquí la palabra "representación" quería decir fidelidad, confianza, obediencia). Una forma sencilla de caracterizar nuestra época es decir que los dos sentidos de la representación se han fundido en uno, en torno a la noción clave de portavoces... La controversia del calentamiento global es sólo uno de esos numerosos foros híbridos: en torno a la mesa, algunos portavoces representan la troposfera, otros los muchos grupos de presión del

> petróleo y el gas, otros las organizaciones no gubernamentales, otrs aún representan, en el sentido clásico a sus electores. La clara diferencia que parecía tan importante entre los que representaban las cosas y los que representaban a las personas se ha desvanecido. (Latour, 2004: 121).

Ara bé, el principal tret d'identitat dels fòrums híbrids no rau tant en la seva condició d'espais per al diàleg, com en l'activació d'una dinàmica que ajudi a apaivagar alguns aspectes de les identitats dels convocats que podrien entrebancar la construcció col·laborativa del consens. Suspendre o, si més no, atenuar la distribució de rols prèvia és un element imprescindible perquè el fòrum híbrid pugui imaginar i construir un món (en) comú que no emani de la suma de perspectives jerarquitzades, sinó d'un diàleg inèdit entre iguals. Si aquesta lògica igualitària reïx, els coneixements experts deixaran de funcionar com fins ara, és a dir, imposant de manera categòrica –i alliberats del debat polític– qüestions de caràcter tècnic que tenen implicacions per a tothom. Això no vol dir que aquestes experiències de democràcia dialògica neguin o menystinguin la vàlua dels coneixements experts, ben al contrari el que persegueixen és democratitzar-los, passant-los pel sedàs de la política. És per aquest motiu que, en la lògica del fòrum híbrid, la raó experta perd la seva centralitat i deixa de funcionar com a proveïdora d'una veritat universal i indiscutible. En efecte, tant les solucions discutides, com l'assoliment del consens ja no penjaran d'un dictamen expert que defineixi, en exclusiva, els termes objectius del debat. En un exemple d'aprofundiment democràtic, aquelles qüestions que acostumaven a decidir els experts hauran de confrontar-se i validar-se entre totes les participants, al caliu de la controvèrsia i el debat. I, evidentment, en el decurs de la controvèrsia, algunes d'aquestes qüestions aparentment objectives i inapelables acaben experimentant canvis que posen de manifest tant la porositat de la fontera entre fets i valors com el rerefons polític d'algunes decisions tècniques.

Amb la perspectiva dels fòrums híbrids, l'experiència de la Comissió Mixta es pot pensar de manera més complexa. En efecte, aquella instància de diàleg nascuda de la mobilització veïnal, i adreçada a pactar una proposta de remodelació consensuada, podria haver desbordat les intencions de l'Ajuntament –enrolar al veïnat crític i assegurar-se un clima d'acord per la reforma– esdevenint una experiència pionera de democràcia dialògica. Ara bé, perquè aquest extrem es pogués confirmar era necessari que la Comissió Mixta s'hagués afanyat a anivellar les relacions de poder, particularment aquelles que podien mantenir-hi les jerarquies entre experts i profans. Dit en altres paraules, l'espai de les negociacions hauria d'haver establit condicions de màxima obertura i simetria per al diàleg i l'experimentació col·lectiva, per tal que els actors partíceps coproduïssin de manera cooperativa l'altra plaça possible.

El 17 d'abril de 2002, d'acord amb el contingut de les resolucions adoptades pels Consells Plenaris dels Districtes de Gràcia i Sarrià-Sant Gervasi, la Comissió

Mixta es posava en marxa. Portaveus veïnals, representants polítics, tècnics municipals i tècnics independents integraven un espai que, segons la documentació oficial (Ajuntament de Barcelona, 2005), es reuniria nou vegades fins a finals d'any. De la seva composició, la figura dels tècnics independents era, sens dubte, l'element més interessant. Els portaveus de la plataforma veïnal, que comptaven amb diversos arquitectes entre els seus membres, eren conscients del rol que la dimensió tècnica jugava en la controvèrsia. Així les coses, varen proposar la incorporació de tres tècnics independents que, des d'una posició externa, podrien exercir d'àrbitres, mitjancers i vigilants de la controvèrsia. Les persones proposades per la comissió veïnal, i acceptades per l'Ajuntament, varen ser l'enginyer de camins Ole Thorson –reconegut expert en mobilitat a Barcelona–, l'ecòleg urbà Salvador Rueda –aleshores Director de l'Agència d'Ecologia Urbana de Barcelona[60]– i l'arquitecta Itziar González –que anys enrere havia presentat una proposta de remodelació de la plaça en un concurs de l'Ajuntament[61] i, a més, coneixia a dos dels líders de la plataforma veïnal–:

> des de la Comissió Veïnal Una altra plaça Lesseps és possible vam plantejar a l'ajuntament d'introduir una figura que vam anomenar "tècnics independents" i que va ser una mica una pensada que ens vam inventar. Vam dir, vosaltres l'ajuntament teníu els vostres tècnics, nosaltres som el moviment veïnal, però volem uns tècnics que siguin realment independents i que puguin abordar el projecte des d'altres punts de vista. D'aquets tècnics, vam pensar que n'hi havia d'haver de tres tipus, un més d'estructures, per tot allò que se'ns plantejava que la ronda no es podia soterrar, per tot allò de les lloses de cobriment, que no es podien treure; un tècnic de mobilitat, perquè teníem clar que la qüestió de la reducció del trànsit i la millora de la mobilitat era una cosa cabdal per resoldre Lessep; i un tècnic més d'urbanisme, d'espai urbà i el disseny de la plaça. A partir d'aquí, de seguida van sortir els noms l'Ole Thorson, un altre que era el Salvador Rueda. De les converses que havíem tingut amb l'enginer de l'Albert Viaplana, en Joaquím Pascual, vam veure que era una persona raonable, pròxima, i d'alguna manera ja ens en fiaven. I, aleshores, pensant en algú més en la línia del disseny de l'espai urbà, se'ns van acudir uns quants noms, vam pensar en el Manel Ribas-Piera, el Salvador Tarragó... Però finalment va sortir el nom de l'Itziar González, que quan era jove ja havia vingut a l'Associació de Veïns per un estudi, i jo després havia mantingut el contacte amb ella, quan era ella

[60] Salvador Rueda no era ben bé un tècnic independent, ja que, des de l'any 2000 feia de director de l'Agència d'Ecologia Urbana de Barcelona, un consorci públic integrat per l'Ajuntament de Barcelona, l'Àrea Metropolitana de Barcelona i la Diputació de Barcelona. A més a més, quan va ser cridat pels veïns de Lesseps, treballava amb el Districte de Gràcia en un dels projectes de més nomenada de l'Agència d'Ecologia Urbana, la "Superilla de la Vila de Gràcia".

[61] Entre finals del anys 1980 i els primers 1990, l'Ajuntament de Barcelona va posar en marxa una experiència pilot de participació anomenada "Concurs d'Iniciativa Ciutadana als districtes *Faci d'alcalde"*. La iniciativa premiava aquells projectes presentats per persones a títol individual, o entitats, que suposessin una millora per la ciutat. En una de les edicions celebrades, Itziar González i dos estudiants de Belles Arts, animades pel seu ex-professor d'història Fernando Casal –el mateix Fernando Casal veí de les Cases Ramos i líder de la plataforma "Una altra plaça Lesseps és possible"– varen participar en el concurs amb un projecte de reforma de la plaça de Lesseps que superava amb escreix les bases del concurs, concebut per a iniciatives de menor abast.

> estudiant... i a més, crec que en aquell mateix moment ella acabava d'entrar de professora ajudant en el meu Departament a fer classes. I aleshores vam dir, doncs mira l'Itziar s'ho agafarà amb força. I bé, vam proposar aquests tres tècnics a l'ajuntament, ens els van acceptar i així va aparèixer la figura dels tecnics independents. (Enric, veí i arquitecte).

Tot i haver aconseguit aturar el projecte i organitzar un espai per a l'exploració conjunta d'una alternativa, la plataforma veïnal no va abandonar la mobilització. Poc després del plenari del districte de Gràcia en què Ferran Mascarell informava de la seva disposició a revisar el projecte en el si d'una Comissió Mixta, "Una altra plaça Lesseps és possible" –que no havia deixat de reunir-se cada dilluns a l'església dels Josepets– publicaria un altre manifest. Organitzat en cinc punts que tocaven tecles molt diverses –la reducció del trànsit i la millora de la mobilitat, la necessitat de conectivitat amb els barris veïns i la dimensió d'espai de trobada de la plaça, la demanda de la recuperació del pendent natural, el suggeriment de qüestions relatives al disseny o propostes relatives al desenvolupament de les obres–, la principal novetat d'aquest document, però, consistia en la incorporació de les reivindicacions d'alguns sectors veïnals que l'obertura de la controvèrsia havia fet visibles. Lesseps ja no era un assumpte exclusiu d'un sector de veïns i veïnes residents dintre del seu perímetre, sinó que, persones residents a General Mitre i la Travessera de Dalt, veïnat dels barris del Putget i Farró, de l'Avinguda Vallcarca o de la vila de Gràcia, se sentien interpel·lats pel que hi hagués de succeir. El món comú de Lesseps creixia, i prenia forma de manera més completa, a mesura que la controvèrsia permetia expressar-se a aquells actors que, inicialment, no comptaven per a l'Ajuntament, ni per als primers veïns mobilitzats:

> quan l'activitat de la plataforma es va intensificar aquí va començar a venir gent de l'entorn de la plaça, perquè una plaça no és un carrer, sinó que hi conflueixen molts carrers. I, bé, el manifest que vam redactar incorporava reivindicacions de tot aquest entorn, amb un element central que era convertir la plaça en un lloc de trobada de tothom, que era una mica el que ja estava fent el conflicte, que ens va fer coincidir a persones de tot l'entorn de Lesseps. Aquella dinàmica va ser extraordinària perquè, de cop i volta, i una mica de manera inesperada, teníem un moviment molt plural, molt divers i actiu que mostrava la potència de Lesseps. Ara bé, això també va ser un element de conflicte entre nosaltres que algunes vegades va dificultar molt arribar a acords que havien de conciliar interessos de tota mena. N'hi havia qui no veia amb bons ulls que Lesseps fos l'element central i que consideraven que totes les revindicacions que havien anat sorgint haurien d'abordar-se conjuntament. Una mica propostes maximalistes de "tothom a l'hora o res" que va crear dinàmiques fortes. (Armando, veí).

El diumenge 21 d'abril, quatre dies després de la primera reunió de la Comissió Mixta, "Una altra plaça Lesseps és possible" tornava al carrer amb un nou acte de protesta que duia el segell lúdic que havia caracteritzat altres de les seves accions. Després d'una concentració celebrada al migdia davant de l'església dels Josepets –on s'hi varen exposar un panells crítics amb el projecte de l'Ajuntament– la

plataforma va tornar a fer un nou cop d'efecte. Una bicicletada composta per veïns i veïnes va recórrer diferents carrers de la ciutat per reinvindicar la pacificació del trànsit a Lesseps i, simultàniament, difondre les posicions de la plataforma arreu de Barcelona. La protesta va cloure en arribar al barri de Sants, on els participants en la bicicletada s'hi varen sumar a una paellada popular convocada per la "Campanya contra l'Europa del Capital i la Guerra". El conflicte de Lesseps agafava protagonisme a tot Barcelona i la plataforma no s'estava de barrejar-ho amb els actes de protesta que el moviment antiglobalitzador organitzava a la ciutat en aquelles dates. Sens dubte, l'activitat "d'Una altra plaça Lesseps és possible" desbordava el repertori d'acció col·lectiva de les associacions de veïns clàssiques, palesant l'emergència d'una nova identitat ciutadana clarament disposada, també, a superar les minses dinàmiques d'interlocució i participació acceptades per la democràcia representativa.

La Comissió Mixta comença a funcionar i, per les qüestions que es discutien, es podria dir que la dinàmica de fòrum híbrid s'imposava malgrat els recels inicials dels portaveus de l'administració. Un dels primers grans temes a debatre, el desnivell que es mantenia en el projecte inicial a causa de les lloses de cobriment del túnel de la ronda, demostrava que a la controvèrsia de Lesseps les fronteres entre fets i valors ja havien saltat pels aires, és a dir, ja no hi havia res exclusivament tècnic o de domini exclusiu dels experts. Les lloses de formigó eren una cosa tan "social" com el desig de gaudir d'un espai de trobada veïnal:

> al començament va ser molt dur, perquè l'ajuntament no volia cedir en què es baixessin les lloses. Nosaltres defensàvem que un punt clau del projecte era la reducció de trànsit, un altre era la reivindicació de "volem el pendent natural del terreny" que, bé, vam matisar la idea de la plaça plana, que fins i tot havia difòs el PSC en aquella campanya elctoral de 1999, perquè, a veure, la topografia de Lesseps és la que és i fer la plaça plana volia dir que es faria plana per baix o per dalt, però que d'alguna manera això crearia una muralla en algun lloc. Per tant, dèiem que el que volíem era recuperar el pendent natural del terreny i això, volia dir que hi havia unes lloses de formigó que s'havien d'enderrocar i rebaixar la cota de la ronda. Aleshores nosaltres dèiem hem d'escapçar la gepa, hem de fer que baixi i creiem, a més, que això és possible. Això volia dir accentuar els pendents del túnel, però, semblava plausible. L'Ajuntamnet estava tancat en banda i no volia tocar les lloses, perquè argumentava que afectaria al trànsit. Recordo que tenien un discurs un xic alarmista, ens dèiem que seria el caos, que causaria pànic, que era totalment impossible, etc. Nosaltres dèiem que el que no acceptaríem era que s'hi fessin obres a Lesseps amb una solució a mitges. (Enric, veí i arquitecte).

A finals del mes de maig, quan ja s'havien celebrat quatre sessions de la Comissió Mixta, els seus integrants decideixen crear una Subcomissió Tècnica integrada exclusivament per experts. A partir d'aquest moment, els arquitectes municipals Carles Sanfeliu i Dolors Febles, l'equip redactor del projecte –Albert i David Viaplana, a més de l'enginyer Joaquim Pascual–, els tres membres de la plataforma veïnal i arquitectes de professió –Lluís Brau, Sergi Comellas i Antoni

Ramon–, a més dels tècnics independents esmentats més amunt, serien les persones en què la Comissió Mixta delegava la definició de les qüestions que s'hi havien pogut discutir:

> En aquelles reunions en què ens trobàvem una vintena llarga de persones es va pensar que potser era necessari crear una comissió més petita només de tècnics, però que mantingués la lògica mixta. A la plataforma veïnal comptàvem amb uns quants arquitectes i això ens va ajudar a fer el pas. Nosaltres delegàvem en tres veïns-arquitectes, l'ajuntament comptava amb els arquitectes de l'IMU, hi havia els tècnics independents i també l'Albert Viaplana i l'enginyer que treballava amb ell. Cada cop que hi havia reunió de la subcomissió tècnica, en Toni, en Lluís i en Sergi venien als Josepts i ho explicaven tot i, també, quan ens reuníem la comissió mixta també ho explicàvem tot en les reunions veïnals dels Josepets. (Armando, veí).

Aquesta subcomissió, constituïda el 27 de maig, es va reunir una vegada a la setmana fins a mitjans de juliol, quan va enllestir un esborrany amb un seguit de criteris per a la remodelació inspirats en les principals reivindicacions del veïnat. Ara bé, aquesta delegació en els experts, tot i que també n'hi hagués d'obediència veïnal, va allunyar l'experiència de Lesseps del model del fòrum híbrid. És aquí quan la controvèrsia –que havia aconseguit reunir portaveus molt heterogenis en una mateixa sala, involucrant experts i profans, representants polítics i ciutadans en un experiment col·lectiu adreçat a l'exploració conjunta d'una altra plaça possible– fa un pas enrere en la seva radicalitat democràtica i no acaba d'acomplir el repte de superar una de les asimetries més característiques de les democràcies representatives. En comptes de fer tot el procés plegats, tot i que això l'alentís i obligués als experts a fer mans i mànigues per explicar i negociar les seves propostes, els seus dibuixos i els càlculs, la creació de la Subcomissió Tècnica posava límits a la hibridesa, frustrava una dimensió clau del repte dialògic i mantenia una de les dues asimetries modernes dempeus.

En paral·lel –potser com un dels efectes més immediats de la delegació en els experts que suposava la creació de la Subcomissió Tècnica– Lesseps va deixar d'imaginar-se, explorar-se i compondre's com un món en comú. Així doncs, la restauració d'aquesta barrera –que tornava a atomitzar i a dispersar les maneres de pensar la plaça– va afavorir la intensificació de tota una sèrie de tensions que s'havien anat covant al si de la plataforma veïnal. Alguns del seus membres veien que els treballs de la subcomissió no donaven resposta a les seves demandes en els termes que ells volien i, de seguida, apareixerien les enveges, les sospites i les acusacions entre sectors i portaveus que conduirien al moviment veïnal a les portes de la ruptura:

> a l'estiu havien esclatat elements de tensió a nivell intern. Gent de Travessera de Dalt i de Mitre volien presionar més perquè les seves demandes es duguessin a terme conjuntament amb la reforma de Lesseps, també sectors de Vallcarca

> volien vincular el seu procés al de Lesseps... i van començar a haver-hi disidències fins que l'ambient de mala maror es va fer insostenible, amb insults, discussions fortíssimes, acusacions de tota mena, etc. Un membre de la comissió veïnal que es dedicava al màrqueting va arribar a proposar de contractar un mediador perquè el nivell dels enfrontamens era dur. Aleshores com que la cosa començava a degradar-se i jo havia parlat amb l'Itziar, ella es va oferir a assumir aquestes tasques de mediadora, però no tant entre nosaltres com entre nosaltres i la subcomissió mixta. Va demanar de venir a una assemblea veïnal i s'hi va comprometre amb els veïns a fer arribar totes les seves inquietuds a la subcomissió mixta. (Armando, veí).

A la Subcomissió Tècnica les negociacions també s'havien desenvolupat en un clima de certa crispació. L'estira-i-arronsa que mantenien els portaveus del veïnat i els de l'Ajuntament sobre la retirada de les lloses, una decisió que de portar-se a terme permetria enfonsar la ronda i, per tant, reordenar Lesseps d'acord amb les exigències veïnals, no acabava de consensuar-se. Així les coses, en veure que, tant per una banda com per l'altra, la situació amenaçava amb l'encallament, una de les tres tècniques independents, Itziar González, va prendre una sèrie de decisions que, una altra vegada, varen afegir un gir al conflicte:

> jo em vaig trobar per una banda amb les mentides de l'ajuntament que durant molt de temps va negar que es poguessin retirar les lloses, esgrimint tota una sèrie d'excuses, que si el clavegueram, que si un transformador, etc. I per l'altra amb un evident malestar entre els veïns. Aleshores vaig fonamentar la meva aportació en una lluita pel rigor tècnic. És a dir, vaig aconseguir ser un element de mediació reivindicant-me en el meu paper de tècnica independent. Per tant, seguint una mica el lema dels veïns, allò de "Una altra plaça Lesseps és possible", vaig mirar d'aconseguir tot allò que fos tècnicament possible. És a dir, potser no tindrem la millor solució però anem a explorar què és tècnicament possible. Aquí l'enginyer que treballava amb l'Albert Viaplana, en Joaquim Pascual, va jugar un paper fonamental. Ell em va passar els seus documents, estudis de perfils longitudinals de la ronda en què es veia que els pendents màxims possibles es podien forçar més, etc. Em vaig adonar que era possible deprimir la ronda, tot i que l'ajuntament ho negués i quan vaig tenir la certesa que ho podíem aconseguir, que és quan més o menys havien assolit un acord a la subcomissió tècnica, la meva estratègia va ser presentar-me a la reunió dels veïns i dir-los: "mireu, he trobat una solució, però per tenir força, per no fer el mateix que ha fet l'arquitecte municipal i perquè vosaltres us hi sentiu reconeguts hem de passar pel procés participatiu". Sempre havia pensat en la importància de fer espai públic amb el rostre de moltes persones, però per demanar-li a l'Ajuntament que es fes el procés participatiu, i perquè el pagués, necessitava estar apoderada pels veïns. Em van dir que sí, i amb l'acta de l'assemblea veïnal me'n vaig anar a la Subcomissió tècnica, on la idea no sembla generar gaire entusiasme. Devia ser mitjans de juliol, vaig dir que havia de fer plànols, que havia de preparar tota una sèrie de coses i els dies 9, 10 i 11 de setembre del 2002 vam fer els procés participatiu allà als Josepets. (Itziar, arquitecta).

D'una manera més o menys conscient, Itziar González va assumir un rol d'arquitecta-curadora (Gil-Fournier, 2012) que li proporcionaria un protagonisme

inesperat en la controvèrsia i li acabaria atorgant referencialitat i prestigi a tot Barcelona. Ara bé, a més del reconeixement que arribaria a aixecar la seva manera de fer, la seva intervenció en la controvèrsia va donar resposta a un dels elements que condensaven de manera més clara la crisi de representació que es vivia a Lesseps. Sense una incorporació activa i profunda del veïnat en el procés de remodelació, cap solució tècnica, per encertada que fos, podria aconseguir el consens.

Tot i que en l'entrevista que em va concedir ella destacaria la seva obstinació pel rigor tècnic com l'element central de la fòrmula que li hauria permès defensar la millor plaça (tècnicament) possible, una anàlisi més reflexiva –que també va tenir lloc durant l'entrevista– permet pensar el seu rol d'altra manera. En comptes d'un poder tècnic o d'un esforç verificador de les possibilitats i els límits de les solucions discutides, la seva intervenció destacaria per haver posat en marxa una sèrie de mecanismes propis de l'ètica de la cura[62], adreçats a mediar, acompanyar, construir complicitats, aixecar confiança i, sobretot, apoderar les perspectives veïnals. Més que no pas una simple intervenció problemàtica que mitjançant els mecanismes representatius convencionals devia trobar una solució de consens, des d'aquesta perspectiva, el que hi havia en joc era un procés d'activació de formes de decisió menys jeràrquiques, sense les quals, la transformació urbana no assoliria la legitimitat necessària. I des d'aquest punt de vista, el conflicte, en comptes de ser entès com un entrebanc o una difilcultat afegida que calia esborrar, suposava un magnífic indicador, una oportunitat per conèixer més bé el terreny i mirar de posar en marxa aquelles dinàmiques que enriquirien la remodelació, incorporant-hi el màxim d'actors i de perspectives possibles:

> el poder polític i els seus tècnics feien la visió de ciutat. Què faltava? La visió ciutadana, del veí, l'expertesa quotidiana carregada d'experiències, vivències i usos. I per això calia anar a la capilaritat del barri i refundar la tradició ciutadana de Lesseps que s'havia carregat el nyap. No hi ha espai públic si no hi ha ciutadans. Si la gènesi del disseny, o la reforma de l'espai públic, només es fa des del món polític, fins i tot des del món d'arquitectes vinculats a allò polític, i no es fa des d'una perspectiva ciutadana mai no surt res, res que sigui veritablement sostenible, res que realment aguanti. (Itziar, arquitecta).

La transformació havia d'acomplir-se però, a ulls de González, més enllà d'un acompliment formal ambiciós, o d'un arranjament merament físic i enlluernador, el conflicte de Lesseps posava de manifest la necessitat d'accionar tot un seguit de mecanismes de cura que operessin amb criteris de proximitat i responsabilitat. Una manera de fer que exigia un esforç de comprensió d'un veïnat no genèric o abstracte,

[62] L'ètica de la cura és una proposta ètica elaborada per la psicòloga nord-americana Carol Gilligan (1982) que prioritza la dimensió relacional i afectiva de les situacions en lloc de la simple aplicació de principis abstractes d'equidat i justícia, pròpia de les ètiques anomenades de la justícia. Es caracteritza per una lògica de major contextualitat i una especial preocupació per la responsabilitat per l'altri en què allò emocional i pròxim guanya protagonisme enfront de la mera raó.

sinó singular i concret, que ella va voler reconèixer mitjançant un procés participatiu. Enfront d'un urbanisme clàssic, androcèntric, de xoc, "seminal" (González, 2005) i exclusiu –un assumpte d'experts i polítics, però també d'ascedència patriarcal–, González proposava una mena d'urbanisme de la cura, d'inspiració feminista, que entengués el territori com un gran espai d'interdependències, en què alguns dels valors associats a la cura nodririen una manera de fer –més pròxima i afectiva– que destacaria la dimensió de fer ciutat com un afer col·lectiu:

> Realment jo vaig prendre consciència que la meva manera de fer venia de tot un *background* d'actituts i de rols que les dones històricament hem tingut i que ens han donat una metodologia. Hem rentat la roba, hem aclarit les coses, que és el que jo vaig fer a Lesseps, vam agafar el plànol i el vam posar blanc; vam cercar la memòria: escoltar la gent, per on passàveu, on anàveu... crear xarxes, coisir, proveir cura. A Lesseps hi havia una ferida, la vam netejar, la vam desinfectar. El fet d'estar fent aquestes tasques, rehabilitadores, netejadores, l'esforç per la transparència, per no amagar, per portar les coses a la superfície i parlar-ne, l'empatia, etc. atributs molt patrimonialitzats en les dones, doncs en la que va ser la meva primera gran intervenció en espais públics, vaig descobrir que aquests atributs es convertien en virtuts públiques. Eren qüestions personals que mitjançant la meva dimensió tècnica guanyaven una força molt potent. Són atributs que després quan em passo a la política com a regidora, doncs s'alaba, no? L'estil, un estil diferent de fer política, que no és res de l'altre món, però si que hi ha una diferència clara, entre l'urbanisme clàssic, l'urbanisme seminal que dic jo, de fer un dibuix des de dalt, o l'urbanisme d'acompanyament. (Itziar, arquitecta).

Així les coses, amb l'esborrany de la Subcomissió Tècnica definit i amb el vist-i-plau del veïnat al procés participatiu, González va organitzar un nou experiment a Lesseps que perseguia incorporar al màxim de veïns i veïnes possibles a la discussió que havien mantingut els experts. Per una banda, això permetria que les diferents perspectives que hi havia al si del moviment veïnal s'hi poguessin expressar i, per l'altra, que la proposta elaborada pels tècnics fos objecte d'escrutini per part del veïnat. Amb tot, la iniciativa tampoc no va estar exempta de crítiques:

> Les jornades que va organitzar l'Itziar González amb els veïns i que aleshores crec que s'havien anomenat "enquesta popular" o una cosa així, també varen portar una certa polèmica perquè l'enquesta es feia amb una disposició del trànsit ja col·locada. I bé, alguns vam dir que allò conduïa molt cap a una solució determinada quan hi havia gent que pensàvem que n'hi podia haver d'altres. Però aquí sí que trobo que el sector que no volia eternitzar la negociació va pensar que l'enquesta era un bon instrument, també val a dir que en aquell moment la comissió veïnal no estava en el seu millor moment a nivell de cohesió interna i es va tirar endavant amb el que es va anomenar després el procés participatiu. (Enric, veí i arquitecte).

No obstant això, com que Itziar González havia aconseguit el suport veïnal a la idea del procés participatiu, després d'haver-se presentat a l'IMU (Institut

Municipal d'Urbanisme) amb l'acta de l'assemblea veïnal –que confirmava l'esmentada voluntat veïnal de dur a terme un procés de debat i consulta de gran abast–, i convèncer l'administració, va posar fil a l'agulla. Tal i com havia acordat amb els veïns, va confegir un equip de joves tècnics vinculats al barri –la feina dels quals havia de ser remunerada per l'ajuntament– que, primer, farien de mediadors amb el veïnat en les jornades participatives i, després, col·laborarien en la redacció de l'informe que, amb els suggeriments expressats en les jornades, actualitzaria els criteris que haurien de regir la reforma.

Lesseps info. "Els veïns, marquen, dibuixen, s'enfronten als plànols, etc." (Itziar, arquitecta)

Els dies 9, 10 i 11 de setembre de 2002, l'església dels Josepets obria les seves portes a la celebració de les jornades que popularment s'acostumen a referir com "el procés participatiu de Lesseps". Un equip integrat per cinc arquitectes –Arola Balanzó, Sonia Dalet, Itziar González, Gemma Haase, Iván Juárez–, un antropòleg –Marc Dàvila– i una geògrafa –Maria Herrero– va atendre personalment a més de tres centenars de veïns i veïnes que s'hi varen atansar a dir-hi la seva i a demanar informació. La controvèrsia de Lesseps sortia del recinte de l'IMU per ubicar-se durant uns dies entre les parets de la parròquia històrica de Gràcia, en la qual s'hi tornaven a reunir aquells actors que la Subcomissió Tècnica havia separat: experts i profans. Una altra vegada, però, el repartiment dels rols es mantenia inalterable, la qual cosa volia dir que mentre que les i els experts hi contribuïen amb coneixements objectius i estructurants, els veïns i veïnes hi col·laboraven amb desigs i experiències[63] que podien ajudar a confrontar o, a molt estirar, enriquir la raó experta.

González estava convençuda que perquè Lesseps pogués recuperar la seva dimensió de lloc de trobada, calia organitzar abans un esdeveniment capaç de prefigurar i escenificar simbòlicament la refundació comunitària que se l'hi exigia. En aquest sentit, les jornades participatives semblaven la instància precisa per posar en pràctica una mena d'acte sacrificial que, a més de "sumar a la gent" al debat de l'esborrany elaborat pels experts, ajudés a posar els fonaments de l'esmentada refundació. En efecte, a més de les explicacions tècniques que s'hi varen facilitar, a més dels diàlegs, consultes i sol·licituds, a més dels debats, les propostes i els suggeriments, les jornades de participació comptaven amb una activitat que acabaria

[63] Un article publicat per Itziar González al suplement "Culturas" de *La Vanguardia* sobre el procés de Lesseps ho expressava d'aquesta manera: "Los arquitectos e ingenieros compartieron con ellos todo lo que era 'técnicamente' posible y ellos aportaron todo lo que era 'deseable' tras su atenta y larga observación de años". (*La Vanguardia*, 20 d'agost de 2003: 17).

convertint-se en la més característica del procés. Totes les persones que visitaven els Josepets eren convidades a dibuixar sobre un plànol de la plaça les traces dels seus itineraris personals i quotidians, possibles o no, una mena de senders de desig que podrien practicar-se si s'eliminessin tots aquells elements que havien convertit la plaça en un nyap i una frontera:

> amb aquell pla en blanc vaig demanar als veïns que dibuxessin els itinieraris que ells voldrien fer. D'alguna manera, amb allò vaig voler fer taula rasa a Lesseps, amb la intenció de reclamar la necessitat de recuperar el moment inicial de fundació d'un lloc. Vaig demanar que ens oblidéssim del que hi havia, que penssésim que allò era el buit, que tornéssim a imaginar que Lesseps era un camp verd, un prat, i comencéssim a fer el ritual sagrat de fressar, de dibuixar un camí. Aleshores jo li demanava a la gent que si no hi hagués cap obstacle, com els agradaria moure's, el seu ús quotidià, cap a on anirien i què farien. I llavors varen aparèixer unes diagonals i uns altres moviments de connectivitat que varen ser molt inspiradors. Allò revelava una plaça que permetia travessar-se en el màxim de moments. Realment vaig fer una mena de treball arqueològic on cap tècnic de cap ajuntament me'l podria fer, no? Només els veïns de Lesseps ho podrien fer, perquè ells tenien el coneixement dels seus recorreguts quotidians, a l'escola, al forn, etc. (Itziar, arquitecta).

La premsa es va fer ressò d'una experiència molt ben rebuda pels mitjans, alguns dels quals la varen qualficar com a "exaltació democràtica" (*El Periódico*, 12 de setembre de 2002: 49), mentre que d'altres elogiaven un exercici inèdit "d'urbanisme participatiu" (*La Vanguardia*, 13 de setembre de 2002: 3) que podria aconseguir que el projecte de Lesseps fos "100% democràtic" (*El Periódico*, 10 de setembre, 2002: 36), atès que, "fins a l'últim veí podria intervenir en l'enèsim pla de reforma d'una de les places més desgraciades de la ciutat" (*ibíd.*).

Trajectes quotidians, nivells dels pendents acceptables, pacificació o soterrament de la ronda, possibles afectacions del trànsit associades a la seva nova disposició, eixamplament de voreres, nombre de lloses que es podrien desmuntar, localització de les principals àrees de repòs, tipus de materials s'hi farien servir, etc. El ventall de temes que es varen abordar en el decurs de les tres jornades participatives va ser tan heterogeni com prolífic. Així doncs, per tal que aquella munió d'idees, demandes i desigs no caigués en sac foradat i, al seu torn, s'assegurés el blindatge del consens d'aquest projecte encara en embrió, González va enginyar una metodologia que cercava un compromís amb les demandes de tothom:

> tenia molt clar que calia consens i compromís polític, i per aquest motiu vaig generar un procediment que explotés els materials del procés participatiu. Endreço sistemàticament les propostes de la gent, les buido i les agrupo, i busco una solució que a tots ells, de les seves demandes, com a mínim, se li n'aporti una. Hi ha un criteri molt acurat de fer visible la voluntat de consens i la voluntat de justícia. Sabent que potser no tothom ho tindrà tot, però explicant que les regles són iguals per tots i que hi ha un esforç per integrar totes les demandes. (Itziar, arquitecta).

Tot i que ella ho entenia com un acte de justícia, aquest procediment denotava una manera de fer pròpia de l'ètica de la cura. En comptes d'assignar a cada sector de la plaça allò que la lògica experta considerés que li pertocava d'una manera genèrica, l'esforç per reconèixer les reivindicacions concretes del veïnat, i per donar-les una resposta pròxima, posava de manifest una actuació marcada per l'afectivitat, la proximitat i l'atenció a les necessitats detectades; valors propis d'una ètica fonamentada en la responsabilitat per l'altre.

Buidant sistemàticament tota la informació –traçats, suggeriments, crítiques– que les persones participants –identificades amb nom, adreça i tipus de vincle amb la plaça– havien afegit en els fulls de DIN A3 en què hi havia imprès el nou esbós de la plaça, Itziar González i el seu equip varen produir una sèrie de plànols en els quals es detallava la proposta emanada de la participació. Val a dir que, a més de l'equip de joves experts que s'havia confegit *ad hoc*, els tècnics independents Ole Thorson i Salvador Rueda, a més de l'agrònoma i paisatgista Teresa Galí varen ser incorporats al debat. Aquests plànols es van organitzar en un document anomenat *Nous criteris per a la reforma de la plaça Lesseps. Memòria, documentació i conclusions obtingudes a partir del procés participatiu dut a terme els dies 9, 10 i 11 de setembre 2002* (González et al., 2002) que, després de llargs debats, serien aprovats per la Comissió Mixta. Del feix de plànols que integraven aquell document voldria destacar-ne tres, el "plànol de la ferida", el "plànol de l'enllaç" i el "plànol del compromís" (consultar Annex 1) que, segons el meu parer, són els més il·lustratius de la metodologia emprada per Itziar González.

El primer, el "plànol de la ferida", identificava un seguit de reivindicacions causades pel pas de la ronda i les organitzava en 14 "àmbits del dolor" jerarquitzats per ordre de proximitat: 1) veïns del front sud de Lesseps,–allunyar trànsit, reduir impacte acústic i ambiental de la ronda, eixamplament de voreres i via d'accés als garatges; 2) Cases Ramos,–enderroc rampa i recuperació continuïtat pendent Gran de Gràcia-República Argentina; 3) Josepets, recuperació antic "saló" per tal de subratllar la seva jerarquia històrica; 4) Escola Rius i Taulet,–pacificació trànsit i soroll perimetral i connexió de vianants amb la biblioteca; 5) Comerços front sud de Lesseps, –assegurar activitat comercial combinant accés cotxes i flux veïnal; 6) Travessera de Dat/General Mitre, pacificació i connexió mar-muntanya; 7) Carrer Velázquez, no augmentar nombre vials; 8) Hospital Militar, –potenciar comerç, vincular remodelació del 1r tram a Lesseps, supressió rampes, visibilitat; 9) Carrer Pérez Galdós, millorar distribució espais vianants/cotxes; 10) Putget, millorar accés al barri des de la plaça i verd urbà en espais residuals generats per la ronda; 11) Vallcarca, coherència en el disseny dels sentits de circulació de baixada muntanya-mar; 12) La Salut, no obrir carrer Maignon, preservació espais verds, estudi de mobilitat del barri i accessibilitat dels vianants des de Lesseps; 13) Gràcia, no

obertura passatge carrers Farigola–i Cardener; 14) Farró, recuperar connexió amb el Putget, recuperar activitat comercial de Pàdua i Septimània.

El segon, el "plànol de l'enllaç", proposava tancar la ferida mitjançant la pacificació de la ronda, cosa que suggeria reduint-ne el nombre de carrils i articulant una sèrie de connexions verticals Farró/Putget, Josepets/Gràcia, Vallcarca/Lesseps i La Salut/Gràcia que cosirien els teixits esquinçats pel cinturó:

> En el plànol de l'enllaç tothom rebia alguna cosa. Hi havia molta cura en antendre totes les demandes, però per això calia tenir una metodologia i una sistemàtica, que és el que vaig descobrir en aquest procés. Em vaig adonar que en el disseny de l'espai públic no existia per part dels tècnics una metodologia que garantís la consideració i el compliment de les demandes de tothom. Sempre hi ha una demanda que és la que crida més que és la que preval per sobre de les altres. Però si tu tens una sistemàtica de recollir a tothom no t'has de perdre, i sempre saps si no has solucionat les demandes dels veïns del Farró, del Putget, de Vallcarca o de la Travessera. (Itziar, arquitecta).

A més a més, aquest plànol incloïa una sèrie de propostes per tal que els 14 àmbits del dolor identificats en el plànol de la ferida es poguessin regenerar: 1) Veïns del front sud de Lesseps: eixamplament vorera per possibilitar pas de vianants; 2) Cases Ramos, enfonsament de les lloses 1, 2 i 3;–3) Josepets, concentració dels dos sentits del viari en un mateix tronc i enfonsament de les lloses 1, 2 i 3; 4) Escola Rius i Taulet, creació d'una zona d'accés i recollida d'infants, eixamplament de la vorera a Hospital Militar, creació d'àmplies franges de vianants; 5) Comerços front sud de Lesseps, carril de servei, zona de càrrega i descàrrega, localització d'entrada de Metro i parades d'autobús; 6) Travessera de Dalt/General Mitre, reducció carrils i pas de vianants a cada carrer vertical; 7) Carrer Velázquez, reducció de 3 a 2 carrils, alternatives connexió Putget, Vallcarca i carrer Bolívar; 8) Hospital Militar, convertir l'avinguda en un connector verd; 9) Carrer Pérez Galdós, redissenyar la seva secció; 10) Putget, ampliació de la cobertura de la ronda per tal de facilitar accés rodat i de vianants entre aquest barri i el Farró, conversió en zona de vianants del carrer Santa Anna i accés a la plaça Ventura Gassol; 11) Vallcarca, proposta de nou disseny de sentits circulatoris; 12) La Salut, pacificació de la Travessera, eixamplament de voreres i creació de carril bus; 13) Gràcia, pacificació de la Travessera, eixamplament de voreres i creació de carril bus; 14) Farró, rebaixar la llosa 1 per permetre creació de pas de vianants, accés al nou eix de vianants del carrer Sant Anna i plaça Ventura Gassol i millora d'accés a Lesseps.

Per la seva banda, el "plànol del compromís" sintetitzava les demandes de la plataforma veïnal i hi afegia d'altres que s'havien pogut identificar en les jornades de participació. A més a més, aquest plànol contenia nou punts[64] que l'Ajuntament

[64] 1) Reduir el trànsit rodat; 2) Afavorir la connexió de Lesseps amb els barris veïns de manera que es prioritzi la mobilitat dels vianants; 3) Supressió dels obstacles que forcen el pendent de la plaça; 4) Disseny de l'espai

hauria d'assumir i, d'alguna manera, era el document que havia de permetre blindar el procés. Com que aquest plànol i les seves nou reivindicacions emanaven de les demandes dels veïns i veïnes, de seguida es convertiria en un element de consens:

> Vaig parlar amb tots els grups polítics i com que era una feina que no era meva sinó de tots els veïns, la vaig poder blindar. És a dir, els partits que eren al govern i els de l'oposició no la podien criticar. La potència del disseny veïnal era aquest blindatge, perquè quin partit podia rebutjar una proposta que havia sortit d'un votant, que no sabien si era seu o no? Per tant, realment, el criteri ciutadà es va enfortir en aquet procés i finalment tothom va voler sortir a la foto, tothom va voler ser a dins d'aquest consens, i per a mi això va ser un èxit. (Itziar, arquitecta).

Malgrat tot, la tensió entre els veïns i veïnes no es va apagar del tot amb la celebració d'aquestes jornades i l'assemblea veïnal en què s'hi presentaria el document amb la memòria del procés participatiu no es desempallegaria de la polèmica. D'una banda, el sector de veïns i veïnes que veia amb bons ulls la feina feta per l'equip de tècnics independents considerava suficients els criteris definits en la seva memòria, sobretot la recuperació del pendent natural i el major enfonsament de la ronda. Tanmateix, d'altra banda, un altre grup de veïns i veïnes es negava a acceptar cap mena de soterrament de la ronda, exigint que tota la circulació fos en superfície. En efecte, aquesta proposta –que va arribar a ser estudiada per la Subcomissió Tècnica durant els mesos de juny i juliol– perseguia una pacificació radical de la ronda, demnaera que aquesta s'acabés convertint en un carrer més del teixit urbà. Fins i tot, un veí de la plaça elaboraria tot sol una proposta de soterrament de la ronda que implicava un sistema de túnels soterranis de doble alçada i que itziar González afegiria al dossier de la memòria:

> D'ençà de les jornades dels Josepets anem fent reunions, que seguien sent tenses i dures, fins que, en un moment determinat, l'Itziar ens comunica que havien enllestit el document. Bé, el dia que el presentem als Josepets hi va haver gent que no acceptava que s'hi presentés, una mica, recordo que quasi ens vam haver d'imposar per poder fer la presentació. Hi devia haver una quarantena de persones, ens vam dividir en tres grups i vam consultar l'informe. Al dossier s'havia afegit, fins i tot, un projecte rocambolesc d'un veí que ho volia omplir tot de túnels, i nosaltres li dèiem que l'objectu era pacificar el trànsit no crear més obstacles. Ell es va emprenyar moltíssim i va acabar desapareixent de les assemblees, algun cop m'el trobo i encara no em saluda. Però vaja, malgrat haver-hi una discussió forta, de seguida hi ha un nou plenari de la Comissió Mixta i allà s'arriba a un acord. (Armando, veí).

---

públic com a punt de trobada del veïnat dels barris de l'entorn; 5) Intercanviador de transport públic; 6) Punt d'inici del connector verd de Vallcarca; 7) Preservació espais verds; 8) Creació d'un aparcament de finançament públic amb concessió als veïns a 50 anys, amb entrada pel carrer Pérez Galdós i sortida a la ronda; 9) Creació d'instal·lacions esportives.

El 18 de desembre de 2002 la Comissió Mixta signava el document amb què, després de mesos de confrontació i negociacions, portaveus veïnals, partits polítics, tècnics independents i representants de l'Ajuntament de Barcelona (Gerent de l'IMU, Gerent del Districte de Gràcia), acordaven els criteris que havien de regir la redacció del nou projecte de remodelació per a Lesseps. En una roda de premsa celebrada el 23 de desembre, el tinent d'alcalde Xavier Casas –màxima autoritat de l'urbanisme barceloní–, el regidor del Districte de Gràcia Ferran Mascarell i el líder de la plataforma veïnal "Una altra plaça Lesseps és possible", Fernando Casal, ratificaven, davant dels mitjans de comunicació, els termes d'un acord que instava a l'equip d'Albert Viaplana a reprendre la redacció d'un nou projecte executiu fonamentat en una sèrie de demandes veïnals que mesos abans "eren" poc menys que impossibles. A saber, reducció del trànsit privat, recuperació del pendent natural, millora de la connectivitat entre els barris del voltant i nou disseny per a la plaça que la concebís com a lloc de trobada. A més a més, l'acord proposava la constitució d'una Comissió Mixta de Seguiment[65] que, durant la fase de redacció del projecte, vetllaria per l'acompliment de tot aquells criteris rectors de la reforma que havien estat consensuats.

En el decurs de l'etapa de redacció del nou projecte, la Comissió Mixta de Seguiment es va reunir en sis ocasions, 2 de febrer, 29 d'abril, 19 de juny, 10 de setembre, 15 d'octubre i 4 de desembre de 2003, totes elles abans de la data de la presentació de la nova proposta que tindria lloc el dia 10 de desembre de 2003. Al llarg d'aquest període, els portaveus veïnals tralladarien a l'Albert Viaplana, i el seu equip, diferents demandes i suggeriments que l'arquitecte traduïria als seus llenguatges estètics. És així com es varen gestar molts dels elements que, posteriorment, acabarient sent objecte d'un nou episodi de controvèrsia, com ara l'amfiteatre, les jardineres elevades, les marquesines antisoroll o la font que representa el canal de Suez. Els portaveus veïnals feien propostes i l'arquitecte les incorporava al projecte, però ja ningú escrutava la seva traducció. En efecte, el rol del moviment veïnal en aquesta etapa feia palès el seu profund grau d'interessament en el procés de transformació; força convençuts del consens assolit, el caràcter inicisiu de les seves crítiques es va anar apagant en favor d'una mena de comanda a la carta que Albert Viaplana cuniaria amb total llibertat i, per tant, amb els llenguatges, recursos i elements propis de la seva arquitectura.

[65] La Comissió de seguiment estava integrada per portaveus de la plataforma veïnal Una altra plaça Lesseps és possible, membres de les associacions de veïns de la Vila de Gràcia, Farró i El Putget, gerents, caps de serveis tècnics i caps de projectes dels Districtes de Gràcia i Sarrià-Sant Gervasi, equip redactor del projecte (UTE Ofep-Vialplana), el gerent de l'IMU i els directors de projectes i d'obres de BAGUR SA. A més a més, a alguna d'aquestes reunions varen ser convococats representants de la Direcció General de Ports i Transports de la Generalitat i de l'empresa pública Gestió d'Infraestructures SA (GISA), atès la relació de la reforma de la plaça amb les obres de la L9 del Metro.

després de l'enquesta que va conduir l'Itziar, amb els resultats se li va passar l'informe amb una mena de memòria a l'Albert Viaplana que va dir "ara és la meva". Perquè l'Albert sempre ho deia, "vosaltres digueu-me el marc i aleshores jo hi faré l'arquitectura, digueu-me per on han de passar els carrers, quines són les cotes, etc. i jo treballaré sobre això". Aleshores a partir d'aquí van canviar força les coses, i jo crec que ens vam relaxar massa a nivell de la plataforma veïnal, perquè vam passar d'una plataforma que era molt tensa, que estàvem els uns i els altres sempre a punt d'aixecar-nos de la taula i de trencar-ho tot, a treballar en un ambient més de bon rotllo. I, en definitiva, ja no vam entrar tant en la discussió del projecte. No sé si això va ser un error o no, però va ser així. Tot i així, vam demanar en la comissió de seguiment que una vegada l'Albert Viaplana tingués enllestida la nova proposta que aquesta s'exposés en públic. I es va fer l'exposició als Josepets amb la maqueta i alguns documents més. Nosaltres vam posar un llibre de signatures perquè tothom digués la seva i després li ho vam passar a l'ajuntament, com una gran esmena a les qüestions que no es veien massa clares. (Enric, veí i arquitecte).

Presentació/enrolament

El dia 10 de desembre de 2003 l'església dels Josepets acollia l'acte de presentació del nou projecte de remodelació. Una maqueta de fusta, un feix de plànols que detallaven les noves cotes i pendents, i una simulació del vestíbul de l'estació del Metro, donaven compte d'una proposta que integrava el gruix dels criteris pactats amb anterioritat. Es recuperava el pendent natural de la plaça –gràcies a l'afectació de la quasi totalitat de les lloses de cobriment de la ronda–, es refeien algunes de les connexions viàries que s'havien vist interrompudes durant tres dècades a causa de la frontera generada pel mateix cinturó, s'incrementava la superfície destinada als vianants –amb la supressió d'un tram de viari de la banda de muntanya present en el projecte rebutjat pel veïnat–, s'incorporava la plaça al futur corredor verd de Vallcarca, gràcies a l'aparició de dues noves superfícies –una davant de la biblioteca i una altra davant dels Josepets– que ajudaven a relligar els dos costats de la plaça; i es dimensionava el viari d'acord amb la previsió de reducció del trànsit pronosticat pel Pla Director d'Infraestructures. Fins i tot, s'hi preveia un carril bici, el recorregut del qual s'havia de concretar en la redacció del projecte executiu, però que finalment va caure en l'oblit.

Tanmateix, l'element més important d'aquest esdeveniment no semblava residir tant en les propostes que s'hi avançaven, com en la seva posada en escena. Un ampli ventall d'autoritats municipals –regidors, tinent d'alcalde, tècnics i alts càrrecs d'Urbanisme– membres de les entitats veïnals i veïnat del comú de la ciutadania, integrants de l'equip d'Albert Viaplana, tècnics independents, etc. celebraven l'assoliment d'un consens que confirmava l'enrolament del veïnat en el procés de traducció de Lesseps i, simultàniament, semblava assegurar el tancament de la

controvèrsia. Quasi dos anys després que l'anterior proposta fes esclatar un conflicte que enfrontaria veïns i veïnes amb l'Ajuntament de Barcelona, el mateix espai que havia acollit abrandades intervencions en una multitud d'assembles ciutadanes, servia ara per escenificar el consens entre els veïns i l'Ajuntament. Tan sols la reivindicació dels veïns de la Travessera de Dalt i de la Ronda de General Mitre, que veien amb neguit com es tornava a ajornar la pacificació dels trams de la ronda que els afectaven, trasbalsava lleument la unanimitat. En el moment dels parlaments, el portaveu "d'Una altra plaça Lesseps és possible" en va fer esment i, portes enfora, una representació de veïns d'ambdós sectors sostenien una pancarta que instava a l'Ajuntament a no desvincular la modificació dels trams de la ronda contigus a Lesseps del procés de transformació de la plaça (*Avui*, 11 de desembre de 2003).

No obstant això, com ja havia succeït trenta anys enrere amb el "pacte del Bogatell", la diversitat d'actors interpel·lats per un episodi de controvèrsia urbanística eren reunits en un mateix espai en què s'escenificava la mobilització conjunta d'un món en comú com a prova del consens. Les veus que, en altre temps, i des de diferents posicions, dissentien sobre una realitat en disputa, ara celebraven plegades que el nyap de Lesseps tenia els dies comptats. Per una banda, el líder veïnal Fernando Casal afirmava que, amb la nova proposta, Lesseps recuperaria la dimensió d'espai de trobada que la ronda li havia manllevat, deixant de ser "un lloc infecte, una plaça on no pots quedar amb ningú ni fer vida ciutadana" *(El Punt*, 11 de desembre de 2003). Per l'altra, la premsa subratllava el consens assolit, reivindicava la lluita veïnal i, de manera singular, reconeixia el procés participatiu com un experiment col·lectiu exemplar. *La Vanguardia* (11 de desembre de 2003: 3) s'atrevia a anar més enllà i parlava d'una rebel·lió democràtica protagonitzada per un veïnat capaç de posar en marxa un procés "radical i rigorós" que havia demostrat que la raó dels tècnics municipals no era l'única possible a l'hora de trobar solucions urbanístiques. Diferents mitjans coincidien a qualificar la manera de fer impugnada pels veïns i veïnes de Lesseps com despòtica, bé il·lustrada (*El Periódico*, 11 de desembre del 2003: 46), bé urbanística (*La Vanguardia*, 11 de desembre de 2003: 3).

Tornant a l'esquema de Michel Callon (1995) els veïns mobilitzats i desplaçats als Josepets, després de moltes giragonses, estaven de la part del projecte de reforma. L'arquitecte i l'Ajuntament tornaven a ser considerats portaveus legítims de Lesseps i tant la maqueta com la resta de documents exhibits eren els artefactes que testimoniaven la seva traducció. Després de llargues i complexes negociacions, rere una alteració de les metes proposades inicialment per l'Ajuntament, els interessos dels veïns, per primera vegada, eren representats pel llenguatge de l'arquitecte a través d'aquella maqueta. Així les coses, l'enrolament del veïnat en la problematització que l'Ajuntament havia desencadenat en la plaça permetia pensar en el tancament de la controvèrsia.

Imatge 21. Maqueta del projecte d'Albert Viaplana (*Ajuntament de Barcelona*, 2004: 16)

Els materials varen romandre exposats des del dia 11 fins al 18 de desembre i, al llarg d'aquella setmana, més de 600 persones varen poder conèixer l'abast de la proposta. El dia 19 de desembre, l'endemà mateix del tancament de l'exposició, "Una altra plaça Lesseps és possible" va tornar a convocar una assemblea veïnal –en aquesta ocasió a l'Escola Rius i Taulet– amb l'objectiu de valorar el procés i avaular el nou projecte. A tal efecte, s'hi presentaria una proposta de declaració que seria sotmesa a l'escrutini de les i els veïns assistents:

> L'assemblea veïnal convocada per la comissió Una altra plaça Lesseps és possible, rep i valora el treball realitzat per la comissió mixta en el projecte de reforma de la plaça Lesseps i el ratifica positivament per tal que prossegueixi la redacció del projecte executiu fent atenció als suggeriments que s'aportin. Alhora insta a l'ajuntament a acordar amb els veïns i les entitats representatives, una solució per a la Ronda del Mig en els seus trams coneguts com Travessera de Dalt i General Mitre en el sentit de: reducció del trànsit, humanització dels carrers i articulació amb la plaça Lesseps. Igualment demana l'execució de la reforma prevista de l'avinguda de l'Hospital Militar i que estudïi la possibilitat de coordinar la reforma de Travessera de Dalt i General Mitre amb els talls de trànsit que es requeriran en la reforma de la plaça Lesseps. Barcelona, divendres 19 de Desembre de 2003. (Comissió de Veïns 'Una altra plaça Lesseps és possible', 2003).

D'un total de setanta-sis persones, setanta-tres hi votarien a favor, zero en contra i només tres s'abstindrien, de manera que el moviment veïnal nucleat entorn "d'Una altra plaça Lesseps és possible" ratificava, de manera rotunda, la nova proposta d'Albert Viaplana. Amb tot, tal i com es pot observar en el text de la declaració aprovada, els veïns i veïnes no es van estar de manifestar el seu neguit quant a la resolució de la reivindicació de Mitre i Travessera de Dalt, sol·licitant a l'Ajuntament que no despengés la pacificació d'aquests trams del procés de remodelació de la plaça.

La Comissió de Seguiment celebraria tres trobades més els dies 27 de gener, 12 de maig i 27 de maig de 2004. Ara bé, en paral·lel, i mentre que l'equip d'Albert Viaplana enllestia el projecte executiu, l'arquitecte Lluïs Brau –un dels portaveus de la plataforma "Una altra plaça Lesseps és possible" en la Comissió de Seguiment i, també, en les instàncies prèvies d'interlocució (Comissió Mixta i Subcomissió Tècnica)– va publicar una sèrie d'articles que assenyalaven algunes mancances. Si bé en els seus escrits Brau reconeixia l'encert dels criteris rectors consensuats –malgrat definir el text signat per la Comissió Mixta com a "document d'intencions" (Brau, 2003)– l'arquitecte i activista veïnal hi veia alguns problemes de fons relacionats amb el dimensionament del trànsit i amb una concepció de la plaça que, segons el seu parer, estava massa esbiaixada cap al trànsit privat:

> L'ordenació, tractament dels pendents i superfície de verd guanyat satisfà a la gent. Respecte la reducció del trànsit, primera reivindicació de la plataforma Una altra plaça Lesseps és possible, i també del conveni signat amb l'Ajuntament, els resultats no son tan reeixits. El nou projecte proposa una dràstica reducció de la circulació de cotxes. Els nou carrils que avui creuen la plaça en superfície es redueixen a quatre. Notable i dràstica disminució. El que els veïns no acaben d'entendre és que, malgrat s'hagin exportat fora de la plaça els girs a l'esquerra, sense reduir gens ni mica els fluxos de cotxes que s'aboquen diàriament al nus de Lesseps des de la Ronda del Mig, República Argentina i Princep d'Asturies, aquest pugui arribar a absorbir-los i funcionar fluidament, sense cues i sense col·lapsar-se, quan la seva capacitat s'ha reduït a menys de la meitat. Estem parlant de 150.000 cotxes per dia. Aquest punt afecta directament la viabilitat de la Plaça Lesseps, i sobretot afecta als soferts veïns de la Travessera de Dalt i General Mitre, actius participants de la plataforma Una altra plaça Lesseps és possible i que des de fa temps reclamen la reducció dels actuals 8 carrils de l'autopista a 4, dos per banda i la transformació de la Ronda del Mig en una avinguda amb grans voreres pels vianants... Estem parlant de la necessitat de plantejar un projecte conjunt Travessera–Lesseps–Mitre, no d'obres simultànies... La plaça Lesseps no és sinó una part de la Ronda del Mig, que no pot tractar-se projectualment segregada i independentment de la resta sense afectar perillosament la funcionalitat del conjunt. (Brau, 2004: 29).

El procés de redacció del projecte seguiria el seu curs i, el 24 de juliol de 2004, el *Butlletí Oficial de la Província* (BOP) publicava la informació de la seva aprovació inicial, així com la conseqüent obertura del procés d'exposició pública. En coincidir

amb les vacances d'estiu l'Associació de Veïns de la Travessera de Dalt i els partits polítics de l'oposició varen exigir que s'ampliés el termini d'exposició, la qual cosa va fer que l'ajuntament publiqués una nota en el *BOP* del dia 30 de juliol en què s'informava que els dies del mes d'agost no es computarien en aquell termini. Al llarg de l'estiu, els veïns de la Travessera de Dalt i de la Ronda del General Mitre varen agafar embranzida i a més de presentar prop de sis-cents escrits d'al·legació, varen penjar llençols en els balcons que exigien la pacificació de la ronda. De tota manera, l'ajuntament tenia el projecte de Lesseps massa coll avall com per acceptar "noves" reivindicacions de manera que Travessera de Dalt i Mitre no els quedaria més remei que aprofitar tots els avenços lograts a Lesseps per impulsar, al marge, la seva protesta.

Així les coses, després que el dia 26 de gener de 2005 la Comissió d'Infraestructures aprovés incialment la modificació del planejament necessària, el projecte va anar pujant diferents graons en la legalitat urbanística. El 29 d'abril, el Consell Plenari de l'Ajuntament faria l'aprovació provisional del planejament; l'1 de juny, la Comissió de Govern de l'Ajuntament aprovava definitivament el projecte; i, el 25 de juliol de 2005, la Subcomissió d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona aprovaria definitivament la "Modificació puntual del Pla General Metropolità a la plaça de Lesseps i el seu entorn".

Tal i com recollia la *Memòria de Participació del Projecte d'urbanització de la plaça Lesseps* (Ajuntament de Barcelona, 2005) la proposta aprovada perseguia la creació d'un espai públic comú a tota la superfície de Lesseps, amb perspectives que permetien la visió de la plaça a banda i banda

Obres

L'execució es va dividir en dues fases. La primera es dedicaria a l'enderroc de les estructures del túnel de la ronda i a la modificació de rasants per tal de recuperar el pendent natural. Mentrestant, la segona fase se centraria exclusivament en la urbanització en superfície de la plaça. El 16 d'agost de 2005 es varen iniciar unes obres que s'allargarien, durant quatre anys, fins el dia 5 d'abril de 2009 en què l'aleshores alcalde de Barcelona Jordi Hereu inauguraria oficialment la nova plaça de Lesseps.

Imatge 22. Plànol de la planta del projecte de remodelació (Ajuntament de Barcelona, 2005: 172)

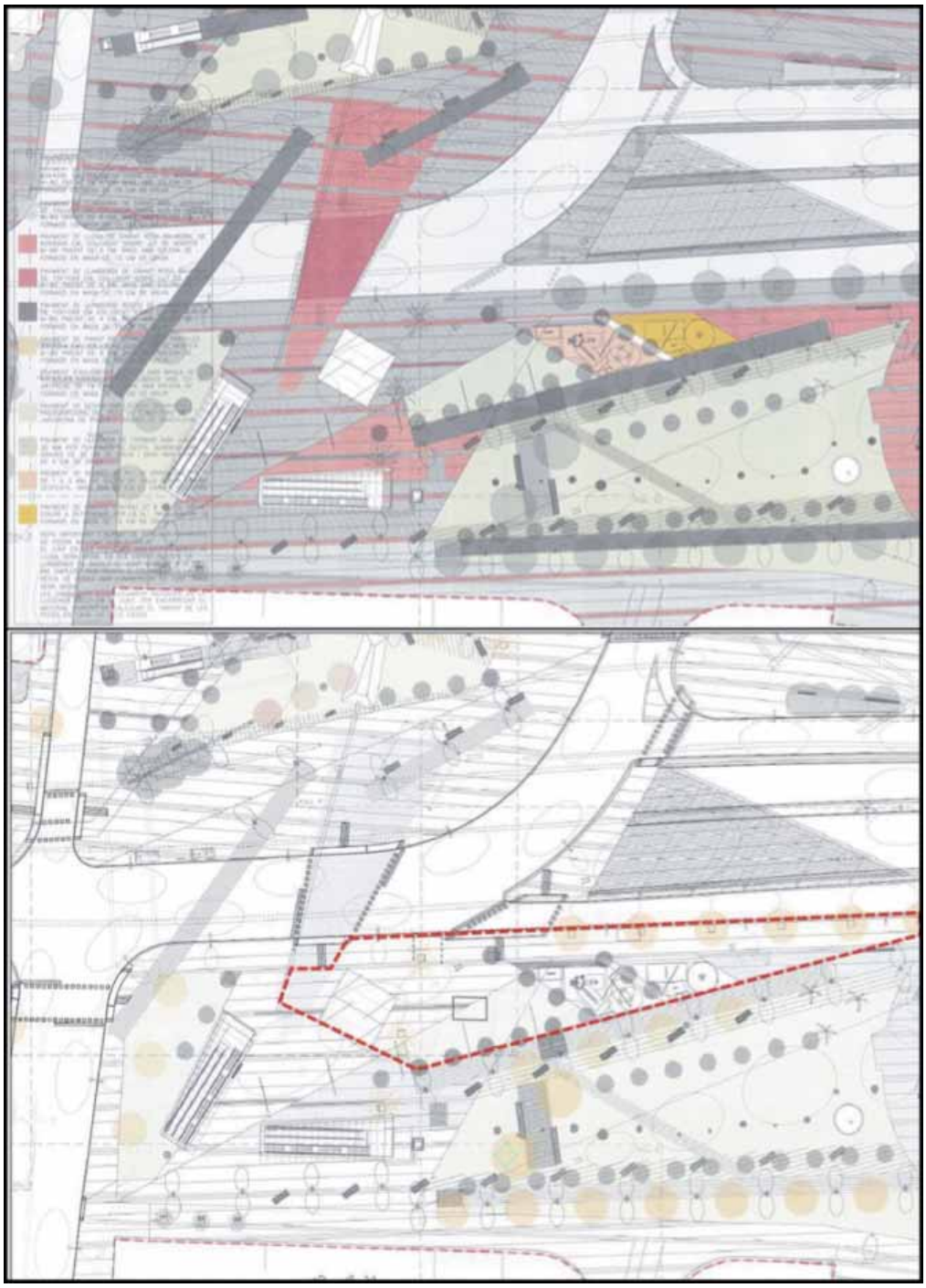
Ara bé, al llarg del 2008, quan les obres començaven a enllestir-se i diferents aspectes del disseny i de la formalització arquitectònica es van fer visibles, el procés de traducció va exhibir amb tota cruesa la naturalesa precària i provisional que el caracteritza. Com sosté Callon (1995) la traducció sempre està amenaçada per la dissidència i la traïció, és a dir, el consens i les aliances que aquesta implica sempre corren el risc de ser denunciades. La conversió de la traducció en traïció o, dit amb altres paraules, l'abandonament de l'entramat relacional per part d'algun dels actors enrolats, fent trontollar i caure un consens laboriosament construït, és just el que va passar a Lesseps a partir de la tardor[66] del 2008. Un sector de veïns i veïnes –alguns dels quals havien integrat la plataforma veïnal i, per tant, havien intervingut en les diferents etapes del procés participatiu– varen posar en qüestió els acords assolits en les fases anteriors, negant la representativitat dels portaveus veïnals i tornant a obrir un episodi de controvèrsia a Lesseps. Una sèrie d'elements escultòrics en al·liança amb un pendent topogràfic molt discutit, uns paviments excessivament durs, a més de l'afectació de les obres d'una Línia 9 sense cap data d'acabament a la vista,

[66] Tot i que la dinàmica més intensa de la controvèria tindria lloc a la tardor, a l'estiu ja s'havien expressat els primers símptomes. L'arquitecte i crític d'arquitectura Xavier Monteys publicava a *El País* (El 10 de juliol de 2008) un article en què titllava el catàleg de gestos, elements formals i ornamentals que salpebraven la plaça com a pol·lució visual. Al cap d'un més, el dia 12 d'agost, una colla de veïns anomenada "Amics de la ciutat i del barri de Gràcia" publicarien un *Primer Manifest per la Plaça Lesseps* que constituïa tota una esmena a la totalitat de la nova urbanització.

acabarien causant la ruptura de la plataforma veïnal "Una altra plaça Lesseps és possible". Com a conseqüència, es crearien dues associacions veïnals enfontades, per una banda Amics de Lesseps –en la qual romanien els principals líders de la plataforma, els quals, ara ratificaven els resultats de les obres– i, per altra banda, l'Associació de Veïns i Comerciants de la Plaça Lesseps (AVC Lesseps) que reunia veïnat i comerciants de l'entorn de la plaça, indignats amb la seva formalització i molt crítics amb els representants institucionls i els antics portaveus veïnals.

Tota aquella heterogeneïtat d'elements que s'havien pogut alinear en un llarg i complex procés de traducció: la negociació sobre les lloses de cobriment de la ronda –l'enderroc de les quals confirmaria l'ús espuri que de vegades es fa de la raó tècnica i, alhora, possibilitaria la recuperació del pendent natural de la plaça–, la supressió dels obstacles que havien fragmentat l'espai –apostant ara per convertir una frontera en una frontissa–, la minimització i l'alentiment de la circulació en superfície –reduint el nombre de vials de nou a quatre i inscrivint Lesseps a una nova lògica menys vialista–, l'increment de l'espai destinat als vianants –eixamplant-se les voreres i prioritatzant que la urbanització s'orientés a la trobada–, la millora de la connectivitat entre els barris que confloïen a Lesseps, la creació de noves zones verdes que ajudessin a humanitzar l'espai i, l'adhesió veïnal, es veia amenaçada per la dissidència d'un sector de veïns.

La pràctica unanimitat exhibida cinc anys enrere en la presentació del projecte era història i Lesseps tornava a ser un escenari marcat pel desacord i la disputa, en el qual, el dret a parlar en nom de la plaça era posat de nou en qüestió. Els portaveus que havien aconseguit aparèixer com a representatius en la fase final del procés participatiu eren deslegitimats per un important sector del veïnat –que mitjançant les seves crítiques performaven la seva identitat de nous portaveus de Lesseps– i, el consens representat per aquella maqueta, que havia estat capaç de traduir els interessos del veïnat, fent-los figurar com a coincidents amb els de l'administració local, havia saltat pels aires:

Imatge 23: Superfície afectada per les obres de la L9. La imatge superior és un extracte del plànol del projecte executiu de la plaça en què l'àrea afectada per les obres de la Línia 9 del Metro compta amb paviments durs, arbres i un parell de mòduls de jocs infantils. La imatge inferior demarca l'àrea afectada on encara hi ha la grua, les casetes en què s'hi guarda la maquinària, etc. (AVC Lesseps, 2013)

> A veure, algunes coses que se senten ara tipus "ens van enganyar" no són certes, i recentment he escoltat alguna llegenda que no és veritat. Tot es va aprovar en assemblea i la plataforma ho va fer tot participatiu. Jo crec que ningú no pot negar que es va buscar sempre el recolzament de totes les decisions en assembles obertes al conjunt de la gent. Què la gent s'ho imaginava diferent a com ha acabat sent? Segur! I que jo mateix també m'ho imaginava una mica diferent tot i que ... doncs també! Potser de vegades hi ha un cansament i crec que pot ser que no ens miréssim el projecte a fons perquè ja havíem batalat prou. D'altra banda no crec que l'Albert Viaplana ens colés cap gol, sinó que ell va fer el seu projecte i després "aquí el tens tu perquè te'l miris"... i, coses com l'impacte visual de les marquesines [que tapen els accessos al túnel] doncs no ho vam saber percebre prou bé. Però, també, la maqueta era molt d'estil Viaplana, molt abstracta, molt de l'espai en si mateix, a una escala molt reduïda, una maqueta que era quasi una obra d'art. Recordo que era molt poc compensiva i que la gent no sabia quasi ni orientar-se i, fins i tot s'hi va haver de posar el nom dels Josepts per facilitar una mica l'orientació de la gent. (Entrevista Enric, veí i arquitecte).

D'alguna manera, aquest testimoni donava compte de les conseqüències que una de les grans renúncies fetes en el procés de Lesseps havia ocasionat en la reobertura de la controvèrsia. El repte democràtic de Lesseps no es va acabar d'acomplir al fer-se enrere en el moment en què l'experiència participativa va optar per mantenir l'assimetria que separava experts i profans. La creació de la Subcomissió Tècnica en va ser el primer exemple, però la delegació del disseny en l'equip d'Albert Viaplana acabaria de reblar el clau. La timidesa o potser el cansament manifestat per alguns dels protagonistes[67] de la "rebel·lió democràtica" de Lesseps no va permetre que s'arribés tan lluny com per posar en pràctica una experiència de disseny col·laboratiu en què l'arquitecte, en comptes de fer el seu projecte, ajudés a construir el projecte de totes i tots, un projecte (en) comú. Potser era un moment massa intersticial de la política urbana de la ciutat, en la qual allò vell no acabava de morir i allò nou no acabava de néixer. Dit d'una altra manera, potser la deslegitimació dels mecanismes de decisió de la democràcia representativa encara no comptava amb massa referents de desbordament reeixits, com perquè una colla de veïns i veïnes aconseguís que un dels grans arquitectes de la Barcelona contemporània acceptés formar part d'una primerenca experiència de disseny col·laboratiu. Però, en tot cas, sembla més que plausible que la delegació de la

[67] Lluís Brau i Toni Ramon dos dels arquitectes vinculats a la comissió de veïns Una altra plaça Lesseps és posible reflexionaven en dos articles publicats a *l'Independent de Gràcia* (6 i 13 de febrer de 2009) sobre la sensació de frustració i insatisfacció generada pel disseny de la plaça: "La major part de les critiques de l'obra ha estat originada pel seu impacte visual, sobretot dels elements escultòrics. Al respecte hem de confessar amb una certa autocrítica que la comissió de veïns va centrar-se únicament en la negociació dels aspectos funcionals, 'objectius': el trànsit de cotxes, la permeabilitat, els pendents, i va deixar de banda els aspectos formals, per considerar-los més 'subjectius'. La imatge actual de la plaça respon, doncs, estricta i únicament, a l'arquitecte i l'Ajuntament. No va ser consensuada amb la comissió, però és cert que el projecte va estar exposat públicament i la Plataforma va posar a disposició del públic un llibre de suggeriments. No hi varen haver critiques al conjunt. Però estem convençuts que ningú imaginava el resultat. I això vol dir que no es va explicar bé. Alguna lliçó haurem de treure tots plegats, però sobretot els responsables polítics del procés participatiu". (*L'Independent de Gràcia*, 13 de febrer de 2009:3).

formalització arquitectònica de la plaça en un arquitecte de llenguatges radicals i polèmics, com és el cas d'Albert Viplana, no era la millor opció en un context de malfiança vers els experts que els arquitectes encarnaven millor que ningú. El rampell conservador que es va tornar contra l'experiment col·lectiu de Lesseps, quan l'assaig de democràcia dialògica semblava una possibilitat, va ocasionar que la traducció física dels acords, confiada a l'arquitecte en exclusiva, no fes justícia a tota la feina feta anteriorment:

> A Lesseps s'hi jugava amb un trencaclosques molt complex bé, tampoc tant, però, vaja, amb moltes posicions confrontades, molts interessos a vegades contradictoris junts, allò típic de "a mi això no em convé", "doncs a mi sí", "jo necessito això", "jo vull allò", etc. Aleshores, com que hi havia tantes posicions diferents d'entrada, doncs el que vam fer en aquelles reunions va ser crear els escenaris d'aproximació, que jo vaig trobar com una cosa molt encertada. Allà cadascú anava fent propostes o idees que ajudessin a crear un consens i, de fet, es va arribar al consens. Però després et trobes amb la solució formal que van donar els tios aquells... ahhhhh. És per emprenyar-se molt, perquè els petits detalls són els que de vegades, doncs, formalement donen la imatge distorsionada del que hagués pogut ser maravellós si aquests petits detalls s'haguessin triat amb la mateixa mesura que els grans continguts del procés. Les solucions formals finals són un bunyol i això va espatllar la bona feina feta. El gran error, segons el meu parer, va ser deixar que els arquitectes, els projectistes de la plaça tinguessin la llibertat de fer el que els hi donés la gana, sense control, després de tot el que s'havia fet, aquest va ser per mi el gran error. (Salvador, ecòleg i tècnic independent).

A tall de cloenda volia fer una breu reflexió. Més enllà de desvelar diferents aspectes d'una crisi de representació que estava deslegitimant els mecanismes convencionals de decisió i, a més de fer veure que les conseqüències de la delegació del disseny arquitectònic tenien el segell del model en crisi, Lesseps proporciona altres aprenentatges. La pràctica totalitat de les qüestions que, des del final de les obres, han nodrit els discursos deslegitimadors del consens tenen el seu origen en elements no humans. Tant aquells més directament relacionats amb la traducció física dels acords –les estructures ornamentals i els elements formals amb què s'hi bastia la composició poètica de l'espai que, primer desconcertaria i després indignaria a una part important del veïnat– com d'altres de caire més infraestructural –com ara l'afectació de les obres de la Línia 9, el pendent existent entre la biblioteca Jaume Fuster i l'escola Rius i Taulet o els problemes esdevinguts amb la gespa– posaven de manifest el protagonisme que els no humans atresoren en les possibilitats convivencials de l'espai públic. Tanmateix, aquest ventall d'actors amb qui convivim de manera molt intensa, que medien en els espais de vida quotidiana i que, sovint, acostumen a revelar-se com quelcom més complex i actiu que no pas la mera matèria, no acostumen a tenir gaire presència en els espais de decisió política. Els advertiments latourians en contra de la representació moderna que separava natura i societat, fets i valors, coses i persones, guanyen força en

observar com allò no humà que dificultava l'assoliment del consens a Lesseps seguia abordant-se des de fora de la política. Heus aquí el repte que planteja l'ANT: que els no humans, les coses i els objectes sense els quals la composició i el funcionament d'un món en comú no és possible, formin part de la política, és a dir, que es transcendeixi la lògica moderna que atorga la capacitat de decisió sobre allò no humà als experts, científics i tècnics, i que els moviments democratitzadors que estan plantejant els conflictes urbans estenguin les exigències de participació i decisió també a les coses.

2.

Descripció d'una plaça. L'espai habitat com a laboratori de l'espai públic

> En resumidas cuentas, los espacios se han multiplicado, fragmentado y diversificado. Los hay de todos los tamaños y especies, para todos los usos y para todas las funciones. Vivir es pasar de un espacio a otro haciendo lo posible para no golpearse. (Perec, 2007: 25).

Introducció

Aquest capítol conté una aproximació a l'espai habitat de la plaça de Lesseps. He volgut estudiar de quina manera les relacions establertes entre una formalització arquitectònica flamant i uns noves disposicions físiques, un discurs institucional que invocava "un espai ple de vida per estar, passejar, jugar i conversar" (Ajuntament de Barcelona, 2009) i les maneres d'habitar esdevingudes rere la inauguració de la plaça, permetien o no, reconèixer un espai públic més convivencial i inclusiu. El text està construït entorn de la descripció de les pràctiques espacials registrades en el decurs de quatre sessions d'observació sistemàtica dutes a terme els dies 4 i 10 de juliol de 2011 –al matí i a la tarda–. A través d'una feina que combina la descripció detallada i exhaustiva d'aquestes pràctiques, amb la representació cartogràfica de les presències; els fenòmens resseguits, descrits i representats en les següents pàgines permeten donar compte d'una dinàmica quotidiana per mitjà de la qual Lesseps es performa majoritàriament com un espai de trànsits i d'estades. No serà fins al final del capítol quan introduïré algunes reflexions sobre el potencial explicatiu que l'heterogeneïtat associada en el ventall de pràctiques observades pot aportar des del punt de vista de la inclusivitat i la convivència.

Abans de posar fil a l'agulla, però, volia fer uns breus aclariments de caràcter metodològic. Aquest capítol traspua alguns dels dubtes metodològics i epistemològics que encara no havia sabut resoldre en el moment de fer el treball de camp. Les jornades d'observació preliminar i no sistemàtica ja m'havien fet desistir d'una proposta inicial de descripció naturalista i fenomenològica que, en la línia de la tradició inaugurada per Michael de Certeau (1988) i Henri Lefebvre (1991) es limitava a confrontar *polis* i *urbs*, descurant el rol actiu d'allò no humà. La consciència que un esquema d'aquest tipus simplificava excessivament una realitat tan heterogènia i complexa com l'espai públic, em va encoratjar a cercar enfocaments de caràcter més híbrid, en els quals, allò no humà, l'arquitectura i l'espai construït no acabessin reduïts a mera representació del rol estratègic del poder. Va ser en el decurs d'aquell procés de cerca de aproximacions metodològiques menys encotilladores de la producció de l'espai públic com vaig anar a parar als treballs de Mattias Kärrholm (2005, 2007), un arquitecte i investigador suec que havia intentat actualitzar el disseny clàssic de Michel de Certeau. En comptes de posar l'accent en un hipotètic joc binari de dominació i resistència espacial –que assignava un rol dominant a l'entorn construït i un paper resistent a les pràctiques del veïnat i els passavolants– Kärrholm feia èmfasi en qüestions com l'ambivalència, la complexitat i la simultaneïtat; heurístics amb els quals pretenia posar de manifest una perspectiva molt més enxarxada, híbrida i, sobretot, múltiple pel que fa la producció de l'espai públic:

> The different forms of territorial production presented here are not based on who is in charge or who dominates the place. Instead, they represent a way of describing the ocurrence of different territorial productions operating at the same place, but a different times (or different aspects of that place at the same time). The focus is on active and operative aspects of territorial control, and different forms of territorial production can be operating at the same place, mobilising differents sets of artefacts, rules, etc. A bench could be associated as the territory of sandwich eating students at lunchtime, while a group of youths could appropiate it at night. The same group could mark the banch by way of territorial tactics. The bench is also a piece of street furniture and is maintained and regulated by way of territorial strategy, thus making the bench an object of four different forms of territorial production. It is a place consisting of several territorial layers. (Kärrholm, 2005: 100-101).

Així les coses, inspirant-me en els seus treballs, vaig decidir emprendre l'estudi de l'espai habitat de la plaça de Lesseps fent servir un esquema vertebrat per quatre formes diferents però compatibles de produir l'espai.

Per una banda, les maneres més intencionals de demarcar i ordenar l'espai que, a diferència dels esquemes tradicionals, operarien en més d'un sentit. Així doncs, amb "estratègies espacials" designaré aquelles iniciatives de caràcter més institucional adreçades a definir, ordenar i controlar l'espai, mitjançant tota mena d'artefactes, ordenacions i regulacions. Amb "tàctiques espacials" identificaré les

maneres amb què la gent, a peu de carrer, tracta de significar l'espai, mirant de fer-se'l seu mitjançant un seguit de pràctiques, accions i ús d'artefactes que poden acabar imposant alguna cosa similar a un ordre alternatiu i vernacle, tot i la seva possible efemeritat i temporalitat.

Per altra banda, les maneres de produir l'espai des d'un punt de vista menys intencional, però igualment efectives, permetrien parlar d'associacions i apropiacions. Seguint Kärrholm (2005), consideraré "associacions espacials" a l'efecte d'aquelles pràctiques i fenòmens que, sense que hi hagi una voluntat explícita per apoderar-se de res, a causa de la seva repetició, poden acabar generant usos, convencions, comportaments i codis clarament habituals i recognoscibles en algun indret. Aquestes associacions no solen generar un sentiment de pertinença en aquelles persones que les protagonitzen, però, tanmateix, sí que poden atorgar un ordre i uns ritmes recongnoscibles a l'espai. Al seu torn, les "apropiacions espacials" designaran el tipus de pràctiques en què uns usos continuats i repetitus generen un vincle afectiu, una mena de sentiment de pertinença, de vegades exclusiu, de les persones que les protagonitzen amb l'espai.

Atès que la plaça de Lesseps abasta una superfície de 36.430 m², per tal de facilitar l'observació i, alhora, possibilitar la seva posterior representació cartogràfica, vaig organitzar la superfície en quatre grans àmbits territorials clarament delimitats en els plànols. El primer àmbit inclou l'àrea compresa entre el carrer de Berna i el carrer d'Homer-Sant Magí, un sector que fa de frontissa entre els barris del Putget i Farró. El segon àmbit comprèn la superfície inclosa des dels carrers d'Homer-Sant Magí fins a Gran de Gràcia-República Argentina. El tercer coincideix amb l'illa que s'estén des l'avinguda Republica Argentina fins a l'avinguda de Vallcarca, a l'entorn de la biblioteca Jaume Fuster; mentre que el quart àmbit inclou la gran superfície ajardinada de la banda de mar de Lesseps, des de Gran de Gràcia fins a Torrent de l'Olla, limitant per l'oest amb la Ronda del General Mitre. Vaig realitzar les observacions tot fent passejades que em permetien travessar i pentinar aquests quatre àmbits en poc més dues hores, enregistrant les meves descripcions amb una gravadora de veu, prenent algunes notes en el meu diari de camp i fent fotografies per tal d'enriquir la mapificació. Ara bé, per tal de no fer massa feixuc el text de la descripció, en comptes d'apilotar a continuació quatre recorreguts consecutius, vaig optar per escriure'n un en què s'hi aglutinessin les quatre observacions fetes en cada àmbit. Així doncs, cadascun dels àmbits descrits a continuació tenen la següent estructura: introducció, observació per dies –dilluns 4 de juliol de 2010 (matí i tard) i diumenge 10 de juliol (matí i tarda)– i conclusions. La lectura compta amb el suport gràfic d'una sèrie de plànols desats en una carpeta independent.

Àmbit 1.
El Putget i Farró

Introducció

La principal estratègia espacial d'aquest àmbit defineix un espai per al trànsit rodat i els trànsits de vianants. Àmplies voreres a tots dos costats, un parell de bancs de fusta més allargats de l'habitual, a cada banda de la ronda, dos parterres de gespa al costat de mar –amb arbrat i altres elements vegetals– possibiliten l'estada i performen una estratègia de reconquesta urbana d'un espai en què l'aposta pel trànsit rodat havia arraconat al veïnat i als vianants durant tres dècades.

El trànsit rodat funciona fonamentalment en dos eixos, un gran eix nord-sud, de doble sentit, que ocupa la ronda del General Mitre, i un eix menor, perpendicular, que connecta els barris del Farró i el Putget, mitjançant l'eix que lliga els carrers de Sant Magí i d'Homer, reprenent les connexions entre els barris del Farró i El Putget que s'havien interromput amb la construcció de la ronda als anys setanta.

Per una banda, existeix un flux continu de vehicles recorrent la ronda del General Mitre que minva molt pel que fa a l'eix Sant Magí-Homer. Per altra banda, veïnat i passavolants habiten les àmplies voreres paral·leles a la ronda, o bé els passos de vianants habilitats que fan permeable una via ràpida i comuniquen els barris veïns.

Més enllà d'una hipotètica anàlisi del trànsit rodat, allò més evident és el manteniment d'unes relacions de poder dominades pel vehicle particular, i un efecte molt rellevant és el seu paisatge acústic. Una remor contínua de vehicles, acceleracions, aturades, cops de botzina, sirenes d'ambulàncies, cotxes policials i de bombers, són una presència constant en aquest àmbit que, fins i tot, arriba a dificultar la comprensió de les notes de veu enregistrades amb la gravadora.

Observació per dies

Dilluns 4 de juliol de 2011

Matí

Trànsits

Tal i com es pot consultar en el plànol (Àmbit 1–dilluns matí) en la primera observació realitzada vaig identificar vuit vianants. Sis a la banda de mar i dos a la banda de muntanya –quatre homes i quatre dones–.

Banda de mar

A la banda de mar, quatre de les sis persones identificades travessen el pas de vianants en el moment en què el semàfor –un actor en què es deleguen funcions de control de les estratègies urbanes– els permet el pas. Són una parella d'avis, un home gran que camina sol, i una persona jove d'aparença llatinoamericana que vesteix roba esportiva molt àmplia i llampant i que carrega una capsa grossa amb una televisió.

Les altres dues persones adultes presents en aquest escena són dues dones que caminen en sentit oposat per l'àmplia vorera que ocupa l'espai existent entre el Carrer Septimània i la ronda.

Estada Skaters

L'element més disruptiu d'aquesta escena de normalitat urbana l'introdueixen els quatre adolescents presents. Tres que s'estan asseguts a l'entorn d'un esglaó de marbre d'una finca d'apartaments de lloguer, i un altre que patina al voltant d'un banc de fusta –que resignifica com a mòdul sobre el què desplegar una sèrie d'habilitats i maniobres, en un exemple de com un element de mobiliari urbà concebut per a una estratègia espacial –l'estada– pot operar també com a actor imprescindible d'un fenomen d'apropiació juvenil.

En aquest cas, l'estratègia espacial que concep un indret de trànsits rodats i de vianants, s'enriqueix amb un exemple d'apropiació espacial –aquelles pràctiques, no concebudes ni planificades, que s'hi estableixen de manera performativa i que poden acabar generant un vincle afectiu entre les persones i l'espai– sota la forma d'una presència inopinada. Quatre adolescents que coprodueixen l'espai en termes no estratègics i que, en comptes de transitar o seure al banc de fusta, n'han fet un lloc de trobada d'un espai dissenyat per a canalitzar la mobilitat.

Ara bé, si tres nois asseguts a l'esglaó d'una porteria, i un altre més que s'hi entreté amb un skate, poden no semblar una realitat de prou entitat com per poder parlar de fenòmens d'apropiació espacial, o de la gestació d'un hipotètic lloc de trobada; una mirada atenta a l'espai material de seguida identifica altres petjades més reveladores. Per una banda, les marques i senyals[68] que la pràctica de l'*skate* inscriu en el mobiliari urbà tornen fàcilment imaginable que l'hipotètica apropiació espacial guanyi volada en altres moments del dia o en altres dies de la setmana. Per l'altra, una sèrie de grafits i adhesius de temàtica skater que decoren el banc de fusta –incorporant més sentits al procés de resignificació– fan paleses les tàctiques espacials que acompanyen i enriqueixen l'apropiació.

[68] Bona part de les maniobres i *trucs* que caracteritzen l'skateboard tenen per objecte fer lliscar els eixos o la taula sobre el mobiliari urbà. Així doncs, baranes, bancs i esglaons es veuen desgastats, ennegrits i, de vegades, trencats per aquesta activitat.

Val a dir que aquest indret reuneix un seguit de condicions que possibiliten l'apropiació skater.

Imatge 24: Terra groc

En primer lloc, una barreja d'elements morfològics i funcionals. Es tracta d'un espai obert, amb el terra pla i llis, concebut per als trànsits i sense quasi façanes a prop. Un lloc intersticial, de pas, sense més identitat, d'entrada, que la que li pugui

proporcionar la sociabilitat efímera dels trànsits de vianants o l'estada ocasional en un banc penjat enmig del no res i amb vistes a una de les artèries més transitades de la ciutat.

En segon lloc, un senzill ventall d'elements arquitectònics i de mobiliari urbà patinables. Una escala que salva un desnivell, un llarg banc de fusta –sense braços–, un esglaó de marbre o una rampa "anti-orines" en una cantonada, són artefactes que ordenen l'espai des del punt de vista de l'estratègia espacial. Ara bé, en la lògica skater aquests artefactes es resignifiquen i passen a ser elements amb els què interaccionar de manera imaginativa, objectes amb els què poder lliscar la taula o els eixos[69], desplegant els trucs més inversemblants.

En tercer lloc, la ubicació d'una botiga de material d'*skate* situada a menys de 200 metres –al carrer de Septimània– que s'ha convertit en un punt de trobada per a skaters i joves del barri i de tota la ciutat. Aquest espai, amb un funcionament més proper al d'un club o un casal de joves que no pas al d'un establiment comercial convencional, compta amb una minirampa en el seu soterrani i és un actor essencial per entendre la presència de l'*skate* a Lesseps.

L'agençament col·lectiu d'aquestes entitats heterogènies va permetre l'apropiació skater, la resignificació d'un no-lloc[70] i la gestació i estabilització d'un punt de trobada habitat per joves.

Banda de muntanya

A la banda de muntanya, dos adults travessen pel pas de vianants, mentre que el banc de fusta existent –similar al de la banda de mar– roman totalment buit, com si estigués a l'espera que algú es decidís a fer-lo servir. Tan sols algunes tàctiques espacials en forma de grafits i adhesius palesen un tímid dinamisme espacial. En tot cas, la llarga observació realitzada en aquesta àrea va corroborar la solitud d'aquest banc i l'excepcionalitat de la seva utilització, cosa que probablement hauria passat amb el banc de l'altra banda de la ronda, on tan sols l'apropiació de la comunitat skater ha fet possible l'emergència i arrelament de formes de sociabilitat inesperades en un espai intersticial.

---

[69] *Grindar*, en l'argot skater.

[70] Marc Augé va encunyar el concepte de *no-lloc* per a referir-se als espais característics d'allò que ell anomena la *sobremodernitat*. Segons la seva tesi, les benzineres metropolitanes, les autopistes, les terminals aeroportuàries o les habitacions d'hotel, on l'anonimat, la mobilitat i la transitorietat n'apleguen els sentits més destacats, atresorarien una idea d'espai en apogeu. Si aquest indret de Lesseps no s'ajusta del tot a l'imaginari utilitzat per Augé, ja que no es tracta d'un espai mediat pel consum, sí que comparteix alguns trets característics com la dificultat de generar una identitat que no sigui merament transitòria. És per això que trobo que l'ús de la noció de *no-lloc*, en el sentit d'un espai mancat dels atributs necessaris per a desenvolupar-hi un sentiment de pertinença, pot ser d'utilitat en aquest cas.

Tarda

Trànsits

A més del flux constant d'uns carrils plens de vehicles, pel que fa als trànsits de vianants, l'observació de la tarda no divergeix gaire de la realitzada al matí. Si al matí hi vaig identificar vuit vianants, a la tarda n'hi ha dotze, vuit a la banda de mar i quatre a la de muntanya –set homes i cinc dones–.

Banda de mar

Hi caminen vuit persones que protagonitzen els desplaçaments quotidians propis d'un lloc de pas. La noció de no-lloc torna a performar-se en aquesta observació, en què les i els passants s'hi belluguen anònimament "sense relacionar-se, ni negociar res, però obeint un cert nombre de pautes i codis que els permet guiar-s'hi, cadascun per la seva banda" (Augé, 2007: 129). Aquests transeünts, com succeïa al matí, protagonitzen les pràctiques més característiques dels passavolants, en aquest instant condensades en aquest ventall. Esperar a que el semàfor es posi en verd i així poder travessar la ronda, cosa que fa la parella d'avis identificada en el pas de vianants. Travessar Lesseps de manera horitzontal –i en sentit Besòs– com fan, en aquest moment, una dona –d'una 40ena d'anys– que camina tota sola per davant del banc de fusta, un parell d'adults, joves –que deuen fregar la 30ena–, o una mare i el seu fill. Aturar un taxi, que és el que pretén l'home d'uns 50 anys que trepitja un dels tapissos de gespa que exerceix de límit entre la calçada i la vorera.

Estada skaters

Ara bé, si els trànsits identificats no suposen cap diferència substancial en relació a allò observat al matí, és en l'apropiació skater on les coses canvien radicalment.

Al matí hi vaig identificar quatre joves que permetien donar compte d'un fenomen d'apropiació espacial, perfectament conegut per mi, però encara per explicar des del punt de vista de l'observació sistemàtica. Així les coses, si per explicar el plànol del matí (Àmbit 1–dilluns matí) pesava més allò conegut, que no pas l'observable, l'observació de la tarda permet confirmar el fenomen d'apropiació espacial i constatar la producció d'un lloc de trobada. Ja no són quatre els i les joves sinó vint-i-quatre –dels quals vint-i-un són homes–. Setze s'estan entorn del banc de fusta, quatre en el mateix esglaó de marbre ocupat al matí i, cinc xicots més seuen en rotllana al tapís de gespa que l'estratègia espacial senyalitza com no trepitjable.

Banda muntanya

Quatre persones –dos homes i dues dones– s'esperen a que el semàfor s'obri, mentre el banc de fusta segueix buit, tot i ser a l'ombra. Sembla que les condicions d'aquest banc no siguin prou favorables com per a fomentar-ne el seu ús, de manera que les i els vianants acostumen a passar-hi de llarg.

Diumenge 10 juliol de 2011

Matí

Els ritmes percebuts són els propis d'un diumenge d'estiu, amb una clara davallada del trànsit rodat, menys sorolls i una sensació de calma molt diferent a la tensió sensorial i rítmica de la vida quotidiana d'un dia de cada dia.

Trànsits

Identifico set persones, totes a la banda de mar.

Banda mar

Un avi camina de manera molt pausada i s'atura per, inexplicablement, renyar[71] a uns *skaters* que, amb absoluta tranquil·litat, fan petar la xerrada en un racó.

Un grup de cinc persones joves –dos homes i tres dones, una de la qual empeny un cotxet amb un nadó– avancen en sentit Besòs. Mentrestant, una àvia amb problemes de mobilitat seu durant menys d'un minut en el banc de fusta. Tot just el temps necessari per recuprar forces i remprendre el seu camí.

Estada Skater

Sense fallar a la seva cita quotidiana amb el seu lloc de trobada, tres nois dels habituals de la comunitat *skater*, amb qui he parlat en alguna ocasió, seuen en la plataforma que corona el mur de l'escala que salta el desnivell des de la zona de trànsits de la ronda fins a la vorera del carrer Septimània. Aquest racó ha esdevingut un element fonamental en la xarxa de significats del seu espai viscut. Si per a l'estratègia espacial l'escala té un sentit exclusivament funcional, per als i les skaters de Lesseps és una cosa més important i viscuda, un mòdul perfecte per a practicar tot tipus de trucs. De fet, és tan important que li han posat un nom tècnic i viscut: "el *hubba*[72]". A més a més, també funciona com un espai de marge que els proporciona una certa intimitat, permetent-los seure a recer –d'esquenes– dels fluxos de vianants que tenen lloc a la vorera principal de la banda de mar.

Curiosament, tot i trobar-se xerrant en aquesta escala les seves pertinences són a l'esglaó de marbre de la finca d'apartaments turístics, un altre marge clarament

[71] Posteriorment els joves m'informen que l'avi els havia dit que "per un dia" no els eganxava fent malbè la gespa.

[72] En el vocabulari skater un *hubba* és una escala delimitada per dos murets amb què poder lliscar l'skate. El nom prové del *Hubba hideout*, una escala de l'*Embarcadero* de San Francisco coneguda amb aquest nom en ser habituament utilitzada com a amagatall per a alguns fumadors de crack que en l'*slang* local eren coneguts com *hubbas*. L'any 1991 va guanyar molta nomenada arran de la publicació d'una fotografia a la prestigiosa revista d'skate *Trasher magazine* on s'hi veia un skater lliscant-hi amb els seus eixos. Des d'aleshores, l'argot skater utilitza el terme *hubba* per referir-se a aquesta mena d'escales.

preferit per ells i elles, i on l'apropiació sembla tan sòlida que fins i tot es permeten deixar-hi les seves coses a l'abast visual de tothom.

Banda muntanya

Només identifico un vianant que baixa pel carrer d'Homer, però cap persona asseguda al banc.

Imatge 25: Banc desert a la banda de muntanya de l'àmbit 1

Tarda

Una tarda de ple estiu, molt calorosa i amb pocs moviments. De fet, el soroll de fons que habitualment s'escolava en la gravadora de veu amb què registrava les descripcions és molt més lleu que no pas en els dies de cada dia. Tot i així, la presència i l'impacte de la ronda és indubtable, i les sirenes de vehícles d'emergència que travessen la ciutat també acompanyen aquesta observació.

Trànsits

En aquest instant no vaig identificar cap traseünt a l'àmbit 1, la qual cosa posa de manifest la davallada generalitzada de la tensió urbana de la tarda de diumenge.

Banda de mar

Sense trànsits.

Habitualment, el banc de fusta i l'esglaó de la finca d'apartaments turístics són els espais que concentren l´estada. Aquesta tarda, però, hi ha una dispersió superior a l'habitual. L'agència del temps atmosfèric en un indret molt mancat d'ombres té a veure amb la distribució dels llocs d'estada. Com que el banc rep de ple els raigs de sol, resta completament buit, i els divuit nois i noies presents es congreguen fonamentalment en els racons en què algun artefacte no-humà –un arbre, una façana o un fanal– projecta una ombra.

Una primera agrupació de tres nois patinen al *hubba*. Mentre un d'ells tracta de lliscar la seva taula amb la superfície que corona el mur lateral de l'escala, els altres dos s'ho miren i s'esperen a que el primer acabi per intentar-ho ells.

La segona agrupació de vuit skaters –sis nois i dues noies que seuen l'una al costat de l'altra– té lloc a l'entorn de l'esglaó de marbre de la finca d'apartaments turístics i pren la forma d'una rotllana. Quatre nois seuen amb l'esquena recolzada a la façana, mentre altres quatre –on s'hi troben les dues noies– s'estan asseguts, a sobre dels seus skates, de cara a la façana. D'aquesta manera, la disposició dels cossos els permet mantenir una conversa cara a cara que cap dels elements dissenyats a la plaça havia previst.

Imatge 26: Senyal de prohibició situat a l'àmbit 1

El tercer grup, integrat per quatre nois, ha optat per un extrem d'un tapís de gespa no trepitjable que delimita la zona de trànsits de la carretera. Tres dels quatre seuen a la gespa i miren cap a la vorera, on, damunt d'una bicicleta hi seu el quart membre del grup. De nou, la disposició dels cossos aconsegueix crear un ordre visual que permet una interacció còmoda.

A més a més, un quart grup de tres xicots patina al mig de la vorera. Allà han col·locat un palet de fusta resignificat com a obstacle per saltar amb l'*skate*. Tàctiques espacials d'aquesta mena són molt habituals aquí i en el conjunt d'espais freqüentats per *skaters* que, en el decurs del procés d'apropiació de l'espai, acostumen a situar objectes mòbils trobats pel carrer que els permeten enriquir, ordenar i millorar l'espai de les seves pràctiques.

Banda muntanya

Per primera vegada, el banc de fusta de la banda de muntanya es troba ocupat en el moment de l'observació. La calor d'aquesta tarda es veu contrarestada aquí i ara per una ombra que aporta una certa treva tèrmica. Així doncs, una família integrada per un matrimoni, tres nens i una àvia –que seu en una cadira de rodes– conversen i donen vida a un espai habitualment tan desavinent com desert. L'àvia vesteix amb roba d'hospital i porta una bota immobilitzadora en una cama, cosa que permet identificar-la com a pacient del Centre Sociosanitari Putget-Dolors Aleu (CS). És molt habitual que a causa de la ubicació del CS en aquesta banda de l'àmbit 1, s'hi hagi consolidat un tipus d'associació espacial singular, la presència de persones grans, malaltes, o convalescents, habitualment acompanyades per cuidadores i cuidadors. En aquest cas, el que sembla una visita familiar a una persona gran, hospitalitzada i aparentment en situació de convalescència, seria allò que permet ocupar el banc i humanitzar un racó que pràcticament mai aconsegueix ser prou atractiu per a ningú.

Conclusions de l'àmbit 1

L'àmbit 1 de la plaça Lesseps és un lloc interessant on poder resseguir el desenvolupament de les recents actuacions urbanístiques adreçades a pacificar les antigues vies ràpides dels anys 1970. Espais com aquest, destinats al llarg de quatre dècades a facilitar un pas ràpid i massiu del trànsit automobilísitc varen ocasionar ferides evidents en els teixits urbans afectats, erosionant el vincle social comunitari i sabotejant les xarxes de veïnatge i de relació establertes. De mica en mica, un espai urbà molt simplificat funcionalment i formal, envaït i dominat pels vehicles a motor, revelaria una natura contrària a la necessària pluralitat d'usos de la vida urbana. I, paral·lelament, un sentiment de despossessió s'instal·laria entre la ciutadania.

Així doncs, l'estratègia espacial que el procés de remodelació de Lesseps volia desplegar en aquest àmbit –un tram liminar, que exerceix gairebé de pòrtic sud de la plaça– pretenia dur a terme una reconversió de la via ràpida de General Mitre. Això hauria d'equivaler a la consecució d'un entorn més humà en què es reequilibressin les relacions de poder en favor de les persones, i on es recuperés la connexió entre els barris del Farró i El Putget. És a dir, revertir l'adagi amb què Lefebvre (1972)

afirmava que a la ciutat moderna "circular substitueix l'habitar". D'alguna manera, el sentiment de despossessió va generar un discurs crític vers les tecnologies i els interessos que havien configurat l'espai pres. I, tal i com ha explicat Jordi Borja (2010), de la consciència de la despossessió es va passar al discurs i les pràctiques de la "reconquesta i la reapropiació del territori", una mena de nou consens urbà bastit en torn d'un repertori renovat d'acords i significats compartits:

> La qualitat de l'espai públic, la seva ampliació i manteniment, la convivència i la seguretat en un sentit ampli. La supressió de les fronteres, visibles i invisibles, l'articulació de les diferents parts del territori, l'accessibilitat i la visibilitat del conjunt. La preservació dels elements identitaris, del patrimoni físic i cultural, de les trames i de les relacions socials. (Borja, 2010: 167).

Per això, la formalització física d'aquest àmbit, caracteritzada per l'eixamplament de les voreres, les alineacions d'arbrat i tapissos de gespa, i l'habilitació d'un pas de vianants semaforitzat que lliga els dos barris separats, hauria de possibilitar la posada en escena d'aquesta reconversió. En efecte, on abans hi havia voreres grises i estretes, ara hi ha voreres àmplies, acompanyades de verd ornamental. Tot i això, tal i com s'ha descrit en les pàgines anteriors, si l'estratègia espacial pretenia transformar una autopista urbana en un espai per a la vida ciutadana, l'observació sistemàtica d'aquesta recerca en qüestiona els restultats. Més que no pas un lloc de trobada i de relacions, aquest àmbit segueix estan clarament dominat pels trànsits rodats i de vianants. És cert que l'espai per a les persones és força més ampli i agradable, i que afavorir-hi situacions de trobada i comunicació no era una prioritat dels planificadors. Ans al contrari, la seva concepció d'aquest indret sembla, més aviat, la d'un espai de frontera i de trànsits, on la presència de la ronda del General Mitre hauria de minvar el seu impacte i, d'aquesta manera, s'hi recuperés la fluïdesa i permeabilitat perduda.

Ara bé, a més de les pràctiques transitòries contemplades per l'estratègia espacial, aquesta àrea ha experimentat processos d'apropiació, protagonitzats per la comunitat de joves *skaters*, que permeten problematitzar l'associació d'aquest àmbit de la plaça amb un mer lloc de pas. Tot i que una de les principals crítiques que ha rebut la nova plaça de Lesseps rau en la dificultat de fer-hi arrelar una vida social intensiva, l'aparició d'un lloc de trobada juvenil que posa en acció els atributs que la retòrica institucional identifica amb els espais públics –és a dir, la trobada i la convivència– ha estat combatut.

Les formes de sociabilitat produïdes per aquests joves no són pas normatives. De fet, el conflicte ocasionat en aquest indret té a veure amb la normativitat d'una estratègia espacial poc sensible a una realitat complexa. Si l'àmbit 1 havia de ser una mena de cicatriu curada d'una ferida passada, la seva espacialitat hauria de caracteritzar-se per aquesta sociabilitat efímera i pacificada dels trànsits o, a molt

estirar, per un ús puntual dels bancs públics com a elements de repòs de passavolants genèrics.

Ara bé, en el moment en què altres formes de sociabilitat varen irrompre, aturant el temps i alentint els ritmes dominants en aquest àmbit, inscrivint-hi uns ritmes alternatius als dels trànsits[73], i humanitzant un indret amb massa similituds amb un no-lloc, el conflicte no es va fer esperar. El desgastament i degradació del mobiliari urbà, o la brutícia acumulada rere hores d'estada, convivència i ús intensiu de l'espai, varen generar les protestes d'alguns veïns i veïnes. Tot d'una, i amb l'ordenança cívica de rerefons, un enduriment de l'estratègia espacial en forma de mobiliari antiskate, assetjament policial i retrets veïnals, va enfosquir els pretesos sentits cohesionadors de la idea hegemònica d'espai públic, destacant-ne les asimetries en el seu accés i ús.

El discurs de la convivència i l'accessibilitat universal que acostuma a acompanyar qualsevol referència institucional a l'espai públic demostra les seves contradiccions i desigualtats quan la representació de l'espai topa amb els espais de representació.Si els usos observats a la banda de muntanya –desplaçament de vianants– o el flux continu de vehicles a la ronda són pràctiques esperades i normals, l'apropiació *skater* esdevé un conflicte. A la banda de mar, doncs, els codis, comportaments i modes d'interacció desplegats pels *skaters* desestabilitzen una noció tan pretesament estabilitzada i integradora com la de l'espai públic. L'aplec i trobada de joves adolescents, el soroll i els afectes desplegats fan descarrilar la representació. Els planificadors de Lesseps no contemplaven que un extrem liminar de la plaça pogués esdevenir objecte d'apropiació, però, en comptes d'acceptar l'emergència de la diferència, celebrar-ne la humanització, o alegrar-se per la producció d'un lloc de trobada, han apostat per introduir-hi mesures de repressió i restricció, tendents a l'expulsió de l'*skate*.

Al capdavall, la retòrica dominant d'uns espais públics d'accessibilitat universal torna a posar l'accent en els límits de la democràcia liberal. Sota l'aparença d'obertura i tolerància, convivialitat o neutralitat, allò no esperat, com pot ser l'ús intensiu del mobiliari urbà, o la mera trobada d'adolescents, pot esdevenir un fenomen d'incivisme. Bàsicament, perquè l'estratègia espacial opera amb una idea consensual i unitària d'espai que pretén sotmetre a tothom a les mateixes regles abstractes. Entès com una superfície homogènia adreçada a acollir-hi un seguit de

[73] Iain Borden (2001) autor de l'obra *Skateboarding, space and the city*, un dels textos fonamentals per a estudiar la relació entre l'skate i l'espai urbà, explica com aquesta temporalitat diferent que introdueix l'skate en la ciutat pot ser motiu de tensió: "Where the city frequently tries to dictate the social identity of its inhabitants, a spatialized version if the 'marketing orientation' which encourages people to play a role, skateboarders use their particular appropiation of the city to construct themselves and their relations with others; the rhytm of the city as external to the self and the rhythm of the self as intimate forms of consciousness and behaviour are counterposed" (Borden, 2001: 244).

pràctiques programades, i a posar en escena les conquestes d'un procés de remodelació urbana, aquelles pràctiques més vinculades amb l'espai viscut que produeixen una espacialitat situada i subjectiva són vistes com una desautorització de l'ordre establert.

Imatge 27: Mesures anti*skate* a l'àmbit 1

Àmbit 2.
Des d'Homer-Sant Magí fins a Gran de Gràcia-República Argentina

Àmbit 2A (Del carrer de Sant Magí al carrer de Mont-roig)

> En sí misma, una acera urbana no es nada. Es una abstracción. Sólo tiene significado en conjunción con los edificios y otros servicios anejos a ella o a otras haceras próximas (Jacobs, 2011: 55).

Introducció

Continuant l'observació per la banda de mar, entre el carrer Sant Magí i el carrer Mont-roig, la plaça de Lesseps sembla que comenci tímidament a superar la condició més intersticial de l'anterior àmbit d'observació. Les característiques formals de l'espai de l'àmbit 1, fonamentalment aquelles derivades de la segregació espacial imposada per les vies de trànsit rodat, o per la pràctica absència de façanes residencials, permetien que l'estratègia dels trànsits a penes es veiés complementada per res més que l'apropiació *skater*. En canvi, en aquest nou àmbit d'observació, la seva proximitat respecte les façanes de la banda de mar, i l'existència d'una zona d'estada –habilitada mitjançant la concurrència d'una sèrie d'actors materials una mica diferents als de l'àmbit 1– facilita que la seva complexitat sigui un pèl superior.

Entre els carrers de Sant Magí i el carrer de Mont-roig, Lesseps transcorre enganxada a la seva façana de mar, resseguint un reguitzell de finques, molt desiguals en alçada i tipologia que, a més d'atorgar-li una façana a la plaça, compten en el seu si amb alguns possibles generadors de diversitat urbana: establiments comercials (una farmàcia, una centre de bellesa i estètica[74], i un forn de pa[75]) i un equipament col·lectiu –el Col·legi Mares Concepcionistes, una escola concertada d'orientació catòlica–.

L'estratègia espacial dominant segueix sent la mateixa, ordenar i facilitar els trànsits en un lloc de pas i, amb un primer cop d'ull, això és el que s'hi observa. Ara

[74] En el moment de la redacció d'aquest text, febrer de 2012, el centre d'estètica ha esdevingut una escola de perruqueria, modificant el seu nom així com el rètol de la façana.

[75] Després de 35 anys, la pastisseria Roca i Pujol, un modest forn de pa que despatxava croissants, pastes i refrigeris, va abaixar la persiana. Al cap de setmanes, la cadena Forn Catafal obriria un dels seus establiments en aquest local. L'amo de la desapareguda pastisseria Roca i Pujol va ser un dels informants del barri amb qui vaig poder realitzar una entrevista en profunditat. La vam fer a la botiga mateixa, on penjava una bandera de l'Estat del vaticà. 4 dies després tindria lloc la visita de Benet XVI a la ciutat. El mateix dia del tancament d'un negoci d'anys, una nota manuscrita informava de la jubilació de l'amo, alhora que celebrava que el tancament es produís en un context de molta joia, "amb el Barça al capdamunt de la lliga i amb el govern de la Generalitat de Catalunya de nou a mans de Convergència i Unió".

bé, tant l'observació preliminar, com la sistemàtica i exhaustiva, van acabar fent paleses altres maneres de produir l'espais que, juxtaposades amb la dominant, de vegades qualificant-la, d'altres situant-la, donen compte d'una major complexitat de l'espai.

Així les coses, i reprenent l'explicació de l'estratègia dominant, en aquest àmbit la circulació rodada pot utilitzar fins a tres vies diferents. La primera, que inclou els dos carrils de la Ronda del General Mitre en sentit Besòs, comença a davallar poc després de superar el carrer Sant Magí, i acaba travessant la plaça de manera soterrada fins que torna a emergir a la Travessera de Dalt. La segona via, el lateral de la ronda, és una calçada que comença sent d'un únic carril, però que, de mica en mica, s'eixampla fins al desdoblament, travessa la plaça en superfície, i permet que els vehicles s'endinsin a Gràcia, s'enfilin per l'Avinguda Vallcarca fins a la Ronda de Dalt, o bé que canviïn de sentit en la mateixa plaça. La tercera via, és un carrer de plataforma única[76] –també anomenat de prioritat invertida– que discorre entre les dues voreres d'aquest cantó de la plaça. Tot i fer-ho en plataforma única, la convivència està força pacificada, tant per la presència de pilones a banda i banda, com per l'ús d'un paviment de llambordes que diferencia l'espai per al trànsit rodat de l'espai de vianants –de grans lloses de granit de 60 x 40 cm.–. Val a dir que aquesta plataforma és accessible des dels carrers Septimània i Sant Magí, i malgrat estar concebuda com una via exclusivament veïnal i de servei –com inici o final del desplaçament amb vehicles motoritzats, per entrar o sortir als garatges o realitzar breus serveis de càrrrega i descàrrega– és utilitzada, de manera habitual, per part d'aquells vehicles que cerquen un lloc d'aparcament a l'entorn dels carrers Mont-roig i de la Torre, generant-se d'aquesta manera una associació espacial incòmoda per als passavolants.

Pel que fa als trànsits de vianants, compten amb dues voreres per on caminar, una a recer de la façana de mar, i l'altra paral·lela al lateral de General Mitre. A més a més, cal destacar l'ús habitual de la calçada de llambordes que acabo d'esmentar, que tot i ser travessada pel trànsit rodat, també és utilitzada amb força normalitat pels vianants. De fet, malgrat ser una via amb prioritat per als vianants, és habitual que els cotxes que la travessin facin tocar la botzina quan s'hi troben alguna persona.

Observació per dies

[76] En aquest carrer els vianants tenen prioritat de circulació respecte al trànsit rodat, i l'accés de vehicles motoritzats està restringit a veïns i serveis, tal i com indica un dels senyals verticals presents. La pavimentació es realitza amb plataforma única, però amb materials diferents,

Dilluns 4 de juliol de 2011

Matí

Trànsits

En el moment de l'observació, tres persones caminen per les àmplies voreres. Un avi i una àvia es creuen a la porta del forn de pa, i una dona d'una 40ena d'anys camina en sentit Llobregat.

Com passava a l'àmbit 1, la gespa torna a tenir una presència ornamental, en forma de tres petits tapissos senyalitzats com no trepitjables. Tanmateix, com acostuma a passar en el conjunt de la plaça, l'estratègia espacial ornamental, segons la qual varen ser projectats aquests tapissos, topa amb una pràctica molt estesa, el passeig de gossos, produïnt una apropiació espacial que, en diferents indrets de Lesseps, ha acabat per associar verd i gossos.

Estada

A més dels trànsits, entre els números 232 i 238 de General Mitre, existeix una zona d'estada o descans, just on la façana recula respecte a l'alineació del carrer i l'amplada de la vorera s'eixampla, generant-se un indret molt arrecerat, protegit tant per l'elevada façana de darrere –una finca de 9 pisos i una altra de 4–, com pels dos murs dels costats. Aquest racó, que revela una segona dimensió de l'estratègia espacial, l'estada, també acull l'accés al col·legi concertat de les Mares Concepcionistes de l'Ensenyament i als habitatges i els garatges dels número 232 i 234.

L'estratègia espacial que suporta aquesta possible àrea d'estada es limita, fonamentalment, al desplegament del repertori més elemental de les places dures: paviment de granit, uns quants seients –2 bancs (un dells amb una cadira enganxada a la seva esquerra), 2 parells de cadires individuals– i tres arbres esquifits.

A més a més, 5 jardineres[77] esfèriques, aparentment de formigó, propietat de l'escola –i anteriors a la remodelació de la plaça– i una paperera, arrambada al mur de la finca en obres del número 238[78], –amb més relació amb l'entrada de l'escola

[77] De tan sols dues de les cinc jardineres, broten dues plantetes molt pansides a mode d'un guarnit que revela la manca de manteniment i permet intuir altres funcions.

[78] Les obres basteixen un edifici que substitueix un casalot del segle XIX, dotat d'alguns elements modernistes, que va ser enderrocat a mitjans de desembre de 2010. El 12 d'abril de 2008, a les 20h de la tarda, una manifestació de prop de dues-centes persones, que secundaven una mobilització internacional en favor de l'okupació, i que venia de fer un itinerari per antigues cases okupades de la Vila de Gràcia, ja desllotjades, van okupar aquest vell casalot, deshabitat des de feia anys, convertint-lo des d'aleshores en l'Ateneu Maig del 37. Aquest espai okupat va viure una interessant aliança entre una de les dues branques de l'antiga *Plataforma una altra Plaça Lesseps és possible*, (la branca lideradada per Fernando Casal, anomenada *Amics de Lesseps*), i l'assemblea d'okupes que gestionava l'espai. Alguns projectes comuns com el Nou Roxy Cinefòrum, havien començat a arrelar i servien per realitzar activitats culturals i polítiques a Lesseps. Val a dir, que a més de l'apropiació de l'espai, i de les tàctiques espacials que visibilitzaven l'apropiació, la façana d'aquesta casa servia

que no pas amb la zona d'estada– complementen la guarnició d'actors materials que cooperen en la producció d'aquesta parcel·la d'espai públic.

Tots els seients miren a muntanya, orientats cap a la zona de trànsits, i en el moment de l'observació, hi seuen tres persones. Un home gran seu a l'extrem esquerra del banc que té la cadira individual a tocar. Una dona, d'aparença llatinoamericana, d'uns 40 anys i escaig, seu a la cadira de l'esquerra del primer parell de cadires invividuals i s'hi està acompanyada d'una dona gran, asseguda en una cadira de rodes.

Els dos grups de persones identificats, en cap moment estableixen cap mena d'interacció entre ells, ni tan sols òptica. L'home gran llegeix un diari gratuït *–20 minutos–*, mentre que les dues dones passen l'estona, sense xerrar, i amb les mans encreuades damunt la panxa.

També, dues furgonetes relacionades amb les obres que es realitzen a la finca del número 238, ocupen l'espai, estacionades en bateria a davant del número 232.

Aquest indret, que acostuma a funcionar com un espai de descans, més que no pas de trobada o d'estada, en altres moments de l'any i del dia, produeix espacialitats ben diferents, revelant l'acció d'altres estratègies espacials.

Durant els mesos d'activitat escolar, cada matí a les 8h i a les 9h, dues tongades d'estudiants: Secundària i Batxillerat, en primer lloc, i primària, després, ocupen i omplen aquest espai, generant això que he anomenat més amunt com una "associació espacial". Mentre que no s'obren les portes, el xivarri, els somriures, i les converses entre pares i mares, produeixen un espai públic infantil i juvenil que mobilitza un seguit d'actors facilment recongnoscibles: motxilles, carpetes, roba infantil i juvenil, crits, etc. També, d'11h a 11:30h, quan els estudiants de Batxillerat tenen temps de pati, una massa de cossos joves s'amunteguen en aquest racó, no tant al voltant dels bancs i cadires, com de les jardineres, ja que permeten una simetria posicional dels cossos que fa més còmodes les converses.

En aquest cas, les jardineres deixen momentàniament de ser un element important de l'estratègia espacial de l'escola, concebudes com un element decoratiu que li dóna una inscripció exterior, i que protegeix els seus accessos, per a esdevenir objecte d'apropiació, resignificades com a papereres i cendrers, tractant-se, a més a més, de l'element més important en l'ordenació de l'espai del pati.

---

de panell d'anuncis i de punt d'informació d'activitats i convocatòries polítiques de tota mena, cosa que suplia una de les mancances de Lesseps, com és la ubicació d'un punt d'informació, existent a molts espais públics de Barcelona. El 16 de desembre de 2010 va ser oficialment desallotjat per un dispositiu dels Mossos d'Esquadra i, posteriorment va sucumbir a la piqueta, entre algunes queixes veïnals que tal i com va recollir el setmanari gracienc l'Independent, van denunicar "una altra agressió al paisatge urbà" (*L'Independent de Gràcia,* 15 de gener de 2010: 15).

Així les coses, es pot observar com un mateix objecte participa de diferents formes de producció espacial, en funció de la mobilització dels actors i dels seus interessos i desigs. Si els passavolants que fan servir aquest indret per seure en els bancs, descansar, o prendre la fresca, no interaccionen amb unes jardineres molt abandonades, que revelen una agència més disuasòria i de límit –entre l'espai públic de la plaça i l'espai privat de l'escola–, els estudiants sí que les troben "apropiades", fent-se-les seves i convertint-les en un element indispensable del lloc central del seu temps de pati.

D'aquesta manera, serveixen tant per ordenar les microgeografies del pati, com per abocar-hi bona part dels residus que es produeixen en mitja hora, des de bosses de pipes buïdes, l'embolcall d'un entrepà, fins les burilles de les cigarretes.

Ara bé, l'espai escolar que es posa en escena en diferents moments del dia en aquest raconet de Lesseps –i que permet parlar d'una estratègia espacial que es juxtaposa amb la dels trànsits i l'estada– té lloc també gràcies a una sèrie d'objectes en els quals han estat delegades algunes accions importants. Em refereixo, sobretot, als senyals verticals i horitzontals que informen de la proximitat de l'escola, introduïnt regulacions en el trànsit, pacificant la circulació i cooperant en la producció de l'espai. Però, també al gual que dóna accés a aquesta àrea, les llambordes que conformen el seu paviment, les pilones que delimiten l'espai accessible als vehicles, o els límits cilíndrics que pretegeixen els tres petits parterres de gespa existents.

Pel que fa als senyals, n'hi ha tres de verticals amb escassos metres de separació. El primer i més restrictiu, prohibeix la circulació a tot vehicle excepte serveis i veïns. El segon, informa que el carrer és residencial i que la prioritat la tenen els vianants. Està col·locat sobre la vorera, davant de la farmàcia, i acostuma tenir una o dues biciletes lligades, com succeix en aquesta observació. El tercer, és el senyal indicatiu de proximitat a la zona escolar.

Recentment, l'estratègia espacial de l'escola s'ha enriquit amb la incorporació d'aquest centre a la xarxa de camins escolars. Una inciativa municipal que vol facilitar que els nens i nenes puguin anar sols a l'escola, pacificant els seus voltants, i incorporant senyalització horitzontal en els passos de vianants més propers al centre, on s'hi reprodueix el logotip d'aquesta iniciativa, una banda verd amb el text "Camí escolar. Espai amic".

Més amunt m'he referit a la qüestió dels límits urbans que atresoren funcions d'ordenació i pacificació de l'espai, i n'he citat com exemples, les pilones i els límits

cilíndrics[79]. Els límits cilíndrics, concebuts per delimitar els parterres en un entorn de trànsit rodat, també han estat objecte d'una certa apropiació espacial. En trobar-se en la ruta dels skaters cap al seu *spot*, la pràctica totalitat dels patinadors no perden l'oportunitat de *grindar*-los, cosa que fa que la seva superfície metàl·lica s'hagi vist ennegrida, a causa de l'acció dels eixos dels skates.

Ara bé, si en aquest entorn existeixen límits visualment forts, això succeix en bona part gràcies a les rengleres de motociletes estacionades a les voreres, que d'alguna manera suposen l'apropiació de l'espai més nombrosa –16 motocicletes en el moment de l'observació--–.

Tarda

Trànsits

Són cinc els traseünts identificats. Tres adolescents que caminen junts en sentit Besòs, i una àvia i un nen petit que ho fan en sentit Llobregat. Caminen per la banda de vorera més arrambada a les façanes residencials.

Estada

Dels set seients disponibles tan sols una cadira individual està ocupada. Un home d'uns 40 i pocs anys, que sosté un llibre a les mans, sembla esperar la trobada amb algú mentre alterna l'observació del carrer amb les pàgines del llibre. Un parell de bosses grosses, a mode d'equipatge, insinuen que possiblement es tracti d'una espera.

Diumenge 10 de juliol de 2011

Matí

Trànsits

Dues parelles amb dos cotxets per a infants –possiblement tres generacions d'una mateixa família– caminen en sentit Besòs. Ho fan per la plataforma de prioritat invertida, potser l'espai més ampli per a transitar amb els cotxets. Curiosament, són les dues persones més grans els qui empenyen aquests cotxets. Per l'estètica, el mode de caminar i la presència de càmeres de fotos es podrien identificar amb una família de turistes.

[79] El límit cilíndric és un element modular dissenyat l'any 1988, per Albert Viaplana i Helio Piñón, concebut per a actuar de límit de parterres, zones enjardinades o per a la segregació de passos per a vianants en espais de trànsit rodat.

Mentrestant, un matrimoni passeja el seu gos per un dels tapissos de gespa. Tal i com ja he assenyalat, en aquestes taques de verd que delimiten l'espai, l'associació espacial verd-gossos s'ha tornat més que evident.

Estada

En aquest matí l'ombra tampoc no sembla un estímul prou sòlid i, una altra vegada, tan sols una persona ha optat per ocupar algun dels seients disponibles. De nou, ha estat una de les cadires individuals l'element escollit. Com succeïa en l'observació del dilluns a la tarda, sembla més aviat una estada tècnica, indiferent a les propietats de l'espai dissenyat, en aquest cas protagonitzada per un avi amb problemes de mobilitat que parla per telèfon, més que no pas d'una estada de gaudi i esbarjo. Una trucada telefònica que interromp el passeig pot ser el motiu que ha portat l'avi a seure-hi momentàniament.

Tarda

Trànsits

Ningú.

Estada

Ningú.

Conclusions de l'àmbit 2A

La secció A de l'àmbit 2 permet avançar en la caracterització de la plaça de Lesseps com un entorn amb una estratègia espacial dominant –la reordenació dels trànsits en favor de les persones– amb la qual conviuen altres formes de producció de l'espai sense les quals no es podria entendre la seva vitalitat quotidiana.

Així doncs, a més de l'ordenació del trànsit rodat, o d'uns trànsits de vianants que delaten una preferència pel tram de vorera enganxada a la façana, s'ha de fer esment de la resta de fenòmens espacials que permeten explicar aquest indret.

En primer lloc, l'estratègia de l'estada, desplegada en un racó arrecerat, i que no ha estat capaç de produir un lloc de trobada viu i concorregut. L'associació d'entitats no humanes que recolzen materialment aquesta estratègia: la disposició dels seients, el paviment dur, l'escàs verd urbà, o les vistes disponibles, s'ha mostrat del tot ineficaç a l'hora de fer-n'hi un lloc agradable. Més que no pas una àrea d'estada, s'hi ha generat un buit urbà, un espai fred i indeterminat, mancat de tota expectativa i sentit, on l'aparició de pràctiques d'apropiació espacial semblen una quimera. Així, enmig d'aquesta austeritat formal i material, acostumen a ser

persones grans, sovint amb problemes de mobilitat, els principals usuaris i usuàries. Gent gran què en el decurs de la seva passejada diària s'hi atura a descansar, de vegades acompanyats per cuidadors i cuidadores.

Tot i així, la principal característica d'aquest entorn és la seva infrautilització i atonia. D'alguna manera, l'excessiva estandardització formal i la simplicitat funcional porten en el seu si les llavors del seu fracàs com a zona d'estada. En comptes de dissenyar un espai que s'esforci a acollir-hi a les persones, que promogui la sociabilitat, la relació física i la conviència, l'estratègia espacial es limita a una urbanització grisa i elemental que genera un espai de difícil apropiació visual i tàctil. Un racó aspre que lluny de les intervencions imaginatives i heterodoxes que està promovent un cert urbanisme contemporani[80], empàtic i participatiu, aposta per la indeterminació que ha caracteritzat tradicionalment a les places dures.

Ara bé, el fracàs de l'estratègia d'estada no esgota les possibilitats espacials d'aquest indret. Tal i com he explicat anteriorment, l'estada es juxtaposa amb l'estratègia espacial desplegada per l'escola de les Mares Concepcionistes de l'Ensenyament, possibilitant que altres produccions espacials tinguin lloc en diferents moments del dia. Així doncs, quan arriba l'hora del pati per als més grans de l'escola, aquesta mena de buit urbà trenca amb la seva atonalitat espacial i passa convertir-se en un espai juvenil amb mecanismes d'apropiació que, com succeeix amb les jardineres, resignifiquen alguns dels mateixos artefactes que condemnen l'estratègia de l'estada, per posar en escena espacialitats alternatives. D'alguna manera, la descripció de l'espai habitat en aquest indret, posa de manifest algunes de les insufuciències del disseny urbà. La manca d'una perspectiva complexa i híbrida de la ciutat no ha afavorit la coexistència de la multiplicitat urbana que, malgrat tot, s'expressa sempre que pot, tot i les asimetries que pot prefigurar l'urbanisme. És a dir, la comprensió i el disseny de l'espai públic com una realitat autoevident i homogènia, fonamentada en una perspectiva representacional que només té en compte una versió de la realitat hegemònica, és un dèficit democràtic que obstaculitza que altres formes de la realitat puguin habitar de manera igualitària els espais públics urbans. Són aquestes conceptualitzacions de l'espai, i les maneres de fer ciutat que se'n deriven, una de les principals dificultats amb què una lògica d'inclusivitat i convivència compte a hores d'ara a Lesseps.

[80] Una multitud de projectes que van des de l'històric *Green Guerrillas* de Nova York (www.greenguerillas.org), passant per les *Receptes urbanes* de l'arquitecte Santiago Cirurgeda (http://www.recetasurbanas.net/), algunes de les propostes presentades al concurs *Racons Públics* (http://fad.cat/projects/view/25) que organitza el FAD barceloní (Associació Foment de les Arts i el Disseny), o el projecte saragossà *Esto no es un solar* (http://estonoesunsolar.wordpress.com) són referències ineludibles a l'hora de cercar exemples interessants i barats per a espais com aquest.

Àmbit 2B (Carrer Moint-roig/Gran de Gràcia)

Introducció

> El que passa és que s'ha perdut la plaça, ara no és plaça, ara tenim un conjunt de vials, trossos de vorera, trossos de carrers, un altre tros de vorera, un altre tros de carrer, i no serveix per a res, ara. Molts metres i no s'aprofiten. (Josep, veí i comerciantde la plaça).

L'espai que s'estén entre els carrers Mont-roig i Gran de Gràcia és una de les peces més interessants de la plaça. Un indret on encara s'hi poden detectar algunes ressonàncies de la seva profunda història urbana, des de la perspectiva fundacional de l'església dels Josepets, la monumentalitat modernista de les Cases Ramos[81], o un esdeveniment més recent, com va ser el procés participatiu de l'any 2002. La representació i el record d'aquesta darrera experiència romanen inscrits al terra, mitjançant una làpida commemorativa ,de marbre, ja molt desgastada, en la qual resulta pràcticament impossible distingir-hi res, ni la llista de noms de les persones integrants del procés participatiu a qui es pretenia homenatjar, ni tampoc el text de la llegenda d'encapçalament: "a tots els que vam fer que una altra plaça Lesseps fos possible". Ara bé, la mala passada generada pel procés de desgastament de la làpida –un tipus d'element commemoratiu que, a causa de la polèmica que envolta la memòria del procés participatiu, es brindava facilment a la sàtira i la crítica mordaç,– aniria més enllà, arribant quasi a l'extrem de fondre's amb la resta del paviment, semblant gairebé una imperfecció més de la superfície o fins i tot una taca. És a dir, ja no es tracta que el text de la placa no s'acabi de llegir, sinó que algú que desconegui l'existència d'aquest element, segons l'incidència dels raigs del sol al terra, pot passar-hi perfectament sense advertir-la. Tota una paradoxa des de la qual es pot pensar la darrera gran controvèrsia que s'ha viscut a Lesseps.

La principal estratègia espacial d'aquest indret cercava recuperar la continuïtat Gran de Gràcia-República Argentina, allunyar els trànsits rodats de les façanes, guanyar espai de trobada per als veïns i veïnes, i produir un espai públic on darrerament hi havia hagut un nus de comunicacions inhabitable des del punt de vista dels vianants.

[81] Les Cases Ramos, en plural, és una finca modernista construïda entre 1905 i 1908 que ocupa els números 30, 31 i 32 de la plaça. El conjunt es compon de tres edificis inserits en una parcel·la trapezial que produeix tres façanes: la principal, on s'inclou la tribuna, orientada a Gran de Gràcia; una segona orientada a la ronda del General Mitre; i la més petita, que dóna al carrer Mont-Roig. A més del seu indubtable valor artístic (l'any 2001 va ser declarada per la Generalitat de Catalunya *Bé Cultural d'Interès Nacional*), cal destacar la seva pionera agència en el procés urbanitzador de la Vila de Gràcia. Tal i com va explicar l'arquitecte Salvador Tarragó (1973), la seva construcció va proporcionar tant a la plaça Lesseps com al conjunt de la Vila de Gràcia una *dimensió urbana* i una *categoria de ciutat* encara inaudites a començaments del segle XX.

Així les coses, el gran assoliment de l'espai dissenyat pels arquitectes es tradueix en la configuració d'una amplíssima vorera que organitza els desplaçaments dels vianants, tot fent permeable allò que anteriorment suposava una frontera urbana. A més a més, s'hi ha generat una important àrea d'estada, salpebrada amb nou bancs que envolten un tapís de gespa trepitjable.

És un espai inexplicable sense l'acció rectora de la façana de les Cases Ramos, una finca modernista que proporciona ombra, recer, història i intensitat monumental, gràcies a la qual, Lesseps s'assembla una mica més a una plaça tradicional.

Imatge 28: Placa d'homenatge i de commeració del procés participatiu

Ara bé, si l'espai dels arquitectes encerta les funcions que ha de tenir la plaça en aquest àmbit –altrament, un mandat veïnal acordat en el procés participatiu– ,el seu dibuix incorpora una sèrie de tics bastant qüestionables des del punt de vista de

Imatge 29: Diversitat de paviments i entrebancs materials a l'àmbit 2d

l'espai viscut i les pràctiques quotidianes. Tot aquest sector pateix allò que part de la crítica urbanística a Barcelona ha qualificat com l'arquitecturització de la ciutat (Delgado, 2007a, Borja, 2010) un fenomen que ha generat actuacions poc comprensibles, en forma d'espais fragmentats, de difícil apropiació i poc sensibles al sentit comú i la raó pragmàtica de transeünts i veïnat. Aquí, Lesseps compta amb una sèrie d'elements arquitectònics que tenen sentit en la lògica de l'arquitecte, però que afegeixen una complexitat morfològica, funcional i visual, del tot innecessària des del punt de vista de la plaça viscuda. Elements com la jardinera elevada –una gran estructura metàl·lica que travessa la plaça fins a la zona dels Josepets–, però, sobretot, l'existència de fins a quatre tipus de paviment diferent, que dificulten i fragmenten els trànsits, definint possibles sendes entrebancades per una multitud d'artefactes de mobiliari urbà, introdueixen un cert desordre. Així les coses, papereres, pilones, contenidors d'escombreries o bancs encreuats impossibiliten el trànsit a les persones amb diversitat funcional i suposen petits laberints per a la resta.

A mode d'exemple, les persones provinents de Sant Gervasi, en arribar a aquest punt poden optar per travessar-ho mitjançant quatre trajectòries diferents. A. La gran vorera enganxada a la ronda. Un espai despullat de qualsevol artefacte que humanitzi una superfície granítica i aspra –habitualment carregat de motocicletes–, que té una relació directa amb els dos passos de vianants existents. Un lloc hostil,

sorollós, en què les persones no compten amb cap mediació positiva de l'arquitectura a l'hora de fer el seu trajecte més tranquil i confortable. B. Una catifa de llambordes de bassalt ocupada per una seqüència de fanals, contenidors i pilones que va a parar a una mena d'embut format per un arbre i l'extrem d'un banc, per on no hi poden passar dues persones en paral·lel. C. Una via, continuació de la plataforma de prioritat única de l'àmbit descrit anteriorment, envoltada de pilones que, sense solució de continuïtat, va a parar a una gran font pública, on els vianants hauran de decidir per on volen/poden continuar el seu trajecte. D. El tros de vorera més estret de tots, molt encotillat entre la façana de les Cases Ramos i una renglera de pilones que no se sap de què o de qui protegeixen als vianants. Una via en la qual, a la seva estretor se li afegeix un accident més, els escocells dels arbres que incomoden encara més el trànsit.

Observació per dies

Dilluns 4 de juliol de 2011

Matí

Trànsits

Tal i com està representat en el plànol (Àmbit 2-dilluns matí), d'aquestes quatre sendes possibles, la preferència per la vorera més estreta és clarament majoritària, concentrant de manera evident els usos més intensos. De fet, en aquesta observació es van comptabilitzar onze persones transitant-hi, mentre que tan sols una s'atrevia a realitzar el seu trajecte per la banda més àmplia.

En l'eix vertical també són onze els passants identificats. Alguns s'adrecen a cercar el metro, i d'altres s'enfilen cap a un dels dos passos de vianants existents.

Estada

Enmig, i al mig, d'aquest enrenou visual i funcional, té lloc la zona estada, configurada com una mena d'illa verda de forma triangular, amb nou bancs escampats pel seu perímetre, i aixecada sobre un tapís de gespa de dimensions considerables que, a més, compta amb una desena d'arbres de diferent tipus. Tots els bancs miren a muntanya, tant a l'entorn dels Josepets, com a la zona de la biblioteca, però, especialment, a l'eix República Argentina–Gran de Gràcia. Aquesta polaritat, que suporta els trànsits mar–muntanya, aplega al gruix dels vianants, fonamentalment per la presència dels vells accessos al metro de la L3, però també per una major claredat morfològica que facilita i concentra el seu dinamisme. I és precisament aquest dinamisme i no pas la pretesa eloqüència de cap dels elements del disseny o del mobiliari urbà –ni la jardinera elevada, ni les catifes de bassalt que

juguen a saltar-se la fractura imposada pel trànsit rodat i "comunicar" els diferents cantons de la plaça– , allò que fa que la zona d'estada sigui un espai moderadament animat. Si bé la concurrència dels imprescindibles actors no-humans que recolzen l'estratègia de l'estada: bancs, ombra, recer i verd, actuen com a factors d'agregació, la disposició dels bancs no promou la comunicació, ni facilita les interaccions entre les persones. És l'activitat configurant dels traseünts, les seves anades i vingudes, el seu anar d'un lloc a un altre, allò que permet que la zona de bancs participi, de manera visual i sensorial, de l'esdevenir de la vida urbana des d'una posició còmoda i agradable. Apropiant-me d'una cita de l'arquitecte i urbanista danès Jan Gehl (2006), la gent se sent atreta per la gent, les persones s'apleguen i deambulen amb altres persones i tracten de situar-s'hi a prop. Per aquest motiu, els bancs més propers a aquest eix, orientats a la zona de més trànsit i activitats, són els que tenen una intensitat d'ús més elevada. D'alguna manera, aquesta explicació ajuda a comprendre el relatiu fracàs de la zona d'estada de la secció explicada anteriorment, aquell racó amb vistes a una via de trànsit rodat, on quasi res no hi podia tenir lloc.

Dels nou bancs, cinc –2B4, 2B5, 2B6, 2B7 i 2B8– estan ocupats per persones adultes i grans, sempre assegudes a l'extrem dret.

També, però, en l'eix República Argentina-Gran de Gràcia, a mig camí del pas de vianants que travessa Gran de Gràcia, i dels accessos del Metro, hi ha un conjunt de dos bancs –cadascun acompanyat per un seient individual– que, en el moment de l'observació, són buits. D'esquenes al trànsit rodat de Gran de Gràcia, i totalment a mercè del temps atmosfèric, no reuneixen les condicions necessàries per a fidelitzar-ne l'ús, i, en aquest cas, els fluxos de vianants que hi passen a davant no serveixen com a al·licient. Molt de tant en tant, alguna persona que hi espera per algú els fa servir quan el sol no és massa intens, i gairebé sempre en el decurs d'una activitat no relacionada amb la dimensió lúdica de l'espai.

Si les estratègies espacials d'aquest àmbit són clares, també cal destacar-hi algunes tàctiques, com, per exemple, l'ús que es fa dels fanals i dels armaris d'instal·lacions[82]. Com que a la plaça no existeix cap element del mobiliari urbà que faciliti la comunicació social, algunes persones han començat a utilitzar els fanals i els armaris per penjar-hi cartells anunciadors de diferents activitats, convocatòries i, especialment, anuncis de particulars que s'ofereixen per a fer feines de tota mena: de paleta, cuidadors i cuidadores, classes particulars, etcètera. Un altre cop, un objecte es resignifica i se n'altera l'ús fixat per l'estratègia, subrratllant la dimensió performativa, relacional i híbrida de l'espai.

[82] Artefactes disposats a les voreres que contenen els dispositius i cables dels sistemes d'enllumenat, semàfors i altres xarxes tècniques.

Imatge 30: Comunicació no institucional als fanals i armaris d'instal·lacions

Una altra tàctica espacial inscriu en altres elements del mobiliari, majoritàriament en els bancs, la controvèrsia ocasionada a Lesseps entorn de la seva nova formalització, havent-hi diferents pintades amb lemes com "terrorismo urbanístico" que situen i performen el desacord en l'espai material.

De tota manera, l'estada més nombrosa no la protagonitza cap humà, sinó el conjunt de trenta-sis motocicletes escampades per l'extrem de vorera que discorre a tocar de la ronda del General Mitre. Un fenomen d'apropiació espacial que també ha generat crítiques per part de l'Associació de Veïns i Comerciants de la plaça Lesseps (2010) que en el seu *Informe de situació després de 18 mesos de la seva inauguració* es feia la següent pregunta: "És una plaça dura o és un aparcament de vehicles?".

Tarda

Trànsits

Per la vorera enganxada a la façana transiten quatre persones. Dues àvies que caminen juntes en sentit Llobregat, i dues persones joves, sense cap relació aparent, que ho fan en sentit oposat.

També, per la banda de vorera més àmplia, dues dones joves i un matrimoni de jubilats avancen en sentit Llobregat.

Fins aquí no hi ha res significativament diferent a allò registrat durant l'observació del matí. Ara bé, és en l'eix de trànsits verticals, especialment en els dos passos de vianants existents, on la diferència es torna més evident.

Deu persones travessen el pas de vianants que comunica la zona dels Josepets amb l'entorn de les Cases Ramos. Alhora, altres nou s'esperen a que el semàfor els permeti travessar cap a l'àmbit 4 de la plaça.

En el primer cas hi ha una forta presència de persones grans, fonamentalment perquè l'estada tant a l'entorn de les Cases Ramos com a la zona dels Josepets està clarament associada a la presència d'avis i àvies. Tanmateix, el pas de vianants que connecta aquest àmbit amb l'entorn ajardinat de la banda de mar denota una major circulació de gent més jove. I en aquest cas, els perfils identificats remeten de manera quasi exclusiva a un altre actor important de la plaça, la munió de turistes que mobilitza el Parc Güell. Tot i que els accessos del Metro existents a l'àmbit 4 són clarament els més utilitzats per la majoria de les i els turistes, de tant en tant uns quants opten pels accessos antics. A més a més, altres quatre persones s'enfilen al metro escales avall.

Estada

Del conjunt de 9 bancs posicionats al voltant de la zona de gespa, tan sols dos –2B6 i 2B7– estan ocupats. En el 2B7, el més proper a l'eix de trànsits verticals hi ha tres dones joves conversant animadament. Mentrestant, en el 2B6 seuen dos matrimonis de jubilats que mantenen dues converses segregades per sexe.

A més de la menor ocupació dels bancs, la principal diferència d'aquesta observació l'aporta un dels bancs siuat en l'eix vertical de trànsits, on seuen dues dones joves, d'uns 40 anys, acompanyades d'un nen que s'hi està dempeus facilitant una conversa cara a cara.

Diumenge 10 de juliol de 2011

Matí

Trànsits

Cinc persones transiten per l'estreta vorera que discorre enganxada a la façana de les Cases Ramos, quatre d'elles són persones grans, la restant és un home d'uns 35 anys. En aquesta mateixa vorera un home sense sostre de més de 40 anys, seu a l'esglaó d'un porta existent en la façana esmentada més amunt. Pel que fa a l'eix vertical, tres homes joves que acaben de sortir del Metro, i una dona d'una 40 anys, caminen en sentit muntanya. En el pas de vianants que comunica amb l'àmbit 4, tres àvies caminen juntes, probablement, en direcció a l'església. De fet en el següent pas, el

que connecta l'entorn de les Cases Ramos amb la zona dels Josepets un matrimoni de jubilats espera a que s'obri el semàfor. Seguint-los amb la vista comprovo que s'endinden en l'església.

Alhora, una parella de joves, aparentment turistes, davallen transversalment pel mig d'aquest indret, fins a perdre's escales avall en l'estació del Metro.

Estada

Tres dels nou bancs de la zona de la gespa –2B2, 2B6 i 2B7– estan ocupats per persones grans.

És en els 2B6 i 2B7 –els bancs ocupats per quatre persones– on aquella definició de l'espai públic urbà que la sociòloga Lyn Lofland (1998) havia proporcionat en les primeres pàgines del seu llibre *The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory* ressona amb major claredat:

> The public realm is constituted of those areas of urban settlements in which individuals in copresence tend to be personally unknown or only categorically known to one another. (Lofland, 1998: 9).

Imatge 31: Tàctica i estratègia

En el 2B6, el banc que en el plànol (Àmbit 2–diumenge matí) s'observa més endinsat en la gespa, un home gran consulta el seu telèfon mòbil, assegut clarament esbiaixat cap a l'esquerra. Al mig, deixant un buit considerable entre tots dos, una dona llegeix una revista; mentre que, a l'extrem dret, hi seu un avi acompanyat per una àvia depenent, asseguda en una cadira de rodes. D'alguna manera, fent cas tant de la definició d'espai públic de Lofland, com d'allò observat en el decurs del treball de camp, aquesta manera d'habitar les zones d'estada, que combina l'acceptació de la copresència amb desconeguts amb la manca de contactes i d'interaccions verbals, és una de les constants més característiques.

Les dues persones adultes representades en la zona de gespa del plànol són un treballador i una treballadora de *Barcelona Neta* que hi fan tasques de neteja.

Tarda

Trànsits

La tensió urbana ha decaigut molt i tan sols identifico dues persones transitant. Un home adult gran ho fa per la banda de vorera més àmplia, mentre que una dona d'una edat similar hi passeja un gos pel tapís de gespa. Tot i haver-hi un senyal que prohibeix tant trepitjar la gespa com passejar-hi gossos, la seva pràctica reiterada ha acabat per estabilitzar-ne l'associació.

Estada

Tots els bancs de l'entorn de la zona de gespa són buits. Així, com a pràctica d'estada tan sols hi detecto la presència d'una família, aparentment turistes, que, drets en torn del pal senyalitzador del Metro, consulten una guia de Barcelona.

Curiosament, aquest senyal s'ha convertit en un element important d'aquest sector per a la gamma de pràctiques estacionàries que significa "ser-hi dret". En efecte, a més dels trànsits i l'estada, a l'espai públic també existeixen pauses i esperes que tenen lloc dempeus, sense necessitat, ni temps per seure, però que sí que necessiten d'alguns elements que suportin l'acció:

> Dentro de las zonas de estancia, la gente elige cuidadosamente los sitios para estar de pie: los retranqueos, los rincones, los portales, o cerca de columnas, árboles, farolas o apoyos físicos similares, que definen los lugares de descanso a pequeña escala (...) se puede decir que el diseño de los detalles desempeña un papel importante en el desarrollo de las posibilidades de estancia en los espacios públicos. (Gehl, 2006: 165-167).

Conclusions Àmbit 2B

La cita amb què he obert aquesta secció de l'observació recollia les paraules d'un veí i comerciant de la zona que manifestava una clara recança vers la formalització d'aquest entorn, cosa que quedava ben sintetitzada en la sentència "hi ha molts metres i no s'aprofiten". Si bé els grans objectius estratègics que se li havien assignat en aquest indret al projecte de remodelació –recuperar la continuïtat mar-muntanya, allunyar els trànsits de la façana i guanyar espai veïnal– es poden considerar majoritàriament assolits, és en la dimensió viscuda de l'espai on apareixen els dubtes, i on aquests "metres que no s'aprofiten" es perceben i viuen de manera més controvertida i negociada que no pas en la seva representació.

En primer lloc, vull destacar el paper del repertori formal i ornamental. La jardinera elevada, els fanals torts, les alineacions de pilones o la diversitat de paviments utilitzats poden semblar gestos innecessaris, gratuïts, gairebé autistes, en relació a les necessitats de l'espai viscut. "Arquitectura urbana gratuïta", fent servir l'expressió que Jordi Borja (2010) va utilitzar per referir-se, tot citant l'exemple de la plaça Lesseps, a aquelles actuacions urbanes ostentoses que, amb objectius propagandístics, estarien caracteritzant una nova forma de fer ciutat. D'alguna manera, semblaria que aquests estils de construcció de la ciutat confiessin en una comesa autoevident d'aquests artefactes i llenguatges, que no seria altra que la capacitat inherent de realçar l'espai públic i de proveir-hi sentit.

Imatge 32: Els senyals com a suport de pauses i esperes

Ara bé, tal i com sostenia Jane Jacobs fa una 40ena d'anys, allò que necessiten els espais públics per tenir èxit és una intensa activitat i vida ciutadanes, la qual cosa

s'assoleix amb diversitat urbana –mitjançant mediacions no humanes que afavoreixin la convivència– i no amb fantasies metafísiques, ja que, com advertia la pròpia Jacobs: "panorámicas y paisagismo no son artículos en demanda; quizá *debieran*, pero se ha demostrado que no es así. Funcionan como añadidos" (Jacobs, 2011: 140).

I ben bé, l'observació realitzada m'ha dut a aquesta mateixa conclusió. Aquests gestos i tics representacionals funcionen com afegitons, quan no com entrebancs, sense que encara no hagin donat cap símptoma de la seva capacitat per generar alguns dels sentits que ajudin a refundar el vincle veïnal. Ans al contrari, i lluny de revelar cap tipus d'adhesió o admiració, la seva recepció majoritària bascula entre el desinterès, l'enuig i la manca d'identificació.

A més a més, les pràctiques espacials que desenvolupen i situen les representacions de l'espai –trànsits, estada i tàctiques– desmitifiquen la pretesa virtuositat urbanitzadora d'aquesta arquitectura d'objectes singulars.

Pel que fa als trànsits de vianants, l'observació constata que la barreja de paviments existent a l'eix transversal d'aquesta secció no ha fet res més que introduir elements de confusió per als passavolants. De fet, en un article publicat a l'edició catalana d'*El País* a respecte de la relació entre el fons i la figura emergent de la nova plaça Lesseps, l'arquitecte Xavier Monteys va abordar de manera molt crítica aquesta qüestió:

> Apareixen estors de color en el paviment, semblants a senyals gràfics abstractes que com catifes de caprici *ens fan veure les diferències entre dibuixar sobre el plànol i dibuixar sobre el paviment real* (...). Tot allò que té gràcia gràficament, sobre el paper, no té la mateixa a la realitat, sobre la vorera. (...). Tot plegat contribueix només a crear pol·lució visual. (*El País*, 10 de juliol, 2008, cursiva meva).

Aquesta pol·lució a què feia referència l'arquitecte barceloní, o la confusió assenyalada més amunt, tornen a remetre a l'anterior idea dels "molts metres que no s'aprofiten", però, sobretot, ajuden a entendre la preferència majoritària dels transeünts pel tram de vorera més estreta. Per una banda, a causa de la tradicional predilecció per les vores estretes a l'hora de travessar un espai ampli, sobretot si aquestes compten amb una façana que aixoplugui. D'altra banda, però, per la major claredat en la definició d'aquesta secció del recorregut, on la confusió i la pol·lució són menors.

Pel que fa a l'estada, cal destacar una associació espacial. Són fonamentalment persones grans les i els usuaris dels bancs d'aquest entorn. Especialment als matins, quan l'ombra que projecta la façana de les Cases Ramos ofereix un ritme natural (Lefebvre, 1992) que facilita que les persones s'apropiïn de l'espai i passin l'estona asseguts.

A les tardes, però, la intensitat de l'ocupació baixa de manera clara. Els raigs del sol introdueixen un ritme natural de signe contrari que dificulta que les persones s'hi asseguin. De fet, una colla d'avis i àvies que he pogut identificar en pràcticament totes les observacions fetes reprodueixen aquest comportament. Passen llargues estones del matí en algun dels bancs d'aquesta zona i, a la tarda, quan el sol és menys virulent, es molt comú trobar-los asseguts a l'entorn de la biblioteca, o bé a davant dels Josepets.

Tot i així, la davallada que cada tarda experimenta la pràctica de l'estada topa amb un increment dels trànsits que animen el carrer, la qual cosa revela l'acció d'uns ritmes socials[83] que l'organització de la vida quotidiana inscriu en la plaça a través de diferents onades de vianants.

A més de les pràctiques espacials que es poden considerar majoritàries, i que estarien delimitant l'espacialitat d'aquest indret, a l'observació realitzada s'hi han detectat d'altres, ja explicades, que tornen a posar de relleu el caràcter situat, performatiu i híbrid de l'espai públic. Si bé l'arquitectura d'objectes singulars no sembla haver desplegat pràcticament cap de les seves suposades capacitats urbanitzadores, cal parar l'atenció en la seva apropiació performativa. És, per exemple, mitjançant la resignificació dels fanals i armaris d'instal·lacions com a espais per a la comunicació social, o a través de l'apropiació d'una gran superfície dura i infrautilitzada com a aparcament de motocicletes, que aquest espai avança, de mica en mica, en l'articulació de nous sentits i, alhora, en el seu procés de reassemblatge.

Àmbit 2C (La *popa*)

Introducció

> Dues plataformes, una a cada cantó de la ronda, fan de "proa" –com les defineix l'arquitecte Albert Viaplana– de la plaça Lesseps sobre els passos soterrats de vehicles. Els ciutadans hi podran passejar, seure o simplement badar veient passar els cotxes per sota. (*El Punt*, 24 de desembre de 2008)

Al mig dels dos cantons de la plaça es troba la *popa*, un enorme plànol inclinat de ferro, pavimentat amb un enllistonant de fusta i dissenyat per acomplir diverses funcions estratègiques. Per una banda, tapar els accessos al túnel de la ronda i esmorteir així l'impacte visual i acústic dels vehicles. Per l'altra, una funció més simbòlica, fortament associada a l'ambigüitat dels llenguatges que caracteritzen

[83] Des de la finalització de la jornada laboral i l'obertura del temps de la reproducció social, la tornada de turistes de la seva visita al Parc Güell, etc.

l'obra d'Albert Viaplana que, en aquest cas –mitjançant una operació típicament deconstructivista– elabora un joc arquitectònic que pretén fer veure que la plaça no s'acaba, que té una continuïtat més enllà dels seus propis límits –ja que aquests es dissolen o més aviat són destituïts– la qual cosa esborraria tot concepte de principi i fi. També, aquesta estructura vindria a ser un hipotètic espai amb funcions d'estada, una mena de marquesina que enriquiria i qualificaria el ventall d'experiències espacial de Lesseps. Així doncs, les persones s'hi podrien enfilar, trobar-s'hi, i observar Lesseps des del capdamunt d'aquesta plataforma-mirador que, des d'una cota elevada, possibilitaria una mirada diferent de la plaça. De fet, aquesta última funció va ser defensada i justificada pels autors del projecte– Albert i David Viaplana– en diferents entrevistes concedides a la premsa escrita[84], i en documents explicatius del projecte[85].

De tota manera, per explicar què succeeix a la popa, trobo que pot ser útil recórrer al concepte de tríada espacial d'Henri Lefebvre (1991), ja que, les tres dimensions de l'espai –percebuda, concebuda i viscuda– actuen de manera molt intensa en aquest indret.

D'una banda, els arquitectes varen elaborar una representació de l'espai de certa radicalitat formal, que devia assolir una sèrie d'objectius funcionals i simbòlics. D'altra, un sector mobilitzat del veïnat rebutjaria aquesta representació, interpretant-la com un gest arquitectònic excessiu que genera un espai incomprensible i inapropiable des del punt de vista de les pràctiques quotidianes. Aquest rebuig, elaborat i enunciat com a representació simbòlica, es traslladaria a Internet, des d'on es veuria replicat en tota una sèrie de blocs gestionats per veïns i veïnes que s'afegirien a la controvèrsia, fent-la créixer i aportant nous sentits, tant pel que fa als possibles (no) usos de la *popa*, com al seu significat:

> Ara es veuen els vaixells, o les barcasses, en què s'ha convertit la plaça Lesseps (...). Es veu almenys una proa i una popa a cada extrem de la plaça (o dues proes, o dues popes, o bé la proa i la popa que encara suren d'un mateix vaixell trencat pel mig i enfonsat, però això potser seria una mica fort), les arboradures, les grues del port, les rescloses del canal de Suez que va dissenyar i construir el senyor Ferdinand de Lesseps ara fa 150 anys. (*El vigilant del far,* 15 de novembre de 2008).

> Tant poden ser un èxit de gent amb problemes de circulació a les cames que hi va a prendre el sol amb els peus cap amunt com un fracàs espectacular perquè, de fet, sembla difícil estar-s'hi dret. (*Totxanes, totxos i maons*, 12 de desembre de 2008)

[84] "Esas marquesinas son de madera y se convertirán en algo parecido a la pasarela del Moll de la Fusta. Pensamos que la gente se estirará encima. Lugares para estar". (*El País*, 18 de novembre de 2008: 7).

[85] "Accediendo cómodamente hasta el extremo más alto de cada marquesina se recupera una visión privilegiada y singular de la plaza". (Viaplana, 2009: 11).

> Diuen que és un vaixell, amb la seva proa i la seva popa (els miradors, els anomenen) jo els anomenaria els "tiradors" perquè els únics que hi pugen són els noiets amb pedretes i paperots per tirar als cotxes. Evidentment és un "entreteniment", perquè com a mirador, per veure els cotxes que vénen de General Mitre per una banda (no sé si proa o popa) o els de la Travessera de Dalt per una altra, la veritat és que no és massa encisador. (*Contes i narracions*, 29 d'abril de 2009).

Tanmateix, simultàniament, i en un altre nivell, d'alguna manera, aliè a la lògica representacional i discursiva de la controvèrsia, operarien allò que Lefebvre definia com les pràctiques espacials. És a dir, els fenòmens materials, físics i concrets que, segons la lectura que en faria Edward Soja, serien alhora forma i procés:

> trabajan en forma conjunta para producir y reproducir formas concretas y patrones específicos del urbanismo como forma de vida. Aquí el espacio urbano es percibido físicamente y empíricamente como forma y proceso, como configuraciones y prácticas de la vida urbana plausibles de ser medidas y cartografiadas. (Soja, 2008: 39).

En aquest cas, l'espai material es compon i reassembla mitjançant un seguit de pràctiques protagonitzades per joves del barri que no varen perdre l'ocasió de fer-se seva la popa, apropiant-se un espai buit enmig d'una plaça que no acabava de ser inclusiva amb ells i aplicant-hi tota mena de tàctiques amb què significar la pertinença.

Nogensmenys, la nova plaça de Lesseps és un espai de visibilitat total, en què la dimensió normativa de l'espai públic programa i espera el desplegament de codis i comportaments "cívics" per part de les persones que la travessen i utilitzen. Trobar-hi refugi i aconseguir intimitat no resulta gens fàcil, tampoc habitar-la des de l'alteritat juvenil. Tanmateix, segons allò observat, la popa sí sembla reunir les condicions de possibilitat necessàries per facilitar apropiacions de l'espai que permetin l'expressió de la diferència.

Precisament, és l'interès per aquesta dimensió pràctica i performativa de l'arquitectura, allò que des de la teoria no-representacional (NRT) s'ha anat delimitant com la prioritat de l'objecte d'estudi, a l'hora d'abordar aspectes de l'espai construït, o de crítica de l'arquitectura. Sent fidel a aquest corrent, la preocupació d'aquesta recerca no rauria, doncs, en l'hipotètica descodificació de la *popa*, en esbrinar què pot simbolitzar, o discutir què volia dir "realment" l'arquitecte amb aquest artefacte. La NRT voldria saber què "fa" aquest artefacte, i de quina manera passa de ser un objecte material al servei d'una estratègia –una plataforma de ferro i fusta amb les funcions descrites més amunt– a esdevenir un element d'apropiació urbana en què hi emergeixen nous sentits. I això és el que pretenc explicar en aquest apartat.

Observació per dies

Dilluns 4 de juliol de 2011

Matí

Tal i com es pot veure en el plànol (Àmbit 2-dilluns matí) amb què il·lustro aquesta observació, el dilluns 4 de juliol de 2011 a mig matí no hi ha ningú a la *popa*; de fet, des de la inauguració de la plaça, i durant molts mesos, em va costar veure-hi gent. Una intuïció, la de la seva manca d'ús, que amb un cert neguit també compartien els autors del projecte, tal i com em trasmetrien en l'entrevista que em varen concedir en el seu estudi. Tots dos reconeixien que aquesta dimensió de l'estratègia espacial estava fallant, i que, de cap manera havia esdevingut un lloc d'estada, o trobada[86], en els termes en que ells l'havien imaginat:

> Aquí, sí que t'he de dir que no està tan ocupada com nosaltres pensàvem que hauria d'estar, la de l'altra banda doncs té un accés molt difícil per les obres de la Línia 9, però no acaba de funcionar, realment (Albert i David Viaplana, arquitectes de la plaça).

Durant els primers mesos d'observació, tan sols molt de tant en tant s'hi veia algun/a jove, i reconec que vaig trigar a prestar-li atenció a aquest indret. Malgrat tot, si bé el plànol no pot donar compte d'alguns dels fenòmens que expliquen la *popa*, més propis dels simbolismes i els sentits conformats en la dimensió viscuda, altres dimensions del treball de camp, sobretot els mètodes de caire més etnogràfic, permeten complementar aquestes absències. Dic això perquè en el decurs d'aquesta observació vaig enfilar-m'hi fins al capdamunt i, a mesura que avançava, descobriria tota una sèrie de tàctiques espacials i representacions performatives: grafits, dibuixos i inscripcions –de contingut clarament sexual i provocador– que decoraven el paviment de fusta i els murs que tanquen la terrassa.

Si bé en aquest moment ningú no habitava aquest racó, sí que hi havia moltes ressonàncies, rastres i tàctiques espacials que carregaven de sentit la *popa*.

[86] L'humorista i comunicador Berto Romero va ridiculitzar aquest fenomen a la tercera entrega de la websèrie *Coneix la teva ciutat* on sarcàsticament es troba amb els dos personatges amb qui comparteix capítol a la popa de Lesseps. El vídeo es pot consultar aquí: http://www.youtube.com/watch?v=mY9clTcltGk&feature=relmfu.

Imatge 33: Subjectivitat adolescent, gènere i erotització a la "popa"

El jovent que hi havia vist en diferents ocasions, i que no m'havia cridat l'atenció com a fenomen rellevant de l'espacialitat de la plaça, s'havia encarregat de produir un lloc –una ombra o un punt cec enmig d'una mena de panòptic– tot just on la mirada adulta i el rol més normatiu de l'espai públic no hi arribaven. Un lloc

on hi regnava el desig, la sexualitat, els afectes i el plaer; ingredients que l'espai públic reificat no admet, des de la seva convicció que són elements propis de l'espai privat.

De cop i volta, l'explicació que Lefebvre feia de la noció de pràctiques espacials, a les quals assignava propietats heterotòpiques, i on les diferències que emanen dels cossos sí que s'hi podrien expressar –també en termes de desig i plaer– lligava perfectament amb l'espacialitat produïda a la popa. Vegem-ho:

> Thanks to the potential energies of a variety of groups, capable of diverting homogenized space to their own purposes, a theatricalized or dramatized space is liable to arise. Space is liable to be eroticized and restored to ambiguity, to the common birthplace of needs and desires, by means of music, by means of differential systems and valorisations which overwhelm the strict localisation of needs and desires in spaces specialised either physiologically (sexually) or socially (places set aside, supposedly for pleasure). (Lefebvre, 1991: 391).

Seguint Lefebvre (1991), a la popa l'espai urbà es teatralitza, enunciant-se una relació diferent de les persones amb la ciutat que refuta la pretesa neutralitat de l'espai públic. Segons allò observat, aquí hi ha colles de noies que s' hi abracen, ballen i es fan fotografies. Modifiquen simbòlicament l'espai material, deixant-hi escrits els seus pensaments més íntims, desigs o fragments de cançons. Parelles d'adolescents s'hi acaronen i es fan petons estirats al terra. També, alguns nois performen la seva masculinitat amb dibuixos de caire sexual que "disipin els dubtes" i que perpetuen una identitat hipersexuada capficada amb la còpula i la virilitat.

Imatge 34: Noies adolescents fent-se fotografies a la "popa" (facebook)

D'alguna manera, l'apropiació espacial de la *popa* parla d'un espai en què el gènere –amb totes les seves controvèrsies– es reinscriu, de manera descarada, en l'espai públic, i on els grafits i eslògans dibuixats en la seva pell escenifiquen una construcció del gènere en disputa. Unes relacions de gènere que, sobretot en el cas de les masculinitats, semblen molt marcades per una vacil·lació subjectiva que genera representacions en forma de tàctiques espacials –grafits, cites, consignes i dibuixos– fonamentals en la construcció performativa del gènere. Fent cas de Judith Butler, és a través d'aquests "actes performatius" com es conjura i construeix el gènere:

> el género resulta ser performativo, es decir, conforma la idenditad que se supone que es. En este sentido, *el género siempre es un hacer*, aunque aunque no un hacer por parte de un sujeto que se pueda considerar preexistente a la acción. (...) no existe una identidad de género detrás de las expresiones de género; esta identidad se construye performativamente por las mismas 'expresiones' que, al parecer, son resultado de ésta. (Butler, 2007: 84-85, cursiva meva).

Tarda

Dues noies molt joves es mengen un gelat assegudes a la banda de la popa on no hi toca el sol.

Diumenge 10 de juliol de 2011

Matí

Ningú. És normal que en un lloc freqüentat per gent jove aquest espai romangui buit en un matí de diumenge.

Tarda

Dues noies i dos nois passen l'estona escoltant música i fumant al capdamunt de la popa. Gaudeixen dels darrers raigs de sol en aquest indret estirats al terra, tret d'un dels nois que recolza la seva esquena en una barana.

Imatge 35: Nois i noies al capdamunt de la "popa"

Conclusions de l'àmbit 2C

En el decurs de l'observació, la *popa* va passar de ser un objecte més o menys problemàtic del procés de remodelació de la plaça, adreçat a implementar diferents aspectes funcionals i simbòlics de l'estratègia espacial, a revelar-se, també, com un indret amb efectes heterotòpics que permetia parlar d'un autèntic contraemplaçament en què la deshinibició i l'expressió radical de la subjectivitat era possible.

D'acord amb els plantejaments analítics i metodològics que, tant des de l'ANT com des de la NRT, han introduït un interès renovat per la dimensió pràctica, encarnada i performativa de l'espai en els estudis de geografia urbana, no se li pot assignar cap propietat essencial a cap entitat, ja que aquestes sempre seran efectes i productes de les relacions establertes entre els actors, siguin aquests humans o no-humans. És a dir, els sentits de l'espacialitat que assoleixi un artefacte urbà com la *popa* no seran mai quelcom autoevident, programable per la representació que l'arquitecte/a, o el poder polític, defineixin. Tampoc, no es pot limitar

apriorísticament la seva agència a unes pràctiques o a unes altres. Ans al contrari, com indica Ignacio Farías (2011), la ciutat és una realitat múltiple, produïda de manera simultània mitjançant una diversitat d'acoblaments urbans que situen la seva complexitat en una experiència quotidiana. Per això, la meva aproximació a aquest artefacte no es desenvolupa tant des de la concepció d'un objecte plenament definit, com des de la comprensió d'una realitat performativa que és oberta, viscuda, apropiada i produïda, en el sentit que Gillian Rose et al. (2010) indicaven en un treball recent:

> an object's status as a building (...) is not given but is produced. A ´thing´ becomes a particular sort of building as various materials are held together in specific assemblages by work of various kinds. (Rose, Degen i Basdas, 2010: 334).

Així doncs, en primer lloc, vull repassar alguns dels aspectes de l'estratègia espacial. Si bé, es pot considerar reeixida la reducció de l'impacte visual i acústic de l'entrada i sortida dels cotxes al túnel; la seva funció com a lloc d'estada, o les apostes de caràcter més metafòric, com aquella que pretenia simular que la plaça no tenia fi –o els jocs lumínics previstos– han estat molt discutides, quan no fracassades.

En relació a la primera qüestió, i seguint el discurs dominant, la *popa* no ha estat capaç d'induir els usos que cercava. Ni el veïnat, en concret, ni els passavolants, de manera més genèrica, l'han considerada *apropiada* com a mirador[87] de la plaça. Tampoc, la pràctica de l'estada, en els termes pronosticats pels arquitectes, no hauria tingut lloc. No està de més recuperar la cita d'Albert Viaplana utilitzada més amunt per recordar els objectius fixats: "algo parecido a la pasarela del Moll de la Fusta. Pensamos que la gente se estirará encima". (*El País*, 18 de novembre de 2008: 7).

D'alguna manera, la *popa* com a representació de l'espai operava amb una dimensió més propera al valor de canvi, produint un signe què havia d'ajudar a conjurar la remodelació de Lesseps, donant una forma eloqüent a una representació política d'un espai que havia de simbolitzar la reconquesta urbana. Però, com a representació unívoca, no considerava la possibilitat de la irrupció de formes d'apropiació no previstes, que s'encarregarien d'habitar-la i aportar-hi una vida menystinguda per una mirada dominant i normativa.

Així, pel que fa a la dimensió més metafòrica, també Albert i David Viaplana em van confirmar que no se n'havien sortit, perquè "a les persones els costa

[87] Això, és el que em va dir un home d'uns 35 anys a qui em vaig apropar en veure'l fent unes fotografies de la plaça des del capdamunt de la popa: "No me parece un lugar agradable para mirar, de hecho todo lo que se ve desde aquí está como muy mezclado, muy abigarrado, los hierros esos torcidos, el tráfico por aquí ...yo no creo que esto le pueda interesar a nadie como mirador, a mi no me gusta, vamos." (Entrevista informal).

d'entendre l'espai públic com a arquitectura", i perquè l'Ajuntament no acaba d'acompanyar aquestes propostes.

Un indicador del fracàs d'aquesta dimensió més simbòlica de la *popa* l'encarnarien els focus de color negre que s'hi enfilen per la plataforma i que, com es pot observar en la següent fotografia, a més de no utilitzar-se, han estat objecte de diferents tàctiques espacials. Va ser en la mateixa entrevista concedida pels autors del projecte en la qual Albert Viaplana en va fer referència, assumint un cert fracàs que fins i tot el feia pensar en la possibilitat d'abandonar certs llenguatges arquitectònics propis de la seva tradició:

> Hi havia altres coses però ja quasi que ens fa vergonya perquè després no s'ha fet servir, hi havia uns elements que són aquests aparells que pugen, que tenen llums a dintre, que eren per fer com una escletxa... a vegades utilitzem formes, metàfores poètiques, i això era com una esquerda que a la nit encara deixa passar la llum del dia... Coses que a vegades quasi són secretes, privades, i que després, bé, creiem que no farem servir més aquests llenguatges perquè no ens acompanyen. Venen els de la llum de l'Ajuntament i diuen: el dissabte no hi ha més llum, i a la mitja nit igual, i acaba sent un punt més de llum. Nosaltres buscàvem que hi hagués altres ombres segons el moment de la nit. I tot això no passa. Aleshores, no hi ha res més dolent que aquest tipus de coses subtils fracassin, perquè fracassen doblement (Albert Viaplana, arquitecte).

Ara bé, com ja he explicat en aquest apartat, l'espacialitat de la *popa* no s'esgota aquí, en les agències promogudes per la seva estratègia com a representació, ni tampoc en els seus propis constrenyiments.

Les primeres passes de la meva observació, l'opinió dels arquitectes, el malestar o desinterès veïnal, i l'absència d'una activitat humana desplegada en els termes esperats, podria fer pensar, novament, en el fracàs de la *popa*, en la incapacitat de generar un espai que no fos res més que pura indeterminació. En canvi, una comprensió d'allò urbà com una realitat complexa i flexible, que no invalida la representació, però que sí revela l'acció d'altres mecanismes i interessos, d'altres formes de vida i convivència, permet resseguir la gestació d'un contraemplaçament.

D'aquesta manera, un indret que semblava condemnat a reunir les característiques pròpies dun *no-lloc*, en els termes ja detallats en aquest capítol, va experimentar un procés d'apropiació espacial per part de grups de joves del barri. Per ells i elles, la popa, rebatejada com *el barco*, sí que es tractava d'un lloc apropiat, fonamentalment perquè els permetia fugir de la normalització regnant a la plaça, dominada per uns usos funcionals i homogeneïtzadors.

> el barco és un lloc on hi pots anar i fer una mica la teva, no és com estar a baix a la plaça, allà és diferent, estàs com amagat i ho veus tot. Hi pots anar amb la parella, però, també, de tant en tant hi ha *quillos* que vénen a fumar porros i s'ha

> liat alguna vegada... (Entrevista informal a peu de plaça amb una colla d'adolescents).

Perquè, si bé el discurs dominant sobre els espais públics, utilitzat profussament a Barcelona, fa referències contínues a "l'espai col·lectiu per excel·lència", aquesta retòrica convivencialista amaga una tendència homogeneïtzadora i excloent que censura aquelles formes de sociabilitat no majortitàries. Així, contra els constrenyiments de l'espai abstracte, la *popa* esdevé un lloc de possibilitat, on els i les joves poden dur a terme tot allò que Lefebvre entenia per l'habitar:

> El habitat surge de una descripción morfológica, es un cuadro. Habitar es una actividad, una situación. Aportamos una noción decisiva: la de apropiación; habitar, para el individuo o para el grupo, es apropiarse de algo. Apropiarse no es tener en propiedad, sino hacer su obra, modelarla, formarla, poner el sello propio. (...). Habitar es apropiarse un espacio; es también hacer frente a los constreñimientos. (Lefebvre, 1973: 210).

Imatge 36: Elements d'enllumenat de la "popa" resignificats com a espais d'expressió

És en la distància física i simbòlica que proporciona la *popa/barco* respecte de la resta de l'espai de Lesseps on resideix la capacitat d'un artefacte urbà –una mediació no humana– de fer actuar als i les joves observades. Una distància física, que els manté lluny de la mirada adulta i els proporciona intimitat. I una de simbòlica, que els permet resignificar l'espai, fer-se'l i sentir-se'l seu, posant en escena formes de sociabilitat i convivència no normatives, protagonitzades per totes

aquelles diferències vetades a l'espai abstracte: la corporalitat, els afectes, el sexe o la disputa del gènere més explícita. Aquesta espacialitat, referida anteriorment com a contraemplaçament, recorda al concepte d'*heterotopia*:

> lugares reales, lugares efectivos, lugares que están dibujados en la institución misma de la sociedad, y que son especies de contra-emplazamientos, especies de utopías efectivamente realizadas en las cuales los emplazamientos reales, todos los otros emplazamientos reales que es pueden encontrar en el interior de la cultura son a la vez representados, impugnados e invertidos, especies de lugares que están fuera de todos los lugares, aunque sin embargo sean efectivamente localizables. (Foucault, 2010: 69-70).

Encunyat l'any 1967 en una conferència titulada "Des espaces autres", Foucault el va utilitzar per referir-se a aquells *espais altres* que emergeixen dins del cos social/espai urbà, caracteritzats per unes regles de funcionament diferents de les habituals que, alhora, es veurien "representades, qüestionades i invertides". En aquest cas, el *barco* –que curiosament Foucault entenia com l'heterotopia per excel·lència– es caracteritza per ser el lloc del jovent, de les seves formes de sociabilitat i les seves diferències, qüestionant i impugnant alhora les relacions que caracteritzen els altres espais de la plaça.

La gran paradoxa de la *popa/barco,* com heterotopia, rau en allò que Foucault considerava el "tercer principi": la capacitat de juxtaposició de diferents espais incompatibles en un lloc real. Així doncs, és la mateixa exclusió del jovent, allò que els permet guanyar agència, i disfrutar d'un espai diferencial que, de l'anòmia generalitzada de l'espai abstracte, passa a ser un lloc de gaudi, desig i afectes, sense deixar d'interpel·lar la retòrica convivencial de l'espai públic.

Àmbit 2D (Illa)

Introducció

Als peus de la *popa* es desplega una superfície pavimentada, destinada a l'estada i els trànsits de vianants, que serveix, fonamentalment, per a comunicar totes dues bandes de la plaça. És una illa, de forma triangular, envoltada pels vials que travessen Lesseps en superfície, i dividida, al seu torn, per un altre vial utilitzat pels vehicles que, avançant en sentit Besòs, volen canviar de sentit.

El fragment existent entre la *popa* i la calçada que permet fer aquest canvi de sentit –pavimentat amb llambordes per tal que els vehícles minimitzin la velocitat–, compta amb dues alineacions de cadires individuals que miren a la *popa*, com si

aquesta es tractés d'un element mereixent de tota l'atenció. I, tot i que, com he explicat a l'apartat anterior, la popa no és un espai qualsevol de la plaça, tot el que allà s'hi esdevé no acaba d'encaixar en el tipus de vida de carrer que acostuma a atraure l'atenció de les persones, més interessada pels trànsits i moviments quotidians que no pas per una gamma de pràctiques juvenils, l'observació de les quals fregaria el voyeurisme. A més, la desprotecció absoluta d'aquesta part de l'illa, abandonada a l'inclemència estacional, així com la seva exposició al trànsit viari, fa comprensible que les persones optin per altres zones d'estada.

Imatge 37: Jardinera elevada a l'àrea 2D

El següent fragment d'aquesta illa, és, si fos possible, encara més inhòspit. Consta d'una primera agrupació de tres cadires individuals mirant a la popa –situades a menys d'un metre de distància de la calçada que permet als cotxes girar cua–; un banc que mira a muntanya –i, en primer terme, al vial que travessa la plaça en sentit Llobregat–; i un últim parell de cadires, tot just on el dibuix de l'illa s'estreta i pren forma d'embut. És un indret encerclat pel trànsit rodat, especialment intimidatori per la seva proximitat física.

A més a més, aquest fragment inclou dos elements ornamentals i representacionals ja abordats en aquest capítol. Per una banda, la jardinera elevada, que aixeca aquí una de les seves dues potes, i travessa la plaça fins a l'entorn de les Cases Ramos. D'altra banda, una catifa de bassalt que acompanya i replica al terra l'efecte connector de la jardinera.

Tal i com em va explicar David Viaplana, tots dos elements acompleixen la funció de connectors de les dues bandes de la plaça:

> constantment hi ha una sèrie d'elements que uneixen un costat amb l'altre, com una mena de tiretes que van unint la plaça, com les jardineres altes o els paviments. (David Viaplana, arquitecte).

És a dir, com que la plaça és topològicament una cosa molt propera a un punt d'unió i repartiment, hi ha una voluntat d'unificar simbòlicament l'espai per mitjà d'aquests gestos representacionals que, per altra banda, han causat polèmica des de bon començament:

> Les jardineres se li van fotre al cap al senyor Vialplana durant el procés participatiu, nosaltres dèiem que no calien, i ell insistia que no s'hi podrien plantar arbres a causa dels túnels, el Metro i tal, i parlava d'una idea de "jardins penjants", i no sé què (Manel, veí).

Observació per dies

Dilluns 4 de juliol de 2011

Matí

Estada

Doncs bé, en aquesta observació tan sols un home jove, aparentment un turista, gosa ocupar algun dels seients de tot aquest sector. Seu, justament, a l'extrem dret de l'únic banc existent, que s'aprofita d'una ombra estreta projectada per la jardinera elevada.

La imatge és desoladora, un desert de granit repel·leix una violenta insolació i enmig de l'illa, una persona consulta el seu telèfon mòbil en l´únic racó habitable, una mena d'oasi sota una gran biga de ferro de la qual pengen algunes plantes.

Trànsits

En relació als trànsits, al plànol (Àmbit 2–dilluns matí) identifico quatre persones que travessen la plaça per aquest sector. En primer lloc, un home gran, i un adult, caminen, en sentit mar, pel tros que hi ha davant de la popa. En segon lloc, una dona d'edat adulta, i un home gran, avancen en sentit muntanya, després d'haver travessat

la carretera, per un lloc no habilitat per aquest efecte, en deixar-se endur pel pas marcat simbòlicament per la catifa de bassalt.

Tarda

Trànsits

Dues dones joves travessen l'illa conjuntament en direcció a la banda de mar de la plaça.

Estada

Tot i haver-hi ombra, ningú no ha considerat cap dels seients disponibles un lloc apropiat per a l'estada.

Imatge 38: Una persona es protegeix dels raigs solars sota l'ombra de la jardinera

Diumenge matí 10 de juliol de 2011

Matí

Trànsits

Dos homes, un rere l'altre, caminen en sentit mar. Sota la jardinera penjant una parella, aparentment turistes, fan fotografies d'alguns dels elements ornamentals de la plaça.

Estada

Ningú.

Tarda

Trànsits

Ningú.

Estada

Ningú.

Conclusions de l'àmbit 2D

L'estratègia espacial d'aquest indret sembla haver assolit una part substancial dels seus objectius, pacificar el trànsit rodat i recuperar la permeabilitat entre els barris de la banda de mar i muntanya. De fet, un dels acords establerts en el procés participatiu exigia la realització d'un pas de vianants per a cadascun dels carrers verticals (sic) que s'havien vist interromputs per la ronda. I, en aquest cas, és l'eix conformat pels carrers del Marquès de Sant Anna i de Mont-roig el que s'ha reenllaçat[88].

Ara bé, més enllà de l'acompliment d'aquest objectiu de caràcter general, la manera en què aquest ha estat travat en el terreny és quelcom més problemàtic. Sobretot, si es pretén que les intervencions en l'espai públic, a més d'una millora material, permetin produir referents simbòlics per a les persones. Tractaré d'explicar aquesta qüestió a continuació.

[88] En el document que l'equip coordenat per Itziar González va elaborar a mode de memòria del procés participatiu de la plaça s'inclou l'anomenat *plànol de l'enllaç*. Fet a partir dels suggeriments i les demandes veïnals expressades en el decurs de la consulta popular (duta a terme els dies 9, 10 i 11 de Setembre del 2002), aquest plànol permet veure amb detall la proposta de reenllaç dels quatre eixos *verticals* de la plaça Lesseps amb què es pretenia tancar la ferida ocasionada per la ronda.

Una altra vegada, fent servir l'esquema lefebvrià, es podria dir que l'espai dels arquitectes col·lisiona amb l'espai de la gent. Així, si la representació de l'espai elaborada per a aquesta secció té sentit, coherència, i fins i tot virtuosisme en el plànol, l'espai viscut no reïx, mancat dels atributs necessaris per a la seva apropiació funcional i simbòlica. D'aquesta manera, allò que segons Viaplana vindria a ser una "tireta" que ajudaria a connectar les dues bandes de la plaça, recolzada al seu torn en uns elements ornamentals que simbolitzarien aquesta unió, és viscut a peu de plaça en termes de fragmentació i manca de sentit:

> No és estrany, doncs, que en resulti una sèrie d'espais massa fragmentats que enterboleixen la unitat i la claredat de percepció que, entre d'altres qüestions, reclamaria una plaça reeixida. (*Avui*, 4 de febrer de 2009: 25).

Com a eix de connexió, en el procés d'observació vaig identificar pocs trànsits. De fet, el pas de vianants existent a escassos metres de distància, que connecta els Josepets amb les Cases Ramos, concentra una intensitat d'ús molt superior. Una visió del perquè me la va transmetre l'arquitecte i veí Miquel Domingo i Clota, en una entrevista realitzada al seu estudi, a tocar d'aquesta secció de la plaça:

> Aquí davant, per exemple, no hi ha molta activitat, pensa que si tu surts d'aquí i baixes pel Carrer del Marquès de Santa Anna, et trobes un vial amb certa circulació, el triangle o la punxa aquella [es refereix a la popa] que acaba resultant bastant agressiva, una de les torres de llum, la jardinera, que també té el seu impacte, un altre cop un altre vial... És tot com desgavellat i no convida gens a passar-hi, perquè no et dóna tranquil·litat. Un espai d'aquests ha de donar una seguretat i una tranquil·litat, i aquí és més aviat al contrari, i tu no vols trobar-te un lloc que sigui desagradable. Hauria d'estar tot molt més clar. L'Albert [Viaplana] té una visió de l'arquitectura que costa d'entendre a molta gent, ell fa una ratlla en plànol que inclou moltes coses, però després això a la gent. (Miquel, arquitecte i veí).

Pel que fa a la seva funció d'estada, de l'observació se'n desprèn un fracàs rotund. Com ja s'ha vist en l'explicació de l'apartat 2a, per tal que les persones fidelitzin un lloc d'estada, aquest ha de reunir les condicions que convidin a fer-ho. Ha de ser acollidor, facilitar la trobada i la comunicació, encara que aquesta sigui només visual. En aquest cas, la manca de recer, la proximitat del trànsit rodat i la disposició i tipologia dels seients –majoritàriament cadires individuals– dificulten molt les oportunitats perquè l'ús, la trobada i el diàleg hi puguin aparèixer. De fet, de les quatre jornades d'observació representades en aquest capítol, tan sols en la del matí del dilluns 4 de juliol una persona gosava fer servir algun dels seients disponibles. Fent-ne, a més, un ús purament ocasional, perfectament independent de l'entorn. D'alguna manera, aquesta infrautilització de la zona d'estada, que en el meu diari de camp havia anomenat com a "bancs fantasmes" –a causa de la seva manca d'ús–, és un bon indicador de la qualitat de l'entorn construït.

La tireta, doncs, s'ha convertit en un lloc de pas poc practicat, que acull l'estada de manera molt ocasional, però on no he detectat cap procés d'apropiació espacial significativa que li pugui assignar una identitat situada a aquest indret. L'espai no sembla que s'acabi de reassembar-se.

Precisament és aquesta manca d'apropiació el que ha afavorit que els discursos crítics sobre la formalització arquitectònica de la plaça hagin arrelat amb força. Així, els paviments durs, els elements ornamentals o la manca d'ús han desencadenat agències inesperades[89], esdevenint la munició d'unes posicions crítiques clarament marcades per un sentiment de desidentificació. En no gaudir de part de les superfícies construïdes, i veure-les, a més, infrautilitzades, una part important del veïnat ha considerat que la plaça no ha estat feta per a ells i elles. Segons aquestes veus, estaria produint-se un nou fenomen de sostracció de l'espai públic de Lesseps. Ara, en favor de mecanismes propis del valor de canvi de l'espai, com és la construcció d'imatges atractives per a algun focus d'interès aliè a la plaça:

> jo crec que aquesta plaça es va construir més pensant en el turisme, en que sigui un pas fàcil per a la gent, que no sigui complicat... però sobretot que sigui un lloc on els turistes s'hi han d'enlluernar (Jesús, veí).

A més a més, algunes pràctiques espacials habituals, com la protagonitzada per la parella de turistes identificada en el plànol corresponent al matí del diumenge 10 de juliol, que fotografien els mateixos espais que part del veïnat rebutja, han ajudat a fer créixer aquestes posicions crítiques.

Àmbit 2E (Banda de muntanya.Carrer Homer-República Argentina)

Introducció

L'última àrea d'observació de l'àmbit 2 es correspon amb la zona que s'estén entre el carrer d'Homer i l'avinguda República Argentina. Un espai que organitza els trànsits de l'eix Besòs-Llobregat per la banda de muntanya de la plaça, i que compta amb una façana amb diferents finques d'habitatges i serveis que poden ajudar a configurar allò que Jane Jacobs (1961) entenia com la "vida de vorera".

[89] Utilitzant el llenguatge de l'ANT es diria que la materialitat de l'espai conjuntament amb l'acció dels humans desencadena el rebuig i la resistència, sense que aquests dos reïalmes –el dels no-humans i el dels humans– es puguin separar.

La secció d'aquesta àrea que abordaré tot seguit se centra en la zona d'estada que té lloc just davant del *Centre Sociosanitari Putget Dolors Aleu* (*CS*, a partir d'ara), què ocupa els terrenys que amb anterioritat acollien el col·legi La Salle Josepets.

Es tracta d'un espai habilitat sota un cos de la façana del *CS* que vola sobre el carrer. És a recer d'aquest voladís que dos conjunts de seients, compostos cadacun d'un banc i dues cadires individuals, donen forma a un lloc d'estada. Una altra vegada, la disposició dels seients no acaba de buscar la relació física, ni facilita les interaccions o el diàleg, recordant aquella cita de Richard Sennett (1997) que venia a dir que a l'espai públic contemporani l'ordre significa falta de contacte.

Imatge 39: Turistes fent fotografies

Tots els seients estan orientats a mar, i tenen a davant tres bústies de la recollida pneumàtica de les escombraries, el vial que travessa la plaça en sentit Llobregat i, posteriorment, la *popa* i la jardinera elevada. Evidentment, aquest paisatge no és pas el més atraient de cara al bon funcionament d'una zona d'estada ja que, segons Gehl:

> la vida entre los edificios es más importante y también más interesante de observar que cualquier combinación de hormigón coloreado y formas edificatorias impactantes. (Gehl, 2006: 30).

Observació per dies

Dilluns 4 de juliol de 2011

Matí

Doncs bé, en aquesta observació només un home d'edat adulta seu en una de les cadires individuals mentre parla per telèfon, realitzant una pràctica espacial més o menys independent del lloc. És un espai bastant desaprofitat, habitualment ocupat per pacients del *CS* –sobretot homes grans i amb una salut aparentment molt precària[90]– que surten a que els toqui l'aire, llegir el diari, o fumar[91], què és una activitat molt freqüent.

Tarda

A l'observació del mateix dilluns a la tarda -quan l'ombra dulcifica la banda de muntanya de Lesseps- són 3 les persones que ocupen l'espai. Novament, tan sols un avi que fuma, tot i tenir una traqueotomia visible al coll, utilitza un dels seients, en concret l'extrem dret d'un dels dos bancs existents. La novetat registrada en aquesta observació l'aporta un altre home gran a sobre d'una cadira de rodes –acompanyat per un cuidador d'uns 30 anys, d'aparença llatinoamericana– que comenta alguna cosa amb l'avi que seu al banc.

A més de la dimensió encarnada que explicita l'associació espacial d'aquest entorn amb persones grans i malaltes, també hi ha una sèrie d'objectes com ara: bastons, cadires de rodes, crosses, roba pròpia de la convalescència, i actors humans, com els cuidadors i cuidadores, que subrratllen una certa condició d'espai de cura o de repòs.

[90] La unitat d'hospitalització del CS té com a funció oferir tractament pal·liatiu i de confort a pacients amb càncer avançat o amb altres malalties inguaribles en fase terminal.

[91] En tres ocasions, pacients del CS amb un important grau de dependència em van demanar que anés a comprar-los tabac al Bar Plaza, ubicat a uns 100 metres de distància.

Imatge 40: 2E, cura i convalescència

Diumenge 10 de juliol de 2011

Matí

Malgrat la intensitat dels raigs del sol, cinc persones donen vida a l'espai. Un home gran amb problemes de mobilitat seu en el mateix extrem del banc ocupat en l'observació del dilluns a la tarda. Descalç, protegit amb una gorra, i amb les seves dues crosses recolzades a sobre del banc, passa l'estona prenent el sol. Al seu costat, una cuidadora –com de costum, d'aparença llatinoamericana– passeja una dona gran amb cadira de rodes mentre xerra amb una altra dona que possiblement sigui també cuidadora. Al mig de la vorera, lleugerament distanciat de la zona de bancs, un altre home amb cadira de rodes s'ha afanyat per situar-se allà on tot just un arbre proporciona l'única ombra d'aquest entorn.

Tarda

Ningú.

Conclusions de l'àmbit 2E

La cita de Jan Gehl utilitzada més amunt, que ve a dir que la vida entre els carrers és la gran atracció dels espais públics, em serveix com a punt de partença per a explicar aquest indret. L'observació realitzada demostra que més enllà d'uns trànsits molt menys intensos que els que s'esdevenen a la banda de mar –que ni tan sols em van semblar suficientment rellevants com per a representar-los en els mapes– , de vida de carrer, aquí n'hi ha ben poca.

Tanmateix, aquesta manca de vitalitat urbana, que posa importants entrebancs a les possibilitats d'èxit de la zona d'estada, es veu compensada per altres aspectes de la seva localització, pràcticament annexada i continguda en la façana d'un edifici singular d'usos sanitaris. Així les coses, els i les pacients del *CS* aprofiten la manca de competidors, per a gaudir d'un espai exterior que funciona quasi de manera exclusiva com a terrassa o pati propi. Un lloc on poder esbargir-se i dur a terme algunes pràctiques que no els són permeses a dins, com ara fumar.

Tot això ha consolidat l'associació espacial forjada aquí, que identifica aquesta àrea d'estada amb un lloc gairebé exclusiu per a persones grans, malaltes i convalescents. Un espai on són habituals les cadires de rodes, els bastons, els pijames, els cossos envellits pel pas dels anys i deteriorats per les malalties, o les cuidadores i cuidadors que acostumen a acompanyar a les persones amb major grau de dependència.

Àmbit 2F (Josepets i àrea de jocs infantils)

Introducció

L'altre gran element d'aquest entorn de Lesseps és l'església de la Mare de Déu de Gràcia i de Sant Josep, coneguda popularment com "els Josepets". Un edifici del segle XVII que va donar origen a la Vila de Gràcia i, de manera especial, a la plaça de Lesseps. A davant seu, s'hi desplega una superfície molt àmplia que confirma que la plaça ha guanyat molts metres per als vianants. El problema, però, d'aquestes grans superfícies guanyades són les seves característiques. Si bé és cert que l'espai és molt ampli, també ho és que hi ha un certa impersonalitat que, fora de la lògica dels trànsits, dificulta la seva utilització i apropiació. Es tracta d'una esplanada, amb un lleuger pendent, dominada per un paviment dur, on no hi ha gaires coses a fer, especialment en matins assolellats, quan sembla que les persones que travessen la plaça ho hagin de fer obligatòriament a corre-cuita, com qui fuig de la negativitat sensorial d'un espai sense lloc.

A escassos metres dels Josepets hi ha una de les dues àrees de jocs infantils[92] de la plaça. Es tracta d'un espai segregat per una tanca de metall gris –tret d'un tram del costat de la porta, on la calidesa de la fusta substitueix parcialment la fredor del metall– que pares i mares han criticat per la seva similitud amb una gàbia. Compta amb dos aparells per al joc. El més gros, que habitualment aplega el major nombre d'infants, és una estructura de fusta en alçada que simula una torre, a la qual s'hi pot accedir escalant una xarxa o bé enfilant-se per una plataforma inclinada. Des de dalt, és possible llençar-se per un tobogan o quedar-se al capdamunt, fabulant, xerrant, o jugant amb qui s'hi enfili. L'altre aparell és un mòdul anomenat "carrusel", una mena de roda giratòria a la qual hi poden pujar els infants, i on és habitual veure-hi cuidadores i cuidadors ajudant a la canalla a fer-la girar. Com a parc infantil, la superfície i la disponibilitat d'aparells semblen força reduïts, de fet, els dos elements per al joc acostumen a saturar-se de seguida en els moments de major freqüentació. A més a més, l'austeritat i simplicitat de l'espai dissenyat proporciona als nens i nenes un entorn per jugar-hi excessivament estandariditzat, limitat i previsible, on la prioritat no sembla el seu plaer i divertiment, sinó més aviat el seu control. De fet, la imatge de reclusió que transmet la metàfora de la gàbia utilitzada per alguns pares i mares no sembla gens excessiva en aquest cas. I, en efecte, aquest model d'espai infantil recorda molt a allò que Francesco Tonucci considera com un dels errors essencials del disseny d'aquesta mena d'entorns:

> Los parques son un interesante ejemplo de cómo los servicios son pensados por los adultos para los adultos y no par los niños, aunque oficialmente estos sean los destinatarios. Estos espacios para niños son todos iguales, en todo el mundo, al menos en el occidental, rigurosament nivelados, a menudo cercados y siempre dotados de toboganes, columpios y tiovivos (...). Un segundo aspecto inquietante es que son los adultos quienes indican qué juegos debe haber para los niños en estos espacios. Las instalaciones están pensadas para actividades repetitivas, triviales, como mecerse, deslizarse y girar, como si el niño se asemejase más a un hámster que a un explorador, a un investigador, a un inventor. (Tonucci, 2004: 27).

El pedagog italià troba que la situació dels infants a l'espai públic és significativa d'una ciutat molt desigual que se segueix projectant des del paradigma unitari de la ciutat moderna, on el subjecte de referència –el ciutadà mitjà, en paraules seves– és un universal adult, masculí i treballador. De fet, en comptes d'àrees de joc –que Tonucci considera que caldria eliminar del paisatge urbà– la seva proposta rau en l'anhel d'una ciutat més humana i inclusiva, on els nens i nenes hi tinguin cabuda i veu, i on les seves necessitats i desigs formin part, amb total

[92] Aquesta àrea de jocs no apareix en el projecte original que em va facilitar l'Ajuntament de Barcelona. La presió veïnal i la impossibilitat de construir l'àrea de jocs a l'àmbit 4, tot just en la superfície afectada per les obres de la L9, van ocasionar que s'improvisés aquesta altra localització.

normalitat, dels continguts i prioritats [93] del disseny urbà. Una reflexió seva inclosa en el llibre *Quan els infants diuen PROU!* descriu amb cura i precisió la seva perspectiva crítica:

> Hem d'acceptar que els llocs millor adaptats per jugar són els espais reals de la ciutat: les escales, els patis dels edificis, els parcs, les places, els carrers, els monuments... És a dir, els espais utilitzats per totes les ciutadanes i ciutadans. Per tant, s'ha de fer possible que els pugui utilitzar tothom, també els infants. (Tonucci, 2010: 37).

De fet, com es veurà més endavant, quan els infants ja són una miqueta grans i exigeixen més autonomia, alguns nens i nenes abandonen aquesta àrea de jocs, per anar-se'n a córrer i jugar a la gran superfície exterior, a la recerca d'uns divertiments i una llibertat que no troben en l'espai dissenyat per a ells i elles. D'aquesta manera, l'escalinata dels Josepets esdevé un element més divertit per pujar i baixar que no pas els aparells dissenyats *ad hoc*; el fanal monumental suposa un lloc imprescindible per a jocs com cuca amagar; i l'aparició d'un gos és capaç de desencadenar esdeveniments afectius, esclats de riure i emocions intenses.

Per aquest motiu, l'evident relació espacial de l'àrea de jocs amb la resta d'espais i artefactes urbans de l'entorn dels Josepets, trobo que pot resultar interessant incloure l'explicació de tot aquest sector de l'àmbit 2 en un mateix apartat.

Així doncs, les pràctiques espacials detectades a l'escalinata dels Josepets, al conjunt de bancs situats al costat del parc infantil, a la terrassa de la cerveseria *Plaza*, o a tota la superfície on tenen lloc els tránstis dels vianants d'aquesta banda de Lesseps seran explicades a continuació.

Observació per dies

Dilluns 4 de juliol de 2011

Matí

Àrea de jocs.

En aquest observació, amb els raigs del sol caient sobre el parc infantil, només hi vaig identificar 5 persones, 3 de les quals són adults. Mentre un nen juga en el carrusel amb qui sembla el seu pare, una nena seu amb els seus avis en el banc ancorat al

[93] Com he indicat en la nota anterior, el projecte de remodelació de la plaça Lesseps només contemplava una àrea de jocs. Va ser en el decurs del procés de participació que des del veïnat es va exigir un augment de la supefície dedicada als infants, ara bé, allò proposat des de baix, també van ser árees de joc dissenyades *ad hoc*, i no pas una ciutat inclusiva i plural.

mateix mur de l'area de jocs, on un conjunt de plantes i arbres proporciona una mica d'ombra i de verdor.

Terrassa cerveseria *Plaza*.

Dos homes, sense relació amb el que s'esdevé en l'area de jocs, prenen una consumició en l'únic racó plenament protegit de l'inclemència solar gràcies als para-sols del bar.

Bancs exteriors a l'àrea de jocs.

El sol impedeix que ningú segui en els bancs i, a diferència del que succeix a la terrassa del bar Plaza, aquí no hi ha cap element –ni un para-sol, ni cap tipus de vegetació, ni una pèrgola o una vela d'ombra– que el facin habitable. Tan sols l'arribada del capvespre permetrà que les persones puguin apropiar-se dels bancs i gaudir de l'espai públic amb uns ritmes més marcats per la calma, la contemplació o la conversa.

Escalinata Josepets.

Tampoc no hi ha ningú. Encuriosit per la descoberta de les tàctiques espacials identificades a la popa, m'hi enfilo fins al capdamunt i torno a trobar-me amb un catàleg molt similar de petjades juvenils. Xiclets enganxats al terra, grafits i dibuixos de tota mena –molts dels quals de contingut sexual– donen sentit a un espai on l'adolescència performa la seva identitat i descolonitza l'espai abstratce.

Trànsits.

Set persones es belluguen al voltant dels dos passos de vianants.

Un altre fenomen interessant té lloc a la banda de la vorera enganxada a la ronda on hi ha setze motocicletes estacionades que, d'alguna manera, donen compte de la temporalitat laboral que revela el ritme social dominant en aquesta hora del dia.

Tarda

L'assemblatge de l'espai no té res a veure amb l'observació feta només unes hores abans. Al matí tot aquest entorn estava banyat d'una llum molt intensa i, tret de comptades excepcions, l'única pràctica destacable eren els trànsits. Amb l'arribada del capvespre, però, la superfície hostil i dura del matí, pràcticament inhabilitada a causa de la insolació, es veu ocupada per seixanta-sis persones que habiten diferents racons.

Àrea de jocs.

En són setze, els infants que hi juguen, i dotze els acompanyants adults –nou dones i tres homes– que els vigilen, bé des de dins, bé des de l'exterior de la tanca. Cossos menuts, crits, corredisses, somriures i converses entre pares i mares donen compte d'una espacialitat alliberada dels constrenyiments que imposava la insolació del matí.

Terrassa cerveseria Plaza.

Tres taules ocupades i segregades per sexe. La contigüitat visual amb l'àrea de jocs permet que dues dones facin un cafè assegudes en una de les taules mentre els seus fills es diverteixen a l'àrea de jocs.

Imatge 41: L'escalinata dels Josepets, marge i espai d'expressió juvenil

Bancs.

La disposició de tres fileres de bancs orientats a l'escalinata dels Josepets sembla, com a mínim, estranya des del punt de vista d'un espai públic potencialment veïnal i convivencial, on pugui tenir lloc l'encontre i la conversa, és a dir, on el malaguanyat capital social de la plaça es pugui tornar a acumular. Les persones assegudes tan sols tenen accés visual a la part posterior dels caps d'aquells i aquelles que hi seuen a davant, o a la visió monumental dels Josepets. Atès que en aquest indret el major dinamisme de l'activitat urbana es concentra bé en la zona de trànsits, bé en l'àrea de jocs, és molt comú veure-hi com algunes persones seuen de manera menys convencional –fonamentalment situant-se de costat en una de les puntes– per tal de fer la seva estada una mica més entretinguda.

Imatge 42: Dues dones assegudes de biaix per tal d'observar les anades i vingudes a la plaça

Resulta estrany que havent-hi una àrea de jocs a tocar, l'orientació dels bancs se'n desentengui, la qual cosa dificulta que pares i mares els puguin utilitzar, si pretenen vigilar alhora els moviments de la canalla. Tot i així, cinc dels sis bancs estan ocupats per onze persones.

En el 2F1 seuen dues dones grans que passen l'estona. El 2F2 és buit. El 2F3 l'ocupen tres avis –dues dones i un home–. Al 2F4 s'hi estan dues dones grans, una s'ha col·locat de tal manera que pot observar què succeix a l'àrea de jocs, mentre l'altre passa l'estona. En els 2F5 i 2F6 tres mares joves han aconseguit un ordre corporal que els permet mantenir una conversa cara a cara. Mentre dues seuen en l'extrem del banc per tal de situar-se a tocar, la tercera seu, d'esquenes als Josepets, a sobre d'un cotxet infantil.

Escalinata Josepets.

Dotze persones habiten diferents racons de l'escalinata. A sota, dos nens relacionats amb el grup de mares que seuen en els bancs (2F5 i 2F6) salten i corren en els primers esglaons. Ara bé, potser el fenomen més interessant d'aquesta observació té lloc al capdamunt de l'escalinata. 10 adolescents protagonitzen una apropiació espacial molt interessant. Arrambats a la façana principal de l'església, la parella que es petoneja, els tres amics que xerren asseguts en semicercle, o les cinc noies que mantenen una conversa a l'extrem dret –també assegudes de tal manera que la conversa cara a cara sigui possible– tornen a revelar les preferències que en matèria d'espai públic caracteritzen als adolescents. Tal i com advertia Lefebvre[94] (1991), les diferències emergeixen en els marges de l'espai homogeneïtzat, ja sigui en forma de resistències o en forma d'externalitats heterotòpiques, com succeix aquí o a la popa. Sobretot, perquè allò diferent acostuma a ser el que queda exclòs en les perspectives normatives. L'espai públic de Lesseps, pensat per a gaudi d'una entitat aparentment universal com són "els veïns", torna a cometre l'error d'adreçar-se a un subjecte unitari que descura les diferències. D'aquesta manera, l'alteritat juvenil, orfa d'espais no institucionalitats que reconeguin, acceptin, i fins i tot estimulin les seves diferències, torna a apropiar-se d'un espai de marge, allunyat, elevat i distanciat de la normalització, l'hegemoneïtzació de l'espai públic mes central a la plaça. Allunyant-se de l'espai hegemònic, de les zones d'estada projectades des del poder adult, els adolescents –situant-hi els seus cossos, els seus desitgs, els seus afectes i les seves músiques– s'apropien performativament dels racons menys regulats. En aquest cas, els adolescents resignifiquen l'escalinata dels Josepets d'una manera molt similars a com van fer a la popa, generant un assembaltge espacial en què prevalen les seves normes. Mentre ells i elles hi són, les seves formes de relació, les seves pràctiques i la seva afectivitat deefineixen els sentits dels racons que habiten. Evidentment, tal i com he descrit en l'observació del matí, les tàctiques espacials habituals, com ara grafits i dibuixos, proliferen en aquesta mena d'indrets, modificant la pell pretesament neutra de l'espai.

[94] "Differences endure or arise on the margins of the homogenized realm, either in the form of resistances or in the form of externalities (lateral, heterotopical, heterological). What is different is, to begin with, what is excluded". (Lefebvre, 1991: 373).

Zona trànsits.

A més de les persones que es belluguen al voltant dels passos de vianants, més que no pas al matí, la principal diferència registrada en aquesta observació es produeix al bell mig de la zona de trànsits on sis infants juguen a la goma, fora de l'àrea de jocs. Com es pot observar en la fotografia, aquesta apropiació es converteix en el principal atractiu visual que troben algunes de les persones grans que ocupen els bancs.

De nou, aquesta imatge confirma els pressupòsits més performatius de l'espai públic. Són els modes d'habitar l'espai els que ajuden a definir la seva condició processual, de tal manera que, en un tres i no res, una plaça dura, impersonal i avorrida pot experimentar una altra manera d'assemblar-se, convertint-se en el lloc apropiat per aturar els ritmes dominants la ciutat i jugar-hi. Per altra banda, el nombre de motocicletes estacionades també ha minvat de setze a cinc.

Imatge 43: Infants jugant fora de l'àrea de jocs

Diumenge 10 de juliol de 2011

Matí

Àrea de jocs.

Lluny de la cridòria i les corredisses de la tarda del dilluns, aquest matí tan sols identifico una nena que hi juga tota sola. Mentre es disposa a llençar-se des del tobogan, des de fora, qui sembla el seu pare observa els seus moviments.

Terrassa cerveseria *Plaza*.

Dues parelles que ocupen dues taules prenen quelcom a recer dels para-sols.

Bancs.

No hi ha ningú que s'hagi atrevit a ocupar-los.

Escalinata Josepets.

Vin-i-una persones –de les quals, divuit en són grans– pugen l'escalinata en direcció a la missa de diumenge. El mateix indret que dilluns a la tarda semblava ser l'espai de l'alteritat juvenil, aquest matí s'acobla de manera aliena a qualsevol fenomen d'apropiació adolescent. Els cossos joves que inscrivien unes pràctiques no esperades en un espai de marge, han estat substituïts temporalment per un reguitzell de persones grans que s'hi belluguen molt a poc a poc. Així, l'escalinata, lluny de suposar l'artefacte urbà que facilita l'apropiació i, per tant, la posada en escena de les agències juvenils, torna a ser un element que permet integrat en l'agència espacial de l'església.

D'alguna manera, aquesta observació posa de manifest que l'anàlisi de l'espai públic no es pot reduir a una dialèctica matemàtica d'estratègies i tàctiques. En efecte, que un espai sigui utilitzat de manera poc convencional no vol dir que les pràctiques concebudes hi desapareguin. Al contrari, es torna a fer evident que hi ha moltes maneres possibles d'acoblar l'espai. La multiplicitat de maneres d'habitar, d'interessos i desigs, els comportaments i codis desplegats, els artefactes mobilitzats i l'heterogeneïtat de les temporalitats permeten múltiples agençaments espacials. Així, l'escalinata pot continuar sent un repte per a les persones grans amb problemes de mobilitat, o l'espai d'apoderament adolescent, sense que cap perspectiva essencialitzada de l'espai hi hagi de prevaler. D'alguna manera, aquests dos assemblatges de l'escalinata –tres, tenint en compte l'apropiació infantil que també vaig poder registrar en les observacions– validen la tesi de Kärrholm (2005) per a qui, la inclusivitat en l'espai públic està clarament relacionada amb les seves possibilitats per assolir un cert grau de complexitat espacial:

> My assumption would then be that the publicness of a place could be seen in terms of territorial complexity. Several territorials orders also indicate several

> possibilities. The danger of an exclusive, one-sided use does not just lie in territorial homogenisation (of one territory becoming more and more exclusive), but in a one-layered territorial order and a place lacking superimposed territorial layers (...) The terrirorial complexity supports accessibility and multi-use. (...) The places that seem complicated in everyday life are actually often characterised by *lack* of territorial complexity. (Kärrholm, 2005: 109-111).

En efecte, quanta més multiplicitat aguanta un espai, més possiblitats hi ha d'encabir-hi una heterogeneïtat d'actors i de pràctiques i, per tant, d'incloure-hi trajectòries, usos i formes de relació diverses.

Zona trànsits.

14 persones –12 grans– avancen cap a l'església i tornen a posar en escena la missa de diumenge, així com l'envelliment manifest dels i les fidels. En relació a les motocicletes, no n'hi ha cap d'estacionada.

Tarda

Àrea de jocs.

A diferència de la solitud de la nena que hi jugava al matí, la tarda de diumenge torna a exhibir una àrea de jocs atepeïda de canalla, pares i mares. Vint-i-tres infants –tretze nens i deu nenes) i setze adults (nou dones i sis homes) omplen l'espai.

Terrassa cerveseria *Plaza*.

Disset persones, fonamentalment joves ocupen les set taules disponibles. A més de tornar a identificar gent jove en una terrassa de bar, un altre fenomen interessant es produeix a la taula ocupada per tres adults joves, on una de les dones alterna la conversa amb el control visual de l'àrea de jocs.

Bancs.

Dotze persones ocupen cinc dels sis bancs que restaven buits durant l'observació del matí.

En el 2F1, quatre jubilats habituals de la plaça xerren mentre prenen la fresca. El 2F2 és buit. En el 2F3 seuen dues persones. En primer lloc, una àvia seu de costat a l'extrem dret del banc, per tal de poder atendre als trànsits que s'hi esdevenen. En segon terme, un home llegeix una revista sense interaccionar amb l'àvia. En el 2F4 es produeix la mateix combinació d'una dona gran i un home jove observada al 2F3. En aquest cas, però, sí que es produeix una interacció focalitzada en forma de conversa que obliga a la dona a seure de manera poc convencional per tal de poder mirar a la cara del seu interlocutor. Al 2F5, una mare, també forçada a seure de costat, li refa una trena a qui sembla la seva filla, mentre aquesta xerra amb un noi que pot ser el

seu germà. Finalemnt, al 2F6, un home de mitjana edat passa l'estona observant els trànsits dels vianants.

Escalinata Josepets.

Amb la presència de nou adolescents l'escalinata torna a agafar l'assemblatge d'un espai juvenil.

Al capdamunt, situats a l'extrem dret, s'hi estan cinc joves asseguts conjuntament, tot i que mantenint dues converses segregades per sexe. Xerren i fumen i, gràcies a un telèfon mòbil, escolten música.

També al capdamunt, però a l'extrem esquerre, una parella troba el lloc idoni per a fer-se en petons i acaronar-se, lluny de la profilaxi sensual i afectiva que la mirada adulta i moderna imposen en l'espai hegemònic. A la part inferior, hi seu una altra parella que, tot rient, fan petar la xerrada.

Zona trànsits.

Pel que fa als trànsits, set persones travessen la plaça per aquest cantó. Cap motocicleta és estacionada.

Conclusions de l'àmbit 2F

L'estratègia espacial, tal i com recull la memòria del procés participatiu, volia recuperar l'espai existent davant dels Josepets, per tal que l'antiga "plaça-saló" originària es pogués reviscolar d'alguna manera. Cal recordar que la plaça de Lesseps històrica, desfigurada l'any 1958 per la seva fusió amb la plaça de la Creu, era morfològicament un rectangle allargat que s'estenia des de l'escalinata dels Josepets fins a ben entrat Gran de Gràcia, allà on una marquesina del Metro marcava el seu límit.

Doncs bé, recuperar aquell espai jerarquitzat per l'església dels Josepets, aconseguir guanyar el màxim d'espai d'us veïnal i tornar a comptar amb la fluïdesa de l'eix mar-muntanya –que simbolitzava la relació històrica de Lesseps amb la Vila de Gràcia– va capitalitzar l'estratègia espacial.

La prioritat espacial, doncs, se situa novament del costat dels trànsits, tornant a posar de manifest la potència topològica de Lesseps. Un clar indicador material d'aquesta prioritat es percep en la duresa dels paviments utilitzats, la qual cosa contrasta amb els tapissos de gespa de l'entorn de les Cases Ramos amb què, d'alguna manera, es pretenia instigar de la funció d'estada.

Novament, com a la resta d'espais descrits, la representació de l'espai fa ús de gestos arquitectònics, com les recorrents catifes de bassalt, que subrratllen l'eix mar–muntanya fins als accessos del metro, tot orientant als vianants.

Pel que fa a les pràctiques espacials identificades, els matins estan clarament condicionats pels ritmes naturals i socials detectats. A l'estiu, la insolació fa molt difícil que la gent pugui habitar aquest entorn, reduïnt-se les possibilitats de l'estada a aquells racons que compten amb algun tipus de protecció, fonamentalment la terrassa del bar Plaza. Pel que fa als ritmes socials, la presència d'un gran nombre de motocicletes estacionades a la vorera, o una menor intensitat dels trànsits de vianants, donen compte d'uns ritmes urbans inscrits d'alguna manera en el temps de la producció social. I aquest temps sembla tenir també una representació en la manera de caminar, més accelerada que no pas a la tarda.

A la tarda es pot contemplar el revers dels ritmes naturals i socials esmentats. En primer lloc, l'ombra torna habitable aquest entorn, i permet que les persones ocupin els diferents espais. El ritme s'alenteix i la ciutat sembla humanitzar-se d'acord amb un temps més propi de la reproducció social. La representació que els arquitectes entenen com un tot, "com una arquitectura", és esquaterada i apropiada segons les necessitats, les possibilitats i els desigs.

Així doncs, l'àrea de jocs es converteix en un formiguer infantil ple de sorolls i de moviments. Endins i enfora, s'hi apleguen els adults, cosa que permet palesar com la cura dels infants segueix sent fonamentalment una responsabilitat femenina. Essent majoritàriament dones les persones que acompanyen als infants.

La zona de bancs[95] és ocupada bàsicament per gent gran que passa l'estona, molts dels quals acostumen a passar el matí a l'entorn de les Cases Ramos. Avis i àvies que trien el seu lloc d'estada en funció de la posició del sol. No obstant això, també acostuma a haver-hi adults asseguts –en la seva majoria mares– que hi seuen en cas que la seva canalla vulgui jugar fora de l'àrea de jocs. És en relació a les necessitats i els desigs d'aquests infants que ja no suporten els constrenyiments de la "gàbia", com el gest arquitectònic representat per una torre d'enllumenat monumental s'apropia i esdevé un element clau per amagar-se.

Els adolescents se situen en els marges, fonamentalment al capdamunt de l'escalinata dels Josepets, on té lloc el principal fenomen d'apropiació espacial. Una altra vegada, tornen a aparèixer les marques territorials que identifiquen els espais de l'adolescència. Així, un munt de grafits –molts dels quals n'han estat netejats en una lluita estèril i inútil– celebren la diferència, la sexualitat, el coit, l'imaginari genital,

[95] La disposició dels bancs, que dificulta l'encontre i que les persones puguin entaular una conversa, recorda aquella cita de Richard Sennet (1997) que venia a dir que a l'espai públic contemporani l'ordre significa falta de contacte.

tot erotitzant l'escalinata. Paradoxalment, aquest espai de desig es produeix a les portes d'una església catòlica. Ara bé, la dimensió normativa de l'espai públic tampoc no ho hauria tolerat a peu de plaça. En paraules de Joan-Carles Mèlich (2010), l'erotisme s'escapa dels marcs, és allò que no hi pot ser integrat, allò que els trenca i els esquerda, per la qual cosa s'expressa allà on l'espai pot produir-se accentuant les diferències. Amb tot, com he assenyalat més amunt, aquesta erotització no converteix l'escalinata en un espai exclusiu de desig i agències adolescents. La lògica binària de l'estratègia vers la tàctica de Certeau no serveix per explicar la complexitat de l'escalinata. Com es pot observar en el plànol del matí del diumenge, amb una altra temporalitat, aquesta segueix funcionant com a part d'un espai religiós. Així les coses, desobeïnt un mecanisme típicament modern com és la voluntat de purificació i de classificació dels fenòmens en espais i reïalmes separats, el món en comú de Lesseps es construeix mitjançant aquests acoblaments híbrids, múltiples i de temporalitats heterogènies en què, la dèria moderna per classificar, ordenar i separar, no acaba de funcionar. Heus aquí la inclusivitat espacial. Sens dubte, aquest és un aprenentatge molt revelador per pensar i problematitzar les maneres hegemòniques de fer ciutat i, sobretot, la pràctica del disseny dels espais públics. Les observacions posen de manifest que el disseny encara és poc sensible a la integració de perspectives de major complexitat que, en comptes de definir un ventall d'usos possibles amb una distribució molt rígida, haurien d'esmerçar més esforços en reconèixer i possibilitar una realitat més híbrida, manipulable i, sobretot, múltiple, que fes possible la convivència de diferents formes de la realitat espacial en un món comú.

Àmbit 3.
Zona biblioteca

> Ferros, carcasses, macolinades… la 'Plaça de la Ferralla' (*Bloc d'en Christopher,* 30 d'octubre de 2008)
>
> Cuando todo este malestar de la cultura-turístico-deportiva hodierna (podemos articular los tres términos *ad libitum*) va creciendo, exasperante, ¿qué hacer entonces? Entonces, los políticos llaman al artista para que aplique su bálsamo en la herida piel de la ciudad, erigiendo señales artísticas que distingan y realcen los espacios públicos. (Duque, 2011: 71).

Imatges 44: Ornamentació. Pal·li, canal de Suez i jardinera elevada

Introducció

Des de l'avinguda de la República Argentina fins a l'avinguda de Vallcarca s'estén un dels espais de major amplitud de Lesseps. Una àrea de 3.096 m², amb un protagonisme evident de la biblioteca Jaume Fuster (BJF) –el principal generador de diversitat d'aquest entorn– que, a més a més, suporta la major càrrega d'estructures ornamentals de tota la plaça. Tal i com vaig explicar en capítols anteriors, la recepció crítica amb què una part important del veïnat va entomar tot aquest ventall d'elements escultòrics i representacionals –abans inclús que la plaça s'inaugurés–, desencadenaria l'esquerdament del consens construït al voltant del procés participatiu i reobriria la controvèrsia de Lesseps, generant una forta divisió veïnal que encara ressona avui dia.

El pal·li[96], la gran biga-font[97], la jardinera elevada, i una de les columnes de llum de 17 metres d'alçada –amb les quals els arquitectes pretenien crear (sic) o reforçar llocs singulars de la plaça–, conformen el repertori gestual amb què Albert i David Viaplana van voler representar alguns elements de l'espai. Tanmateix, a mesura que s'enllestien les obres, i com més avançava la irrupció d'aquesta gestualitat en el nou paisatge de la plaça, el rebuig, l'estranyament i la indignació augmentaven entre el veïnat. És a dir, la representació innovadora i avantguardista de l'espai topava a peu de plaça amb les negociacions pròpies de la seva dimensió viscuda, cosa que, en aquesta ocasió, es va traduir en l'astorament d'un sector veïnal davant d'aquesta formalització física.

Per més que anteriorment ja hagi abordat la dimensió mediàtica de la plaça, trobo important tornar-hi breument per tal de subrratllar alguns dels elements de la controvèrsia que s'inscriuen en aquest àmbit d'observació.

Les primeres expressions del desencís veïnal esclatarien públicament a l'estiu de 2008, mitjançant la publicació d'un manifest veïnal que aplegava una sèrie d'esmenes a "la realitat de la nova plaça", entre les quals hi figurava un fort qüestionament de l'ornamentació existent:

> Per què aquest mobiliari urbà (llums, jardineres...) tant decadent i desordenat com la mateixa plaça? Entre muntanyes russes, jupes de camell, bonys i fanals inclinats, caminarem tots torts!!! Per què aquesta estructura (pal·li) decorativa que no serveix per res? Els temps estan canviant i l'ornamentació ja ha passat a la història (Comissió Amics de la Ciutat i del barri de Gràcia (2008).

[96] Un cub de 28 metres d'alçada amb el que es representa el lluernari del vestíbul de l'estació de metro de la línia 9, que hi haurà a l'altra banda de la plaça.

[97] Que representa i simula el canal de Suez, travessa la calçada per l'aire, portant aigua en sentit mar–muntanya, i que la vessa en una mena d'estanc, a tocar de la façana est de la biblioteca.

Al cap de poc temps, el debat s'estenia i arribava a les pàgines de l'*Independent de Gràcia* i, tot d'una, saltava a la resta de diaris de major difusió de la ciutat. D'aquesta manera, l'esfera pública que proporcionaven aquests mitjans de comunicació es convertia en la xarxa que va sostenir i amplificar la reobertura de la controvèrsia, al si de la qual els diferents actors implicat tractarien de guanyar legitimitat per a les seves posicions. Així doncs, un sector molt important de veïns i veïnes bombardejaven la premsa amb cartes en la quals s'hi atacava sense contemplacions la representació arquitectònica de la plaça. Alhora, polítics i tècnics municipals s'afanyaven a fer créixer i estabilitzar la representació d'una nova plaça, la principal virtut de la qual seria l'enterrament definitiu del *nyap* de Lesseps. Mentrestant, cridats pels mitjans, els autors del projecte havien de fer mans i mànigues per explicar-se, aclarir el significat dels elements ornamentals projectats, així com les raons que justificaven la seva formalització.

Per entendre la dinàmica de tot aquest foc encreuat és important centrar l'atenció en una de les assumpcions que des de l'ANT s'han defensat de manera més aferrissada, a saber, la capacitat d'agència dels objectes. La teoria de l'actor-xarxa (ANT) entén que l'acció no és necessàriament un atribut intencional, és a dir, no es defineix per la seva voluntarietat, i sí pels seus efectes en altres actors. Així doncs, si s'assumeix aquest principi teòric segons el qual qualsevol element que modifiqui un estat de coses, introduint-hi alguna diferència, es converteix en un actor, no sembla gens descabdellat considerar que les escultures metàl·liques de Lesseps siguin actors d'un món comú que tot just es començava a estabilitzar. D'aquesta manera, en comptes d'estudiar-les com a representacions, com a meres peces de metall portadores de significats que hagin de ser explicades segons la seva qualitat simbòlica, convé acceptar que són agents en tota regla. En efecte, assumint aquest principi de relacionalitat híbrida, les escultures de la plaça, com a actors no humans, serien qui primerament faria saltar l'espurna, una vegada varen emergir com elements de discòrdia. Abandonant la lògica representacional que condemna els objectes al paper de simples convidats de pedra, els elements ornamentals que en la representació de l'espai de la plaça Lesseps es podrien caracteritzar per una suposada riquesa metafòrica, en l'espai viscut esdevenen mediadors i possibilitadors de noves situacions. Arribant, com succeeix en aquet cas, a reobrir la controvèrsia del procés de la remodelació de la plaça, fragmentar la plataforma veïnal i qüestionar un model de participació ciutadana.

Pràctiques espacials

Així les coses, un cop assenyalades les tibantors generades per la representació de l'espai, explicaré quines han estat les pràtiques espacials observades, utilitzant el mateix esquema que en la resta d'àrees d'observació.

L'estratègia espacial d'aquest àmbit cercava diferents objectius. Per una banda, guanyar superfície per als vianants i reduir l'espai ocupat per vials de trànsit rodat. Per l'altra, assolir la connectivitat amb el corredor verd[98] de l'avinguda de Vallcarca, i fer d'aquest àmbit de la plaça un espai de transició entre l'esmentat corredor i la banda de mar de Lesseps –on s'hi troben els accessos al Metro i diferents parades d'autobús. També, es buscava que els tres edificis públics existents en diferents illes de la banda de muntanya, l'església dels Josepets, la biblioteca Jaume Fuster i el CEIP Rius i Taulet estiguessin ben connectats, afavorint una polaritat cívica i cultural a la plaça.

A més a més, consultant la memòria de *la Modificació del Pla General Metropolità* (MPGM, des d'ara) es pot llegir amb claredat que, inicialment, la prioritat estratègica d'aquest àmbit no era l'estada, ja que, aquesta funció de la plaça es concentrava en la gran àrea ajardinada de la banda de mar. Per aquest motiu, com passa al voltant dels Josepets, els paviments de l'àmbit 3 són majoritàriament durs. D'alguna manera, s'entenia que aquesta mena de superfície era l'adient per a un espai on primaria la circulació de vianants que es desplaçarien entre els diferents modes de transport, l'escola, la biblioteca, etc. A més a més, el subsòl està ocupat pel túnel de la ronda, la qual cosa que impossibilitava l'arrelament d'arbres o gespa. De fet, aquesta va ser una de les qüestions que els arquitectes de la plaça em varen transmetre amb més intensitat quan els vaig poder entrevistar:

> Hi ha molts llocs que no hi ha quatre dits de terra, i així és impossible plantar-hi arbres, ni gespa, ni res. A vegades, la llosa, l'estructura de sota, està a 10 cm. i amb un pam de terra no hi ha manera de plantar verd (Albert Viaplana, arquitecte).

Abans de posar fil a l'agulla, vull aclarir que la descripció dels diferents espais d'aquest àmbit té en compte la seva organització zonal en el planejament. En primer lloc, abordaré el sector que acull les estructures ornamentals[99]: les zones de trànsits, el tapís de gespa delimitat pels bancs, i la terrassa del *Caffè Fiorino*. Posteriorment, la superfície[100] existent davant de la façana principal de la biblioteca, on hi ha la porta

[98] L'operació del corredor verd de Vallcarca forma part de la *Modificació del Pla General Metropolità Avinguda Hospital Militar-Farigola* (Ajuntament de Barcelona, 2002), una actuació que pretenia convertir l'eix central del barri en una mena de boulevard. Des de la plaça Lesseps fins al Viaducte de Vallcarca, aquesta modificació del PGM implica l'eixamplament del carrer i l'enderroc d'algunes finques emblemàtiques com ara l'Ateneu Popular de Vallcarca o la Casita Blanca. Aquesta operació s'ha vist també com una iniciativa adreçada a iniciar un procés d'expulsió del moviment okupa de Vallcarca, mitjançant actuacions de caràcter higienista en un barri que, en part, havia lograt escapolir-se d'alguns dels efectes normatius del model Barcelona.

[99] Qualificat en la MPGM com "Parcs i Jardins urbans de nova creació de caràcter local". (Ajuntament de Barcelona, 2005).

[100] Que la MPGM cataloga com a "via cívica", la mateixa qualificació que el corredor de Vallcarca. (Ajuntament de Barcelona, 2005).

d'accés i la terrassa del bar de la mateixa BJF, dos petits tapissos de gespa amb bancs per seure a banda i banda i l'àrea de jocs infantils.

Observació per dies

Dilluns 4 de juliol de 2011

Matí

Com succeeix en la resta d'àmbits, és el sol amb la seva capacitat d'agència el principal condicionant dels ritmes i les intensitats d'ús de la plaça. Així doncs, les principals pràctiques espacials identificades en un matí d'estiu com aquest són molt minses, pura dispersió. Manquen ombres i són poques les persones que gosen utilitzar aquesta àrea de Lesseps. La majoria hi travessen a corre-cuita, i les poques persones que opten per l'estada seuen en algun dels escassos enclavaments existents al recer d'una ombra.

El primer punt d'observació coincideix amb la que, amb permís del carrer de la Riera de Vallcarca, sembla ser l'única façana residencial i comercial de tot aquest indret. Una finca on es localitzen una cafeteria de la cadena *Fiorino* i una sabateria de barri. Aquí, les estratègies espacials dominants a la plaça es combinen fonamentalment amb l'estratègia que hi desplega la cafeteria; un conjunt de quatre de les seves taules proporciona la trobada i la comunicació sota un parell de para-sols que protegeix la clientela.

Terrassa cafè

La terrassa del *Caffè Fiorino* és l'únic lloc de tota aquesta àrea on coincideixen més de dues persones assegudes amb relativa proximitat. Tres de les quatre taules disponibles estan ocupades. En efecte, la cafeteria mobilitza una sèrie d'artefactes i convencions que permeten atreure-hi gent, fonamentalment jove. Així doncs, les taules i cadires, la possibilitat de prendre una consumició, els dos grans para-sols i la disposició de les cadires vers la comunicació, possibiliten un dels pocs indrets habitables sota l'inclemència solar. En aquest moment s'hi estan tres parelles, totes tres joves.

La taula 1 està ocupada per un noi i una noia que s'acosten a la trentena. Tenen dues motxilles al terra i, aparentment, l'estètica els assenyala com a turistes. Ella sembla qu escrigui en un telèfon mòbil i ell passa fotografies en una càmera digital. A la taula 3, dues noies que tampoc deuen aribar a la quarantena fan petar la xerrada. Al seu torn, a la taula 4, un noi i una noia també d'aparença turista prenen uns refrigeris, mentre les seves pertinences més significatives –una guia de

Barcelona, una càmera de fotos i un pot de crema solar– resten damunt de la taula quasi com si conformessin un bodegó turístic.

Trànsits mar-muntanya

El següent punt d'observació es troba en l'eix de trànsits muntanya-mar de l'avinguda República Argentina. Identifico tres persones desplaçant-se en sentit mar, un matrimoni jove que empeny dos cotxets per a nadons i una dona adulta que carrega una bossa de la compra.

Tot i així, la pràctica més destacable què puc registrar en aquest eix està protagonitzada per una colla de no humans. Una part important de la vorera és objecte d'apropiació d'un seguit de motocicletes. En aquesta observació n'hi ha vuit d'estacionades, apropiant-se de l'espai i tornant a subrratllar el protagonisme dels no humans en l'espai urbà. En efecte, els no humans són una mena de conciutadans silenciosos que, amb la seva presència, fan palesa la necessitat de perspectives més híbrides que sàpiguen incorporar els objectes i les coses a l'àmbit de la planificació urbanística, els processos de disseny de la ciutat i, també, a l'anàlisi dels processos de producció de l'espai.

Illa Verda

L'estratègia dels trànsits, recolzada en uns paviments durs, es veu matisada per un espai verd –aconseguit gràcies a la fermesa veïnal[101]– que tempera la duresa de la plaça alhora que possibilita altres usos i una relació tàctil i sensorial amb l'espai físic ben diferent a la que prefiguren els paviments durs.

Gespa

En aquesta observació identifico cinc persones a la gespa –assegudes o dretes– i altres tres que seuen en algun dels bancs existents al llarg del seu perímetre.

És important parar l'atenció en el fet que totes les persones que hi ha a la gespa s'estan relativament a prop de la font ormanental. Un punt d'atracció en què la presència de l'aigua, la frescor de la gespa i la remor de la font actuen com a mediacions materials i sensorials positives per a l'estada.

Per una banda hi ha dos "espigoladors urbans", dos homes d'aparença romanesa que no deuen arribar a la quarantena. S'estan asseguts l'ú davant de l'altre fumant-se una cigarreta sota l'ombra d'un arbre. Són els seus cossos, les seves robes i les seves pertinences, especialment els enginys amb què transporten la ferralla, allò que inscriu en l'espai de Lesseps un paisatge encarnat de la precarietat i la misèria urbana que des de 2008 s'ha estès arreu de la ciutat.

[101] "Con la entrada de los actores apareció el césped. Primero en el lado mar. Más tarde en el lado montaña". (Viaplana, 2009: 13).

Imatge 45: Una colla de nens observa un company que s'ha endinsat en la font

Molt a prop, un altre parell d'homes que voregen la seixantena observen la font ornamental. Aparentment jubilats, un es mira el salt d'aigua, mentre l'altre centra la seva mirada en el vas.

Mentrestant, un nen d'uns set anys introdueix els seus braços en l'aigua, una pràctica que fa ressonar una apropiació espacial molt característica de l'estiu a Lesseps, el joc i fins i tot el bany dels infants en la font ornamental.

Bancs

Pel que fa als bancs, dels onze existents al voltant d'aquest espai ajardinat, tan sols tres estan ocupats, tots tres de manera individual.

El 3A1 l'ocupa un home d'uns quaranta anys que seu en el seu extrem dret. Tot just l'únic racó que gaudix d'ombra. Amb els braços i les cames encreuades observa els trànsits que tenen lloc entorn dels dos passos de vianants que té més a prop: el que comunica Gran de Gràcia amb República Argentina i el que connecta la banda de Sant Gervasi amb la de Gràcia. Al 3B1 seu un home d'uns cinquanta anys, aparentment un turista que, protegit per un barret de palla, observa els pocs trànsits existents amb una posició corporal de descans. És l'únic que s'atreveix a ocupar un seient a mercè del sol. Mentrestant, al 3B7 s'hi està una dona d'uns seixanta anys que, arrambada a la dreta del banc, ocupa els tros de seient en què l'ombra d'un arbre fa el banc habitable. Tot i tenir un diari recolzat sobre les cames, els seus ulls estan més

pendents dels moviments que tenen lloc a la plaça que no pas de les pàgines del periòdic.

Àrea de trànsits transversals

Tornant als paviments durs, la principal àrea de trànsits d'aquest àmbit discorre de manera transversal, vinculant els passos de vianants esmentats més amunt amb la BJF, l'avinguda de Vallcarca i la Travessera de Dalt.

Bancs

Es tracta d'una superfície molt àmplia que demostra amb escreix que Lesseps ha guanyat espais molt amplis i diàfans per als vianants. A més a més, compta amb sis bancs orientats a muntanya, és a dir, a la zona on s'esdevenen aquests trànsits, tot i que quatre dels sis en són de doble cara i també miren a mar, cap al trànsit rodat.

Aquesta filera de bancs està totalment desprotegida i, en aquest moment, tan sols un home gran ocupa un banc, el 3C5. Ara bé, només s'hi està durant un parell de minuts, just el temps necessari per recuperar forces i continuar el seu camí. És important tenir en compte que el pendent d'aquest sector és considerable i que moltes persones grans han de descansar en algun dels seients disponibles per tal de fer més passadors els seus trajectes.

Pel que fa als trànsits, són divuit persones les registrades desplaçant-se per aquesta banda de la plaça.

En sentit muntanya, i amb la BJF com a centre de gravetat, avancen sis persones; dues dones que s'acosten a la quarantena, una parella molt jove acompanyada d'una nena petita i, també, un adolescent que carrega una motxilla a l'esquena.

En sentit mar, i amb el pas de vianants que travessa el primer tram de l'avinguda de Vallcarca com a referència, identifico cinc persones més. Dues parelles, aparentment turistes, que acaben de travessar el pas de vianants, i un jubilat que camina amb pas ferm.

També en sentit mar, però adreçant-se al pas de vianants que connecta les bandes de muntanya i mar de la plaça, avança un home gran amb qui poden ser els seus néts –un nen i una nena–. Mentre caminen es mullen amb una ampolla d'aigua per tal de combatre la calor.

Tot just en el pas de vianants sis persones s'esperen a que el semàfor es posi en verd. Són cinc dones i un home, totes joves tret d'una dona que encara no s'acosta a la seixantena.

Exterior biblioteca

Tal i com assenyalava al començament d'aquest capítol, la BJF és el gran generador de diversitat d'aquest àmbit. Un espai que hi atreu gent de tota mena i que manté una relació evident amb allò que succeix "extramurs". Bona part dels trànsits que suporta aquesta àrea tenen a veure amb la presència de la BJF –que rep uns 2000 visitants cada dia– i que gaudeix del capital social que li manca a la plaça. Un dels fenòmens més interessant de l'espacialitat d'aquest indret té a veure amb un curiós procés d'hibridació. Les estratègies espacials dominants en aquest sector de Lesseps i en l'interior de la biblioteca hibriden més que no pas es juxtaposen. Així és que, n'hi ha qui tot transitant per Lesseps decideix entrar-hi, o qui des de dins es dedica a observar allò que s'esdevé fora. Moltes persones es refugien en el seu interior a la recerca de confort tèrmic i/o companyia, bé en els sofàs del vestíbul, o a la sala de revistes i diaris. Però, també, n'hi ha qui n'ha fet del bar de la biblioteca el bar de Lesseps, o qui s'hi endinsa per tal de fer servir uns lavabos inexistents al carrer. Altrament, és habitual veure-hi estudiants que surten a airejar-se a la plaça, a estirar les cames, xerrar, fumar, o seure a la gespa, sense que estigui gaire clar quins són els límits en una àmplia superfície que aplega els atributs ambivalents d'un espai llindar. Existeix, doncs, una continuïtat espacial que ha fet que alguns arquitectes es referissin a la BJF com la "plaça Lesseps coberta" (*Avui*, 16 de maig de 2009: 17).

En el moment d'aquesta observació quan tot just falten 10 minuts per a les 13h identifico vint-i-nou persones –catorze dones i quinze homes–, sense comptar amb el flux continu d'usuàries i usuaris que entren i surten constantment de la biblioteca.

Marquesina

El gruix de l'ocupació té lloc sota la marquesina de la biblioteca. Aquest artefacte és un element clau en la relació de la biblioteca amb la plaça que no només aconsegueix articular amb èxit el joc endins/enfora. També coprodueix un espai protegit del sol –i la pluja– que poden fer servir tant usuaris com passavolants. És per això que divuit de les vint-i-nou persones identificades a l'entorn de la biblioteca opten per situar-s'hi a sota.

En un matí tan assolellat com el d'aquesta observació és comprensible que bona part de la gent ocupi l'espai sota l'ombra, sobretot, tenint en compte que, a més a més, és on s'hi troba la terrassa de la cafeteria de la BJF. De nou, la mobilització dels artefactes i comportament propis d'una terrassa de bar conformen la principal font d'agregació de persones. En efecte, una observació ràpida identifica converses en les taules de la terrassa i observació i introspecció en la majoria dels bancs. No hi ha cap conjunt de bancs a tota la plaça amb una disposició que permeti mantenir una conversa cara a cara i xerrar de costat no és excessivament còmode. Sembla,

doncs, que l'espai públic de la comunicació verbal sostinguda sigui aquell marcantilitzat, mediat sobretot per una taula de cafeteria.

D'altra banda, a més a més, cal destacar una apropiació espacial que opera sota aquesta marquesina i que, com en altres ocasions, proporciona una perspectiva complexa de la producció de l'espai que no es limita a la univocalitat de les estratègies. Les quatre persones representades a la part inferior esquerra del plànol (Àmbit 3–dilluns matí) –dues dones, una nena, i un home– protagonitzen una pràctica espacial que, a priori, no hauria de tenir lloc aquí. Una U invertida com les que s'acostumen a utilitzar d'aparcabicicletes, però en aquest cas dissenyada perquè les persones amb gos[102] el puguin lligar mentre fan alguna gestió a la biblioteca s'ha convertit en el principal lloc d'estada/espera existent a sota la marquesina, sense connexió amb l'estratègia del bar.

D'aquesta manera, l'U invertida passa de ser un hipotètic "aparcagossos" a acomplir la funció de seient o d'element de recolzament d'un punt de trobada i/o d'estada breu. Cal afegir que aquest petit racó també compta al seu costat amb un cendrer i una paperera, cosa que ha fet que els fumadors i fumadores de la biblioteca s'hagin acostumat a recolzar-s'hi mentre fan la cigarreta. Així les coses, els gossos, lladrucs i corretges d'alguns instants conviuen amb altres maneres d'acoblar aquest racó, mitjançant el tabac, les converses o l'espera. De nou, un objecte participa de diferents formes de producció espacial en funció de la mobilització dels actors i dels seus interessos.

Zona trànsits

Davant de la façana d'accés a la biblioteca, la resta de l'espai combina els paviments durs amb dues superfícies ajardinades, l'àrea de jocs infantils, un aparcarcament de bicicletes, i dues agrupacions de bancs per seure. Tota aquesta zona està qualificada a la MPGM com a "viari cívic[103]" en concordança amb el corredor verd de Vallcarca.

A la zona de trànsits que discorre entre la façana i la zona de bancs identifico només tres persones caminant –tots tres homes–. En altres moments del dia, quan la intensitat del sol és menor acostuma a haver-hi infants jugant, en tractar-se d'una de les poques zones de la plaça realment planes, la qual cosa ha portat a la canalla a considera-lo un lloc apropiat per jugar-hi a pilota tot generant una apropiació espacial.

[102] El dibuix d'un gos a sota en prescriu el seu ús.

[103] Segons les Normes Urbanístiques del PGM les Vies Cíviques són vies urbanes d'interès municipal i d'especial caràcter cívic com a suport d'activitats i de relacions ciutadanes, de preferent significació per a vianants i regulació especial de la circulació i aparcament.

Estada/bancs

Dels tretze seients –sis bancs i set cadires individuals– escampats enfront de la biblioteca i d'esquenes a les superfícies verdes, tan sols dos estan ocupats. A diferència de la terrassa de la cafeteria l'estada no mediada pel consum no gaudeix de cap tipus de protecció de l'inclemència atmosfèrica. Ni tendalls, ni para-sols, ni prou vegetació.

Al 3D4 seuen dues dones, probablement mare i filla, aparentment turistes, que obvien el rigor solar mentre consulten un plànol del bus turístic. Molt a prop, al 3D6, una mare d'uns 40 anys vigila als seus quatre fills que s'entretenen l'àrea de jocs. Tot i que el banc hi és a tocar, està orientat a la zona de trànsits, fet que obliga a la mare a seure-hi de manera poc convencional, de costat, per tal d'observar als nens.

Àrea de jocs infantils

L'àrea de jocs existent en aquest entorn és molt similar a la descrita anteriorment, als peus dels Josepets –àmbit 2D–. Torna a ser un espai molt simple, segregat, quasi de confinament[104], amb un repertori reduït i estandarditzat d'elements per jugar-hi: un gronxador, un tobogan, tres cavallets de motlles i una tortuga de pedra al terra que té molt d'èxit. Quasi tots els elements són d'ús individual, la qual cosa dificulta la interacció entres els infants. De fet, és habitual veure-hi nens i nenes dibuixant en grup al terra, o amuntegats a sobre de la tortuga. A més a més, com succeïa amb l'àrea de jocs dels Josepets, de seguida que són una mica grans l'espai dissenyat *ad hoc* deixa de ser un lloc interessant i tot l'entorn de la biblioteca esdevé un fragment de ciutat per explorar, córrer i divertir-se. Una mare entrevistada en una de les jornades d'observació em transmetia aquest mateix diagnòstic:

> Mira, jo trobo que l'àrea de jocs es molt, molt petita per l'espai que hi ha, i a més que té molt poques coses per jugar. A veure, per nosaltres és molt còmoda, pèrque estàs aquí i tens els nens control·lats i també els pots control·lar des del bar, perquè els nens no estan al pas d'un carrer. Ara, això què em preguntaves si els agrada... no, gens, s'avorreixen molt. A veure, els d'1 any i 2 anys s'estan aquí, però a la que tenen 2 anys i mig i 3 ja volen sortir i jugar fora. És completament avorrit, molt mal planificat (Entrevista informal amb una mare realitzada a la mateixa àrea de jocs).

En aquesta observació hi juguen quatre infants –dos nens i dues nenes– tots quatre germans i fills de la dona que els vigila des del banc més proper.

Aparcament de bicicletes

[104] També aquest element va ser objecte de polèmica. Amb les obres molt avançades alguns pares i mares es van esverar molt en veure com l'espai infantil estava tancat amb unes reixes de metall que l'humor local aviat va anomenar "Guantanamito". Poc abans de la inauguració de Lesseps, les reixes van ser parcialment substituïdes, tot i continuar mantenint un sistema de tancament metàl·lic i gris –el color que predomina a totes les estructures de la plaça–. Un bloc personal d'una veïna de Lesseps definia els colors de l'àrea de jocs d'aquesta manera: "grisos i tristos". (*Seny i Rauxa*, 8 de maig de 2011).

Un altre element en què el disseny delega l'estratègia espacial és l'aparcament de bicicletes. Situat en el frontal de l'àrea de jocs, compta amb sis posicions i capacitat per a lligar-hi fins a dotze bicicletes. És l'únic aparcament de bicicletes disponible a tota la plaça i habitualment és objecte d'apropiació per part d'algunes persones en situació de sense llar que l'aprofiten per lligar-hi els carretons amb les seves pertinences, atès que els hi prohibeixen d'entrar a la biblioteca.

Gespa

En els dos parterres tan sols hi detecto la presència d'una noia que s'amaga del sol tota estirada, i descalça, a sota l'ombra d'un arbre.

Bancs Vallcarca

A darrera de les dues superfícies ajardinades hi ha set artefactes més per seure-hi. Sis bancs –amb una cadira individual enganxada cadascun– i un element de caire monumental –una mena marc que Albert Viaplana ha fet servir en altres projectes com ara en la plaça d'Europa a l'Hospitalet del Llobregat– en què acostumen a seure-hi mares i pares que, des d'aquest racó, poden observar els moviments de la canalla en l'àrea de jocs.

Absolutament a mercè del sol, ningú no s'ha atrevit a seure enlloc, generant-se una imatge un xic desoladora.

Trànsits Vallcarca

Pel cantó de vorera en què s'hi troben aquests seients, el camí que comunica de manera més clara el corredor de Vallcarca amb Lesseps només hi davalla una noia jove que circula amb una bicicleta.

Tarda

A diferència del matí, els ritmes identificats a la tarda són completament diferents. Si unes hores abans el sol dificultava la utilització de l'espai, avançada la tarda, l'ambit 3 de Lesseps es converteix en un entorn molt més agradable i freqüentat, la qual cosa es tradueix en un augment substancial del nombre de persones identificades. Quasi tots els bancs estan ocupats, fonamentalment per gent gran, mentre que les persones més joves es concentren en les superfícies cobertes amb gespa.

Terrassa cafè

Totes les taules de la terrassa d'aquesta cafeteria són plenes i, novament, són persones joves les qui les ocupen.

A la taula 1 seuen un noi i una noia que voregen la trentena. A la taula 2, dues dones de menys de 40 anys es miren conjuntament alguna cosa en un telèfon mòbil. A la taula 3, dues noies que no arriben a la trentena conversen mentre beuen un parell de sucs; i, al seu costat, a la taula 4, dues noies molt joves fan petar la xerrada.

Trànsits mar-muntanya –avinguda República Argentina–

En el següent punt d'observació, l'eix de trànsits muntanya-mar de l'Avinguda República Argentina, identifico dos homes joves, aparentment turistes, que arrosseguen dues maletes. A més a més, torna a haver-hi un seguit de motocicletes –tot i que ara n'hi ha menys, tan sols cinc– estacionades damunt de la vorera.

Illa Verda

A l'entorn de l'illa verda és on el canvi de ritmes en relació a allò observat al matí és més evident. Vint-i-dues persones, fonamentalment gent gran, ocupen deu dels onze bancs disponibles. Alhora, catorze persones, gairebé totes joves, seuen o s'estiren sobre la gespa.

Gespa

La gespa permet fer un ús de l'espai de la plaça lleugerament diferent al que es pot identificar en les zones de paviments durs. Allà on hi ha gespa la gent s'hi estira, seu a terra, es descalça, i s'apropia de l'espai amb altres sentits tàctils. A més a més, tal i com es pot observar en el plànol (Àmbit 3–dilluns tarda) que acompanya aquesta observació, acostumen a ser adolescents, o pares i mares amb canalla, les i els més avesats a habitar els espais verds, sense que la manca de seients convencionals –cadires o bancs– suposi cap limitació.

Així les coses, en aquesta observació vaig identificar les següents situacions. Pràcticament al mig, una parella de joves xerren estirats al terra. Una mica més amunt, una família composta per un matrimoni i dos fills petits passen l'estona a tocar de la font ornamental. Mentre els pares s'hi estan estirats, el nen i la nena s'aixequen contínuament per apropar-se a la bassa de la font, jugant a introduir-hi les mans i tornant corrents a explicar-ho als seus pares. A pocs metres, un grup de sis adolescents –tres nois i tres noies– xerren, fumen i passen l'estona. Curiosament, l'ordre dels cossos desvela una proximitat per sexe. Les noies seuen d'una banda i els nois d'una altra. Una altra parella d'adolescents asseguda en un tros de gespa ubicat a darrere dels bancs 3A1 i 3A2, i a tocar d'una zona de trànsits més propera a la biblioteca, conversen tranquil·lament.

Bancs

Pel que fa als bancs, la solitud del matí es veu confrontada amb una invasió de persones grans que prenen la fresca i s'esbargeixen en l'àmbit de la plaça que els pot resultar més atractiu. Un lloc que, malgrat el seu pendent, disposa de prou bancs com per poder-hi seure sense trobar gaire competència, i on algunes persones ja han ampliat el seu cercle de coneixences. Tot i així, les interaccions no acostumen a superar la salutació entre coneguts, o la simple copresència entre desconeguts, dedicant-se el gruix de persones identificades més a observar i escoltar, que no pas a conversar.

A l'extrem dret del 3A1, hi seu una dona de més de 50 anys que porta un gos lligat amb una corretja. Passa l'estona tota sola, observant el flux de vianants.

Al 3A2 una dona d'aparença llatinoamericana, d'uns 50 anys, acompanya una àvia que seu en cadira de rodes –situada de manera que s'hi pugui establir una conversa cara a cara–. A més a més, un home gran assegut en el mateix banc xerra amb totes dues.

El 3B1 és buit, però, en el 3B2 seuen dues parelles d'avis. Els homes seuen als extrems i les dones al mig. Al 3B3, un avi passa l'estona, tot sol, assegut a l'extrem dret del banc. En el 3B4, dues àvies comparteixen l'extrem dret del banc. Pràcticament no xerren i fixen la seva atenció en els fluxos de vianants que els passen a davant. Tot seguit, en el 3B5, una parella d'avis –home i dona– passen l'estona en silenci. A continuacació, en el 3B6, hi conversen dos homes grans. Al 3B7, un avi amb problemes de mobilitat xerra amb un home jove d'aparença llatinoamericana que potser fa tasques de cura i acompanyament. Al 3B8, en la seva cara de mar, una parella d'avis seu, en silenci, a l'extrem esquerra, mentre que una noia es llegeix una revista a l'extrem dret. I en el 3B9, una parella de persones grans passen l'estona en silenci.

Àrea trànsits transversals

Són trenta les persones que transiten i tretze les que ocupen els bancs.

En relació al matí, els trànsits han augmentat força en volum, però també han alentit el seu ritme. Si eren poques les persones que unes hores abans travessaven la plaça per aquesta banda –fent-ho a corre-cuita, com fugint d'una superfície àrida– la treva solar de la tarda sembla haver fet més lents els ritmes, possibilitant una major humanització dels paviments durs d'aquest àmbit.

Gent amunt i avall, moltes mares i alguns pares joves que porten els seus fills a la biblioteca, cuidadores d'aparença llatinoamericana que empenyen cadires de rodes amb gent gran amb diferents graus de dependència, adults que caminen amb llibres sota el braç, etc. aporten una vitalitat urbana inèdita al matí.

Bancs

El 3C1 es troba buit. En canvi, al 3C2 hi ha sis persones, tres cuidadores assegudes en el banc i, al davant, tres persones grans, clarament depenents, assegudes a sobre de les seves cadires de rodes. El 3C3 es troba buit. Tanmateix, el 3C4 està ocupat per les dues cares. A la cara de muntanya dues dones d'edat adulta conversen assegudes a l'extrem esquerre, mentre que a la cara de mar dos joves s'acaronen. Si bé els bancs orientats a mar –als trànsits rodats– no acostumen a fer-se servir gaire, de tant en tant sí que son utilitzats per algunes persones que esperen a que hi arribi algun dels autobusos que paren a davant. De fet, en el decurs d'aquesta observació vaig assitir a l'encontre de la parella que ocupava la cara de mar del 3C1 amb una adolescent que es va baixar d'un dels autobusos de la línia 24. En el 3C5, hi seu una parella jove amb un cotxet per a nadons, mentre que el 3C6 roman buit.

Tots els bancs d'aquesta banda tenen un ús inferior als ubicats al voltant de la zona ajardinada –millor integrats en la plaça i amb l'esquena "protegida" per la zona de gespa–. A més a més, cal destacar que tots, tret del 3C4, estan ocupats exclusivament en la seva cara de muntanya, que és la que permet observar els trànsits dels vianants i l'activitat humana que ajuda a reassemblar l'espai públic de Lesseps. Sembla, doncs, evident que un banc amb vistes al trànsit rodat no és gaire atraient per a les persones que pretenen seure en un espai públic.

Exterior biblioteca

En el moment d'aquesta observació, a les 19h tocades, identifico 79 persones –Cinquanta-cinc dones i vint-i-quatre homes–, sense comptar les que entren i surten de la biblioteca. Aquesta xifra augmenta en cinquanta persones el registre del matí i posa de relleu la feminització que caracteritza a aquest espai per les tardes, a causa de la seva relació amb l'àrea de jocs.

Marquesina

Dessota la marquesina de la biblioteca s'hi troben vint-i-sis persones –setze dones i deu homes–. Val a dir que la proporció d'aquelles i aquells que han escollit aquest indret és menor que al matí, a causa, fonamentalment, de l'habitabilitat de la resta de l'espai un cop s'hi pot disfrutar de l'ombra de la tarda.

Set de les deu taules de la terrassa estan ocupades per un total de divuit persones. A més a més, hi ha una diversitat de perfils que supera sense cap mena de dubte el públic observat a la terrassa del Cafè Fiorino –on l'absència de gent gran era significativa–. D'alguna manera, es pot intuir com la centralitat simbòlica de la biblioteca està aconseguint significar la seva cafeteria com el "bar de Lesseps".

Sense descriure la totalitat de taules presents, sí que trobo que val la pena assenyalar una agrupació de sis mares joves que, assegudes en forma de semicercle,

xerren enmig d'una tirallonga de motxilles infantils i altres pertinences de la seva canalla que, amb tota probabilitat, corren i juguen pel voltant.

Pel que fa al fenomen d'associació espacial identificat al voltant d'aquella estructura destinada a lligar els gossos, l'observació de la tarda confirma la seva constància. Dos grups d'adolescents, el primer compost per tres nois, i el segon per dues noies, hi xerren dempeus.

Amb tot, allò més original té lloc a l'altra punta de la marquesina, on sis nens juguen a pilota fent servir la façana de la biblioteca com a porteria.

Imatge 56: Nens jugant a futbol a la façana de la BJF

Zona trànsits

A l'àrea de trànsits que discorre entre la façana de la biblioteca i la zona de bancs identifico nou persones que caminen en aquest instant –quatre dones amb dos nadons, i tres homes–, però, sobretot, convé destacar les corredisses i els crits dels infants que s'hi belluguen d'un costat a un altre.

Estada/bancs

Dels tretze seients –sis bancs i set cadires individuals– escampats enfront de la biblioteca i d'esquenes a les superfícies verdes, n'hi ha set d'ocupats. A diferència del matí, quan eren pràcticament buits, en aquesta ocasió no només hi ha una major utilització, sinó una feminització òbvia. Nou de les deu persones assegudes són dones, majoritàriament mares o àvies.

Al 3D2 una mare li canvia els bolquers al seu nadó mentre que el seu company juga amb qui sembla al filla gran de la família. Al 3D3 una dona tota sola xerra per telèfon. Al costat, al 3D4, una noia jove llegeix un llibre. Al 3D5, dues mares passen l'estona acompanyades de motxilles infantils. Amb un parell de metres de distància, al 3D6, un pare ajuda a una nena a posar-se uns patins; i al 3D7, una conversa entre dues dones –una de les quals du un gos lligat– es veu interrompuda per dues nenes que comencen a jugar amb el gos.

Àrea de jocs infantils

En aquesta observació hi juguen vuit infants –sis nens i dues nenes– acompanyats per cinc adults –quatre dones i un home–. Són nens i nenes molt petits que, en alguns casos, fins i tot necessiten l'ajuda dels adults per mantenir-se drets.

Com es pot observar en el plànol (Àmbit 3–diumenge matí), hi ha més canalla jugant a fora de l'àrea de jocs que no pas a dins. Lluny de l'espai delimitat, són moltes les atraccions i les possibilitats d'interacció, des de la trobada amb un gos assenyalada més amunt, fins a l'escalada d'un arbre, com succeix en una de les zones de gespa. Tal i com explicaven Montaner i Muixí (2009) en una de les seves peces de la sèrie "La deriva del espacio público" que publicava al suplement Cultura/s de *La Vanguardia*:

> En muchos de nuestros espacios de juego falta el contacto con la naturaleza, sin tener en cuenta que el interés de la infancia en la calle y en los parques se deposita en la naturaleza que los envuelve, por muy urbana que sea. Su interés va detrás de palomas, hormigas, perros y gatos; y también les gustan el agua, la tierra y la hierba. Experimentar con las texturas es parte del crecimiento. (*La Vanguardia*, 28 d'octubre de 2009: 22).

L'aparcament de bicicletes

A les dues bicicletes lligades s'hi afegeix un cotxet adaptat per una persona sense sostre que ha considerat aquesta estructura apropiada per lligar-hi les seves pertinences.

Gespa

Quinze persones ocupen les dues superícies de gespa. A la primera s'hi detecten dos grups d'adolescents, una parella i tres noies.

A la segona, en primer terme, dues nenes i tres nens –acompanyats per dues mares joves– juguen a enfilar-se a dalt d'un arbre confirmant les tesis de Tonucci, Montaner i Muixí, sobre l'interès dels espais no reglats per al joc. De fet, aquest arbre s'ha convertit, gràcies a un continuat procés d'apropiació infantil, en un dels principals elements de joc dels infants, la qual cosa es pot comprovar observant les clapes de gespa que hi al seu voltant. En segon terme un pare juga a pilota amb dos nens petits.

Imatge 57: Dues dones acompanyen una colla d'infants que juguen a l'arbre existent a tocar de l'àrea de jocs. El desgastament de la gespa revela la intensitat d'aquest ús

Bancs Vallcarca

Catorze persones ocupen alguns dels seients que al matí eren buits. Per tal de no resultar puntillista, tan sols vull fer èmfasi en les vuit persones que s'apleguen en el banc monumental, en què ara mateix s'hi concentren tres mares, una àvia i quatre infants que juguen a llançar-se globus plens d'aigua.

Trànsits Vallcarca

Una parella adulta i dues adolescents caminen en sentit mar i un home aparentment jubilat avança en sentit muntanya. Set motocicletes ocupen part de la vorera.

Diumenge 10 de juliol de 2011

Matí

Tot aquest àmbit torna a estar sota el domini del sol, la qual cosa influeix de manera evident en la freqüentació i els usos detectats. De nou, són els espais protegits de l'inclemència solar aquells on les persones s'hi ubiquen al matí. Tot i així, i malgrat ser diumenge, un primer cop d'ull destaca l'espai lliure, buit i dur, per sobre de les pràctiques espacials que humanitzen aquest entorn.

Terrassa Cafè

Sota l'ombra dels para-sols, sis persones joves ocupen tres de les quatre taules. A la taula 1 seuen dues dones joves que prenen algun tipus d'infusió. La taula 2 és buida. A la taula 3, dues dones i un home jove fan un cafè, mentre que la taula 4 acull un home jove entretingut amb la lectura d'un llibre.

Eix de trànsits muntanya-mar

A l'eix de trànsits muntanya-mar de l'avinguda República Argentina identifico quatre persones transitant. Per una banda una parella de turistes que observen el gran fanal monumental, fent-ne alguna fotografia. Per l'altra, un pare camina de la mà amb amb el seu fill petit en sentit Llobregat, potser cap a l'àrea de jocs dels Josepets. Un fet destacable d'aquesta observació és l'aparició de trànsits pel costat de mar de la biblioteca, on sis persones caminen aprofitant l'ombra de la marquesina.

Illa Verda

Només quatre dels onze bancs disponibles estan ocupats per quatre persones que seuen totes soles.

En el 3B1 seu un home jove que llegeix un diari mentre pren el sol. Ulleres fosques i samarreta arromangada conviden a pensar en aquesta possibilitat. En el 3B7, un home aparentment de l'est, i en situació de sense llar, cargola i descargola un rotlle de paper higiènic. Al 3B8, una dona gran, acompanyada d'un gos que s'amaga

dels raigs del sol a sota del banc, passa l'estona. Al 3B9, un home jove, també en situació de sense llar, acompanyat d'un cotxet en què hi du les seves pertinences, fixa la seva mirada en el joc del rotlle de paper que dur a terme l'home que seu en el 3B7.

A la gespa hi ha tres persones estirades en un racó amb ombra.Totes tres són també persones en situació de sense llar, usuàries del Centre Obert Heura, amb els quals he coincidit alguna vegada.

Àrea de trànsits transversals

Aquesta banda torna a presentar l'aparença d'una àmplia superfície dura que convida a passar-hi corrent, a allunyar-se'n de pressa, ja que fins i tot es podria afirmar que el paviment sembla rebutjar indistintament els raigs solars i les persones.

Si la tarda del dilluns dia 4 hi havia una trentena de persones transitant i una tretzena assegudes en els bancs, aquesta observació no identifica cap passavolant, ni cap banc en ús. De fet, l'única presència humana s'esdevé al costat de la marquesina d'autobusos, allà on un matrimoni i una persona gran amb cadira de rodes romanen a l'espera.

Exterior biblioteca

Com succeïa en el matí de dilluns, la vitalitat de l'àmbit 3 es concentra al voltant de la façana principal de la biblioteca, on l'associació del voladís de la marquesina amb la terrassa de la cafeteria possibilita un lloc d'estada protegit de la insolació. En el moment d'aquesta observació identifico trenta-dues persones –vint dones i dotze homes–.

Marquesina

El gruix de l'ocupació torna a tenir lloc sota la marquesina de la biblioteca on s'hi refugien dinou de les trenta-dues persones presents a tot l'àmbit.

A la primera taula, hi seu una dona, asseguda de cara a la plaça, que consulta un llibre. A la taula 2, tres dones assegudes d'esquenes a la zona de trànsits conversen totalment al marge del que succeix al seu voltant. A la taula 3, una dona gran també asseguda en solitari i de cara a la plaça passa l'estona. A la taula 4, un home gran, assegut d'esquenes a la plaça, llegeix el diari. A la taula 5 té lloc la conversa d'una parella que seu de cara a la zona de trànsits. A la taula 6, una altra parella d'adults passen l'estona, també, asseguts de cara als trànsits. A la taula 7, un home jove fa servir un ordinador portàtil; i a la taula 8, una parella jove amb un cotxet per a nadons prenen una consumició.

Totes les persones, tret de l'home que llegeix el diari, seuen d'esquenes a la façana de la biblioteca, de cara a la banda de la plaça on pot succeir la vida de carrer, fins i tot en un matí assolellat en què els trànsits són molt limitats.

Imatge 58: Dues dones fan petar la xerrada assegudes davant per davant en dues jardineres ubicades sota la marquesina de la biblioteca. Simultàniament, altres dues dones caminen aprofitant l'ombra

Si bé en aquesta observació no hi ha ningú assegut o recolzat sobre l'estructura per a lligar els gossos, és a l'altre extrem, on moltes tardes hi ha canalla jugant a pilota, on té lloc un altre fenomen interessant des del punt de vista de les pràctiques espacials. Dues dones aconsegueixen mantenir una conversa a l'ombra, i cara a cara, sense haver de passar pel bar. Per a això, seuen en dues jardineres metàl·liques que demarquen un dels límits de l'exterior de la biblioteca. L'estratègia espacial de les jardineres, ornamental i de límit alhora, passa a formar part d'una espacialitat alternativa, convertida en un seient secundari que permet la conversa a l'ombra, gràcies a una associació no esperada entre allò no humà i allò humà. Simultàniament, dues dones aprofiten la banda d'ombra no ocupada per la terrassa per travessar la plaça tot evitant els raigs del sol.

Zona trànsits

Pocs i associats a la biblioteca. Tan sols set persones –sis dones– travessen la plaça en aquest instant.

Estada/bancs

Ningú

Àrea de jocs infantils

Tan sols una nena s'hi gronxa tota sola.

L'aparcament de bicicletes

Quatre bicicletes estacionades.

Gespa

Un nen tracta d'enfilar-se damunt de l'arbre que ha estat objecte apropiació infantil. A escassos metres, qui sembla la seva àvia observa l'acompliment del repte.

Bancs Vallcarca

Ningú.

Trànsits Vallcarca

Set motociletes estacionades.

Tarda

Com si els ritmes imposats pel sol buidessin aquest àmbit de persones, la seva desaparició també n'hi desplega d'altres, revelant-se com una condició imprescindible perquè l'espai es reompli.

Terrassa Cafè

Les quatre taules estan ocupades. A la taula 1 seu una família que es compon de pare, mare i dos nens petits. Els nens van amb patinets i el seu pare els fa fotografies amb un telèfon mòbil. A la taula 2, una parella d'uns trenta i pocs anys manté una conversa cara a cara. A la taula 3, per primera vegada, identifico la presència de persones grans, una parella pren la fresca asseguda de cara a la plaça. No xerren, però sí que observen amb atenció la vida de carrer. A la taula 4, una altra parella de trenta i pocs anys conversen tot i seure de costat, de cara a la plaça.

Eix de trànsits muntanya-mar

Cinc persones protagonitzen la pràctica ordinària dels vianants, anar d'un lloc a un altre. Un avi avança cap al pas de vianants que connecta aquest àmbit amb la zona dels Josepets. Alhora, una dona gran i qui pot ser la seva filla avancen cap al mateix pas de vianants, aturant-se momentàniament no allà on volen sinó, més aviat, on poden, en aquest cas sota una ombra projectada per la jardinera elevada. Mentrestant, un pare jove i la seva filla petita caminen, agafats de la mà, en direcció a la biblioteca.

Illa verda

L'entorn de l'espai ajardinat torna a aplegar el gruix de les presències d'aquest indret. Novament, un nombre important de persones grans s'han fet seus bona part dels seients de l'àmbit de Lesseps refermant l'associació espacial que vincula bancs, estada i avis.

Gespa

A la gespa, però, torna a visibilitzar-se la gent més jove. En aquesta observació no hi ha adolescents, però sí infants i els seus respectius cuidadors jugant al voltant de la font ornamental. Un nen, acompanyat de pare i mare, per una banda, i dues nenes, acompanyades pel seu pare, per l'altra. No és només la gespa allò que hi atreu als infants, sinó que, una aliança establerta per la gespa amb la font, l'aigua i el soroll del seu salt, sembla que generi un dispositiu afectiu i sensorial que hi atreu als menuts.

Bancs

Els onze bancs disponibles al voltant de la zona ajardinada estan ocupats. A l'extrem dret del 3A1, hi seu una parella d'adults, probablement un matrimoni, que protagonitzen l'ús més elemental de l'espai públic: xerrar, observar i sentir. En el 3A2, s'hi estan dos homes sense llar, les pertinences dels quals fan palesa la seva situació. La resta de bancs estan ocupats per vint-i-una persones, tots i totes grans, alguns xerrant, d'altres tan sols observant i passant l'estona en silenci. Un fenomen destacable és l'agregació per sexe. Els bancs mixtes són aquells on seu una parella o un grup de coneguts. El sexe sembla un element important entre els motius que poden fer que les persones grans triïn un lloc d'estada o un altre.

Àrea de trànsits transversals

Disset persones travessen la plaça. Passavolants diversos tant per sexe com per edat caminen en sentit mar o muntanya, agrupant-se en els passos de vianants on la presència de turistes és més òbvia.

Pel que fa als bancs d'aquest cantó, habitualment amb un nivell d´ús inferior, tots sis estan ocupats, clarament segregats per sexe, tret dels bancs 3C1, 3C4 i 3C5 en què s'hi seuen parelles.

Exterior biblioteca

Aquesta observació està clarament marcada per la jornada de descans de la biblioteca que tanca les seves portes exclusivament les tardes de diumenge. D'alguna manera, tal i com explicava Lefebvre (1992) en la seva teoria del ritmoanàlisi, aquesta absència revela una lògica ordenadora de l'espai i dels seus ritme quotidians. La jornada de descans de la BJF implica un menor flux de vianants, així com la desaparició de la terrassa de la cafeteria que vertebra habitualment l'espacialitat d'aquest lloc i acostuma a aplegar el major nombre de persones.

Imatge 59: Diumenge a la tarda a l'entorn de la BJF

Constatat això, aquest indret passa a regir-se per uns altres ritmes, els de la jornada de descans laboral d'un diumenge associats amb una àrea de jocs que no descansa.

Són els infants, acompanyats dels seus cuidadors i cuidadores, els que prenen el relleu de la vitalitat urbana de la biblioteca.

Marquesina

Així doncs, quatre nens juguen a pilota amb un adult en el racó on cada tarda s'hi pot observar aquesta pràctica. Tot i comptar amb molt més espai disponible, l'apropiació segueix funcionant d'idèntica manera, sense desplaçar-se cap al cantó on habitualment hi ha la terrassa.

Estada/bancs

Sis persones seuen en l'agrupació de bancs orientats a la biblioteca.

En el 3D5, a tocar de l'àrea de jocs, hi ha dues mares joves, cadascuna amb un cotxet per a infants. En el 3D7, un matrimoni d'avis observen com els infants juguen a pilota; i, finalment, en el 3D8 una parella d'adults també segueix el joc de pilota com la gran atracció de la tarda.

Àrea de jocs infantils

És força plena, set infants –quatre nens i tres nenes– i dotze cuidadors –cinc homes i quatre dones–. Per primera vegada el nombre de cuidadors homes és superior.

L'aparcament de bicicletes

Dues bicicletes estacionades, tot i que la biblioteca roman tancada.

Gespa

En el segon tapís hi ha un petit picnic gestionat per tres homes i una dona, una pràctica que revela l'esbarjo d'una jornada dominical.

Bancs Vallcarca

Dos bancs ocupats per dues parelles d'avis. La primera que segueix amb atenció el joc de pilota i la segona que observa l'àrea de jocs.

Trànsits Vallcarca

10 motociletes estacionades.

Conclusions de l'àmbit 3

> La variedad arquitectónica superficial puede dar apariencia de diversidad, pero sólo un contenido genuino de diversidad económica y social, que resulte en gente con horarios distintos, tiene significado para el parque y el poder de darle la bendición de la vida. (Jacobs, 2011: 132).

L'àmbit 3 s'està convertint amb tota probabilitat en l'entorn més dinàmic i representatiu de la nova plaça de Lesseps. Fonamentalment, perquè la gestualitat arquitectònica que acull ha generat algunes imatges, com el "pal·li" o el "canal de Suez", que avui dia caracteritzen el seu perfil. Ara bé, tal i com es desprèn de l'anterior cita de Jane Jacobs, la diversitat i la vida urbana identificades no són responsabilitat dels elements ornamentals. Aquests, de fet, han motivat altre tipus de fenòmens, arribant a fer coses tan inesperades com desencadenar el penúltim episodi de controvèrsia esdevingut a la plaça, fins a l'extrem de ser responsables de la ruptura de la plataforma veïnal. Tot i així, en cap cas se'ls pot atribuir la capacitat d'induir la diversitat.

Així les coses, per entendre com ha eclosionat i arrelat la vida urbana en aquest àmbit cal partir d'una altra premissa. Tal i com observava Ignacio Farías (2011), més que no pas un producte reificat, l'espai urbà és un efecte relacional esdevingut en el si de diferents xarxes de pràctiques. Són aquestes xarxes de

pràctiques –mediades per la materialitat, l'arquitectura i l'espai construït– les que aporten la diversitat observada.

En primer lloc, aquelles derivades de la concepció d'aquest àmbit com un gran punt de trobada dels barris de muntanya i de mar del Districte de Gràcia. En segon lloc, les que se succeixen entorn de la presència d'un generador de diversitat tant poderós com la BFJ, tot un condensador socioespacial que fa que en algun moment tothom acabi passant per Lesseps. En tercer lloc, totes aquelles pràctiques relacionades amb la proximitat del CEIP Rius i Taulet, que ha estat cabdal perquè mares, pares i molts infants tinguin en Lesseps el seu espai públic de referència extraescolar. Altres elements, no menors, com l'existència de cafeteries, també hi juguen un rol actiu en la gestació i manteniment de l'àmbit 3 com un espai públic divers.

Dit això, sense prentendre ser exhaustiu, volia repassar els aspectes més característics de l'observació.

En primer lloc, cal fer referència als ritmes identificats, de manera anàloga a allò ja vist en l'entorn dels Josepets. El temps de la producció social, però, sobretot el ritme natural determinat per l'agència del sol, fan que la funció d'estada tingui lloc allà on les persones compten amb algun tipus de protecció. En aquest cas, la terrassa de la cafeteria de la BJF esdevé el principal punt de trobada de la plaça, acollint-hi un ventall de persones bastant heterogeni. A la resta de l'espai, tan sols en alguns raconets on s'hi gaudeix d'una ombra són aprofitats per algunes persones per seure. Un altre punt de trobada el proporciona la terrassa del cafè Fiorino que cada matí obre els seus grans para-sols perquè la clientela pugui fer el cafè. Tot i així, en aquesta terrassa els perfils identificats són més reduïts, havent-hi bàsicament gent jove i molts turistes que s'hi aturen a prendre una consumició.

A la tarda, amb l'aliança dels dels ritmes propis del temps de la reproducció social i la treva solar, tot aquest entorn s'omple. La gent gran monopolitza els bancs, duent a terme una associació espacial evident que vincula bancs i gent gran de manera pràcticament exclusiva, podent parlar, fins i tot, en termes d'apropiació. A més a més, hi ha una preferència clara pels bancs més pròxims a la zona ajardinada, ja que, aquests permeten observar els fluxos de vianants, amb total seguretat i tranquil·litat. Així, la renglera de bancs situats d'esquenes a la ronda sempre són els últims en ocupar-se.

Des del punt de vista de l'estada, no tot és gent gran en aquest àmbit i, en efecte, la gespa s'ha convertit en un gran factor d'atracció per a grups d'adolescents que mostren la seva predilecció per una superfície que els permet estar-s'hi de manera menys convencional. Estirats, descalços, etc.

També, contràriament al que podria semblar, la terrassa de la cafeteria de la BJF augmenta la seva freqüentació a la tarda, revelant-se novament com el lloc de trobada més potent d'aquest àmbit. A més a més, la feminització subrratlla les característiques d'aquest espai a la tarda. Moltes mares joves que vénen a portar la seva canalla a l'àrea de jocs es troben a la terrassa i conversen mentre els infants juguen al voltant. Perquè, com he assenyalat en la descripció, tota aquesta banda es converteix a la tarda en una gran àrea de jocs on corren i juguen els petits que ja no tenen edat per a limitar el seu esbarjo a l'àrea de jocs. A més d'una improvisada pista de futbol, qualsevol element apropiable passa a formar part de la geografia del joc.

Àmbit 4. Parc

> Creació d'un ampli espai lliure amb una localització principal per a les activitats veïnals. Aquest espai se situa a la banda sud (sic) de la plaça Lesseps (Ajuntament de Barcelona, 2005).

Introducció

A la banda de mar, entre Gran de Gràcia i Torrent de l'Olla, se situa l'espai de major grandària de Lesseps, una superfície de 6130 m² que, en la proposta d'urbanització de la MPGM, s'havia programat com la principal àrea d'estada de la plaça –per la qual cosa se li assignava la major superfície verda–. És l'espai més i millor integrat en els teixits veïnals, amb una façana residencial compacta on s'hi destaca el gruix d'una erràtica activitat comercial que combina exemples d'un comerç urbà emergent –una franquícia de la cadena de camises italianes *7Camicie*, un basar xinès o una clínica d'estètica regentada per empresaris d'origen asiàtic–, amb les restes d'un comerç tradicional que tot i haver viscut una davallada progressiva[105] encara està representat per alguns establiments històrics com la *Farmàcia Bargalló Ferrer* o el bar *Bart-Ful*, autèntics condensadors socials d'aquesta banda de la plaça. A més a més, hi ha tres sucursals d'entitats financeres –Banco Santander, Banc de Sabadell i Caja Madrid–, una residència universitària i el nou accés a la L3 del Metro que, en un futur ara per ara molt incert, s'haurà de complementar amb un gran intercanviador que integrarà l'estació de la L9.

El sentiment de pertinença en aquesta banda de la plaça està força més articulat que en tota la resta de sectors de Lesseps, de fet, entorn d'aquest indret va néixer la *Associació de Veïns i Comerciants de la plaça Lesseps* (AVC Lesseps) que, des del seu origen, hi ha centrat bona part de les seves denúncies i reivindicacions, a més de celebrar-hi la majoria de les seves activitats. Curiosament, els esdeveniments

[105] Com ara la barberia Flotats que exercia de seu informal de l'AVC Lesseps i lloc de trobada d'un sector important de veïnat històric de la plaça que va tancar les seves portes la primavera de 2011.

i actes organitzats per l'Ajuntament de Barcelona acostumen a tenir lloc a l'àmbit 3[106], que comença a acumular un capital social de caire més institucional, recolzat, sobretot, en la potència i el dinamisme socioespacial de la BJF.

Si bé amb la seva darrera remodelació Lesseps ha crescut i s'ha dispersat molt, l'àmbit que manté la relació simbòlica més evident amb l'anterior formalització urbana, i on encara s'hi conserven les principals restes del capital social atresorades en el passat, segueix sent aquest entorn. Es pot dir que suposa un contínuum històric amb la plaça Lesseps moderna que, des de la seva fusió amb la plaça de la Creu –a començaments de la dècada de 1960– sempre ha pivotat més cap a aquest costat. A tall d'exemple, només s'ha de pensar que, fins als anys noranta, l'àmbit 3 estava ocupat per les naus de les cotxeres i els tallers del Metro, pel que la memòria dels darrers 50 anys de la plaça acostuma a remetre a aquesta banda.

Imatge 60: Grua pont d'obres de la L9

Abans de passar a explicar quines pràctiques vaig identificar en les observacions volia aclarir una qüestió rellevant. Trobo que és precisament en aquest àmbit on algunes de les contribucions de l'ANT s'aprecien amb més claredat. Per bé

[106] El 18 de febrer de 2012 es va celebrar a Lesseps l'acte de restitució del monòlit a Pompeu Fabra, un monument que havia estat retirat de la plaça l'any 2003 a causa de les obres de remodelació. Des d'aleshores, havia romàs en un magatzem municipal i la pressió de diferents entitats veïnals i culturals gracienques –l'AVC Lesseps i el Taller d'Història de Gràcia, fonamentalment– es va aconseguir que s'hi restituís. La decisió municipal d'instal·lar-lo a l'àmbit 3, a tocar de la biblioteca, va generar una forta polèmoca amb l'AVC Lesseps, la directiva de la qual havia sol·licitat que se situés a la banda de mar, per tal de realçar la referencialitat d'un cantó de la plaça que no acabava de funcionar. Davant de la negativa municipal a ubicar el monòlit a la banda de mar, l'AVC Lesseps es va negar a participar de l'acte de restitució, que va tenir lloc, precisament, a l'àmbit 3.

que, en els seus textos, l'Ajuntament apostés per la representació d'una gran àrea verda per a l'estada que hauria de simbolitzar la recuperació veïnal de l'espai públic, una mirada més respectuosa amb la complexitat de l'objecte, de seguida, revela pràctiques i fenòmens que excedeixen aquesta representació. Hi ha dos elements que ajuden a entendre la importància d'una aproximació a Lesseps en clau ANT. Per una banda, els fluxos de turistes que travessen la plaça atrets per la força centrípeta del Parc Güell. Per l'altra, la gran grua-pont[107] que ocupa una part important d'aquest àmbit, impossibilitant la seva inauguració plena i subrratllant la centralitat urbana i metropolitana de Lesseps. Com afirmava Latour (2008), allò macro no està per sobre ni per sota de les interaccions, sinó sumat a aquestes com una altra de les seves connexions, alimentant-les i alimentant-se'n. En aquest cas, dos fenòmens macro amb una inscripció en l'espai material de la plaça posen de manifest la natura descentrada i múltiple de l'espai, desestabilitzen les distincions convencionals entre micro-macro i aconsellen una aproximació a l'espai més atenta a les relacions i pràctiques visibles, que no pas a cap representació essencialitzada, estabilitzada i jeràrquica de l'espai.

Observació per dies

Dilluns 4 de juliol de 2011

Matí

Gespa

Durant el perídode d'observació sistemàtica vaig topar amb una incidència que condicionaria força el meu treball. La gran superfície de gespa que havia de concentrar l'estada i on la plaça dura es transformava en un espai de lleure, verd, amb característiques més pròpies d'un parc[108] que no pas d'una plaça barcelonina, va romandre tancada durant 7 mesos –abril/octubre de 2011–. La gespa plantada

[107] Coberta per una pintura gris idèntica a la de la resta d'estructures ornamentals amb les que arriba a barrejar-se de tal manera que algunes persones dubten si forma part d'una operació paisatgística.

[108] Al meu diari de camp figuren diferents talls de converses, moltes telefòniques, on diferents persones s'hi refereien a aquest indret com "el parc". Un exemple és aquesta:

"-Ei Pau, què dius?

-...

- Sí, estic al parc.

-...

-Sí a Lesseps

-...

-pues vine *tio*, que t'espero aquí".

s'havia malmès i des del departament de Parcs i Jardins de l'Ajuntament de Barcelona es va decidir canviar-ne la varietat:

> Mira, aquí sobre el tema de les tanques hi ha dues coses. A veure, el tipus de gespa que s'ha instal·lat aquí és completament diferent al de la resta de la plaça. Aquí quan es va entregar la plaça ens vam trobar que la pressió dels gossos era molt important i llavors això [la gespa] ho van deteriorar completament fins al punt que es va decidir canviar la gespa. Llavors, quan es canvia la gespa, vam decidir de posar aquesta que és més de clima càlid, nosaltres en diem *C4***.** Aleshores, com que aquesta gespa no es col·loca amb llavors, sinó en *panners* [a mode de catifes], i aquestes *panners*, un cop col·locats, tenen un temps determinat, d'aproximadament un any per tal que arreli bé, és per això que la gespa ha estat tancada. Per la implantació d'aquests tipus de gespa hi ha un determinat període en que la gespa no es pot trepitjar, però per una qüestió tècnica... no és una qüestió de fastiguejar a la gent. El que no pots fer és implantació de les *panners* i deixar-lo obert al públic, per la senzilla raó que trepitjar-la no permet que arreli, i és aquesta la qüestió tècnica. (Entrevista informal amb un tècnic de Parcs i Jardins).

Una tanca d'obra hi prohibia l'accés i, tant l'atmosfera convivencial, com la diversitat de pràctiques detectades al llarg de mesos d'observació no sistemàtica: infants corrent, veïnat que hi passejava el gos i estretava lligams –la qual cosa aixecava les queixes de l'associació de veïns, contrària a aquesta pràctica–, cuidadores que acompanyaven persones grans, o gent que hi prenia el sol –d'alguna manera, exemples d'una embrionària convivència circumstancial (Massey, 2005)– havien desaparegut en bona mesura

La manca d'informació sobre la tanca, el fet de no poder utilitzar un espai que, malgrat tot, ja s'havia començat a integrar en la vida quotidiana de moltes persones i la reaparició de la sensació d'inestabilitat i provisionalitat a Lesseps va tornar a generar malestar i enuig entre el veïnat:

> Yo no sé, me parece increíble que llevemos todo el verano con el césped cerrado, no sé, a mi me choca mucho que vengo de Donosti, y hay verde por todos lados, no sé, llegar aquí a Barcelona, que hay pocos espacios verdes, ver que tengo uno debajo de casa, y que lo cierran... es que aunque no lo uses, pero que te nieguen la posibilidad, es jodido. (Iker, veí).

Aquesta qüestió, fins i tot, aixecaria reflexions entre el veïnat sobre la idoneïtat i els límits de la gespa com a supefície per a la plaça, que també trobarien un espai d'expressió en les entrevistes en profunditat de la recerca:

> I després doncs ja ho has vist, la gespa que queda tan maca, doncs la tenim tancada, o no deixem que es trepitgi, que és una cosa que em sembla una barbaritat. Això si que no té sentit. Penso fins i tot que les antigues places de sorra eren més útils, no hi havia tots aquests condicionants, de no trepitjar la gespa, no fer això, no fer allò. (Susanna, veïna).

Imatges 61: Bocins de vitalitat a la banda de mar de l'àmbit 4 abans que la gespa fos tancada

> Ens han posat davant de casa dos parterres de gespa que porten mig any tancats, perquè el problema és que molta gent s'hi fotia a sobre i l'espatllaven, l'arrencaven, el tema dels gossos, etc. La gent també, hi ha molta gent que és molt poc cívica, molt poc respectuosa. Però clar, no sé, si la gespa no va bé, per què no hi posen sorra? (Adrià, veí).

Malgrat tot, el plànol del matí del dilluns 4 de juliol (Àmbit 4) representa dos homes joves i un gos a dins de l'àrea suposadament blindada. A mesura que avançava el temps, l'emprenyada veïnal augmentava, no només per allò ja dit, sinó perquè la hibernació de la vida en comú a la gespa tenia una petita escletxa: els

gossos no deixaven de considerar-la apropiada, hi entraven per sota de la tanca i seguien corrent, gratant i pixant-s'hi, la qual cosa acabaria provocant que algunes persones no s'estessin també d'obrir la tanca i seure-hi una estona.

Imatges 62: Gespa de l'àmbit 4 tancada

Així les coses, l'estada en aquest àmbit s'aniria concentrant en els bancs. A la renglera del cantó més proper a les façanes, on n'hi ha 9 de doble cara, aquesta observació permet identificar-hi 37 persones.

Tan sols voldria assenyalar que en el banc 4A1, el més proper a les pistes de botxes, hi ha 6 avis xerrant, tots ells homes. Es tracta d'una colla de coneguts que cada matí s'hi troben al mateix lloc, protagonitzant un fenomen d'apropiació espacial circunscrit exclusivament als matins dels dies de cada dia. En aquest instant, quatre s'hi estan asseguts mentre que els altres dos s'hi estan drets, de manera que aquest grup pot mantenir una conversa cara a cara.

Imatge 63: Dos homes grans asseguts als extrems del banc 4A8 observen els moviments esdevinguts a l'accés del Metro

Un altre fenomen interessant registrat en aquesta observació té a veure amb la manera d'utilitzar els bancs. En els cinc primers, començant el recompte des la part més propera al carrer Torrent de l'Olla, les persones acostumen a seure en la cara que mira a mar, on se succeeixen els trànsits i la vida de carrer. En els tres següents –4A6, 4A7 i 4A8– la cara més utilitzada és la que està orientada a muntanya, on s'hi produeixen tots els moviments relacionats amb els accessos del Metro. En l'últim banc, el 4A9, la preferència per la cara orientada a mar torna a ser

la més utilitzada, ja que a muntanya hi ha un petit mur que dificulta la visió dels moviments que s'hi produeixen.

Bancs passarel·la

A l'altra renglera de bancs escampats al llarg de la zona de trànsits que travessa aquest àmbit de manera transversal, n'hi ha 5, també de doble cara. A la majoria els toca el sol i tan sols n'hi ha dos d'ocupats amb un total de quatre persones.

Al 4B2, en la seva cara de muntanya, té lloc una apropiació espacial destacable, hi seu un venedor ambulant d'aparença subsahariana. Té estès al terra un drap amb ulleres de sol i ventalls, i tracta de vendre'n alguns entre la massa de turistes que es belluguen amunt i avall. Novament, la natura descentrada de l'espai de Lesseps i la complexitat de relacions, vincles i interdependències que caracteritzen la identitat de qualsevol lloc, es manifesta mitjançant la inscripció en la plaça de pràctiques espacials inesperades, clarament relacionades amb l'agència turística del Parc Güell.

El 4B5 és el banc d'aquesta banda més proper a l'accés del Metro, acostuma a funcionar no tant com un banc d'estada com de servei. Moltes persones s'hi aturen momentàniament mentre consulten un plànol, posen ordre en les seves motxilles o busquen alguna cosa entre les seves pertinences. Les 3 persones identificades en aquesta observació semblen turistes. Els dos membres de la parella que apareix representada en la cara de muntanya s'estan drets amb les seves pertinences sobre el banc, mentre consulten una guia turística. A la cara orientada a mar, una noia aprofita per refrescar-se bevent una mica d'aigua. Tots tres practiquen aquest ús de servei amb què s'ha associat el banc.

Amfiteatre

Un altre element controvertit d'aquest àmbit és l'amfiteatre, conegut entre el jovent del barri com "les grades" i rebaixat pels membres de l'AVC Lesseps a l'estatus de "teatret". És un artefacte molt interessant, l'estratègia espacial del qual, la realització de festes i activitats culturals ha estat molt poc practicada. De fet, l'AVC Lesseps ha proposat la seva retirada en diferents ocasions, incloent-lo, a més, en una llista d'allò que l'entitat veïnal ha considerat el catàleg d'andròmines de Lesseps (AVC Lesseps, 2010). En una entrevista en profunditat, una veïna, comerciant de la plaça i membre de l'associació de veïns em transmetia el seu parer de la següent manera:

> La gran pregunta, qui vol un amfiteatre aquí? Els veïns? No, perquè diuen que és un problema, sobretot ara que ve el bon temps. Els comerços? Doncs a nosaltes tampoc no ens aporta res... Qui s'hi asseu, la gent del barri? No, la gent del barri s'asseu en els bancs, que afortunadament n'han col·locat més dels que hi havia al principi. Ah! I a sobre, dels bancs també hi ha hagut queixes perquè alguns quedaven torts. Jo crec que al final a l'amfiteatre, doncs, hi acaben jugant els nens, però com que no és una zona pensada per jugar, doncs... També s'ha hagut

> de reparar perquè era perillós, podien caure, fer-se mal amb uns ferros que hi havia. No s'està donant l'ús adequat, i què passa, que per una activitat o dos l'any que organitza l'Ajuntament, o bé l'Associació doncs, però això no es justifica l'amfieatre de cap manera que, a més a més, fa de barrera. Si això a més es va deteriorant, doncs no té massa sentit. (Marta, veïna, comerciant i membre de l'AVC Lesseps).

Com a actor no humà, l'amfitetre també ha demostrat la seva capacitat d'agència, desencadenant una picabaralla mediàtica[109] entre les dues branques de l'extinta plataforma *Una altra plaça Lesseps és Possible*. Ara bé, tot i que és cert que la programació regular d'activitats culturals no s'ha dut a terme, el jovent del barri ha fet una cosa similar a allò que succeeix amb la *proa*, la *popa* o l'escalinata dels Josepets. Totalment aliens al debat existent, no es van estar de convertir l'amfiteatre en un lloc de trobada. Així doncs, el van batejar amb un nom més pragmàtic i viscut: "les grades", i, fins i tot, n'hi ha qui va obrir un compte a la xarxa social *facebook* amb el nom de "la graderia de la plaça Lesseps", amb 280 persones adherides.

Si bé l'amfiteatre és un insult per a una part del veïnat i per a una altra és una llàstima pel seu poc ús; al marge de les consideracions sobre l'èxit o el fracàs de l'estratègia espacial delegada en aquest element, és obvi que es tracta d'un artefacte complex que palesa diferents maneres de produir l'espai. D'alguna manera, aquesta qüestió resulta molt útil per pensar la condició d'actors d'allò social que l'ANT atribueix als no humans. En efecte, l'amfiteatre/el teatret/les grades posa de manifest que el rol dels no humans mai no es pot reduir a la condició de simples intermediaris obedients i unívocs amb un paper autoevident i donat per descomptat. Com afirma Bruno Latour a *Reensamblar lo social*, per a l'ANT és fonamental deixar de concebre els no humans com a intermediaris, i començar a entendre'ls com a mediadors, una noció amb què es pretén destacar el rol protagònic, complex i, sovint, incert dels elements no humans amb qui convivim a la ciutat:

> Un intermediario, en mi vocabulario, es lo que transporta significado o fuerza sin transformación: definir sus datos de entrada basta para definir sus datos de salida. Para todo propósito práctico un intermediario puede considerarse no sólo una caja negrasino también una caja negra que funciona como una unidad, aunque internamente esté compuesta de muchas partes. Los mediadores, en cambio, no pueden considerarse sólo uno; pueden funcionar como uno, nada, varios o infinito. Sus datos de entrada nunca predicen bien los de salida (...) Por simple que pueda parecer un mediador, puede volverse complejo; puede llevar en múltiples direcciones que modificarán todas las descripciones contradictorias atribuídas a su rol. (Latour, 2008: 63).

[109] A la primavera de 2010, les pàgines del setmanari *l'Independent de Gràcia* varen ser l'escenari de la polèmica generada per l'amfiteatre. Els textos corresponents a aquest conflicte es poden consultar en el números publicats els dies 30/04/2010, 7/05/2010 i 14/05/2010.

Tornant a la qüestió de les diferents formes de producció de l'espai en què participa l'amfitatre, cal destacar alguns aspectes que possibiliten algunes de les formes d'apropiació registrades. Tot i ser un espai visible, està prou distanciat del pla de terra com per possibilitar el defugiment del principi modern d'uns espais urbans transparents i perfectament controlats. Així és que, la distància permet posar en escena un espai d'autonomia juvenil, inscriure-hi uns cossos i uns afectes, absents arran de plaça i, alhora, gaudir d'un cert anonimat. Una altra apropiació espacial se succeeix durant les nits dels cap de setmana, quan l'amfiteatre es performa com un lloc de trobada nocturn i de pràctica de l'entrompada. Ara bé, a més de l'apropiació, s'han de destacar també un seguit de tàctiques espacials habituals en els espais públics habitats per adolescents: les pintades, els dibuixos i grafits que aporten altres sentits a les grades. Amb tot, el plànol d'aquesta observació (Àmbit 4–dilluns matí) només representa als 3 adolescents –tots tres nois– que vaig identificar en aquest matí del dilluns 4 de juliol de 2011.

Petanques

Darrere de l'amfiteatre es troben les pistes del joc de botxes, inundades de sol i desertes en aquest moment. Tan sols un home s'ha atrevit a seure en un dels dos bancs disponibles, mentre llegeix el diari.

Habitualment són objecte d'apropiació d'homes grans –majoritàriament homes– que, els dies de major afluència, no s'estan d'introduir alguna tàctica espacial, com ara cadires de plàstic que, alhora que faciliten l'estada al sol, també enforteixen l'apropiació. Quan les partides són més intenses i concorregudes, un dels efectes més curiosos que generen pren forma d'associació espacial. Molta de la gent que travessa Lesseps per la vorera que passa just a sobre de les pistes, s'hi atura a observar l'espectacle, un esdeveniment que agrada especialment als turistes, i que els fa coincidir amb veïns i veïnes que també s'hi apleguen a mirar les partides.

Ara bé, els petancaires o el seu públic no són ni de bon tros els únics actors protagonistes d'aquest indret. La manca d'espais més o menys plans per al joc infantil que pateix Lesseps ha ocasionat que, durant el calendari escolar, les tardes dels dies de cada dia, una bona colla d'infants de l'escola Rius i Taulet facin servir les petanques per jugar-hi a futbol, una apropiació que ha generat algun enfrontament entre pares/mares i petancaires:

> abans era una plaça, la plaça de sempre, després va ser una plaça fantasma, i ara ja no és ni plaça, ni fantasma, ni res, ara és un pas, un lloc de pas. Un pas que ni tan sols salva el desnivell, sense zones de joc per als nanos, perquè hi ha aquestes àrees de jocs enreixades, però no hi ha zones on els nanos puguin jugar tranquil·lament, no poden jugar a pilota. Pensa que el meu fill juga a pilota on hi ha els avis, allà a les petanques, que els avis s'hi foten d'ongles, hi ha baralles, perquè allà no hi ha cap cartell que posi que no es pot jugar a pilota, bueno, hi ha moltes trifulques. (Martí, veí).

Imatge 64: Gent gran jugant a botxes i veïnat i turistes observant-los des de dalt

Imatges 65: Infants de l'Escola Rius i Taulet jugant a futbol a les pistes de botxes

Accessos Metro

Un altre punt d'agregació que no arriba a ser del tot d'estada és a l'accés del Metro. A més dels fluxos habituals d'una estació de Metro que dóna servei a 25000 persones cada dia, hi vaig detectar un pràctica curiosa que torna a inscriure la ciutat turística en l'espai material de Lesseps. És molt comú veure-hi grups de persones que, en sortir del Metro, s'hi aturen, desorientades, consultant plànols, demanant-li informació a algun vianant d'aparença local, o recorrent amb gest d'alleujament al petit plànol que penja d'un dels senyals verticals. Uns instants de sostobre que un no humà –el plànol del senyal– ajuda a resoldre i permet que grups de turistes s'enfilin cap al Parc Güell.

Trànsits

L'estratègia espacial relativa als trànsits va dissenyar diferents traces[110] per tal de travessar la plaça. La més interessant és aquella esmentada més amunt, que en algun moment he anomenat com la "passarel·la turística". En aquesta observació, hi vaig identificar 42 persones, moltes de les qual, eren facilment recognoscibles com turistes: roba esportiva, uns ritmes més lents en la manera de caminar, càmeres fotogràfiques penjades del coll, diferents fenotips, etc.

Sens dubte, la capacitat d'atracció del Parc Güell ha produït una certa associació espacial, a mode de rambla quasi permanentment activada, que inscriu la plaça en la xarxa de pràctiques d'un fenomen turístic tan problemàtic, per saturació, com és el Parc Güell. En converses mantingudes amb membres de l'AVC Lesseps vaig notar un cert neguit[111] en relació a aquest fenomen, fins al punt d'estimar-se més transitar per la banda més propera a les façanes i, així, evitar l'encontre amb els turistes. Però, el que més em va sobtar va ser el seu distanciament cap a un fet ja tan característic de Lesseps com és la presència de turistes.

[110] Traces inspirades en les dibuixades per veïns i veïnes en les jornades participatives coordinades per Itziar González.

[111] En una de les reunions mantingudes durant la preparació de la Jornada Veïnal un dels membres de l'associació em va dir això: "No, no, no, aquestes activitats no seran per a la gent que surt del Metro per a anar al Parc Güell, si ho fem ha de ser per a la gent de la plaça". (Juli, veí de Lesseps i membre de l'AVC Lesseps).

Imatge 66: Turistes travessant la passarel·la de l'àmbit 4, un pèl encotillats entre la tanca de les obres de la L9 i la tanca que delimitava la gespa

Imatge 67: Un cartell amb publicitat d'una marca de gelats reapropiat com a senyal indicador del Parc Güell ("Parc Güell, this way")

Un altre aspecte interessant vinculat als trànsits té lloc en els dos petits parterres que guarneixen l'eix mar-muntanya i que, a causa d'un disseny defectuós, s'interposaven en el camí dels vianants. Van ser els propis vianants qui, amb la seva raó pràctica i el motor dels seus desigs, varen desplegar una associació espacial que aniria traçant senders alternatius a través de la gespa, obligant a l'Ajuntament a esmenar part del disseny de l'ajardinament inicial, mitjançant la incorporació d'uns camins de llambordes. La raó tècnica, possiblement més bonica en el plànol, es va veure impugnada per les necessitats, urgències i desigs de la vida quotidiana. Així és que, els passavolants no es van estar de tirar pel dret, traçar els camins que feien els seus desplaçaments més curts, arribant a crear allò que l'urbanisme anomena senders del desig[112]. Ara bé, la cosa no acabaria aquí. Com que les llambordes tampoc no són el paviment més confortable per caminar, sobretot per a les persones que ho fan amb dificultat, o per a determinats tipus de calçat com poden ser les sabates de talons, la gespa que envolta el pas de llambordes mostra un desgastament provocat per un ús alternatiu que qüestiona la utilització d'un paviment irregular i s'estima més transitar pels marges. Mentre redactava aquest capítol l'Ajuntament va haver de fer cas d'aquest exemple de desobediència pràctica i de raó pragmàtica, tornant a introduir canvis en el disseny dels parterres, mitjançant la substitució dels passos de llambordes per una capa de formigó.

Imatge 68: Sèrie de tres fotografies que mostren l'adaptació progressiva del disseny de l'espai a les pràctiques dels vianants

[112] Segons Pérez-Hita, els senders de desig "són expressions de la voluntat popular en contra dels errors del disseny urbanístic. Mostres de microurbanisme inconscient i desobediència civil (...) Així com les formigues formen llargues fileres seguint el rastre químic que deixen els seus iguals, els vianants de les ciutats segueixen inconscientment el rastre d'un sentit comú que els porta a travessar parterres de gespa que els de dalt han dissenyat pensant en les seves coses, i no en la gent corrent.". (*La Vanguardia/Culturas,* 7 de novembre de 2012: 3).

Vaig decidir incloure en aquest àmbit la marquesina-mirador que tapa l'entrada/sortida del túnel de la ronda en aquesta banda. A causa de les obres de la L9, la seva situació és, potser, encara més problemàtica que la de la marquesina de l'altra costat. La frontera ocasionada per l'espai afectat per les obres impedeix que l'espai ajardinat i la "proa" estiguin comunicats, de manera que, des de la inauguració de la plaça, aquest espai ha quedat pràcticament innaccessible. Ara bé, que la manera amb què la proa contacta amb la resta d'espais de la plaça sigui tan complicada, o que estigui encerclada per vials que pràcticament impossibiliten la seva accessibilitat, no ha impedit que els i les joves del barri sí que la trobin apropiada.

En aquesta observació no hi ha ningú, però tant les pintades que decoren la seva pell, com altres observacions realitzades palesen la seva vitalitat heterotòpica.

Imatge 69: La proa, un espai d'apropiació juvenil

Tarda

Gespa

Dos gossos fan cas omís de la tanca i corren sobre la gespa.

Bancs mar

7 dels 9 bancs estan ocupats per 17 persones –10 dones i 7 homes– que, a més, cobreixen totes les franges d'edats. Aquest registre d'una certa diversitat etària contrasta amb l'associació espacial identificada en l'àmbit 3, la qual palesava una majoria aclaparadora de persones grans en la pràctica de l'estada.

En el 4A1, el banc que a l'observació del matí aplegava un grup d'avis, ara l'ocupen tres dones amb gossos que també seuen en la seva cara de mar. Al 4A2 una dona jove asseguda en la cara de mar, i acompanyada d'un gos, xerra amb un home jove, que s'hi està dret i porta a la mà una corretja de gos. Al 4A3 una dona jove seu tota sola a l'extrem dret de la cara de mar del banc, on llegeix un llibre. Al 4A4 dos homes seuen d'esquenes. A la cara de muntanya un de gran llegeix un llibre mentre que, a la seva cara de mar, un altre passa l'estona embadalit. En el 4A5 tres persones joves ocupen el banc. Una noia asseguda a l'extrem esquerre de la cara de muntanya del bancs fuma una cigarreta i, a la cara de mar, una parella passa l'estona compartint música a través d'uns auriculars. En el 4A6, a la cara de muntanya, un home gran es fuma una cigarreta i, a la de mar, una àvia juga amb els seus néts. En el 4A7 una dona jove seu a la cara de muntanya mentre que un home jove seu a la cara de mar.

Bancs passarel·la

Dels 5 bancs de doble cara arrenglerats en aquesta banda tan sols un, el 4B1, està ocupat, en la seva cara de mar. La parella d'avis asseguts observen, a través de la tanca d'obra que delimita la gespa, la vida que s'esdevé a la banda de mar de la plaça.

Amfiteatre

10 adolescents seuen a les grades més elevades de l'amfiteatre. L'afinitat per sexe torna a revelar-se com un factor clau d'agregació.

Petanques

Hi ha 16 persones al voltant d'aquest espai. Mentre quatre homes grans juguen a la petanca en una de les pistes, al banc seguit que –de punta a punta del recinte i protegit sota l'estructura de l'amfiteatre– possibilita l'estada asseguda, una dotzena d'adolescents, aplegats en dos grups, passen l'estona, fumant porros i xerrant. És un dels comptats exemples de convivència circumstancial, de multiplicitat comuna i de diversitat pròxima –de trobada entre desconeguts en un espai comú– que he pogut registrar en totes les observacions fetes a la plaça.

Diferents onades de persones entren i surten del Metro. A més d'aquest flux, també s'hi observen altres pràctiques espacials que introdueixen factors de complexitat no concebuda.

Sis nois salten amb els seus patinets un dels graons pertanyents a l'estructura dels accessos del metro. Es tracta d'un desnivell que des de l'AVC Lesseps ha estat qualificat com a part "dels graonets traïdors" i que ha provocat denúncies reiterades en els mitjans de comunicació i en les reunions que l'associació de veïns ha mantingut amb representants municipals. Novament, un element que representa una mancança i un perill per a una part de la ciutadania possibilita el divertiment d'altres, en aquest cas d'una colla de preadolescents que, amb els seus, patinets s'ho passen d'allò més bé.

A més a més, en un en els dos petits parterres que guarneixen l'eix marmuntanya, que l'estratègia espacial concebia tan sols com a ornamentació, havent-hi, fins i tot un senyal que prohibeix trepitjar-ho, una parella d'adolescents s'acaronen estirats a la gespa.

Imatge 70: Convivència intergeneracional a les pistes de botxes

Trànsits

43 persones, fonamentalment turistes, caminen per la passarel·la.

Proa

Una parella d'adolescents s'acarona al capdamunt de la proa, performant la identitat més íntima i sensual de l'espai que he trobat en aquesta. Mitjançant aquesta apropiació espacial, un indret que semblava condemnat a encarnar un dels majors fracassos de la remodelació de Lesseps, es converteix, momentàniament, i gràcies a dos cossos adolescents i als seus afectes, en un espai de gaudi intens.

Diumenge 10 de juliol de 2011

Matí

Gespa

Ningú.

Bancs mar

4A1. A la cara de muntanya seu una parella jove acompanyada d'una àvia depenent asseguda en una cadira de rodes. A la cara de mar un home llegeix un diari. 4A2. Un home i una dona asseguts als extrems de la cara de mar del banc passen l'estona sense interaccionar en cap moment. 4A3. Un home gran que seu a la cara de mar es abordat per dues dones -testimonis de Jeohovà-. 4A4. Una dona gran llegeix el diari a la cara de mar del banc. 4A5. Una dona jove llegeix un llibre a la cara de muntanya. 4A6. Una parella d'avis observa els moviments dels accessos del metro des de la cara de muntanya del banc. Un noi jove passa l'estona tot sol a la cara de mar. 4A7. Dos homes seuen als extrems de la cara de muntanya. Un observa els moviments mentre l'altre llegeix un diari. A la cara de mar, un altre home llegeix el diari. 4A8. Un avi passa l'estona assegut a la cara de muntanya. 4A9. Una parella d'avis xerren asseguts a la cara de muntanya.

Bancs passarel·la

Ningú.

Amfiteatre

Ningú.

Petanques

8 homes habiten un espai clarament masculinitzat i relativament envellit. 4 participen del joc i altres quatre s'ho miren asseguts al banc seguit.

Accessos Metro

Una munió de gent. Molts turistes consulten els senyals que indiquen el camí a seguir cap al Parc Güell.

Trànsits (passarel·la)

49 persones caminen per aquesta banda.

Proa

Tres nois, aparentment turistes joves, s'hi han enfilat a fer fotogarfies de Lesseps des del capdamunt del mirador.

Imatge 71: Homes grans jugant a botxes

Tarda

Aquesta observació està condicionada per la celebració d'un esdeveniment, un concert d'òpera que l'AVC Lesseps ha organitzat a l'amfiteatre, amb la voluntat de reivindicar-ne l'ús i apostar per augmentar el capital social i sentiment de pertinença a la plaça.

Gespa

Tres gossos disfruten de la gespa de manera exclusiva.

Bancs mar

4A1. 4 persones seuen a la cara de mar del banc. A l'extrem dret, una mare jova i el seu fill observen el moviment de persones. Al mig, un noia sembla esperar a algú; mentre que a l'esquerre una altra noia jove fixa la seva mirada a l'amfiteatre. 4A2. Una noia jove, asseguda a la cara de mar, xerra per telèfon. 4A3. Una parella d'adolescents passen l'estona asseguts sobre el respatler del banc, també a la cara de mar. 4A4. Un matrimoni i una adolescent ocupen la cara de mar del banc. L'home s'està dret per tal de facilitar la conversa cara a cara. 4A5. 6 adolescents ocupen el banc,asseguts mirant a muntanya on tenen lloc els moviments associats als accessos del metro. 4A6. 3 noies joves, aparentment turistes consulten un plànol en el banc més proper als accessos del metro.

Bancs passarel·la

Ningú.

Amfiteatre

L'amfiteatre és ple a vessar. L'AVC Lesseps ha organitzat un concert d'òpera amateur i molt veïns i veïnes han vingut a gaudir-ne. Són més de 100 persones els asistents i molta gent que passava per la plaça, s'hi han aturat per mirar-s'ho. Amb el veïnat convergeixen molts turistes que es col·loquen al voltant de l'amfiteatre asseguts al terra o drets.

Crida l'atenció el fet que 7 de les 9 cantants siguin dones (joves) mentre que tots els membres de l'associació de veïns que participen de la presentació i organització de l'acte són homes grans.

Petanques

No hi ha cap jugador, però sí tres adolescents –aliens a concert– que, asseguts al banc seguit, troben una certa intimitat tot autosegregant-se.

Acessos Metro

Un grup de turistes joves consulta les indicacions cap al Parc Güell en el senyal vertical.

Trànsits

Pel que fa a la zona de trànsits de la passarel·la tan sols vull destacar dos fenòmens. En primer lloc, l'amuntegament de turistes que es produeix a tocar de l'amfiteatre. Però, especialment, una expressió més d'una apropiació espacial assenyalada més

amunt. Aprofitant les anades i vingudes d'una munió de turistes, una estàtua vivent fa el seu espectacle i aconsegueix l'atenció d'una part substancial dels passavolants.

Imatge 71: Turistes consultant senyalització urbana d'orientació

A continuació reprodueixo un tall de la conversa mantinguda amb la persona que havia escollit una zona de trànsits de Lesseps per a fer un espectacle de carrer:

> Sí estamos aquí porque el parque [Güell] está... no nos dejan. No te dejan, te quitan todo, multas, acá tampoco no se trabaja muy bien pero por lo menos acá la policía no te coje, de momento... pero seguro que va a pasar. Estamos haciendo el día acá, por eso, porque nos han echado del parque estos días y de momento aquí no nos molestan. Pero no pasa mucha gente, pasa un ratito un grupo y después hasta el siguiente grupo estás parado. No se trabaja bien tampoco, pero para no perder el tiempo, en algún lugar hay que estar.
>
> -¿Pero yo veo bastante trànsito por aquí?
>
> -Es por ratos, por ejemplo ahora no pasa nadie, pero hace unos minutos había un grupito de 20 y bueno. Pero la gente pasa muy rápido, porque aquí van hacia el metro, esto es más bien un lugar de paso. Yo estuve muchos años en las Rambles pero me han echado, está muy complicado Barcelona para nosotros, porque hay trabajo pero cada vez son más los problemas. Barcelona antes era mucho más libre, pero ahora por muchas cosas, a lo mejor también por la desocupación que hay gente que no cumple los requisitos y el Ayuntamiento nos lo hace pagar a todos. Pero con la crisis cada vez habrá más gente trabajando en la calle y el Ayuntamiento parece que no lo entiende. En Amsterdam con 45 euros te dan todo el año de permiso, pero yo tengo mi familia acá en Barcelona, mi mujer no está muy bien de salud... pero ya no sé que hacer con las multas, la última que me pusieron fue de 250 euros. Yo hago un especáculo que creo que es interesante y me tengo que ver arrinconado como un delincuente porque me

> siento perseguido por la policía, y ahora en este rinconcito. Y mira, aquí están las obras estas del metro, no? y entre las vallas y el movimiento continuo pues por eso estamos acá porque la policía pues casi que ni nos ve aquí. (Entrevista informal amb estàtua humana).

Proa

Una parella es fa petons.

Imatges 74: Estàtua humana i amuntegament turístic

Conclusions de l'àmbit 4

Durant el període d'observació no sistemàtica, la vida quotidiana registrada a l'àmbit 4 semblava que podria arribar a confirmar els pressupòsits de reconquesta urbana perseguits per l'Ajuntament. En efecte, en aquest indret era possible copsar pràctiques espacials pròpies d'un lloc de sociabilitat que començava a estabilitzar-se com un espai urbà moderadament dinàmic en què, a més a més, si s'hi parava prou atenció, semblaven percebre's algunes de les intensitats relacionals que s'esdevenen en els espais públics, quan aquests són animats, diversos i concorreguts.

Tanmateix, les observacions sistemàtiques revelarien la irrupció de diferents entrebancs i problemes que limitarien l'abast i l'assoliment del procés de reassemblatge que cercava l'Ajuntament. Per una banda, l'eternització de les obres de la L9 mantenia afectada –dos anys després de ser inaugurada la plaça– una superfície similar a tota l'àrea ajardinada, de manera que aquest àmbit no només no acabava d'enllestir-se, sinó que tampoc permetia que Lesseps logrés espolsar-se l'estigma de provisionalitat permanent que arrossega des de fa dècades. Per altra banda, els problemes esdevinguts amb la gespa, que romandria tancada durant llargues temporades –sense que aquesta teràpia servís de res– no farien sinó entrebancar

l'experiència sensorial de l'espai i, alhora, refermar i amplificar la sensació de provisionalitat i impotència generada entre el veïnat, que tornaria a viure Lesseps com una mena de malson. Un nyap impossible.

Sens dubte, el ventall de pràctiques, relacions i interaccions observades en el decurs de les observacions sistemàtiques, posaven de manifest que la vida urbana que se succeeix a l'àmbit 4 dista molt de l'atmosfera convivencial que preconitzava l'Ajuntament. Els obstacles que en dificulten l'ús, l'ocupació i les apropiacions són molt importants i han acabat afavorint la formació d'una atmosfera d'espai desavinent i ingrat. Ara bé, tot i així, les noves disposicions físiques, malgrat els entrebancs i la provisionalitat que dificultaven l'acollida, no han evitat que s'hi produïssin agençaments col·lectius i que s'hi articulessin diverses formes de convivència, algunes de les quals resulten realment inesperades. Les pràctiques i formes de producció espacial registrades, a saber, els trànsits, l'estada en els bancs, l'apropiació juvenil de les grades i la proa, les apropiacions esdevingudes en les pistes de botxes, el passeig dels gossos, però també d'altres més efímeres i precàries, com ara la venda ambulant o les estàtues humanes, posen de manifest alguns dels agençaments urbans que s'hi esdevenen tot i els constrenyiments existents.

Tot aquest ventall de pràctiques palesa vàries coses. En primer lloc, que el disseny de l'espai públic no es pot limitar a una representació unívoca, verda i, en certa mesura, idíl·lica que, per art d'encantament, duria en el seu si la fòrmula de la reconquesta ciutadana i veïnal d'aquest cantó de Lesseps. Més enllà de les seves qualitats simbòliques, o de la capacitat performativa de la representació, qualsevol inciativa adreçada a possibilitar la vitalitat urbana i la convivència necessita recórrer a una concepció més relacional, heterogènia, descentrada i complexa de l'espai públic. Si bé la gespa era un tipus de superfície que prefigurava determinades formes de vida –molt associades a una concepció de l'espai com a objecte de contemplació i de gaudi sensorial, una representació bàlsamica i desproblematitzadora amb què rescabalar al veïnat rere anys de despossessió espacial–, altres versions de la realitat de Lesseps no trigarien a emergir, interactuar i estabilitzar-se, a mode de diferents encarnacions d'una multiplicitat urbana no contemplada en les seves representacions dominants. D'entrada, l'afectació de les obres de la L9 subratllaria, ja de bon començament, que aquesta banda de Lesseps no era només una àrea verda, un mer indret veïnal, sinó una cosa més heterogènia, descentrada i complexa. A més de manllevar una superfície considerable que, d'una banda, impedia la inauguració plena de la plaça, i d'altra generava una frontera espacial molt agressiva, aquesta eventualitat també acabaria desencadenant una nova batalla entre l'associació de veïns i l'ajuntament, centrada en la retirada de les tanques que delimiten l'espai en què hi ha la maquinària, la grua-pont i la via d'accés dels camions que hi treballen. Tot seguit, la gespa es revelaria com una superfície endimoniada que reduïria molt les seves possibilitats d'ús, amb la qual cosa perdia pistonada l'actor en què s'havia

delegat la principal estratègia espacial d'aquest àmbit. A més a més, el fenomen del parc Güell generava unes presències amb qui ningú no semblava comptar; en efecte, les estàtues humanes, els venedors ambulants i la marea de turistes que, dia rere dia, travessaven la plaça, posarien de manifest la impossibilitat de contenir les dinàmiques que caracteritzen qualsevol espai en uns límits concrets, és a dir, tornaven a revelavar la seva natura descentrada. Simultàniament, altre tipus de pràctiques i conjunts de relacions assenyalats més amunt, com ara el passeig dels gossos, la trobada juvenil en els espais de major potencial diferencial, el futbol infantil a les pistes de petanca, etc. anirien articulant una quotidianitat que posava de manifest l'emergència de formes de convivència no previstes. Aquests bocins de diversitat urbana, més enllà de les vicissituds experimentades per una representació de l'espai que no aconseguia estabilitzar-se, denotaven que la realitat sempre és quelcom més complex, múltiple i heterogeni que no pas les seves representacions. Però, també, que bona part d'aquestes pràctiques s'hi esdevenien "malgrat tot". És a dir, emergeixen i tenen lloc en un entorn força constrenyit, en què el disseny podria haver contemplat altres formes de realitat a Lesseps. Amb això no estic insinuant que les estratègies del disseny urbà hagin o puguin programar una realitat eminentment processual, emergent i incerta, com és la de la multiplicitat i la convivència. En efecte, com sosté l'antropòloga Lisa Peattie (1998), la convivència no és un ideal que sigui possible forçar des del planejament o des del disseny urbanísitic, però, d'alguna manera, aquests coneixements i conjunts d'instruments tècnics i normatius, sí que comptarien amb alguns mecanismes i mediacions adreçades a estimular-la:

> Conviviality can take place with few props: the corner out of the wind where friends drink cofee together, the vacant lot which will become a garden. But it must have some sort of materials base –the right-shaped corner, the piece of vacant land and a couple of rakes– and it must have the rules that permit it. *Conviviality cannot be coerced, but it can be encouraged by the rules, the right props, and the right places and spaces*. (Peattie, 1998: 248. Cursiva meva).

Ara bé, des de la consciència que la complexitat de l'espai públic escedeix les seves representacions, que aquest no és una objecte autoevident que es pugui contenir dintre d'uns límits concrets, o que el seu camp de possibles agençaments –tal i com demostra la realitat observada– sempre és molt més divers que no pas les formes de realitat restringida que s'acostumen a promulgar mitjançant la materialitat –com passa amb la gespa en aquest àmbit–, trobo que les polítiques del disseny haurien d'acceptar alguns dels desafiaments que planteja Lesseps. Així doncs, a la llum dels aprenentatges adquirits amb l'observació, què passaria o com podria actuar el disseny urbanístic i arquitectònic si deixessin de pensar l'espai com una realitat autoevident –una representació o un receptacle eminentment veïnal en aquest cas– i l'imaginessin, per exemple, en els termes de Doreen Massey (1999), com l'esfera de la possibilitat de l'existència de la multiplicitat?

Se m'acudeixen vàries coses. En primer lloc, trobo que s'hauria de fer un major esforç en el reconeixement de diferents formes de realitat espacial. A Barcelona, en moltes ocasions, les estratègies del disseny dels espais públics han estat ancorades en un fals universalisme, segons el qual s'han projectat espais que han acabat no sent gairebé per a ningú, o tans sols per a alguns. També, hi ha exemples d'espais, la formalització dels quals respon a la presió de lobbies veïnals –ben coneixedors dels topants de la democràcia representativa– que acaben imposant la seva agenda en detriment dels drets d'una àmplia gamma d'actors –de vegades, amb versions de la realitat diferent, d'altres afectats d'una manca de reconeixement i representació– que solen ser menystinguts. Així les coses, un nou marc institucional que aposti per l'augment i la diversificació del ventall d'actors –humans i no humans– que són tinguts en compte en els processos de presa de decisió podria ser un bon punt de partida.

Però, a més d'un compromís amb diverses versions i formes de la realitat espacial, un disseny de vocació no representacional, sensible a la complexitat i conscient de la condició múltiple de l'espai, hauria d'anar encara més enllà, i abordar una de les principals evidències que mostren els mapes. El gruix de les pràctiques i presències registrades posen de manifest que Lesseps tampoc no és aliena a les limitacions convivencials que diferents autors (Watson, 2006, Amin, 2008) han assenyalat entre les principals mancances dels espais públics contemporanis. Les possibilitats per la interacció i l'encontre entre desconeguts, és a dir, perquè els agençaments puguin anar més enllà de la simple trobada entre coneguts/evitació entre desconeguts i, d'alguna manera, afavorir fenòmens d'hibridació que transcendeixin les identitats rígides i, de passada, ajudessin a obrir una mica més el "camp de possibles" de la vida urbana a Lesseps –més enllà de les alternatives preconcebudes– sembla un repte fonamental en favor d'una ciutat inclusiva. En definitiva, d'una altra plaça Lesseps possible.

A tall de resum

Vaig encetar aquest capítol avançant, en la seva introducció, que els continguts d'aquestes pàgines versarien sobre la descripció de l'espai habitat de la plaça de Lesseps. Des de bon començament, tenia clar que m'interessava treballar les observacions sistemàtiques d'una manera oberta que m'ajudés a no caure en el tipus de comprensions reduccionistes de l'espai públic que, ja d'entrada, simplifiquen una dinàmica potencialment heterogènia i múltiple en favor d'una dialèctica predictible, com per exemple aquella que oposa *polis* i *urbs*, ciutat concebuda i ciutat practicada (Delgado, 2004). A més a més, la consciència que les aproximacions convencionals a l'estudi de l'espai públic descuraven el rol actiu d'allò no humà –la capacitat

d'agència dels objectes i l'espai construït, el paper de l'afectivitat en la configuració dels espais de vida quotidiana, etc.– m'encoratjava a cercar marcs analítics que integressin tots aquells elements que contemplava la noció de social sostinguda per l'ANT –un procés d'associació d'entitats no socials en si mateixes–. El descobriment de l'esquema dissenyat per Kärrholm (2005) em proporcionaria un primer suport metodològic –clarament sensible amb aquesta complexitat–, i amb el qual els fenòmens espacials deixaven de desenvolupar-se segons una mena de guió preestablert que predeterminava i limitava la distribució dels possibles. Assumint que l'espai públic era, abans que res, un efecte relacional, múltiple, i que la seva producció i reassemblatge seria un assumpte tan incert com obert, amb la descripció de l'espai habitat de la plaça em proposava identificar de quines maneres es creaven a Lesseps noves possibilitats de vida en comú. És a dir, quina mena d'assemblatges de cossos i disposicions físiques es produïen en les pràctiques observades, i què revelaven aquells agençaments corporals. Així les coses, sense engegar a rodar del tot les alternatives dicotòmiques que havien resultat útils per a l'urbanisme crític, vaig voler elaborar la descripció de l'espai habitat amb l'atenció centrada en el camp de possibles que les múltiples configuracions de l'espai públic de Lesseps podrien obrir. L'objectiu era clar: esbrinar fins a quin punt la reformulació d'uns espais hauria facilitat que Lesseps esdevingués aquella "altra plaça possible" que havien reivindicat els veïns i veïnes i que l'Ajuntament s'havia apressat a propagar com una realitat estable poc abans de la inauguració.

Per a aquest propòsit, vaig dividir la superfície en quatre àmbits que farien manejable l'observació sistemàtica.

Pel que fa a l'àmbit 1, l'estratègia espacial havia concebut aquest indret com un espai en què la política de reconquesta urbana combinava, d'una banda, la pacificació del trànsit rodat i, d'altra banda, la millora de les condicions espacials per als passavolants.

A tal efecte, els trànsits dels vianants es produïen enmig de paviments renovats, voreres eixamplades, nou mobiliari urbà –un banc seguit allargat a cada costat de la ronda–, un pas de vianants semaforitzat que relligava els barris que havien romàs separats durant tres dècades i, a la banda de mar, un parell de parterres de verd ornamental –amb gespa i arbrat– amb què enriquir les qualitats sensorials i estimular les condicions de l'estada. Les observacions, però, revelen que més enllà d'un espai de trànsits en què es confirmaven alguns dels propòsits cercats amb l'estratègia –permeabilitat de la ronda, majors i millors superfícies per als vianants, reducció de l'impacte del trànsit rodat–, les mateixes disposicions materials, adreçades a facilitar una genèrica reconquesta urbana, haurien experimentat altres formes d'agençament col·lectiu; en concret, un fenomen d'apropiació espacial protagonitzat per una comunitat de joves *skaters*. Així doncs, un indret que des de la inauguració de la plaça s'havia associat a allò que perseguia la seva estratègia espacial

–un lloc de pas remodelat en què les relacions de poder cotxe-vianant s'equilibraven en favor dels passavolants–, ara acollia nous usos i noves maneres d'habitar-lo que, en el seu esdevenir, introduïen elements de complexitat espacial. Més enllà de les anades i vingudes dels passavolants, l'assemblatge *skater* registrat a l'àmbit 1 posava de manifest que la plaça de Lesseps "possible" era una cosa més oberta i múltiple que no pas les alternatives preconcebudes en el seu disseny. Aquest fenomen d'apropiació aplegava algunes de les principals virtuts que, sovint, se li atribueixen als espais públics urbans –vitalitat, dinamisme, inclusivitat, sentiment de pertinença, convivialitat, integració, etc.–, i allò que per al gruix dels transeünts no deixava de ser un espai genèric, remodelat i més còmode, per al jovent protagonista de l'apropiació era una cosa molt més profunda i viscuda. "Terra groc" –que és com els *skaters* de Lesseps varen batejar aquest indret– era un racó d'afectivitat, trobada i gaudi, un espai fonamental en les seves vides, marcat per l'encontre entre iguals i l'experiència comunitària. Ara bé, les formes de convivència introduïdes pels *skaters*, l'ús intensiu de l'espai, els sorolls, el desgastament del mobiliari i l'amuntegament, topaven amb una representació de l'espai que, des d'una retòrica d'aparent universalitat, en el seu disseny no només no havia contemplat l'emergència de formes de realitat espacial com aquesta. Ans al contrari, una vegada l'apropiació es començava a estabilitzar, una part del veïnat i l'AjB la rebutjarien. En efecte, per a qui exercia com a portaveu de la plaça, la manera d'habitar l'espai que posaven en escena els *skaters* no només no semblava desitjable, sinó que, com a conjunt de pràctiques, comportaments i relacions, era una manera de reassociar l'espai de l'àmbit 1 del tot inadmissible. La retòrica universalista que impregna el discurs hegemònic sobre l'espai públic entrava en crisi quan la seva representació desproblematizadora i unívoca topava amb un conjunt de pràctiques espacials que convertien l'àmbit 1 en una realitat més complexa, múltiple i viscuda; un assemblatge que, en el seu esdevenir, expressava formes de vida urbana que acabarien sent expulsades de Lesseps. La complexitat, la multiplicitat i la coexistència de diferents ordres espacials –elements imprescindibles de la inclusivitat i garantia d'uns espais públics vertaderament democràtics– eren combatudes per una política urbana que, sota la retòrica de la universalitat, la neutralitat i la convivència, excloïa determinades pràctiques i formes de convivència, l'emergència de les quals no era tolerada en la formació d'un espai comú.

L'àmbit 2, el vaig subdividir en sis àrees. Les observacions realitzades en la primera secció, 2a, em permetrien identificar una mica més de complexitat espacial que a l'àmbit 1, però aquesta en cap cas estaria estimulada pels nous arranjaments físics, ni tampoc ratificaria l'aparició de pràctiques espacials rellevants que es poguessin associar a la remodelació de Lesseps. A banda d'una reducció de l'impacte del trànsit rodat i el guany de majors superfícies per als vianants –sens dubte, la principal conquesta de la remodelació en aquest sector–, l'àrea d'estada formalitzada era massa atonal i aspra com perquè aquell racó facilités el seu reassemblatge en un

lloc de trobada viu i concorregut. Només l'estratègia espacial desplegada per l'escola, tant a primera hora del matí com en l'hora de pati dels més grans, permetia posar-hi en escena algun bocí de sociabilitat i trobada, que s'esdevenia en un context d'excessiva indeterminació.

Pel que fa la secció b de l'àmbit 2, hi ha diferents elements a prendre en consideració. La dimensió més estratègica de l'espai –recuperació de la continuïtat dels carrers República Argentina/Gran de Gràcia, allunyament del trànsit rodat de les façanes i guany d'espai per als vianants i el veïnat– s'ha acomplert amb escreix i aquest indret de Lesseps és ara molt més obert i permeable que no pas la seva anterior formalització. Ara bé, el tipus de pràctiques registrades posen en qüestió el potencial inclusiu de l'espai públic. L'estratègia de l'estada, delegada en un mobiliari, la disposició del qual no afavoreix la interacció i la comunicació, acabaria sent objecte d'apropiació pràcticament exclusiva de persones grans que, generalment, s'hi passen l'estona entretinguts amb les anades i vingudes dels transeünts. En efecte, les noves disposicions materials proporcionen una certa reconquesta veïnal en forma d'un indret molt més permeable, obert i diàfan, però el gruix de les insuficiències espacials tenen lloc en una dimensió pràctica i viscuda. El caràcter limitat de les pràctiques observades, és a dir, la poca complexitat d'una quotidianitat espacial que, més enllà dels trànsits, l'apropiació espacial de l'estada a càrrec de persones grans o el passeig dels gossos a la gespa, no acaba de fer visibles altres possibilitats de vida en comú a Lesseps, assenyala algunes de les mancances espacials d'aquest indret. Tan sols les tàctiques identificades en els fanals i els armaris d'instal·lacions –resignificats com a espais d'expressió i comunicació ciutadana– introdueixen un tipus de pràctiques espacials que alhora que evidencien la manca d'alternatives institucionals a una demanda ciutadana de comunicació en la ciutat, amplien l'agència pública d'aquests elements del mobiliari. Exemples de multiplicitat com aquest, en què un element urbà esdevé objecte d'una estratègia espacial –receptacle de dispositius i cables dels sistemes tècnics– i alhora d'una tàctica –suport per a la comunicació no reglada– assenyala el com de la complexitat de l'espai urbà. En efecte, el tarannà públic d'un espai –el seu potencial inclusiu i la seva condició democràtica– té més a veure amb el seu esdevenir com una realitat oberta i múltiple en què coexisteixen diferents trajectòries i maneres diverses d'acoblar l'espai, que no pas amb una aparent universalitat o neutralitat. Així les coses, el disseny pretesament neutre de l'espai i les disposicions materials escollides, més que no pas proporcionar un escenari inclusiu, prefiguren determinades formes de vida, promulguen formes de relació, prefiguren pràctiques i usos. Tal i com revelen les observacions d'aquesta secció, els usos estabilitzats en aquest indret són excessivament limitats i homogenis com per poder parlar d'inclusivitat i convivència.

L'observació del sector c de l'ambit 2 –"la popa"– també em proporcionaria una lectura de la remodelació plena de llums i d'ombres. Mentre que els usos

programats –un mirador per al veïnat– i el rol dels seus aspectes més representacionals i metafòrics –una crida a la dissolució dels límits de l'espai de la plaça– fracassaven i no aconseguien que aquella rampa s'associés ni amb un lloc des d'on gaudir de perspectives sobre Lesseps a una cota elevada, ni amb un element significatiu mereixent de contemplació, aquesta rampa/mirador semblava limitar la seva agència a la condició d'element de discussió i confrontació –en torn al qual, la controvèrsia sobre la remodelació es continuava dirimint–. Ara bé, altre tipus d'agençaments, aparentment menors, posaven en escena formes de sociabilitat inopinada que acoblaven l'espai d'altres maneres. La posició i la distància de la popa vers l'espai formal i hegemonic de Lesseps, permetien que els mateixos elements que des del punt de vista dominant no passaven de suposar un excès arquitectònic, aparatós i inútil, en la lògica de determinades formes de convivència adolescent, fos articulat com una potència que permetia habitar un racó de la plaça sense amagar la subjectivitat juvenil, trobant-hi intimitat i, fins i tot, un espai per a l'expressió de les diferències emocionals, sexuals, etc. que l'espai hegemònic nega.

El fracàs rotund del conjunt de bancs públics de la secció d de l'àmbit 2 –"l'illa"–, alerta dels perills que comporta projectar àrees d'estada de manera aïllada, nua i poc avesada a la interacció. Aquest còctel d'ingredients –la segregació espacial, el disseny elemental i rígid, i la seva disposició contrària a la comunicació i l'intercanvi– ha impossibilitat que l'estratègia de l'estada esdevingués res més que buidor i indeterminació. Dit d'altra manera, la funció d'estada proposada en el sector 2D no ha estat capaç d'aplegar el mínim d'atributs espacials necessaris perquè la gent la considerés interessant i apropiada. L'observació posa de manifest que aquest indret opera tímidament com a "tireta", com un més dels gestos arquitectònics i alternatives urbanístiques que ajuden a relligar els dos costats de la plaça. Però l'atmosfera de vacuïtat i desolació que acostuma a oferir l'illa restringeix molt la profunditat del procés de reassemblatge. Una cosa similar succeeix amb l'àrea d'estada del sector e, un espai en què si no hi hagués el centre sociosanitari que l'ha associat amb gent gran i convalescent, probablement hauria acabat com el banc de la banda de muntanya de l'àmbit 1: desert.

Ara bé, la poca vitalitat observada en les seccions C i D, en les quals les noves disposicions materials no han lograt que la nova plaça de Lesseps hi propiciï agençaments complexos, contrasta amb la vida urbana registrada a l'entorn de l'església dels Josepts –secció 2F–. Aquí, la coincidència de diferents ordres espacials ha afavorit que s'hi esdevingués una certa multiplicitat espacial.

Per una banda, les estratègies implementades amb la nova ordenació, a saber, una gran esplanada adreçada a recuperar el perfil històric de Lesseps –i conjuntament, reconquerir espai per a la ciutadania–; un conjunt de bancs que possibilita l'estada enmig de la nova superfície, i una àrea de jocs infantils, coincideixen amb l'estratègia perpetrada pel bar Plaza –una terrassa amb mitja

dotzena de taules– i amb l'escalinata de l'església dels Josepets que, sens dubte, és un artefacte cabdal en l'ordenació d'aquest sector. La coincidència d'estratègies i una certa proliferació d'objectes-mediadors de l'espai propicien una major diversitat d'agençaments individiduals i col·lectius. Així les coses, la complexitat d'aquest sector no es limita a l'acció de les estratègies espacials. Les altres formes de producció espacial incloses en l'esquema de Mattias Kärrholm (2005) també actuen mitjançant un grapat d'expressions. L'apropiació juvenil del capdamunt de l'escalinata i l'apropiació infantil dels seus primers esglaons. L'apropiació de la majoria dels bancs per part de la gent gran i, de manera més tímida, l'apropiació materna dels bancs situats més a prop de la porta de l'àrea de jocs. L'apropiacó infantil que en les tardes més animades converteix l'esplanada en una improvisada àrea de jocs. Però, també, l'associació d'aquest indret amb un espai infantil, amb una àrea d'estada diàfana, amb una terrassa de bar o amb una església catòlica, subratllen la relació existent entre complexitat espacial i multiplicitat. En efecte, els espais en què coexisteixen, es juxtaposen i, fins i tot, es barregen diferents formes de producció espacial, i on la proliferació d'objectes-mediadors afavoreix l'ús mútiple, són els més favorables a la coexistència i els millor equipats per assumir el repte de la integració, la diversitat i la convivialitat.

Per la seva banda, l'ambit 3 s'estabilitzaria com l'àrea més dinàmica de la plaça. Si bé la dimensió ornamental i representacional de l'espai, en comptes d'operar com un dispositiu amb què afavorir el consens veïnal i induir la pertinença, acabaria desencadenant la ruptura de la plataforma veïnal i la reobertura de la controvèrsia sobre la remodelació, altres elements de caire estratègic com les zones d'estada, l'àrea de jocs, els espais verds i la terrassa del cafè Fiorinno; a més de les estratègies associades a la biblioteca Jaume Fuster com ara la terrassa del bar i, de manera més genèrica, la seva potència centrípeta, facilitarien l'arrelament d'una diversitat d'usos i formes de relació. Tot i la polèmica, l'insuccés i el malestar generat per l'estratègia icònica, altres formes de producció de l'espai revelarien l'estabilització de diversos agençaments. Mentre que l'estada en els bancs B's i C's experimentaria una ràpida apropiació protagonitzada fonamentalment per gent gran, les superfícies verdes atraurien a la població més jove. Al seu torn l'àrea de jocs es convertiria en un punt de trobada per als infants, però, a causa dels seus constrenyiments, una part important de la canalla no s'estaria d'apropiar-se d'una àrea de la superfície existent a davant de la biblioteca, resignificant temporalment un lloc de trànsits com a camp de futbol. La terrassa de la cafeteria de la Jaume Fuster es convertiria en el bar de Lesseps i, alhora, actuaria com un element clau per la trobada de mares joves que posaria en escena la feminització de la cura i la reproducció social. Més que no pas per la iconicitat o l'ús d'elements metafòrics, la inclusivitat, la diversitat i les possibilitats convivencials tornen a remetre a la necessària acció de la complexitat espacial, però també a un disseny més flexible que imposat, en què diferents usos i

formes d'agençament s'hi puguin esdevenir segons les temporalitats, desigs i necessitats de la gent.

En darrer terme, les observacions de l'àmbit 4 revelarien de manera crua la condició heterogènia de l'espai. Lesseps no era un simple espai verd per a gaudi veïnal ni un lloc purament local. Ben al contrari, "l'altra plaça possible" s'esdevenia com una realitat múltiple i descentrada que desbordava la seva representació. L'agència de la gespa, les obres de la L9 i l'impacte del fenomen turístic del parc Güell manifestaven el repte de pensar i gestionar l'espai públic com un entramat complex, una multiplicitat de trajectòries, dimensions i formes de vida que sovint no són contemplades en el seu disseny. Cal, com advertia Massey (1991), una nova conceptualització de l'espai que ajudi a entendre'l com una realitat complexa, descentrada i múltiple:

> It is posible to envisage an alternative interpretation of place. In this interpretation, what gives a place its specificity is not some long internalised history but the fact that it is constructed out of a particular constellation of social relations, meeting and weaving together at a particular locus. If one moves in from the satellite towards the globe, holding all those networks of social relations and movements and communications in one's head, then each 'place' an be seen as a particular, unique, point of their intersection. It is, indeed, a *meeting* place. Instead then, of thinking of places as áreas with boundaries around, they can be imagined as articulated moments in networks of social relations and understandings, but where a large proportion of those relations, experiences and understandings are constructed on a far larger scale tan what happen to define for that momento as the place itself, wether that be a Street, or a región or even a continent. And this in turn allows a sense of place which is extroverted, which includes a consciousness of its links with the wider world, which integrates in a positive way the global and the local. (Massey, 1991: 28).

3.

La biblioteca Jaume Fuster. Multiplicitat, afecte i arquitectura no representacional com a possibilitadors del consens a Lesseps

Sí, la biblioteca és una maravella, una joia per a la plaça, funcional i maca... però ja veus, allà enfonsada i amb tots els ferros de la plaça i la gepa aquesta volent-la amagar. (Joan, veí de 65 anys).

Ah, noo! la biblioteca és un èxit! És un exemple d'un espai ben dissenyat i ben gestionat, té una freqüència d'ús altíssima. I això passa perquè és un espai ben pensat i ben dissenyat, *pensat i dissenyat per a les persones*. I, bé, jo crec que la part de dalt de Lesseps ha guanyat molt amb això. És un lloc *dinamitzador del barri.* (Mariona, veïna de 54 anys. Cursiva meva).

Et diré una cosa, la biblioteca és moderna, saps? I en canvi és molt bonica, a mi m'agrada molt, així que mira, no hi ha aquesta cosa de la plaça que sembla que no ens pugui agradar per l'estètica, que no l'entenguem, que sigui massa moderna per a nosaltres. La biblioteca és molt funcional. De la biblioteca, sí que n'estem contents. (Ramon, veí de 73 anys).

Doncs mira, una biblioteca del segle XXI, diria. No una biblioteca tradicional. Clar, és que aquí déu n'hi do! Vénen els turistes, vénen els del refugi que estan allà tirats... la biblioteca és un centre social també. Té moltes funcions, realment. (Pere, veí de 56 anys).

L'aparició de la biblioteca a la recerca

La Biblioteca Jaume Fuster (BJF, d'ara endavant) va irrompre i esclatar en la recerca abans que jo mateix em decidís a estudiar-la de manera sistemàtica. Si bé la seva presència física, la concessió del premi FAD 2006[113] o la munió de referències elogioses publicades en la premsa em feien suposar que es tractava d'un element cabdal en el procés de remodelació de la plaça de Lesseps, seria el treball de camp allò que em va permetre reconèixer-la com un actor fonamental. Sobretot, perquè amb la seva irrupció, la BJF desvelava agències inesperades que desbordaven, amb escreix, l'essència i la identitat que jo mateix li hauria assignat d'entrada.

Tot i la intuïció del seu clar protagonisme, la meva voluntat al llarg del procés investigador perseguia l'aplicació de l'eslògan ANT: "follow the actors themselves[114]". És a dir, en comptes de cercar un ordre previ que s'hagués de validar mitjançant el treball de camp, l'assumpció de l'esmentada consigna metodològica m'exigia identificar i resseguir les maneres en què la biblioteca manifestava la seva acció i identitat, tant en els discursos com en les pràctiques dels actors enrolats en aquest treball.

Així, lluny d'un punt de partença apriorístic que prengués partit per alguna hipotètica essència de la biblioteca, o per algun dels seus rols recognoscibles, havien de ser les i els actors[115] qui assenyalessin el què i el com del seu protagonisme.

D'aquesta manera, tal i com anticipen les cites de les entrevistes que obren aquest capítol, la BJF es va endinsar en la recerca sense esperar a que jo la pacifiqués com una realitat autoevident, coherent i amb unes atribucions òbvies, d'acord amb les meves intuïcions.

Tot just feia les primeres passes del treball de camp. Fonamentalment entrevistes en profunditat amb veïnat que s'havia destacat en el procés participatiu i amb gent més o menys vinculada a l'AVC Lesseps, però també converses informals –i breus– amb persones que abordava a la plaça en el decurs d'alguna de les múltiples jornades d'observació. Tractava de recollir i aplegar opinions que m'ajudessin a

[113] El Premi FAD (Foment de les Arts i el Disseny) d'Arquitectura és un dels guardons més prestigiosos dels atorgats a l'Estat espanyol. L'any 2006 la BJF el va guanyar superant altres projectes de tanta nomenada i ressò mediàtic com la Torre Agbar de Barcelona -autoria de Jean Nouvel-, la T4 de l'aeroport de Barajas -de Richard Rogers-, o la rehabilitació del Mercat de Santa Caterina, a Barcelona -obra de la parella d'arquitectes Enric Miralles i Benedetta Tagliabue-.

[114] Popularitzat per Bruno Latour en dues obres clau: *Science in action: how to follow scientists and engineers through society* (1987) i *Reensamblar lo social: Una introducción a la teoría del actor-red* (2008 [2005]).

[115] No en va, Latour afirma que "La tarea de definir y ordenar lo social debe dejarse a los actores mismo, y no al analista. Es por esto que, para recuperar algún sentido del orden, la mejor solución es rastrear relaciones *entre* las controversias mismas en vez de tratar de decidir cómo resolver cualquier controversia dada". (Latour, 2008: 42).

identificar la dimensió viscuda dels espais que emergien arran de la remodelació. Amb motiu de la inauguració, l'Ajuntament havia distribuït un fullet informatiu que, sota la pregunta de *Ja coneixes la nova Plaça Lesseps?*, sintetitzava l'esperit i les conquestes assolides amb el nou projecte. Però, més enllà del rol estratègic i idealista d'aquesta representació de l'espai, que descrivia i invocava "un espai per estar, passejar, jugar i conversar... una plaça per als veïns i veïnes", m'interessava esbrinar què de quotidià, viscut, negociat i canviant s'esdevenia sota la tramoia de la remodelació. És a dir, fins a quin punt la reformulació d'uns espais havia facilitat que Lesseps esdevingués un lloc de trobada qualitativament diferent? O, dit d'una altra manera, com uns arranjaments físics i unes noves disposicions materials, a mesura que s'ocupaven i habitaven, experimentaven reacoblaments i/o reassemblatges en el si dels quals s'hi bastia el nou espai públic de la plaça?

En aquest sentit, l'interès per unes narracions espacials viscudes em resultava especialment rellevant. Les observacions de la plaça m'havien facilitat el reconeixement i mapificació de bona part de les pràctiques espacials establertes, però, encara restaven dos fronts oberts, tots dos de caire més immaterial.

El primer, l'entrellat somàtic i sensible de l'habitar quotidià. Més enllà dels usos i apropiacions visibles, volia conèixer les experiències subjectives que es produïen amb les anades i vingudes de la vida urbana a Lesseps. L'NRT havia posat de manifest l'anàlisi de fenòmens que habitualment s'havien considerat insignificants en l'estudi de l'espai públic. Seguint Nigel Thrift (1997), calia centrar l'atenció en la constel·lació de pràctiques mundanes que donaven forma a l'espai i a la (inter)subjectivitat. Així doncs, pretenia fer servir les entrevistes com a dispositiu amb què explorar de quina manera les pràctiques corporals, i les rutines, podien proveir un cert sentit encarnat del lloc.

Amb el segon front, volia abordar qüestions relatives a l'atmosfera i les intensitats relacionals presents a la plaça. En el mateix fullet informatiu assenyalat més amunt, l'Ajuntament (re)presentava la nova plaça Lesseps com un "espai ple de vida". Ara bé, tant la versemblança com els continguts d'aquest eslògan havien de ser contrastats amb el coneixement i les experiències veïnals. Per a aquesta tasca, em semblava útil la noció d'atmosfera, tant en l'accepció desenvolupada per Peter Sloterdijk (2008), més centrada en la coexistència de persones que no havien compartit espai anteriorment, com en la referida pel geògraf Ben Anderson (2009), qui destacava les qualitats afectives que emanen de la relació entre el lloc i les coses –i cossos– que hi tenen lloc. D'aquesta manera, en comptes de demanar als i les informants el seu parer sobre la vitalitat observable, semblava més interessant provocar reflexions sobre aquella mena d'excés intangible que s'havia de generar amb la convivència. Més que res, perquè, atès que l'anterior formalització de la plaça Lesseps s'havia identificat amb la deshumanització i la desposessió urbana, calia

esbrinar si amb la remodelació apareixien atmosferes afectives que destaquessin un caràcter més acollidor de l'espai.

Ara bé, tot i la meva voluntat per abordar aquesta perspectiva més viscuda i quotidiana, el vessant representacional i simbòlic del projecte arquitectònic de Lesseps totalitzava les entrevistes en un debat gairebé exclusiu sobre forma i significat. Una entrevista rere l'altra topava amb un rebuig radical envers la formalització arquitectònica de la plaça que incloïa tant aspectes relatius al disseny i a l'ornamentació, com les més diverses explicacions-interpretacions dels interessos perseguits per l'Ajuntament i l'arquitecte.

Així, per exemple, era molt comú sentir esmenes a la totalitat que invalidaven qualsevol possibilitat viscuda per a la plaça:

> "Això és un desastre, un desgavell absolut que no serveix per a res". (Testimoni veïnal recollit al diari de camp).
>
> "Han tornat a fer un nyap com una catedral". (Manel, veí).

També, múltiples interpretacions i anècdotes referents al significat dels elements ornamentals:

> Allò és una cadira gegant. (Eduard, veí).
>
> Diuen que és un pal·li (Àlex, veí).
>
> Es veu que és un cub per emmarcar el cel (Daniel, veí).
>
> Yo le llamo el coño, ¿sabes por qué? Porque todo el mundo me pregunta '¿Y eso qué coño es?'. (Juan, veí i comerciant).
>
> Recordo que al cap de molt poc temps de la inauguració, vaig trobar-me uns coneguts que em van dir: 's'han passat amb els ferros, sobretot amb aquella estructura tan gran', i es referien a la grua de les obres, així que fixa't que la gent es pensava que la grua era un element arquitectònic de la plaça. (Manel, veí).

O, suposicions d'allò més variades que atribuïen als responsables de la representació de l'espai una voluntat propagandística i ostentosa, més propera al valor de canvi de l'espai:

> L'arquitecte ha volgut fer una cosa perquè surti a les revistes. (Juli, veí).
>
> Aquí suposo que els elements arquitectònics intenten donar una sensació de personalitat, però veient-ho d'una manera molt cínica, que ara ja no és vàlida, aquí l'arquitectura ha viscut molt de la foto, del que sortiria a les revistes japoneses, etc. (Jordi, veí i blocaire).
>
> Mira, l'Ajuntament que tenim aquí a Barcelona no prioritza les necessitats reals de la gent sinó que prioritza el que pot quedar bé per portar-ho a exposicions,

> per portar-ho a possibles premis, i que es digui 'oh, que maca que és Barcelona, mira quin disseny, mira quin d'això'... i no es pensa ni en els veïns ni en les necessitats de la ciutat. (Antonio, comerciant i veí).

Així doncs, la sensació de malestar i la irritació desencadenada amb la formalització de la plaça enfosquia i dificultava enormement el tractament d'aquelles qüestions relatives a la vida quotidiana, si més no, en els termes que a mi m'interessava. En efecte, la dimensió corpòria, l'experiència sensible i tàctil, o l'abordatge de les hipotètiques relacions afectives, esdevingudes en el decurs de la convivència, ocupaven una posició totalment perifèrica en les entrevistes.

Tanmateix, alhora succeïa una cosa que trigaria un xic a cridar-me l'atenció que es mereixia. En la majoria de les entrevistes i converses mantingudes, la BJF era esmentada com a revers positiu de la remodelació de la plaça. Una entrevista rere l'altra, els informants hi feien referència subratllant els encerts d'una actuació, aplaudida i estimada pel veïnat, que semblava operar com un autèntic contramodel capaç d'aplegar aquells consensos impossibles d'assolir a la plaça. En paraules d'un veí històric de Lesseps, comerciant i membre de l'associació de veïns:

> Sí, mira, això [la biblioteca] és una maravella, aquí sí que l'arquitecte ha fet la seva feina ben feta, pensant en els veïns, un edifici funcional, bonic i molt ben parit. (Pep, veí i comerciant).

Va ser d'aquesta manera, tal i com suggeria al començament del capítol, com em vaig adonar que la BJF s'havia endinsat en la recerca de manera inesperada. Hi emergia amb la identitat borrosa pròpia d'un efecte relacional –canviant en funció de les interaccions descrites–, tot desvelant una divergència afectiva a Lesseps.

Per a una majoria clara d'informants, el recurs a la BJF era la munició recorrent amb què etzibar-li al projecte de la plaça i, al seu torn, també el referent més immediat, i exemplar, d'un artefacte arquitectònic que de seguida havia experimentat una recepció entusiasta per part del veïnat.

Aquesta irrupció de la BJF en les entrevistes feia palesa, doncs, una dualitat establerta a Lesseps que el mateix veí citat més amunt expressava de la següent manera:

> La biblioteca és un espai social i la plaça no ho és, la plaça que han fet és una esplanada i un lloc de pas, però no és un espai social. (Pep, veí i comerciant).

Així les coses, l'esmentada dualitat va emergir com una mena de dispositiu conceptual articulat pels propis veïns i veïnes, una sort de teoria-pràctica que assignava sentit a l'entramat relacional de Lesseps. Per mitjà d'un procés de presa de consciència investigadora, la dualitat va esdevenir un recurs heurístic tremendament útil per a la comprensió d'aquelles pràctiques amb què humans i no humans coproduïen l'espai de manera pràctica i simbòlica.

D'una banda, assenyalava un desacoblament, un desacord rotund entre el veïnat i l'actuació implementada a la plaça. La manca d'identificació amb els espais, la limitació de la dimensió viscuda a les percepcions/interpretacions o el sentiment de malestar generalitzat, palesaven els límits de la remodelació. El rebuig a allò que s'entenia com formes capricioses i excessos arquitectònics –amb interessos aliens al barri– donava compte del fracàs del llenguatge arquitectònic en la recepció veïnal. O, millor dit, visibilitzava el naufragi de la traducció física dels acords polítics i veïnals, a més dels desigs mobilitzats en el procés participatiu.

D'altra banda, però, la dualitat també permetia identificar un moviment de reassociació de l'espai comú en la biblioteca. Els dilemes representacionals i simbòlics que dificultaven el tractament de l'espai viscut a la plaça, i que posaven l'accent de la remodelació en el malestar, s'esvaïen quan irrompia la biblioteca en les entrevistes. D'aquesta manera, la irritació i l'enuig donaven pas a la satisfacció i a les narracions entusiastes i viscudes en què era possible identificar la gestació d'un sentiment de pertinença fort. Curiosament, el rol de l'arquitectura era especialment revelador per entendre la lògica de la dualitat. L'edifici de la BJF era una construcció de nova planta, amb una formalització arriscada i avantguardista que introduïa trets molt innovadors en el paisatge preexistent, però, tot i així, en cap de les entrevistes s'ensopegava amb l'arquitectura com una qüestió de representació o un problema d'intel·ligibilitat. Mai no remetia a interessos amagats, ni a dubtes sobre el seu significat. En tot cas, el seu esment sempre es produïa en forma de pràctica, de mediació o conjunts de mediacions facilitadores, com a dispositiu afectiu que acompanyava, no sempre amb èxit, la diversitat de pràctiques que hi tenien lloc.

Aquesta emergència de la BJF com a autèntic contramodel del sentiment de malestar instal·lat a Lesseps, com a efecte relacional que mostrava un repartiment desigual del consens urbà esdevingut amb la remodelació, semblava posar-me en safata la meva aposta per dos dels pressupòsits fonamentals de l'ANT.

Per una banda, el "principi de simetria generalitzada" (Latour, 2007) i les conseqüències de la seva aplicació. Entre els reptes plantejats per l'ANT, potser el més conegut sigui el seu agnosticisme ontològic, a saber, la posada en pràctica de tota mena de cauteles per tal que la definició i l'abordatge dels objectes d'estudi no caigui en apriorismes assumits de manera acrítica. Com explica Israel Rodríguez (2008), aquesta sensibilitat agnóstica i imparcial pròpia de l'ANT dóna lloc a un estil d'explicació que no pren partit *a priori* per certs elements i que no diferencia clarament dominis i reialmes. Ara bé, en el principi de simetria generalitzada l'agnosticisme no hi treballa sol, la seva ferma imparcialitat és acompanyada pel qüestionament radical i l'enderrocament dels dualismes (Tirado i Domènech, 2005) que havien articulat el coneixement i les anàlisis en les ciències socials i humanes.

L'ANT veu en l'obstinació purificadora de la modernitat un mecanisme essencialista que pacifica els objectes d'estudi i que, en la recerca d'allò substancial, defuig la complexitat i les ambivalències en favor d'una pretesa claredat investigadora. Tanmateix, la mateixa lògica dicotòmica amb què es pretén ordenar la realitat té clares limitacions. La principal, l'existència d'ambivalències i hibrideses indisciplinades que es resisteixen a la purificació i que problematitzen l'esperit essencialista de la modernitat. Situacions que, per altra banda, s'han tornat més evidents amb la proliferació de fenòmens i figures híbrides en la ciutat contemporània.

Doncs bé, per a les veïnes i veïns entrevistats, la plaça i la biblioteca –però també el procés participatiu, el llarg període d'obres, el trànsit rodat, els pendents topogràfics, les posicions defensades per l'Ajuntament, el rol de l'arquitecte, el mobiliari urbà escollit, les superfícies ajardinades o els paviments durs– es confonien i barrejaven en les seves explicacions com a elements d'un mateix domini de la realitat. La retòrica moderna –la dèria classificadora i purificadora– perdia tot el sentit en unes narracions veïnals que barrejaven, amb absoluta normalitat, entitats que la ciència i les polítiques públiques acostumen a tractar de manera segregada.

D'alguna manera, aquests relats embrollats de la plaça de Lesseps posaven de manifest la inutilitat i inoperativitat d'un dels principals llegats del pensament modern: la separació de la realitat en reialmes segregats i la conseqüent utilització de dicotomies i alternatives binàries –subjecte/objecte, natura/societat, interior/exterior– incapaces de donar compte de la condició híbrida que caracteritza la ciutat contemporània.

Les narracions veïnals remetien més aviat a un garbuix d'elements heterogenis en relació que no pas a entitats clares i objectives. De fet, la principal virtut d'aquesta descoberta raïa en que eren els propis veïns i veïnes qui parlaven de Lesseps amb simetria generalitzada, com una realitat híbrida, un tot heterogeni que es componia en diferents xarxes de pràctiques: com a biblioteca pública, lloc de trobada skater, cruïlla distribuïdora del trànsit, conflicte veïnal, estació de metro, lloc d'obres de la L9, paisatge de remodelació, representació política, etc. Va ser d'aquesta manera com em vaig adonar que el punt de vista proporcionat per l'ANT s'ajustava més i millor a allò que estava estudiant. Ja no estava investigant una plaça i una biblioteca, sinó que em trobava enmig d'allò que Ignacio Farías (2011) definia com un "assemblatge urbà", un objecte múltiple que es componia simultàniament de moltes maneres. Era en el si de diferents xarxes de pràctiques com s'esdevenia, performava i componia la nova plaça de Lesseps.

Per altra banda, el segon pressupòsit de l'ANT que estimulava la irrupció de la BJF remetia directament a la consigna metodològica esmentada més amunt: "follow the actors themeselves!". A *Reensamblar lo social*, (2008) recalcava que a les

recerques, com a la realitat, no hi havia un ordre natural o lògic que la ciència hagués de descobrir o revelar. Més aviat, i fent cas de l'esperit de la consigna, calia seguir als actors i aprendre'n, defugint causalitats i punts de vista privilegiats, sense imposar-los cap narrativa, sense haver de recórrer a cap raó superior que introduís ordre, per molt lògic i necessari que semblés:

> la ANT sostiene que está en mejores condiciones de encontrar orden *después* de haber dejado que los actores desplieguen toda la gama de controversias en las que están inmersos (...) No trataremos de disciplinarlos ni hacerlos encajar con nuestras categorías; los dejaremos desplegar sus propios mundos (...). La tarea de definir y ordenar lo social debe dejarse a los actores mismos, y no al analista. Es por esto que, para recuperar algún sentido del orden, la mejor solución sea rastrear entre las controversias mismas en vez de tratar de decidir cómo resolver cualquier controversia dada. (Latour, 2008: 42).

Aquesta afirmació cal entendre-la, també, en funció de l'ascendència semiòtica de l'ANT que nega que les entitats –els actors– tinguins propietats i atributs inherents o essencials. Segons Callén et al. (2011) això comporta que les investigadores i els investigadors ANT sempre posin la seva mirada sobre relacions i no sobre entitats fixes o estacions establertes. En efecte, per a l'ANT la identitat dels actors és un assoliment precari, contingent i relacional, per la qual cosa no és recomanable simplificar-la, d'entrada, en cap tipus d'apriorisme.

Així les coses, seguir els actors sota aquestes premises implicava operar amb una voluntat que podria resultar gairebé contraintuïtiva, resseguint les seves associacions, per esbojarrades que poguessin semblar, per tal de donar compte de la configuració dels entramats relacionals en funció d'aspectes empíricament traçables.

D'aquesta manera, la BJF no apareix com una realitat autoevident, clarament definida i estabilitzada, sinó com una emergència, un efecte relacional de l'assemblatge urbà que aplegava tot el consens que el procés de remodelació no havia aconseguit per a la plaça. No es tractava, doncs, almenys no exclusivament, de l'actor que jo havia imaginat en un primer moment: un equipament públic on gaudir de la cultura e forma gratuïta, la darrera iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona per afavorir la cohesió social, un espai públic inclusiu tancat i regulat, un artefacte arquitectònic premiat, ni tan sols un esquer del procés d'elitització urbanística que diverses entitats havien denunciat com el rerefons de la reurbanització de l'avinguda de Vallcarca.

Seguir als actors, acceptar el seu ordre i perdre-m'hi en la seva madeixa m'havia dut a encarar la BJF com l'actor que s'identificava per la seva relació amb el consens. Aquest era el punt de partença.

Enquesta BJF

Entre el ventall de mètodes amb què estudiar la BJF, l'enquesta jugaria un paper molt important; sens dubte, pel valor d'alguns dels resultats proporcionats de cara a la comprensió de l'entramat de Lesseps, però, de manera particular, pel rol que va assumir en la pròpia recerca, alçant-se com el recurs metodològic amb què superar algunes mancances metodològiques que impedien que el meu treball avancés correctament. Així doncs, abans d'entrar en l'anàlisi dels seus continguts, explicaré alguns detalls de la seva gestació.

Mentre duia a terme la fase més intensiva de la recerca en la biblioteca, em vaig adonar que el temps se m'havia tirat a sobre i, per tant, de la necessitat d'accelerar i enllestir el treball de camp per tal de posar-me a redactar la tesi. Tot i que amb la recollida de dades i informació cobria aspectes ben diferents, i els mètodes emprats semblaven ajustar-se força a la multiplicitat requerida per l'objecte d'estudi, m'acompanyava un neguit que, aleshores, veia pràcticament irresoluble.

Més o menys, estava desplegant a la BJF les mateixes tècniques que havia emprat anteriorment a la plaça, a saber, anàlisi documental –premsa, articles tècnics sobre l'arquitectura de l'edifici, textos de biblioteconomia on es debatien les característiques de les noves biblioteques públiques i documentació institucional que generava la pròpia BJF–; observacions i mapificacions de les presències –sense descurar el seguiment de les activitats que s'hi celebraven–, i també algunes entrevistes en profunditat –un grapat amb algunes persones que coneixia i que sabia que n'eren usuàries, i d'altres amb membres de la plantilla–.

De totes aquestes tècniques, la que havia quedat més coixa, clarament, eren les entrevistes. Val a dir que la percepció d'aquesta feblesa metodològica probablement ressonava de manera més forta a causa de la proximitat de les entrevistes realitzades, poc abans, amb el rerefons de la remodelació de la plaça. Les eventualitats i els aprenentatges d'aquella experiència varen interferir força en el treball de camp de la biblioteca. Fonamentalment, per la petjada i el record de la cuina lenta i laboriosa que m'havia exigit la realització de les entrevistes en profunditat. Els i les informants disposades a compartir els seus relats amb mi no apareixien sols i soles, ans al contrari, m'havia calgut un procés previ de teixit de complicitats, de construcció de relacions i simpaties, fins i tot de certa convivència. Si bé, pel que fa al treball més directament adreçat a la plaça, aquella cuina m'havia permès endinsar-me en diferents xarxes de relacions vinculades a Lesseps –des d'aquelles de perfil veïnal, fins d'altres de caire més institucional i tècnic–, no vaig ser

prou hàbil com per introduir-me'n en cap que em permetés trobar informants que vulguessin parlar de la seva relació amb la biblioteca[116]. La consciència d'aquesta situació, i la meva incapacitat per generar un dispositiu investigador amb el qual arribar als usuaris i usuàries de la BJF, es va convertir en una obsessió angoixant que em tenia garratibat.

Així les coses, i atesa la urgència del calendari, vaig optar per realitzar una enquesta autoadministrada com a alternativa a les entrevistes. Cal dir que comptava amb una referència prèvia que, d'alguna manera, m'encoratjava a l'ús d'aquesta tècnica. A les baceroles de la recerca, mentre em documentava sobre les dimensions renovades de les biblioteques públiques i tamptejava la incursió de la BJF en el meu treball, vaig llegir un text molt interessant signat per Gloria J. Leckie i Jeffrey Hopkins (2002) –docents d'Estudis de la Comunicació i la Informació, i de Geografia, respectivament, a la University of Western Ontario–. En aquell article, s'hi detallava amb profusió l'aparell metodològic emprat en el seu estudi de dues de les principals biblioteques públiques canadenques –la *Toronto Reference Library* i la *Vancouver Public Library*– i una de les eines referenciades era una enquesta que presentaven de la següent manera:

> Four different methods were used to gather the necessary data by our research team (...) including *an extensive patron survey* (...) consisted of thirty closed and open-ended questions developed in consultation with librarians. (Leckie i Hopkins, 2002: 334. Cursiva meva).

Amb major o menor grau de consciència, em vaig aferrar a l'enquesta com la solució amb què suplir la meva incapacitat per fer entrevistes en profunditat a la biblioteca. La proposta metodològica que exposaven Leckie i Hopkins (2002) em permetia driblar les meves pors i febleses –també els desafiaments metodològics que em presentava la biblioteca, com a espai amb mediacions diferents a les de la plaça– i arribar allà on volia, als i les usuàries, a les seves raons, percepcions i experiències. Evidentment, era conscient que l'enquesta comportava perills reduccionistes i simplificadors, ja que, a diferència de l'entrevista en profunditat, opera amb criteris homogeneïtzadors, simplificant realitats complexes en patrons d'explicació simples, a més d'eliminar tota la riquesa intersubjectiva d'una entrevista cara a cara. Amb tot, era conscient que si utilitzava amb intel·ligència les qüestions menys tancades podria resoldre una part important dels meus problemes.

[116] A més a més, l'espacialitat de la plaça, més oberta a l'esdeveniment i la interacció verbal que no pas la biblioteca –on la natura de l'escenari prefigura unes interaccions més corporals que verbals i on, seguint Amin (2008), operaria un pacte pragmàtic que accepta la proximitat corporal en detriment dels sobresalts o les interaccions sobtades– assumia millor la meva irrupció/interrupció de les estades i el vagareig, possibilitant les converses breus amb veïnat i passavolants, mentre que la introspecció i el silenci majoritari de la biblioteca o les ràpides entrades i sortides feien més difícil improvisar una entrevista.

Així les coses, vaig preparar un qüestionari inspirat en el de Leckie i Hopkins (2002), però afegint-hi algunes qüestions més relacionades amb els plantejaments analítics de l'ANT.

Com l'investigadora i investigador canadencs, volia aproximar-me a la biblioteca interessat per la seva condició reviscolada, més propera a un espai de vida quotidiana, de socialització i autoaprenentatge, que no pas a un magatzem de llibres o un simple indret de lectura pública. En aquest sentit, vaig fer meves algunes de les qüestions de la seva enquesta, fonamentalment aquelles que cercaven la caracterització i els perfils de les usuàries i usuaris –en funció de variables clàssiques com ara el sexe, l'edat, la procedència i l'ocupació–, però també les que perseguien la identificació de la gamma de pràctiques i pautes d'ús que s'hi havien anat establint –franges horàries, preferències, hàbits, espais i serveis utilitzats, etc. –.

Ara bé, d'acord amb l'esperit ANT de la recerca, més enllà de la caracterització de les qüestions, diguem-ne, humanes, calia incorporar el rol d'allò no humà, de la materialitat, la tecnologia i l'arquitectura, no com a guarnició, mer acompanyament o extres d'un escenari passiu, sinó com elements consubstancials de l'espai social a què apel·lava una part del veïnat entrevistat, que trobava en la BJF part de les virtuts que mancaven a la plaça.

Així doncs, quan vaig tenir redactat el qüestionari, li vaig escriure un correu electrònic a la Carme Galve –directora de la BJF–, amb qui feia temps que tenia un canal de comunicació actiu, demanant-li una reunió per tal discutir-ne els continguts, a més d'aclarir algunes qüestions de caire logístic que requeria la distribució de l'enquesta.

Com sempre, ella em va rebre de seguida i em va garantir tot el suport que em calgués, a més de fer-me alguns suggeriments sobre el qüestionari.

El primer que em va demanar va ser que en retirés el logotip de la BJF que jo havia col·locat a la capçalera de l'enquesta, al costat del distintiu gràfic del Departament de Geografia de la UAB. Com que la biblioteca té una càrrega institucional forta, havia pensat que recórrer a la seva imatge corporativa podria ajudar a que l'enquesta no es veiés, exclusivament, com una activitat que venia de l'exterior, sinó que, d'alguna manera, formava part dels interessos de la mateixa biblioteca. Bàsicament, situant-me sota el paraigua simbòlic i institucional de la BJF pensava que l'enquesta podria ser vista com quelcom més seriós, en tractar-se d'una iniciativa que comptava amb el vistiplau de la direcció. Més que res, perquè, tot i conèixer la sintonia que molta gent mantenia amb la BJF, tenia molts dubtes sobre l'èxit de l'enquesta, per ser autoadministrada, un pèl llarga, i perquè no acabava de tenir clar que les qüestions que a mi m'interessava tractar fossin prou motivants per als usuaris i usuàries com perquè esmercessin el seu temps en emplenar una

enquesta de quatre fulls i una trentena de qüestions. Ras i curt, pensava que amb el segell de la BJF l'efecte crida es podria amplificar, encoratjant als i les usuàries a emplenar-la i col·laborar amb una iniciativa que podria acabar tenint alguna incidència o millora en l'espai que feien servir.

Biblioteques de Barcelona
B. Jaume Fuster

UAB
Universitat Autònoma de Barcelona

Enquesta d'usos de la Biblioteca Jaume Fuster

El Grup de Recerca de Geografia i Gènere de la Universitat Autònoma de Barcelona, en col·laboració amb la Biblioteca Jaume Fuster, estem duent a terme una recerca sobre la natura d'aquesta biblioteca pública, una anàlisi dels seus rols, usos, serveis i introducció territorial. Pensem que les biblioteques són espais públics cada vegada més importants en una ciutat inclusiva, per això, ens interessa conèixer l'opinió de les persones que feu servir la biblioteca Jaume Fuster. Et proposem que contestis aquesta enquesta. No cal que hi posis el teu nom, l'anonimat és garantit. Els resultats de la recerca seran compartits amb la biblioteca Jaume Fuster.

Moltes gràcies

UAB
Universitat Autònoma de Barcelona

Enquesta d'usos de la Biblioteca Jaume Fuster

El Grup de Recerca de Geografia i Gènere de la Universitat Autònoma de Barcelona, en col·laboració amb la Biblioteca Jaume Fuster, estem duent a terme una anàlisi dels rols, usos i serveis d'aquesta biblioteca. Ens interessa conèixer l'opinió de les persones que feu servir aquest espai i per aquesta raó us proposem que empleneu aquesta enquesta. No cal que hi posis el teu nom, l'anonimat és garantit.

Moltes gràcies

El segon suggeriment anava en la línia de la simplificació, per això vaig eliminar alguna pregunta que podria semblar redundant, o la resposta de la qual la podria trobar en alguna de les memòries anuals que la mateixa directora em va facilitar. Així, tal i com es pot apreciar en les imatges anteriors, vaig escurçar el text de presentació que apareixia sota la capçalera, passant de set a quatre línies, a més de reduir el nombre de qüestions de les trenta-una inicials a les vint-i-set definitives.

Ara bé, amb tota seguretat, el comentari més interessant i productiu que em va fer va ser la seva demanda d'introducció d'una pregunta relativa a la valoració de la feina feta per les treballadores i treballadors. En un primer moment la vaig incloure per pura cortesia, però, com es veurà més endavant, aquesta qüestió acabaria tenint un pes especial en la comprensió de l'espai social que caracteritzava la BJF.

En relació a la logística, la directora em va permetre col·locar una capsa de cartró al rebedor, al costat de la bústia de suggeriments i queixes, a la qual li vaig enganxar una mena de rètol identificador, per tal que la gent hi deixés les enquestes una vegada emplenades. Això em permetia no haver-hi de ser contínuament i no molestar més del compte.

L'enquesta va decórrer entre el 3-X-2011 i el 9-X-2011. La Unitat d'Atenció a l'Usuari de la BJF en va fer difusió a través de les xarxes socials –*twitter* i *facebook*– publicant-hi un resum d'un breu text informatiu –que incloïa una crida a la participació– que els havia fet arribar per a tal efecte:

> Aquesta setmana, del dia 3 al 10 d'octubre, membres del Grup de Recerca de Geografia i Gènere de la UAB distribuiran una enquesta adreçada a totes les persones que feu servir la biblioteca Jaume Fuster. Aquest qüestionari forma part d'un estudi sobre espais públics a Barcelona i pretén esbrinar com la gent percep i fa servir la biblioteca. És important la participació de tothom, per tal que les enquestes puguin reflectir la diversitat d'aquest espai. Al costat del taulell de préstec trobareu una caixa de cartró on dipositar el qüestionari una vegada emplenat.
>
> Moltes gràcies per la vostra participació!

Cada dia[117], al matí i a la tarda, i sempre durant un període que no superava les dues hores, em vaig presentar al rebedor de la biblioteca, sovint acompanyat d'alguns amics que em varen donar un cop de mà amb el repartiment dels qüestionaris i l'abordatge d'usuaris i usuàries. Aturàvem tantes i tants com podíem, de totes les edats i sexes, tant a qui hi entrava com a qui en sortia, informant-los de la

[117] El tercer dia de repartiment, vaig acordar amb la directora de la BJF que em deixés accedir-hi abans de l'horari d'obertura per tal d'assajar un altre tipus de distribució dels qüestionaris. A les 10 a.m. tocades, quan la BJF va obrir les seves portes i les persones amuntegades a la porta d'accés començaven a entrar-hi, hi havia qüestionaris per tot arreu. A la tarda la caixa n'era plena.

realització de l'enquesta i encorajant-los a fer-la. La recepció de seguida dissiparia els dubtes. Curiosament, l'enquesta aixecava molt d'interès, molta gent se'ns atansava i ens deien que tenien ganes de dir la seva i, sovint, aprofitaven per lloar l'espai, els serveis que s'hi prestaven o el saber fer de la plantilla. Tanmateix, n'hi havia qui deia voler posar per escrit alguna queixa sobre algun dels aspectes que no funcionaven bé, d'altres que manifestaven la seva oposició radical a certes pràctiques que capgiraven el seu sentit del que havia de ser una biblioteca i, fins i tot, qui alertava de certs conflictes sobre l'ús i agraïa l'oportunitat que li brindava l'enquesta.

Imatge 75: Usuàries de la biblioteca emplenant l'enquesta

Molta gent la cobria al moment, recolzant-se en la vitrina del rebedor on s'exhibeixen les novetats del catàleg, i d'altres se l'enduïen i la dipositaven posteriorment a la caixa, tot i que un nombre important mai no hi tornarien. D'alguna manera, l'entusiasme que transmetien moltes de les persones i la implicació que mostraven, bé quan els donàvem l'enquesta, bé quan ens la tornaven i s'aproximaven a fer qualsevol comentari, o confidència, em va servir per adonar-me del potencial cívic de la BJF i del compromís ciutadà que s'hi havia generat.

Dels 750 qüestionaris distribuïts en vaig acabar recollint 425, dels quals finalment vaig considerar vàlids 399, que serien els que acabaria entrant en el full de càlcul. Ordenada la informació, va ser relativament fàcil establir-ne els percentatges i

elaborar les representacions gràfiques. Amb tot, val a dir que els qüestionaris recollits que finalment vaig refusar denotaven dues procedències evidents. Per una banda, un bon grapat semblaven haver estat víctima de l'humor i desafiament adolescent, plens de provocacions i bromes en forma de dibuixos i frases, més o menys enginyoses, més o menys transgressores –sovint de caràcter sexual–, que semblaven voler boicotejar l'enquesta alhora que qüestionaven la universalitat del dispositiu investigador, probablement massa aliè als seus interessos com per prendre-s'ho seriosament.

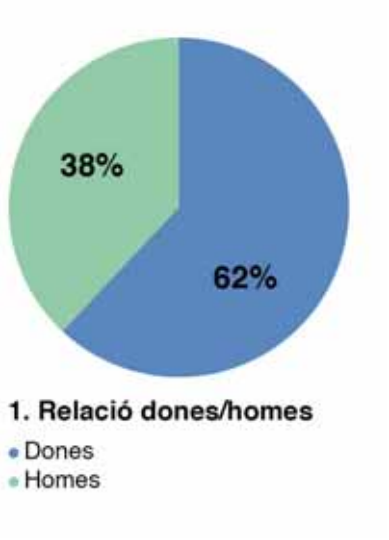
D'altra banda, l'altre grup d'enquestes refusades compartien trets que, de manera intuïtiva, vaig associar amb persones grans amb dificultats de comprensió i expressió escrita, i que després de contestar les primeres preguntes varen abandonar l'enquesta.

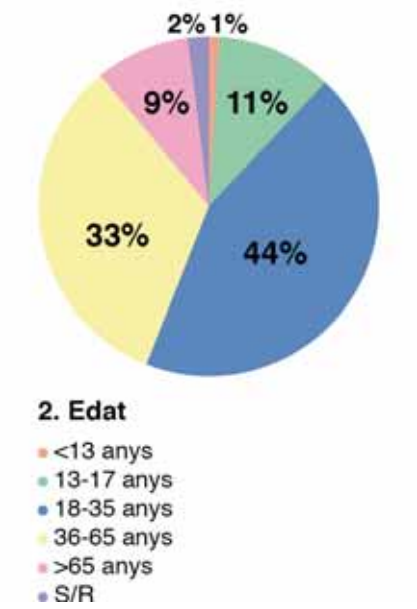
Resultats

Perfil de les persones usuàries

Per sexe (gràfica 1), l'enquesta va identificar una majoria clara de dones, 62%, en relació al 38% d'homes, palesant una feminització clara de la BJF que, més endavant, contrastaré amb l'explicació dels mapes de presències. Mentrestant, pel que feia a l'edat (gràfica 2) la població que es podria denominar adulta era clarament majoritària. El grup comprès entre els 18 i els 35 anys –persones adultes-joves, on s'hi poden comptar estudiants universitaris i opositores, és a dir, els col·lectius que probablement fan un ús més intensiu de la BJF– constituïa el 44% de les enquestades i enquestats. Ara bé, si s'hi afegia el grup d'entre 36 i 65 anys –33%– el percentatge augmentava fins al 77%.

Curiosament, el grup considerat com a gent gran, el de les persones de més de 65 anys, –la presència de les quals aixecava recels per part dels contingents més joves– era del 9%. Percentatge similar al del públic adolescent, tan sols dos punts superior i situat en un 11%. Pel que fa al grup més jove, per sota de 13 anys, les respostes varen assolir un escàs 1%, que feia veure, de manera més evident, els límits de l'enquesta per interpel·lar i representar el públic juvenil i infantil. Aquest biaix d'edat i la conseqüent infrarepresentació d'infants i d'adolescents em va fer veure l'error de no preparar un qüestionari adreçat al públic més jove de la biblioteca, molt més rellevant numèricament del que es desprèn d'aquests resultats i, a més, sotmès a un major nombre de restriccions en relació a l'ús de l'espai.

Pel que fa a l'ocupació (gràfica 3) el 41% d'enquestades i enquestats eren estudiants, des d'ensenyament secundari fins a estudis universitaris –incloent-hi tota mena d'activitats i cursos postgraduals–, així com opositores i opositors. En segon lloc, i tan sols deu punts per sota, se situen les i els treballadors en actiu, amb un 31%. Les persones aturades arribaven al 13%, xifra que augmentaria força si bona part de les persones que s'identificaven com a estudiants revelessin altres aspectes de la seva situació sociolaboral. Curiosament, els jubilats i jubilades superaven en 4 punts a la gent gran, igualant el percentatge d'aturades i aturats.

D'aquest primer bloc relatiu a la identificació i caracterització del públic de la BJF, una de les qüestions que em semblava més rellevant de conèixer era la seva procedència territorial. L'èxit de la BJF havia fet que la seva condició de Biblioteca de Districte de seguida es veiés desbordada per una sobrevinguda, i contingent, identitat de Biblioteca Central que, ja fos per les seves dimensions, per la seva ubicació estratègica, per la manca d'una vertadera Biblioteca Central a la ciutat o per altres aspectes que explicaré al llarg d'aquest capítol, l'havien convertida, de fet, en la gran referència de biblioteca pública a Barcelona, donant servei a tota la ciutat[118] i assumint també un cert protagonisme metropolità. Així les coses, per tal de conèixer el seu abast i influència territorial vaig incloure una qüestió sobre la procedència de les enquestades i enquestats, amb la qual poder reconèixer empíricament el grau d'inserció territorial de la BJF. Per por a que una pregunta que demanava directament pel carrer de residència pogués ser considerada una intromissió –i que això ocasionés que aquesta casella quedés deserta–, però també per les cauteles derivades del possible abast metropolità –nomenclàtor comú en diferents municipis, etc.– vaig plantejar la pregunta oferint la possibilitat de respondre escrivint el codi postal o el nom del carrer, sent la primera opció la tria majoritària.

Tal i com es pot observar en l'anomenat mapa d'inserció territorial (consultar a l'Annex 2), el principal àmbit de procedència, amb un 27%, era el territori comprès en el codi postal 08023, que inclou els barris més pròxims a la biblioteca: Vallcarca i els Penitents, El Coll i El Putget (amb el límit oriental de la Ronda del General Mitre).

Amb un 19'4% emergia el territori inscrit en els límits del codi postal 08024, que inclou la part nord de la Vila de Gràcia –amb el límit inferior al carrer Verdi–, La Salut, la banda occidental tant del Baix Guinardó com del barri del Camp d'en Grassot i Gràcia Nova, un trosset del Carmel i Can Baró.

El 13% procedien del 08006, que abasta el barri del Farró –la part més oriental del Districte de Sarrià-Sant Gervasi, encaixonada entre la Ronda del General Mitre, carrer de Balmes, la Via Augusta i l'Avinguda del Príncep d'Astúries– i la franja de Sant Gervasi-Galvany enganxada a la Via Augusta, que fa de frontera amb la Vila de Gràcia. D'alguna manera el territori comprès per aquest codi postal ressegueix, en sentit mar, les estacions dels FGC de Pàdua, Plaça Molina i Gràcia/Gal·la Placídia fins a arribar a la Diagonal.

[118] Això és el que Águeda Sánchez –directora en funcions de la BJF durant la baixa per maternitat de la Carme Galve– havia declarat en una entrevista publicada a la secció de Barcelona de La Vanguardia: "De alguna manera, por centralidad y dimensiones, a la práctica estamos ejerciendo de biblioteca central de Barcelona, sin serlo. Al menos hasta que se haga la biblioteca provincial". (*La Vanguardia*, 15 de novembre de 2010).

Amb el 08012, el 12% eren veïns i veïnes del cor de la Vila de Gràcia[119], mentre que el 6,8% havien indicat el codi 08022, la qual cosa els adscrivia al barri de Sant Gervasi-la Bonanova. Un 2,52% feia visible el codi postal 08035, palesant el lligam de la BJF amb un territori força ampli pertanyent al districte d'Horta-Guinardó, que comprèn, entre d'altres, els barris de La Teixonera, La Clota i Vall d'Hebron.

Sumats assolien el 80,72% d'usuaris i usuàries, validant la premisa que les biblioteques són fonamentalment equipaments de proximitat, que atrauen i mobilitzen població del seu voltant. Però, més enllà d'una reflexió de caràcter general, aquesta xifra revelava un efecte territorial més interessant per a la recerca. Segons aquest mapa, la BJF havia esdevingut un punt de trobada de barris que abans de la remodelació de la plaça de Lesseps no comptaven amb un nexe d'únió fort.

Amb tot, un 19,28% d'enquestades i enquestats procedien d'altres llocs[120]. A més dels sis codis postals que aplegaven el gruix de visitants, i que permetien identificar el fort vincle territorial de la BJF amb els districtes més propers de Gràcia, Sarrià-Sant Gervasi i Horta-Guinardó, entre les respostes de l'enquesta apareixien una quarentena de barris més, associats a altres codis postals. Vint-i-set (15,8%) corresponents a altres barris de la ciutat –des de La Sagrada Família, Sants-Badal, Sant Antoni, El Poble Sec, Sant Andreu, El Parc i la Llacuna del Poblenou a El Guinardó–; però, també, una dotzena de codis postals (3,75%) identificaven altres municipis de l'Àmbit Metropolità de Barcelona tan dispars com Montmeló, Sant Cugat del Vallès, Sabadell, Vilassar de Mar, Tordera, Corbera de Llobregat, Sant Joan Despí, Castelldefels o l'Hospitalet de Llobregat.

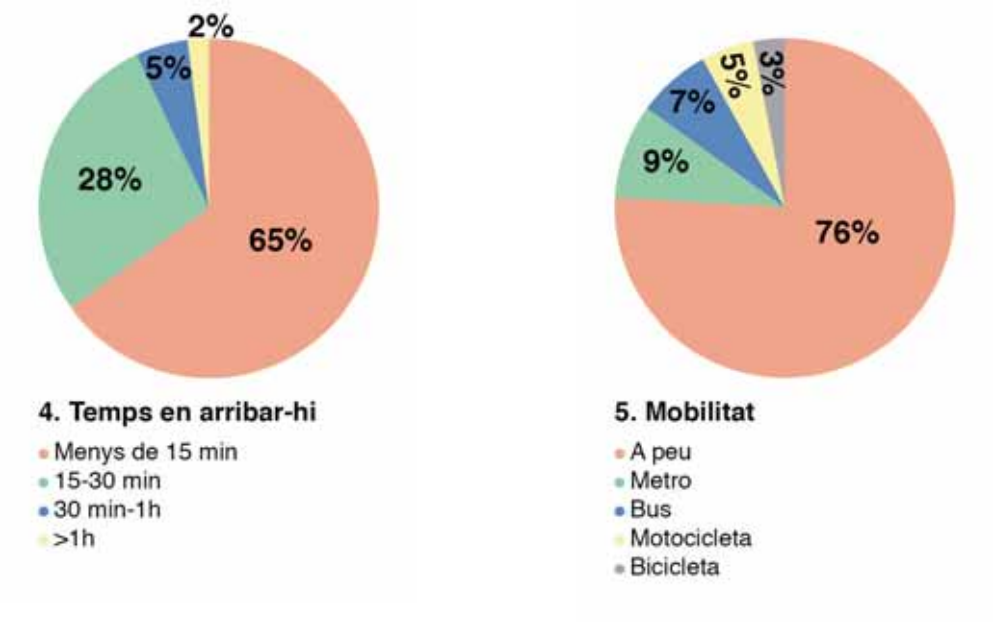
Pels dubtes sobre la correcta formulació d'aquesta pregunta, a més de les meves cauteles quant a la precisió territorial dels codis postals –que sovint se salten les fronteres dels barris i/o abasten territoris molt extensos– o altres eventualitats que poguessin sorgir, vaig voler assegurar l'obtenció d'una evidència territorial introduint dues qüestions més que, a més de porporcionar informacions

119 Si bé la BJF va ser pensada com a biblioteca de districte amb què donar servei al conjunt de barris de Gràcia sobta que les enquestades i enquestats provinents de la Vila de Gràcia no passessin del 12%, situant la presència territorial de la Vila en una quarta posició. Des de l'any 2002, la Vila de Gràcia compta amb una biblioteca de barri –la Biblioteca Vila de Gràcia– que, ubicada al bell mig de la vila, dóna servei a graciencs i gracienques. Aquest pot ser un dels motius de la baixa presència de veïnat d'aquest barri a la BJF, tot i que un cop d'ull al mapa d'inserció territorial convida a no descurar la vigència d'un cert efecte frontera de la ronda del General Mitre.

120 A mode d'anècdota, recordo que un dels dies de repartiment de les enquestes un home de mitjana edat va refusar fer-la argüint que tot i ser-ne usuari habitual, ell era de Tona (mostrant-me el seu carnet de la biblioteca Caterina Figueras, d'aquesta localitat), i que les sevs visites a la BJF es limitaven al servei de préstec de llibres de viatge que no trobava enlloc més. També, un home de menys de quarenta anys em va consultar si a l'adreça havia de posar la corresponent amb el seu domiclili a Sabadell, o bé la del seu lloc de feina a tocar de la BJF.

complementàries, em permetien comptar amb més dades per a identificar el radi d'acció de la BJF, en cas que la primera pregunta fallés.

Amb la primera, m'aproximava a la inserció territorial en funció del temps que enquestades i enquestats trigaven en arribar a la biblioteca. Tal i com es veu en la gràfica 4, el 65% d'usuaris i usuàries afirmaven trigar menys de 15 minuts en arribar-hi. Un 28% deien trigar entre 15 i 30 minuts, mentre que les persones que feien uns

trajectes més llargs eren només el 7% (un 5%, entre 30 minuts i 1 hora, i un 2% més d'una hora).

Què se'n pot dir, d'aquestes dades? Bàsicament, que validen la tesi de la proximitat, havent-hi un 93% d'enquestades i enquestats que en menys de 30 minuts fan cap a la BJF.

A la segona qüestió, demanava pel tipus de mobilitat emprada. Tal i com mostra la gràfica 5, el 76% deien anar-hi a peu, el 9% amb Metro i un 7% amb Bus (16% transport públic col·lectiu), 5% motocicleta i un 3% amb bicicleta. Val a dir que la BJF està excel·lentment comunicada, amb una estació de metro a tocar (Lesseps, L3), i set línies d'autobús (22-24-27-28-32-92-116) amb parada pels seus voltants. Tot i així, una majoria aclaparadora d'usuaris i usuàries afirmen atansar-s'hi a peu, cosa que valida la tesi de la proximitat i confirma la forta vinculació de la BJF amb el seu entorn teritorial més proper.

A més del sexe, l'edat, l'ocupació i la informació territorial –proporcionada per les preguntes que indagaven sobre la procedència–, vaig incloure a l'enquesta un altre seguit de qüestions amb les quals poder aprofundir en la caracterització de l'espacialitat de la BJF, tenint en compte diferents aspectes relacionats amb les condicions temporals dels usos. A més de saber qui hi anava, m'interessava conèixer quan s'hi anava, amb quina freqüència, durant quanta estona s'hi quedava la gent, quin ventall de temporalitats s'hi juxtaposaven, etc. En altres paraules, quines eren les lògiques i singularitats temporals de les pràctiques que tenien lloc a la BJF.

A més a més, sense fugir d'estudi, val la pena recordar que el nou model de biblioteca pública que encarna la BJF destaca per una ferma voluntat d'accessibilitat universal, però, més enllà del que pugui significar això des del punt de vista de l'admissió i atenció d'un públic clarament heterogeni –tant pel que fa a les seves necessitats com als seus intertessos–, cal tenir en compte que l'amplitud horària ha esdevingut un dels principals recursos amb què garantir l'esmentada accessibilitat. En aquesta sentit, a més d'identificar el ventall temporal dels usos, vaig considerar important explorar el grau de satisfacció horària, per tal d'avaluar aquesta dimensió de l'accessibilitat.

.

Pel que fa al temps d'estada, la gràfica 6 dóna compte d'una gran diversitat. D'una banda, un 41% de persones afirmen estar-s'hi menys d'1 hora –desglossant-se

a la gràfica, segons les respostes de l'enquesta, d'aquesta manera: un 3% menys de 15 minuts, un 17% entre 15 i 30 minuts i un 21% entre 30 minuts i 1 hora–. D'altra banda, el 59% restant –el 26% entre 1 i 2 hores, un 24% entre 2 i 4 hores, un 6% entre 4 i 6, un 3% més de 6 hores– en fan un ús més extensiu, des d'1 a 2 hores fins a més de 6. Aquesta gràfica posa de manifest que la BJF acull en un mateix espai tota mena de temporalitats, la qual cosa dóna pistes tant de la seva polivalència com de la multiplicitat d'interessos i persones que hi conviuen –sovint incompatibles en altres espais– . Ara bé, la gràfica també revela una dualitat temporal segons el temps d'estada referit. Per una banda, els usos de caire més transitori, probablement associats amb pràctiques efímeres d'ús i gaudi de serveis: connexió a Internet, préstec, gestions i tràmits a l'Arxiu Municipal, grups d'intercanvi d'idiomes, cafeteria, lectura del diari o acompanyament de la canalla a l'espai infantil, etc. Per l'altra, un seguit de pràctiques que impliquen temporalitats més dilatades, on l'estada no té tant a veure amb serveis o activitats oferides per la BJF, com amb certs atributs de l'espai i les seves instal·lacions, que converteixen la BJF en un lloc idoni per a l'estudi i fins i tot per a la feina –no debades, hi ha persones que fan servir la biblioteca pràcticament com a oficina–. D'aquesta manera, elements materials tan mundans com les taules, les cadires, els sistemes de climatització o els endolls amb què connectar els ordinadors, però també aspectes immaterials com l'atmosfera d'assossec, concentració i estudi, faciliten l'arrelament i l'estabilització d'uns usos amb temporalitats més allargades.

En relació als dies de la setmana, la gràfica 7 denota preferència pels dies feiners, en contrast amb el cap de setmana. Si bé el 25% d'enquestades i enquestats varen marcar la casella "indiferent" com l'opció majoritària –assumint que hi podien anar qualsevol dia de la setmana, sense haver-hi cap tipus de primacia– la gràfica també permet observar un equilibri gairebé simètric entre el conjunt dels dies feiners. Un 12% o 13% varen escollir com la seva jornada de visita qualsevol dia entre el dilluns i el divendres, mentre que el cap de setmana –quan les biblioteques públiques acostumen a viure's de manera més lúdica– aquest equilibri davalla. A més a més, la informació que il·lustra la gràfica es veu reforçada pel relat de dues treballadores de la BJF entrevistades que, des d'una perspectiva situada laboralment –és a dir, que entén la BJF com a lloc de feina– remarcaven el descens de la intensitat laboral amb l'arribada del cap de setmana:

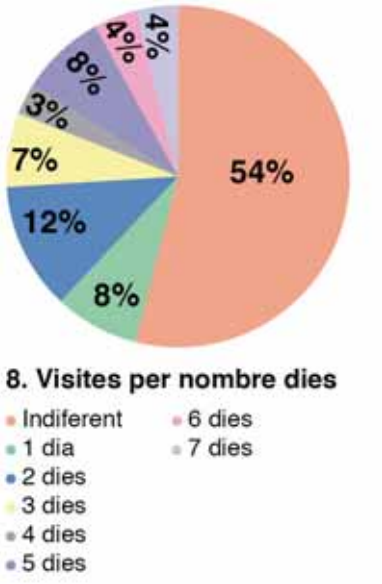
> El cap de setmana és molt més relaxat, encara que sigui que et demanin les mateixes coses, que la gent tingui pressa...però, és com una situació diferent. La gent no té aquest *speed* que portem dia a dia. Llavors, el cap de setmana vénen més nens, però més en família, és com que la gent es guarda el cap de setmana per venir a la bibliotca molt més en clau familiar, a banda de la quotidianitat i de tot l'estrès de la setmana. I és tot com més relaxat. En canvi, durant la setmana la gent ve molt més per feina, els estudiants vénen a estudiar, la gent ve corrents a buscar un llibre... i és tot molt més estressant. El cap de setmana la pressió és més baixa, sens dubte (Maria, treballadora).

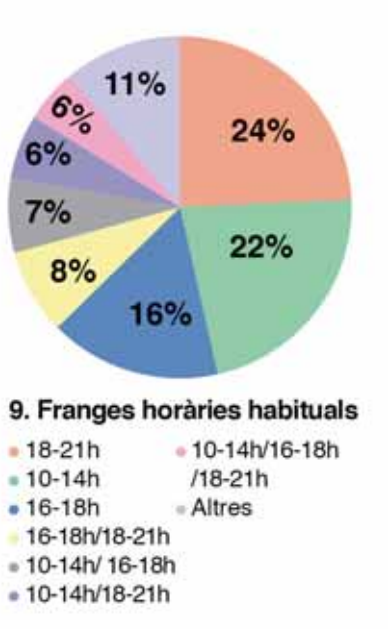
R. Ja ho deus saber però ara som més a prop de 2500-3000 visites diàries que no pas de 2000.

P. I el cap de setmana el nombre de visites es manté?

R. Bueno, els dissabtes també prop de 2500 i el diumenge gairebé 1000 persones. És molt, sí. A veure, tots els dies més o menys tenen el mateix patró, de dilluns a dimecres normalment hi ha molt volum de feina, a partir de dimecres ja baixa una miqueta, i dissabte-diumenge... bé, diumenge sí que és molt la feina perquè són tres hores oberts i és *a tope*, però el dissabte és el dia més relaxat de la setmana. Funciona més a nivell de famílies, és un altre tipus de visita (Martina, treballadora).

A més de revelar una major vitalitat en els dies feiners, les respostes obtingudes en aquesta qüestió em varen facilitar l'elaboració de la gràfica 8 sobre la freqüència d'ús de la BJF. Deixant de banda la majoria que declaren indiferència, o el 8% que hi van un únic dia, el 38% d'enquestades i enquestats –suma dels percentatges d'aquelles i aquells que hi van 2, 3, 4, 5, 6 i 7 dies– afirmen anar-hi més de dos dies a la setmana, destacant la importància que la BJF ha assolit com a espai de vida quotidiana per a moltes persones.

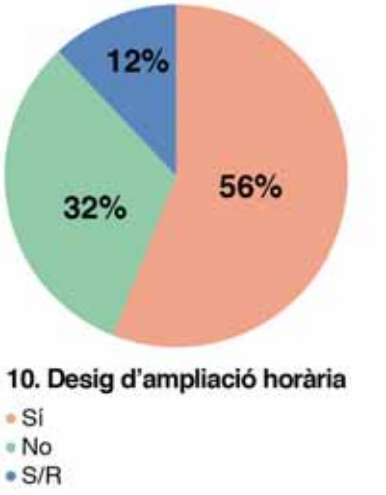
Pel que fa a les franges horàries predilectes, vaig plantejar aquesta qüestió oferint quatre forquilles que abastaven les parts del dia en què la BJF roman oberta: matí-migdia (10-14h), migdia-tarda (14-16h), tarda (16-18h) i tarda-vespre (18-21h), a més d'una possible resposta "altres", en cas que es considerés adient destacar una franja de visita que no acabés d'encaixar en cap de les forquilles proposades. Així doncs, de la les vuit parts que componen la gràfica 9, se'n poden extreure els següents resultats.

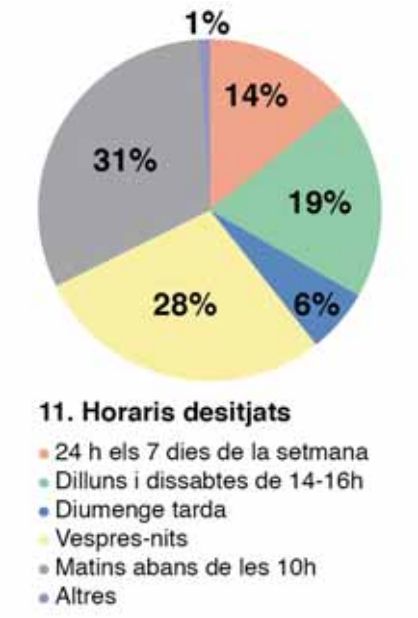
Un primer cop d'ull destaca dues franges majoritàries, tarda-vespre (24%) i matí-migdia (22%), amb una distribució pràcticament simètrica. Ara bé, a mida que s'aprofundeix en les dades, la simetria es va distorsionant en favor dels horaris de la tarda, que apleguen la majoria de les visites.

Així, un 48% d'enquestades i enquestats (la suma del 24% que tria la forquilla 18/21h, el 16% de la franja 16/18h i el 8% que escull el conjunt 16/18h-18/21h) troben en algun moment de la tarda-vespre[121] la seva franja horària de visita habitual. En canvi, les franges exclusivament matinals no passen del 22% indicat abans.

[121] La *memòria 2010* de la BJF document facilitat per la directora de la biblioteca, situa en la franja de les 17h a les 19h de la tarda les hores punta del servei de préstec, cosa que valida el biaix horari revelat per l'enquesta.

Al seu torn, un 19% (suma del 7% que trien la forquilla 10-14h/16-18h, el 6% de la franja 10-14h/18-21h i el 6% que escullen la totalitat de l'amplitud horària 10-14h/16-18h/18-21h) es decanten per franges més transversals, que abasten tant el matí com la tarda, palesant el segment de públic de la BJF que hi passa bona part del dia. L'11% restant inclou un grapat de franges horàries personals diferents a les proposades i d'altres sense resposta.

Reprenent l'interès pels horaris d'obertura –des de la seva condició de facilitadors de l'accesibilitat– i la seva avaluació, cal tenir present que la BJF obre 65 hores a la setmana, millorant les propostes d'horari mínim –45h– i òptim –60h– que aconsellava el *Pla de Biblioteques 1998-2010* per a les biblioteques de districte. Tot i així, atès que la biblioteca contemporània es vanta d'haver situat l'usuari i usuària en el centre de l'activitat bibliotecària (Galve, 2009), fins i tot per sobre del catàleg, vaig considerar important conèixer el parer d'aquests en relació tant a la satisfacció horària com als possibles desigs de major obertura.

Així les coses, tot i que l'amplitud horària oferida per la BJF pugui semblar generosa, la gràfica 10 mostra que un 56% d'enquestades i enquestats voldrien que l'horari d'obertura s'ampliés, enfront d'un 32% a qui ja els estava bé així o un 12% que no varen respondre. Del 56% que voldrien altres horaris –gràfica 11– un 31%

aposten pels matins abans de les 10h[122]; un 28% pels vespres-nits després de les 21h[123]; un 19% demanaven l'obertura els dilluns i dissabtes de 14 a 16h –gairebé l'únic respir de la BJF al llarg de la setmana–; un 14% apostava per un horari ininterromput 24/7, d'acord amb algunes experiències existents arreu del món, i amb certs debats en el sí de la biblioteconomia que advoquen per posar en pràctica experiències innovadores com pot ser l'obertura ininterrompuda (Fenoll i Llueca, 2006; Ford, 2002). En darrer terme, un 6% assenyala les tardes de diumenge, quan la BJF roman tancada.

Nous espais per a nous usos

La biblioteca pública contemporània ha experimentat un procés de certa desacralització en el decurs del qual allò que havia estat el centre de la seva activitat, el llibre/la col·lecció, ha perdut protagonisme en favor de l'usuari/ciutadà –inscrit en la proliferació de suports informatius, tecnologies i materials propis de la societat de la informació–. Aquesta transformació va ser observada per Bruno Latour (2011), per a qui l'ecosistema del llibre de paper organitzava i limitava l'experiència moral, cognitiva i estètica a la biblioteca tradicional. Per copsar el sentit d'aquesta afirmació convé recuperar una noció clau de l'argot del pensador francès, de manera que s'entengui el llibre imprès com un mediador d'allò social, és a dir, un objecte que vincula humans amb no humans i que pot generar efectes imprevistos en la producció de realitat; per exemple, en la manera de concebre i habitar la biblioteca.

Segons Latour (2011), el llibre hauria limitat la biblioteca tradicional a una sèrie d'usos i d'usuaris que havien estabilitzat un tipus de biblioteca orientada a arxivar, preservar, referenciar, posar a l'abast i guiar a lectores i lectors avesats als llibres.

Tanmateix, amb l'emergència de la societat de la informació i la tecnologia digital, l'extensió de nous formats i objectes –nous mediadors– haurien capgirat l'ordre i el sentit de la biblioteca contemporània, fent que les maneres de fer i les experiències associades al llibre de paper perdessin protagonisme o deixessin de ser les dominants. És així com s'esdevé allò que he anomenat, potser de manera agosarada, la desacralització de la biblioteca. Aquells espais encara molt pròxims a l'etimologia de la paraula –del grec *bibliothḗkē*, caixa de llibres–, que remetien a

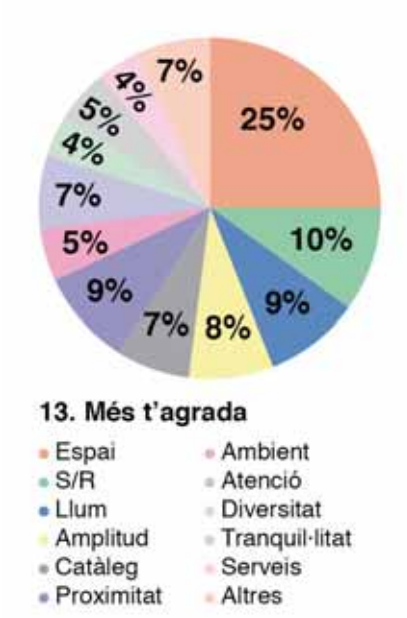
[122] En el decurs del repartiment de l'enquesta així com en algunes de les entrevistes realitzades, diferents usuaris coincidien en la queixa quant a l'hora d'obertura, considerant que entorpia i retardava excessivament l'inici de la seva jornada, ja fos d'estudi o feina.

[123] Havent-hi crides en una vintena de qüestionaris per a estendre a tot l'any l'horari de sala d'estudi nocturna, 21-1h, que s'habilita en època d'exàmens, als mesos de gener, maig i juny.

magatzems i dipòsits de llibres o sales d'estudi, en els quals tan sols uns pocs tocaven la cultura, es veuen substituïts per una nova generació d'espais multifuncionals, dinàmics, ciutadans, etc. on gent de tota mena s'hi troba i fa tot tipus de coses. De l'ecosistema del llibre es passa a l'ecosistema de les relacions, la informació i la comunicació, amb nous usos i usuaris que no s'estan de travessar les portes –cada vegada més permeables– dels vells temples del saber.

Aquesta transformació de la biblioteca pública contemporània ha comportat un canvi molt rellevant des del punt de vista de l'estudi de l'espai públic. Mentre el carrer o les places públiques –com succeeix a Lesseps– tenen dificultats per construir sociabilitat intensa i organitzar atmosferes de convivència, a la biblioteca sembla estabilitzar-se allò que Richard Sennett (1997) entenia com la principal característica de les places públiques, a saber, la capacitat d'aplegar i combinar gent i activitats diferents en un mateix espai.

Amb la següent tongada de qüestions em proposava tres coses; identificar la mutiplicitat de pràctiques que podrien tenir lloc a la BJF, conèixer en quins espais s'esdevenien i, també, fer una avaluació de virtuts i mancances que pogués servir tant per apropar-me al parell continent/contingut, com per escrutar l'imaginari institucional de la biblioteca pública contemporània a Barcelona.

Així les coses, la gràfica 12 mostra que algunes de les pràctiques convencionals, com ara el préstec de llibres (24%), l'estudi (21%) o la lectura (11%), continuen sent al capdavant, identificades com les principals per un 56% de persones. Força a prop, amb un 44%, se situa la gamma de pràctiques de caire més sociocultural i/o vinculades amb els nous formats digitals i les Tecnologies de la Informació i la Comunicació (TIC), que la biblioteca híbrida possibilita.

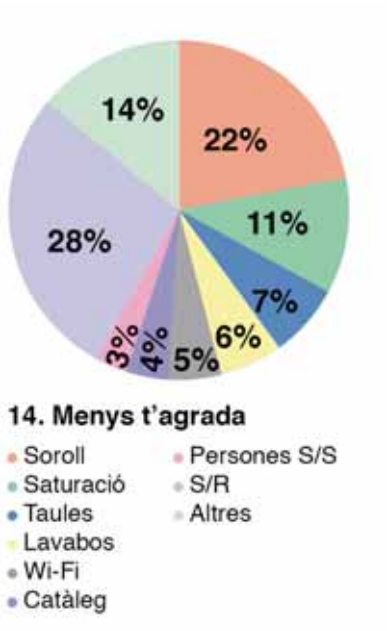
Pel que fa a les pràctiques més lúdiques, la gràfica en representa quatre: cafeteria (6%), passar l'estona (4%), trobada (3%) i visitar exposicions (3%). Juntes, sumen un 16%, la qual cosa supera en 5 punts una pràctica clàssica com la lectura.

Aquelles pràctiques mediades pels nous formats digitals i les TIC assoleixen el 25%, destacant l'ús d'ordinadors i la connexió Internet (10%), el préstec de CD's i DVD's (9%) i –encara que sobti– la cerca d'informació (6%) que, segons un treballador de la Unitat d'Informació, ha experimentat un gran impacte de les xarxes telemàtiques:

> avui dia a la biblioteca conviuen diferents suports i... bé, la nostra tasca és fer arribar a tothom, a tots els usuaris, la informació i la cultura, tant en format llibre, com CD/DVD, però també, a través d'Internet. Perquè, si bé és cert que de les tasques de formació se'n cuida una altra unitat, per a nosaltres, a *Informació*, les TIC, i especialment Internet, és una cosa que tenim cada vegada més present de cara a fonts d'informació. I això també és una part important del salt qualitatiu de les biblioteques. (Javier, treballador de la BJF).

Tanmateix, la gràfica 13, que representa allò més estimat per les enquestades i enquestats, posa de manifest una gran evidencia: l'altíssima valoració i la rellevància atribuïda a l'espai. De fet, un 56% de persones destaquen aspectes espacials en la jerarquia de virtuts de la BJF. L'espai, bé referit com un tot (amb un 25%), bé al·ludit de manera menys directa, i més articulada, a través de la llum (9%), l'amplitud (8%), l'ambient (5%), la tranquil·litat (5%) o la diversitat (4%), palesen el protagonisme de l'arquitectura en l'espai viscut. No són pas les pràctiques habituals, assenyalades a la gràfica 12, o els serveis oferts per la BJF –ni tan sols les TIC's– allò que, de manera majoritària, crida l'atenció de les usuàries i usuaris. Ans al contrari, com explicaré més endavant, és un determinat rol d'una arquitectura orientada a l'activació de les capacitats perceptives de les persones i a la creació d'afectes, allò que sobresurt com l'aspecte més destacat.

Al seu torn, la gràfica 14, centrada en les mancances, torna a destacar fenòmens i conflictes propis de l'espai viscut. En primer lloc, el soroll (22%) com a efecte de la combinació de la manca de barreres acústiques i l'increment dels usos més profans; en segon i tercer lloc, la saturació (11%) i la manca de taules d'estudi (7%), respectivament, que palesarien l'èxit experimentat per la BJF. La brutícia dels lavabos[124] (6%) o la presència de persones sense sostre, no fan sinó mantenir el focus d'atenció en l'espai viscut, en aquest cas amb un ull posat en la dimensió hospitalària que atresora la BJF.

Totes dues gràfiques, la 13 i la 14, mostren clarament el paper protagonista que se li atribueix a l'espai en les pàctiques quotidianes de la BJF. D'una banda, destacant el rol actiu de l'arquitectura i la seva rellevància en l'esdevenir de la pròpia biblioteca i, d'altra banda, revelant l'absència dels dil·lemes representacionals que condicionaven les referències espacials a la plaça de Lesseps.

Amb la darrera qüestió d'aquest bloc, la gràfica 15, més enllà de la simple identificació dels espais més utilitzats, albirava fer alguna troballa que revelés alguna cosa de les transformacions espacials que estan experimentant les noves bibioteques públiques. Doncs bé, una anàlisi superficial es podria quedar encallada davant de la xifra del 48% d'enquestades i enquestats que indiquen que les taules d'estudi de les plantes 1 i 2 –a la planta 2 s'inclou l'anomenada zona Wi-Fi– són l'espai més emprat.

[124] "Som els lavabos del barri i especialment dels turistes del Parc Güell. Aquí els turistes entren quasi de manera exclusiva per a anar als lavabos. Que som a un lloc de pas és obvi, i això es nota molt en tota la gent que volta per la biblioteca, a l'entrada i al bar, però sobretot als lavabos." (Anna, treballadora de la BJF).

I, això, si més no, permetria adonar-se de la capacitat de la BJF per acollir molta gent diferent en un mateix lloc. Tanmateix, el recorregut i el valor de la gràfica no s'esgota en aquesta xifra. Un 52% dels espais referits a l'enquesta remeten a una diversitat d'ubicacions clarament sintonitzades amb els aspectes més lúdics i socioculturals de la biblioteca. Així, en segon lloc, un 17% destaquen l'àrea de diaris i revistes, un dels espais on la dualitat dintre-fora és més làbil, on molta gent hi va a passar estones sense cap més motiu aparent que la coexistència –encara que tingui lloc en termes de mera contemplació i solitud en companyia– o el confort tèrmic i ergonòmic. En tercer lloc, un gens menyspreabe 10% es reconeixen en el taullel d'informació i acollida –on es gestiona el préstec de documents– i hi ha un formigueig de persones continu. En quart lloc, un 9% trien l'espai multimèdia, fent palesa la incorporació d'aquests usos i funcions al paisatge de les biblioteques públiques. En cinquè lloc, un 6% varen assenyalar l'àrea infantil. Tenint en compte el biaix d'edat que té l'enquesta, aquesta dada reflexa que bé pares i mares, bé altre tipus de cuidadores/cuidadors, s'acosten a la biblioteca a causa dels menuts de la família, ja sigui per treballar-hi la lectura o per fer-ne un ús més proper al d'una ludoteca, que és una altra de les innovacions físiques i funcionals de la biblioteca pública contemporània. L'auditori o la sala d'exposicions, amb un 1% cadascun, també hi són esmentats.

Resumint el més important, aquesta gràfica dóna compte de la diversitat d'espais i funcions i, per tant, d'interessos i necessitats que mobilitza i facilita la BJF, autèntic lloc de trobada, informació i comunicació ciutadana. Lluny de les determinacions pròpies de les "caixes de llibres" que definia la seva etimologia, la BJF s'estabilitza com un híbrid que combina (in)formació i entreteniment, accés presencial i telemàtic, interaccions intenses i contemplació; i, tot això, des de la certesa de la coexistència, la voluntat de cohesió social i la referencialitat urbana. En paraules de Gil Solés (2011) –autor d'una interessant reflexió sobre els espais de les biblioteques públiques – *La biblioteca angular*–:

> l'ús i les funcions tradicionals de les biblioteques de lectura i consulta s'han vist superades per un ús més lúdic, més informal, *més social*. Les biblioteques som ara un punt de trobada, de reunió, d'intercanvi social i que busca i consulta informació (digital) de manera virtual. (Gil Solés, 2011: 38. Cursiva meva).

TIC's/Ordinadors/Wi-Fi

Va ser la lectura d'un text d'Ash Amin (2007), publicat a la revista *City* –"Re-thinking the urban social"–, allò que em va fer veure, abans d'haver copsat del tot les implicacions ontològiques de l'ANT, la necessitat d'incorporar, amb simetria, els objectes i els artefactes tecnològics a la gamma d'elements que conformen l'allò social de l'espai públic. Algunes perspectives posthumanes amb clara relació amb

l'ANT que, gràcies al treball d'autores i autors com Sarah Whatmore (2002), Doreen Massey (2005) o Amin i Thrift (2002), havien tingut cert impacte en la geografia, m'havien posat rere la pista d'una comprensió de la realitat que no tingués en l'ésser humà la mesura de totes les coses. No obstant això, el text d'Amin (2007) va ser cabdal per assumir que no només calia prestar-li atenció als objectes i les mediacions tecnològiques com a elements complementaris d'allò social en l'estudi de l'espai públic, sinó que calia integrar-les en el mateix marc ontològic. Fonamentalment, perquè les relacions heterogènies que produeixen l'espai públic no es poden reduir a les dinàmiques del llenguatge o a les interaccions corporals entre les persones, com si aquestes fossin cossos despullats. Tant les representacions com les pràctiques estan mediades per allò no humà, és a dir, per objectes, coses, tecnologia o natura; el protagonisme de les quals no ha de tenir un estatus inferior a allò humà.

En moltes de les observacions preliminars que vaig fer a la BJF em vaig fixar en la propagació d'un element molt característic del seu paisatge quotidià. No era només que hi pogués identificar gent de tota mena, barrejada i duent a terme les pràctiques més diverses, sinó que, alguns objectes, i de manera especial els ordinadors portàtils, destacaven per la seva proliferació, havent-hi moltes taules on totes les persones en tenien un. La seva irrupció posava de manifest el procés de transformació experimentat per la biblioteca pública, subratllant l'estabilització d'un seguit de pràctiques mediades per la tecnologia que, de mica en mica, haurien desplaçat la lectura del llibre imprès del seu centre simbòlic. Sobre aquesta qüestió, Richard Ingersoll (2010) va publicar un article en la revista *Arquitectura Viva* en el qual, a més de resseguir l'impacte de la digitalització en l'espai d'algunes de les biblioteques públiques més icòniques, construïdes en la dècada 2000-2010, alertava d'aquest gir funcional:

> La biblioteca de Seattle, que tiene una capacidad de 1,4 millones de volúmenes, está equipada con más de 400 terminales de Internet y completamente cableada con tomas para ordenadores portátiles dispuestas a cada metro, un hecho que pone de manifiesto *que hoy se va a las bibliotecas más para usar el ordenador que para leer un libro*. Las nuevas bibliotecas están prosperando sobre todo como espacios de intercambio. (Ingersoll, 2010: 31, cursiva meva).

La visibilitat dels portàtils a la BJF és molt superior a la trentena d'ordinadors de sobretaula que la biblioteca posa a disposició de les usuàries i els usuaris –distribuïts, a més, per diferents espais, alguns dels quals apartats, com succeeix amb els sis de l'àrea infantil o els tretze de l'espai multimèdia–. A les plantes 1 i 2 els ordinadors portàtils performaven la imatge d'una biblioteca indissociable ja de la virtualització de la informació, facilitadora de nous usos i practicament als antípodes de la seva funció de caixa de llibres[125] i/o custòdia de documents.

[125] Richard Ingersoll (2010), en l'article citat anteriorment, fa servir el sintagma *caja de risa* per expressar l'efecte d'aquests canvis en l'arquitectura de biblioteques: "La biblioteca de los primeros años del siglo XXI se

Aquests artefactes, a més, remetien a la gran paradoxa que ha viscut la biblioteca pública contemporània. A mesura que avançava la digitalització de la societat i Internet guanyava pes, les biblioteques públiques, en tant que arquitectures físiques, eren vistes com uns equipaments condemnats, moribunds i innecessàris[126]. Ara bé, la biblioteca, com a concepte, no s'esvaïa amb l'era digital, en tot cas es tornava quelcom ubic (Latour, 2011; Gil Solés, 2011), desmaterialitzat i accessible des de pràcticament qualsevol lloc, ocasionant que els seus espais tradicionals semblessin accessoris i gairebé sumptuaris. Però, malgrat els discursos alarmistes que anunciaven la seva extinció com a espai, aquestes, en comptes de sucumbir davant d'allò digital, varen saber trobar alternatives enmig de la crisi, sortint enfortides de l'impacte, i aquí la paradoxa, en bona mesura gràcies a l'espai.

Les sales plenes de gent treballant amb els seus ordinadors donen compte de la vitalitat de què gaudeixen actualment, també gràcies a la incorporació de nous usos propis de l'era digital. Tanmateix, l'esmentada paradoxa no es limita a aquesta vitalitat renovada. Hi ha, sens dubte, una altra evidència que permet palesar el gruix d'aquest fenòmen, en concret, la multiplicació dels equipaments, la construcció creixent i continuada de noves i majors biblioteques públiques que constitueixen una aposta ferma per allò que semblava condemnat a desaparèixer, l'espai.

El propi Gil Solès (2011) posava en relleu aquest fenomen, tot destacant el seu caràcter paradoxal:

> Hi ha un fet que resulta, si més no, curiós: al mateix temps que s'està avançant en la digitalització vivim també un moment de gran expansió en la construcció de noves biblioteques. Sí, d'edificis, de biblioteques en el sentit físic de la paraula. (Gil Solés, 2011: 14).

A més de les consideracions de caire teòric, probablement, l'exemple més rotund de tot això hagi de veure's en l'evolució del propi *Pla de Biblioteques de Barcelona 1998-2010*, en el decurs del qual Barcelona va duplicar el seu nombre d'equipaments, passant de les divuit biblioteques inicials, l'any 1998, a les trenta-set del 2013.

La digitalització no només no va acabar amb l'espai sinó que el va fer revifar. Les biblioteques públiques –i la BJF n'és un gran exemple– han sabut aprofitar el

---

ha convertido en una especie de caja de risa llena de sorpresas visuales y de interconectividad impredecible– que tiene poco que ver con la arquitectura precedente". (Ingersoll, 2010: 27).

[126] Aquest debat encara plana sobre les biblioteques públiques. Recentment, el suplement de cultura en català del diari *El País* va publicar una entrevistava amb Steve Coffman, convidat a Barcelona per a fer la conferència inaugural de les tretzenes Jornades del Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya. L'expert nord-americà va sembrar molts dubtes sobre el futur d'aquestes institucions: "Què faran les biblioteques quan tot estigui digitalitzat? Seran necessàries quan prement un botó des de casa podràs llegir el que vulguis? (...) Les biblioteques públiques tenien sentit quan els llibres eren un bé escàs i eren cars. Ara, el preu mitjà de baixar-se un *ebook* és de set dòlars; en aquest context es fa difícil justificar avui la creació de noves biblioteques". (*El País/Quadern*, 6 de desembre de 2012: 8).

repte de les TIC per a reinventar-se, capgirant el seu focus d'interès i refundant el seu model de cap a peus. D'aquesta manera, mitjançant un triple gir funcional –de la col·lecció a la comunicació, de l'emmagatzematge a l'accés i dels documents a les persones (Selgas Gutiérez, 2006: 355)– aquestes s'han convertit en una mena de centres culturals de proximitat (Galve, 2009); espais més oberts i inclusius, on moltes de les barreres materials i simbòliques de l'anterior model de biblioteca –sagrat o monàstic–han desaparegut.

En aquest context, la facilitació d'ordinadors connectats a Internet o l'extensió del servei d'Internet sense fils (Wi-Fi) s'han d'entendre com estratègies fonamentals per a la implementació d'aquest canvi de model.

Per una banda, i responent a la missió democratitzadora que des del *Pla de Biblioteques de Barcelona 1998-2010*[127] se li atribueix a les noves biblioteques públiques, per avançar en la lluita contra l'esquerda digital i en favor de la igualtat d'oportunitats. Tot un programa d'acció molt ben sintetitzat per Barbara Ford (2002), ex-presidenta de l'American Library Assotiation, en una ponència presentada en el *I Congreso Nacional de Bibliotecas Públicas*:

> Limitar la fractura digital, al menos en cierta medida, poniendo ordenadores e Internet a disposición de personas que no tienen acceso privado a estos medios es una función clave de la biblioteca pública en estos tiempos. *El desarrollo de la informática e Internet es un motivo adicional para hacer uso de la biblioteca*. No todo el mundo tiene un ordenador en casa y no todo el mundo puede permitirse comprar libros. La diversidad de información disponible en línea exige cualidades que siempre han tenido los bibliotecarios y su función como intermediarios sigue siendo importante. (Ford, 2002: 195. Cursiva meva.)

Amb tot, una perspectiva més situada, substanciada novament en els relats viscuts de les treballadores i treballadors de la BJF, permet aproximar-se a aquest fenomen de manera més complexa i precisa, amb tots els ets i els uts. Tal i com revelen les entrevistes, les TIC i la lluita contra l'esquerda digital s'inscriuen en una estratègia més general de promoció de la cohesió social, articulada mitjançant un seguit d'activitats que s'adrecen a un públic molt heterogeni i, per tant, amb necessitats molt diversificades. És a dir, a més de la disponibilitat i la familiarització amb els dispositius tecnològics –allò que s'entén per alfabetització digital– existeix un treball de suport i assessorament que persegueix la capacitació –l'alfabetització informacional–, per tal que les persones puguin fer servir les TIC de manera eficaç i

[127] "La idea que s'ha tingut de la biblioteca com a espai exclusiu per als estudiants o com a magatzem de llibres de tota mena ha de donar pas a la nova biblioteca pública, oberta a tothom, amb els suports tecnològics que facilitin la *democratització i la difusió de la informació*, la transmissió de coneixements, la formació acadèmica, l'educació permanent, l'autoformació i el lleure (...) que siguin permeables als canvis de l'entorn i s'anticipin a les necessitats" (Biblioteques de Barcelona, 1998, cursiva meva.)

profitosa per a les seves vides, d'acord amb les seves necessitats i interessos. Aquestes activitats, i probablement aquí radiqui una de les claus operatives de les noves biblioteques públiques, emergeixen com a respostes dels reptes que la promoció de la cohesió social planteja a la biblioteca.

Així, si bé ja he indicat en aquest capítol que una de les característiques de la nova generació de biblioteques públiques és la seva orientació vers l'usuari –amb l'objectiu d'arribar al màxim de persones possibles– cal tenir present que la missió democratitzadora que emana del *Pla de biblioteques* insta a tenir una cura especial d'aquells col·lectius amb més dificultats. Tot plegat, posa en relleu una política de la inclusivitat mediada per la tecnologia, molt atenta a les necessitats del seu entorn urbà, que va molt més enllà de la mera facilitació d'ordinadors i connexions a Internet:

> Mira, darrerament, i això s'ha notat molt amb la crisi, aquí hi ha molta gent que ve a buscar eines per aconseguir feina, vénen a fer cursets d'informàtica dels de *Cibernàrium*[128], on s'aprenen coses molt bàsiques relacionades amb la navegació per Internet, o a fer un curriculum. De fet, un d'aquests cursets està orientat directament a la recerca de feina per Internet. I encara que sembli que ja tothom té molt per la mà Internet, doncs hi ha gent a qui li costa més, que no hi estan acostumats... (Javier, treballador de la BJF).

> Sí, a veure, aquí estaríem parlant de dues coses. Primer, les activitats que fem nosaltres de cara a un bon ús de la biblioteca, tenint en compte que hi ha gent que desconeix molt aquest entorn. I bé, s'ofereix un taller als adults per aprendre a fer servir la biblioteca plenament... en tot el seu contingut, i això es fa a l'aula multimèdia. És un taller que es diu "la biblioteca a un clic". I a "la biblioteca a un clic" el que fem és ensenyar als adults que s'hi apunten voluntàriament, doncs a fer servir el catàleg digital, a fer gestions en línia, reserves de documents, renovacions, inscripcions a cursos, reserva d'ordinadors... també se'ls informa sobre el *facebook* de la biblioteca, el *Bibarnabloc* [bloc de les biblioteques de barcelona], totes aquestes coses que poden fer a través de l'ordinador, i a tenir una miqueta clara l'organització de la biblioteca, sobretot pel que fa als ordinadors, el moneder per a fer les impressions, etc. Una miqueta de formació d'usuaris perquè ens havíem adonat, bé, ens n'adonem, que no hi ha aquest tipus d'informació, i els adults fan igual que els nens, "necessito un llibre, què faig? li pregunto al bibliotecari i ja està". Quan ells podrien resoldre el seu dubte amb molta més rapidesa, i evitant cues. A part d'això, des de la biblioteca oferim una formació a un Casal d'avis proper, també en noves tecnologies, però ja és un grup més concret. La formació la fa una companya, són dos dimarts al mes que ella tracta un tema o un altre, una mica seguint un recorregut, "anem a fer una carpeta, un word, aprendre a enviar un correu electrònic", etc. Tot això forma part del nostre suport a les persones en la seva formació tecnològica. Una altra cosa són els cursos de *Cibernàrium*, amb formadors de Barcelona Activa que ofereix aquests cursos gratuïts als nostres usuaris. Són cursos bàsics, alguns

[128] Cibernàrium és el programa de capacitació i divulgació tecnològica de Barcelona Activa – Ajuntament de Barcelona. Biblioteques de Barcelona, en col·laboració amb Cibernàrium, ofereixen activitats gratuïtes, de curta durada, perquè tota la ciutadania pugui descobrir, conèixer i aprendre a utilitzar les eines digitals.

> altres més avançats, però comencen des de practica amb el teclat i el ratolí, fins a coses més avançades com la localització geogràfica a Internet, o... cursos de fotografia digital i fins i tot d'administració electrònica. El perfil d'edat dels usuaris és elevat, potser amb una majoria de dones, però el més evident és que són persones grans, en general. Persones grans que volen aprendre a fer servir l'ordinador... pel que sigui, eh? Perquè els han comprat un ordinador, per comunicar-se amb la família que se n'ha anat a fora, o el que sigui, senzillament per fer alguna activitat, i així anar perdent aquesta por als ordinadors. (Laura, treballadora de la BJF).

Per altra banda, a més de les contribucions a la cohesió social i la limitació de l'esquerda digital, tal i com assenyalava més amunt, les TIC –i la xarxa Wi-Fi de manera especial– han tingut un paper clau en la reinvenció de les biblioteques i el reviscolament del seus espais. L'aparença de sala d'ordinadors que sovint presenten les plantes 1 i 2 de la BJF, és l'efecte més visible de la transformació del vell model bibliotecari –organitzat i limitat per l'ecosistema del llibre imprès–, en favor d'una biblioteca híbrida[129], proactiva davant els reptes de la virtualització de la informació i la proliferació dels formats digitals. En aquest context, la facilitació de l'accés a Internet o, dit d'una altra manera, la garantia de connectivitat, ha funcionat com un element d'atracció de nous usuaris i usuàries; i, per tant, d'estabilització de noves pràctiques. Així, davant la pèrdua de centralitat del llibre imprès en favor d'una constel·lació de documents accessibles a la xarxa, la biblioteca es va saber adaptar a les exigències d'aquest gir tecnològic, duent a terme una mutació profunda que perseguia donar respostes a una nova generació de possibles usuaris per a qui la informació ja és majoritàriament d'accés virtual. Com a conseqüència d'aquesta transformació, cal destacar l'aparició de nous usos que remeten a la visió de la biblioteca pública com a centre cultural de proximitat. A saber, un espai de sociabilitat, proper, marcadament relacional, en el qual gent molt diferent té accés a la informació, o complementa la seva formació, amb la garantia de la connexió gratuïta a Internet. Un exemple singular de la multiplicitat d'usuaris i usos apareguts es pot llegir en el següent fragment, extret d'una breu entrevista feta amb un usuari de la BJF:

> Jo vinc a treballar a la Jaume Fuster per diverses raons, mira, primer de tot perquè la tinc molt a prop de casa, la segona perquè hi ha Internet i això em permet treballar amb l'ordinador, també perquè hi ha silenci, no sempre, però sí que es pot dir que normalment n'hi ha... també, perquè, com és una biblioteca hi ha ambient de treball, i això és important per ajudar a concentrar-te. Vull dir, quan em quedo a treballar a casa, com que estàs sol i tal, és molt fàcil començar a

[129] En el document *Biblioteques de Barcelona, 10 anys +. Nous reptes, noves oportunitats* elaborat per un grup de treball conformat per personal tècnic i bibliotecari de Biblioteques, Diputació i Ajuntament de Barcelona es definia la biblioteca híbrida d'aquesta manera: "haurà de poder reunir en un mateix espai un conjunt de fons en diferent suport (paper i digital) i al mateix temps oferir punts de connexió a la xarxa virtual" (Consorci de Biblioteques de Barcelona, 2011: 34)

> mirar videos o despistar-te fent qualsevol cosa, i aquí com que et talles més. Però, a més de tot això, mira, és divertit i tot, venir. Vull dir, sempre hi ha algun tipus de diàleg amb algú, mirades, sempre passa alguna cosa... I, vaja, la gent que ens passem moltes hores davant de l'ordinador això ho necessitem. (Marc, usuari de la BJF).

Aquest testimoni sintetitza i condensa diferents línies argumentals desenvolupades en alguns dels textos que, amb major o menor grau, han defensat la vigència de l'espai físic de les biblioteques públiques en els darrers anys. A tall d'exemple, en vull destacar dos de ben il·lustratius, fonamentalment perquè apel·len a raons diferents en les seves argumentacions que apareixen dissoltes i/o barrejades en el relat d'aquest informant. En primer lloc, la crítica de la biblioteca de Seattle –una de les més icòniques dels inicis del segle XXI, dissenyada pels no menys icònics arquitectes Rem Koolhaas i Joshua Ramus– publicada pel crític d'arquitectura Paul Goldberger (2004). A més de considerar-lo un edifici apassionant que confirmava l'actualitat de les biblioteques públiques, Goldberger trobava que el seu espai, carregat de valors simbòlics, cívics i culturals, afectava l'experiència de les persones, fent-les sentir que duien a terme alguna tasca seriosa i, en sintonia amb el testiomoni anterior, incidint en un compromís amb el seu quefer:

> We don't need big library buildings the way we once did, but if you surf the Internet at home you are just a click away from a video game. When you do it here, you feel you are engaged in a serious pursuit. A building like this emphasizes the value a culture places on literacy (...). The architects presented the building as a reinvention of the idea of the public library, which in many ways it is. Their greatest achievement, though, is not in reinventing the library but in reafirming it (Goldberger, 2004: 90).

El segon, l'editorial signat per l'arquitecte Luis Fernández-Galiano (2010) en el número 135 de la revista *Arquitectura Viva*, en el qual defensava que la sociabilitat –a més de les mediacions tecnològiques– era la clau de volta que assegurava la seva supervivència:

> las bibliotecas tienen todavía esperanzas fundadas de supervivencia, como atestigua la adaptación de las grandes instituciones a las demandas de la red –que han sabido hacer compatibles con sus funciones tradicionales– así como la profusión y popularidad de las de menos escala, convertidas en centros sociales que ofrecen a jóvenes y ancianos comodidad y silencio, además de libros, revistas o conexiones de internet. *Al cabo, los seres humanos gustamos del encuentro*, y ni el teletrabajo puede sustituir a la vitalidad interactiva de la oficina, ni la lectura en pantallas dispersas puede reemplazar el contacto informal en los centros de investigación, los lugares de enseñanza o las bibliotecas. Al igual que la educación a distancia no hizo desaparecer la llamada "presencial", la biblioteca a distancia tampoco hará obsoleta nuestra biblioteca material (Fernández-Galiano, 2010: 3. Cursiva meva.)

Reprenent el fil de les TIC, a la BJF el servei de connexió Wi-Fi va reeixir de seguida, situant-la des del primer any de funcionament com la biblioteca de Barcelona amb l'índex més alt de connexions, tal i com s'explica en les diferents *memòries* anuals redactades per la pròpia biblioteca:

> Jaume Fuster és la biblioteca amb l'índex més alt de connexions Wi-Fi de Biblioteques de Barcelona. Els alts nivells de connexió ja des de la inauguració del servei està evidenciant un canvi de tendència en l'accés a Internet a les biblioteques. Es consolida l'ús de l'ordinador portàtil en detriment dels equips públics de sobretaula. (Biblioteques de Barcelona, 2010, 10).

No obstant això, a més de la confirmació d'una tendència que destacava el protagonisme dels ordinadors portàtils com a dispositius amb què connectar-se a Internet, l'èxit de la connexió Wi-Fi també va posar de manifest algunes mancances infraestructurals que varen ocasionar –i que encara s'arrosseguen avui dia[130]– problemes d'ús, tornant a destacar el protagonisme d'allò no humà, de la tecnologia en l'experiència i gaudi dels espais:

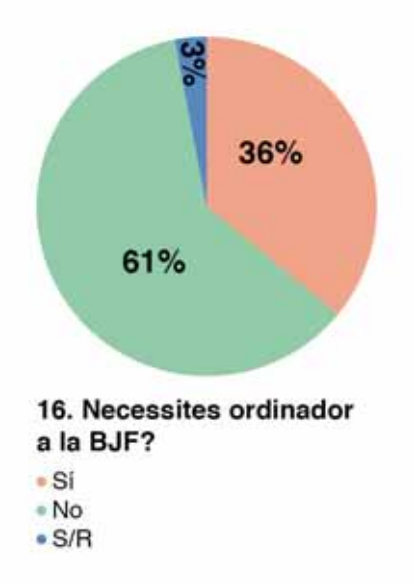
> Cada vegada hi ha més usuaris que volen treballar amb els seus portàtils. La quantitat d'endolls i potència elèctrica no és suficient per oferir un bon servei. A més, si hi ha molta gent connectada alhora, la xarxa els hi va fent fora aleatòriament. (Biblioteques de Barcelona, 2010).

Aquesta mancança, que podria semblar un mer probema tècnic, convé entendre-la seguint la noció de "manteniment tecnològic" d'Ash Amin (2008). Segons Amin, la qualitat del manteniment tecnològic és un element cabdal per a l'èxit dels espais públics; o, en aquest cas, per a la comprensió del món en comú que és la BJF. Així, si els objectes tecnològics no funcionen bé serà més difícil assolir alguns dels reptes de les polítiques urbanes, com ara la convivència o l'estima pels béns col·lectius:

> The quality of urban maintenance, it is my argument, also affects the urban civic culture. When (...) are missing, the experience of the city, of the commons, and of others, is severely compromised, producing solidarities of largely and exclusionary and wretched nature. Such a structure of maintenance does nothing for the promise of plenitude or for the experience of multiplicity as an enhancement. A politics of urban maintenance has to make explicit the link between the techno-structure and the formation of a public. (Amin, 2008: 19).

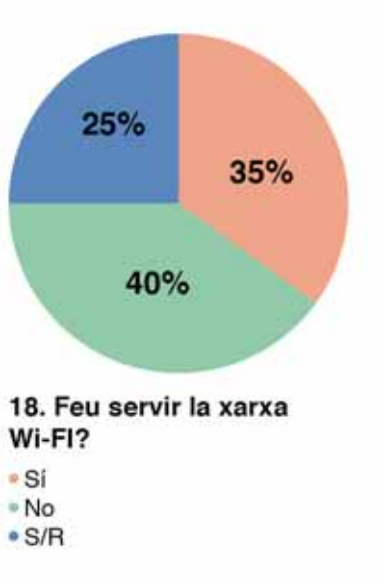
A l'enquesta vaig inserir quatre qüestions per a fer-me una idea, el més ajustada possible, de l'impacte d'aquests temes de caire tecnològic en la quotidianitat de les usuàries i usuaris.

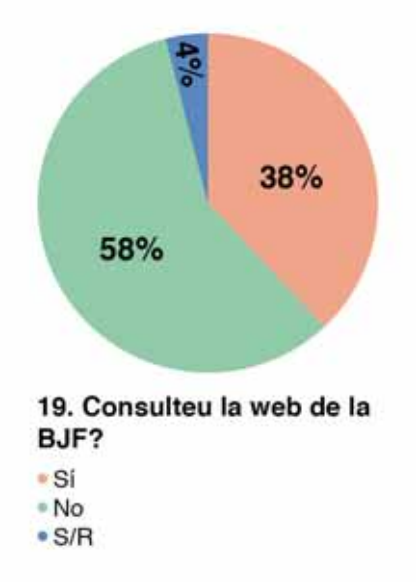
[130] A la gràfica 14 de l'enquesta un 5% d'enquestades i enquestats varen escollir la xarxa Wi-Fi com allò que menys els agradava.

La gràfica 16 mostra que, malgrat tot l'explicat, l'ús de l'ordinador encara no és majoritari en la BJF. Un 61% asseguren no necessitar-ne un mentre hi són. Amb tot, un 36% d'enquestades i enquestats afirmen el contrari, fent palès el cada vegada més rellevant nombre d'usuaris que ja no entenen les biblioteques sense ordinadors. Amb la gràfica 17, mitjançant la pregunta "*dus ordinador?*", pretenia comprovar el pés de la tendència que destacava el predomini dels ordinadors portàtils sobre els equips públics –de sobretaula–. Els resultats de la gràfica són prou aclaridors. El 33% d'enquestades i enquestats que afirmen dur-ne, tan sols rebaixen en tres punts la necessitat d'ordinador –36%– recollida en lagràfica 16. És a dir, tan sols un escàs 3% de les persones que en emplenar l'enquesta varen afirmar necessitar un ordinador per als seus usos bibliotecaris, ho fan amb un dels equips facilitats per la BJF.

La gràfica 18, orientada a confirmar la presència de la Wi-FI, també proporciona dades interessants sobre l'impacte de les TIC's. Les persones que afirmen fer-la servir assoleixen el 35%, dos punt més que aquelles que asseguraven dur ordinador portàtil. Això, permet pensar que també n'hi ha qui s'hi connecta amb dispositius diferents als ordinadors, com ara telèfons mòbils o tauletes, a més de recordar que la resposta de les biblioteques a la demanda contemporània de connectivitat permanent ha estat una manera d'atreure-hi usuaris i usuàries. Al contrari, un 40% diuen no fer-la servir, sent l'única resposta negativa d'aquest bloc que s'allunya de valors al voltant del 60%. Aquesta raresa, però, no s'entén sense l'altra anomalia present en aquesta gràfica, concretament el 25% de persones que varen respondre marcant l'opció sense resposta (S/R), que pot revelar un desconeixement de l'existència d'aquest servei per una part força important d'enquestades i enquestats.

La gràfica 19, la darrera d'aquest bloc, dóna més pistes per a mesurar la incidència de la biblioteca virtual. Cal tenir en compte que a través de la pàgina web, a més d'obtenir informació diversa –notícies, agenda d'activitats, etc.–, es poden dur a terme alguns tràmits, des d'aquells més convencionals, com ara la consulta del catàleg, fins a reserves d'ordinadors, inscripcions a cursos o reserves i renovacions de documents. Així les coses, tot i l'interès de la BJF en fer créixer el pes de l'accés telemàtic, les dades d'aquesta gràfica conviden a mantenir les cauteles. La xifra del 38% de persones que afirmen fer servir la pàgina web de la BJF no va gaire més enllà dels valors que identifiquen aquelles i aquells que ja no poden destriar la biblioteca dels ordinadors, palesant-se una esquerda força important entre aquests i les persones que encara no han incorporat les TIC's –i l'aprofitament i gaudi dels serveis associats– a la seva vida.

Espai de sociabilitat/interaccions

> [biblioteques] que fomentin l'aspecte més socialitzador i relacional, amb activitats que promoguin el contacte real entre els usuaris. Cada cop més caldrà canviar el concepte de l'espai bibliotecari com a contenidor i recipient d'informació, i concebre'l més com a equipament comunitari i relacional. En els nous entorns digitals, la biblioteca i els seus espais prenen rellevància en l'àmbit més relacional com a espai públic. (...) Tot això converteix la biblioteca en allò que algunes ciutats denominen 'tercer espai' [sic] que no és ni el de la feina ni el domèstic, sinó que és un espai lliure on una persona pot experimentar, jugar i aprendre de manera informal, i on es pot trobar amb altres ciutadans de totes les edats i bagatges. (Consorci de biblioteques de Barcelona, 2011: 45-46).

Aquesta cita, extreta del document *Biblioteques de Barcelona, 10 anys +. Nous reptes, noves oportunitats*, posa de manifest l'ethos relacional amb què han estat imbuïdes les noves biblioteques públiques a Barcelona. A més de tornar a insistir en la superació d'un model de biblioteca obsolet, aquest text destaca una de les funcions més característiques del reguitzell d'espais que s'han obert a la ciutat en la darrera dècada. En concret, la seva condició de llocs de trobada ciutadana, d'espais de sociabilitat facilitadors del contacte i la barreja. Convé recordar que el deteriorament de la vida pública i l'afebliment del vincle social comunitari –patologies de les ciutats contemporànies diagnosticades i estudiades per figures ja clàssiques de la teoria crítica urbana com Jane Jacobs o Richard Sennett– han centrat una part important de les crítiques que s'han fet a la darrera etapa de l'anomenat model Barcelona. De fet, la pròpia plaça de Lesseps ha estat un dels exemples més paradigmàtics d'una "arquitectura urbanicida" (Borja, 2010) que, amb les seves actuacions, va fer minvar els punts de contacte de les persones, allunyant-les, dilapidant la cohesió social i, alhora, fent impossibles els vincles emocionals amb què construir algun tipus de sentiment de pertinença. A mesura que la consciència de la despossessió urbana es transformava en una voluntat de reconquesta de la ciutat, determinats aspectes no cartesians de l'espai –de caire més sensible, emocional i afectiu– varen començar a guanyar presència en totes les agendes polítiques que tractaven la qüestió urbana, tant des del cantó de les lluites de caire emancipatori com des de les polítiques públiques que pretenien recuperar el consens urbà. Els dèficits de la vida pública s'entenien com una conseqüència de la manca de contacte que, en molts casos, pràcticament havia fet desaparèixer el vincle social. A més a més, en paral·lel a unes intervencions urbanístiques que ferien la sociabilitat dels teixits urbans, se succeïen dos fenòmens que incidien en l'erosió de la vida pública. Per una banda, la multiplicació d'espais de relació més formalitzats i unívocs –segregats per activitat, classe social, estil de vida, etc.– en els quals la convivència es feia entre persones conegudes o amb algun tipus d'afinitat; per l'altra, la indvidualització propiciada pels entorns digitals que descuraven el contacte físic. Així les coses, la voluntat de reconquesta urbana reivindicava uns espais de sociabilitat que fossin alguna cosa més que simples parcel·les urbanes:

> ens calen molts llocs de trobada i relació. La relació amb la ciutat i entre els ciutadans és de contacte, oral i sensorial, de parlar-se i de veure's, d'escoltar-se i de tocar-se, olorar-se, observar-se. (Borja, 2010: 152).

Aquest esperit urbà relacional, com es pot veure en la cita que obre aquest apartat, es va incorporar a les noves biblioteques públiques mitjançant una aposta decidida per la seva funció d'espais de trobada i relació. Concebudes com a noves àgores, les biblioteques semblaven un dels pocs territoris urbans capaços de tornar a aplegar quelcom similar a les virtuts socialitzadores dels espais tradicionals –especialment la barreja social–, que s'havien malaguanyat, resumint molt, amb l'arquitectura urbanicida i l'individualisme urbà (Sennet, 1997).

Un concepte que ha fet fortuna en la literatura sobre biblioteques per a referir-se a aquest fenomen ha estat *third place* (*tercer lloc*, d'ara endavant). Aquesta noció, encunyada pel sociòleg nord-americà Ray Oldenburg (1989), apareix citada en la majoria de textos que aborden o assenyalen aquest rol de les noves biblioteques públiques. De fet, a poc que s'hi aprofundeixi, les topades amb aquesta noció són contínues.

Oldenburg distingia una tríada d'espais en els quals transcorre la vida quotidiana de la majoria de les persones. El primer seria l'àmbit de la llar i el segon l'entorn de la feina, mentre que el *tercer lloc* es correspondria amb aquells espais, aliens a la llar i la feina, on s'esdevenen els diferents graus de vida en comú. Així doncs, el sociòleg nord-americà identificava un ampli ventall d'espais de sociabilitat als què atribuïa les següents característiques: trobada segura, neutral i anivelladora socialment; atmosfera animada i ambient acollidor; accessibilitat oberta, amplitud horària i la conversa com a pràctica principal, etc.

Mathilde Servet, responsable de digitalització de la *Bibliothèque nationale de France* (BnF), va publicar l'any 2010 un treball molt aclaridor sobre l'apropiació d'aquest concepte per part dels estudis de biblioteconomia. L'article tenia una voluntat fonamentalment clarificadora, ja que la treballadora de la BnF trobava que, tot i utilitzar-se abastament, s'estava fent servir de manera confusa[131]. Així doncs, per una banda, Servet documenta i explica els orígens i continguts del concepte –que en la formulació original d'Oldenburg no incloïa les biblioteques– i, per l'altra, aborda la seva utilitat per a l'estudi de les noves biblioteques públiques, explicant com aquestes haurien agafat el relleu dels *tercers llocs* tradicionals a la ciutat contemporània. És a dir, a més de comptar històricament amb funcions pròpies dels *tercers llocs*, alguns aspectes de la nova generació de biblioteques públiques permetrien entendre-les com les encarnacions més ajustades dels espais de convivència i intercanvi social descrits per Oldenburg. De fet, la pròpia Servet, en l'article esmentat, arriba a definir les biblioteques com autèntiques *sales d'estar públiques*:

> Leur climat de convivialité associé à leur caractère public leur confère même une place unique à l'échelle de la ville. (...) la substance du troisième lieu semble bien se distiller dans cette nouvelle génération de bibliothèques et y trouver un terrain d'expression fertile. Certaines caractéristiques du troisième lieu connaissent même un renforcement en bibliothèque. Nombre de nouveaux établissements s'entendent comme des *home away from home* par excellence, véritables *living rooms* publics à l'instar de l'OBA d'Amsterdam ou de la DOK de Delft, et développent le concept dans des proportions rarement atteintes par des *lieux* publics. (Servet, 2010: 60).

[131] La cita que enceta aquest apartat és un exemple de l'ús dubitatiu del concepte *tercer lloc*. A més de traduir-lo com *tercer espai*, atribueix el seu origen a "allò que algunes ciutats denominen" (Consorci de biblioteques de Barcelona, 2011: 45-46).

Ara bé, per a qualsevol geògraf i, en general, per a aquelles persones familiaritzades amb la teoria espacial crítica, la noció de *tercer lloc* remet irremediablement a un concepte molt més proper, el *Thirdspace* (*Tercer Espai*, d'ara endavant) que va desenvolupar Edward Soja (1996) en la seva obra homònima *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. A diferència del *tercer lloc*, que s'acostuma a citar en els treballs sobre biblioteques, el *Tercer Espai* no invoca cap indret concret, ni pretén afegir un escenari més perquè la recerca en geografia pugui eixamplar el seu objecte d'estudi. Ans al contrari, suposa una nova perspectiva[132] que desborda les dicotomies i alternatives binàries[133] en favor d'una instància *tercera* amb què sacsejar la imaginació geogràfica convencional, en la qual, per exemple, l'alteritat no s'hagi d'encabir en un marc dicotòmic. És a dir, proporciona un concepte per pensar l'espai i l'espacialitat de manera diferent, sense haver de triar en funció de l'encotillament i les restriccions binàries. Però, sobretot, hi ha una aspecte d'aquest concepte que el distingeix de la noció més utilitzada en l'estudi de les biblioteques, l'aposta per l'alteritat. El propi Soja subratlla aquesta dimensió mitjançant l'expressió *thirding-as-Othering*, que destaca l'opció diferent, la possibilitat altra que, fora dels binarismes, introdueix un *Tercer Espai*. Així doncs, l'interès pel concepte desenvolupat per Soja (1996) en aquest apartat rau en aquest últim aspecte. Allò realment important no és tant que les biblioteques s'hagin convertit en espais de sociabilitat, com que aquesta tingui lloc en termes diferents a la dels espais públics convencionals, que siguin espais altres: "heterotopies".

Vaig trobar la pista heterotòpica de les biblioteques en l'estimulant treball de la geògrafa Loretta Lees (1997) sobre la nova biblioteca pública de Vancouver. L'article de Lees, sense el qual és difícil entendre la gestació de la meva recerca, no es limitava al mer reconeixement d'allò que, a hores d'ara, pot semblar una obvietat –la inclusió de les biblioteques en el repertori conceptual de l'espai públic– sinó que anava una mica més enllà, introduïnt la idea *d'espai altre:*

> (...) a number of themes relevant to this paper: democratic public space, public space (comparing Canada and the USA) and its demise, spatial utopies, and *the public library as public space and as 'other' space*. Vancouver's newest civic landmark, the Vancouver Public Library, provides an illustrative case study with both ageographic and heterotopic qualities. (Lees, 1997: 321. Cursiva meva).

Per a la professora de King's College London, la qualitat heterotòpica de la biblioteca pública de Vancouver es fonamentava en la seva condició de recurs de

[132] " Thirdspace as radically different way of looking at, interpreting, and acting to change the embracing spatiality of human life". (Soja, 1996: 29).

[133] "Everything comes together in Thirdspace: subjectivity and objectivity, the abstract and the concrete, the real and the imagined, the knowable and the unimaginable, the repetitive and the differential, structure and agency, mind and body, consciousness ant the unconscious, the disciplined and the transdisciplinary, everyday life and unending history". (Soja, 1996: 56).

cultura democràtica en un entorn urbà cada vegada més privatitzat. De fet, Lees assenyalava que el major potencial heterotòpic de la biblioteca raïa en el seu espai intel·lectual, en la seva funció de lloc d'accessibilitat universal a la informació i el coneixement, la qual cosa permetria produir un contraespai de resistència política amb què poder plantar-li cara als processos de privatització que amenaçaven els espais públics:

> It represents what the active and constructive intervention group find so promising about the remaking of space as 'heterotopia', a heterogeneous field of potentially contestatory countersites for political praxis and resistance (...) I consider the potential of Vancouver's newest public library to serve as an effective site of resistance and as a resource for political activity in an increasingly privatized urban environment. The construction (both material and ideological) of the library provides an opportunity to assess the changing state of public space and the public sphere as well as the variety of critical accounts of these transformations (...)In many ways the intellectual space of the public library has the greatest potential to be a democratic public space, for it is relatively free, open, and offers possibilities for contestation (...) This is important in that It is within this intellectual space that the library is able to act in the terms of heterotopia, as a countersite, as a political space (...). (Lees, 1997: 322-341).

Jo no aniré tan lluny, però sí que considero que l'heterotopia és un concepte útil que ajuda a pensar algunes de les virtuts de les noves biblioteques públiques, fonamentalment aquelles relatives a la seva capacitat d'acollir pràctiques de proximitat i formes de vinculació social gairebé impossibles en els espais públics convencionals, tal i com succeix a Lesseps.

L'heterotopia és un concepte encunyat per Michael Foucault en una conferència radiofònica pronunciada l'any 1966 que va repetir, amb algunes modificacions, en una trobada amb arquitectes al *Cercle d'études architecturales* l'any 1967. Va ser aquesta versió la que, amb el títol "Des espaces autres", es va publicar gairebé vint anys després –l'any 1984, quan Foucault la va autoritzar poc abans de la seva mort– incorporant-se de seguida al vocabulari bàsic dels estudis urbans.

Foucault va definir les heterotopies com a *espais altres*, autèntics contraemplaçaments existents en tota societat – separats de la resta d'espais, amb un sistema d'obertura i tancament que els aïlla alhora que els torna penetrables– on, d'alguna manera, s'invertia i impugnava l'ordre dominant. Espais en què l'alteritat hi tenia lloc de manera tangible, però que, sobretot, mostraven un ordre alternatiu de les coses, de les relacions i les funcions convencionals dels espais, amb una capacitat particular per la integració i juxtaposició d'espais:

> lugares reales, lugares efectivos, lugares que están dibujados en la institución misma de la sociedad, y que son especies de contra-emplazamientos, especies de utopías efectivamente realizadas en las cuales los emplazamientos reales, todos

> los otros emplazamientos reales que se pueden encontrar en el interior de la cultura (...) espacios diferentes, una especie de impugnación a la vez mítica y real del espacio en que vivimos (...) La heterotopía tiene el poder de yuxtaponer en un solo lugar real varios espacios, varios emplazamientos que son en sí mismos incompatibles. (Foucault, 2010: 69-70-75).

Tal i com reconeixen Soja (1996) i Lees (1997), el caràcter incomplert i un pèl envitricollat de l'heterotopia va comportar que se'n fessin diferents interpretacions i lectures que, a risc de simplificadores, han acabat per oferir definicions més planeres i pràctiques per als estudis urbans. Com a exemple, Kevin Hetherington, professor a The Open University, és el responsable d'una de les més conegudes en l'àmbit de la geografia, molt popularitzada en ser citada per David Harvey (2000) a *Spaces of hope*:

> I define heterotopia as spaces of alternative ordering. *Heterotopia organice a bit of the social world in a way different to that which surrounds them*.That alternate ordering marks them out as Other and allows them to be seen as an example of an alternative way of doing things. (Hetherington, 1997: 8).

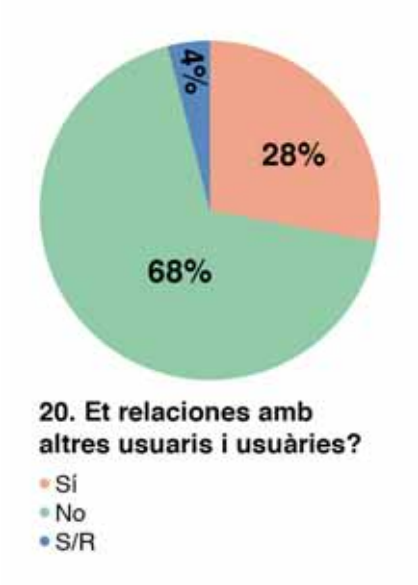
La producció d'un ordre espacial alternatiu al del seu voltant és una de les principals característiques de la BJF, on s'inverteixen i semblen impugnar-se molts aspectes de l'espacialitat de la plaça de Lesseps, com ara la tendència contemporània dels espais públics a funcionar com a llocs de pas, o d'estada entre coneguts i d'evitació entre desconeguts. D'alguna manera, "l'ordre alternatiu" de Hetherington, o la "juxtaposició d'espais incompatibles", assenyalada per Foucault, semblen fenòmens recognoscibles a la BJF, que emergeix com un lloc real on la convivència i la trobada manllevades als espais públics tenen una nova oportunitat, per mitjà d'una espacialitat *altra* que facilita *trobades impossibles*:

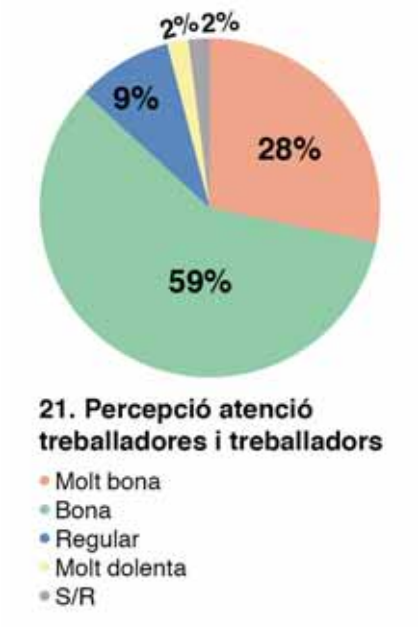
> Crec que aquí la gent s'ha fet molt respectuosa i que ha entès que això és un espai públic obert a tothom... de vegades, hi veus gent asseguda els uns al costat dels altres que dius, "déu n'hi do que això sigui possible!", saps? Molt xocant, una persona que estigui molt ben vestida, amb una altra que està molt descuidada, de carrer, que potser està dormint, que ronca, que fa pudor, o que està una mica pirat... i no passa res, els veus allà asseguts junts i no passa res. (Entrevista Maria, treballadora BJF).

En aquest bloc de l'enquesta vaig incloure cinc qüestions amb què fer una primera aproximació de la seva dimensió relacional.

La primera, representada per la gràfica 20, suposa una primera cala, força genèrica, en l'aproximació al grau de consciència que les enquestades i enquestats tenien de les interaccions. Els resultats varen ser més moderats del que imaginava, amb una resposta afirmativa del 28%. Tot i tractar-se d'una xifra rellevant, les persones que reconeixien participar d'interaccions encara eren una clara minoria, situant-se molt per sota del 68% que afirmaven no relacionar-se amb la resta d'usuaris.

Més enllà del seguit de pràctiques més efímeres, associades a serveis com el préstec, per a les quals la sociabilitat no és una qüestió fonamental, cal tenir present que la dimensió relacional de la biblioteca no destaca precisament pel llenguatge verbal. Pot ser que per a moltes persones *relacionar-se* encara tingui unes evidents connotacions conversacionals, la qual cosa pot haver fet que el reconeixement de relacions amb altres persones es quedés en el 28%.

Per la seva banda, la gràfica 21 aborda un aspecte molt important d'una dimensió concreta de la sociabilitat de la BJF que és especialment rellevant per al desenvolupament quotidià de l'atmosfera de proximitat, cordialitat i hospitalitat que entenc que la caracteritza. A més de les tasques tradicionals que duen a termes les treballadores i treballadors, una part fonamental de la seva feina rau en el tracte personalitzat i pròxim que proporcionen. La pregunta representada per la gràfica 20 demanava per les relacions amb altres usuaris, però no deia res sobre les interaccions amb les treballadores i treballadors que, segons moltes de les meves observacions, semblaven de vital importància. Posant en relació algunes lectures dels textos de biblioteconomia amb les observacions i les entrevistes amb membres de la plantilla, havia arribat a la conclusió que els treballadors i treballadores eren un actor imprescindible en la producció i manteniment quotidià de les pràctiques de proximitat que s'atribueixen a les noves biblioteques. De fet, entre el propi personal hi havia una consciència molt clara d'aquest rol, com constata el següent testimoni:

> la biblioteca implica molt relacionar-se amb l'usuari, i que la relació sigui propera, no tan freda com és en altres espais. La nostra feina, sens dubte, implica un cert acompanyament, si veus que els usuaris van perduts, doncs els acompanyes, els dones suport, els ensenyes, els expliques algunes coses que poden ser elementals, però que per a ells són importants. A més d'agrair-t'ho molt també guanyen autonomia, però, sí, jo crec aquesta feina de suport, d'acompanyar i d'ajudar és molt important per entendre part del funcionament de la biblioteca. (Maria, treballadora).

Tal i com es pot veure a la gràfica 21, el 28% de les enquestades i enquestats consideren molt bona l'atenció proveïda pel personal, mentre que el 59% la qualificava de bona. És a dir, una majoria molt àmplia, el 87%, valoren de manera positiva aquesta feina. Tan sols un 9% la qualifiquen com regular i, un minso 2%, de molt dolenta. Sembla, doncs, que aquesta feina de suport i d'acompanyament es veu clarament reconeguda en l'enquesta.

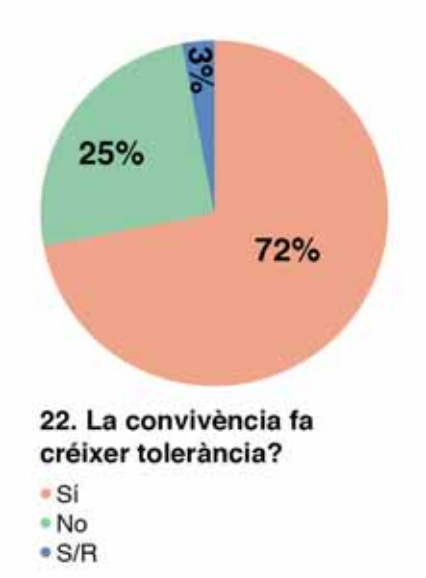
Amb la qüestió representada per la gràfica 22 pretenia contrastar un lloc comú de la teoria urbana crítica[134], aquella asserció que vincula, de vegades de manera tan idealista com innocent, la convivència amb l'augment de la tolerància. La sociabilitat *altra* assenyalada més amunt, i les possibilitats d'intercanvi social de la BJF, podrien haver causat algun tipus d'impressió en les usuàries i usuaris. Aquesta, sens dubte, era una de les principals incògnites que m'acompanyaven quan vaig

[134] A *Vida urbana e identidad personal: los usos del orden*, Richard Sennett (2001) –publicat originalment l'any 1970– defensava la necessitat d'una política urbana fonamentada en la cerca de punts de contacte amb l'alteritat per tal de promoure una millor vida pública. Gairebé una dècada abans, a *Muerte y vida de las grandes ciudades americanas*, Jane Jacobs (2011) – publicat originalment l'any 1961– afirmava que "La tolerancia y la acogida de grandes diferencias entre vecinos (...) sólo son realmente normales y posibles cuando las calles de las grandes capitales se han dotado de un equipamiento tal que permita a los desconocidos coexistir (...) Por muy modestos, casuales y dispersos que parezcan, los contactos en las aceras son la calderilla a partir de la que crece la riquieza en vida pública a la ciudad" (Jacobs, 2011: 100).

endegar aquesta part del treball, intrigat pels efectes que una sociabilitat diferent a l'observada a la plaça de Lesseps podria generar entre persones que convivien amb un nivell d'heterogeneïtat i diversitat molt superior a l'habitual. Així les coses, en una de les primeres entrevistes en profunditat que vaig fer amb una usuària em vaig trobar amb una explicació gairabé canònica d'allò que jo imaginava que podia succeir. És a dir, que la convivència amb l'alteritat no s'experimentés amb l'inquietud i els recels habituals –o amb el rebuig que vaig conèixer a la paça de Lesseps– sinó que s'entengués com un aspecte positiu de l'experiència urbana que fins i tot podia fer qüestionar les certeses de cadascú i augmentar la disposició vers l'altre:

> No sé, aquí hi ha com un microcosmos que fa que les relacions siguin una mica diferents a les del carrer, o fins i tot al Metro, que pot passar una mica el mateix, però són estones més breus i et pots desentendre una mica del que passa. A la biblioteca tot és com molt pròxim, vull dir, la biblioteca a mi a vegades em sembla un experiment social on s'ajunten tota una sèrie de persones molt variades en un mateix espai i... el fet d'interactuar, encara que no sigui directament, amb un sense sostre, amb un adolescent, amb una persona gran, el fet d'acostumar-te a tenir gent tan diversa al teu voltant i tan a prop teu, jo crec que un cert nivell d'acceptació, de tolerància i d'obertura sí que ho aporta. Al Metro passa una mica al mateix però són estones més breus i et pots desentendre una mica del que passa, però a la biblioteca tot és com molt pròxim. Si no ets una persona tolerant, doncs una mica jo crec que sí, que aquí la realitat pot fer que canviïs, no? (Sandra, usuària, 38 anys).

La gràfica mostra una aclaparadora majoria d'un 72% de persones que ratifiquen aquest punt, mentre que només el 25%[135] es manifestaven en sentit contrari.

[135] Com a anècdota, no està de més indicar que aquesta qüestió va aixecar certa polseguera entre part de les enquestades que marcaven la casella del "no", havent-hi uns quants qüestionaris en els quals algunes persones havien deixat escrit algun missatge, en sentir-se ofeses davant d'una pregunta "tan absurda" o deixant clar "que no els calia la biblioteca per ser tolerants".

Un altre tret força singular de la convivència a la BJF l'aporta la presència d'un nombre important d'usuaris en situació sense llar. Des de la seva inauguració, a finals del 2005, persones vinculades en major o menor grau al *Centre Obert Heura* –situat a pocs metres– han incorporat la BJF als seus espais de vida quotidiana[136], fent encara més palesa la seva dimensió d'espai d'acollida i de cura. Aquest fenomen, però, de seguida va introduir algunes tensions en la convivència, tant per l'excepcionalitat d'una misèria encarnada –en cossos i objectes– que subvertia les regles d'aparició dominants en una biblioteca, com per la posada en escena de comportaments no convencionals: des de l'ús dels seus espais per dormir o dels lavabos per rentar-se, fins a d'altres més conflictius, com ara petits furts o consum d'alcohol i baralles en el seu entorn.

Així les coses, mentre les i els voluntaris del Centre Obert celebraven l'aparició al barri d'un espai d'apoderament[137] que permetia que els seus usuaris participessin de tota mena d'activitats i que passessin llargues estones deslliurats de l'estigma d'exclosos que els acompanyava al carrer, la direcció de la BJF s'enfrontava a la irrupció d'uns usos no esperats que problematitzaven els seus principis d'inclusivitat:

> la biblioteca no puede dar la espalda a las nuevas realidades sociales, por muy duras que estas puedan ser, y se tiene que convertir en un agente más de socialización para todos aquellos colectivos que, aunque puedan alterar temporalmente el funcionamiento de los servicios, lo requieran. (Arranz, 2007).

Vaig tractar aquesta qüestió en les entrevistes amb la plantilla i em vaig adonar que tot i haver un ampli consens amb la inclusivitat, existien perspectives força diferents a l'hora d'entendre les contingències d'un col·lectiu que tans sols amb la seva presència qüestionava les visions més conciliadores de l'espacialitat de la biblioteca.

Un d'aquests testimonis, per exemple, incidia en una qüestió de visibilitat, entenent que algunes de les pràctiques i comportaments dels usuaris sense llar podien pertorbar una imatge consensual i desproblematitzadora de la convivència a la biblioteca, a més de fer emprenyar els "usuaris convencionals":

---

[136] On hi han trobat un lloc on poder gaudir d'alguns drets que tenen les persones que poden porveir-se d'habitatge per viure, a saber, aixopluc físic i anímic, descans, lloc per a la higiene, a més d'anonimat en un entorn de coexistència ciutadana on poden esdevenir usuaris d'un espai públic que els apodera.

[137] "Va obrir les portes [la biblioteca] i el mateix dia els usuaris del Centre van aparèixer amb el seu carnet i una pila de llibres en préstec. Nosaltres no donàvem crèdit i ells venien encantats, de tenir el seu carnet, i de poder agafar uns llibres com qualsevol altre usuari de la biblioteca. Jo em vaig posar en contacte amb la direcció de la biblioteca per agrair-los la seva feina, i, clar, la directora em va convocar a una trobada per explicar-me tota una sèrie d'incidències que hi havia hagut, etc." (Laia, directora del Centre Obert Heura).

> passa que molt sovint dormen i això, clar, dóna molt mala imatge, perquè si tu vols un lloc per estudiar o llegir, i tens al costat una persona que dorm, que està fent un mal ús de la biblioteca, jo entenc que molesta i per això la persona de seguretat els desperta i els fa fora moltes vegades. Entenc que és complicat, perquè tenim l'usuari convencional que xoca amb els que són més d'acollida, amb els indigents, i a vegades això és difícil. Per un cantó, és clar que entens als que tenen son, fred, que vénen a refugiar-se una mica, no? I bé, si no molesten a la resta doncs mires de respectar-los, però si hi ha un usuari convencional que et demana, si us plau desperta'l... perquè això, passa, eh! hi ha usuaris que vénen a queixar-se si aquests usuaris d'acollida ronquen o molesten per algun motiu. (Anna, treballadora de la BJF).

En termes diferents s'expressava un altre treballador, el relat del qual no negava l'existència lògica de contradiccions i avatars en un escenari de convivència, considerant, però, que la clau de volta raïa en que ningú no fes fora a ningú; és a dir, que s'hi garantís la coexistència de tothom:

> Sí, mira, jo crec que avui dia cal tenir clar que la biblioteca és un espai d'acollida, amb els conflictes que això comporta, petits problemes de seguretat, etc. i no en podem estar al marge. A veure, jo crec que des de la BJF més enllà de qüestions concretes que ja s'aborden a la Taula d'intervenció social[138], el problema és que aquest tipus d'usuari pugui desplaçar d'altres, vull dir, a veure, jo crec que la principal missió de la biblioteca és intentar acollir a tothom, això per descomptat, però sense que ningú desplaci a ningú. En la mesura del possible tots convivim i fem ús dels serveis i els equipaments segons les necessitats de cada usuari. Però és obvi que si tenim un centre d'acollida tan a prop, és normal que els seus usuaris vinguin aquí. Vull dir, són coses pròpies de la ciutat que s'han de notar en els seus espais. (Joan, treballador de la BJF).

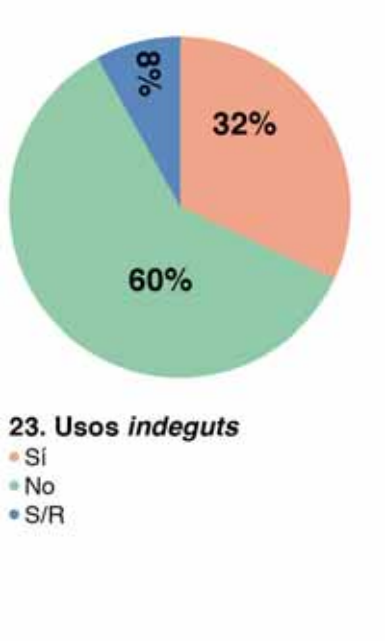
També la premsa va voler dir la seva, publicant-se notícies als principals diaris de la ciutat –*La Vanguardia* i *El Periódico*– en les quals la paraula "indigents" essencialitzava la identitat d'uns usuaris que no podien ser res més que exclosos, i on els seus usos es tractaven, almenys en el cas de *La Vanguardia*, com una "espinosa problemática" (*La Vanguardia*, 7 de desembre de 2010).

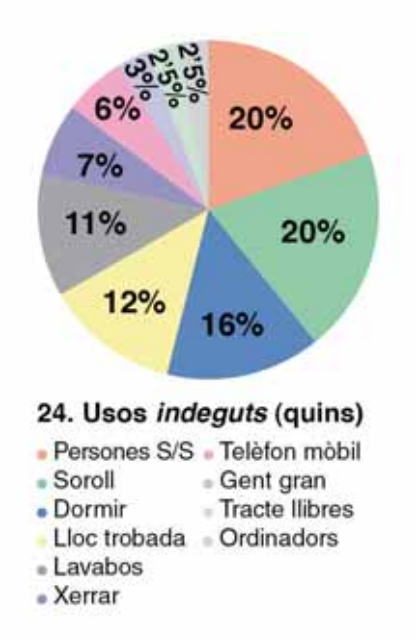
Tenint en compte tot això, vaig plantejar aquesta qüestió a l'enquesta, per identificar quina era la percepció d'aquest fenomen. Com que no volia condicionar excessivament la resposta, vaig optar per plantejar una pregunta més genèrica sobre l'existència d'usos indeguts, en la qual hi cabien altres pràctiques conflictives que havia pogut observar, des de l'ús de telèfons mòbils, la conversa en un to elevat, etc.

Els resultats de la gràfica 23 em van sorprendre positivament i, d'alguna manera, recolzaven la tesi de la tolerància. Per a un 32% d'enquestades i enquestats hi havia algun tipus d'ús incorrecte, ara bé, pràcticament el doble, el 60%, negarien la major.

[138] La Taula d'intervenció Social és un espai format per la pròpia biblioteca – representada per la seva Directora– , Mossos d'Esquadra, Centre Obert Heura i el Servei d'Inserció Social (SIS).

La gràfica 24, que només varen emplenar aquelles persones que hi reconeixien usos indeguts, mostra el ventall dels deu usos que més emprenyaven al 32% de les enquestades i enquestats. Algunes de les pràctiques atribuïbles a les persones sense llar es troben entre els cinc més destacats, però també n'hi ha d'altres, relatives a l'heterogeneïtat d'usos que tenen lloc a la biblioteca, com ara diferents efectes de la dimensió de lloc de trobada.

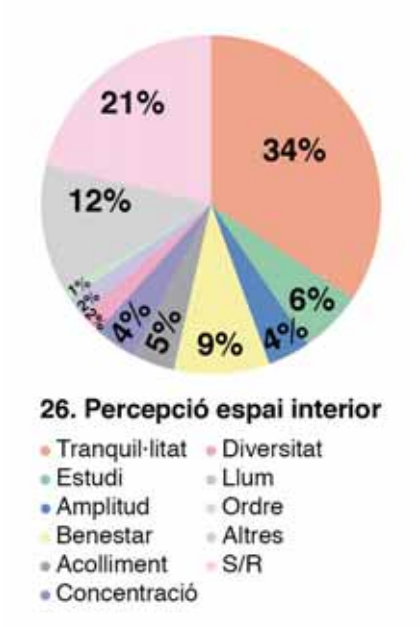

Rol i percepció del disseny arquitectònic

Per a l'estabilització i assoliment dels nous rols de les biblioteques públiques contemporànies l'arquitectura ha estat imbuïda d'un protagonisme especial. Fonamentalment, per la missió que se l'hi ha confiat per tal de construir espais capaços d'esdevenir referents arquitectònics comunitaris i de generar atmosferes de convivència agradables i acollidores. Així les coses, en l'assemblatge de les noves biblioteques –i especialment a la BJF– una arquitectura facilitadora i d'acompanyament s'ha esmerçat a vehicular i encarnar, tant com realçar i puntuar, un seguit d'objectius programàtics que abasten, com acabo d'assenyalar, des de la provisió de sentit que li manca als espais públics convencionals –on s'hi gesta el sentiment de pertinença–, fins a una configuració de l'espai capaç d'incrementar les seves possibilitats com a lloc d'estada.

De les tres qüestions que vaig plantejar en aquest bloc de l'enquesta, els resultats de la primera són tremendament reveladors, confirmant-me l'interès d'una hipòtesi de treball que desenvoluparé en apartats posteriors d'aquest capítol, i que es fonamenta en l'afectivitat de l'espai bibliotecari. Tal i com es pot observar en la gràfica 25, el 81% d'enquestades i enquestats reconeixen que el disseny arquitectònic

de la BJF afavoreix els seus usos, enfront d'un 9% de persones que troben que no els ajuda gaire o que, fins i tot, dificulta[139] la seva experiència.

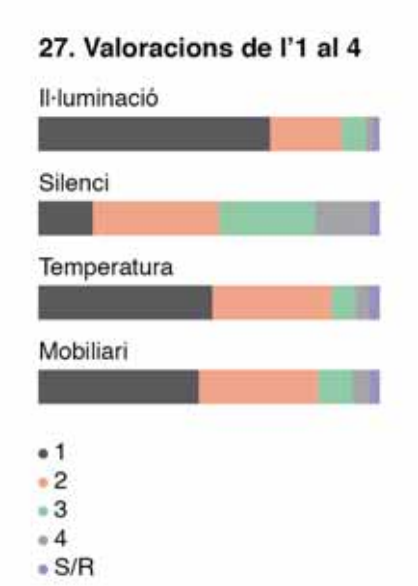
La gràfica 26 –que representa els resultats de la pregunta "què et transmet l'espai interior de la BJF?"– mostra tot un seguit de sensacions que posen de manifest la capacitat del dispositiu arquitectònic per influir o prefigurar les vivències dels usuaris i usuàries. Així, un 34% associen l'espai interior de la BJF amb una sensació de tranquil·litat, el 9% amb benestar, i un 5% amb l'acolliment, tot i que, també hi ha altres aspectes de caire sensible com la llum, 2%, i l'amplitud, 4%, entre el ventall d'impressions causades per l'espai.

Amb tot, també vaig considerar adient sotmetre a l'escrutini dels enquestats alguns elements de la infraestructura mundana de la biblioteca que fan possible una definició concreta de la seva espacialitat. Tal i com apareixia recollit al *Pla de Biblioteques de Barcelona 1998-2010*:

> Els edificis de les biblioteques han de ser espais atractius, acollidors i flexibles que responguin a les necessitats d'un públic molt heterogeni (...) de manera que se'n faciliti la utilització als usuaris i amb unes condicions de seguretat i confortabilitat que convidin a tornar-hi. (Pla de Biblioteques de Barcelona 1998-2010, 1998: 15).

La il·luminació, el so, la climatització o el mobiliari em semblaven aspectes sensorials i materials prou importants com per demanar-ne la valoració. D'alguna manera, –i en termes similars als del "manteniment tecnològic" vist en l'apartat de les TIC d'aquest capítol– en el bon funcionament d'aquesta infraestructura sensible s'hauria de recolzar una part substancial de l'experiència espacial a la biblioteca i, per tant, dels propòsits cercats amb el disseny arquitectònic. És a dir, sense un funcionament correcte i estimulant de tots aquests elements, l'assoliment dels objectius del *Pla de Biblioteques* esmentats a la cita anterior, des de la disposició d'espais acollidors, i confortables, fins a la fidelització d'un públic usuari, se n'anirien en orris. Així les coses, en vaig demanar la seva valoració segons una escala poc convencional de l'1 al 4, –essent l'1 el grau màxim d'acord i el 4 el nivell màxim de desacord–, representant-ne els resultats en una gràfica de barres, la gràfica 27.

[139] Diferents anotacions aparegudes en alguns qüestionaris feien veure que, per a algunes persones, la coexistència d'usos en un mateix espai ocasionava contradiccions importants, fonamentalment soroll, que generaven una impressió negativa del dispositiu arquitectònic. Com a exemple, el següent testimoni d'un enquestat de 31 anys que fa servir la BJF com a sala d'estudi: "Massa diàfana per ser una biblioteca, això la fa sorollosa i poc apta per a l'estudi i la concentració. No pot ser que hi hagi sorolls constants" (Aclariments afegits a l'enquesta).

Pel que fa a la il·luminació –convé tenir present que la llum és un dels grans recursos arquitectònics de la BJF– la gràfica mostra un important grau de satisfacció. De fet, el 68% varen valorar-la amb un 1 i el 21% amb un 2. Com mostra la gràfica, el percentatge de valoracions més crítiques no passa del 9% –el 7% varen valorar-la amb un 3 i el 2% amb un 4.

El silenci, però, destaca com l'element més controvertit de la gràfica, mostrant una disconformitat majoritària. Les persones enquestades que consideren que la BJF és un espai silenciós assoleixen el 16%, i les que consideren que ho és amb matisos, arriben al 37%. Força a prop, un 28% troben la BJF un espai poc silenciós, mentre que per a un 16% la BJF no ho és gens. Un signe de la desavinença existent al voltant del silenci s'exemplifica en els següents comentaris que dues enquestades, la primera de 24 anys i la segona de 19, varen afegir *motu proprio* en el marge del qüestionari:

> Ningú no es preocupa del soroll, ara mateix mentre faig l'enquesta un home gran parla molt fort, tothom alucina, i ningú de la biblioteca es molesta en fer un simple "shhh" i fer-lo callar. És vergonyós, s'hi parla per telèfon com si res, sovint se senten crids, fins i tot gent cantant... (Dona enquestada, 24 anys).

> Aquí hi ha molt soroll! Hi ha gent que parla o conversa com si això fos un lloc de reunió. (Dona enquestada, 19 anys).

La temperatura és també un d'aquests components de la infraestructura sensible de la biblioteca que, tot i ser ordinari i sovint donat per descomptat, resulta clarament imprescindible perquè l'assemblatge bibliotecari es mantingui unit. De les seves condicions depèn, sens dubte, la confortabilitat de l'espai i, per tant, parafrasejant la cita anterior del *Pla de biblioteques*, part de la capacitat de la

biblioteca per a convidar als usuaris a ser-hi i tornar-hi. Sense descuidar, a més, que és una de les qualitats més importants del seu caràcter d'espai de refugi i acollida. Poc més de la meitat dels enquestats, el 53%, consideren que la temperatura és agradable, mentre que per al 35% ho és amb matisos. Un 11%, però, troben que no ho és gaire o gens, assenyalant a l'enquesta que a l'estiu s'hi passa fred a causa de l'aire condicionat.

El mobiliari és un altre dels recursos –en aquest cas material– d'aquesta infraestructura ordinària amb què la biblioteca opera en favor d'un espai confortable i acollidor que permeti suportar el seu rol relacional. Segons el meu parer, i tenint en compte altres biblioteques visitades, el de la BJF és excesivament auster, sobri i un pèl asèptic, limitant la capacitat performativa dels cossos per apropiar-se de l'espai de maneres més desacomplexades, menys rígides i institucionalitzades. La manca d'una major diversitat de mobiliari a la BJF, especialment d'àrees amb elements de caràcter més lúdic –un fenomen cada vegada més habitual en les noves biblioteques públiques– prefigura unes disposicions corporals massa estandarditzades que no faciliten, com podrien, una major desacralització de l'espai bibliotecari, ni la superació de les relacions de desigualtat associades a la pretesa neutralitat de gènere de l'espai públic. D'alguna manera, s'hi troben a faltar espais moblats de manera més informal, amb divans, marfegons, *poufs*, coixins, sofàs allargats, seients convertibles, làmpades de peu, tauletes auxiliars i, especialment, l'ús de materials més lleugers i ergonòmics com l'escuma de poliuretà, que multipliquen les possibilitats d'apropiació diferencial dels llocs. És a dir, zones dissenyades per a la lectura lúdica i el descans que permetin una experimentació de la biblioteca més informal, en les quals sigui més senzill que hom es faci seus els espais, i on hi puguin arrelar espais/temps diferenciats, més ambigus i menys sotmesos a una lògica i aparença institucional unívoca, serien de molta utilitat per una espacialitat vertaderament inclusiva.

Imatge 76: Mobiliari de la biblioteca del Centro Ágora d'A Coruña.

Amb tot, per al 47% de les enquestades el mobiliari de la BJF és l'idoni, i per al 35% ho és amb alguns recels. El 16% de les enquestades i enquestats, però, el varen valorar amb un 3 –l'11%– i un 4 –el 5%–, és a dir, els valors més baixos de l'escala. Fonamentalment, aquelles persones que es varen atrevir a introduir algun tipus d'observació a l'enquesta, destacaven dos aspectes: l'escassetat de de taules i cadires, que era una queixa compartida fonamentalment per alguns estudiants, i el soroll que emeten les potes de les cadires en ser arrossegades:

> La biblioteca està mal dissenyada, és molt maca però falten llocs d'estudi, no pot ser que hi hagi tant d'espai i tan poques taules i cadires. (Jove enquestat, 20 anys).

> Fa tres anys vaig escriure a la biblioteca queixant-me del soroll que fan les cadires al moure's, no m'han contestat i segueixen fent un soroll molt molest. (Dona enquestada, 74 anys).

Biblioteca i gènere

Sense abandonar el terreny de la percepció, però distanciant-me un xic del debat sobre el disseny, també vaig aprofitar l'enquesta per conèixer altres aspectes de l'habitar quotidià a l'espai construït, plantejant dues qüestions concernents a les relacions de gènere. En el decurs de les primeres observacions havia pogut identificar alguns fenòmens que em permetien donar compte d'algunes distincions de gènere a la BJF, com ara l'existència d'espais "genderitzats" o el biaix femení de la plantilla. Amb tot, quan vaig introduir el gènere en les entrevistes vaig topar amb una mena de mur que negava, gairebé de manera sistemàtica, l'existència d'asimetries de gènere. Ni les treballadores ni les usuàries i usuaris semblaven veure-hi el mateix que jo. Almenys de bon començament, perquè, en alguns casos, a base d'insistència i de mantenir-hi una certa tensió, algunes certeses inicials podien trontollar. Pel seu interès, i assumint el risc d'una lectura feixuga, tot seguit reproduiré una sèrie de fragments d'algunes entrevistes ben il·lustratives de la dificultat que comportava l'abordatge de les relacions de gènere. Fonamentalment, aquestes cites revelen dues recepcions majoritàries, una de negació/desestimació i una altra d'esquivament, especialment freqüent en els testimonis de les treballadores.

> **Entrevista 1**
>
> P. No sé si tu, com a usuària, has observat fenòmens, conductes o algun aspecte de gènere que sigui destacable en la vida quotidiana de la biblioteca.

R. Ostres! no hi havia pensat... És una pregunta difícil perquè tampoc m'he parat mai a observar això, la veritat. Bé, a veure, alguna vegada sí que m'he fixat en els nens petits, això de mirar qui els acompanya, i en aquest cas quasi et diria que hi ha més mares que pares, però també hi ha pares, així que... No sé, la veritat, aquesta pregunta em sembla que no te la puc respondre perquè no hi he pensat prou. (Luz, usuària, 42 anys)

Entrevista 2

P. Per tu, hi ha algun tipus de diferència de gènere en l'ús i la vivència dels espais de la BJF?

R. No, no, no, no ho crec, la veritat.

P. Així, no et sembla que en aquest espai hi hagi discriminacions de gènere, ni que existeixi alguna singularitat que es pugui associar amb les relacions de gènere...

R. Nooo, que va!, que va, que va, que va, no, i n'estic convençuda. Mira, és que en absolut, no hi ha res a la biblioteca que pugui significar una diferenciació de gènere. (Clara, usuària, 29 anys).

Entrevista 3

P. Hi veus alguna distinció de gènere, a la biblioteca?

R. Mmmmm, no, no hi veig diferències, realment.

P. Ni tan sols a nivell quantitatiu, no creus que hi ha algun desequilibri per sexes en algun espai, per exemple?

R. Doncs no ho sé, mira, és que no hi he pensat mai [la seva filla, una nena de 10 anys la interromp] – A la part de nens hi ha més mares!– [Segueix l'Elisenda] – Sí, és clar, a veure, a la zona infantil hi ha moltes més mares que pares, això està clarissim. Però què vols que et digui, jo la sensació que a la biblioteca hi hagi més homes o dones, doncs tampoc és que ho tingui molt pensat, vull dir, no m'ha cridat l'atenció.

P. Així, no diries que hi pugui haver maneres de ser a la biblioteca travessades per les relacions de gènere...

R. No, no ho diria. L'únic que se m'acut és això de l'area infantil, que aquí sí que hi ha molta dona, molta mare, i això doncs implica el comportament habitual d'un grup de mares joves, com és xerrar molt. Normalment, les mares hi van juntes o queden a la biblioteca, i mentre els nens juguen o pinten, doncs les mares xerren, això passa molt a la terrassa del bar de la biblioteca, per exemple. Però, mira et diria que això sí que és molt freqüent a Lesseps. És que aquest aspecte més formatiu, més educatiu encara crec que està molt per la ma de la mare, veus! això no ho havia pensat i em sembla clarissim (Elisenda, usuària, 47 anys).

Entrevista 4

Jo crec que no hi ha diferències, et diria que la relació homes/dones aquí deu ser *fifty-fifty*. En el nostre cas, dintre del col·lectiu treballador sí que hi ha una majoria de dones, però, vaja, cada vegada hi ha més homes. (Maria, treballadora).

Entrevista 5

P. Com creus que es viuen aquí les relacions de gènere?

R. Pels treballadors ho dius?

P. Una mica per tot, pel vostre cas, sens dubte, però també pels usuaris, el concepte de biblioteca o la gestió mateixa... no sé si creus que el gènere compareix d'alguna manera aquí. Ara em ve al cap que aquest any vaig venir a les Jornades que hi va haver sobre biblioteques i el públic era majoritàriament femení.

R. Sí, clar, encara és molt així, però t'haig de dir que es va canviant molt la tendència. Pensa que venim d'una tradició de com era la biblioteca abans, que s'hi dedicaven molt les dones solteres, i això ha marcat molt la nostra identitat. Això s'ha arrossegat durant molt de temps i aquestes coses costa molt de canviar-les, però cada vegada hi ha més homes a la professió.

P. I en el cas que es pugui parlar d'unes maneres de fer que, per una distribució desigual de rols, han estat patrimoni de les dones, creus que això es pot notar d'alguna manera a la biblioteca?

R. Això no ho sé. Però vaja, un col·lectiu com el nostre que porta tant de temps al capdavant de les biblioteques ha de deixar la seva empremta.

P. I en el cas d'aquest espai concret [l'àrea infantil] detectes major presència de pares o mares?

R. És indiferent, ara tal i com està la situació laboral de les mares és bastant indiferent. Els nens vénen amb qui poden venir, amb la mare, amb el pare, amb els avis, potser més àvies que avis, però tampoc ho tinc molt clar. (Laura, treballadora).

Entrevista 6

P. Una qüestió que acostumo a preguntar i que en el teu cas també m'agradaria saber com ho vius/veus són les relacions de gènere que tenen lloc a la biblioteca.

R. Mmmm, et refereixes a alguna cosa en concret?

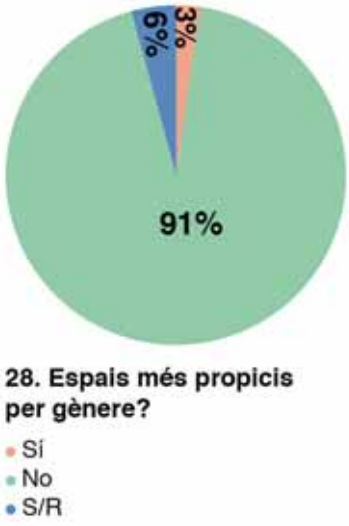
P. No, més que res saber si tu , o per exemple, a la plantilla hi ha una majoria de dones, no? I tradicionalment la biblioteca ha tingut un biaix femení. Una mica conèixer la teva percepció.

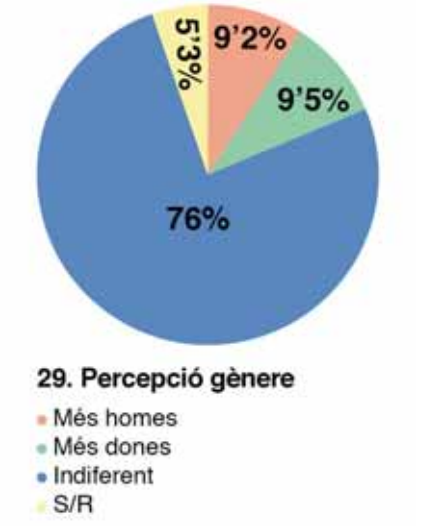
R. Sí, mira, sí que és cert que en general la majoria de la plantilla són dones, però no crec que això es pugui notar en res, jo crec que no, en temes d'organització i

> de gestió no crec, la veritat, que pel fet que hi hagi més dones pugui existir algun tipus d'efecte particular. A veure, tampoc m'hi he fixat massa, eh! (Javier, treballador de la BJF).

Aquesta recepció desconcertant davant la pregunta de les relacions de gènere es va repetir a l'enquesta –que, per cert, no està de més recordar que dels usuaris i usuàries que la varen emplenar, el 62% eren dones–.

La gràfica 28 representa els resultats d'una pregunta amb la qual pretenia sondejar l'existència d'espais a la BJF en què les usuàries i usuaris trobessin condicions favorables des del punt de vista de gènere. Tal i com es pot observar a la gràfica, la pràctica unanimitat de les persones enquestades, el 91%, varen negar aquesta hipòtesi. Fins i tot, hi va haver qui va introduir una nota de queixa, considerant-la una pregunta "innecessària i sexista"[140], la qual cosa em va fer pensar en un mal plantejament per part meva que hauria pogut fer veure una voluntat segregacionista en aquesta qüestió. Enfront d'una majoria tan aclaparadora, tan sols el 3% –9 persones– de les enquestades i enquestats varen respondre afirmativament, havent-n'hi tres que no es van estar d'assenyalar "la divisió per sexes dels lavabos", "la majoria 'd'avis' a la sala de revistes" o la "presència quasi exclusiva de mares a l'àrea

[140] També recordo que, en una tarda de repartiment de qüestionaris, un home d'uns quaranta i pocs anys se'm va apropar per demanar-me, un pèl enfurismat, que quina mena de preguntes eren aquestes i que no entenia com venint d'una Universitat pública podia estar plantejant qüestions tan sexistes a l'enquesta. Fins i tot em va demanar si jo era militant d'Unió Democràtica de Catalunya, i aquí no vaig poder evitar que se m'escapés un somriure que crec que va servir per empatitzar amb ell i capgirar el sentit de la conversa. Vàrem xerrar durant una estona, cosa que em va servir per posar-lo al corrent de la perspectiva de gènere de la recerca, aclarint, fins i tot, que l'objectiu de la pregunta que l'havia ofès cercava conèixer, a través de les percepcions de persones com ell, quin tipus de lloc era la BJF quant a les relacions de gènere.

infantil", com a exemples d'espais amb biaix de gènere.

Resultats similars em proporcionaria la qüestió representada per la gràfica 29. Amb ella volia aproximar-me a la mateixa qüestió, però des d'un punt de vista més planer i quantitatiu. Conscient de les dificultats que sovint suposa parlar de gènere en termes quotidians i concrets havia pensat que potser una pregunta com aquesta, que no requeria una gran familiarització amb una mirada de gènere, podria activar més facilment les percepcions de les persones enquestades. Novament, però, una majoria rotunda, en aquest cas del 76%, es reafirmava en una mena de sentit comú que pràcticament considerava la BJF aliena a les relacions de gènere.

L'assoliment del consens a la BJF, l'heterogeneïtat material de "l'espai social"

Els resultats de l'enquesta em van donar molta informació empírica sobre la BJF, una munió de dades importants que identificaven un espai de multiplicitat, a més de moltes pistes a seguir sobre l'afectivitat, que em servien per caracteritzar-la amb força precisió. Amb tot, malgrat haver aprofundit molt en el seu reconeixement i estudi, la biblioteca de l'enquesta no era ben bé aquella que havia descobert enmig del treball de camp a la plaça de Lesseps. És a dir, tal i com vaig explicar en la introducció d'aquest capítol, la BJF va irrompre en el meu treball amb una identitat diferent a la de qualsevol objecte autoevident, coherent i amb atribucions essencials. Apareixia, assenyalada per veïns i veïnes, com un efecte inesperat d'un entramat relacional que subratllava la manca de consens sobre l'espai formalitzat en el procés de remodelació. Va ser així, amb l'emergència sobtada de la biblioteca, com vaig poder copsar la dualitat afectiva que organitzava, almenys emocionalment i simbòlica, el món-en-comú de Lesseps. Arribat a aquest punt, convé recordar una de les pressumpcions fonamentals de l'ANT que vaig plomejar en l'esmentada introducció, a saber, el principi semiòtic que reconeix que les entitats no tenen essència fora de les seves relacions. Per a les investigadores i investigadors de l'ANT els objectes d'estudi mai no són entitats amb propietats essencials, sinó efectes relacionals, estabilitzacions puntuals d'un conjunt de relacions que, segons la posició i el moment que ocupin en l'entramat, o la perspectiva des de la qual siguin observades, atresoraran una identitat o una altra. És a dir, allò que pot semblar una essència i una totalitat, no deixa de ser un efecte provisional que canviarà en el moment en què la interacció descrita sigui una altra. Així ho expressava Sánchez-Criado en un text de caire divulgatiu en què delineava els principis de l'ANT, i on destacava l'esforç contraintuïtiu d'aquest paradigma, una de les característiques del qual rau en la voluntat d'explicació d'aquells fenòmens que s'acostumen a considerar factors explicatius:

> Entender las condiciones en las que se generan los actores, nunca como procesos completamente acabados sino como entidades hetero-genéticas, insertas en diversas cadenas de constante elaboración en las que se van dando estabilizaciones puntuales. *En lugar de partir de las esencias, éstas se verían en todo caso como el horizonte de un proceso más que su inicio*. (Sánchez-Criado, 2006: 1-2. Cursiva meva).

Aquests objectes híbrids, sempre en transició i amb una identitat múltiple que no pot ser definida de manera apriorística, en l'argot de l'ANT han rebut el nom –via Michael Serres (1991)– de *quasi objectes* i *quasi subjectes*, atès que no poden ser reduïts ni a mers objectes ni a simples subjectes. Són quelcom realment híbrid, suposen una posició ontològica intermitja aliena als parells dicotòmics –societat/natura, subjecte/objecte–, essent, en paraules de Latour (2007), reals, discursius i socials alhora. Així, aquestes entitats a vegades es troben més a prop de l'objecte –com succeix amb la "biblioteca de l'enquesta"– i d'altres més a prop del subjecte –aquest seria el cas de la BJF com a efecte configurador en la distribució del consens de la remodelació urbana de Lesseps–, però, en tot cas, mantenint-se sempre en una posició a banda de qualsevol dualisme subjecte/objecte:

> Sabemos solamente dos cosas. En primer lugar, que son una posición o momento entre el sujeto y el objeto; entre un sujeto y un objeto concebidos como momentos o efectos finales de procesos de traducción que implican la ordenación, distribución y asignación de identidades a diversos materiales relacionados entre sí; entre la relación y la mónada. Indican una posición intermedia, una posición frágil, efímera, que rápidamente será traducida y convertida en otra distinta. En segundo lugar, que, al igual que un vector, pueden tener o presentar una direccionalidad según el momento en que se han descrito, según la ordenación o distribución en que aparezcan: hacia el sujeto, cuasi-sujeto, hacia el objeto, cuasi-objeto. (Tirado i Mora, 2004: 118).

La llum que aportava la noció de *quasi objectes* i *quasi subjectes* i el text de Tirado i Mora (2004), del qual vaig arrencar la cita anterior, em varen resultar tremendament útils per comprendre i integrar les dues perspectives de la biblioteca tractades en aquestes pàgines. En un moment determinat de la recerca em varen assaltar els dubtes sobre l'encaix d'aquestes diferents aproximacions en el meu treball, fonamentalment, perquè pensava que algunes maneres d'investigar la biblioteca, especialment l'enquesta, abordaven un objecte d'estudi molt essencialitzat que podria estar col·lisionant amb l'enfocament ANT. Recordo haver-me fet la següent pregunta: "com pot ser que conceptualitzi la biblioteca com una emergència configuradora d'un entramat relacional i que després bona part del treball de camp que faig vagi adreçat a estudiar les interioritats d'una biblioteca coherent i estable?". Tanmateix, el que succeïa era ben senzill i no implicava cap traïció als conceptes i preceptes metodològics de l'ANT, un corrent i un estil explicatius amb què cada vegada em trobava més a gust. Si bé havia incorporat la retòrica de la hibridesa al meu domini conceptual, la meva imaginació i manera de pensar encara estaven molt

condicionades per una lògica dualista i una voluntat purificadora que no acabava d'acceptar que una entitat pogués ser procés i estat alhora sense deixar de ser la mateixa cosa. Per això va ser tan important adonar-me de la potència d'una figura conceptual com els *quasi objectes*/*quasi subjectes* que confirmava que les dues perspectives que treballava de la biblioteca no eren incompatibles, sinó efectes i expressions diverses d'un objecte d'identitat múltiple i canviant.

La "biblioteca de l'enquesta" es podia assemblar més a un objecte, i la biblioteca que havia emergit com a punt de pas obligat de tot relat crític sobre la remodelació de Lesseps, més a un subjecte; però totes dues eren expressions o estabilitzacions de trajectòries diferents d'una mateixa entitat. És a dir, una i altra eren la mateixa biblioteca.

Ara bé, els testimonis que feien referència a *una* o *altra* situaven la clau de volta del seu èxit en la seva condició d'espai social. Només cal recordar una de les cites presents en la introducció d'aquest capítol en la qual un veí identificava com la gran virtut i diferència de la BJF, en contrast amb la plaça, la seva condició d'espai social. També en les entrevistes més centrades en la biblioteca, tant usuaris i usuàries com treballadors i treballadores varen fer esment d'aquest aspecte en els seus relats sobre l'èxit de la biblioteca:

> Sí, sí, aquesta biblioteca avui dia és sobretot un lloc on em vaig a trobar amb gent, tant per fer coses, ja siguin intercanvis lingüístics, un taller, un club de lectura o una activitat infantil i vinc amb els néns... o senzillament hi vaig i em puc trobar totes aquestes coses, activitats, gent. Pot ser que aquell dia no s'hi faci res, però sempre saps que hi haurà gent al teu voltant, gent del barri. És, sens dubte, un lloc de trobada i també de formació, de lleure, *un espai on s'hi està bé*, on pots fer coses que t'interessen amb altra gent, que fan el mateix o que volten per allà. Això és el que intentem fer, abandonar allò del magatzem de llibres plens de pols i *que la biblioteca sigui un acte social*. Estem tirant endavant aquest canvi de la biblioteca pública vers una entitat dintre del barri i arrelada al barri, un *centre social*. (Laura, treballadora).

Com estudiar aquest *espai social* que veïnat, persones usuàries i membres de la plantilla associaven amb el consens de la BJF, enfront de les insatisfaccions generades per la urbanització de la plaça?

Abans de posar fil a l'agulla convé fer una sèrie d'aclariments sobre la noció de *social*, sobretot perquè un dels impactes més idiosincràtics de l'activitat de l'ANT en el conjunt de les ciències socials rau en la redefinició d'aquest concepte. Com explica Latour (2008) de manera especialment pedagògica a *Reensamblar lo social*, la teoria de l'actor-xarxa situa com la principal incògnita a resoldre allò que les ciències socials acostumen a entendre com la solució dels fenòmens. Així doncs, davant de l'aparició d'allò social l'ANT no hi veu cap substància explicativa, cap domini des del qual donar compte de la realitat, cap *explanans*. Segons Latour, allò social, en

comptes d'un domini homogeni, és una relació materialment heterogènia. És a dir, *social* ja no significa un agregat més –entès com un fenomen que dessigna un estat de coses estabilitzat– enmig d'altres agregats. D'aquesta manera, tampoc no hi pot haver un *context social* o un *marc social* entès com una categoria amb propietats autoexplicatives. Per tant, tampoc no es podrà explicar el consens assolit per un espai apel·lant a la seva natura social, o al fet que es consideri més social que d'altres. Almenys, no amb un significat convencional de *social* que, segons l'acepció de l'ANT, serà *explanandum*, és a dir, una realitat que haurà de ser explicada.

Per a l'ANT, i aquesta és la clau de la seva redefinició, allò *social* és un procés d'associació d'elements no necessàriament socials, un procés de reacoblament de l'heterogeneïtat material, que té com a resultant *allò social*:

> Desde el punto de vista alternativo, lo "social" no es un pegamento que pueda arreglar todo, incluyendo lo que otros tipos de pegamento no pueden arreglar; es *lo que* está pegado por muchos *otros* tipos de conectores... En este significado del adjetivo, lo social no designa algo entre otras cosas, como una oveja negra entre ovejas blancas, sino *un tipo de relación* entre cosas que no son sociales en sí mismas (...) Ésta es la razón por la que voy a definir lo social, no como un dominio especial, un reino específico o un tipo de cosa particular, sino como un movimiento muy peculiar de reasociación y reensamblado. (Latour, 2008: 18-19-21).

Així les coses, i tenint en compte tot això, l'èxit, les simpaties, la vitalitat, les referències a un espai funcional o el consens aplegat per la BJF no es pot cercar en un component o una dimensió "social", però tampoc en una pretesa essència de la biblioteca –que com s'ha vist amb anterioritat no deixa de ser un efecte d'una dinàmica encara per identificar i sempre canviant–. En efecte, ni l'espai social com una categoria explicativa, ni l'apel·lació a una romantització dels espais bibliotecaris, com han fet diferents autores i autors que entenen les biblioteques com el darrer reducte de l'espai públic a la ciutat contemporània, serviran per explicar el seu èxit. Tampoc no ajudarà gaire provar d'explotar cap concepte substancial o autoevident com l'heterotopia, el tercer lloc o el tercer espai.

En definitiva, l'espai social no és allò que permet que la biblioteca assoleixi consens, sinó que és allò que la biblioteca assoleix i que ha de mantenir unit mitjançant un treball constant. El manteniment d'aquesta bastida, d'aquesta "heterogeneïtat material associada" és el que permet que la biblioteca/espai social reïxin, heus aquí els fonaments del consens.

Com estudiar l'estabilització del consens i la idea d'espai social. La Geografia Crítica de l'Arquitectura i la retòrica de les *big things (o building events)*

A mesura que l'aparell conceptual i metodològic de l'ANT s'estenia i arrelava en diferents disciplines, la geografia també incorporava aquesta aposta antiessencialista i relacional al seu repertori investigador. Al llarg de la primera dècada dels anys 2000 –i sovint en clara aliança amb els preceptes del gir no representacional encunyat i desenvolupat per Nigel Thrift (1996)– diferents autores i autors anglosaxons varen publicar treballs elaborats en la línia de l'ANT. De manera particularment interessant, la geografia va generar un corrent centrat en l'estudi de l'arquitectura que pretenia abordar els artefactes arquitectònics fora d'un marc representacional que els havia limitat a simples signes d'altra mena de processos. Segons la lògica representacional dominant, els edificis eren poc més que convidats de pedra, escenaris estàtics en què il·lustrar altre tipus de fenòmens; o bé, simples representacions arquitectòniques que podien ser interpretades en clau estètica i simbòlica, com a part de debats més amplis sobre forma i significat. En tot cas, mai un objecte d'estudi amb activitat i interès investigador *per se*. D'aquesta manera, la BJF podria ser abordada com l'encarnació d'algun tipus de política urbana –com a senyal d'algun procés d'abast superior, ja fos una estratègia municipal per afavorir la cohesió social, o un procés d'elitització–, o com un afer de morfologia urbana, restringint-se excessivament les seves possibiliats d'estudi a la percepció.

Aquest corrent té el seu punt de partença en l'estudi de Loretta Lees (2001) sobre la biblioteca pública de Vancouver –un espai al qual la geògrafa britànica ja s'havia aproximat des d'altres coordenades epistemològiques en un article de 1997 que vaig citar amb anterioritat, en l'explicació de l'enquesta–.

En aquest segon treball sobre la biblioteca de Vancouver –"Towards a critical geography of architecture: the case of an ersatz colosseum"– Lees (2001) va denunciar les insuficiències que caracteritzaven les perspectives analítiques convencionals de la geografia cultural en l'estudi de l'arquitectura. Així, per una banda, assenyala les limitacions d'una Geografia capficada amb la representació, incapaç d'anar més enllà de la interpretació i el desxiframent de la seva dimensió simbòlica. Però, per altra banda, també perfila aquells aspectes que una "Geografia Crítica de l'Arquitectura" hauria d'incorporar a la seva agenda en favor d'una comprensió més complexa dels seus objectes d'estudi, a saber, la dimensió pràctica i quotidiana, el batibull de pràctiques encarnades, usos i relacions que performen la biblioteca dia rere dia:

> An architectural geography should be about more than just representation. For both as a practice and a product architecture is performative in the sense that it involves ongoing social practices through which space is continually shaped and

> inhabited...geographers have had relatively little to say about the practical and affective or ´nonrepresentational' import of architecture (...) But I want to argue that, while attention to meaning is clearly necessary, it is by no means sufficient for a truly 'critical' geography of architecture. Traditionally architectural geography has been practiced by putting architectural symbols into their social (and specially historical) contexts to tease out their meaning. But if we are to concern ourselves with inhabitation of architectural spaces as much as its signification, then we must engage pratically and actively with the situated and everyday practices through which built environments are used. In this regard, ethnography provides one way to explore how built environments produce *and* are produced by the social practices performed within them. (Lees, 2001: 51-56).

Amb tot, la crida llançada per Loretta Lees a la geografia cultural, per tal que aquesta foradés el sostre representacional que constrenyia la recerca, recollia fonamentalment les aportacions de la NRT –sobretot el gir pràctic i l'interès per la quotidianitat encarnada, que ella mateixa va definir com la dimensió pràctica i afectiva de l'arquitectura–. La simetria, la materialitat, i la resta d'aspectes més atribuïbles a l'ANT no acabaven de ser-hi, –tot i que Lees cita a Latour i la noció d'*actant* en el seu text– .

D'això precisament és del que se'n cuida Lloyd Jenkins (2002) en un altre treball clau per comprendre l'emergència d'aquest corrent: "Geography and architecture: 11, Rue du Conservatoire and the permeability of buildings".

En la seva anàlisi d'aquest edifici –situat al districte 9è de Paris i construït al segle XIX enmig d'una onada especulativa– Jenkins parteix d'una premissa compartida amb Lees, la consciència de que la geografia havia fracassat en la comprensió de la natura complexa dels edificis. Així les coses, si bé la geògrafa britànica havia orientat el focus vers la superació de la perspectiva representacional, i en favor de l'estudi de la dimensió pràctica i afectiva de les construccions arquitectòniques. Jenkins, per la seva banda, qüestiona fonamentalment la conceptualització dels edificis com a objectes geomètrics[141], és a dir, com a receptacles i formes espacials que són reconegudes primerament pels seus límits. D'aquesta manera, subratlla que la principal mancança, i tret comú, d'allò que

[141] A la primera pàgina de la traducció a l'anglès de *La Production de l'espace* Lefebvre explica els orígens de la noció d'espai cartesià, dominant fins avui dia, contra el qual, d'alguna manera escriu Jenkins (2002): "The thinking of Descartes was viewed as the decisive point in the working-out of the concept of space, and the key to its mature form. According to most historians of Western thought, Descartes had brought to an end the Aristotelian tradition which held that space and time were among those categories which facilitated the naming and classing of the evidence of the senses. The status of such categories had hitherto remained unclear, for they could be looked upon either as simple empirical tools for ordering sense data or, alternatively, as generalities in some way superior to the evidence supplied by the body's sensory organs. With the advent of Cartesian logic, however, space had entered the realm of the absolute. As Object opposed to Subject, as res extensa opposed to, and present to, res cogitans, space came to dominate, by containing them, all senses and all bodies". (Lefebvre, 1991: 1).

defineix com les perspectives investigadores tradicionals implicava una intolerable pacificació de l'objecte d'estudi:

> All of these texts have one common feature: They all treat the individual building as a black canvas on which another discourse is illustrated. For the sake of simplicity, the wider number of texts that in one way or another fits into the category I shall refer to as traditional (...) These texts do treat buildings and the built environment as material objects. (Jenkins, 2002: 225).

Com a alternativa, el professor de la University of Birmingham entén que la geografia deu superar una idea d'espai que havia reduït la complexitat dels edificis a una materialitat estable i estàtica. I en la seva explicació, recorre a la idea/mecanisme latourià d'obrir la *caixa negra*[142], per fer veure que els enfocaments tradicionals desatenien una munió de processos i fenòmens quotidians, humans i no-humans, imprescindibles per comprendre els edificis, més enllà d'alguns dels seus *inputs* o *outputs*:

> In this way, a building (...) becomes reduced to a material state that is easily accepted and understandable (...). The whole process of construction and use of the building, the change in ownership and day-to-day complexities, are replaced with what Latour referred to as a black box. The building as an object is simply reduced o either selected inputs (...) or outputs. Instead of simply treating buildings as stable, safe, and statick black boxes on which we can hang our arguments and claims, no matter how laudable these accounts, we need to dispel the myth of buildings as being static, closed, and materially constant. (Jenkins, 2002: 225-226).

Així les coses, Jenkins, i aquí rau la principal diferència amb la proposta de Lees, entén que la complexitat que deu abordar la Geografia no és una qüestió que es resolgui només amb la incorporació d'una dimensió pràctica i humana, sinó que calia estudiar l'heterogeneïtat de relacions humanes i no-humanes, atès que, ara ja, els edificis més que no pas objectes geomètrics i passius s'havien d'entendre com un assemblatge de relacions heterogènies:

---

[142] *Caixa negra* és un dels termes habituals de l'argot de l'ANT. Fa referència a aquells fenòmens imprescindibles pel funcionament quotidià d'algun artefacte, o de la realitat mateixa, que s'acostumen a donar per descomptats i, per tant, a veure's amagats i menystinguts malgrat el seu interès. En el cas de la biblioteca, obrir la caixa negra/descaixanegritzar implica abordar els assemblatges sociomaterials que la quotidianitat sol invisibilitzar, les mediacions tècniques i materials que permeten que la biblioteca funcioni. En el glossari que inclou *La Esperanza de Pandora*, Bruno Latour ofereix una definicó sintètica d'aquest neologisme: "Cajanegrizar o encerrar en una caja negra. Esta es una expresión tomada de la sociologia de la ciencia que se refiere al modo en que el trabajo científico y técnico aparece visible como consecuencia de su propio éxito. Cuando una máquina funciona eficazmente, cuando se deja sentado un hecho cualquiera, basta con fijarse únicamente en los datos de entrada y los de salida, es decir, no hace falta fijarse en la complejidad interna del aparato o del hecho". (Latour, 2001: 362).

> Instead of traditional accounts in which technology and society are separated falsely as differents realms, there is a heterogeneous mixing of human and nonhuman elements between which, in everyday life, there is a constant negotiation. Such objects embody cerain social actions, and social actions becomeinextricably linked to the objects that surrounded them (...) Following this position means that we can see the building as a network node, within 'sets of relations, or they are sets of relations between relations' in which 'materials are interactively constituted; outside their interactions they have no existence, no reality'. (Jenkins, 2002: 230).

Aquesta ontologia alternativa dels edificis, conceptualitzats com a assemblatges en comptes d'entitats autoevidents i estables, ha arribat a generar, en el sí de la Geografia Crítica de l'Arquitectura, nocions vernacles amb què anomenar les construccions arquitectòniques. Dues de les que han assolit un cert ressò en els treballs publicats més recentment són les expressions *Big things* i *Building events*, totes dues encunyades per la geògrafa australiana Jane M. Jacobs (2006) en un article anomenat "A geography of big things". En aquest treball, Jacobs reflexiona, a través dels gratacels residencials, sobre els nous horitzons de la geografia cultural en l'estudi de l'arquitectura. Així, amb el rerefons de la globalització d'aquesta tipologia arquitectònica, qüestiona les explicacions de caire difusionista i defensa el concepte latourià de traducció per analitzar la seva extensió:

> Translation, in contrast, brings into view not only the work required for a thing to reach one position from another, but also the multiplicity of add-ons that contribute, often in unpredictable and varying ways, to transportation. (Jacobs, 2006: 13).

Però, sobretot, repensa en clau ANT alguns aspectes que la geografia cultural donava per descomptats, especialment l'escala geogràfica –que passa de ser una qüestió anterior a les pràctiques, a entendre's com un assoliment relacional– o, fins i tot, la mateixa grandària dels gratacels. Per això, i seguint John Law (2004), reivindica una mirada "barroca" que cerqui la complexitat en els detalls i en la concrecció:

> A baroque sensibility reminds us that a seemingly global thing –like the residential highrise– is always at the same time situated an specific. This kind of reasoning has particuar ramifications for the question of scale more generally. Scale, Law says, is specific to each location: 'if [something] is bigger or smaller then it is because it can be *made* bigger or smaller at this site or that'. Put briefly, size is a 'specific accomplishment' and not something that is 'given'. (Jacobs, 2006: 14).

Ara bé, el major interès d'aquest treball rau en l'ús de les dues nocions esmentades més amunt. D'alguna manera, amb *big thing* i *building event* Jacobs pretenia desfer-se de la càrrega normativa i essencialista que acompanya determinades expressions, però, sobretot, treballar amb una terminologia *menor* que

facilités l'estudi dels artefactes arquitectònics segons un principi ANT com és la prioritització del "com" abans del "què":

> the deliberately 'flat' descriptive terms of 'big' and 'thing' have been used to take the object of my attentions out of a preexisting scripting as an example of a globalized architectural form. Thinking of buildings or architecture as things, reminds us to always ask: how is this assemblage able to lay claim to the idea of being architecture or a building, and what work is needed for it to sustain that claim materially? This allow the various human and non-human allies that create *building events* to come into view. (Jacobs, 2006: 22).

En definitiva, comptat i debatut, la fusió de les dues branques que donen cos a la geografia crítica de l'arquitectura –una més fidel a la NRT i les pràctiques humanes, i una altra d'inspiració ANT que equipara allò humà i allò no humà– són la gran aportació d'aquest corrent de cara a la comprensió i estudi dels edificis. Nocions com *assemblage*, *big thing* o *building event*, emergeixen com a heurístics i recursos conceptuals especialment útils per abordar la biblioteca des de perspectives no essencialistes o representacionals, massa esbiaixades com per aconseguir una comprensió complexa.

Així doncs, què significa tot això pel que fa a les referències a l'espai social o l'assoliment del consens en el context d'una remodelació urbana controvertida com la de la plaça Lesseps?

En primer lloc, que les perspectives tradicionals que sostenia la geografia cultural han de ser superades vers una conceptualització que accepti que la biblioteca ja no es pot entendre com una forma espacial, ni com un mer lloc de pràctiques, sinó, més aviat, com un assoliment, un assemblatge d'elements heterogenis. En paraules de Gillian Rose, Monica Degen i Begum Basdas (2010) –i substituïnt només building per biblioteca-:

> Buildings, it is argued, are not given but produced, as various materials are held together in specific assemblages by works of various kinds. This has led to a range of studies looking at the diverse sorts of work of various kinds that make building cohere: The political institutions they are embedded in, the material affordances of their non-human components, the discourses surrounding particular kinds of buildings, and, in particular, the experiencing of buildings by their inhabitants, users and visitors. (Rose, Degen i Basdas, 2010: 334).

En segon lloc, i sense perdre de vista la cita anterior, si per l'ANT "allò social" fa referència al procés de relació d'un seguit d'elements heterogenis, i per la geografia crítica de l'arquitectura els edificis són assemblatges –i no realitats autoevidents– que assoleixen algun tipus de coherència a través de l'estabilització de les relacions d'un ampli ventall de materials, pràctiques, estratègies i discursos: quins són els elements heterogenis en relació que atorguen sentit a l'espai social de la BJF? Com es mantenen units fins el punt d'esdevenir una biblioteca pública d'èxit que gaudeix del

consens veïnal? Què hi ha de particular, de diferent, en l'assemblatge bibliotecari que no hi és a la plaça?

Sens dubte, la resposta a aquestes preguntes cal cercar-la en l'anàlisi de les relacions de la multitud de materials, pràctiques, estratègies i mecanismes esmentats. Per tant, és lògic pensar que un funcionament correcte i continuat de tots aquests actants constitueix la fàbrica de l'espai social de la BJF.

De què es compon l'assemblatge de la biblioteca, doncs? Dient-ho barroerament –amb la intenció de precisar més en les properes pàgines– i parafrasejant la definició de ciutat turistica d'Ignacio Farías (2011), la BJF emergeix com a tal mitjançant l'assemblatge d'elements heterogenis que inclouen des d'una lògica territorial concreta –que tria la seva ubicació de manera afectiva–; una arquitectura física que opera pràcticament en termes no representacionals –fugint declaradament de la representació i l'autoreferencialitat, i abocant-se de manera ferma vers l'experiència i la producció d'afectes–; un ventall ampli de serveis –des del préstec llibres, revistes, CD's i DVD's, fins als cursets d'informàtica o la simple disponibilitat d'ordinadors i connexió a Internet–; un seguit d'activitats –xerrades i conferències, però també exposicions, aules de salut o grups d'intercanvi lingüístic–; diferents actors humans –des de la pantilla, incloent-hi els seus aspectes de cura i acompanyament, fins les pràctiques i interaccions de les usuàries i usuaris–; la retòrica d'un nou model bibliotecari –centrat en el desplegament d'un espai de proximitat, social, obert i compromès amb el barri i les persones–; o un altre element molt important, el bar, situat a la planta baixa i en el qual la porositat i permeabilitat de l'espai, l'alleugeriment d'una dicotomia dintre/fora, es torna més descarada. La dinàmica total d'aquest assemblatge sosté la biblbioteca com un edifici coherent i reeixit –com un espai social, seguint les orientacions de les entrevistes–.

A l'enquesta, amb més o menys fortuna, vaig tractar de fer visibles aquests elements. Així, per exemple, vaig poder identificar moltes de les mediacions no humanes –tècniques, arquitectòniques i sensibles– que tenien un protagonisme actiu en els usos i experiències de les persones usuàries. Allò no humà, doncs, atreia, facilitava, acompanyava i possibilitava les pràctiques i sociabilitat humanes, posant de manifest la rellevància del principi de simetria generalitzada de l'ANT[143], que en la

[143] En paraules de Miquel Domènech i Francisco J. Tirado la simetria i l'aposta per l'heterogeneïtat suposen: "no partir nunca de la supuesta prevalencia indiscutida y acrítica de alguna entidad por encima de otra, verbigracia: considerar las relaciones entre humanos como más relevantes que las que se dan entre humanos y no humanos o simplemente entre no humanos. La heterogeneidad de las partes será considerada siempre previa a la unidad del todo". (Domènech i Tirado, 1998: 25).

seva impugnació de les dicotomies modernes, va enderrocar algunes línies divisòries, apriorístiques, com la que separava allò tècnic i allò humà[144].

Però, insistint en una de les preguntes anteriors: què hi ha de particular i de diferent en l'assemblatge de la bibioteca?

Ash Amin (2008), en un treball citat en diferents ocasions en aquestes pàgines –"Collective culture and urban public space"–, defensa una tesi sobre l'èxit de l'espai públic que em va semblar molt interessant per la comprensió de "l'espai social" de la BJF. Les virtuts tradicionals de l'espai públic i l'estima pels béns comuns, diu Amin (2008), són un reflex generat per algunes situacions de "multiplicitat" o "excedent situacional". És a dir, l'experiència d'una encarnació espacial concreta d'excès, caracteritzada per la coincidència i la barreja pròxima de cossos –humans i no humans–, determinades disposicions materials i ordenacions espacials, amb voluntat afectiva i cívica, poden tenir la capacitat de generar un ethos social positiu en l'espai:

> My argument is that the link between public space and public culture should be traced to the total dynamic –human and non-human– of a public setting, and my thesis is that collective impulses of public space are the result of pre-cognitive and tacit human response to a condition of 'situated multiplicity', the trown togetherness of bodies, mass and matter, and of many uses and needs in a shared physical space (...) Inculcations of the collective, the shared, the civic, arise out of the human experience of surplus; mass and energy that exceeds the self, that cannot be appropiated, that constantly returns, that has emergent properties and that defines the situation. (Amin, 2008: 8).

D'aquesta manera, l'èxit de l'espai públic caldria cercar-lo, resseguint allò humà i no humà, en els assemblatges capaços de generar aquell ritme de l'espai públic que Amin troba característic d'una "convivència circumstancial"[145] en la qual emergeixen atributs com la confiança i la tolerància –més com a part d'una pràctica situacional que no pas d'una elecció racional o reflexiva de les persones–. És aquesta ontologia de la "convivència circumstancial" –una forma de multiplicitat/excedent del ser en comú–, allò que, assegura Amin, produeix efectes socials. Ara bé, aquest excedent no es produirà de manera espontània, sinó que, en cas de tenir lloc, succeirà a partir d'una associació reeixida d'un batibull de cossos en moviment,

[144] John Law i Annemarie Mol varen destacar, a través del concepte "materialisme relacional", que ja que allò social no era purament social resultava molt difícil mantenir els dualismes apriorístics, també el social/tecnològic, atès que: "Todo cuanto vemos es heterogéneo. Pensemos en esa heterogeneidad. La gente usa empastes, gafas, medicinas, marcapasos, condones, despertadores, ropa, teléfonos, bolsas de la compra, dinero, libros, carnets, abonos de transporte y bolígrafos. Y las máquinas tienen conductores, pilotos, usuarios, técnicos de servicio, diseñadores, víctimas, espectadores, supervisores, limpiadores, reparadores, adaptadores, admiradores y explotadores ". (Law i Mol, 1993-1994: 49).

[145] Convivència circumstancial és la traducció al català del neologisme *throwntogetherness* encunyat per Doreen Massey (2005) al seu llibre *For space*.

determinades condicions ambientals i arquitectòniques i un repertori clar de patrons d'us i orientació :

> My proposal is that the ontology of 'thrownto getherness', when visibly manifest as the relatively unconstrained circulation of multiple bodies in a shared physical space, is generative of a social ethos with potentially strong civic connotatios. I wish to argue that this form of situated multiplicity or surplus, excess contained in a confined physical space, produces social effects. By situated surplus I mean spaces with many things circulating with them, many activities that do not form part of an overall plan or totality, many impulses that constantly change the character of the space, many actants who have to constantly jostle for position and influence, many impositions of order (from buildings and desings to conventions and rules). (Amin, 2008: 10-11).

Amb tot, malgrat la tesi de la multiplicitat és important per reflexionar sobre el perquè de l'èxit de la BJF, i lliga amb aquells resultats de l'enquesta que destacaven especialment la gran diversitat acoblada, hi ha un element cabdal de l'assemblatge bibliotecari que mereix més atenció.

Una sèrie de treballs més tardans de la Geografia Crítica de l'Arquitectura (Kraftl i Adey, 2008; Rose, Degen i Basdas, 2010; Lees i Baxter, 2011) han destacat la necessitat de tenir en compte un aspecte fonamental en el manteniment de la bastida relacional de les *big things*, *building events* o *assemblatges*: la dimensió emocional i afectiva.

El gir afectiu

L'afecte és una noció elusiva[146] que en ciències socials i humanitats acostuma a abordar-se segons la definició que Baruch Spinoza va elaborar en la seva *Ètica* al segle XVII i segons la qual l'afecte era, ras i curt, la capacitat que té un cos d'afectar i de ser afectat. Tot i així, la represa i el reviscolament contemporani d'aquest concepte es deu a les lectures que, a començaments de la dècada de 1980, en varen realitzar Gilles Deleuze i Félix Guattari, en obres com *Spinoza: filosofía práctica*, *En medio de Spinoza* –tots dos escrits per Deleuze–, o *Mil mesetas* –elaborats per ambdós autors–. Ara bé, la definició d'afecte de Deleuze i Guattari que ha fet fortuna

[146] Nigel Thrift, el principal referent de la Geografia en el gir afectiu, comparteix la consciència de la inestabilitat semàntica d'aquesta noció: "The problem that must be faced straightaway is that there is no stable definition of affect. It can mean a lot of different things. These are usually associated with words like emotion and feeling, and a consequent repertoire of terms like hatred, shame, envy, fear, disgust, anger, embarrassment, sorrow, grief, anguish, love, happiness, joy, hope, wonder, though for various reasons that will become clear, I do not think these words work well as simple translations of the term 'affect'" (Thrift, 2004: 59). Tot i així, acaba convenint una definició en termes d'intensitat, o d'experiència d'una intensitat, que concep l'afecte com "a sense of push in the world". (Thrift, 2004: 66).

en les humanitats, al seu torn, ha passat per un altre sedàs, la lectura de Brian Massumi –traductor a l'anglès de *Mil Mesetas*–, qui va afegir una definició al pròleg a la seva traducció de l'obra de Deleuze i Guattari que concebia l'afecte com una intensitat prepersonal que implica un augment o una disminució en el poder d'actuar d'un cos, del qual no es podia deslligar la ment.

Aquests treballs han estat part del graner al qual varen acudir les humanitats i les ciències socials, a la dècada del 2000, per tal de complementar el repertori investigador amb què fer front a algunes insuficiències epistemològiques que havien estat assenyalades per la teoria feminista –també pels estudis postcolonials– i el gir performatiu, al llarg de la dècada de 1990.

La denúncia d'una conceptualització deficitària dels objectes d'estudi desplegada per aquestes narratives, partia, en primer lloc, del qüestionament de la raó cartesiana, instrumental i masculina que havia relegat la dimensió emocional de la realitat fora de l'àmbit del coneixement. Així, bona part dels debats epistemològics que el feminisme havia introduït en la Geografia, des del qüestionament de l'objectivitat i la racionalitat, fins a la dicotomia moderna públic/privat, o la precoupació pel cos –com a lloc de desigualtat i de relació amb el món– han estat claus a l'hora de produir maneres d'investigar menys racionals i més afectives i emocionals.

En aquest sentit, convé recuperar un treball fonamental, *Feminism and geography* de Gillian Rose (1993) entre els antecedents més evidents d'aquest gir:

> what theorists of rationailty after Descartes saw as a defining rational knowledge was its independence from the social position of the knower. Masculinist rationality os a form of knowledge which assumes a knower who belives he can separate himself from his body, emotions, values, past and so on, so that he and his thought are autonomous, context-free and objective (...). This Enlightenment dualism between mind and body, which saw the mind as rational and the body as the place of emotion, passion and confusion. (Rose: 1993, 7-33).

Doncs bé, a començaments del segle XXI aquests debats instigats per la teoria feminista en Geografia varen topar i enllaçar amb els treballs de Deleuze i Guattari que estaven capgirant les humanitats, incorporant-se progressivament les questions emocionals i afectives al repertori de perspectives i objectes d'estudi de la Geografia.

Cal tenir present que si bé la teoria feminista és un antecedent imprescindible per entendre una genealogia del gir afectiu, l'atemptat contra les Torres Bessones de septembre del 2001, i l'escenari geopolític subsegüent, varen posar de manifest la rellevància de l'afecte i les emocions, tant pel que fa a la seva manipulació amb finalitats polítiques –des de la gestió de l'experiència del trauma fins a l'ús de la cultura de la por per legitimar la guerra i enfortir hegemonies– com pel seu interès com a objecte d'estudi:

> The increasing significance of affect as a focus of analysis across a number of disciplinary and interdisciplinary discourses is occurring at a time when critical theory is facing the analytic challenges of ongoing war, trauma, torture, massacre and counter/terrorism. If these world events can be said to be symptomatic of ongoing political, economic and cultural transformations, the turn to affect may be registering a change in the cofunctioning of the political, economic and cultural, or what Massumi dubs the social. (Clough i Halley, 2007: 1).

Un d'aquests últims extrems, la manipulació dels afectes i les emocions, és el que per a la geògrafa feminista Joanne Sharp (2009), acaba de justificar el gir emocional i afectiu en Geografia, superant alguns recels inicials que feien pensar que allò emocional podria descurar els fenòmens col·lectius en favor d'una certa dispersió individualista:

> There is undoubtedly a danger of the incorporation of emotions (...) But the emphasis on the political manipulation of emotion/affect is key, and indeed offers a necessary line of examination for geography. (Sharp, 2009: 78).

Resolt aquest dubte, él següent nus que va haver de desfer la Geografia va girar al voltant d'allò que Steve Pile (2009) entenia com dues branques clarament diferenciades: la geografia de les emocions i la geografia dels afectes. Per Pile, totes dues compartien un seguit de principis i orientacions: una ontologia relacional que destacava allò fluït i canviant en comptes d'uns conceptes rígids i estàtics, una prioritat investigadora per allò que s'esdevé de manera íntima i pròxima i un èmfasi metodològic en l'etnografia. Però, alhora, les separava una frontera insuperable, derivada d'una conceptualització dicotòmica d'allò afectiu/emocional. Segons aquest binarisme, les "geografies de les emocions" serien aquelles que estudiaven el rol de les emocions expressades pels subjectes d'estudi i, per tant, el seu rol en la dimensió vivencial dels fenòmens; mentre que la "geografia dels afectes" abordava una idea d'afecte entesa com una intensitat prepersonal, anterior al còcit, prelingüística i no representable que limitava la recerca a les experiències somàtiques que se succeïen en els espais.

Tractaré d'explicar aquest problema de manera més concreta. Pensant en la meva recerca a la BJF, si jo m'adscrivís a la geografia de les emocions, tan sols podria estudiar aquelles narracions verbal i subjectives que em transmetessin les i els informants, les seves satisfaccions, els seus malestars, les alegries, etc. Al seu torn, si optés per la geografia dels afectes, el meu objecte d'estudi mai no podria anar més enllà de l'observació i descripció de certes conductes corporals i pràctiques encarnades prefigurades per una manipulació determinada de l'espai.

Ara bé, aquesta dicotomia s'ensorra amb un aprofundiment elemental en la noció d'afecte. Tal i com explica Deleuze, en el seu llibre *En medio de Spinoza,* la noció d'afecte compta amb dues dimensions. Per tant, no es pot reduir a una

intensitat presubjectiva anterior a la cognició, sinó que cal entendre'l, per una banda, com *affectio* (o afecció), que serien les afeccions que rep un cos d'un altre –per exemple l'impacte somàtic de l'arquitectura bibliotecària en les persones usuàries i que es podria abordar descrivint les maneres d'habitar l'espai– i, per altra banda, *affectus* (afecte), que es pot traduir per sentiments, com aquelles claus emocionals que l'experiència espacial de les usuàries i usuaris ha deixat en la seva ment i el seu cos.

Així les coses, la noció d'afecte[147] amb què abordaré la biblioteca inclou totes dues perspectives, una primera que em dóna pistes sobre l'experiència pràctica i encarnada de la biblioteca, i una segona que em permet abordar allò que els usuaris senten i pensen de la biblioteca.

Fets aquests aclariments, l'objectiu d'aquest capítol segueix sent el mateix, esbrinar què compon la bastida relacional de la biblioteca per tal que s'assoleixi el consens. Per què, tot i tractar-se d'un edifici nou i modern, la seva arquitectura no suposa un problema de caire representacional? En definitiva, de què es nodreix la idea d'espai social amb què les i els informants identificaven les virtuts de la biblioteca, com a espai reassemblat d'una remodelació urbana de fortuna desigual?

La meva tesi és la següent: un dels elements fonamentals de l'heterogeneïtat associada en la biblioteca és l'afecte; de fet, em sembla la clau de volta del procés d'estabilització d'un assemblatge que esdevé en biblioteca pública reeixida. La resta d'elements llistats més amunt són, sens dubte, també imprescindibles, però crec que la lògica afectiva imbuïda en aquest projecte –una qüestió no humana, novament– ha estat cabdal perquè un 34% d'enquestades i enquestats identifiquessin l'espai bibliotecari amb una sensació de tranquil·litat, un 9% amb benestar, un 5% amb acolliment i un 7% amb qualitats espacials viscudes. També perquè el 81% coincidissin a dir que el disseny afavoria els seus usos.

L'arquitectura afectiva i no representacional de Pep Llinàs com a clau del consens.

> Architectural design operates beyond symbolic and representational interpretation. Drawing on recent "non-representational" geographies, we demostrate how architectural space can be rethought through the concept of affect. We explore *how individual buildings and their architects preconfigure, limit, and engender particular affects to accomplish very particular goals* (...). Inhabitation (...) is not merely

[147] D'alguna manera l'afecte desborda alguns dualismes fonamentals, com ara: sentir/pensar, ment/cos o natura/cultura que ja s'havien vist qüestionats, per exemple, pel feminisme o l'ANT.

> a technical or symbolic achievement. Instead, the capacity of a building to allow inhabitation to take place –and to create meaningful effects– constanty emerges through ongoing, dynamic encounters between buildings; their constituent elements; and spaces, inhabitants, visitors, design, ergonomics, workers, planners, cleaners, technicians, materials, performances, events, emotions, affects, and more. (Kraftl i Adey, 2008: 213-214. Cursiva meva).

Aquesta cita de Peter Kraftl i Peter Adey –geògrafs de la University of Leicester i Keele respectivament– sintetitza de manera clara dues de les qüestions que explicaré a continuació. En primer lloc, que entre la gamma d'elements a tenir en compte de l'heterogeneïtat que manté unida una *big thing* o un *building event*, els afectes i les emocions són quelcom fonamental d'aquests assemblatges. En segon lloc, que l'arquitectura té la capacitat de prefigurar afectes i evocar sensacions, la qual cosa pot influir en les pràctiques i experiències espacials i, d'alguna manera, sedimentar en les ments i cossos de les persones en forma de vincles emocionals i sentiments que, sovint, funcionen com a lligams que vinculen positivament espais i persones.

El meu propòsit, doncs, serà explicar com una concepció i una pràctica concreta de l'arquitectura, que anomenaré arquitectura afectiva[148] i no representacional, ha estat cabdal per l'assoliment del consens de la BJF.

La formalització arquitectònica de la plaça Lesseps –tal i com vaig explicar en el capítol anterior i, de manera més sintètica, en la introducció del present– va experimentar una recepció conflictiva. Les crítiques veïnals rebutjaven diferents aspectes de la urbanització en superfície, com ara alguns pendents topogràfics o els paviments durs. Però, principalment, l'enuig posava el focus en aquella gestualitat arquitectònica de caire representacional i simbòlica que, encarnada en un ventall d'elements ornamentals –de proporcions insòlites i d'un homogeni color gris[149]– introduïa en l'espai un seguit de formes abstractes, sense referències recognoscibles, ni relació aparent amb l'entorn. A més a més, aquests elements –a vegades amb significats amagats– anaven acompanyats d'una certa narrativitat que, en alguns

[148] El terme arquitectura afectiva no deixa de ser una adaptació personal de l'expressió *affective urbanism* emprada per Ben Anderson i Adam Holden (2008). Seguint tots dos geògrafs, l'urbanisme afectiu seria aquell que para atenció als afectes, les emocions i els sentiments com a fenòmens configuradors de la vida urbana: "affective urbanism –that is an urbanism attentive to how various modalities of the more than/less than rational, including affects, emotions, and feelings, compose urban life". (Anderson i Holden, 2008: 144).

[149] Ben avançada la recerca algú em va fer veure que per color i per mida les escultures li recordaven als vaixells de guerra. Aquesta referència la conservo escrita en el meu darrer diari de camp, en una pàgina on hi vaig escriure frases que recordava d'una conversa que havia mantingut amb usuàries de la plaça Lesseps després haver-hi gravat unes imatges amb vídeo. La manca de sistemacitat en recollir la nota no em permet identificar, ni tan sols caracteritzar, a qui la va pronunciar.

casos, desplegava un relat aliè a allò que una part important de veïns i veïnes consideraven que s'havia treballat en el procés participatiu, quasi com si l'arquitecte s'hagués apropiat d'una part de l'espai públic per mitjà d'una divagació personal i gratuïta que, a més, per diferents motius, no acabava de reeixir:

> nosaltres a vegades fem servir formes, metàfores poètiques... per exemple, els elements lumínics de les dues plataformes dels extrems havien de simbolitzar una esquerda que a la nit encara hauria de deixar passar part de la llum del dia... Són coses que a vegades són quasi secretes, privades, però crec que no utilitzarem més aquest tipus de llenguatges perquè, sincerament, no ens acompanyen. Vénen els de l'enllumenat i diuen que a partir d'una hora determinada tallaran la llum. Hi havia d'haver, vinculades a les columnes de llum, altres ombres, unes de més allargades a unes hores determinades... però al final acaba sent un punt més de llum, que no és el que nosaltres volíem. No hi ha res més dolent que aquest tipus de coses subtils fracassin, perquè fracassen el doble. Hi ha un problema i és que a les persones, fins i tot als professionals, els costa de veure l'espai públic, la plaça, com una arquitectura". (Albert Viaplana, arquitecte).

La proposta d'aquestes imatges i l'articulació de significats en la formalització/representació de l'espai de la plaça, feia de l'arquitectura una qüestió d'intel·ligibilitat –un afer simbòlic i representacional– que, de seguida, va ser interpretada com excessiva, arrogant i pretenciosa per molts dels actors de Lesseps.

Així les coses, els elements ornamentals que havien de puntuar l'eloqüencia d'un espai en què l'Ajuntament volia certificar l'èxit de la seva estratègia de reconquesta urbana varen ocasionar l'efecte contrari. És a dir, en comptes de mobilitzar sentiments i emocions d'orgull ciutadà amb què bastir un nou consens a la plaça, les emocions i sentiments que expressava el veïnat remetien, més aviat, a una "presa de pèl" o una "broma de mal gust i cara". D'alguna manera, semblava que tota aquella gestualitat –"ferralla" en cert argot veïnal–, i formes sense funció aparent, irritaven i distanciaven a les persones d'un projecte mancat d'empatia que, en comptes d'emprar les habilitats i mediacions de l'arquitectura per afavorir la sociabilitat, la trobada i l'acolliment, s'emmirallava, supèrbia, en el seu propi gest[150], com a exemple del vessant més autoreferencial de l'autonomia arquitectònica.

Per indagar una mica més en aquesta qüestió vaig optar per entrevistar a una sèrie d'arquitectes que sabia coneixedors o partíceps –en major o menor grau– de l'afer de Lesseps. I va ser així com vaig poder constatar que els desacords no eren, ni de bon tros, exclusivament veïnals, sinó que, també entre les i els professionals de

[150] Sobre una arquitectura aïllada i autònoma, "pendent només del seu propi gest", versa la conferència inaugural del curs 2009-2010 de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB) que va pronunciar el malaguanyat arquitecte i urbanista Manuel de Solà-Morales (2010). Aquest document, titulat "La urbanitat de l'arquitectura", es va publicar en el número 8 de la revista *Visions* –editada per la mateixa ETSAB– i és un dels textos crítics de referència per entendre el controvertit rol de l'arquitectura en la Barcelona contemporània.

l'arquitectura, la crítica i els recels vers aquest projecte eren profunds. Per tal d'il·lustrar aquestes posicions, reproduiré tres testimonis[151] que posaven de manifest les limitacions i mancances d'un tipus d'arquitectura autoreferencial, que semblava operar com un artefacte formalment autònom que calia encabir en un entorn urbà. Un projecte, les formes del qual parlaven fonamentalment de si mateix i que, fins i tot, remetia als clixés formals propis de l'autor. Gairebé com si es tractés d'un objecte artístic, fins i tot un xic autocelebratori, que posava en valor conegudes habilitats de l'arquitecte com a part de l'estratègia de qualificació de l'espai. Segons aquests informants, l'arquitectura de la plaça venia a ser una representació autònoma amb voluntat icònica. Una arquitectura-objecte més atenta a la seva dimensió simbòlica, formal i discursiva que no pas a l'assumpció d'altres responsabilitats urbanes, com ara les necessitats i desigs d'espai veïnal i comú.

La gran paradoxa, doncs, semblava ser aquesta: la formalització de la plaça, tot i ocupar –i gairebé envair– l'espai amb un important ventall d'elements escultòrics/arquitectònics de molta grandària[152], n'acabava distanciada[153] i aïllada, quasi desvinculada de l'espai que devia dinamitzar. D'alguna manera, semblava que la gestualitat i l'expressivitat d'un projecte concebut per ajudar, amb especial protagonisme, a tancar la ferida de Lesseps, realçar l'espai públic i refundar el sentiment de pertinença, havia generat l'efecte contrari, emergint com la part més desconcertant d'una actuació que provocava perplexitat i desil·lusió entre el veïnat. Però, a més a més, aquesta arquitectura –tal i com he assenyalat més amunt– mostrava importants dificultats a l'hora de fer-se càrrec d'algunes de les responsabilitats col·lectives de la ciutat més relacionades amb el benestar quotidià i la convivència veïnal.

---

[151] Temps després d'haver enllestit el treball de camp més centrat en la plaça, va aparèixer una notícia a la premsa la qual, Estanislau Roca –professor d'urbanisme i ordenació del territori de l'ETSAB– qualificava la plaça remodelada com un exemple perfecte de no lloc: "La plaza de Lesseps es el ejemplo perfecto de no lugar. Esto había sido lugar y lo ha dejado de ser. Es un proyecto, no me atrevería a decir que funesto, pero sí no afortunado". (*El Periódico de Cataluña*, 26 d'octubre de 2011).

[152] En un article d'opinió –citat al capítol anterior– que el professor i crític d'arquitectura Xavier Monteys (2008) va publicar a l'edició catalana d'*El País* va fer servir l'expressió *pol·lució visual* per definir aquesta diversitat de gestos i elements ornamentals existents a la plaça.

[153] En el llibre *Los ojos de la piel* l'arquitecte finès Juhani Pallasmaa (2006) reflexiona sobre el biaix ocular/visual de l'arquitectura contemporània, tot assenyalant com la manca de qualitats i atributs tàctils acaba aïllant l'espai arquitecturitzat en el terreny distant de la visió. Segons Pallasmaa, molta de l'arquitectura feta en les darreres dècades ha estat pensada més per a l'ull, i una "visió enfocada", que no pas per a un cos que se la pugui apropiar de manera tàctil, en base a una "visió perifèrica" i desenfocada. Així les coses, l'arquitectura ha acabat semblant-se més a una escenografia buïda i distant, a un decorat per a l'ull, que no pas una mediació imprescindible del ser-en-comú: "La visión enfocada nos enfrenta con el mundo mientras que la periférica nos envuelve en la carne del mundo (...). Una de las razones por las que los escenarios arquitectónicos y urbanos de nuestro tiempo tienden a hacer que nos sintamos como unos forasteros es su pobreza en el campo de la visión periférica. La visión periférica nos integra en el espacio, mientras que la visión enfocada nos expulsa de él convirtiéndonos en meros expectadores". (Pallasmaa, 2006: 10-13).

Així entenien aquestes qüestions tres dels arquitectes entrevistats:

1. L'Albert Viaplana és un arquitecte molt bo, conceptualment com a arquitecte m'agrada molt, però no és un arquitecte que entri en el sentiment del lloc, és un arquitecte, i el projecte de Lesseps és un exemple clar, molt conceptual, que treballa amb un determinat concepte de lloc arquitectònic, amb el concepte del que ell pretén que sigui. I aquí, de manera especial, aquest projecte ha acabat generant confusió espacial. Jo crec que en els bons espais públics no hi pot haver confusió, i en aquest cas hi ha una clara confusió que en bona part és resultat de la seva concepció del lloc, i dels elements ornamentals que utilitza: el pal·li, el canal d'aigua, les alineacions d'arbres, que semblen escampats de qualsevol manera, però que tenen un ordre, un sentit, una narrativa en l'obra de Viaplana. Què passa? Que tot això per a la gent és de molt difícil lectura. (Albert, arquitecte, tècnic d'Urbanisme de l'Ajuntament de Barcelona).

2. La plaça a nivell d'espai públic és un guany evident per a Lesseps en relació amb la plaça anterior, això sens dubte. Però clar, jo comparteixo la queixa veïnal d'un excés de ferro, d'aquests objectes artístics que l'Albert ha col·locat per tota la plaça. L'Albert Viaplana en alguna de les reunions de la Comissió de Seguiment va dir que aquestes torres de llum, per exemple, eren elements significants, generadors d'espai, i que l'arquitectura és espai. Per tant, que calia pensar que aquests elements estaven generant espai al seu voltant, que eren una fita i... jo crec que aquí ens va faltar una anàlisi més acurada del projecte, perquè vam deixar una mica de banda el disseny. Però clar, l'Albert, també, fixa't que és algú que pensa molt els seus projectes, però amb una perspectiva molt clara de que van més enllà de la funció, que són unes obres d'art i que l'artista té una capacitat per generar espais significants. Bé, coses d'aquestes han portat a grans obres d'arquitectura, un Adolf Loos, per exemple, defensava això mateix i la gent no entenia les seves cases, però en aquest context no sé si l'Ajuntament no hauria d'haver estat més curós, perquè també Coderch va dir allò de "no son genios lo que necesitamos ahora". Potser hi ha una qüestió de mesura, molt difícil, que és la de saber i decidir a quin lloc posem una obra d'art que potser no li agrada a la gent. Aquí hi havia un desig d'espais còmodes, que la gent se'ls pogués sentir seus amb facilitat, espais polivalents per estar-s'hi. Ara bé, per què l'Ajuntament li fa cas a aquesta visió de l'arquitectura? Aleshores arribaries a la conclusió que seguint aquesta idea de crear icones atractives, l'Ajuntament entén que potser aquesta plaça Lesseps que no agrada tant als veïns, doncs per a un turista, per a una revista d'arquitectura, per passar-hi per allà, i veure-la, i deixar-te enlluernar una mica, doncs farà la seva funció. Aleshores per a aquesta imatge de la ciutat acaba sent més atractiva aquesta plaça que no pas una plaça menys potent formalment. Des del fenomen del Guggenheim de Bilbao, els Ajuntaments han anat veient que aquesta mena d'arquitectura era útil per una imatge de ciutat... També et diré que sóc del parer que no és de les millors obres de l'Albert Viaplana, jo l'entenc com una obra testament, on hi ha volgut posar massa de tot, de les formes que ha anat treballant al llarg del temps. No sé si d'una manera conscient o inconscient, ha anat col·locant un pal·li que recorda al de la plaça de Sants, ha col·locat un canal que pot tenir a veure amb el del Maremàgnum, també els pendents triangulars aquests [la proa i la popa] recorden altres obres seves. Ha anat col·locant una sèrie de peces del seu imaginari. (Enric, arquitecte i veí).

> **3.** En Viaplana no va tenir en compte l'arquitectura de la plaça, que li donava sentit, i prescindeix de la importància de l'església, de les Cases Ramos, de la biblioteca, etc. Tot, per acabar fent una "autocita" del seu treball, que no va tenir com a punt de partida ni l'arquitectura, ni la topografia, ni la voluntat dels veïns, perquè, tu creus que aquesta era la plaça que volien els veïns? (Martí, arquitecte).

A més a més, aquestes observacions coincidien amb altres opinions crítiques que havien saltat a l'esfera pública en un dels episodis de major intensitat de la controvèrsia:

> La remodelación de la plaza de Lesseps ha sido el resultado de un laborioso proceso de participación, que definió las diversas áreas, replanteó flujos y elaboró secciones. Pero por exceso de confianza se dejó que el arquitecto, que se cree artista y no un técnico al servicio de la sociedad, pudiera colocar lo que quisiera. Vigas, palios y voladizos gigantes quedan como reliquias de un siglo pasado en el que cierta arquitectura se creyó arte, cayendo en el ridículo de simplificar su complejidad y negar su necesidad de adaptarse al contexto y al entorno social. Lo que se esparce sobre la plaza son restos de otra época, es el canto del cisne de una manera impositiva y arbitraria de diseñar parques artificiales, que va a dominar durante un tiempo sobre una plaza que debería haber sido para el barrio y no una pretendida obra de artista. (Montaner, *El País*, 7 de febrer, 2009).

En efecte, tant les entrevistes en profunditat com l'article de Josep Maria Montaner evidenciaven que el procés de Lesseps, d'alguna manera, havia actuat com a element de ruptura del consens que havia tolerat la pràctica de l'arquitectura autoreferencial en els espais públics de Barcelona. És a dir, aquelles maneres de fer que entenien l'arquitectura com una pràctica enfàticament formalista, abstreta, obsessionada amb l'originalitat; que no s'estava d'exhibir aspectes del projecte –sense una relació directa amb les condicions d'habitabilitat– com a proeses tècniques i estètiques, semblava esgotada com a forma vàlida de fer ciutat. Especialment, en un entorn tan castigat com el de Lesseps.

D'alguna manera, aquestes veus també identificaven en la formalització de la plaça alguns dels problemes que ja se li havien atribuït a l'autonomia[154] arquitectònica, però sobretot al deconstructivisme[155], el moviment arquitectònic que,

[154] El concepte d'autonomia entén l'arquitectura com una disciplina amb un caràcter, tradició, lleis i valors propis. Sovint, però, l'autonomia s'ha vist barrejada i confosa amb autoreferencialitat, aïllament i independència. Així doncs, i escudant-se en l'autonomia, alguns arquitectes han projectat edificis desprovistos de vincles històrics o espacials, és a dir, mancats de la necessitat de qualsevol consideració o referència a la realitat *exterior*. A més a més, l'autonomia també ha permès que determinats arquitectes s'arroguessin el paper d'únics actors legitimats per parlar i fer arquitectura. D'aquesta manera, els suggeriments i les propostes alienes al seu corpus disciplinari, com ara aquelles idees emanades de l'experiència quotidiana, els sabers ciutadans, etc. no serien més que entrebancs que impedirien fer bona arquitectura.

[155] Un dels projectes més coneguts d'Albert Viaplana, la plaça dels Països Catalans –situada al barri de Sants de Barcelona– és citat com a exemple de deconstructivisme en un conegut manual universitari d'història de l'arquitectura: "Renunciando a toda idea compositiva o evocadora de la memoria histórica y del concepto de plaza-ágora, Sants se presenta como la deconstrucción de sus conceptos elementales, de un modo ahistórico y

segons Rafael García Sánchez (2007), es caracteritza per voler convertir l'arquitectura en mera forma artística –en representació, diria jo–:

> El giro escultórico de la arquitectura y la negación (no ignorancia) del contexto, conducen al objeto deconstructivista a mero objeto o fragmento y en última instancia, deviene la museización de la ciudad (...). La autorreferencialidad y el devenir de la arquitectura en mero objeto visual fragmentario o imagen convierte a la arquitectura en intensidad formal o evento, algo así como un monumento. Para estos Eventos formales, la integración no sólo respecto del entorno, también de las partes que los constituyen, supondría el riesgo de pasar desapercibidos. Así, la monumentalidad (inevitable por la autonomía de la forma, el escoramiento formal y la negación del contexto) es definitoria y constitutiva de la arquitectura deconstructivista, y en esta decisión está su herencia, y en esta herencia, su riesgo. (García Sánchez, 2007: 300-301).

Així doncs, la lògica autoreferencial del projecte de Viaplana, assenyalada pels arquitectes citats més amunt, semblava forjada en una confiança excessiva en els instruments i metodologies de la representació arquitectònica, en la seva capacitat evocadora i simbòlica, en la seva sofisticació i eloqüència. Bàsicament, perquè aquesta arquitectura de caire escultòric, mitjançant el seu èmfasi visual i gestual, hauria de tenir la capacitat de qualificar Lesseps, resituar la plaça en el mapa de la ciutat i, d'aquesta manera, restaurar una identitat molt deteriorada.

Amb tot, val a dir que en l'entrevista que em va concedir Albert Viaplana –acompanyat pel seu fill David, coautor del projecte–, l'arquitecte va rebutjar, de manera taxativa, algunes d'aquestes crítiques que jo havia anat aplegant al llarg del treball de camp i que no em vaig estar de traslladar-li. Sobretot, aquelles relatives a haver negat o menystingut l'entorn preexistent, que era una referència habitual tant en els discursos crítics del veïnat com en els de les persones de perfil més tècnic:

> [explicació amb un dibuix a ma alçada] Aquí l'entorn que hi ha és totalment caòtic, hi ha un edifici baix que és la biblioteca, aquí hi ha Josepets, aquí edifics més alts, aquí també [banda mar], aquesta cantonada d'aquí són edificis de planta baixa amb jardins. Però, a veure, nosaltres sí que hem dialogat amb el context existent, i ho vam fer des del començament. Tu fas el projecte amb allò què et trobes, i ho acceptes tal com està, perquè tu no pots fer el projecte si deixes de veure aquella mitgera, o la muntanya del Parc Güell que es veu per un forat... si deixes d'atendre a aquestes coses és clar que la plaça patirà. El nostre projecte està fet perquè tots aquests forats, totes aquestes mitgeres absurdes, deixessin de ser absurdes i formessin part de la plaça. (Albert Viaplana, arquitecte).

---

atópico. Se niega la realidad condicionante del lugar, y se concibe la plaza como una fragmentación de sus contenidos conceptuales y tipológicos y como una formulación abstracta mediante la superposición aleatoria de marquesinas y pérgolas, de descansos y recorridos, de la piedra y el agua, de un modo casi metafísico". (Alonso Pereira, 2005: 301-302).

Tal i com es desprèn d'aquesta cita, l'argumentació de Viplana no abandona la lògica autoreferencial que caracteritza la seva obra. A saber, l'ús d'un discurs arquitectònic que aproxima l'espai públic a una obra singular amb capacitat per representar, dir i fins i tot jugar a amagar coses. Una arquitectura, en tot cas, que fa de la seva presència el principal acte de significació de l'espai, i que parla fonamentalment de si mateixa, bé de les seves formes, bé del seu relat. Així doncs, el projecte, entès no com un element més d'un assemblatge urbà, sinó com a punt de pas obligat de qualsevol consideració sobre l'espai de Lesseps, estableix una mena de narració espacial que subsumeix molts dels elements de l'entorn en un discurs que fa l'efecte de subordinar la complexitat de l'espai a la narració. És així, per exemple, com les mitgeres "poden deixar de ser absurdes" i "formar part de la plaça", una vegada són incorporades a una nova sintaxi que les hi proporciona sentit.

Per tant, tal i com defensava Albert Viaplana en l'entrevista, no es pot dir que el seu projecte no s'avingués a dialogar amb el lloc i el context. Ara bé, les condicions del diàleg semblen marcades per l'autoreferencialitat d'una arquitectura excessivament bolcada en si mateixa, la qual cosa permet posar en dubte i problematitzar l'esmentada asserció.

D'alguna manera, l'èxit de l'arquitectura representacional i simbòlica de Viaplana passava pel funcionament de les seves relacions d'intel·ligibilitat, per l'assoliment d'un acord gairebé lingüístic entre arquitectura i veïnat. En efecte, la seva comprensió ciutadana, l'acceptació dels seus gestos[156], significats i metàfores, el reconeixement i l'adhesió al seu relat, o el funcionament –més o menys poètic– de les seves fites, suposaven una mena de filtre previ de l'experiència espacial. És a dir, perquè la nova plaça de Lesseps funcionés, i s'avancés en el camí de la restauració d'una identitat espacial molt deteriorada, la capacitat representacional i comunicativa del projecte, sobretot els seus elements més icònics, havia de mobilitzar com a aliat a aquelles persones que hi havien de conviure.

Tanmateix, el que va succeir és que el veïnat no arribava a empatitzar amb una plaça que semblava esmerçar més esforços a retar-los/les amb interpretacions impossibles, que no pas a acollir-los i facilitar-ne els usos.

[156] Gestos com ara el pal·li –de 28 metres d'alçada– que simbolitza el lucernari del gran vestíbul de la futura estació interior del Metro, tot subratllant que la plaça té una dimensió subterrània de la qual, el pal·li, en seria un gest explicatiu. La biga –de 53 metres de longitud– que representa al canal de Suez, i que raja aigua, a contrapendent, en el sentit contrari a l'imaginat per tal d'emular els esforços per conferir un sentit unitari a la plaça. Però, també, les columnes d'enllumenat monumental –de 17 metres d'alçada– que juguen amb la idea d'una altra plaça nocturna i de la nit com a reproducció del dia.

Així les coses, lluny d'afavorir la convivència o el benestar de les persones, el projecte de Lesseps sembla emergir com un "elefant blanc"[157] que genera un nou desencontre entre veïnat, arquitectura i representació política:

> Lo que está pasando es que los ciudadanos empiezan a ser más críticos con los proyectos estrella y emerge –catalizada por la crisis económica– una pregunta: ese seductor elefante blanco de largas pestañas rubias... ¿qué beneficio me reporta a mi como ciudadano? (Seisdedos, 2008: 9).

A diferència del projecte de la plaça, la biblioteca es concep, projecta i construeix amb premisses i claus radicalment diferents, com una arquitectura que no pretén representar res, sinó que, al contrari, vol fer servir totes les seves mediacions i habilitats per afavorir i induir la convivència, la trobada i, de manera particular, canviar el registre intensiu de les persones. En aquest sentit, la gestualitat arquitectònica emprada, en comptes de representar algun tipus d'imatge, referència simbòlica o, fins i tot, remetre a alguna singularitat del projecte, persegueix la creació d'afectes. És a dir, l'arquitectura centra els seus esforços a prefigurar experiències espacials que no exigeixen que, prèviament, res no sigui llegit o entès i, tan sols després, experimentat i viscut. Una arquitectura que, en paraules de Carlos Labarta (2005) –introductor del monogràfic sobre l'obra de Llinàs de la publicació *Arquitecturas de autor* (*AA*)–, es presenta per a la seva experiència sensible.

Així les coses, en el projecte de la BJF, a més de refusar la proposició d'imatges suggeridores o la utilització de llenguatges de tipus retòric o simbòlic –propis d'aquells artefactes arquitectònics concebuts com a objetes formalment autònoms– Llinàs sembla operar a través dels sentits, quasi a les palpentes. És a dir, si bé Viaplana treballa a Lesseps amb un projecte que pot acceptar correccions o millores, però que en cap moment altera la seva identitat, el mapa de possibles de Llinàs sembla una incògnita des del començament. Ell mateix, en alguna de les entrevistes en què ha estat qüestionat per la seva obra, ha precisat moltes de les claus d'una pràctica arquitectònica que –de manera especialment evident a la BJF– decideix encarar la realitat de manera més afectiva i sensible que no pas racional i sistèmica:

[157] El terme *elefant blanc* és una expressió que ha fet fortuna en arquitectura i urbanisme per tal d'anomenar aquells projectes estrella que no satisfan les expectatives de la ciutadania i que acaben esdevenint un problema. L'expressió prové de l'antiga Siam –Tailàndia–, en la qual els elefants blancs es consideraven animals sagrats –no podien treballar– i símbol del poder reial. D'aquesta manera, quants més en tingués el rei, major seria el seu estatus. A més a més, quan els reis no estaven satisfets amb algun súbdit li'n regalaven un. El súbdit havia de donar-li menjar especial i permetre l'accés a totes aquelles persones que el volguessin venerar, cosa que tenia un cost molt elevat que a vegades comportava la ruïna de la persona obsequiada. Segons Gildo Seisdedos (2008) molts dels projectes arquitectònics estrella de l'Espanya contemporània han acabat convertits en *elefants blancs*, és a dir, construccions que tenen un cost molt elevat en relació als beneficis que proporcionen i que generen problemes, desacords i conflictes.

> Abans confiava molt en la idea inicial. Al principi treballava amb una idea i no la deixava anar. És una manera de treballar en què veus una idea o una solució, no l'abandones, la persegueixes i fins que no s'acaba l'obra no pares. Actualment, faig més aviat al revés. Quan fas un projecte, passen tantes coses amb el programa, amb l'emplaçament, etc. que la idea acaba totalment desfigurada. Durant el procés, cada pas que dónes és el que et genera el pas següent, i aquest, potser, queda mort i n'apareix un altre. (Barcena i Gratacòs, 2010: 7).

> Hi ha una manera de treballar que és sistemàtica, que vol buscar un sistema abstracte, que ocupa un lloc, un sistema geomètric, etc. que considera poc els límits. I hi ha una altra manera de treballar que decideix començar a partir dels límits, reconèixer-los i, a partir d'aquí, generar la solució. Hi ha molta arquitectura important, de la primera opció, que produeix models i els aplica en llocs diferents, però aquesta no és la meva manera de fer. (BTV, 2011).

> Yo creo que esa otra influencia que tengo más jujoliana ha ido ganando terreno, y esta manera de enfrentarse a la realidad desde una opción menos racional y más afectuosa, más vinculada a otras cuestiones... creo que esto ha ido ganando terreno en mi arquitectura... y a esta biblioteca le pasa un poco ésto, ¿no? Hay una aproximación más... es más reflejo de lo que hay alrededor, es más la idea de acompañar. (Arranz, 2005).

Llinàs troba que la principal virtut de la seva proposta per a la BJF rau en la ubicació triada[158], en saber situar-s'hi de la manera menys molesta possible[159], en escollir ser part d'un lloc abans que edifici o pura arquitectura i, especialment, en bastir el projecte amb un esperit molt obert, dialògic i temptatiu. Però, què vol dir, ben bé, tot això?

En les entrevistes que acabo de citar, Llinàs desvela part de la lògica afectiva que caracteritza l'arquitectura de la BJF. Si més no, la primera de les que entenc com les dues grans claus afectives del projecte, sense les quals hauria estat més difícil l'assoliment del consens. Aquesta manera d'aproximar-se a la realitat –que es podria qualificar com "més-que-racional"– i la voluntat de no fer nosa, no són pas gestos gratuïts ni elements consubstancials d'una idea apriorística sobre la biblioteca. Ans al contrari, són una mostra de l'afectivitat, d'allò que Spinoza definia com la capacitat d'afectar i de ser afectat, i que Nigel Thrift (2008) [160] entén com un element vital de l'espai urbà, malgrat s'acostumi a escamotejar el seu protagonisme.

---

[158] No en va, el jurat que l'any 2006 va atorgar el premi FAD d'arquitectura a la BJF va considerar l'emplaçament com un dels grans mèrits del projecte: "el acierto de su implantación urbanística que abre nuevas perspectivas en la plaza donde se coloca". (*El Periódico de Catalunya*, 19 d'octubre de 2006: 36).

[159] Així ho va declarar en una entrevista a *El País*: "*Quitarse del medio* es la decisión más importante del proyecto de la Biblioteca [Jaume] Fuster. En Barcelona ése es el trabajo que hay. En otra ciudad, menos densa, yo sería otro arquitecto y trabajaría con otros instrumentos... Hay gente que me ha dicho que eso no está bien, que un edificio debe cualificar una zona, hacerse notar. Pero a mi no me sale. Mi manera de trabajar parte de una relación de cariño con la ciudad". (*El País*, 18 de novembre de 2006: 20, cursiva meva).

[160] "Cities can be seen as roiling maelstroms of affect. Particular affects (...) are continually on the boil, rising here, subsiding there, and these affects continually manifest themselves in events which can take place either

Llinàs mostra una clara voluntat d'adequació al context, cosa que es pot explicar en base a dues consideracions. La primera, i més genèrica, és la reconeguda disposició afectiva de la seva arquitectura. En efecte, tal i com assenyalava en una cita anterior –que reproduïa un fragment d'una entrevista concedida al diari *El País*– la consciència de la densitat de Barcelona va funcionar com una mena d'afecció que va sedimentar en Llinàs en forma d'una arquitectura més continguda. És a dir, la relació d'anys interactuant professionalment i vital amb l'espai urbà barceloní el va afectar i va alterar les seves capacitats, convertint-lo en un arquitecte entestat a cercar i subratllar la "part pública" de la ciutat en els seus projectes:

> crec que més enllà de parlar d'allò que és l'espai públic, a mi m'interessen més coses com els límits entre l'espai públic i l'espai privat... En contextos com el de Barcelona, i a diferència d'altres llocs on tenen més disponibilitat d'espai, trobo que, moltes vegades, el problema és buidar la part negra de la ciutat, com si diguéssim la part construïda, per anar trobant l'expansió de la part blanca, la part pública de la ciutat. Jo, per exemple, la biblioteca que vaig fer a la plaça Lesseps –que és el resultat d'un concurs– doncs diria que la meva proposta per al concurs era, bàsicament, ocupar amb l'espai tancat de la biblioteca l'espai que tocava en relació a deixar el millor espai públic possible com espai sobrant. Moltes vegades, des del punt de vista de l'arquitecte s'ocupa el millor espai disponible; i, l'espai públic, allò que queda buit, queda com en un segon paper. Jo crec que el millor d'aquesta proposta meva de la biblioteca era deixar aquesta millor part de l'espai sense construir... i això coincidiria amb aquesta aproximació a un coneixement de la ciutat i de Barcelona concretament. (CCCB, 2012).

És a partir d'aquesta reflexió sobre les necessitats de cura, i de major "part blanca" a la ciutat, que Llinàs articula la seva arquitectura gairebé com un efecte i una reacció de la seva comprensió de l'espai:

> La arquitectura, para el autor, no es sino el reflejo de su comprensión de la realidad y su respuesta ante ella. Así, en las propias memorias de los proyectos, los comentarios refieren a la percepción del lugar y la respuesta a la misma. (Labarta, 2005: 4).

Però, a més a més, l'entorn de la biblioteca per a ell no és pas un espai genèric, ans al contrari, és un indret que l'afecta amb especial intensitat, quasi en un registre íntim, ja que hi viu i treballa ben a la vora:

> Este proyecto se ubica en un espacio familiar y cercano para Llinàs; se trata de un lugar que siente como propio –su estudio y su vivienda se hallan muy cerca...

---

at a grand scale or simply as a part of continuing everyday life ... Given the utter ubiquity of affect as a vital element of cities, its shading of almost every urban activity with different hues that we all recognize, you would think that the affective register would form a large part of the study of cities – but you would be wrong. Though affect continually figures in many accounts it is usually off to the side... systematic knowledges of the creation and mobilization of affect have become an integral part of the everyday urban landscape: affect has become part of a reflexive loop which allows more and more sophisticated interventions in various registers of urban life". (Thrift, 2008: 171-172).

> *el lugar asignado le afecta...* Llinás valora [y aprecia] este espacio complejo, y el proyecto de la biblioteca según las reglas que rigen en este lugar. El proyecto se inicia con el reconocimiento del lugar en el que se implanta, en la doble acepción del término reconocimiento: conocimiento y admiración; conocimiento profundo que lleva al respeto y el cariño por un lugar y sus peculiaridades. (Garriga i Azara, 2008. Cursiva meva).

Des d'un punt de vista més conceptual, tot això ho explica molt bé Fernando Espósito Galarce en un treball publicat a la revista brasilera d'arquitectura *arquitecturarevista*. Per al professor d'arquitectura de la PUCV (Pontificia Universidad Católica de Valparaíso) l'afecte és un element imprescindible que influencia i articula la relació entre lloc, habitant i arquitecte. Una variable que, en el cas de la BJF, Llinàs manifesta, de manera més evident, mitjançant una disposició afectiva en què suma una sensibilitat professional, construïda al llarg d'anys d'activitat a Barcelona, amb una de vivencial, com a veí de l'entorn de Lesseps:

> Como variable arquitectónica, el afecto influye en las acciones del arquitecto (...) El afecto, en esencia, está conformado por una serie de impresiones que surgen como una puesta en juego de la presencia del arquitecto en el contexto y que además corresponde a un encuentro con lo extraño a él mismo (...). Esa disposición afectiva le revela los estímulos del entorno, determinando el comportamiento sensible del arquitecto ante este. (Espósito Galarce, 2012: 8).

Espósito Galarce sembla parafrasejar les dues versions de la noció d'afecte d'Spinoza. Però, en comptes d'acudir a les fonts habituals –bé el propi Spinoza, o bé Deleuze– i referir-se al parell *affectio* i *afectus*, entenent que en el si de tota afecció hi ha un afecte, opta per recórrer al diccionari de la RAE. D'aquesta manera, defineix l'afecte en arquitectura com una relació entre impressions i expressions, un afectar-se i un afectar, és a dir, impressionar-se davant el context urbà i expressar quelcom vers l'esmentat context:

> Hablamos inicialmente de la "afección" como el término relacionado a esa "sensibilidad" o permeabilidad del arquitecto a través de la experiencia con el lugar, entendiéndola como una "impresión que hace una cosa en otra, causando en ella alteración o mudanza, una pasión del ánimo" (RAE); y estamos hablando del "afecto" como el término relaccionado con un estado posterior, reactivo, aquello con lo que el arquitecto afecta a otros. (Espósito Galarce, 2012: 10).

Així les coses, com a primera clau afectiva de la BJF cal assenyalar la seva disposició afectiva. Pep Llinàs es deixa afectar pel lloc on ha deu projectar la biblioteca, ja que, com acabo d'assenyalar, l'entorn que sondeja afecta doblement el seu treball. Així, tot i la possibilitat d'ocupar una superfície molt àmplia i deixar la seva empremta ben marcada a Lesseps, decideix fer-se enrere i agafar-se a les façanes posteriors de l'avinguda de la República Argentina –aquelles que miren al carrer de la Riera de Vallcarca–. Allà on altres arquitectes haguessin fet un edifici singular i potent, una icona ambiciosa amb voluntat de rescabalar la història urbana de la plaça

Lesseps, Llinàs, amb una decisió aparentment tan bàsica com una reculada, s'inventa una plaça pública. És a dir, en deixar buida part de la superfície que podria haver ocupat i qualificat amb l'edifici de la biblioteca, enginya un espai força compacte per a la ciutat que, tant fa d'avantsala d'un generador de diversitat com la biblioteca, com proporciona un espai obert i de relació de força qualitat –topogràficament anivellat–. Aquest, sens dubte, és un exemple de manual de la seva dèria de convertir la "part negra" i construïda de la ciutat en "part blanca" i pública.

Però, a més a més, amb aquesta operación mentre que amb un ull mirava enrere –cap al passat urbà de Lesseps– tractant d'establir una aliança amb allò preexistent, amb l'altre ull mirava cap al futur. En efecte, aquest gest de fer-se a un costat, de situar-se voluntàriament en un extrem, lligava amb una operació urbanística que aleshores encara no havia estat implementada, la del corredor verd de Vallcarca[161] –que avui dia ja connecta amb voreres eixamplades la plaça de Lesseps amb la plaça d'Alfons Comín. Per tant, allò que Llinàs aconsegueix, conjurant passat i futur urbà[162], és evitar la creació d'una nova frontera urbana –en un entorn que havia patit tota mena d'obstacles territorials– i esdevenir frontissa entre Lesseps i l'avinguda de Vallcarca. Així les coses, en arribar a la plaça, l'eix de Vallcarca no topa amb cap entrebanc i pot desembocar i obrir-se a Lesseps gràcies a la reculada de la biblioteca:

> allò especial d'aquest projecte és que el límit me'l vaig imposar jo, –que seria per darrere Riera de Vallcarca i per davant la continuació de la geometria de les façanes veïnes– això vol dir que després per dintre [la biblioteca] està organitzada en funció d'un límit, i treballar sobre aquest límit va ser una mica el procés de projecte. Precisament, amb aquesta solució nostra, que no era intervencionista, o no formava part de la façana que podia conformar la plaça Lesseps, ens estalviàvem, en principi, els conflictes respecte a l'ordenació de la plaça, perquè nosaltres, fent aquest pas enrere, ens agafàvem més per l'esquena al límit que conforma la Riera de Vallcarca. (BTV, 2011).

A més de la disposició, la segona gran clau de la BJF cal cercar-la en tota aquella gestualitat adreçada a crear una atmosfera afectiva. A saber, aquells elements

[161] Actuació que va comportar l'enderrocament de l'històric *meublé* La Casita Blanca o el desallotjament i posterior enderrocament de l'Ateneu Popular de Vallcarca en el decurs d'una modificació del PGM i un PMU que varen ser denunciats (Stanchieri, 2012) com higienitzadors i especulatius.

[162] La memòria de l'exposició *Cases viscudes 1978-2008* –retrospectiva sobre l'obra arquitectònica de Llinàs– conté una reflexió sobre aquesta manera de tractar amb el temps que els autors del text expliquen com una qüestió eminentment emocional i afectiva: "La arquitectura de Llinás amplia este tiempo [el temps que s'acostuma a considerar el propi de la definició d'un objecte arquitectònic] hacia atrás y hacia delante. Hacia atrás, buscando con las manos y la memoria la identidad física, emocional y simbólica de un lugar que condicionará radicalmente la definición del mencionado objeto y proyectándose hacia el futuro tratando, humildemente, de anticiparse a los deseos y necesidades de los futuros habitantes o usuarios". (Garriga i Azara, 2008).

arquitectònics, materials i sensibles, allunyats de qualsevol aspiració representacional[163] –concebuts de manera més tàctil que visual– orientats a l'alteració del registre intensiu de les persones i a l'evocació de sensacions de benestar, optimisme, proximitat, cordialitat i companyia. És a dir, aquelles claus emocionals que em vaig trobar en les enquestes com a testimonis de l'afecte actuant a la BJF, i que, en els relats del veïnat i les persones usuàries de la biblioteca, semblaven peces bàsiques del consens bibliotecari.

Val a dir que, aquesta lògica afectiva i sensible es basteix a partir d'una idea senzilla i quasi naïf que l'arquitecte utilitza com a punt de partida per a dissenyar un espai afectiu, és a dir, un lloc on la gent s'hi trobi a gust. Així, acudint a l'imaginari del llibre –que tradicionalment ha estat l'objecte bàsic de tota biblioteca– l'arquitecte recorre a una imatge tan tòpica com comprensible, la d'una persona llegint en el racó favorit de casa seva. És aquesta mena d'experiència, o idea de benestar, allò que Llinàs voldria que es pogués sentir a la biblioteca:

> cuando haces una casa hay una manera de pensarla que es pensar en qué sitio estarías a gusto leyendo de esa casa, ¿no? Y ese sitio yo pienso que es el centro de gravedad de la casa aunque luego no se use así. Es un sitio en el que te encuentras a gusto solo, leyendo, lo cual no quiere decir que estés deprimido o lo que sea. Y yo creo que todo el mundo tiene una imagen de ese estado y de ese espacio. Yo desde luego tengo una idea clara: al lado de una ventana, con una cierta luz, en zapatillas ... esa idea de espacio yo creo que es bueno meterlo en una biblioteca. Es decir, que puedas estar en ese estado, al lado de una ventana, etc. (Llinàs, 2005).

Sense perdre de vista aquesta imatge, Llinàs considera que allò que ell entén com un espectacle optimista i bonic, la idea de gent llegint en públic, ha de ser la veritable "causa interior" de l'edifici. Per a això, utilitza una sèrie de recursos i gestos orientats a suportar, acompanyar i visibilitzar la idea de solitud en companyia[164]. Una solitud, però, pensada en termes de sociabilitat i, sobretot, imaginada en coordenades emocionals:

> Porque yo creo que ver a alguien leyendo es algo muy bonito y que vale la pena ver, y en fin... ver mucha gente haciendo lo que haces tu, sin molestarse, etc. me

[163]Són diverses les declaracions en què Llinàs manifesta un refús clar de l'arquitectura de caire representacional: "Representar no está en mi linea de trabajo" (Arraz, 2005). "Jo trobo que l'arquitectura té una capacitat de representar coses que s'ha d'abandonar". (BTV, 2011).

[164]Aquesta idea de companyia, de ser en comú sense gaires mediacions del llenguatge és una qüestió que interessa Llinàs i sobre la qual ha escrit en més d'una ocasió: "Las relaciones regladas por la distancia [i no pel llenguatge] conducen a la compañía: la que se establece entre dos personas separadas por una mesa que comen silenciosamente, la que se da entre cajas de escalera, cobertizos, antenas de televisión, etc. por encima de los terrados de las casas, la que se establece entre los pasajeros de un autobús: anónimos y diversos, ensimismados o conversando discretamente, que se acomodan dejándose sitio unos a otros sin centros, ejes o simetrías. Indiferentes y próximos, individuos y solidarios. Sin comunicación pero en compañía" (Llinàs, 2002: 94).

> parece un espectáculo optimista desde el punto de las relaciones entre personas. Y eso yo creo que necesita grandes espacios y grandes cubiertas para expresarlo. Un poco, esta idea sobre la que yo he escrito de "estar solos pero en compañía" que es un poco lo que sucede en una biblioteca. Solos es fácil, pero para dar la idea de compañía es donde estaría, en el caso de esta biblioteca, la cubierta, las relaciones visuales constantes, etc. (Arraz, 2005).

> Una biblioteca es un lugar de cierto recogimiento, pero a la vez es un sitio donde hay mucha gente. Pensamos que era importante que toda esta gente se viera, por lo que todo el interior está concebido para que haya conciencia de estar en un espacio social y de interrelación. Así lo hicimos de tal manera que desde todos los puntos de la biblioteca se pudiera ver lo que hace la gente. (Comunicació empresarial, 2007: 16).

Ara bé, el que revelen aquestes cites és una manera de manipular l'espai per tal que aquest es pugui viure com una experiència comuna i compartida. Que la biblioteca sigui viscuda com un espai afectiu i comú –a més d'un assoliment col·lectiu–, és una voluntat que s'encasta en tot un seguit de recursos arquitectònics que abordaré a continuació. Elements, que, sens dubte, permeten palesar el tarannà no representacional d'una arquitectura sempre més a prop de claus de natura performativa, sensitiva i pràctica que no pas d'intel·ligibilitat o representació.

En el llibre *Las atmósferas de la política. Diálogos sobre la democracia* el pensador alemany Peter Sloterdijk (2008) utilitza l'hivernacle d'estil victorià –*palmhouse*– com a exemple d'una tècnica capaç d'albergar espècies vegetals portades d'altres regions climàtiques i proporcionar-les una atmosfera adient per a la convivència amb altres espècies. A més a més, Sloterdijk considera que aquesta idea és aplicable a la ciutat mateixa i, així, defineix la polis grega com un hivernacle que servia per albergar persones que no havien viscut juntes abans:

> ¿Qué era para ellos una ciudad, una polis? ¡Pues un invernadero que servía para albergar a las personas que no habían vivido juntas antes! La ciudad era, pues, un invernadero que debía tener todas las virtudes necesarias para albergar a las personas que, normalmente, no podían vivir juntas. Una palmera en Inglaterra es tan absurda como un habitante de la isla de Kos o Creta en Atenas y, sin embargo, Atenas funciona y el invernadero de palmeras, también... (Sloterdijk, 2008: 77).

En termes similars als de l'hivernacle de Sloterdijk, l'arquitectura a la BJF crea un embolcall que prova de fer possible la coexistència, un embolcall amb qualitats afectives i atributs tàctils, imprescindible perquè s'hi pugui crear l'atmosfera estimulant –plena d'activitat que convida a ser-hi i a fer–, convivencial –amb persones de tota mena arreu i, sobretot, a prop– i afectiva –amb molts elements orientats a produir afectes relacionats amb la sensació de benestar– de la qual parlaven les enquestes i les entrevistes en profunditat. A tall d'exemple, heus aquí quatre de les respostes que algunes de les persones enquestades varen fer en ser demanades per la percepció de l'espai interior de la BJF:

1. Vida de barri, estar en un espai familiar (no estrany) que no deixa d'estar connectat amb l'exterior pels grans finestrals. També és un parèntesi, com un refugi del ritme frenètic de la ciutat. Resulta molt accessible i convida a entrar-hi.

2. És un lloc molt acollidor i agradable.

3. Multifunció i respectuosa, diversitat de persones i interessos. Un exercici de convivència.

4. Invita a utilizarla y participar en las actividades.

Així les coses, l'element que em sembla més destacable d'aquesta arquitectura que embolcalla és, sens dubte, la coberta. Una coberta que no és ni un mer sostre ni, menys encara, un signe que s'hagi d'interpretar. Ans al contrari, és una afecció, un element que té la missió d'envolupar i implicar a les persones, sota un mateix sostre, sí, però sobretot en una afectivitat comuna –que es viurà, és clar, de manera diferenciada, sense una correspondència unívoca entre els afectes cercats i els experimentats–. Un recurs material que alberga, però que també indueix a la presa de consciència d'un espai comú –i de l'espectacle optimista que explicava Llinàs– en què l'arquitectura introdueix altres elements de cordialitat i calidesa, també orientats a la recerca de la convivència bibliotecària.

Brian Massumi (2011) considera que l'afecte implica un trànsit, una alteració, un canvi de capacitats que provocarà un augment o disminució en el poder d'actuar. A més a més, troba que, per poc perceptible que sigui, l'afecte sempre implica travessar un llindar, observat des del punt de vista d'un canvi de capacitat. Com he assenyalat anteriorment, a la biblioteca hi ha tota una sèrie d'elements, gestos i recursos disposats amb voluntat afectiva, és a dir, amb intenció d'afectar altres cossos –sobretot els de les usuàries i usuaris de la biblioteca–, alterar el seu registre intensiu i reconnectar-los amb una experiència espacial concreta. La marquesina de l'entrada és el primer d'aquests elements. Fugint de qualsevol vel·leïtat representacional o monumental, sembla estendre la mà i donar la benvinguda a les persones, oferint una benvinguda hospitalària, empàtica i càlida, cercada mitjançant una escala de proporcions humanes i l'ús de la fusta d'auró blanc –*Acer pseudoplatanus*–. A més d'aquest gest de benvinguda, la marquesina també es concep com un dispositiu per a acollir-hi les persones que vulguin sortir de la biblioteca per xerrar o descansar de la seva activitat –també per a no usuàries, com ara les persones que fan el cafè a la terrassa del bar o la canalla que hi juga a pilota–, difuminant una mica la dicotomia interior/exterior i fent aquest llindar molt permeable. D'alguna manera, l'obstinació de Llinàs de cercar la part blanca de la ciutat –de guanyar-li metres a l'espai privat i construït– es torna a manifestar amb una marquesina que, en comptes d'un límit o d'un gest autoreferencial, aposta per potenciar les pròpies capacitats del llindar, afeblint les fronteres entre l'edifici i la resta de la ciutat.

Imatge 77. Marquesina de la BJF

Amb tot, la marquesina compta amb un altre rol molt important per a la seva política dels afectes. Com a llindar real i simbòlic exerceix de primer sintonitzador afectiu, és a dir, és el primer element d'una llarga cadena de recursos i mediacions amb què la BJF cerca un canvi en el registre intensiu de les persones per tal de fer-les habitants del mateix entorn afectiu.

Al costat de la coberta, Llinàs destacava el paper de la interconnexió visual de la biblioteca. L'afectivitat també s'encasta i delega en les relacions visuals. Així les coses, les perspectives en diagonal que, ja des del vestíbul permeten que les persones puguin copsar totes les plantes de l'edifici, o les finestres de la planta baixa, que comuniquen visualment interior i exterior –fent una crida als passavolants i permetent distreure's a les persones que fan servir la biblioteca–, situen aquests elements més mundans i relacionals de la vida com el gran element d'atracció. D'alguna manera, l'arquitecte assumeix que no és pas l'arquitectura com a representació allò que val la pena, sinó que és la vida que s'hi esdevé, puntuada per l'arquitectura, allò que crida i mereix l'atenció. Val a dir que això és una qüestió que, seguint les tesis de Jan Gehl (2006), vaig abordar en el capítol anterior, destacant com les persones que s'estavan a la plaça Lesseps s'estimaven més seure allà on podien veure altres persones que no pas enfront d'un element escultòric.

Aquesta interconnexió visual funciona tant a nivell interior com exterior. De fet, tant els grans finestrals de la façana que mira a Lesseps, com els més petits de la façana del carrer de la Riera de Vallcarca, cerquen tota l'estona aquesta relació, aquest vincle, aquest estímul. És a dir, la interconnexió visual, les perspectives en diagonal, els dobles espais, etc., no remeten al projecte arquitectònic com un objecte formal, sinó que són mediacions adreçades vers l'atenció i l'estima per allò pròxim, per fer de la biblioteca un espai comú. No en va, aquests jocs visuals també indueixen a l'establiment de relacions, al contacte entre persones desconegudes. I, a més a més, permeten fer volar la imaginació, donar cabuda a l'atzar i celebrar la vida –no l'arquitectura, ni cap proesa formal– en la línia de l'ascendència jujoliana de l'arquitectura de Llinàs. A la biblioteca, miris on miris, la manipulació de l'espai permet que sempre hi hagi algú o alguna cosa bellugant-se, succeïnt. "L'espectacle optimista", del qual parlava Llinàs, sempre és a punt per oferir una funció de vida quotidiana. Una altra vegada, aquests elements no representen res, fan!

Imatges 78. Àrea de diaris i revistes, des de fora

A més de la coberta, la marquesina i la interconnexió visual, hi ha encara altres recursos arquitectònics que contribueixen a la lògica afectiva de la biblioteca. La mateixa fusta d'auró blanc de la marquesina és a tot el mobiliari, a les lleixes, però també a les parets i columnes –forrades fins a la meïtat de la seva alçada– mantenint aquesta voluntat d'envolupar, acompanyar, sostenir i estendre la sintonització afectiva. L'orientació afectiva d'aquest material sembla evident, un tipus de fusta càlida[165] como l'auró blanc –que evoca benestar i recolliment– enriqueix l'experiència hàptica de l'espai bibliotecari. Són atributs tàctils com aquests, i no gestos de caire simbòlic, els que atorguen una referència unitària a la biblioteca. Una unitat que és afectiva, que fa sentir, que envolupa, empeny i activa capacitats sensibles, no pas una unitat simbòlica o representacional.

Imatge 79. Columnes forrades de fusta d'auró blanc –fins a mitja alçada–, com a recurs afectiu

[165] "També trobo que l'espai interior és molt agradable, hi ha molta llum natural, els colors, i els material de l'interior... el fet que hi hagi molta fusta, doncs es fa molt agradable i et fa estar bé". (Lara, usuària de la BJF).

La llum és un altre d'aquests recursos encarregats de contribuir a la creació d'una atmosfera afectiva. Gràcies als grans finestrals la llum natural banya l'espai interior i incideix de manera sensible en les condicions de l'atmosfera afectiva de la biblioteca.

D'alguna manera, l'ús de tots aquests element materials i sensibles, com a recursos arquitectònics que prefiguren una atmosfera afectiva, torna a posar de manifest la distància existent entre les dues arquitectures que varen assumir la gran operació de remodelació de la plaça Lesseps. Mentre que, d'una banda, Albert Viaplana elabora per a la plaça una estratègia amb un fort aparell estètic, visual i retòric, per l'altra, Josep Llinàs, tal i com revela l'ús dels elements esmentats, tracta de subratllar una dimensió més afectiva, sensual i tàctil de l'espai. Aquest dilema té ressonàncies evidents amb la crítica que Juhani Pallasmaa va fer de l'arquitectura contemporània. L'autor finès havia assenyalat el biaix visual i intel·lectual que havia agafat l'arquitectura –i, en general, la cultura contemporània– destacant com certa desafecció vers l'arquitectura provenia d'una mancança fonamental, la manca de qualitats tàctils i la corresponent desensualització de les relacions entre les persones i la realitat:

> Actualmente, el énfasis excesivo sobre las dimensiones intelectuales y conceptuales de la arquitectura contribuye a la desaparición de su esencia física, sensual y corpórea (...). Más allá de la arquitectura, la cultura contemporánea en general marcha hacia un distanciamiento, una especie de de-sensualización y des-erotización escalofriantes de las relaciones humanas con la realidad. La pintura y la escultura también parecen estar perdiendo su sensualidad; en lugar de invitar a una intimidad sensorial, las obras de arte contemporáneas con frecuencia señalan un rechazo que se distancia de la curiosidad y del placer sensuales. Estas obras de arte hablan al intelecto y a las capacidades conceptuales en vez de dirigirse a los sentidos y a las respuestas corporales no diferenciadas. El bombardeo incesante de imaginería inconexa sólo conduce a que las imágenes se vacíen gradualmente de su contenido emocional. (Pallasmaa, 2006: 32-33).

En definitiva, l'arquitectura desplegada a la plaça va confiar les seves capacitats urbanitzadores a una iconicitat que, a més de molesta i confusa, semblava emergir amb insensibilitat amb l'entorn espacial i els desigs de sociabilitat existents. En qualsevol cas, l'heteogeneïtat acoblada es mostrava incapaç de respondre de manera adient a l'atmosfera convivencial que preconitzava l'Ajuntament i que el veïnat havia exigit en el decurs del procés participatiu. Mentrestant, la biblioteca s'estabilitza com una encarnació concreta de "multiplicitat situacional", en què cossos de tot tipus, persones conegudes i desconegudes, coincideixen en la realització de tota mena de pràctiques. A més, ningú no ensopega amb l'arquitectura com una qüestió representacional, ja que aquesta, lluny de l'eloqüència o la iconicitat, cercava i afavoria la trobada i la "convivència circumstancial" –en termes

d'amabilitat i optimisme–, mitjançant un seguit de recursos i gestos orientats a la convivència i la posada en escena de sensacions de benestar.

Observacions

La setmana del 10 al 16 d'octubre del 2011 vaig dur a terme les tasques d'observació sistemàtica a la biblioteca. Cadascun dels dies d'aquella setmana – al matí i a la tarda– em vaig plantar a la BJF proveït d'una càmera de fotos, una gravadora de veu i uns plànols en què hi figuraven tots els espais d'ús públic de l'edifici. Realitzant sempre el mateix recorregut, vaig poder representar les presències en els plànols, mentre que, amb l'ajuda de la gravadora de veu, feia petites descripcions de les pràctiques observables o d'algun altre fenomen que em cridés l'atenció. Les observacions em permetien aproximar-me a una dimensió de l'assemblatge bibliotecari un pèl diferent a tot allò explicat fins ara. Així, més enllà de la reflexió sobre els nous rols de la biblioteca pública contemporània, o de l'anàlisi de les perspectives d'usuaris/usuàries i veïnat sobre aquest espai, hi havia altres elements que encara restaven per abordar. Fonamentalment, les maneres d'habitar-la, les pràctiques corporals i la dimensió més quotidiana i material de la seva espacialitat. És a dir, calia esbrinar quines eren les accions i rutines corporals que, acoblades amb l'arquitectura, els objectes i els serveis, feien possible que hi hagués sociabilitat, afectivitat, atmosferes estimulants –evocadores de sensacions de benestar, proximitat i optimisme– i, en definitiva, una biblioteca pública reeixida.

A més a més, les observacions em permetien accedir a un registre de la qüotidianitat en què alguns aspectes difícils d'abordar en les entrevistes en profunditat, com ara les relacions de gènere –una matèria també molt controvertida en les enquestes– podrien ser recognoscibles atenent a les pràctiques i les agregacions corporals.

Així les coses, durant aquella setmana d'octubre del 2011 vaig tractar que les observacions dels espais de la biblioteca m'ajudessin a respondre algunes preguntes que trobava importants per a la caracterització de la biblioteca. A saber, què hi fan els cossos a la BJF? Com actuen? Quina és la dimensió encarnada de la quotidianitat bibliotecària? O, més enllà de la voluntat afectiva de l'arquitectura, quina mena d'atmosferes es creen en els diferents assemblatges bibliotecaris?

La BJF és un edifici de 5.636 m² de superfície distribuïts en quatre plantes. A la planta -1, que no vaig incloure entre els espais d'observació, s'hi troba l'auditori, una sala on s'han celebrat alguns dels esdeveniments que han aportat major referencialitat i nomenada a la BJF –encara ressona el mig miler de persones que el 17 de març del 2009 es varen amuntegar a les portes de la biblioteca per tal d'assistir

a la conversa que l'escriptor Haruki Murakami havia de mantenir amb la directora de cinema Isabel Coixet. La cua històrica que es va generar a la plaça de Lesseps va desbordar tots els pronòstics, havent de quedar-se al carrer la meitat de les persones que hi esperaven. Tot i això, el ressò mediàtic de l'acte també va ajudar a posar la BJF en el mapa dels espais més dinàmics de la ciutat.

A la planta baixa (PB) hi ha una sèrie d'espais com el vestíbul, l'àrea de diaris i revistes, la cafeteria o l'àrea infantil, que es caracteritzen per acollir-hi pràctiques de caire més lúdic. Mentre que a les plantes situades més amunt, Àrea General 1 (AG1) i Àrea General 2 (AG2), hi ha les taules de lectura i les sales de consulta de llibres i materials audiovisuals, generant-se atmosferes de major concentració i quietud més pròpies de pràctiques com l'estudi i el treball.

La planta baixa de la biblioteca és l'àrea en què la permeabilitat interior/exterior s'expressa amb més profunditat, gràcies al vincle visual facilitat pels finestrals, el *continuum* topogràfic que manté l'interior i l'exterior anivellats –separats tan sols per una porta de vidre, corredissa i d'obertura automàtica– i la inestimable col·laboració de la marquesina –que, com explicava anteriorment, tant treu la biblioteca a la plaça com introdueix la plaça en la biblioteca–. Aquests elements reforcen la lògica de llindar d'aquest espai, de manera que, de vegades, ser a fora o a dintre no depengui d'una decisió gaire enraonada o reflexiva, tal i com explicava una de les treballadores de la biblioteca que vaig entrevistar:

> Jo crec que l'arquitectura ha ajudat moltíssim també, [la biblioteca] té una arquitectura que a vegades sembla com El Corte Inglés, que la gent passa per davant i potser no té intenció d'entrar-hi i ho acaben fent. Potser això què dèiem del joc visual, i que no fa l'efecte que entris a un lloc tancat, etc. que quan te n'adones ja estàs dins, buscant folletos, informació, perquè hi ha moltíssima informació i molta gent té la biblioteca com a centre de referència. La sala de revistes també, la gent la veu des de fora i entren potser a consultar-ne una i aprofitar per descansar una estona. (Carla, treballadora de la BJF).

Així les coses, d'igual manera que la plaça pot semblar un annex del vestíbul de la biblioteca, el conjunt de la PB també actua sovint com una extensió de la plaça de Lesseps, coberta i climatitzada –o com els lavabos o la cafeteria de la l'àmbit de la plaça acotat entre l'avinguda de la República Argentina i l'avinguda de Vallcarca–.

Aquí s'ubiquen el vestíbul, el taulell de préstec, la sala de diaris i revistes, la cafeteria, una sala d'exposicions, els lavabos, l'àrea infantil i una sala polivalent –en la qual em vaig reunir un parell de vegades amb la gent de l'Associació de Veïns i Comerciants de Lesseps. En tota la planta acostuma a haver-hi una atmosfera

d'activitat i dinamisme més similar a la d'un centre cívic –amb gent bellugant-se tota l'estona, d'un costat a l'altre, i una certa tolerància amb el xivarri provinent d'algunes converses, els crits de la canalla o el soroll propi de la cafeteria– que no pas d'un espai reservat i d'introspecció.

Matí del dimarts 11 d'octubre de 2011[166]

L'espera

Poc abans que el rellotge marqui les 10h i la biblioteca obri les seves portes, les treballadores de la neteja –totes dones i contractades per una empresa privada– enllesteixen la seva feina, el personal de la biblioteca pren les seves posicions i més de dues desenes de persones s'amunteguen a la porta. Hi ha una colleta d'avis –que cada matí es troben aquí i mentre esperen fan petar la xerrada durant uns minuts–, força homes i menys dones d'una edat compresa entre els anys de la Universitat i la preparació d'oposicions, amb motxilles i carpetes –també amb algun llibre a la mà–, dues adolescent, a més d'un grup petit d'homes joves, en situació sense llar, que minuts abans es desemperesien en els bancs que hi ha a la zona de gespa d'aquesta banda de la plaça. Alhora, deu persones –quatre en parella i dues de soles– prenen una consumició a la terrassa del bar, que ja fa estona que és obert, però que fins que siguin les 10h no aixecarà la petita persiana que comunica el seu interior amb la resta de la biblioteca.

A les 10h tocades s'obre la porta i la gent hi accedeix, també hi entra en Luis, un home que ronda la cinquantena, ja en porta molts vivint en situació sense llar, i que cada matí entra a la BJF amb les seves pertinences en una bossa esportiva, passant moltes estones assegut en el mateix seient. Al cap de cinc minuts, les quatre dones encarregades de la neteja surten xerrant i caminen plegades en sentit mar.

Me'n vaig a fer un tomb i torno una hora i mitja després, a les 11:30h, quan la biblioteca comença a agafar el ritme del matí i en els diferents espais ja es poden copsar les rutines, presències i pràctiques corporals que configuren uns assemblatges o uns altres, i, per tant, unes atmosferes o unes altres.

[166] Les pàgines incloses en aquest apartat es corresponen amb la descripció de la jornada d'observació duta a terme el dia 11 d'octubre del 2011. Tot i que les observacions sistemàtiques es varen realitzar durant tota una setmana, vaig optar per limitar-ne la seva representació en el text. La lectura compta amb el suport gràfic de sis plànols –desats en una carpeta independent– i algunes fotografies preses en el decurs de la mateixa jornada.

Imatge 80. Espera a la porta de la BJF

Plànol Planta Baixa Matí (PBM)

PB1. Vestíbul

El vestíbul és un espai ampli i diàfan per on passa tothom. La conjunció d'aquests dos aspectes –l'amplitud i el trànsit continu de persones– li confereix un caràcter dinàmic, imprescindible per superar el caire solemne de la biblioteca tradicional i, alhora, evocar l'atmosfera de socialització i trobada que persegueix la BJF, sobretot en aquesta planta. En efecte –a més del taulell de préstec o els dos OPAC (acrònim anglès d'*Online Public Acces Catalogue*)– que permeten consultar el catàleg–, aquí hi ha tot un seguit d'elements adreçats a performar una espacialitat amb tarannà veïnal i ciutadà. Així doncs, les dues alineacions de sofàs, amb disposició cara a cara, permeten atreure-hi veïnat que tan sols cerca aixopluc tèrmic, o bé distreure's assegut en uns seients força més confortables que no pas els bancs dels espais públics convencionals.

A més d'aquests sofàs, al vestíbul operen altres dispositius materials encarregats d'afavorir aquesta atmosfera cívica i veïnal, com ara: un punt d'informació –amb fullets, tríptics, programes d'activitats culturals–; un tauler d'anuncis –organitzat en cinc columnes: activitats de la Biblioteca Jaume Fuster, activitats de les Biblioteques de Barcelona, activitats del Districte de Gràcia, activitats de la Ciutat de Barcelona i taulell d'anuncis dels usuaris–; i un quiosc de tràmits i serveis –un terminal d'autoservei electrònic que permet fer alguns tràmits relacionats amb el padró i hisenda, i accedir a serveis i recursos de la ciutat–. Però, tampoc no es

poden descurar els lavabos com un element que ofereix un servei públic al qual recorren moltes persones no exclusivament usuàries de la BJF. A saber, bona part de la canalla que juga en aquest àmbit de la plaça Lesseps, turistes que tornen del Parc Güell, gent gran que passeja per la plaça, a més d'un nombre important de persones en situació sense llar que aprofiten els lavabos per a rentar-se.

Imatges 81: Vestíbul de la BJF

PB1.1 (11,35h)

Als sofàs seuen deu persones. Al conjunt de tres sofàs orientats a l'interior de la biblioteca s'estan dos homes. A l'esquerra, un home d'uns quaranta i pocs anys, ataviat amb un vestit que sembla de comercial, consulta la documentació que té en una carpeta. A l'altra punta hi seu un noi que amb prou feines supera la vintena i que acostuma a passar bona part del matí jugant-hi amb una videoconsola portàtil.

Enfront, en el conjunt de quatre sofàs orientats a l'entrada i, per tant, amb una millor perspectiva de les anades i vingudes del públic de la BJF, hi seuen vuit persones, totes elles grans, tret d'una cuidadora que acompanya una àvia.

Al sofà enganxat més a la dreta –en el plànol a l'esquerra– dos avis, un dels quals sosté amb les mans un exemplar de la revista *Viajar*, conversen amb un to de veu prou elevat.

En el sofà contigu seuen dues dones, una de molt gran que dorm, mentre que la que seu al seu costat, d'uns setanta anys, llegeix en un llibre electrònic.

En el tercer sofà seu una altra parella de dones. La primera, una cuidadora –aparentment d'origen llatinoamericà– llegeix una revista. L'àvia a qui acompanya xerra amb una de les dues àvies que seuen al sofà del costat. Mentrestant, la dona que seu a l'extrem passa l'estona de braços plegats.

Darrera d'aquests sofàs, on hi ha el moble amb el punt d'informació, una dona d'uns quaranta anys seu en un tamboret alt. Sobre el moble té col·locat un cartellet amb el logotip de l'AVC Lesseps que, mentre no té un local propi, aprofita la BJF com a punt de contacte amb el veïnat.

PB1.2

Al voltant del taulell de préstec, l'altre gran punt d'agregació del vestíbul, una dona d'uns trenta-cinc anys consulta el catàleg en un dels dos OPAC disponibles. Alhora, una mare amb dos infants molt petits és atesa al taulell de préstec.

PB2. Àrea de diaris i revistes (11,45h)

L'àrea de diaris i revistes és un dels indrets més idiosincràtics de la BJF. En part, perquè s'hi esdevenen algunes de les funcions de la biblioteca pública contemporània més allunyades d'aquella idea tradicional que identificava les biblioteques amb dipòsits de llibres i informació. Per una banda, aquí hi són alguns dels aspectes

relacionats amb la seva dimensió d'espai de proximitat[167] encarregat de la distribució del benestar i l'afavoriment de la cohesió. Per l'altra, també s'hi pot palesar la consolidació de la funció de *tercer lloc*, d'espai comú on estar-s'hi. L'àrea de diaris i revistes és, fonamentalment, un espai de reunió i de trobada, una sala d'estar pública, un lloc on poder passar estones envoltat d'altres persones, conegudes o no, i experimentar un cert nivell de contacte físic i visual.

Imatge 82: Àrea de diaris i revistes, des de fora

És un espai força confortable, amb molta llum, i lligat amb l'exterior pels grans finestrals que, a través d'aquest joc visual, amplien la visibilitat pública d'una activitat que podria haver quedat molt més amagada i closa en si mateixa. I, ben bé, aquest joc visual és important perquè a mes de degradar el parell binari interior/exterior, subratlla i exhibeix l'aspecte relacional de la biblioteca. És a dir, allò que hi veuen les persones que passen al seu costat no és gent consultant llibres o

[167] En els darrers anys, el politòleg barceloní Joan Subirats ha escrit força sobre els reptes i les oportunitats que se li han presentat a les entitats locals i els espais de proximitat en relació a la distribució del benestar: "Podemos afirmar que el bienestar hoy va pasando de ser una reivindicación global para convertirse cada vez más en una demanda personal y comunitaria, articulada alrededor de la vida cotidiana y en los espacios de proximidad. Cada vez se hace más difícil desde ámbitos centrales de gobierno dar respuestas universales y de calidad a las demandas de una población menos indiferenciada, más consciente de sus necesidades específicas. Y esto hace que el foco de tensión se traslade hacia niveles más próximos al ciudadano, asumiendo así las entidades locales una nueva dimensión como distribuidores del bienestar comunitario" (Subirats, 2010: 43). Només cal veure-hi biblioteca on posa 'espai de proximitat' per adonar-se del protagonisme de la BJF en el repartiment del benestar a Lesseps.

documents –ni molt menys estudiant–, sinó persones de tota mena compartint un mateix espai públic. A més a més, la sociabilitat que s'exhibeix destaca per la seva informalitat i diversitat, sent capaç de posar en contacte cossos que costaria molt de trobar en altres espais de relació.

A més dels finestrals, entre la resta d'elements materials que configuren l'àrea de diaris i revistes com un lloc de benestar i sociabilitat, cal destacar-ne els prestatges carregats de revistes, el moble on s'emmagatzemen els diaris –que introdueix la que pràcticament és l'única divisió de l'espai– i quatre combinacions de mobiliari diferents. Un conjunt de quatre sofàs arrenglerats mirant a l'exterior i encastats en el mateix moble dels diaris. Cinc agrupacions de quatre butaques encoixinades, disposades en torn d'una tauleta baixa, que permeten passar l'estona o consultar la premsa de manera més informal. Quatre taules altes, amb cadires de fusta, que prefiguren disposicions corporals menys lúdiques i de major concentració –clarament aptes per l'estudi–; i una taula amb ordinadors per connexions ràpides a Internet que també impliquen un trànsit continu de persones.

Doncs bé, una vegada assenyalats els objectius cercats en aquest espai i llistats els elements materials adreçats a afavorir una atmosfera de benestar i sociabilitat –mediada, sens dubte, també pel reclam dels diaris i les revistes–, què succeix quan els cossos ocupen l'espai? Quina mena d'assemblatges s'hi formen? Es manté o s'altera l'atmosfera de benestar i sociabilitat?

En aquesta observació vaig trobar trenta-set persones a la sala, de les quals tan sols una era dona. Del total, trenta-quatre s'estaven assegudes i tres més dempeus, llegint premsa i/o cercant revistes.

PB.2.1 Ordinadors

Fent servir els equips de la BJF, dos homes joves envien correus electrònics. Al seu torn, a l'extrem de la taula, un senyor amb aparença d'acabat de jubilar, consulta l'edició electrònica de *La Vanguardia* des d'un ordinador portàtil personal.

PB2.1.1

A continuació, just a la cantonada de la façana i un pèl amagat per un moble amb revistes de viatges, un raconet amb un sofà permet ser-hi ocultant-se de la mirada de bona part de les persones que hi hagi a la sala. És aquí on en Luis –usuari del Centre Obert Heura que vaig poder entrevistar mentre feia recerca amb gent en situació sense llar de la plaça Lesseps–, amb una motxilla grossa als peus, fa una becaina com gairebé cada dia a aquesta hora.

P.B.2.2 Butaques

Davant d'aquest racó, i arrambats als finestrals fins al fons de la sala, hi ha cinc conjunts de quatre butaques disposades en torn d'una taula auxiliar.

P.B.2.2.1

A la primera agrupació seuen tres avis. Mirant al fons, a la dreta, un d'ells passa l'estona de braços plegats, observant, de tant en tant, què hi fan les altres persones dins del seu marc de visió. Enfront, mirant a l'entrada, hi seuen dos homes d'edat similar. El que seu a tocar de la finestra, d'uns vuitanta anys, llegeix un diari. Té a la lleixa de la finestra un bastó i una bossa de plàstic amb alguna pertinença. Al seu costat, un altre avi, un pèl més jove, llegeix una revista. Una pila de revistes i diaris s'amunteguen a la taula del mig.

P.B.2.2.2

En el segon conjunt de butaques seuen dues persones. Mirant al fons, i assegut a la dreta, un home gran llegeix un diari. Mirant a l'entrada, i arrambat a la finestra, un altre avi, encara més gran, sembla a punt d'adormir-se.

P.B.2.2.3

A la tercera agrupació seuen tres homes d'edat adulta amb aparença de viure al carrer. Mirant al fons, i assegut a tocar de la finestra, un home d'uns cinquanta anys llegeix una revista. Quan avanço una mica m'adono que és en Jesús, un altre dels usuaris del Centre Obert Heura amb qui vaig fer treball de camp. M'acosto a saludar-lo i, amb un to de complicitat, em demana per la feina, que si no l'he acabada encara, i que si m'haurà d'aguantar molt més temps voltant per Lesseps. Tot d'una em fa veure un cert malestar per haver de compartir espai amb un altre home també en situació sense llar, el qual, en paraules d'en Jesús, és gitano.

Mirant a l'entrada i assegut a tocar del pasadís, un espigolador urbà d'uns 40 anys, molt moreno, baixet i prim, amb un carret d'anar a comprar reutilitzat per carregar ferros i deixalles metàl·liques, descansa una estona. Al seu costat, un tercer home, amb una bossa esportiva recolzada a la lleixa de la finestra, i també amb aparença de viure al carrer, sent música amb uns auriculars mentre mira cap enfora de la biblioteca.

P.B.2.2.4

A la quarta agrupació, mirant al fons, un avi llegeix un diari. Davant seu, però assegut a tocar de la finestra, un altre avi llegeix una revista. En té més a la finestra, a més d'una bossa de roba amb efectes personals.

P.B2.2.5

A la cinquena agrupació les quatre butaques són ocupades. En el parell que miren al fons seuen dos avis. El de la butaca de la dreta, un home realment molt gran, amb un cos que aparenta molt fràgil, i un bastó recolzat en la tauleta central, llegeix una revista de la qual no n'aconsegueixo de veure el nom. A la seva esquerra, un altre avi que sembla força més jove fa els mots encreuats d'un diari que sosté plegat amb les mans.

Mirant a l'entrada, a tocar de la finestra, un home d'uns quaranta anys escriu en un ordinador portàtil que recolza en els genolls. A l'esquerra, un home d'edat similar, aparentment en situació sense llar, llegeix una revista.

PB2.3 Taules

Al mig de la sala els punts d'agregació són les tres taules altes a més d'un parell de sofàs amb una tauleta al mig. Tot i que les persones que trien aquests llocs són majoritàriament homes jubilats, la mitjana d'edat sembla una mica més baixa que no pas en la part de butaques.

PB2.3.1

A la taula rodona –situada força a prop de l'accés d'aquesta sala– tres avis llegeixen la premsa. No els veig interaccionar en cap moment, fins i tot hi ha elements a la taula, bosses i altres efectes personals, que semblen delimitar l'espai.

PB2.3.2

A la primera de les dues taules rectangulars hi ha dos homes grans asseguts en el mateix sentit. Mentre que un fa mots encreuats en un diari, l'altre llegeix una revista.

PB2.3.3

A la segona taula rectangular, quatre homes llegeixen la premsa.

PB2.3.4

A continuació, en el parell de sofàs combinats amb una taula baixa hi ha dues persones. Mirant al fons, assegut a la dreta, un adult d'uns quaranta anys dorm. Mirant a l'entrada, l'única dona que hi ha a la sala llegeix el que també és l'únic llibre d'aquest espai.

PB.2.4 Renglera de sofàs

Tan sols hi ha dos sofàs ocupats dels quatre disponibles. En el segon, dos avis conversen amb un to de veu fluix. En el tercer, un home, aparentment sense llar, amb una motxilla de muntanya al seu costat, dorm i ronca de manera clarament perceptible.

P.B.2.5 Zona de premsa

De l'altra banda de la renglera dels sofàs, dos homes grans llegeixen la premsa dempeus, recolzats en el mateix moble on s'emmgatzemen els diaris. Darrere seu, a la taula que queda més apartada de tota la sala, seuen dos avis. Un fa mots encreuats mentre l'altre llegeix una revista. Alhora, un adult jove cerca alguna revista en un dels prestatges.

A l'àrea de diaris i revistes, amb les seves possibilitats per a la trobada, la disponibilitat de premsa gratuïta, connexions breus a Internet, mobiliari confortable i vistes a Lesseps, no s'ha generat l'atmosfera alegre i animada que diferents autores i autors atorguen a la biblioteca pública contemporània. Ans al contrari, l'aspecte més cridaner d'aquest espai –una vegada els cossos que l'habiten hi han incorporat les seves rutines i el ventall de pràctiques descrites més amunt– remet, més aviat, a una àrea de repòs, un espai amb una atmosfera d'hospitalitat i acollida, fortament masculinitzat i envellit. A més de jubilats que s'hi apropen a llegir revistes i diaris, o a passar l'estona en un espai de proximitat que permet estar-s'hi sense cap més motiu aparent que endormiscar-se en les seves butaques, altres cossos no han dubtat a apropiar-se dels mateixos atributs d'acolliment, companyia i confort. Així doncs, moltes de les persones sense llar que es belluguen a l'entorn de la plaça de Lesseps s'han convertit en usuàries habituals d'aquest espai. Més que no pas a causa de polítiques *particulars* adreçades a un públic *singular*, sembla que els elements de la inclusivitat bibliotecària hagin estat elements materials i sensibles, com ara, el silenci, la comoditat, l'accessibilitat universal i les possibilitats de coexistència –sense cap compromís d'interacció–.

PB3 Cafeteria + terrassa (12h)

La cafeteria és un altre dels espais que a la PB s'encarreguen d'afavorir i enfortir la dimensió de punt de trobada i relació de la BJF. D'alguna manera, l'estratègia engegada per l'Ajuntament de Barcelona per tal que les biblioteques públiques esdevinguessin un punt de pas obligat de la vida dels barris, necessita d'elements d'atracció molt diversos en què substanciar la seva reinvenció en centres multifuncionals i espais de socialització heterogènia.

La cafeteria n'és un de fonamental perquè, per una banda, permet que s'hi acosti gent que a priori no s'aproximaria a una biblioteca pública. Per altra banda, també cal tenir present que la construcció d'un espai públic arrelat al barri i amb capacitat de dinamització, requereix d'elements que siguin rellevants en la vida quotidiana de les persones, com ara un bar.

És un espai força auster, amb set taules i les parets forrades pràcticament fins al sostre amb la mateixa fusta d'auró blanc que hi ha a tot l'edifici. S'hi pot accedir per una porta pròpia i aquí, a més de prendre alguna cosa, és possible conversar sense haver d'abaixar el to de veu com succeeix a la resta d'espais.

Entrant des del vestíbul, la cafeteria està organitzada de la següent manera. Hi ha quatre taules a mà esquerra –cadascuna amb quatre cadires– combinades, també, amb una renglera de sofàs arrambats a la paret que permeten, tant ser a les taules gaudint d'uns seients més confortables, com estar-s'hi desvinculat d'aquestes; tres taules més al mig de la sala; un parell de tamborets amb una taula alta –a tocar del finestral– i la barra.

En aquest instant, un total dotze persones –set dones i cinc homes– són a la cafeteria, a més d'un cambrer i una cambrera, els quals s'hi estan drets rere la barra, tot i bellugar-se tota l'estona per tal d'atendre la clientela.

Fonamentalment hi ha persones adultes conversant, prenent alguna cosa o fent feinetes de caire cognitiu. L'ambient és relaxat, però molt menys contingut que el que acabo de descriure a l'àrea de diaris i revistes. De fet, aquí no hi ha silenci, tot i que tampoc xivarri. Hi ha els sorolls propis d'una cafeteria –que no té ni televisió ni musica– i, a més de les converses, poden sentir-se les neveres i la cafetera funcionant o la dringadissa de tasses, plats i monedes. Tampoc no es tracta d'una cafeteria de barri més, a primer cop d'ull hi veig ordinadors portàtils, agendes, apunts i una activitat que parla d'una hibridesa de pràctiques presents arreu de l'espai.

A la banda de l'esquerra, hi ha tres parelles interaccionant i una persona que llegeix tota sola.

A la T1, un home i una dona de poc més de quaranta anys xerren amb dues agendes obertes damunt la taula, i un ordinador portàtil en què hi ha obert un full d'excel. Sembla que abordin qüestions de feina. Tots dos tenen cafès.

A la T2, una dona d'uns cinquanta anys llegeix un llibre asseguda al sofà. Té una ampolla d'aigua a sobre la taula.

A la T3, dues noies de trenta i pocs anys, amb aparença d'opositores, conversen al voltant de piles d'apunts guixats amb marcadors de tots els colors. Un suc, un cafè i l'embolcall d'una xocolatina són les seves consumicions.

A la T4, una parella d'avis conversa amb una infusió i una aigua carbonatada a la taula.

A la secció del mig, s'hi estan dues persones soles i una parella.

A la T5, una dona de menys de quaranta anys pren un cafè. Té un ordinador portàtil, un bloc de notes i sembla que faci feina.

A continuació, T6, un avi de setanta anys i escaig es menja un gelat tot sol.

A darrere, T7, dues dones, una que no deu arribar a la seixantena i una de més jove prenen un cafè. La dona més gran és la directora del Centre Obert Heura i conversa amb una noia que hi fa de voluntària. Totes dues revisen documents i sembla que en facin comentaris.

A la barra, mentrestant, un home d'uns setanta anys s'espera a que li tornin el canvi del seu compte.

Terrassa cafeteria (12:08h)

A la terrassa hi ha vuit taules amb quatre cadires cadascuna. Les quatre primeres són molt a prop de la façana, just a tocar del finestral, la qual cosa permet fer-ne l'observació des de dintre de la cafeteria. Les altres quatre estan més esfilagarsades en sentit muntanya. Totes vuit, però, gaudeixen de l'ombra de la marquesina. En aquest instant, hi seuen setze persones, dotze dones i quatre homes.

A la T1, hi ha un noi d'uns trenta anys que, amb objectes propis dels estudiants damunt la taula –carpeta de la UPC, llibreta, telèfon mòbil i una ampolla d'aigua– escriu alguna cosa. A la T2 hi seuen tres estudiants joves. Dues noies i un noi de vint i pocs anys. Una de les noies parla per telèfon mentre que les altres dues persones conversen entre elles. Llibretes, bolígrafs, dos paquets de tabac, uns quants llibres i telèfons mòbils escampats damunt la taula configuren un assemblatge molt propi d'estudiants joves. A la T3, una dona tota sola –de més de seixanta anys– pren un sandvitx i un cafè. Té un llibre amb el gomet de la biblioteca a la taula. Al seu torn, a la T4, tres joves amb aparença de turistes –dues noies i un noi–, amb càmeres de fotos i blocs de notes, es miren l'edifici de la biblioteca, comenten alguna cosa i una de les dues noies pren notes en la seva llibreta. Posteriorment, me'ls torno a trobar fent fotogrfies en una de les àrees d'estudi i descobreixo que són estudiants d'arquitectura. A la T5, dues dones d'uns cinquanta i trenta anys respectivament, i possiblement mare i filla, fan un cafè. A la T6, una dona i un home joves, d'uns trenta i escaig ella i de poc més de quaranta ell, es miren conjuntament alguna cosa en la pantalla d'un ordinador portàtil. A la T7, dues àvies, d'uns 70 i tant anys prenen una infusió i un suc acompanyades d'un cotxet de nadó. Al final de tot, a la T8, dues

noies adolescents, amb cascs de moto i begudes de cola a la taula xerren tot fumant una cigarreta.

La cafeteria de la biblioteca té una atmosfera molt marcada per la seva lògica d'espai llindar. El fet de ser a la Planta Baixa i desplegar la seva terrassa a la plaça Lesseps té diferents implicacions. Per una banda, cal tenir present que això no deixa de ser una altra expressió de l'obstinació de l'arquitecte de fer visible la part pública i oberta de la ciutat. En aquest cas, mitjançant un gest de proximitat i obertura que facilita que la gent topi i es trobi amb la biblioteca a partir d'un element tan popular com una cafeteria. Per altra banda, la lògica de llindar, la tensió dintre-fora, biblioteca-carrer, introdueix elements d'hibridesa que remeten constantment a una banda i una altra. Així doncs, hi ha veïnat que es troba a la cafeteria/terrassa –com ara moltes mares joves que porten la canalla a l'àrea de jocs d'aquest àmbit de Lesseps– que poden prescindir de la resta de possibilitats que ofereix la biblioteca. Ara bé, tot i així, aquestes persones no deixen de ser a la cafeteria de la bibioteca, envoltades i envoltats de pràctiques i artefactes de caire cognitiu i intel·lectual, com ara ordinadors portàtils, llibres o apunts que remeten a l'estudi o la lectura. Però, a banda d'aquesta qüestió, en aquesta cafeteria té lloc un altre element molt idiosincràtic, una mostra d'intergeneracionalitat difícil de trobar a d'altres bars.

PB4 Àrea infantil

L'àrea infantil és un altre dels espais en què l'aposta de la biblioteca per convertir-se en un recurs comunitari, atent a les necessitats del seu entorn i avesat a la distribució de benestar, es pot palesar amb claredat. Cal tenir present que el seu objectiu principal, la familiarització dels infants amb la lectura –o de manera més àmplia, la contribució a l'educació permanent de nens i nenes– barreja aspectes claus de la biblioteca contemporània, com ara la sociabilitat, el benestar i la cohesió. El contacte dels infants amb els llibres es produeix en un entorn relacional i pròxim, on hi ha altres nenes i nens d'edats compreses entre els zero i els tretze anys. Però, a més a més, fins als nou anys, la canalla ha d'anar acompanyada d'una persona adulta. D'alguna manera, la presència de pares i mares en els tallers i les activitats organitzades, i en l'ús més quotidià de la bibioteca, possibilita que la gestació de vincles de pertinença també es produeixi entre els adults. Així doncs, a mesura que l'àrea infantil ajuda a la biblioteca a consolidar la seva faceta d'espai de benestar comunitari –mitjançant l'oferta d'un ampli ventall de serveis, des de la informació i el préstec, fins a la realització d'activitats col·lectives– també s'hi teixeixen complicitats i relacions d'amistat a nivell de barri. La biblioteca es converteix així en un lloc on els infants, mentre aprenen, s'hi poden trobar amb amigues i amics, i on les mares i pares també poden gaudir d'una sociabilitat que permet el contacte i la trobada amb veïnat i, fins i tot, l'abordatge informal de qüestions comunes.

És un espai molt ampli ubicat en un dels extrems de la Planta Baixa. Tot i que la porta mai no és tancada, aquesta sala és la que queda més apartada del conjunt de la biblioteca, fet habitual a l'hora de projectar espais d'aquestes característiques que acostumen a ser força sorollosos. Més enllà de ser assolellada i d'estar connectada visualment amb la plaça, trobo que la seva característica material més destacable rau en el sostre, molt baix i, sens dubte, una afecció configuradora d'una escala infantil de l'espai.

La sala està organitzada en tres grans espais. Entrant, a mà esquerra, hi ha un centre d'autoaprenentatge de llengües, amb una taula de lectura, prestatges i mobles amb llibres en diferents idiomes. Aquí acostuma a haver-hi joves, o mares i pares cercant llibres, més que no pas infants. A mà dreta, a més de dos OPAC per a consultar el catàleg, hi ha un espai amb sis ordinadors amb connexió a Internet. Aquests elements, però, formen part d'una mateixa àrea de lectura, treball i estudi, adreçada als més grans de la sala, amb taules altes i de forma rectangular utilitzades normalment per estudiar i fer deures, sols o acompanyats per adults.

A continuació, i fins al fons, la biblioteca té una aparença quasi de ludoteca, amb un terra diferent, pensat per infants que encara gategen o caminen amb dificultat, taules i tamborets petitons i mòbils, a més de dos punts de lectura lúdica en forma de grada.

Els ritmes i les pràctiques que he pogut identificar en les diferents observacions realitzades coincideixen amb la descripció que em va proporcionar una de les treballadores:

> Al matí quasi no vénen usuaris. Potser vénen algunes mares amb nens molt petits, que encara no van a escola ni a la guarderia... o bé vénen a buscar alguna cosa al racó de pares...però, el més fort als matins acostumen a ser les visites escolars. I a la tarda, doncs, ja ho veus, la cosa va *in crescendo* i cap allà les 17h, 18h, és el moment com de furor. Després, a partir de les 19:30h comença a baixar. (Martina, treballadora de la BJF).

(12:18h) La sala està força buida. Només quatre persones, comptant-hi amb una treballadora que seu a darrere del taulell d'informació, habiten l'àrea infantil en aquest instant. Totes són dones.

En l'àrea de lectura lúdica que hi ha al fons –la graderia més grossa– una nena petita, acompanyada per la seva mare, es mou i interacciona amb l'espai amb una maleta de joguina a la mà. A mesura que va trobant coses s'adreça a la seva mare qui, asseguda a la mateixa grada, mira llibres infantils. Simultàniament, a la zona d'autoaprenentatge de llengües, una dona que deu rondar la setantena consulta un llibre i pren notes.

Plànol Àrea General 1 Matí (AG1M)

12:30h

Pujant les escales s'arriba a l'Àrea General 1 (AG1, des d'ara), un espai enorme, concebut com l'àrea de fons general, on s'hi troben el gruix dels llibres de préstec, a més de CD's de música i pel·lícules en format DVD. A més a més, aquesta planta també destaca per la seva vocació d'accessibilitat tecnològica i, en efecte, aquí s'ubiquen tant l'espai multimèdia com un conjunt de dotze ordinadors –anomenat *internet 1* segons l'argot de la BJF– amb connexió a Internet.

Tanmateix, a més de documents en préstec i de l'accés públic als equips connectats a la xarxa, aquest espai també funciona com a área de lectura i estudi. A tal efecte, compta amb taules i cadires escampades arreu i barrejades amb altres elements, de manera que la multiplicitat de l'espai practicament mai es veu reduïda a un únic tipus de pràctica. Així les coses, allà on hi ha una persona llegint, també hi pot haver algú cercant una pel·lícula en DVD, consultant el seu correu electrònic en un ordinador o, fins i tot, atenent a l'emisió d'un canal de televisió via satèl·lit.

Atesa la seva amplitud, vaig decidir organitzar l'observació de l'AG1 en quatre zones que coincidien amb punts successius del meu itinerari.

AG1.1

El primer punt d'observació es correspon amb l'àrea que tota persona es troba de cara en arribar a aquesta planta. Es tracta d'un espai força acollidor que, a primer cop d'ull, destaca pels prestatges i les lleixes carregades de llibres de les seves parets, però també per l'escala de cargol que connecta aquesta pis amb la planta superior. Ara bé, a mesura que la mirada es torna més perifèrica, de seguida es pot observar una nova vinyeta de multiplicitat espacial, un exemple de la coexistència d'objectes, persones i pràctiques diferents que, en diferents apartats d'aquest capítul, he destacat com un dels fenòmens més virtuosos de la BJF.

En aquesta zona hi ha cinc artefactes materials que ajuden a explicar la seva configuració.

AG1.1.1

En primer lloc, un moble gros on hi ha un ordinador amb moneder des del qual gestionar el pagament de les impressions en paper. Val a dir que aquest moble també fa d'expositor de llibres. En aquest instant, un home que no deu arribar a la quarantena s'hi recolza a sobre, mentre cerca alguna cosa en una revista.

AG1.1.2

Al costat es troba una zona de lectura informal i distesa conformada per dos parells de sofàs, dues taules baixes i una butaca.

En el primer parell de sofàs seuen quatre persones. Asseguts en la cara orientada a les escales d'accés, una dona d'uns quaranta anys llegeix un llibre mentre que, al seient contigu, un home d'edat similar dorm.

De l'altra costat, sense que es produeixi cap interacció visible, un home i una dona de mitjana edat passen l'estona llegint, ella una novel·la i ell una revista.

En el següent parell de sofàs –separats tan sols per una tauleta auxiliar de la parella que acabo d'assenyalar– un home gran passa les pàgines d'un diari, mentre que una dona de mitjana edat escriu en una agenda.

De l'altra banda, un avi amb un diari esportiu recolzat sobre les cames fa una becaina. Davant seu, assegut a la butaca, un home, de poc més de quaranta anys i amb alguns trets característics de les persones sense llar –per exemple la motxilla grossa i gastada que l'acompanya–, juga amb una baralla de cartes de tarot que té escampades sobre la taula.

AG1.1.3

A la dreta hi ha el taulell d'informació. En aquest instant només hi feineja una treballadora.

AG1.1.4

A la taula d'ordinadors –Internet 1– deu dels dotze equips estan ocupats. En la renglera de cadires orientades cap als finestrals seuen cinc persones joves, tres dones i dos homes, cap dels quals supera els quaranta anys. Tothom fa servir Internet, no hi veig cap altre programa recognoscible obert, tan sols navegadors amb aplicacions com ara *Facebook*, correu electrònic, a més de l'edició digital d'algun mitjà de comunicació. De l'altre costat, quatre homes joves i una dona que no deu arribar a la seixantena fan servir Internet.

AG1.1.5

Rere l'escala de cargol, mig amagat, hi ha un racó amb un parell de taules rectangulars i tres llocs de lectura més –aconseguits mitjançant l'ús de taules altes, amb tamborets, i arrambades als finestrals, aprofitant especialment la reculada d'algunes finestres–.

En aquest moment, només són ocupades les taules rectangulars. A la primera, dos nois joves –que semblen estudiants universitaris primerencs– xerren enmig d'una taula plena de llibres, llibretes, fulls, bolígrafs i marcadors. A la taula del costat, un noi i una noia d'edat similar, aparentment per sota dels vint anys, estudien acompanyats d'un ventall d'objectes similar. Uns i altres tenen els telèfons mòbils damunt la taula.

AG1.2

Continuant el meu itinerari arribo al segon punt d'observació d'aquest pis. L'espai ubicat a l'extrem de muntanya d'aquesta planta. Aquí, s'hi troben l'espai multimèdia –en una sala tancada que acostuma a tenir la porta oberta–, força prestatges amb llibres d'esports, biografies, jocs, etc., i taules per a la lectura, de les que acaben sent quasi exclusivament per a l'estudi.

AG1.2.1 Espai multimèdia

Fa molta calor i només se sent la remor dels ventiladors dels ordinadors i algun estossec. L'ambient és extremadament tranquil, quasi somnolent, i a més del silenci destaca l'escassedat d'interaccions entre les persones, estant-hi tothom força abstret amb els ulls enganxats a les pantalles. Aquí cadascú fa la seva, en un exemple de la solitud en companyia de la qual parlava Pep Llinàs quan es referia a la que considerava que era la situació majoritària de les biblioteques públiques. Hi ha dotze persones d'edats i aparences força diverses.

M'assec a la primera cadira que trobo, a la primera de les dues taules que, encarades a la paret, formen un angle recte, i començo la descripció.

A la meva dreta, doncs, seuen dues persones grans, un home i una dona. L'home té oberta la pàgina web d'un diari escrit en francès, però no arribo a esbrinar-ne el títol, ni els continguts. Per la seva banda, la dona –amb auriculars– mira un pefil de facebook. A la segona taula hi ha tres dones, les dues primeres d'edat adulta i la tercera una dona gran. La primera escriu un correu electrònic, la segona –amb auriculars– mira un vídeo de música a *youtube*. No me'n surto a veure què fa la dona més gran.

A la taula del mig en són set. Asseguts del costat orientat a l'interior, un home adult mira una pel·lícula que sembla de *bollywood*, mentre que l'home del costat fa servir un xat. La dona que seu a continuació escriu un correu electrònic, mentre que l'home que seu a l'extrem –amb auriculars– es mira una pel·lícula subtitulada amb alfabet ciríl·ic.

A l'altra costat seuen tres persones –dues dones d'edat adulta i un avi–, però des de la meva posició no puc veure què fan.

AG1.2.2

Fora de l'espai multimèdia em trobo amb una de les taules de lectura i estudi que s'escampen per aquesta planta. Aquesta és una taula allargada, encastada a la paret i amb endolls a sota, la qual cosa hi atreu usuàries i usuaris que volen fer servir ordinadors portàtils.

D'esquenes a la paret seuen dues dones. La primera, d'uns quaranta i pocs anys, copia uns apunts en un ordinador portàtil. La segona, un pèl més jove, estudia envoltada de manuals, apunts enquadernats amb anelles, marcadors, etc., un dispositiu molt característic d'estudiants d'oposicions.

Enfront, seuen un home que deu rondar la quarantena i una noia d'uns divuit anys. L'home es mira un document d'*excel* a la pantalla d'un ordinador portàtil, mentre que la noia subratlla uns apunts que té recolzats en un faristol.

AG1.2.3

A continuació, una àmplia taula de lectura amb sis cadires, mig amagada entre prestatges i la paret de la façana de muntanya, genera un racó molt estimat per usuàries i usuaris que volen un cert nivell d'aïllament, almenys des del punt de vista visual. En una zona apartada, i amb pocs elements de distracció, aquest interstici acostuma a configurar-se de dues maneres, bé com a lloc d'estudi intens –en condicions ambientals d'un cert aïllament–, bé com a lloc en què fer feines en grup –sense empipar gaire a la resta de persones, tot i que també es possible i comú que l'assemblatge sigui un híbrid de tots dos.

En aquest instant hi ha tres persones. Al costat que encara la façana, un noi proveït amb manuals de medicina, un munt de subratlladors i bolígrafs, una pila d'apunts i una ampolla d'una beguda de cola, hi estudia amb taps a les oïdes. De l'altre costat, un noi i una noia joves –amb les motxilles penjades del respatller de les cadires– comenten conjuntament uns apunts enmig d'un dispositiu menys dens compost per un parell de llibretes, bolígrafs i els apunts que comparteixen.

AG1.2.4

Seguint l'itinerari de l'observació, ara en sentit mar, hi ha una taula amb quatre cadires. Dues estudiants joves i aparentment amigues seuen l'una davant l'altra. Tot i els apunts que tenen damunt la taula, totes dues tenen telèfons mòbils a la mà i riuen mentre comenten alguna cosa.

AG1.2.5

Avançant pel passadís que deixen lliure les dues alineacions de prestatges topo amb una taula alta, com de bar, amb sis tamborets metàl·lics que sovint s'utilitza per fer consultes breus, però també per estudiar quan no hi ha prou lloc.

Un avi que minuts abans era a la recerca d'algun llibre en les prestatgeries d'aquesta zona, s'hi ha aturat per fer un cop d'ull del llibre que té a les mans.

AG1.3

La tercera àrea d'observació que vaig delimitar en aquesta planta comença just davant la taula alta. Aquí s'estén, en paral·lel a la façana principal, un espai de lectura i estudi interromput només per un moble baix en què hi ha una part important del fons de còmics.

AG1.3.1

Una dona d'uns vint anys passa apunts a net valent-se d'un ordinador portàtil. A l'extrem contrari, un home de més de quaranta anys, descalç i amb un carret d'anar a comprar a la seva dreta –carregat amb tot de coses espigolades pels carrers– fa operacions matemàtiques ajudant-se d'una calculadora.

Imatge 83: Mobiliari heterogeni a la BJF

AG1.3.2

Un noi força jove treballa amb un ordinador portàtil.

AG1.3.3

A continuació, una dona d'uns trenta anys llegeix i subratlla uns apunts. Té taps a les oïdes, molts subratlladors, una ampolla d'aigua i una motxilla damunt la taula. Una altra dona d'edat similar seu a l'extrem contrari i pren notes d'un llibre en un full en blanc.

AG1.3.4

Enfront de la lleixa on es troben els còmics hi ha un espai molt arrecerat amb una televisió amb programació fixa de canals via satèl·lit. De braços plegats un home adult aprofita el sofà per dormir.

AG1.3.5

Just a tocar del moble on hi ha els còmics, una dona de vint i pocs anys, amb el dispostiu d'estudiant habitual –ampolla d'aigua, llibretes, bolígrafs i mòbil damunt la taula– es mira una presentació de *power point* en el seu ordinador portàtil.

AG1.3.6

A continucació, un home que no deu arribar a la trentena escriu en una llibreta mentre va mirant la pantalla del seu ordinador portàtil. A l'extrem contrari, un altre home, amb un gest de molta concentració, estudia uns apunts enquadernats amb anelles. Du taps a les oïdes i compta amb ampolla d'aigua i subratlladors de colors a la taula.

AG1.3.7

Dues estudiants força joves seuen als extrems de la taula. De cara a la façana de mar, la primera fa una pausa i escriu en el teclat del seu telèfon mòbil. A l'extrem contrari, la segona, aparentment estudiant de Belles Arts –amb un estoig amb tubs de pintura a pastel– dibuixa una mena de bodegó en un bloc de mida A3.

AG1.4

El darrer punt d'observació de l'AG1 és pràcticament el revers simètric del segon punt –l'extrem de muntanya de la geometria romboïdal d'aquesta planta–. En aquesta àrea, a més d'una prestatgeria carregada de llibres hi ha tres zones habilitades

per a la lectura i l'estudi. Una taula hexagonal de grans proporcions –que és el primer que em trobo continuant amb l'itinerari–, una taula allargada encastada a la paret –que acostumen a ocupar persones que duen ordinadors portàtils– i un racó amb una taula rodona que ve a ser un exemple més dels espais més amagats que hi ha disseminats arreu de la biblioteca.

AG1.4.1

A la taula hexagonal identifico cinc persones, tres homes i dues dones. Assegut a la punta em trobo un home gran, amb bastó, que consulta un atles. A la seva dreta, una dona jove hi estudia, delimitant el seu espai amb una bossa i un estoig de manera molt clara. Al costat, una dona gran passa dades d'una llibreta a una altra. De l'altra costat de la taula seuen un home jove que treballa amb el seu ordinador portàtil i, gairebé a tocar, un altre d'edat similar que llegeix uns apunts.

AG1.4.2

Molt a prop de la taula hexagonal hi ha set persones treballant en una taula dotada de preses de corrent que permeten connectar-hi dispositius electrònics personals. Hi ha set persones –cinc homes i dues dones– i totes fan servir ordinadors portàtils.

AG1.4.3

Mentrestant, en un altre racó, un dels més amagats d'aquesta plant –on hi ha una solitària taula rodona i vistes a la plaça–, un home hi treballa tot sol amb el seu ordinador portàtil i una pil·la de diccionaris d'anglès i francès sobre la taula.

Imatge 84: Fotografia corresponent a l'observació realitzada el matí del 16 de setembre de 2011 (AG142).

Imatge 85: La coberta de la BJF a l'AG2, un recurs afectiu

Plànol Àrea General 2 Matí (AG2M)

13:20h

La segona planta, anomenada Àrea General 2 –**AG2**, des d'ara– és l'espai en què la coberta –element clau de l'embolcall afectiu de la biblioteca– es percep amb tota la seva expressivitat i contundència. Aquí conviuen importants punts d'agregació per a la lectura, amb les prestatgeries dels llibres d'informació i referència –Col·lecció Local, Ciències Socials, Geografia, Filosofia, Viatges, etc.–, a més d'àrees de gestió segregades de l'espai comú, com ara els serveis tècnics i la direcció –on s'hi desenvolupen els treballs interns de la BJF– o l'Arxiu Municipal del Districte de Gràcia, el qual, a més de custodiar el fons documental històric del barri, acull i gestiona la documentació produïda pel Consell Municipal del Districte d'ençà 1984.

És un espai clarament abocat a la lectura i la consulta, però que no descura la voluntat d'imbricació amb el barri, tant mitjançant l'Arxiu Municipal, com a través de la Col·lecció Local –que conté documents de consulta i préstec relatius a la història i actualitat gracienca–. Ara bé, l'observació revela que, més enllà d'un espai de consulta o lectura, aquest indret ha experimentat una apropiació espacial protagonitzada per gent jove –fonamentalment universitàries i universitaris– que se l'han fet seu, havent-hi estabilitzat una atmosfera d'estudi intens.

Igual que en la AG1, vaig organitzar l'observació d'aquesta planta en quatre zones, més o menys diferenciades, que coincidien amb el sentit de l'itinerari que vaig confegir mentre pensava les maneres de fer les observacions.

AG2.1

En arribar a aquesta planta, el primer element amb què s'hi topa és el taulell d'informació, en el qual, just en aquest instant, un treballador respon una trucada telefònica. A darrere del taulell, un ampli sofà, amb vistes a la plaça i força aïllat de la resta de l'espai, permet que dos homes d'edat adulta s'hi distreguin. El de la dreta, un dels usuaris de la biblioteca aparentment sense llar dorm com un tronc, mentre que a l'esquerra un home llegeix una novel·la.

AG2.2

Molt a prop, però, també bastant ocult entre mobles i prestatgeries s'amaga un altre racó aïllat visualment. Té dues taules, una de rodona –al mig i amb quatre cadires– i una d'allargada, arrambada al finestral i amb sis posicions.

A la taula rodona dos nois joves fan exercicis plegats, asseguts l'un al costat del l'altre. Simultàniament, a la taula llarga, dos homes i una dona joves hi estudien. Les altres tres posicions compten amb material d'estudi i altres efectes personals damunt la taula, però l'observació sembla haver coincidit amb una pausa d'aquest grup.

AG2.3

Enfront del taulell, a banda i banda del passadís, s'estén un dels principals espais de lectura de tota la biblioteca. És aquí on el confort material i sensible –la climatització, la lluminositat i la calidesa–, la connexió gratuïta a Internet –que té en aquesta planta el senyal de major qualitat– i la imprescindible disposició de mobiliari adient per a l'estudi, en acoblar-se amb un garbuix concret de cossos, objectes i rutines, ha acabat generant un assemblatge bibliotecari com a sala d'estudi. L'activitat intel·lectual, el silenci, els rostres i cossos que testimonien concentració, o l'absència d'altres pràctiques que puguin distorbar l'estudi, es tradueix en una atmosfera afectiva que estimula el treball, que convida a ser-hi i empeny a fer –a estudiar i treballar–.

A mà dreta, hi ha quatre taules plenes de gent. La primera i l'última són singulars. La primera, perquè, més enllà de les sis posicions de la majoria de les taules de lectura, s'allarga fins als finestrals donant-hi cabuda a cinc persones més; la segona perquè és l'única que només compta amb una cara, orientada, a més, contra la paret.

AG2.3.1

Del costat llarg seuen set persones, quatre dones i tres homes que en cap cas arriben a la quarantena. Tots i totes, tret de la noia més jove, tenen ordinador portàtil i quatre van amb auriculars. L'aspecte és de molta concentració, de treball, d'un cert aïllament i introspecció intel·lectual.

De l'altre costat hi ha tres persones d'edats semblants. A l'extrem dret, un noi escriu en el seu ordinador portàtil. Al mig, una noia alterna la seva mirada entre un manual, recolzat en un faristol, i la pantalla del seu ordinador. A l'esquerra, un noi, amb taps a les oïdes, subratlla uns apunts.

AG2.3.2

Cinc persones ocupen aquesta taula. Del costat que mira a la façana de muntanya, un home i una dona joves treballen amb els seus ordinadors, amb llibres, fulls i més material d'estudi a la taula.

De l'altre costat, dues dones joves estudien plegades i comenten alguna cosa d'un document obert en la pantalla de l'ordinador portàtil de la primera. La tercera cadira l'ocupa un noi que també ronda la trentena i que combina manuals d'estudi amb l'ordinador.

AG2.3.3

A la tercera taula, un noi, una noia i un noi seuen en el primer costat. Els dos primers treballen amb ordinadors, mentre que el noi de l'extrem pren notes d'un llibre.

De l'altre costat hi ha tres noies. La primera, amb taps a les oïdes, llegeix uns apunts molt concentrada. La segona tecleja amb molta rapidesa el seu portàtil, mentre que la tercera, també amb ordinador personal, sembla que llegeixi un document de text en la pantalla.

AG2.3.4

La quarta taula només compta amb un costat i les persones que la fan servir s'estan de cara a la xapa fusta que forra la paret. A l'esquerra seuen dos nois, també estudiants que per la conversa que mantenen en aquest instant sembla que es coneguin. A la dreta, un home gran que consulta un volum d'una enciclopèdia pren notes en una llibreta.

AG2.4

A l'altra banda del passadís, el mobiliari és més barrejat i heterogeni, taules de mides diferents i butaques que faciliten una lectura més relaxada i lúdica permeten acollir-hi pràctiques i usuaris més diversos.

AG2.4.1

Aquesta taula, de major amplada que la mitjana, havia estat concebuda inicialment com a punt de connexió a Internet amb ordinadors públics. De fet, una gran arroba impresa en la paret –acompanyada del mot Internet– o els sis forats a la taula –per passar-hi els cables dels respectius ordinadors– revelen aquesta funció. Quan vaig començar a fer observacions ja només hi havia un ordinador, i durant la setmana de les observacions sistemàtiques era en desús, sempre apagat. Posteriorment n'hi va ser retirat.

En aquest moment hi treballen tres persones. D'esquenes i assegut a la cadira del mig, un home d'uns quaranta anys tecleja en el seu ordinador portàtil.

Mentrestant, de l'altra costat, dues dones un pèl més joves estudien assegudes en els extrems. La primera, a tocar de la paret, té un llibre recolzat en un faristol, un ordinador portàtil i auriculars a les oïdes que potencien l'aïllament intel·lectual. Per la seva banda, la segona llegeix un llibre amb un gest de molta concentració, agafant-se el cap amb les dues mans.

Val a dir que el primer costat d'aquesta taula, tal i com es pot observar en el plànol s'estén en direcció a les escales. Excessivament estret com per posar-hi cadires, aquest tram de la taula s'ha vist reinventat com a expositor de novetats editorials d'interès per a les persones que visiten aquesta planta. En efecte, durant aquestes jornades d'observació les obres exposades eren manuals per a estudiants d'oposicions, fonamentalment del cos auxiliar d'administració de la Generalitat de Catalunya i per a personal d'oficis de les corporacions locals.

Imatge 86: Manuals de preparació d'oposicions a l'expositor de novetats

AG2.4.2

A continuació, just davant de les lleixes on hi ha els llibres de viatges –una de les especialitzacions de la BJF– i enmig de les taules de lectura més formals, tres butaques encoixinades i una taula auxiliar conformen un espai de lectura de caire més lúdic. Una parella adulta habitual d'aquest indret llegeixen sengles llibres en silenci.

AG2.4.3

A tocar de les butaques hi ha dues taules de lectura col·locades en línea. En la primera seuen dues noies i un noi, que no deuen arribar als vint anys. S'hi estan plegats i, malgrat els apunts i llibres, l'ambient és força distret. Aquí s'estudia, però, a diferència de l'anterior punt d'observació, també s'hi xerra molt, i fins i tot s'hi flirteja[168].

En la segona, dos estudiants seuen als extrems oposats de la taula. El noi, d'esquenes a la pretatgeria, i amb uns auriculars molt grossos al cap, llegeix uns apunts. A l'extrem contrari, una noia d'edat similar fa exercicis de matemàtiques amb l'ajuda d'una calculadora.

AG2.5

La darrera àrea d'observació abasta la secció d'aquesta planta més propera als espais de gestió i l'Arxiu Municipal.

AG2.5.1

Precisament, des de la porta de l'Arxiu, recolzant-me en un petit moble amb fulletons informatius, el primer element d'observació d'aquesta àrea és una taula de sis posicions que en aquest instant ocupen tres estudiants joves que es coneixen i s'hi estan plegats. D'esquenes, s'hi estan dos d'aquests estudiants, llegint i subratllant uns apunts, mentre que, de l'altre costat, hi seu el tercer, el qual sembla que es miri un document en el seu ordinador portàtil.

El primer costat d'aquesta taula, amb un gest ja vist en altres taules d'aquesta planta, s'allarga fins l'extrem, generant una renglera que dóna cabuda a deu posicions més. Només identifico quatre persones, tres homes i una dona. Hi passo per darrere i, de la manera més discreta que puc, tracto de mirar què hi fan. El primer, un home que deu rondar la quarantena, llegeix uns apunts enquadernats en anelles. Al seu costat, un home més jove –aparentment un estudiant dels primers anys de carrera– llegeix un manual de sociologia i en pren notes amb un ordinador portàtil –en què hi ha obert un document de word. A continuació, una dona de poc més de trenta anys –aïllada amb uns auriculars– es llegeix un document PDF en un

[168] De fet, la BJF és un espai molt important en les relacions entre adolescents de l'entorn de Lesseps. En efecte, fins i tot existeixen pàgines de Facebook en què nois i noies s'escriuen missatges anònims. Una de molt curiosa, anomenada *El informer de la Jaume Fuster*, compta amb 265 seguidores i seguidors. A tall d'exemple dels missatges anònims que s'hi pengen: -"A la morena d'ungles verdes de la segona planta que estudia algo de fiseoterapia, m'enamorah ninyaaa!!!". -"A finals del curs passat vaig anar alguns matins a la biblio per estudiar recus i vaig flipar molt amb un noi amb cara d'argentí i rastes. Me'l he trobat més cops per festes de gracia, pel carrer, etc. Sempre ens mirem sense dir-nos res, que hi farem...!".

ordinador portàtil. Té fulls fotocopiats i subratllats, una agenda i un estoig amb bolígrafs i damunt la taula. Al fons, un home gran amb un parell de llibres oberts a davant escriu en un bloc de notes.

AG2.5.2

Encaixonat entre lleixes carregades de llibres, en una taula amb quatre cadires orientada a l'escala d'accés, un noi i una noia estudien assseguts als extrems.

AG2.5.3

L'últim és una taula solitària que hi ha just per sobre de l'escala de cargol que comunica l'AG1 i l'AG2, un racó molt apartat tot i que sense l'ocultació visual d'altres.

Una noia jove hi estudia i això em fa recordar un dels missatges que vaig llegir en la pàgina de *facebook* esmentada més amunt en què es feia referència aquest espai com a lloc de flirteig:

> La noia de la taula del segon pis, de sobre la escala de cargol, pots ser més guapa? quins ulls... (3 de juny del 2013 a les 20h, https://www.facebook.com/pages/El-informer-de-la-Jaume-Fuster/412599062148550).
>
> Noia que estas sentada a la taula del 2n pis (escala cargol) pel llarg amb mexes fucsia a les puntes, no em deixes estudiar!! un diumenge i estudiant?? nem a pendre algo... (16 de juny del 2013 a les 14:30h, https://www.facebook.com/pages/El-informer-de-la-Jaume-Fuster/412599062148550).

Tarda del dimarts 11 d'octubre de 2011

17:20h

Sóc a la porta i mentre regiro la motxilla a la recerca de la gravadora, els plànols i un parell de bolígrafs, veig entrar a la biblioteca una colla sorollosa d'infants, probablement provinents de l'Escola Rius i Taulet.

Plànol Planta Baixa Tarda (PBT)

PB1 Vestíbul

PB1.1

Una vegada he desplegat el meu dispositiu d'observació, hi entro jo també i m'aturo a la vitrina del vestíbul per començar la jornada.

En són cinc, les persones que hi veig assegudes, i totes cinc ocupen, de manera exclusiva, els sofàs orientats a la porta d'accés[169], és a dir, aquells seients *amb vistes* a la zona de major intensitat de trànsits i moviments.

En el primer sofà, dues dones grans que reconec d'altres observacions –tant de la plaça com de la biblioteca– fan petar la xerrada. Al seu costat, una cuidadora d'aparença llatinoamericana, i una dona gran que va amb cadira de rodes passen l'estona atentes als trànsits que es produeixen en el vestíbul. El tercer sofà és buit, mentre que al quart seu un altre dels usuaris habituals de la BJF –un avi, veí de Vallcarca, que en una de les jornades de repartiment de l'enquesta em va explicar la seva relació amb el barri i la biblioteca–, el qual ara mateix llegeix una revista.

PB1.2

Al taullel d'informació i préstec, un treballador i una treballadora fan una de les feines més visibles de la biblioteca, l'atenció al públic. Ell agafa els llibres que li torna un pare jove –acompanyat d'un infant a qui agafa de la mà– mentre ella parla amb una dona de mitjana edat que sembla que li consulti alguna cosa. La feina al taulell de préstec és contínua i ara mateix hi ha gent fent cua. De cop i volta em ve al cap una paraula utilitzada per les treballadores en les entrevistes: pressió.

En un dels dos OPAC, una dona d'uns setanta anys consulta el catàleg de la biblioteca i pren nota d'alguna referència en una llibreta.

Alhora, en el quiosc de tràmits i serveis –PB1.3– dos infants acompanyats de la seva mare juguen a fer servir l'aparell. Es recargolen de riure.

[169] Al capítol anterior, en el decurs de l'explicació de les observacions sistemàtiques dutes a terme la plaça Lesseps, ja vaig assenyalar la importància de criteris com l'orientació i les vistes en les preferències de les persones a l'hora de seure en elements de mobiliari urbà.

PB2. Àrea de diaris i revistes

17:30h

PB2.3.1

Entro a l'Àrea de diaris i revistes, m'assec a la taula rodona (PB2.3.1) i començo l'observació d'aquest espai descrivint la composició de la taula que encara la façana principal, on hi ha els ordinadors de consulta ràpida d'Internet

(PB2.1)

Hi seuen cinc persones, quatre homes i una dona. A l'esquerra, un home d'uns setanta anys consulta l'edició electrònica d'un diari esportiu. A continuació, una dona jove cerca una adreça en el web de l'Ajuntament de Barcelona. En el tercer ordinador, un noi d'uns vint anys escriu un correu electrònic. La quarta persona, un home força jove, tecleja en un ordinador portàtil molt petit, tant, que no puc acabar de veure-hi què fa. El cinquè cos representat en el plànol és el d'un home gran que llegeix *El Periódico de Catalunya*.

PB2.1.1

Al racó, un avi llegeix una revista.

P.B.2.2

Des de la mateixa taula rodona puc veure què suceeix en les cinc agrupacions de butaques per la lectura distesa i informal que hi ha arrambades als finestrals de la façana de mar.

P.B.2.2.1

En el primer conjunt seuen tres persones. Del costat orientat al fons de la sala, i recolzant-se en la paret, un jove aparentment sense llar passa l'estona de braços plegats, mirant al carrer. Al terra té una motxilla en què probablement hi hagi les seves pertinences.

A la seva dreta, un altre home, aparentment jubilat, i d'uns setanta anys, llegeix una revista. Enfront del primer, una dona de mitjana edat passa l'estona llegint un llibre en un dispositiu electrònic.

P.B.2.2.2

En la segona agrupació de butaques hi ha dues persones. Del costat orientat al fons, assegut a la butaca de l'esquerra, un home gran s'hi està de braços plegats. En el parell de butaques que té a davant, assegut a l'extrem contrari, un home adult llegeix una revista.

P.B.2.2.3

Dues persones més ocupen les butaques del tercer conjunt. En la cara oirentada al fons, i a tocar de la paret, un home amb aspecte de jubilat llegeix un diari. Enfront, un altre jubilat passa les fulles d'una revista, però no s'hi deté gaire.

P.B.2.2.4

En la quarta agrupació en són tres. Assegut del primer costat, un home de quaranta anys escassos, i amb uns auriculars que l'aïllen acústicament, llegeix *La Vanguardia*. Davant per davant, una dona d'edat similar llegeix una revista de temàtica musical. Al seu costat, un home amb aspecte sense llar dorm recolzant el cap a la paret.

P.B.2.2.5

En el darrer conjunt, s'hi està un espigolador urbà acompanyat d'un carret d'anar a fer la compra carregat d'objectes de metall. Assegut amb les mans creuades sobre la panxa, passa l'estona escoltant música amb uns auriculars. En una de les preses de corrent disponibles carrega la bateria d'un telèfon mòbil.

PB2.3

A la banda del mig hi ha sis persones ocupant algun dels llocs disponibles.

PB2.3.1

A la taula rodona segueixo estant jo sol, i ningú no gosa acompanyar-me ni interrompre'm.

PB2.3.2

A la primera de les dues taules rectangulars, un home, que deu rondar la quarantena, subratlla uns fulls amb aspecte d'apunts.

PB2.3.3

A la segona taula, del costat orientat a l'entrada, un home gran llegeix *El Punt Avui*, mentre que, a l'extrem contrari, una dona d'edat semblant es llegeix un llibre.

PB2.3.4

Al conjunt de dos sofàs seuen tres persones. En el que mira cap a l'entrada, un home d'uns quaranta anys –aparentment un cuidador d'origen llatinoamericà– llegeix una revista. Al seu costat, un avi assegut en una cadira de rodes es distreu fent una mica el mateix que jo, observar. En el sofà de davant –orientat a l'interior– un home jove escriu en un ordinador portàtil que recolza sobre els genolls.

PB2.4 Renglera de sofàs

En el primer sofà dorm una parella de persones sense llar. En el segon, un avi llegeix una revista mentre que, en el tercer, un altre home sense llar passa l'estona llegint un diari. L'últim sofà l'ocupa un home un pèl més jove amb una tauleta tàctil a les mans i auriculars a les oïdes. Passo a darrere i veig que es mira una pel·lícula, o una sèrie.

PB2.5

A la taula situada a l'altra banda del moble en què s'emmagatzemen els diaris, una parella de jubilats repassen la premsa del dia i comenten en veu baixa algunes notícies. Mentrestant, dempeus, tres homes i una dona joves cerquen revistes pels prestatges. De cop i volta se sent un avís per megafonia: -"Avui a les 18h de la tarda a l'espai multimèdia el taller 'la salut en línea' on aprendreu a demanar hora al metge a través d'Internet i altres gestions de la sanitat pública".

PB3 Cafeteria + terrassa

17:45h

Completada l'observació de l'àrea de diaris i revistes, me'n vaig a la cafeteria i aprofito que la taula que hi ha a tocar de la finestra torna a ser buida, igual que al matí. M'assec en el tamboret i des d'una posició un xic elevada començo la descripció de l'espai interior de la cafeteria.

Les quatre taules que hi ha a tocar de la paret estan ocupades. A la T1, un noi d'uns trenta anys pren un refresc mentre treballa amb el seu ordinador portàtil. A la T2, una dona un pèl més gran llegeix un llibre. A la T3, dos homes xerren, davant

per davant, tot fent una cervesa mentre que, a la T4, una dona gran, asseguda a la banda de sofà llegeix un llibre.

A la secció del mig, una família asseguda a la T5 s'esforça perquè el seu fill bereni. L'infant es resisteix i crida que no vol menjar. A la taula posterior, la T6, una dona d'uns quaranta anys fa un cafè tota sola i mira el telèfon mòbil amb insistència, com si esperés algú. A la T7, un home d'uns cinquanta anys completa els mots encreuats d'un diari mentre pren una aigua.

Rere la barra, una cambrera jove endreça les begudes d'una de les neveres alhora que l'altre cambrer, un home, pren nota d'una comanda a la terrassa.

Terrassa cafeteria

Amb un gir de 180 graus sobre el tamboret tinc la terrassa de cara. L'àrea de jocs de la plaça és molt plena i tant dintre com fora de l'espai acotat per al joc, tot són corredisses, crits, empentes, somriures i alguna que altra caiguda. Bona part de la gent que s'està a les taules de la terassa són cuidadores, majoritàriament mares, tot i que també hi veig alguna àvia.

A la T1, la taula que tinc més a prop, hi ha set persones, sis dones joves i un home. Un cotxet per a nadons, una pila de motxilles infantils al terra o les bosses amb el berenar que hi ha damunt la taula, em permeten sortir de dubtes.

A la T2, dues noies joves, de vint anys escassos, seuen de cara a la porta de la biblioteca. Xerren assegudes d'esquenes a la canalla, més interessades, potser, en els moviments d'entrada i sortida de la BJF. A la T3, una dona d'uns 40 anys observa els moviments dels infants a l'àrea de jocs. A més de la seva ubicació de i l'orientació de la seva mirada, una motxilla infantil recolzada en la cadira del costat revela el seu rol de cuidadora. A davant, una família ocupa la T4. Són una parella, d'uns quaranta anys, que prenen uns refrescs mentre la seva filla berena. A la T5, dues mares joves, amb motxilles infantils al terra, xerren molt entretingudes. A la T6 seu una àvia que no aparta la mirada de l'àrea de jocs. La T7 és buida, mentre que una parella d'adolescents xerren i fumen a la T8, la taula més apartada.

PB4 Àrea infantil

17:55h

Comparant-la amb l'observació feta al matí, l'àrea infantil sembla un altre lloc. És molt més plena i sorollosa, tot i que sense arribar encara als nivells de saturació i a l'ambient carregat que he pogut registrar en altres ocasions. M'assec en una de les

taules de lectura –PB4.2.3– de l'espai concebut per als infants més grans i m'afanyo amb la descripció. Al cap d'un parell de minuts una treballadora m'interromp i em demana què hi faig. Li ho explico i continuo sense més entrebancs.

A l'àrea d'autoaprenentatge de llengües –PB4.1– tres noies adolescents xerren amb apunts i llibres sobre la taula. M'aixeco i, posant en evidència les meves mancances com a etnògraf, faig veure que cerco un llibre per tal de mirar què fan: exercicis d'anglès.

PB4.2

Mentrestant, a la banda on sóc jo –a la zona de lectura amb mobiliari convencional i amb el mateix terratzo que a la resta de la biblioteca– una mare que amb prou feines supera la quarantena cerca llibres en un dels prestatges. A la taula que té més a prop –PB4.2.1– dos nens petits, aparentment els seus fills, llegeixen. A la PB4.2.2, dues nenes i un nen d'edats similars fan deures en silenci absolut. A la PB4.2.3 hi sóc jo.

A la taula d'ordinadors –PB4.3– hi ha sis persones. Mirant al fons i començant per la dreta, mare i filla comparteixen un ordinador. Al seu costat, un nen en fa servir un altre. De l'altra banda, dos nens i una nena n'utilitzen un cadascú.

Alhora, a la PB4.2.4 –una taula situada ja en la zona amb un terra adient per la canalla, i amb trets més propis d'una ludoteca– una adolescent ajuda un nen, qui pot ser el seu germà, a fer deures. A continuació, a la PB4.2.5 una mare acompanya al seu fill en la lectura d'un llibre. A continuació, a la PB4.2.6 –una de les taules petites i arrodonides– un pare jove li explica un conte a la seva filla que seu a davant i pica de mans. A la PB4.2.7, la segona de les dues taules petites, seuen una dona i dos infants –una nena molt petita i un nen un pèl més gran–. El nen s'espavila tot sol, dibuixant en un quadern, mentre que la mare ajuda la nena amb el seu dibuix.

Al primer racó de lectura lúdica –R.L.L.1– dos infants llegeixen estirats al terra en el primer dels graons. Simultàniament, quatre persones s'estan al segon punt de lectura lúdica –R.L.L.2–. A baix, un nen i una nena xerren entre ells mentre agafen i bescanvien llibres d'una pila que han col·locat entre l'ú i l'altre. Més amunt, una dona sembla que li expliqui un conte a la seva filla.

Al fons de tot, una dona gran i una nena, que fan tota la pinta de ser àvia i neta, ocupen totes soles la taula més grossa –PB4.2.8–. La primera observa amb molta atenció com la petita tracta de copiar en un full els dibuixos que mira en un llibre.

Plànol Àrea General 1 Tarda (AG1)

18:08

Pujo les escales i en arribar a l'AG1 m'adono que si bé a la planta baixa hi havia una remor contínua, una barreja de veus i sorolls provinents dels trànsits del vestíbul i de l'activitat a la cafeteria, aquí dalt, el soroll ha minvat força, la qual cosa ajuda a construir una atmosfera de major quietud i concentració.

AG1.1.2 Sofàs

A la zona de lectura informal i distesa hi ha sis persones. En el primer parell de sofàs, del costat orientat a les escales, una dona d'uns quaranta anys llegeix uns apunts. Mentrestant, dues dones ocupen l'altre costat. Asseguda a l'esquerra, la primera, una dona gran, llegeix un diari. A la seva dreta, una dona força més jove llegeix el còmic *El Arte* de l'autor d'historieta basc Mauro Entrialgo.

Al segon parell de sofàs només és ocupat el costat que està orientat a l'interior. Hi seuen dues persones. A la dreta, una dona que deu rondar la setantena llegeix una revista mentre que, a la seva esquerra, un home d'edat similar passa les pàgines d'un diari.

A la butaca individual, un home molt prim, usuari del Centre Obert Heura i habitual d'aquest racó, llegeix un llibre.

AG1.1.3 Taulell

A dins del taulell d'informació hi ha dues treballadores i un treballador resolent diferents gestions amb usuàries i usuaris. Pressió.

AG1.1.4

Aixeco la vista i veig la taula d'ordinadors plena, amb els dotze equips ocupats. Del costat orientat cap a l'escala de cargol –i d'esquerra a dreta– comparteixen ubicació i lloc de pràctiques un home i una dona d'edat adulta, un parell d'adolescents que xerren mentre naveguen, i dos homes joves asseguts al parell de cadires del final. De l'altre costat, quatre homes i dues dones –una d'edat adulta i una altra de gran– escriuen o llegeixen correus electrònics, consulten xarxes socials i miren la premsa digital, etc.

AG1.1.5

Continuo amb l'itinerari i faig un cop d'ull al racó que s'amaga rere l'escala de cargol, un dels fortins dels adolescents a la biblioteca. Onze estudiants joves hi treballen en

un ambient de proximitat, coneixences i complicitats, amb motxilles, carpetes i cascos de moto escampats pel terra.

A la primera de les tres taules petites, una adolescent dibuixa una mena de croquis en un full en blanc i el va mesurant amb l'ajuda d'un escalímetre.

A continuació, sis estudiants comparteixen la primera de les dues taules grosses. Quatre dels sis estudien conjuntament i xerren sense descans mentre els observo.

A la segona de les taules grosses hi treballen dues noies i un noi. També es coneixen i durant la breu estona que els observo els veig conversar. En una les dues taules petites que hi ha al fons –d'esquenes a la resta de persones presents en aquest racó– una altra noia estudia tota sola.

Quan enllesteixo l'observació d'aquest espai (18:25h), continuo caminant i tot d'una ja sóc a l'espai multimèdia –AG1.2.1– on només trobo dues persones. Assegut a la taula de la dreta, veig un dels joves de la colla d'europeus de l'est, en situació sense llar, que volten molt per la biblioteca. Es mira una pel·lícula amb uns auriculars a les oïdes. A la taula de l'esquerra, l'altra persona present manté una conversa a través d'un xat d'una coneguda companyia de missatgeria electrònica.

Surto de l'espai multimèdia i m'aturo breument a la porta des d'on tinc una bona perspectiva de la taula AG1.2.2. Un grup de cinc adolescents –totes noies– comparteixen plegades la taula. Xerren i riuen amb alguns dels comentaris que fa una d'elles –la qual, les hi llegeix missatges que rep en el seu telèfon mòbil.

Faig un parell de passes més i arribo al racó que s'amaga entre la paret i una de les lleixes de llibres, just on hi ha la taula AG1.2.3. Un noi i una noia, d'edat universitària, estudien asseguts als extrems del costat orientat a la paret i, per tant, d'esquenes als pocs moviments que es puguin produir en aquesta banda. Abandono el racó i faig quatre passes entre els prestatges fins que em trobo amb la taula AG1.2.4 on un noi i una noia, que identifico com preparadors d'oposicions, estudien amb molta intensitat, amb gots de cartró amb cafè, ampolles d'aigua, bolígrafs, subratlladors damunt la taula i apunts enquadernats amb anelles.

A la taula AG1.2.5 una dona d'uns quaranta anys consulta un llibre. Seu en la cara amb vistes a la resta de taules de lectura i al carrer, no pas cap als prestatges.

AG1.3

Les sis taules de lectura ubicades al llarg de la façana nord –la façana principal que encara l'Avinguda Vallcarca a l'alçada de l'escola Rius i Taulet– estan ocupades

exclusivament per estudiants, com acostuma a passar amb les àrees dotades d'un mobiliari més formal.

Quatre noies, aparentment d'institut, ocupen l'AG1.3.1 Tres de les quatre s'hi estan plegades i fan exercicis conjuntament.

AG1.3.2

A la segona taula d'aquesta àrea un altre parell d'adolescents estudien. No es coneixen i seuen en extrems oposats.

AG1.3.3

A continuació hi veig tres persones. Dues adolescents, aparentment en edat d'Institut, estudien juntes. Mentre que, de l'altre costat, una noia mes gran, amb aspecte d'universitària –aïllada acústicament gràcies a uns auriculars– llegeix un text en la pantalla del seu ordinador alhora que pren notes en un bloc de paper.

AG1.3.4

A la meva dreta, al racó on hi ha l'aparell de televisió amb connexió a canals rebuts via satèl·lit, un home d'uns cinquanta anys es mira un programa de la CNN.

Faig unes passes més i m'aturo al mig del moble que conté els CD's i DVD's. És des d'aquí, com si fos un usuari més que cerca discs, que puc fer l'observació de les tres taules que em resten sense que la meva presència envaeixi massa les activitats de la gent. A l'AG1.3.5, dos nois universitaris molt joves seuen en extrems oposats de la taula. Tots dos estudien i fan servir ordinadors portàtils. A continuació, un noi i una noia un pèl més jove comparteixen la taula AG1.3.6, asseguts, com ho acostumen a fer les persones desconegudes, mai davant per davant sinó en diagonal. Tots dos estudien, i ell combina l'atenció a la pantalla d'un portàtil amb l'escriptura en una llibreta.

AG1.3.7

A la darrera taula d'aquest conjunt, dos estudiants –aparentment universitaris joves– estudien asseguts l'un davant de l'altre. Me'ls miro una estona fins que veig que un li consulta a l'altre alguna qüestió relativa als materials que estudien.

AG1.4

Camino cap a la quarta àrea d'observació d'aquesta planta, passo al costat de la taula hexagonal i em recolzo en un moble des del qual puc veure tan l'esmentada taula com aquella altra que acostuma a ser plena de gent amb ordinadors.

AG1.4.1

A la taula hexagonal em trobo dues persones. De seguida m'adono que l'home més gran de la taula ja hi era al matí. A l'extrem contrari seu un altre home el qual, en un gest de molta concentració – agafant-se el cap amb les dues mans– es mira un document en PDF al seu ordinador portàtil. Just enfront de l'home més gran hi ha dos llocs ocupats amb pertinences de gent jove –llibretes, estoigs, un parell de manuals i un casc de moto– però que en aquest instant no hi són.

Mantenint-me en el mateix lloc –conscient de la meva estima pels llocs amb certa protecció visual per tal de fer l'observació–, giro el cap un pèl a l'esquerra i veig com cinc persones, connectades amb els seus ordinadors personals, treballen a la taula AG1.4.2. Tres homes i dues dones adultes hi treballen, aparentment, de manera molt intensa enmig d'un desplegament de termos, ampolles d'aigua, gots de cartró amb cafès, embolcalls de xocolatines, etc.

AG1.4.3.

Aprofitant que aquest racó era buit, un grup de set noies adolescents, probablement les més joves de tota aquesta planta, se l'han fet seu. Mentre que dues s'hi estan assegudes a la taula rodona, la resta han optat per estirar-se al terra i/o recolzar-se en la lleixa de la finestra, fent feina en grup amb un to clarament lúdic.

Enllestida l'observació de l'AG1 torno a pujar escales amunt, plantant-me novament al segon pis –AG2–.

Plànol Àrea General 2 Tarda (AG2T)

AG2.1

19:10h

Al taulell d'informació, alliberat de bona part de la pressió que comporta l'atenció al públic en els dos primers pisos, un treballador fa feines de gestió. Alhora, al sofà que hi ha a darrere, un home aprofita per descansar i fa una becaina.

AG2.2

Uns metres més endavant, al racó de l'extrem que queda comprès entre finestrals i prestatgeries, hi ha una colla d'estudiants joves. A la taula rodona, un noi d'uns trenta anys consulta llibres, no hi té res més a la taula i interpreto que la seva estada és momentània. Mentrestant, a la taula arrambada a la finestra, dos nois i dues noies que no deuen superar la vintena hi estudien. La manca d'interaccions visibles durant els escassos minuts en què els observo i altres elements –especialment la disposició de motxilles i carpetes, a mode de separadors i delimitadors de l'espai– em permeten suposar que no s'hi estan plegats.

AG2.3

Torno enrere i em situo a darrere d'un prestatge des del qual puc observar bona part de la segona àrea d'observació d'aquesta planta.

Les quatre taules de lectura que queden a mà dreta són força plenes, ocupades fonamentalment per gent que, signifiqui el que signifiqui, estudien.

AG2.3.1

A la primera taula, del costat llarg, hi ha nou persones, sis de les quals són dones. Les nou tenen una edat similar –entre la trentena i la quarentena– i set de nou fan servir ordinadors portàtils, combinats, majoritàriament, amb artefactes de paper, com ara manuals, llibres i apunts. Hi puc veure un faristol, dues persones amb auriculars i quatre ampolles d'aigua. De l'altre costat, un noi i una noia més joves llegeixen uns apunts.

Imatge 87: Disposicions corporals informals

AG2.3.2

A l'AG2.3.2 hi ha quatre persones. Del costat orientat a la façana de muntanya, un noi i una noia, aparentment universitaris, estudien acompanyats d'ordinadors portàtils. De l'altre costat, un home adult pren notes d'un manual. Al seu costat una noia jove subratlla uns apunts.

AG2.3.3

Un total de cinc persones, aparentment universitàries, treballen cadascú amb el seu ordinador enmig d'un garbuix de llibres, apunts, ampolles d'aigua, bolígrafs i faristols. Els dos homes que seuen a tocar porten auriculars a les oïdes.

AG2.3.4

AG2.3.4 A la taula del fons, un home consulta un llibre i una dona d'edat similar subratlla uns apunts.

A l'altra banda, dues persones ocupen l'AG2.4.1. D'esquenes, veig el mateix home que, al matí, teclejava al seu portàtil fent exactament el mateix, potser ara amb un pèl més de fúria i amb un gest de molta intensitat. De l'altre costat, un noi una mica més jove, amb aspecte d'universitari, sembla que estigui passant uns apunts en paper al seu portàtil.

AG2.4.2.

Al conjunt de butaques hi ha la mateixa parella del matí, cadascú amb al seu llibre, tot i que a ell ara mateix se li tanquen els ulls.

AG2.4.3

A la primera de les dues taules de lectura que hi ha a continuació seuen una noia jove que estudia uns apunts –i que ara mira el seu telèfon– i un home adult que consulta un llibre. Hi ha tres posicions més ocupades amb llibres, llibretes i altres efectes personals, però els propietaris no hi són. Mentrestant, a la segona taula, dues noies adolescents, amb apunts sobre la taula avancen en el seus quefers.

AG2.5.1.

A la taula rectangular quatre de les sis posicions possibles estan ocupades per una colla de joves que estudien plegats amb un dispositiu relaxat d'apunts, llibretes i subratlladors. Un dels nois consulta el mòbil.

Al costat d'aquesta taula que s'allarga fins l'extrem hi ha set persones assegudes. En primer terme, un noi i una noia d'uns disset anys fan deures conjuntament. A continuació, un home adult llegeix un document en un ordinador portàtil. Al seu costat, una dona una mica més jove subratlla uns apunts, exactament el mateix que fa l'home que ocupa la següent cadira. A la punta un home i una dona joves treballen amb els respectius ordinadors personals.

AG2.5.1.

A mà esquerra tinc novament a davant l'AG2.5.2 on identifico un avi i tres adolescents compartint taula. L'home d'una setantena llarga treballa amb una pila de llibres i un processador de text obert en el seu ordinador portàtil. Els adolescents, dues noies i un noi s'hi estan plegats i s'han situat tan a la dreta com han pogut, imagino que per tal d'allunyar-se de l'adult amb qui els ha tocat compartir taula.

AG2.5.3

Finalment, a la taula arraconada per sobre de l'escala de cargol, un noi de vint-i-pocs anys hi estudia tot sol.

En definitiva

Gent estudiant, cercant informació, prenent un cafè, enviant o llegint un correu electrònic, fent un treball en grup, explicant un conte, aprenent a llegir, gatejant, acompanyant i proporcionant cura a una persona depenent, cercant una pel·lícula o un disc, fent una gestió administrativa, llegint la premsa del dia, cercant o tornant un llibre, consultant documentació històrica del barri, visitant una exposició, fent un cop d'ull per si hi ha algú conegut, anant al lavabo, conversant, participant d'un curs d'intercanvi lingüístic, descansant, aixoplugant-se, cercant l'anonimat, flirtejant, observant, assistint a una conferència, mirant un canal de televisió via satèl·lit, dormint, comunicant-se amb un familiar que viu lluny, assolint competències en alfabetització digital, etc. Entenc que la manera de donar compte de moltes d'aquests pràctiques a través de la descripció de les dues jornades d'observació sistemàtica incloses en les pàgines anteriors pot resultar redundant, inocentment fenomenològica, enfarfegada, microscòpica, repetitiva i, fins i tot, molesta. Ara bé, també trobo que té la virtut de visibilitzar la constel·lació de trajectòries simultànies que tenen lloc a la biblioteca, així com de destacar la manera en què algunes d'aquestes s'han estabilitzat en espais concrets, generant atmosferes capaces d'alterar algunes de les estratègies programàtiques. Si bé una primera mirada sobre la biblioteca habitada remet abans que res a un espai d'acollida, hospitalitat i cura, on

molta gent hi troba aixopluc, companyia –i també interessos i serveis–; tant els resultats de l'enquesta com els materials generats amb l'observació, palesen, sobretot, una dimensió de multiplicitat o, dit d'altra manera, destaquen com a característica fonamental l'existència simultània de moltes coses i cossos habitant un mateix entorn afectiu. La biblioteca seria, doncs, parafrasejant novament Ignacio Farías (2011), un objecte múltiple que es compon simultàniament de moltes maneres. Un espai que, a més a més, gràcies a la multitud d'experiències i pràctiques possibles –però també a determinats gestos arquitectònics– permet ser en comú, prendre consciència dels altres i, alhora, desencadena i planteja el repte de viure junts. Si a la plaça només els coneguts s'apropiaven dels espais, a la biblioteca és més fàcil coincidir i compartir apropiacions amb desconeguts, fins i tot, amb persones amb qui no és gens habitual coincidir enlloc.

Ara bé, entre viure junts i absolutament barrejats o uniformats hi ha una passa, tot i que la biblioteca compta amb més i millors mediacions que altres espais públics per a la vida en comú, tampoc no és aliena a les asimetries, a la reproducció de fenòmens generadors de situacions de desigualtat i injustícia, és a dir, a l'aparició de patrons d'ús que, en el sí de la multiplicitat, remeten a algunes de les asimetries més recognoscibles en els espais públics, com ara les relacions de gènere.

En funció de les disposicions materials i d'altres condicions sensibles ja explicades, les usuàries i els usuaris de la BJF varen anar ocupant els espais que trobaven més apropiats per als seus interessos, acomodant-se com millor podien, incorporant-hi els seus cossos, objectes i ritmes, fins a arribar a estabilitzar un ventall de pràctiques, comportaments i rutines que han estat capaces de constituir algunes atmosferes singulars i inesperades.

A l'àrea de diaris i revistes, per exemple, més que no pas un genèric espai de lectura de premsa oberta al barri –que també ho és– els cossos observats i les rutines estabilitzades sostenen una atmosfera més propera a l'hospitalitat i l'acollida. Avis i persones en situació sense llar, amb un fortíssim biaix de gènere, s'han apropiat d'un espai fàcilment accessible, ben comunicat amb el carrer, assortit de premsa gratuïta, climatitzat i amb uns seients confortables, però on pràcticament no hi ha dones –sobretot al matí–.

Un fenòmen similar ha tingut lloc als sofàs del vestíbul, ocupats majoritàriament per dones grans que no s'avenen a endinsar-se en una sala de diaris i revistes colonitzada per homes.

L'àrea infantil és un altre exemple de com les relacions de gènere, inexistents en les enquestes i les entrevistes en profunditat, apareixen a poc que se les busqui, verbigràcia, en aquest espai en què la feminització és un fenòmen majoritàri. Ara bé, aquest indret també opera com un node des del qual es construeixen complicitats

entre el teixit escolar del barri –amb activitats adreçades a faimilaritzar els infants amb les biblioteques i la lectura– i, fins i tot, com una ludoteca que algunes vegades pot arribar a generar una atmosfera sorollosa i festiva.

A l'AG1, els sofàs han estat apropiats per gent gran i les taules de lectura s'han convertit en una sala d'estudi per a gent força jove –especialment a la tarda–. A més a més, allà on hi ha endolls, els ordinadors portàtils irrompen i caracteritzen el paisatge, posant de manifest la relació entre materialitat, pràctiques i formes de vida. Ara bé, és a l'AG2 allà on l'atmosfera dominant és la pròpia d'un lloc d'estudi intensiu. Mentre que a l'AG1 l'heterogeneïtat material de l'espai facilita una major diversitat de pràctiques, agenciaments i, per tant, una atmosfera caracteritzada per la versatilitat i la convivència d'usos, a l'AG2 l'atmosfera remet a un lloc de concentració i de feina més intensiva.

Abans he fet esment del repte de viure en comú que introduïa la biblioteca. És, precisament, gràcies a la intercorporalitat, a la presència de molt(e)s altres que pot emergir una consciència de la interdependència capaç de desbordar el mur d'un subjecte plenament autònom i independent. Geògrafs com Jeff Popke (2009) i Doreen Massey (2006) han abordat el rol de la responsabilitat vers l'altre i el compromís en l'espai, considerant que els espais de trobada, com la BJF permeten que l'afectivitat augmenti les responsabilitats ètiques de les persones –incloent-hi la responsabilitat o el compromís en un entorn que palesa la interdependència i la vulnerabilitat de la vida–.

A tall de resum

Tal i com s'explica en la introducció d'aquest capítol, mentre les entrevistes que feia a Lesseps ensopegaven l'una rere l'altra amb un mur representacional i simbòlic que dificultava l'abordatge d'altres aspectes de l'espai –més viscuts, encarnats i quotidians–, la BJF s'escolava en la recerca de manera inesperada. Ara bé, la identitat amb què aquesta irrompia en el meu treball no es corresponia, almenys no d'entrada, amb la biblioteca que jo havia imaginat, una realitat autoevident que, per molt complexa que fos, no deixaria de ser un equipament en què poder indagar sobre les condicions d'un espai públic regulat i tancat. Les agències que molts informants atribuïen a la biblioteca eren un pèl diferents. En efecte, aquesta apareixia assenyalada com un contramodel de la sensació de malestar ocasionada per la formalització de la plaça i, en comptes d'un objecte estable i coherent, es desvelava com un efecte relacional d'un assemblatge urbà, una emergència que mostrava un repartiment desigual del consens esdevingut rere la remodelació de Lesseps. Esmentada d'aquesta manera per les veïnes i els veïns entrevistats –i, en general, pel

gruix dels i les informants– la biblioteca posava de manifest una divergència afectiva a Lesseps i permetia identificar una dualitat que, de seguida, es convertiria en un recurs heurístic molt útil. Anant al gra, la irrupció sobtada de la biblioteca amb aquella identitat de Pep Consciències de la remodelació de Lesseps posava de manifest una asserció que esperonaria el desenvolupament d'aquest capítol: "La biblioteca és un espai social i la plaça no ho és".

L'enquesta autoadministrada va ser un dels principals mètodes amb què explorar aquella realitat. A més de suplir una feblesa metodològica –l'escassetat d'entrevistes en profunditat centrades en la biblioteca–, aquesta tècnica de recollida em proporcionaria molta informació empírica sobre la BJF. A saber, una munió de dades que identificaven un espai de multiplicitat i un bon grapat de pistes a seguir sobre el protagonisme de l'espai, el paper de l'arquitectura i el rol de l'afectivitat en el seu esdevenir quotidià.

Algunes de les qüestions que conformaven el primer bloc de l'enquesta –adreçat a caracteritzar els perfils de les usuàries i els usuaris– mostrarien, entre altres coses, un important desequilibri per sexes. El 62% del total de persones enquestades eren dones. A més a més, pel que feia a l'edat, els resultats destacaven un predomini de gent jove (44%), tot i que aquest col·lectiu era seguit de molt a prop pel contingent de persones adultes (33%)–. Ara bé, més enllà de les dades de caire més identitari amb què caracteritzar el públic de la BJF, una de les qüestions plantejades en aquest bloc em permetria elaborar el mapa d'inserció territorial de la biblioteca, un document que posava en relleu dues coses. En primer lloc, la importància de l'estratègia de la proximitat. No debades, el 80,72% de les persones enquestades residien en algun dels barris situats a l'entorn de Lesseps, validant la premisa que assegura que les biblioteques públiques actuen com a recursos de proximitat que atrauen, mobilitzen i distribueixen benestar a la població del seu voltant. En segon lloc, el mapa d'inserció també donava compte d'un dels efectes territorials que una estratègia de proximitat reeixida havia propiciat. La BJF s'havia convertit en un nexe de trobada i unió d'una sèrie de barris que abans de la remodelació de Lesseps, en comptes d'una frontissa i un espai comú, hi topaven amb una frontera.

El ventall de gràfiques de la 6 a l'11 reflecteixen diferents qüestions relatives a l'ús temporal de l'espai. La gràfica 6 destaca la multiplicitat de temporalitats que acull la biblioteca, un indicador de la seva polivalència, així com de la diversitat de persones i interessos que és capaç d'incorporar-hi. Al seu torn, la gràfica 10 evidencia com un 56% de les persones enquestades desitjava una major amplitud horària. Tal i com vaig explicar en aquest capítol, l'amplitud horària ha esdevingut un dels principals recursos amb què garantir l'accessibilitat i estimular la diversitat a la biblioteca. En aquest sentit, les gràfiques 10 i 11 assenyalen que a la BJF potser ja s'hi plantegen nous reptes.

Al seu torn, amb la sèrie de qüestions 12, 13, 14 i 15 pretenia fer una primera aproximació al procés de desacralització que ha protagonitzat la biblioteca pública contemporània. Les gràfiques que representen els resultats d'aquestes qüestions constitueixen la primera evidència d'un procés de transformació en el decurs del qual les biblioteques públiques han passat de funcionar segons l'ecosistema del llibre de paper (Latour, 2011) a dissenyar-se i experimentar-se en funció d'un heterogeni ecosistema de relacions, informació i comunicació. La proliferació de nous objectes-mediadors aliens al llibre de paper, i el disseny dels espais bibliotecaris amb la voluntat d'encabir-hi i estimular nous usos, pràctiques i formes de relació, hauria propiciat la desacralització de la biblioteca tradicional. Així doncs, aquella mena de magatzems de llibres, contenidors d'informació, sales d'estudi o espais gairebé monàstics que l'ecosistema del llibre de paper havia organitzat, han estat substituïts per una nova generació d'espais multifuncionals, pròxims, molt accessibles i dinàmics, una mena de centres culturals de proximitat on gent de tota mena s'hi troba i entreté amb una multitud de pràctiques, interessos i ocupacions.

Les gràfiques 16, 17, 18 i 19 s'aproximen al rol jugat per les TIC en el procés de transformació experimentat per les biblioteques públiques contemporànies. Davant dels reptes i desafiaments que la digitalització i la virtualització de la informació plantejaven al qüestionat futur dels espais bibliotecaris, l'aposta ferma per les tecnologies de la informació i la comunicació ha estat una estratègia de supervivència reeixida. Per una banda, ha permès atraure-hi i fidelitzar un públic molt més heterogeni que no pas el que basculava entorn de la biblioteca tradicional i, per altra banda, ha estat clau en la lluita vers la cohesió social i el combat de l'esquerda digital, noves missions de la biblioteca pública de les quals a la BJF n'hi ha diversos exemples. Així doncs, tot un seguit d'objectes i mediacions tècniques –des dels ordinadors connectats a Internet, fins a l'extensió del servei d'Internet sense fils (Wi-Fi)–, a més del compromís amb l'alfabetització digital i tot el treball de suport i assessorament que persegueix l'alfabetització informacional, s'han d'entendre com iniciatives fonamentals d'una estratègia adreçada a la implementació d'un nou model bibliotecari que posa en relleu una política de la inclusivitat mediada per la tecnologia. No obstant això, les gràfiques 16, 17, 18 i 19 mostren un esquerda encara molt important entre les persones que afirmen fer servir les TIC a la biblioteca –per sota del 40%– i aquelles que encara no les han incorporades als seus usos quotidians.

Al seu torn, el conjunt de gràfics 20, 21, 22, 23 i 24 indagaven en l'ethos relacional amb què ha estat imbuïda la BJF. El foment de la sociabilitat, la interacció, la trobada i la cerca d'un contacte real entre persones desconegudes ha estat una aposta ferma de les noves biblioteques públiques. Aquestes possibilitats convivencials, sens dubte, han afavorit que la BJF sigui l'indret de Lesseps que compta amb més i millors opcions per a la gestació del vincle social comunitari. Així les coses, les gràfiques relatives a aquestes qüestions mostren alguns aspectes

interessants. Tot i que la gràfica 20 revela que només un 28% de les persones enquestades reconeixien relacionar-se amb altres usuàries i usuaris –potser a causa d'una concepció conversacional de la sociabilitat– la resta de gràfiques d'aquest bloc permeten copsar diferents aspectes associats a la funció de la biblioteca com a espai de trobada i interacció. Els més interessants es corresponen amb la gràfica 22, en la qual un 72% del total afirmaven que la convivència bibliotecària augmentava la seva tolerànica vers l'altre. No es tractava només que les biblioteques esdevinguessin espais de trobada; allò més interesssant de la sociabilitat bibliotecària raïa en la seva habilitat per acollir pràctiques de proximitat i formes de vinculació social gairebé impossibles en els espais públics convencionals, en una capacitat particular per la integració i juxtaposició d'espais clarament favorable a l'encontre i la convivència.

En el penúltim bloc de preguntes, les gràfiques 25, 26 i 27 palesen el protagonisme que el disseny arquitectònic i la infraestructura material i sensible de la biblioteca juguen en l'estabilització dels nous rols i en el consens que caracteritza aquest artefacte. La gràfica 25 manifesta que un 81% de les persones enquestades afirmaven que el disseny afavoria els seus usos i, per la seva banda, tal i com mostra la gràfica 26, un 34% de persones associaven l'espai interior de la BJF amb una sensació de tranquil·litat, un 9% amb benestar i un 5% amb l'acolliment. Tant la consciència del protagonisme de l'espai bibliotecari, com l'elevat grau de satisfacció posaven de manifest el seu rol en la construcció d'un referent comunitari.

Finalment, les dues darreres qüestions representen les percepcions que les enquestades i els enquestats tenien sobre l'existència d'asimetries de gènere a la BJF. Mentre que en la gràfica 28, el 91% de les persones enquestades negaven l'existència d'espais més o menys favorables des del punt de vista del gènere, la gràfica 29 confirmava l'existència d'un sentit comú que semblava no contemplar l'existència de relacions de gènere en la biblioteca.

Ara bé, més enllà de la prolífica informació que proporcionava l'enquesta, el gruix dels testimonis que havia aplegat, tant els de caire més veïnal –que trobaven en la BJF un contramodel proper i gairebé una arma llancívola contra la formalització de la plaça–, com els de les treballadores, treballadors i algunes persones usuàries de la biblioteca –els relats dels quals estaven més centrats en la identificació de diferents aspectes d'una dinàmica quotidiana reeixida i celebrada– compartien diagnòstic: la biblioteca era un espai social. Empès per l'ontologia alternativa d'allò social que sosté l'ANT i, conscient que des dels preceptes de la teoria de l'actor-xarxa, social no és *explanans* –no té valor explicatiu– sinó *explanandum* –ha de ser explicat– vaig mirar d'estudiar quina era l'associació heterogènia que produïa aquell "espai social" que, a ulls de tothom, semblava la garantia del consens bibliotecari. En efecte, des de l'ANT, l'espai social no podia ser la substància explicativa que permetia que la biblioteca hagués assolit el consens, és a dir, no es podia al·ludir a un "marc social" com a causa de l'èxit; ans al contrari, l'espai social era allò que s'hi assolia mitjançant l'associació

d'entitats en si mateixes no socials. Per tant, la cerca de l'heterogeneïtat material associada devia proporcionar alguna pista. A més a més, de la mà d'alguns corrents emergents com la geografia crítica de l'arquitectura, em vaig adonar que nocions com *big thing*, *building event* i *urban assemblage* estaven substituïnt, almenys de manera heurística, una terminologia convencional que semblava massa formatada per les perspectives essencialistes i representacionals. Per l'ANT, "allò social" fa referència al procés de relació d'un seguit d'elements heterogenis; i per la geografia crítica de l'arquitectura, els edificis s'han de concebre i estudiar com assemblatges, la coherència dels quals s'assoliria a través de l'estabilització de les relacions d'un ampli ventall de materials, pràctiques, estratègies i discursos. Així les coses, quins eren els elements heterogenis en relació que atorgaven sentit a l'espai social de la BJF i com es mantenia unida aquella bastida relacional que aconseguia el consens veïnal que se li negava a la plaça?

Els resultats de l'enquesta feien visibles alguns dels elements que semblaven compondre l'assemblatge bibliotecari. En efecte, vaig poder identificar moltes de les mediacions no humanes amb un protagonisme actiu en els usos i experiències de les persones usuàries, un ventall ampli de serveis, un seguit d'activitats, diferents actors humans, a més de la retòrica d'un nou model bibliotecari centrat en el desplegament d'un espai de proximitat, "social", obert i compromès amb el territori i la gent.

Ara bé, la noció de "multiplicitat situacional" d'Ash Amin (2008), per a qui l'èxit dels espais públic i l'assoliment d'un ethos social positiu depen, fonamentalment, de la coincidència d'un batibull de cossos i coses, de l'acció de determinades disposicions materials i d'algunes ordenacions espacials amb voluntat afectiva, introduïria un nou gir en aquest capítol. Seguint Amin (2008), l'èxit de l'espai públic –el seu ethos social– caldria cercar-lo, resseguint allò humà i no humà, en aquella dinàmica heterogènia capaç de generar una forma de multiplicitat situacional, una mena d'excedent del ser en comú en què l'experiència de la "convivència circumstancial" produeix efectes socials d'una manera precognitiva i afectiva. La multiplicitat situacional i la convivència circumstancial semblaven elements fonamentals del consens bibliotecari, però la cosa no s'acabava aquí.

L'espai social de la biblioteca, la bastida relacional que facilitava el consens, comptava amb un conjunt de mediacions arquitectòniques amb voluntat afectiva que també haurien afavorit l'espai social.

En definitiva, la meva tesi era que un dels elements fonamentals de l'heterogeneïtat associada en la biblioteca era l'afecte. De fet, conjuntament amb la multiplicitat situacional, em sembla la clau de volta del procés d'estabilització d'un assemblatge que esdevé en biblioteca pública reeixida. L'arquitectura no representacional posada en pràctica per Pep Llinàs, adreçada a evocar sensacions de

benestar i a alterar el registre intensiu de les persones usuàries, funcionava com un dispositiu que vinculava "socialment" espais i persones.

Reflexions finals.
A tall de conclusió

> Hola Brais, com va la vida? Fa temps que no sabem res de tu.
> Aquests dies s'està parlant altre cop d'encetar processos participatius a la Plaça Lesseps, a l'entorn de les dues entrevistes que darrerament hem tingut amb les Administracions per tal de desbloquejar les obres. Segurament aquest seria un bon moment per reaparèixer, per tal com ens pot ser necessari que algú ens centri les coses, des del punt de vista de la reflexió sobre l'ordre paisatgístic i la utilitat dels elements urbans.
> M'agradaria que em contactessis. Una abraçada.

L'onze de novembre del 2013 vaig rebre aquest correu electrònic de l'AVC Lesseps. Vaig contestar explicant-los que m'agafaven a les acaballes de la tesi, enfilant el tram final de l'escriptura i que, malauradament, en aquell instant m'era del tot impossible abandonar el meu confinament per involucrar-me en aquell episodi.

La tesi, més enllà d'una feina, una ocupació, un repte i un compromís, s'havia convertit en un problema de subjectivitat. En efecte, la meva vida –el que jo era i feia, però també com em veia i m'imaginava– estava absolutament colonitzada per aquella experiència, la consciència d'endarreriment de la qual sentia com una mena d'incapacitat vital. Així les coses, per tal de posar fi a aquella mena de segrest subjectiu, m'havia determinat a no comprometre'm amb res que em pogués fer desviar de l'assoliment d'un objectiu tan prioritari com era l'enllestiment de la tesi –tot i que alguna d'aquestes activitats hi pogués estar directament associada o m'interessés molt–.

No obstant això, els vaig suggerir que si ho trobaven adient podien contactar amb algun dels col·lectius d'arquitectura i urbanisme participatiu[170] que, amb

[170] Entitats com Raons Públiques (http://raonspubliques.org), La Trama Urbana (http://latramaurbana.net), l'Observatori Metropolità de Barcelona (http://stupidcity.net), el col·lectiu de pedagogies col·lectives i polítiques espacials Transductores (http://transductores.net) o el Taller de Ficció del Poble Sec (http://tallerdeficcio.wordpress.com) formen part de l'esclat de comunitats epistèmiques experimentals (Sánchez-Criado, 2014) que, en els darrers anys, han destacat a Barcelona per pensar i intervenir en la realitat urbana des de posicions paraacadèmiques. A més d'instigar diferents debats urbans –introduint temes i

especial intensitat des del 15M[171], havien guanyat protagonisme arreu de la ciutat. I, a més a més, no em vaig estar de traslladar-los una idea que feia temps que em ballava pel cap. Segons el meu parer, l'encert o el fracàs de la formalització de l'espai públic de Lesseps no depenia tant de l'ordre del paisatge –almenys si amb això s'al·ludia a la definició més o menys icònica d'espais per a la contemplació– com de la composició d'un entramat urbanístic favorable a la multiplicitat, l'estada i la convivència –el principal taló d'Aquil·les de la plaça–. Ara bé, res millor que pensar-ho i decidir-ho de manera col·laborativa, amb el conjunt dels actors interessats presents i, per què no?, amb la col·laboració i la mediació d'algun tipus d'entitat com les esmentades més amunt.

En aquell moment, començava a assumir que algunes de les coses que havia investigat no acabarien representades directament en la tesi –havent de romandre a l'espera d'oportunitats futures–; conscient, doncs, que ja no hi podia haver marxa enrere en un procés de tancament del treball que, si més no en aquella etapa, ja no admetia noves obertures. En qualsevol cas, el correu electrònic de l'associació de veïns posava de manifest que la controvèrsia de Lesseps continuava oberta, disposant-se a abraçar un nou episodi en el decurs del qual es pretenia cloure les obres de remodelació de la plaça –inacabades, tot i la inauguració oficial de l'any 2009, a causa de l'afectació que les obres de la Línia 9 del Metro (un projecte controvertit, endarrerit a causa de la crisi financera global i la multiplicació del seu pressupost) havien ocasionat en la superfície i el subsòl de la plaça–.

Parteixo d'aquest anècdota per enfilar les reflexions finals i les conclusions d'aquest treball perquè em sembla un fenomen significatiu i revelador de la condició complexa, obstinada i dilemàtica de Lesseps que he tractat de fer visible en aquesta tesi. D'una banda, el correu enviat per l'associació de veïns posava de manifest la dificultat de Lesseps per acomplir amb èxit els darrers processos de transformació urbanística; i, d'altra banda, subratllava com aquella identitat controvertida que des de fa dècades se l'hi atribueix, encara roman oberta, en litigi[172] i sense que la

perspectives inèdites allà on emergia algun tipus de desacord polític– part del protagonisme i la potencialitat d'aquestes comunitats rau en el seu paper de (co)productores de conexeiment des de fora dels espais acadèmics institucionals.

[171] El 15M és el nom del moviment popular sorgit a l'Estat espanyol arran de les mobilitzacions celebrades d'ençà del 15 de maig del 2011 en una multitud de places públiques de ciutats d'arreu de l'Estat, tot i que posteriorment la seva organització i acció es distribuiria en una multiplicitat molt heterogènia d'espais i pràctiques. Per a diferents autors (Martínez, 2012; Fernández-Savater, 2013) es tracta d'un procés de ruptura cultural que hauria incorporat un nou sentit comú a la política. Així doncs, la seva principal característica vindria a ser una mena de desplaçament cultural i polític que estaria propiciant l'elaboració de noves maneres de pensar i de decidir allò comú, de manera col·lectiva i sense la cotilla rectora de les jerarquies i les institucions representatives hegemòniques.

[172] Val la pena tenir present que el 13 de setembre de 2013 –dos mesos abans de rebre el correu electrònic–, l'AVC Lesseps havia protagonitzat un tall de trànsit a la plaça en el marc de les accions de protesta que duien a

finalització de les obres auguri el restabliment del consens urbà. Però, sobretot, aquest esdeveniment serveix per il·lustrar com el procés de remodelació de la plaça preconitzat per l'Ajuntament no s'havia assolit segons el guió prefixat. Més que no pas "un espai per estar, passejar, jugar, conversar, etc. (...) una plaça per als veïns i veïnes" –tal i com havia enunciat el consistori en el fullet difós amb motiu de la inauguració de la plaça el 5 d'abril de 2009–, cinc anys després, Lesseps continuava remetent a "la història interminable", és a dir, seguia exhibint, com una de les seves característiques més idiosincràtiques, una qualitat d'espai impossible, maleït, eternament provissional i condemnat a un refer-se continu. Un nyap.

Capgirar la tradició i estudiar l'espai públic des de noves premisses

En un article que Regan Koch i Alan Latham (2012) varen publicar a *Transactions of the Institute of British Geographers*, ambdós geògrafs assenyalaven que les perspectives convencionals en la recerca dels espais públics urbans implicaven una comprensió deficitària de l'objecte d'estudi. En estar ancorades a una conceptualització substancial –hereva d'una tradició canònica dels estudis urbans que al·ludia a àgores, accessibilitat universal, esferes de deliberació intersubjectiva, etc.–, les perspectives majoritàries, advertien tots dos autors, limitaven les capacitats dels i les investigadores a l'estudi d'una sèrie de fenòmens que, d'una manera o d'una altra, remetien a una representació prèvia, un a priori substancial inscrit en alguna de les nocions pròpies d'aquell cànon:

> these enduring views of what public space is about may be restricting our ability to make sense of what is going on in much of contemporary urban life. The actual, day-to-day, public spaces that make up the great majority of our cities fall short, often woefully short, of the kinds of ideals espoused in the urban cannon. Further, the weight of historical, political and normative concerns tends to limit the capacity of scholars to properly account for the importance of a whole universe of mundane and prosaic activities that urban life its texture (...) we suggest that engagements with actual spaces of urban publicness in geography have reached somewhat of an empirical and theoretical impasse. A relative narrow orientation towards particular problematics has led to a literature that feels increasingly repetitive and predictable. (Koch i Latham, 2012: 515).

Aquesta cita amb què Koch i Latham alertaven de l'estancament investigador a què les maneres de fer dominants en la geografia urbana havien conduït les recerques sobre els espais públics, sens dubte, mostrava unes arrels compartides amb el tipus de plantejaments analítics que jo mateix he volgut assumir en el meu treball. En

terme per tal d'aconseguir la retirada de les tanques que delimitaven l'espai de 1490 m ^{2} ocupat per les obres de la Línia 9 del Metro.

efecte, no vaig ser l'únic geògraf interessat per l'espai públic que –conscient que el món ja no és el que era– es va sentir atret i interpel·lat pel terrabastall que l'ANT i, quasi com a seqüela, la NRT i el gir afectiu, havien desencadenat en la geografia urbana i cultural. La consciència que les conceptualitzacions dominants de l'espai públic disciplinaven massa l'objecte i, sobretot, desestimaven una multitud de fenòmens mundans, materials i afectius, imprescindibles per a la seva comprensió, em va fer apostar per aquelles alternatives epistemològiques que, al llarg de les dues últimes dècades, s'havien afanyat a explorar la ciutat amb premisses renovades.

Ara bé, aquest procés de canvi d'òptica, de qüestionament i replantejament, analític i conceptual perpetrat pels corrents d'orientació constructivista i no representacional, no es pot entendre sense el gran desafiament que l'ANT va plantejar al conjunt de les ciències socials mitjançant l'enginy d'una comprensió alternativa ni més ni menys que de la noció de social. En lloc d'una substància o un domini específic de la realitat diferent a allò natural o tècnic, per a l'ANT social es concebia com un procés d'associació d'entitats heterogènies i no socials en si mateixes –objectes, tecnologies, natures, textos, actors humans, desigs– que no distingia d'entrada entre humans i no humans. Així doncs, en comptes d'assumir una decisió prèvia sobre què era allò social –circumscrita a algun tipus d'afer exclusivament humà–, l'ANT va elaborar una conceptualització diferent segons la qual les associacions establertes entre aquestes entitats heterogènies serien el que donaria lloc a allò social.

D'aquesta manera, defugint el sotmetiment del meu objecte d'estudi i, per tant, evitant assignar-li anticipadament a Lesseps un ordre que em permetés encabir la plaça en un marc social convencional, vaig optar per abordar-la en la línia de l'ANT. És a dir, de manera contraintuïtiva i deixant que fossin els actors mateixos els qui assenyalessin què constituïa l'espai públic de Lesseps i quins eren els fenòmens i processos rellevants. Amb aquesta decisió evitava una de les assumpcions que, a més d'haver fet minvar la capacitat analítica de la geografia urbana i cultural, havia tornat les recerques sobre els espais públics previsibles i repetitives. Eludint la simplificació d'una multiplicitat d'elements heterogenis en algun a priori "social" que, en funció d'una organització dicotòmica de la realitat, hauria deixat de banda als no humans, la meva tesi s'obria a l'estudi d'altres associacions heterogènies possibles que, tractant amb simetria humans i no humans, posarien de manifest múltiples maneres de performar Lesseps.

Val a dir que en aquesta cerca d'un equipament conceptual i epistemològic amb què tractar de superar aquell estat d'esgotament i estaticisme que se li atribuïa a la geografia urbana i cultural, la NRT i el gir afectiu es revelarien com un aliats excel·lents. No debades, alguns dels elements que formaven part d'aquells assemblatges que performaven Lesseps com una realitat múltiple remetien sovint a qüestions relatives a l'afectivitat i a les emocions. Però, a més a més, el gir afectiu

m'ajudaria a arribar una mica més lluny en la meva preocupació per pensar l'espai públic d'una manera diferent. No es tractava només de lluitar contra la seva reïficació social i d'incloure les agències no humanes, sinó que també era possible investigar-lo de de fora dels marcs interpretatius, visuals i discursius hegemònics. Al marge del coneixement conscient i de la comprensió exclusivament racional, allò urbà també es podia abordar en termes d'afectivitat, de tal manera que una potència impersonal, presubjectiva i no discursiva com l'afecte, podia ser responsable d'una sèrie de dinàmiques –més somàtiques que racionals– amb una capacitat configuradora de la realitat espacial singularment forta.

La controvèrsia de Lesseps, un problema de representació

Precisament, l'abordatge del meu objecte d'estudi amb els postulats i els preceptes de l'ANT em va permetre redactar el capítol 1 –"la guerra de Lessseps, una controvèrsia urbanística en dos actes"– sense haver de partir de cap apriori substancial[173], ni donar res per descomptat. Havent alliberat la descripció dels dos grans episodis de disputa urbanística de la cotilla representacional que hagués imposat una comprensió convencional de social, em va resultar relativament senzill abordar la construcció de la identitat problemàtica de la plaça sense que aquesta fos considerada d'entrada un fetitxe o, dit amb altres paraules, un mer reflex d'algun tipus de fenomen "social".

Fent meva aquella aproximació descriptiva i eminentment constructivista que, des de finals dels anys setanta, varen emprar els autors de l'ANT en els seves etnografies de les pràctiques i la construcció dels fets científics, vaig poder estudiar els dos períodes de controvèrsia esdevinguts a Lesseps sense haver de caure en una explicació causal. Així doncs, la descripció minuciosa d'ambdós períodes, suportada per una noció de social que ja tenia l'estatus d'*explanandum* es va succeir sense recórrer a dicotomies estructurants i, per tant, apostant per integrar simètricament al conjunt dels actors implicats, fossin aquests documents de planejament, organitzacions polítiques, capçaleres periodístiques, veïns emprenyats, activistes, túnels del Metro, representants públics, pendents topogràfics, intensitats de trànsit rodat, formigó, democràcia, etc. Tot formava part d'un mateix entramat relacional, híbrid i heterogèni que, segons com s'acoblés, generaria un ordre social determinat. Va ser així, capgirant assumpcions i idees molt arrelades en la tradició de la

[173] Reconec, però, que la tesi assumeix uns a prioris ontològics que articulen la perspectiva ANT que adopto, per exemple, que el món està fet de relacions entre entitats heterogènies que, al seu torn, estan fetes de més relacions.

geografia urbana i cultural, com vaig poder abordar els episodis de controvèrsia[174] i disputa esmentats amb una actitud antiessencialista que evitaria el privilegi d'alguna explicació "social".

Ara bé, la renúncia a part del vocabulari hegemònic en les ciències socials que es feia servir en la geografia humana es veuria contrarestada amb la incorporació d'algunes nocions provinents de l'argot de l'ANT. En aquest sentit, la noció de "traducció" –un dels conceptes clau de la teoria de l'actor-xarxa– es va convertir en una de les principals eines conceptuals amb què donar compte de la controvèrsia.

El que m'interessava saber era perquè Lesseps havia esdevingut un nyap i perquè l'imaginari col·lectiu construït a Barcelona al llarg de la segona meïtat del segle XX no dubtava ni un moment a l'hora de qualificar aquest indret de la ciutat com un espai no només desavinent i maleït urbanísticament, sinó també tremendament problemàtic i polèmic. Aprofitant la vitalitat d'una línia de recerca tan característica de l'ANT com és la descripció de controvèrsies tècniques i científiques –un mètode que, més enllà dels estudis de ciència i tecnologia, ja havia demostrat la seva vàlua en l'estudi d'altres tipus de controvèrsies més properes als meus interessos, com ara les arquitectòniques, urbanístiques i ambientals (Chinchilla i Muniesa, 2004; Rodríguez, 2009)–, em vaig proposar reconstruir els dos episodis al·ludits a Lesseps seguint els seus procediments metodològics:

> no se trata de una simple acumulación de información. Se trata de identificar y seguir los puntos de vista y modos de expresión de los diferentes actores en liza. Por ejemplo, si se selecciona la controversia sobre el carril bus en París, no se trata de documentar la historia del transporte urbano en Europa. *El objetivo es tener una visión exhaustiva de las posiciones de los diversos actores concernidos* (conductores de automóvil, taxistas, ciclistas, comerciantes, agentes de tráfico, partidos políticos, etc), *la evolución de sus posiciones*, *y la evolución del dispositivo* carril bus (modelo de carril, trazado, dispositivo legal que acompaña al dispositivo material, etc). El análisis de la controversia consiste, ante todo, en un trabajo de localización*: se trata de pasar de enunciados abstractos (el uso de maderas exóticas es poco ecológico) a enunciados posicionados (quién lo dice, en respuesta a qué, qué instrumento utiliza para decirlo, con qué financiación, etc)*. Es importante también explicitar la dinámica de la controversia e identificar los movimientos de su transformación (entrada de nuevos actores, de nuevos dispositivos de deliberación, transición a una controversia pública, etc.). La restitución de la controversia es, propiamente, una puesta en escena de la misma

[174] Tal i com he assenyalat en diferents parts d'aquest treball, per a l'ANT, una controvèrsia és una realitat dominada per la incertesa, un conflicte en què les ambivalències, els dubtes i les desconfiances pròpies d'allò social i polític no aconsegueixen reduir-se apel·lant als coneixements tècnics i científics. D'alguna manera, les controvèrsies posen de manifest la dificultat d'establir una divisòria clara entre ciència i política i fan visible que les dicotomies modernes que separaven fets i valors, ciència i política, etc. no funcionen –sinó que es barregen– en la majoria de les decisions aparentment tècniques. Així doncs, davant de la consciència que moltes de les decisions que sovint es presenten amb un caràcter tècnic, lluny d'emanar de la pura objectivitat, tenen lloc enmig d'una profunda incertesa en què les fronteres entre ciència i política són molt permeables, l'exigència de participació ciutadana en la presa de decisions és cada vegada major.

> (...). El proyecto no debe ser tanto un intento por resolver la controversia sino más bien por escenificarla: dar cuenta de ella, traducirla, describirla. (Chinchilla i Muniesa, 2004, cursiva meva).

Així doncs, defugint tot afany purificador, vaig reconstruir el primer període de controvèrsia (1972/1978–) assumint que allò que tenia entre mans era un entramat relacional en què diferents processos d'associació d'entitats heterogènies haurien produït aquella totalitat[175] que identificava Lesseps amb un nyap urbanístic. Observat d'aquesta manera –sense donar res per descomptat, limitant-me només a resseguir i estudiar pràctiques, relacions, procesos d'associació i negociacions documentades, etc.– el que va revelar la descripció de la disputa dels anys 1970 va ser que el projecte de reforma de la plaça que pretenia dur a terme l'Ajuntament no va lograr l'alineació del conjunt dels actors involucrats en l'afer. La totalitat perseguida, una plaça en què s'havia de construir un pas elevat que convertiria un indret veïnal en un potent nus de trànsit, no va aconseguir el compromís i l'acord dels actors concernits, ni tampoc l'alineació de la totalitat de les entitats no humanes necessàries. Ans al contrari, aquella proposta de transformació material, funcional i simbòlica donaria peu a un litigi que confrontava dues versions de la realitat antagòniques, és a dir, dues maneres oposades d'enxarxar elements heterogenis a Lesseps. Aquella controvèrsia posava de manifest una lluita per la representativitat dels actors, una disputa sobre el poder, que se substanciava en dilucidar qui podia decidir sobre aquella nova configuració de la plaça i, d'aquesta manera, imposar una visió determinada de Lesseps que hauria d'assumir tothom. Per tal d'estudiar la dinàmica que regia l'associació d'aquells elements heterogenis que tant l'Ajuntament com el moviment veïnal aspiraven a adherir i alinear en la seva xarxa, la noció de traducció esdevindria l'eina conceptual amb què resseguir aquell procés. Tal i com havien assenyalat Callon i Latour (1981), la "traducció" designava al ventall de negociacions, actes de persuassió, pressions i enganys que, en situacions de controvèrsia, l'actor desencadenant d'un procés de transformació posa en marxa per tal d'aconseguir l'adhesió i el compromís del conjunt d'actors implicats. Ras i curt, traduir vol dir aconseguir que la versió de la realitat que es pretén executar esdevingui també la versió de tothom i, per tant, també significa situar-se com a portaveu d'un procés, atribuir-se el rol d'actor legitimat per prendre decisions i exercir allò que Callon

[175] Tal i com sostenien Domènech i Tirado (1998), la realitat, abans que res autoevident, és un entramat heterogeni de manera que qualsevol totalitat s'ha d'entendre com un efecte relacional: "La cuestión no estriba en decidir si el individuo es previo a cualquier cosa y configura la sociedad, o en pensar si una maraña de hechos unidos por el cemento de la moral genera lo colectivo, o en establecer si varias relaciones con sentido y perseverancia en el tiempo producen una institución, o si una determinada estructura nos permite racionalizar la inmanente diversidad de los fenómenos humanos. El planteamiento, ahora, es mucho más simple: individuos, hechos, estructuras o relaciones son productos, efectos a posteriori de lo que sólo una maraña de materiales heterogéneos, yuxtapuestos, unidos y configurados por las relaciones que son capaces de establecer o sufrir". (Domènech i Tirado, 1998: 25).

(1995) entenia com un procés d'enginyeria heterogènia, a saber, l'alineació en un mateix entramat de totes les entitats humanes i no humanes implicades. Així doncs, la noció de traducció permetia identificar l'exercici del poder, no com una realitat abstracta i descorporeïtzada, sinó com un fenomen que s'exerceix de manera distribuïda, pràctica i material:

> La traducción es el mecanismo por el cual los mundos social y natural toman forma progresivamente. El resultado es una situación en la cual ciertas entidades controlan a otras. Comprender lo que los sociólogos por lo general llaman relaciones de poder significa describir la manera cómo se define a los actores, cómo se les asocia y simultáneamente se les obliga a permanecer fieles a sus alianzas. (Callon, 1995, 278).

El tipus de configuració que tractava d'imposar l'Ajuntament a Lesseps es fonamentava simbòlicament en que tothom "passés pel pas elevat", però, al seu torn, el moviment urbà articulat per veïnat, experts i activistes no es va estar de proposar una traducció alternativa; volien que Lesseps mantingués els seus atributs d'espai veïnal, que continués funcionant com un lloc de trobada i, en tot cas, que els "cotxes passesin pel pas soterrat".

Rere les múltiples estratagemes posades en pràctica durant el procés que conduïria a aquella reforma, l'Ajuntament no va lograr fer coincidir els seus objectius amb els del conjunt del veïnat, no va ser capaç de convertir-se en "punt de pas obligat" del futur de Lesseps, ni tampoc va poder simplificar el marge de maniobra i les possibilitats d'acció d'una part important dels actors. Tan sols va poder enrolar en la seva xarxa a un seguit de portaveus poc representatius del moviment veïnal amb qui va pactar una solució intermitja que, si bé no incloïa el pas elevat, tampoc no era un pas soterrat. Ara bé, la xarxa teixida per l'autoritat local per sostenir aquell acord era feble, i en quant l'evolució de les obres va fer visible l'espifiada, la controvèrsia tornaria a activar-se. No només no s'havia lograt enrolar a un sector imprescindible del veïnat sinó que alguns dels portaveus que havien acceptat el pacte se'n desdirien, qüestionant els compromissos previs i refusant la representativitat de l'Ajuntament. Segons Michael Callon (1995), perquè les controvèrsies es tanquin cal que els portaveus siguin unànimement considerats com a tals i, per tant, que es produeixi una mobilització conjunta:

> La realidad social y natural es el resultado de una negociación generalizada sobre la representatividad de sus portavoces. Si se logra el consenso, los márgenes de maniobra de cada entidad quedarán estrechamente delimitados (...). Una controversia es el conjunto de declaraciones mediante las cuales se cuestiona, discute, negocia, rechaza, etc. la representatividad de un portavoz. (...). El cierre ocurre cuando los portavoces son unánimemente considerados como tales más allá de toda duda. (Callon, 1995: 274-275).

Precisament això és el que no va succeïr a Lesseps. El nyap en què s'havia convertit la plaça, a més d'un desgavell urbanístic indiscutible, emergia a la ciutat com la representació d'un desacord, un símbol de les imposicions i dels enganys que l'Ajuntament havia perpetrat en el procés de traducció, però, sobretot, com un exemple del menysteniment de les reivindicacions populars. Així les coses, l'aliança assolida per una configuració urbanística malaguanyada –que de seguida generaria una sensació de despossessió espacial–, la consciència d'un desdeny absolut de l'autoritat amb la voluntat popular, les provissionalitats associades a l'endarreriment de les obres o a l'eternització de les tasques d'ajardinament; i, fins i tot, l'incompliment d'algunes promeses municipals –com l'enderroc del recinte i les edificacions dels tallers i les cotxeres del Metro que ocupaven una part important de la superfície que havia de guanyar la plaça a la banda de muntanya– va ocasionar que el naixement de la plaça de Lesseps dels anys setanta es produís amb aquella identitat controvertida i problemàtica. A causa d'un procés de traducció incomplet i frustrat, Lesseps prenia forma a mitges i, sobretot, enmig d'un dissens evident sobre la representativitat de l'Ajuntament que impossibilitava que la controvèrsia logrés ser tancada.

Al seu torn, la descripció del segon període de disputa (1996–2003-) em va permetre identificar una altra gamma de fenòmens. Novament, l'intent de remodelar Lesseps en el canvi de mil·lenni va ocasionar una profunda polèmica. Ara bé, en aquesta ocasió, la controvèrsia oberta anava molt més enllà d'un desacord sobre la representativitat de l'Ajuntament o d'un simple conflicte urbanístic. Si als anys setanta la traducció de Lesseps va fallar fonamentalment per la manca d'inclusió d'alguns dels actors que haurien de fer suport a la proposta d'una plaça "vialista", el que es va posar en qüestió aquesta vegada era tota una manera de governar la ciutat segons una lògica representativa, tecnocràtica i jeràrquica. La polèmica generada arran de la proposta de l'Ajuntament va treure a la llum una crisi profunda de la representació moderna[176] i l'esgotament dels mecanismes de presa de decisió que tenia associats.

La demarcació ontològica que dissociava natura i societat, fets i valors, limitant la política a un assumpte de subjectes que no podien dir ni piu sobre una sèrie de qüestions considerades de domini exclusiu dels experts, també trontollava a Lesseps. La consciència que moltes de les decisions tècniques es prenien enmig de la

[176] Segons Latour (2004), la modernitat com a projecte purificador va crear una Constitució –un mode de classificació del món– que establia dos sistemes de representació: un a càrrec de la representació de les coses –en què els científics experimentaven en els laboratoris amb fenòmens objectius amb els quals construïen els fets–, i un altre a càrrec de la representació de les persones –en què els representants de la ciutadania debatien als parlaments i altres instàncies polítiques legitimades amb opinions i valors–. Latour afirma que aquella distinció entre ciència i política, o natura i societat, s'estaria esvanint en les societats contemporànies.

incertesa[177], i que resultava obsolet mantenir la separació entre la representació de les coses i la representació de les persones, comportaria diferents transgressions. Una part important del veïnat ja no estava disposada a acceptar les asimetries de la representació moderna, fonamentalment la delegació del saber[178] i del poder en les respectives instàncies representatives –els espais dels experts i els dels representants polítics–. La reivindicació exigia compartir les decisions i, més enllà de la valoració que poguessin merèixer les propostes de l'administració, sense l'activació de formes de decisió menys jeràrquiques i més col·laboratives –que permetessin abordar la configuració de la vida en comú a Lesseps–, la transformació urbana no assoliria el consens, i la traducció tornaria a fracassar.

Això és el que es va intentar tímidament mitjançant la Comissió Mixta i les jornades participatives celebrades al setembre del 2002. Tots dos espais espais varen tractar de reunir en un mateix experiment col·lectiu gent i coses, experts i profans, representants polítics i ciutadans. Tanmateix, la manca d'un protocol de referència per a aquesta mena d'experiments (Latour, 2004) i el pes encara desequilibrant dels coneixements experts va frustrar la possibilitat de trencar amb les asimetries modernes. No obstant això, les experiències particiatives van fer possible assolir uns acords polítics que permetrien consensuar el projecte de remodelació de Lesseps. Què va passar, doncs, perquè la controvèrsia es reobrís mentre s'enllestien les obres?

Tot i que el procés havia funcionat aparentment bé, de tal manera que en la presentació del projecte de remodelació l'Ajuntament havia aconseguint enrolar a una pluralitat d'actors en la seva xarxa –havent-hi fins i tot una maqueta que donava compte de la traducció dels presents al llenguatge de l'Ajuntament i l'arquitecte–, la delegació final del disseny en la raó experta va frustrar la traducció. El pas enrere que es va fer quan l'experiment col·lectiu de Lesseps va renunciar a portar fins a les últimes conseqüències la ruptura amb les asimetries de la modernitat, anul·lant la distribució de jerarquies i de rols prèvia, i cancel·lant l'aposta per una simetria de sabers en què uns i altres dissenyessin l'espai de manera col·laborativa va ser la clau perquè la traducció dels acords polítics esdevingués en traïció. Els acords que s'havien assolit entre els portaveus reunits en la Comissió Mixta i en les jornades participatives, més que no pas traduïts, van ser traïts per l'arquitecte. Això no vol dir

[177] "No entraremos a discutir esta cansina fábula de la modernidad, pero la idea de que un experto hable en nombre de la objetividad es absurda. Y, por ello, cuando los problemas tienen mucho impacto social, los profesionales pueden llegar a convertirse en actores tan decisivos como incontrolables. Muchas veces, en medio de la proliferación de opiniones, los expertos, lejos de ser la solución, forman parte del problema". (Lafuente, 2013: 49).

[178] "To start with we should accept the fact that the knowledge of specialists is not the only knowledge possible, and consequently we should recognize the richness and relevance of knowledge developed by laypersons, and in particular by the groups that these overflows directly or indirectly concern". (Callon et al., 2009: 9-10).

que l'arquitecte actués amb deslleïaltat amb els veïns, ni que volgués sabotejar deliberadament el consens establert. La cosa és menys tèrbola. Delegant el disseny en la raó experta, la plaça de Lesseps ja no era el resultat d'un procés col·laboratiu en què s'havia transcendit la distribució prèvia de jerarquies i rols. Així doncs, l'arquitecte va fer un projecte per al comú de la ciutadania, quan potser la situació demanava fer un projete en comú. En tot cas, el que sembla evident és que, amb aquesta decisió, la plaça de Lesseps deixava de pensar-se i compondre's de manera col·lectiva i, conseqüentment, el món possible de Lesseps que es prefigurava en el projecte ja no era obra d'un col·lectiu nou, vertaderament híbrid, que havia lograt desbordar les asimetries modernes i l'obstinació purificadora del seu sistema de representació. Aquest fet, sumat al rol d'un arquitecte tan genial com polèmic com és Albert Viaplana –avantguardista, pioner de les places dures a Barcelona i formalment radical–, molts dels projectes del qual ja havien tingut una recepció polèmica a la ciutat –arribant a convertir-se en vertaders *casus belli* que enfrontaven veïnat i Ajuntament– estan en la base de la reobertura de la controvèrsia.

D'una altra plaça Lesseps és possible a una plaça de possibles restringits

> Hemos querido imponer la complejidad urbana a través de la pluralidad de usos definidos, como si de ese modo se asegurasen convivencias; el uso múltiple, no el impuesto, parece a medio plazo la demanda de los ciudadanos (...). La inserción de espacios de convivencia en lugar de áreas de contemplación, de lugares flexibles y dinámicos, parece ser una acuciante necesidad de las urbes contemporáneas. (Alfaya i Muñiz, 2009: 12-15).

"Una altra plaça Lesseps és possible", la consigna i eslògan amb què una colla de veïns i veïnes de Lesseps s'havien organitzat l'any 2002 per aturar el projecte de remodelació que l'Ajuntament pretenia implementar a la plaça, comptava, quan jo vaig fer les observacions sistemàtiques –deu anys després de l'inici d'aquelles mobilitzacions–, amb una formalització física més o menys estabilitzada amb la qual s'havien tractat de traduir tant els desigs i les reivindicacions veïnals com els acords polítics assolits.

Tanmateix, tal i com he assenyalat més amunt, la formalització física i, sobretot el disseny ornamental de la plaça, en comptes de representar una impossible traducció literal o transparent de l'entramat relacional de Lesseps en un nou espai públic que atresorés les característiques, els principis i les millores pactades pels

diferents actors[179] mobilitzats entorn del litigi, semblava més aviat la seva traïció, fent bo el vell proverbi italià *traduttore-traditore*. En efecte, tota traducció implica la possibilitat d'una traïció o, si més no –com vaig explicar en el primer capítol de la tesi, seguint Latour (2001)–, tota traducció duu al seu si la llavor d'un cert desplaçament, una deriva o una invenció. En aquest sentit, és molt interessant l'ús de la noció de traducció que sosté l'antropòleg brasiler Eduardo Viveiros de Castro (2010), per a qui un procés de traducció[180] reeixit hauria de trair la mirada, els llenguatges i les eines conceptuals de qui tradueix:

> Y si traducir es siempre traicionar (...) una traducción digna de ese nombre (...) es la que traiciona la lengua de llegada y no la de partida. La buena traducción es la que consigue hacer que los conceptos extraños deformen y subviertan el dispositivo conceptual del traductor, para que la *intentio* del dispositivo original pueda expresarse en él y de este modo transformar la lengua de llegada. Traducción, traición, transformación. (Viveiros de Castro, 2010: 73).

Traslladada a Lesseps, aquesta cita dóna algunes pistes de què hauria d'haver passat amb el disseny de la plaça perquè la traducció no fracassés. Si l'arquitecte, en lloc de limitar-se a incorporar les millores i els suggeriments dels veïns al seu projecte, s'hi hagués deixat afectar, assumint que convenia desfer-se d'alguns dels seus postulats i punts de partida, i hagués "traït" aspectes de la seva pròpia mirada, llenguatges i eines conceptuals per pensar més com un veí, potser els efectes de la traïció no haguessin dinamitat el consens.

Ara bé, més enllà de reobrir la controvèrsia, la definició del disseny de la plaça des d'un estudi d'arquitectura –en lloc d'un fòrum de participació oberta en què s'hi exploressin conjuntament escenaris i formes per a la vida en comú a Lesseps– va comportar una simplificació de l'espai construït. La delegació del disseny en l'arquitecte ratificava l'asimetria moderna que separava als experts dels profans, frustrant la composició col·lectiva d'un món comú. D'aquesta manera, s'impedia que la dinàmica pròpia d'un fòrum híbrid continués avançant en el reconeixement i la incorporació de nous i més portaveus; ampliant i fent proliferar el ventall d'actors i versions de Lesseps que calia mobilitzar i traduir, per tal que el procés fos vertaderament inclusiu i democràtic. A mesura que el disseny es recloïa en mans

[179] Val la pena recordar que l'acord del projecte pactat rere el pocés participatiu es va posar en escena el dia 10 de desembre del 2003 a l'església dels Josepets.

[180] Per tal d'evitar equívocs, convé assenyalar la divergència semàntica existent entre la noció de traducció emprada per Viveiros de Castro i aquella altra que des de mitjans anys 1980 havia popularitzat Michel Callon (1995[1986]) en l'ANT. Mentre que per a aquest últim la traducció és un concepte que serveix per a explicar l'exercici del poder des d'un punt de vista constructivista, per a l'antropòleg brasiler es tracta d'una eina per a "l'autodeterminació ontològica dels col·lectius estudiats", és a dir, un mecanisme investigador que defuig el disciplinament de l'objecte d'estudi amb una ontologia prèvia. Així doncs, seguint Marrero-Guillamón (2012) una traducció exitosa, en termes de Viveiros de Castro, comptaria amb possibilitats d'afavorir la complicitat política i conceptual entre els actors. (Marrero-Guillamón, 2012: 185),

expertes, el projecte s'allunyava de la multiplicitat, de l'heterogeneïtat i de la possibilitat de representar i fer conviure al màxim de formes de realitat de la plaça.

En efecte, de la bugada del disseny, "l'altra plaça Lesseps possible" en va sortir amb uns quants llençols menys i, sens dubte, aquesta pèrdua de versions de la realitat que haurien d'haver nodrit un projecte inclusiu va comportar una restricció de les possibilitats de la vida en comú a la plaça, una simplificació del seu món possible. Això, si més no, és el que vaig descobrir en el treball de camp amb què vaig elaborar al capítol 2 –"Descripció d'una plaça. L'espai habitat com a laboratori de l'espai public"–. Les tasques d'observació sistemàtica i la descripció de la plaça habitada evidenciaven els límits de la nova plaça Lesseps com a espai de trobada, intercanvi, confluència i convivialitat, però sobretot assenyalaven les seves incapacitats per acollir-hi la multiplicitat, afavorir la simultaneïtat d'usos i, en definitiva, mediar de manera productiva vers la coexistència. A Lesseps no hi havia gaires coses a fer i bona part de les pràctiques descrites en el capítol esmentat formen part del repertori més elemental de qualsevol espai urbà.

L'abast de la reconquesta veïnal i ciutadana era limitat, centrant-se primordialment en l'assoliment d'una sèrie d'aspectes de caire estructural que, en bona mesura, constituïen les característiques bàsiques del projecte de remodelació que els diferents portaveus enrolats en la controvèrsia havien pactat: rebaixament topogràfic de la ronda, guany d'espai per als vianants, transformació d'una frontera urbana en una frontissa, permeabilitat entre les bandes de mar i de muntanya, una important recuperació dels pendents naturals, reducció de l'impacte del trànsit rodat, etc. Ara bé, si aquests aspectes es podien considerar ben traduïts, la "traïció" del disseny mostrava una incapacitat profunda a l'hora de fer de Lesseps un espai veïnal, heterogèni, dinàmic i inclusiu, en què la convivialitat i les atmosferes afectives pròpies dels espais públics reeixits subratllessin l'encert del reassemblatge.

Més que no pas "una altra plaça Lesseps possible", Lesseps remetia més aviat a una plaça previsible i, en certa mesura, enrevessada, incòmoda i mal equipada. Les observacions realitzades en els quatre àmbits que vaig demarcar a tal efecte posaven de manifest que Lesseps funcionava raonablement bé com a lloc de pas –també com a icona arquitectònica mereixent de l'atenció fotogràfica de molts dels turistes que hi transitaven atrets pel Parc Güell–; tanmateix, era en la seva dimensió d'espai col·lectiu i d'estada quotidiana on la manca de vitalitat, sociabilitat i mixticitat d'usos, denotaven el gruix del problemes. La indeterminació espacial i la monofuncionalitat registrades en molts dels àmbits revelaven que Lesseps no acollia com s'esperava, no albergava com se li exigia i, en definitiva, era un possibilitador de (con)vivències molt reduït que dispersava més que no pas congregava. Les noves disposicions materials i l'ornamentació arquitectònica, en lloc de puntuar i estimular la convivència i la trobada –la vida en comú–, semblaven fer befa de les seves pròpies mancances.

A més a més, les pràctiques i els usos menys convencionals –estàtues humanes, venda ambulant, comunicació no institucional, futbol infantil o diferents pràctiques vinculades amb la trobada i la subjectivitat juvenil com ara l'*skate*– s'esdevenien majoritàriament en els marges, gairebé a contracor del projecte, apropiant-se d'alguns racons i intersticis afectats per la manca d'ús o irrompent inopinadament en uns espais excessivament asèptics. Així doncs, quan l'altra plaça possible maldava per existir, ho havia de fer malgrat l'arquitectura, és a dir, a pesar dels constrenyiments i les incapacitats que presentava l'espai material, mai amb la seva col·laboració deliberada. Semblava que el disseny, confiat en les propietats urbanitzadores dels mecanismes de formalització icònica de la plaça, s'hagués descuidat una comesa cabdal com la convivència i, fracassada la "via simbòlica", no comptés amb mediacions per instigar la vida en comú.

L'excessiva estandardització i rigidesa del mobiliari –cosa que dificultava uns usos múltiples, heterogenis i dinàmics, potser més practicables si la possibilitat d'un cert marge de manipulació espacial facilités apropiacions més versàtils–; la primacia d'objectes i artefactes adreçats a la contemplació en lloc de la disposició d'elements que induïssin a fer, a ser-hi i conviure; una homogeneïtat material que, sota l'aparença d'universalitat, prefigurava un tipus d'usuari encarnat millor que ningú per un significant tan abstracte com "els veïns", etc., revelaven algunes de les insuficiències del disseny, segons el meu parer, derivades de la simplificació de les versions de la plaça que l'haurien d'haver nodrit. La nova plaça de Lesseps funcionava moderadament bé des del punt de vista de "la ciutat" –conciliant les exigències de la circulació rodada amb els trànsits dels vianants i tractant de consolidar una fita urbanística mitjançant la iconicitat que tornava a situar Lesseps en el mapa dels espais reconquerits per l'Ajuntament a Barcelona–, però quan havia de mostrar les seves aptituds en una dimensió més pròxima, singular i concreta –des del punt de vista d'una ciutadania molt heterogènia– no acabava de convèncer a ningú. La gent no s'hi sentia acollida ni representada, i el disseny arquitectònic, incapaç d'assumir les seves responsabilitats en la reinjecció de la vida urbana a Lesseps, aplegava la majoria de les crítiques. Aquella arquitectura representacional, simbòlica i icònica exigia una complicitat ciutadana que el gruix del veïnat li negava. D'aquesta manera, mancada de l'adhesió ciutadana i incapaç de mobilitzar simpaties, sentiments d'orgull o atmosferes convivencials, el disseny errava en la missió de rescabalar Lesseps de la ferida de quasi tres dècades que li havia infligit la reforma dels anys setanta.

A més a més, aspectes tan diversos com la manca d'ús lúdic de l'amfiteatre –un artefacte construït per dinamitzar la plaça amb activitats festives que no lograria engegar amb els usos que se li havien assignat–, els problemes ocasionats per la gespa en la banda de mar o l'encallament de les obres de la Línia 9 del Metro, alhora que palesaven la capacitat d'agència dels no humans –elements intrínsecs de l'espai

públic–, evidenciaven que Lesseps era una cosa híbrida i complexa que desbordava les seves conceptualitzacions més simplificadores. No era només l'absència d'una dinàmica de barreja entre desconeguts allò que palesava els problemes de la plaça; un seguit d'actors no humans recordaven que sense integrar i afrontar l'heterogeneïtat i la complexitat en els processos participatius i de negociació, sense reconéixer i assumir en el disseny la condició descentrada i múltiple de l'espai públic, aquest quedava coix, incomplet i a mercè que elements tan mundans com una gespa endimoniada, un amfiteatre indeterminat o una grua i una tanca d'obra amenacessin el consens o boicotegessin l'acompliment i l'èxit de la transformació cercada.

Biblioteca Jaume Fuster, l'assemblatge del consens

Malgrat tot, l'altre Lesseps possible sí que es performava dia rere dia a la mateixa plaça, tot i que mitjançant un assemblatge bibliotecari que havia convertit la biblioteca Jaume Fuster en el gran referent col·lectiu de Lesseps d'ençà de la remodelació. Aquest equipament, sense haver passat per cap procés participatiu[181], funcionava de manera extraordinària com un espai de trobada, intercanvi i vida en comú; responent molt millor que la plaça a la majoria dels objectius de caire veïnal i ciutadà que perseguia la reforma de Lesseps. Lluny d'una biblioteca *tout court* –un dipòsit per a la custòdia i la consulta de llibres i documents, o una simple sala d'estudi–, la BJF es va estabilitzar, pràcticament des de la seva inauguració, com un espai públic prodigiós, un lloc de trobada tremendament dinàmic i heterogeni, útil, viu i estimat, capaç d'aplegar i barrejar gent i usos molt diversos en un mateix espai.

L'èxit i l'entusiasme amb què les persones usuàries i el veïnat de Lesseps s'afanyaven a assenyalar les virtuts de la biblioteca denotaven la gestació d'un sentiment de pertinença que, a mesura que es performava, amplificava i feia més evidents les mancances de la formalització de la plaça. Davant la manca complexitat espacial d'aquesta i molt lluny de l'estupor, el desconcert i la indignació que havia generat la seva ornamentació, la biblioteca semblava un espectacle convivencial ple d'exemples d'inclusivitat, aprenentatge, cura, formació, entreteniment, barreja, benestar i, a més a més, tot allò s'esdevenia enmig d'una rotunda conformitat simbòlica. L'ethos social que s'hi performava palesava diverses qüestions, però, abans que res –tal i com revelaven les enquestes i les entrevistes– donava compte d'un consens aclaparador que posava de manifest una associació d'elements heterogenis exitosa que no havia concorregut a la plaça. L'assemblatge que havia convertit la BJF en un espai públic reeixit, comptava amb moltes mediacions imprescindibles però,

[181] No només no es va negociar res del seu disseny, sinó que el veïnat s'havia expressat en contra de la seva construcció, defensant que allò que necessitava Lesseps era un pavelló poliesportiu.

com em confirmarien les enquestes, el disseny arquitectònic era una de les més importants. En comptes d'apostar per la iconicitat pròpia d'una arquitectura de caire representacional i concebre el projecte com si es tractés gairebé d'un ambiciós artefacte formal, l'arquitectura emprada en la biblioteca revelava l'ús d'un altre tipus de mecanismes –més heterogenis, temptatius i afectius–, a més d'una assumpció cabdal: els seus objectius prioritaris eren el benestar de les persones i l'estímul de la vida en comú. Així les coses, en lloc d'aproximar-se a l'espai com si es tractés d'una realitat autoevident que assoliria els seus objectius mitjançant els efectes regeneradors d'una representació eloqüent, el disseny de la biblioteca es va pensar –a la manera d'un objecte múltiple que necessitava de les mediacions arquitectòniques per esperonar la convivència i l'encontre– amb premisses més heterogènies i relacionals; i assumint el rol vertebrador de les pràctiques.

Una de les claus més efectives del disseny de la BJF rau en les seves propietats afectives. La capacitat de la seva arquitectura –mitjançant l'acció distribuïda d'una cadena de gestos, recursos i mediacions materials i sensibles (però també humanes)– per alterar el registre intensiu de les persones i, tornar-les més capaces, més conscients i més disposades a assumir el repte de viure en comú és, sens dubte, una de les aportacions més significatives que s'han fet a la idea d'una altra plaça Lesseps possible. Mentre que el disseny de la plaça, a més de l'estandardització i l'homogeneïtat, enfrontava al veïnat amb una ornamentació distant, dura i majoritàriament incompresa, el de la biblioteca empenyia a ser-hi; envolupant i implicant –en una atmosfera comuna– a un munt de persones i de pràctiques que no havien compartit espai abans.

La cura, una aportació feminista i de gènere per a transformar l'espai públic

Com recorda l'arquitecte Uriel Fogué (2011), Martin Heidegger va introduir en la seva obra una accepció del verb construir que al·ludia a la pràctica de la cura. En efecte, segons el pensador alemany, tot i que el seu ús majoritari remet primordialment a accions com edificar, alçar i bastir; construir també conté una segona dimensió que suposa tenir cura d'alguna cosa, per exemple d'un veïnat:

> De acuerdo a su uso convencional, construir significa erigir, edificar. Pero también implica la acción de *cuidar, de mirar por* (...). Lo construído, aparte de algo levantado y traído al frente, pertenece a un *vecindario* y, a través de una mediación técnica, pone en práctica una forma de *cuidado*. (Fogué, 2011).

La distribució desigual d'aquesta accepció en els dos assemblatges estudiats pot ajudar a pensar amb una perspectiva de gènere les vicissituds experimentades pel

consens a Lesseps. Mentre que el disseny i la formalització de la plaça construïen l'espai erigint primordialment un artefacte formal –orientat a refundar i realçar l'espai públic–, l'arquitectura desplegada per la biblioteca feia èmfasi en la segona accepció; és a dir, "cuidava" de la vida que havia d'albergar i "mirava pel territori" en què s'inseria. La lògica de la cura[182], més capacitada per integrar la complexitat i fer visible la interdependència, palesava l'efecte que un determinat compromís ètic, d'ascendència feminista, pot comportar en la composició d'un espai públic.

Mentre que la formalització de la plaça revelava l'ús d'una sèrie de mecanismes atribuïbles a un urbanisme d'arrel patriarcal i androcèntric –dominant, jeràrquic, distant, agressiu, ambiciós, formalista, icònic i pretesament tan universal com imparcial–, la biblioteca posava en escena un seguit de sabers, pràctiques i relacions més pròpies d'una ètica de la cura que, lluny d'enfrontar les persones amb el món, s'esforçava a albergar-les, implicar-les i proveir-les benestar. En comptes d'inspirar-se en una idea de justícia fonamentada en l'aplicació de principis i enunciats abstractes, la biblioteca semblava voler superar l'atomització moderna, cercant i promovent l'afecte, la proximitat i la responsabilitat; inscrivint a les persones usuàries en un teixit de relacions, en una atmosfera afectiva i convivencial.

Aquestes reflexions finals començaven amb una referència a les obres de la Línia 9 del Metro, un tall espacial i temporal que ha fet molt costerut el reassemblatge de Lesseps en un espai públic viscut, divers i estimat. L'imminent tancament de la superfície afectada per les obres així com la seva urbanització, farà emergir noves entitats a la plaça, noves pràctiques i relacions amb capacitat d'aportar-li nous atributs a Lesseps.

[182] Entesa com aquell conjunt de pràctiques, sabers i valors associats al sosteniment de la vida que la divisió del treball i el desenvolupament històric del patriarcat varen relegar al món de les dones i a l'àmbit de la llar –enfront de l'esfera pública–; aquelles pràctiques, hàbits i maneres de fer han estat reivindicades per elaborar una proposta ètica alternativa –l'ètica de la cura (Gilligan, 1982; Seisdedos, 2008 Gil-Fournier, 2012)– que es pot associar a algunes formes i polítiques urbanes contemporànies. També a Lesseps

Bibliografia

A

Ajuntament de Barcelona (1974). *Solución Plaza Lesseps*. Arxiu Municipal Contemporani.

Ajuntament de Barcelona (1974b). *Anuncio*. Arxiu Municipal Contemporani.

Ajuntament de Barcelona (1975). "Informe. Unidad operativa de gestión de obras públicas. Subunidad de obras públicas". Arxiu Municipal Contemporani.

Ajuntament de Barcelona (1976). "Proyecto de construcción de pasos a distinto nivel en la plaza de Fernando Lesseps y obras complementarias". Ayuntamiento de Barcelona. Servicio de Estructuras Viales y Aparcamientos. Arxiu Municipal Contemporani.

Ajuntament de Barcelona (2000). "Programa d'Actuació Municipal 2000-2003. Document per a l'Aprovació Definitiva, Consell Plenari 28 de gener de 2000". Barcelona, 59.

Ajuntament de Barcelona (2002). *Modificació del Pla General Metropolità Avinguda Hospital Militar-Farigola*.

Ajuntament de Barcelona (2004). "Una nova plaça Lesseps sense desnivells". *Barcelona información*, 74, 16.

Ajuntament de Barcelona (2005). *Modificació del Pla General Metropolità a la Plaça Lesseps i el seu entorn*.

Ajuntament de Barcelona (2009). "Ja coneixes la nova Plaça Lesseps?". *Visc/a Barcelona!* Ajuntament de Barcelona.

Alfaya, Luciano i Muñiz, Patricia (2009). *Habitares. The places of citizens. Los lugares de los ciudadanos*. Santiago de Compostela: Andar Quatro S.L.

Alibés, Josep M.; Campo, Manuel J.; Giralt, Eugeni; Huertas Clavería, Josep M.; Prades, Rsfael; Tarragó, Ssalvador. (1973). "La Barcelona de Porcioles". *Construcción, Arquitectura, Urbanismo (CAU)*, 21, 29-104.

Alonso Pereira, José Ramón (2005). *Introducción a la historia de la arquitectura: de los orígenes al siglo XXI*. Reverté: Barcelona.

Amin, Ash (2007). "Rethinking the urban social". *City*, 11(1), 100-114.

Amin, Ash (2008). "Collective culture and urban public space". *City*, 12(1), 5-24.

Amin, Ash i Thrift, Nigel (2002). *Cities. Reimagining the urban*. Cambridge: Polity.

Anderson, Ben (2009). "Affective atmospheres". *Emotion, space and society*, 2(2), 77-81.

Anderson, Ben i Holden, Adam (2008). "Affective urbanism and the event of hope". *Space and Culture*, 11(2), 142-159.

Anderson, Ben i Harrison, Paul (2010). "The promise of Non-Representational Theories". A Anderson i Harrison (Eds.), *Taking-Place: Non-Representational Theories and Geography*. Franham: Ashgate, 1-36.

Anderson, Ben i McFarlane, Colin (2011). "Assemblage and geography". *Area*, 43 (2), 124-127.

Anderson, Kay i Smith, Susan (2001). "Emotional geographies". *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*, 26, 7-10.

Arranz, Juan José (2007). "Las bibliotecas públicas, espacios para la cohesión social: proximidad e inclusión en las bibliotecas públicas de Barcelona". *IFLA. World Library and Information Congress: 73rd IFLA General Conference and Council, Durban, South Africa, 19-23 August 2007*. Disponible a: http://archive.ifla.org/IV/ifla73/papers/128-Arranz-en.pdf. [consultat el 18 de setembre de 2013].

Arraz, Félix (editor i director) (2005, 17 de novembre). Scalae. *Josep Llinàs comenta la biblioteca de Lesseps en Barcelona*. Podcast recuperat de http://www.scalae.com/podcasts/scalae-podcast-14 [consultat el 27 de febrer de 2013].

Augé, Marc (2007). "Sobremodernidad: del mundo tecnológico de hoy al desafío esencial del mañana. A: de Moraes, Dênis (ed.), *Sociedad mediatizada*. Barcelona: Gedisa, 119-137.

AVC Lesseps (2013). "Comunicat als veïns i comerciants" [en línia]. Disponible a: http://www.avclesseps.cat/20131016finalplaca/20131030comunicat_socis_finalplaca.pdf

B

Balibrea, Mari Paz (2004). "Barcelona: del modelo a la marca". A httpp//www.desacuerdos.org [En línea] http://public.citymined.org/KRAX_CARGO/teoria/modelo_barcelona/Barcelona,%20del%20modelo%20a%20la%20marca,%20desacuerdos.pdf [consultat el 8 de setembre de 2011].

Barcena, Carles i Gratacòs, Ricard (2010). "Josep Llinàs. Hem de parlar". *Diagonal*, 23, 4-9.

Benach, Núria (2003). "La omisión de la diferencia: representaciones culturales hegemónicas en los procesos de transformación urbana". A: Mary, N. i Marre, D. (Eds.), *El Desafío de la Diferencia: Representaciones Culturales e Identidades de Género, Raza y Clase*. Bilbao: Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea, 201-212.

Benach, Núria i Albet, Abel (2005). "Barcelona 1979-2004, entre el modelo y el espectáculo". A: Minca, C. (ed.), *Lo spettacolo della città*. Padova: CEDAM, 1-34.

Biblioteques de Barcelona (1998). *Pla de biblioteques de Barcelona 1998-2010. Les biblioteques del segle XXI: de la informació al coneixement*. Barcelona: Institut de Cultura de Barcelona. http://www.bcn.cat/novaciutadania/pdf/ca/cultura/plans/pla_de_biblioteques_bcn98-10_ca.pdf [Consultat el 3 de març de 2012]

Biblioteques de Barcelona (2010). *Memòria 2009. Biblioteca Jaume Fuster*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Biblioteques de Barcelona (2011). *Memòria 2010. Biblioteca Jaume Fuster*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

Borden, Iain (2001). *Skateboarding, space and the city. Architecture and the body*. Oxford: Berg.

Borja, Jordi (2010). *Llums i ombres de l'urbanisme de Barcelona*. Barcelona: Editorial Empúries.

Brau, Lluís (1973). "El primer cinturón de Ronda". *Cuadernos de arquitectura y urbanismo* [en línea], 98, 58-62. Disponible a: http://raco.cat/index.php/Cuadernos

ArquitecturaUrbanismo/article/view/111682/161007 [consultat el 20 de febrer de 2012].

Brau, Lluís (2003). “Otra plaza Lesseps es posible”. *La Veu del Carrer*, 79, 30.

Brau, Lluís (2004). “Fumata blanca a la plaça Lesseps”. *La Veu del Carrer*, 83, 29.

BTV (2011, novembre 5). *Icones. Biblioteca Jaume Fuster, la muntanya artificial* [vídeo]. A: Icones, Barcelona Televisió. Recuperat gener 12, 2012, des de http://www.btv.cat/alacarta/icones/10011/. [consultat el 6 de novembre de 2013]

Butler, Judith (2007). *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*. Barcelona: Paidós Studio.

Buxadé i Ribot, Carles (1973). "El cinturón aprieta". *Cuadernos de arquitectura y urbanismo* [en línia], 98, 65-68. Disponible a: http://raco.cat/index.php/Cuadernos ArquitecturaUrbanismo/article/view/111685 [consultat el 20 de febrer de 2013].

C

Callén Moréu, Blanca; Domènech i Argemí, Miquel; López, Daniel; Rodríguez Giralt, Israel; Sánchez-Criado, Tomás; Tirado Serrano, Francisco Javier (2011). "Diásporas y transiciones en la Teoría del Actor-Red." *Athenea digital* [en línia], 11(1), 3-13. http://www.raco.cat/index.php/Athenea/article/view/244662 [consultat el 10 de gener de 2013]

Callon, Michel (1995). “Algunos elementos para una sociología de la traducción: la domesticación de las vieiras y los pescadores de la bahía de St. Brieuc. A Iranzo et al. (eds.), *Sociología de la ciencia y la tecnología*, Madrid: CSIC, 259-282.

Callon, Michel (1998). “El proceso de construcción de la sociedad. El estudio de la tecnología como herramienta para el análisis sociológico”, a Domènech, M. i Tirado, F.J. (eds.), Sociología simétrica, ensayos sobre ciencia, tecnología y sociedad, 143-170. Barcelona: Gedisa.

Callon, Michel; Lascoumes, Pierre i Barthe, Yannick (2009). *Acting in an uncertain world: An essay on technical democracy*. Cambridge, MA i Londres: MIT Press.

Callon, Michel i Latour, Bruno (1981). “Unscrewing the big Leviathan: How actors macro-structure relaity and how sociologists help them to do so”. A: Knorr-Cetina, Karin i Cicourel, Aaron V. (Eds.), *Advances in social theory and methodology*. Londres: Routledge i Kegan Paul.

CAU (1975). “Conflictos urbanos, conciencia política”. *CAU*: *Construcción, Arquitectura y Urbanismo*, 34, 113-115.

CCOOa (1973). “Barrios. Lesseps”. *Informaciones obreras*, 85, 5-6.

CCOOb (1973). “Sobre el cinturón de ronda y plaza Lesseps”. *Informaciones obreras*, 90, 6.

CCCB (2012). *Entrevista a Josep Llinas, president del Premi Europeu de l’espai públic urbà 2012.* [vídeo]. Recuperat gener 12, 2013, des de http://vimeo.com/38423531. [consultat el 4 de desembre de 2013].

Certeau, Michel de (1988). *The practice of Everyday Life*. Berkeley, Londres: University of California Press.

Chinchilla, Izaskun i Muniesa, Fabián (2004). "La controversia como herramienta proyectual", a Hernández Aja, A. (ed.), *La Sostenibilidad en el Proyecto Arquitectónico y Urbanístico*, Madrid: IAU+S, pp. 278-281 [en línia]. Disponible a: http://habitat.aq.upm.es/boletin/n32/aichi01.html [consultat el 10 de setembre de 2013].

Clough, Patricia i Halley, Jean (2007). *The Affective Turn: Theorizing the social*. Durham, NC: Duke University Press.

Comissió Amics de la Ciutat i del barri de Gràcia (2008). *Primer manifest per la plaça Lesseps*.

Comissió de Veïns ‘Una altra Plaça Lesseps és Possible’ (2002). *Una altra plaça Lesseps és possible*.

Comissió de Veïns ‘Una altra Plaça Lesseps és Possible’ (2003). “Text de la declaración aprobada en assemblea”. Disponible a http://av2rgmnoticies. blogspot.com.es/2003_12_01_archive.html [consultat el 8 de març de 2013]

Comunicació empresarial (2007). "Entrevista a Josep Llinàs, Arquitecto ganador del Premio FAD de Arquitectura 2006". A *Comunicación empresarial. Arquitectura, ingeniería & construcción.* Suplement anual editat per Serveis de Comunicació Empresarial 1060, 16. Barcelona: Serveis de comunicació empresarial 1060, S.L.

Consorci de Biblioteques de Barcelona (2011). *Biblioteques de Barcelona 10 anys+: nous reptes i noves oportunitats*. Barcelona: Biblioteques de Barcelona. Disponible a: http://www.bcn.cat/biblioteques/docs/bib10anys_cat.pdf [consultat el 20 de gener de 2013].

Cucurella, Ariadna (2009). “La perspectiva de gènere en l’ús i el disseny d’espais públics urbans: Mollet del Vallès i Manresa”. Directora: Maria Dolors Garcia Ramon. Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia. Tesi disponible a: http://geografia.uab.es/genere/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=5&Itemid=10

D

Delgado, Manuel (2004). “De la ciudad concebida a la ciudad practicada”. *Archipiélago*, 62, 7-11.

Delgado, Manuel (2005). *Elogi del vianants. Del “model Barcelona” a la Barcelona real*. Barcelona: Edicions de 1984.

Delgado, Manuel (2007a). *Sociedades movedizas. Pasos hacia una antropología de las calles*. Barcelona: Anagrama.

Delgado, Manuel (2007a). *La ciudad mentirosa. Fraude y miseria del “modelo Barcelona”*. Madrid: Catarata.

Delgado, Manuel (2007b). “Lògica del passavolant. Rudiments teòrics per a una antropologia dels carrers”. *Revista d'Etnologia de Catalunya* (31), 18-26.

Delgado, Manuel (2010). “El imperio de los sentidos”, pròleg a Horta, G. (2010). *Rambla del Raval de Barcelona. De apropiaciones viandantes y procesos sociales*. Mataró: El Viejo Topo.

Deleuze, Gilles (2008). *En medio de Spinoza*. Buenos Aires: Cactus. 2a Ed.

Deleuze, Gilles (2009). *Spinoza. Filosofía práctica*. Barcelona: Tusquets editores. 2a Ed.

Deleuze, Gilles i Guattari, Félix (1988). *Mil mesetas: capitalismo y esquizofrenia*. València: Pre-textos.

Deleuze, Gilles i Guattari, Félix (1977). *Rizoma. Introducción*. València: Pre-textos. 6a reimpressió.

Díaz-Cortés, Fabià (2009). “Espai públic, vida quotidiana i identitat de barri a Terrassa: la construcció material i social de Can Palet i Ca n'Anglada a través d'una geografia de la proximitat”. Directora: Maria Dolors Garcia Ramon. Universitat

Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia. Tesi disponible a http://www.tdx.cat/handle/10803/4996.

Domènech, Miquel i Tirado, Francisco Javier (eds.) (1998). *Sociología simétrica. Ensayos sobre ciencia, tecnología y sociedad.* Barcelona: Gedisa.

Domingo, Miquel i Bonet, Maria Rosa (1998). *Barcelona i els moviments socials urbans*. Barcelona: Editorial Mediterrània.

Duque, Félix (2011). "El espacio público como revitalización de la ciudad". A: Arenas, Luis i Fogué, Uriel (Eds.), *Planos de intersección. Materiales para un diálogo entre filosofía y arquitectura*. Madrid: Lampreave, 69-82.

E

Espósito Galarce, Fernando Mauricio (2012). "El 'afecto' en la arquitectura: La relación entre arquitecto, lugar y habitante en la experiencia contextual del proyecto". *Arquitecturarevista*, 8(1), 8-16.

F

Farías, Ignacio (2010). "Introduction: decentering the object or urban studies". A Farías, Ignacio i Bender Thomas (eds.). *Urban assemblages. How Actor-Network Theory changes urban studies*. Londres: Routledge, 1-24.

Farías, Ignacio (2011). "Ensamblajes urbanos: la TAR y el examen de la ciudad". *Athenea digital*, 11 (1), 15-40. Disponible a http://www.raco.cat/index.php/Athenea/article/view/244663 [consultat el 15 de setembre de 2012]

FAVB i FRAVM (2009-2010). "Barccelona, 40 anys d'acció veïnal. Madrid, 40 años de acción vecinal. 1970-2010). [en línia]. Disponible a http://www.memoriaveinal.org/

Fenoll Clarabuch, Carme i Llueca Fonollosa, Ciro (2006). "Cinquanta idees per sorprendre des de la biblioteca pública". *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, 17. Disponible a http://bid.ub.edu/17fenol1.htm [consultat el 21 d'abril de 2012].

Fernández-Galiano, Luis (2010). "La biblioteca digital". *Arquitectura viva*, 135, 3.

Fernández-Savater, Amador (2013). *Fuera de lugar. Conversaciones entre crisis y transformación*. Madrid: Acuarela i Antonio Machado libros.

Fogué, Uriel (2011). "El diálogo del ventrílocuo: bases hermenéuticas para una conversación entre humanos y no humanos". A: Arenas, Luis i Fogué, Uriel (eds.), *Planos de [Inter]sección. Materiales para un diálogo entre filosofía y arquitectura*, Madrid: Lampreave, 238-274.

Fontanet Burgos, José M. (1974). "Escrito de alegaciones al Proyecto de pasos a distinto nivel de la Plaza Fernando Lesseps y obras complementarias". Arxiu Municipal Contemporani.

Ford, Barbara J. (2002). "Todos son bienvenidos: la biblioteca pública como espacio de integración ciudadana". A*: La biblioteca pública: portal de la sociedad de la información / I Congreso Nacional de Bibliotecas Públicas*, València, 29, 30 i 31 d'octubre de 2002. Madrid: Ministerio de Cultura, Subdirección General de Información y Publicación, 109-199. Disponible a: http://hdl.handle.net/10421/1212 [consultat el 18 d'abril de 2012].

Foucault, Michel (2010). *El cuerpo utópico. Las heterotopías*. Buenos Aires: Nueva Visión.

G

Galve Montore, Carme (2009). "Biblioteca Jaume Fuster apta per a tots els públics. Desplegament, activitat i impacte d'una biblioteca pública en un context urbà". *Item: revista de biblioteconomia i documentació* [en línia], 50, 47-76. http://www.raco.cat/index.php/Item/article/view/133085 [consultat el 3 de febrer de 2012]

García Sánchez, Rafael (2007*).* "Una revisión de la "Deconstrucción Postmoderna" en Arquitectura". Director: Juan Francisco Noguera Giménez. Universitat Politècnica de València, Departament de Composició Arquitectònica de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura. Disponible a http://www.tesisenred.net/handle/10803/22119 [consultat el 25 de març de 2012].

Garriga, Victoria. i Azara, Pedro (2008). "Biblioteca Jaume Fuster 2001-2005. La frontera". *Memoria de l'exposició Cases viscudes 1978-2008* [En línia]. Disponible a http://www.av62arquitectos.com/es/proyectos/josep-llinas-casas-vividas-arquinfad-barcelona-4-132-memoria [consultat el 20 de març de 2012].

Gehl, Jan (2006) (reimp. 2009). *La humanización del espacio urbano*. Barcelona: Editorial Reverté.

Gil-Fournier, Muro (2012). "El arquitecto como cuidador urbano". *La ciudad viva* [en línia]. Disponible a http://www.laciudadviva.org/blogs/?p=13071 [consultat el 4 de maig de 2013].

Gil Solés, Daniel (2011). *La biblioteca angular*. Terres de l'Ebre: Petròpolis. Disponible a http://www.petropolis.cat/?wpdmact=process&did=Mi5ob3RsaW5r [consultat el 15 de setembre de 2013].

Gilligan, Carol (1982). *In a different voice: psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Graña, François (2005). "¿Democratizar la democracia? Las nuevas formas de diálogo social". *Boletín técnico interamericano de formación profesional. Diálogo social*, 156, 125-148.

Goldberger, Paul (2004). "Hight-tech bibliophilia. Rem Koolhaas's new library in Seattle is an ennobling public space". *New Yorker*, 80(13), 90-92. Disponible a http://www.newyorker.com/archive/2004/05/24/040524crsk_skyline [consultat el 10 d'octubre de 2013].

González, Itziar (2005). "El repte metodològic dels procesos de transformació urbana i el seu 'acompanyament'". A: Tarroja, Àlex (2005), *Anuari Territorial de Catalunya 2004*. Barcelona: Societat Catalana d'Ordenació del Territori: Barcelona, 425-426.

González, Itziar; Balanzó, Arola; Dalet, Sonia; Dávila, Marc; Galí, Teresa; Haase, Gemma; Juárez, Iván; Rueda, Salvador i Thorson, Ole (2002). *Nous criteris per a la reforma de la plaça Lesseps: Memòria, documentació i conclusions obtingudes a partir del procés participatiu dut a terme els dies 9, 10 i 11 de setembre 2002.*

Gregg, Melissa i Seighworth, Gregory J. (eds.) (2010). *The affect theory reader*. Durham/Londres: Duke University Press.

H

Hardt, Michael i Negri, Antoni (2000). *Empire*. Cambridge, Mass i Londres: Harvard University Press.

Hardt, Michael i Negri, Antoni (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. Nova York: The Pengin Press.

Harvey, David (2000). *Spaces of hope*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Hetherington, Kevin (1997). *The badlands of Modernity: Heterotopia and Social Ordering*. Londres i Nova York: Routledge.

I

Ingersoll, Richard (2010). "Los espacios de Babel. Bibliotecas en el mundo, 2000-2010". *Arquitectura viva*, 135, 26-31.

Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (2007). "Plano de la ciudad". Disponible a http://cartotecadigital.icc.cat/cdm/compoundobject/collection/catalunya/id/1582

J

Jacobs, Jane Marie (2006). "A geography of big things". *Cultural geographies*, 13(1), 1-27.

Jacobs, Jane (2011). *Muerte y vida de las grandes ciudades*. Madrid: Capitán Swing libros.

Jenkins, Lloyd (2002). "Geography and architecture: 11, Rue du Conservatoire and the Permeability of Buildings". *Space and Culture*, 5(3), 222-236.

Kärrholm, Mattias (2005). "Territorial complexity in public places–A study of territorial production at three squares in Lund". *Nordisk Arkitekturforskning*, 2005(1), 99-114.

Kärrholm, Mattias (2007). "The materiality of territorial production. A conceptual discussion of territoriality, materiality, and the everyday life of public space". *Space and culture*, 10(4), 437-453.

Koch, Regan i Latham, Alan (2012). "Rethinking urban public space: accounts from a junction in West London". *Transactions of the Institute of British Geographers*, 37(4), 515-529.

Kraftl, Peter i Adey, Peter (2008). “Architecture/affect/inhabitation: Geographies of Being-In Buildings”. *Annals of the Assotiation of American Geographers*, 98(1), 213-231.

L

Labarta, Carlos (2005). "Si pudiera desaparecer el arquitecto... la arquitectura de la *naturalidad*". A: Otxotorena, Juan Miguel (dir.). *Pep Llinàs. Arquitecturas de Autor 35*. Pamplona: T6 Ediciones.

Lafarga, Joan (2001). *Gràcia: de rural a urbana. Història d'un territori*. Barcelona: Taller d'Història de Gràcia.

Lafuente, Antonio (2013). "La crítica de la ciencia", *Profesiones,* 141(gener-febrer), 48-49.

Latour, Bruno (1987). *How to follow scientists and engineers through society*. Cambridge, Ma: Harvard University Press

Latour, Bruno (2001). *La esperanza de pandora. Ensayos sobre la realidad de los estudios de la ciencia*. Barcelona: Gedisa.

Latour, Bruno (2004). “De las ‘cuestiones de hecho’ a los ‘estados de cuestiones’. ¿Qué protocolos tenemos para los nuevos experimentos colectivos”. A: Luque Pulgar, Emilio i Gómez Benito, Cristóbal (eds.), *Medio ambiente y sociedad*. Madrid: UNED, 117-137.

Latour, Bruno (2008). *Reensamblar lo social. Una introducción a la teoría del actor-red.* Buenos Aires: Manantial.

Latour, Bruno (2007). *Nunca fuimos modernos. Ensayo de antropología simétrica.* Buenos Aires: Siglo XXI editores.

Latour, Bruno (2011). “Plus elles se répandent, plus les bibliothèques deviennent centrales”. *Bulletin des bibliothèques de France* [en línia], 1. Disponible a http://bbf.enssib.fr/consulter/bbf-2011-01-0034-007.pdf [consultat el 3 de setembre de 2012].

Law, John (1987). “Technology and heterogeneous engineering: the case of the Portuguese expansion”. A Bijker, W., Hugues, T.P. i Pinvh, T.J. (eds.), *The social construction of Technical Systems: new directions in the sociology and history of technology*. Cambridge: MIT Press, 111-134.

Law, John (1999). "After ANT: complexity, naming and topology". A Law, John i Hassard, John (eds.). *Actor Network Theory and after*. Oxford/Malden: Blackwell Publishing, 1-15.

Law, John (2004). "And if the global were small and noncoherent?: Method, complexity and the baroque". *Society and Space*, 22(1), 13-26.

Law, John i Hassard, John (eds.) (1999) (reimp. 2005) *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell.

Law, John i Mol, Annemarie (1993/1994). "Notas sobre el materialismo". *Política y sociedad*, 14/15, 47-57.

Lees, Loretta (1997). "Ageographia, heterotopia, and Vancouver's new public library". *Environment and Planning D: Society and Space*, 15(3), 321-347.

Lees, Loretta (2001). "Towards a Critical Geography of Architecture: the case of an ersatz colosseum". *Ecumene: A Journal of Cultural Geographies*, 8(1), 51-86.

Lees, Loretta i Baxter, Richard (2011). "A 'building event' of fear: thinking through the geography of architecture". *Social and Cultural Geography*, 12(2), 107–122.

Leckie, Gloria J. i Hopkins, Jeffrey (2002). "The Public Place of Central Libraries: Findings from Toronto and Vancouver". *Library Quarterly*, 72(3), 326-72.

Lefebvre, Henri (1972). *La revolución urbana*. Madrid: Alianza editorial.

Lefebvre, Henri (1973). *De lo rural a lo urbano*. Barcelona: Ediciones Península.

Lefebvre, Henri (1991). *The production of space*. Oxford: Blackwell Publishing.

Lefebvre, Henri (1992). *Eléments de rythmanalyse*. Paris: Syllepse.

Llinàs, Josep (2002). *Saques de esquina*. Ortega, Lluís i Puente, Moisés (eds.). València: Pre-textos, 33-34.

Lofland, Lyn (1998). The Public Realm: Exploring the City's Quintessential Social Territory. Nova York: Aldine de Gruyter.

Lorimer, Hayden (2005). Cultural geography: the bussiness of being 'more-than-representational'. *Progress in Human Geography*, 29(1), 83-94.

M

Martínez, Guillem (ed.) (2012). *CT o la Cultura de la Transición. Crítica a 35 años de cultura española*. Barcelona: Debolsillo.

Massey, Doreen (1991). "A global sense of place". Marxism Today, 35(6), 24-29. [traducció al castellà a: Albet, Abel i Benach, Núria (2012*), Doreen Massey. Un sentido global de lugar*. Barcelona: Icaria, 112-129].

Massey, Doreen (1999). Massey, D., 1999, "Philosophy and politics of spatiality: some considerations", *Power-geometries and the politics of space-time, Hettner-Lecture 1998*. Heidelberg: Department of Geography, University of Heidelberg, 27-42. [traducció al castellà a: Albet, Abel i Benach, Núria (2012*), Doreen Massey. Un sentido global de lugar*. Barcelona: Icaria, 156-181].

Massey, Doreen (2005). *For space*. Londres: Sage.

Massey, Doreen (2006). "Space, time and political responsabilityin the midst of global inequality". *Erdkunde*, 60(2), 89–95.

Massumi, Brian (2002). Parables *for the virtual: Movement, Affect, Sensation*. Durham NC: Duke University Press.

Massumi, Brian (2011). "Palabras clave para el afecto". *Exit Book. Revista semestral de libros de arte y cultura visual*, 15, 22-30.

Mèlich, Joan-Carles (2010). *El otro de sí mismo*. *Por una ética desde el cuerpo.* Barcelona: Editorial UOC.

Mendiola, Ignacio (2003). "Hacia una redefinición de los movimientos sociales: macro-actores proxémicos". *Athenea Digital*, 4, 68-86. [en línia]. Disponible a http://atheneadigital.net/article/view/86/86 [consultat el 2 de febrer de 2014]

N

Nash, Catherine (2000). "Performativity in practice: some recent work in cultural geography". *Progress in Human Geography*, 24, 653–664.

O

O.I.U. (1972). "La plaza Lesseps: municipio-vecinos. "Barcelona informa", suplemento nº 2 de la Gaceta Municipal. Recurso contra el plan parcial Can Cuyás." *Cuadernos de arquitectura y urbanismo* [en línia], 93, 53. http://www.raco.cat/index.php/CuadernosArquitecturaUrbanismo/article/view/111516 [consultat el 15 de gener de 2012].

Oldenburg, Ray (1989). *The great good place: cafes, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts and how they get you through the day*. Nova York: Paragon House.

Ortiz, Anna (2004). "Gènere, espais públics i construcció del sentit de pertinença a Barcelona (els barris de Prosperitat, el Verdum i el Raval)". Directora: Maria Dolors Garcia Ramon. Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Geografia. Tesi disponible a: http://geografia.uab.es/genere/index.php?option=com_content&view=category&id=5&layout=blog&Itemid=10

P

Pallasmaa, Juhani (2006). *Los ojos de la piel*. Barcelona: Gustavo Gili.

Papanatos (2011, setembre 12). Coneix la teva ciutat: Berto [video]. Recuperat novembre 15, 2011 des de https://www.youtube.com/watch?v=mY9cITcItGk&feature=relmfu [consultat el 22 de maig de 2013].

Peattie, Lissa (1998). "Convivial cities". A Douglas, M. i Friedman, J (Eds.). *Cities for Citizens*. Chichister: John Wiley & Sons, 274-253.

Peñarredonda Salgado, Julia (1974). "Escrito de alegaciones al Proyecto de pasos a distinto nivel de la Plaza Fernando Lesseps y obras complementarias". Arxiu Municipal Contemporani.

Perec, George (2007). *Especies de espacios*. Barcelona: Montesinos.

Pile, Steve (2009). "Emotions and affect in recent human geography". *Transactions of the Institute of Britsh Geographers*, 35(1), 5-20.

Popke, Jeff (2009). "Geography and ethics: non-representational encounters, collective responsibility and economic difference". *Progress in Human Geography*, 33(1), 81-90.

Puig, Oriol (1973). "Lesseps: visto para sentencia". *CAU: construcción, arquitectura y urbanismo*, 19, 41-46.

R

Ravetllat Mira, Pere Joan i Ribas Seix, Carme (2009). "Plaça Lesseps. Barcelona. España". *Paisea. Revista de paisajismo*, 9, 66-69.

Rodríguez Giralt, Israrel (2008). "El gir simètric en l'estudi de l'acció col·lectiva. Les mobilitzacions per la controversia ecològica de Doñana". Director: Miquel Domènech i Argemí. Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Psicologia de la Salut i Psicologia Social. Tesi disponible a: http://ddd.uab.cat/pub/tesis/2008/tdx-1030109-162209/tdx.html

Rose, Gillian (1993). *Feminism and geography: the limits of geographical knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Rose, Gillian, Degen, Monica i Basdas, Begum (2010). "More on 'big things': building events and feelings". *Transactions of the Institute of British Geographers*, 35, 334–349.

S

S.A. (2002). "La guerra de Lesseps. 43 anys de desacord entre veïns i Ajuntament". *Sant Gervasi informació*, 120.

Sánchez-Criado, Tomás (2006). "La Teoría del Actor Red" [en línea]. Disponible a http://www.aibr.org/socios/tomassanchezcriado/inv/ANT.pdf [consultat el 13 d'abril de 2013].

Sánchez Criado, Tomás (2013). "Ese conocimiento que la razón tecnocrática ignora (2): ¿El estallido de comunidades epistémicas experimentales?". *Diagonal* [en línia]. Disponible a https://www.diagonalperiodico.net/blogs/fuera-clase/ese-conocimiento-la-razon-tecnocratica-ignora-2-estallido-comunidades-epistemicas [consultat el 27 d'abril de 2014].

Sanfeliu, Carles (2003). "Projecte de reforma de la plaça Lesseps". *INDE: informació i debat*, octubre 2003, 28-29.

Seisdedos, Gildo (2008). "Nosotras, las ciudades: estrategias urbanas para una ética del cuidado o qué hacer cuando mis proyectos estrella se convierten en elefantes blancos". *Análisis local*, 81(6), 7-20.

Sennett, Richard (1997) (reimp. 2007). *Carne y piedra. El cuerpo y la ciudad en la civilización occidental*. Madrid: Alianza Editorial.

Sennett, Richard (2001). *Vida urbana e identidad personal. Los usos del orden*. Barcelona: Ediciones Península.

Serres, Michel (1991). *El contrato natural*. València: Pre-textos.

Servet, Mathilde (2010). "Les bibliothèques troisième lieu". *Bulletin des bibliothèques de France* [en línia], 4. Disponible a: http://bbf.enssib.fr/consulter/bbf-2010-04-0057-001.pdf. [consultat el 3 de setembre de 2012].

Sharp, Joanne (2009). "Geography and gender: what belongs to feminist geography? Emotion, power and change". *Progress in Human Geography*, 33(1), 74-80.

Sloterdijk, Peter (2008). "El primer día. La tercera sesión". A: Latour, Bruno i Gagliardi, Pasquale (dirs.). *Las atmósferas de la política. Diálogo sobre la democracia*. Madrid: Editorial Complutense, 74-82

Soja, Edward W. (1996). *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Blackwell.

Soja, Edward W. (2008). *Postmetrópolis. Estudios críticos sobre las ciudades y las regiones*. Madrid: Traficantes de sueños.

Solà-Morales, Manuel de (2006). "Centralitat simulada, centralitat dissimulada". *Quaderns d'arquitectura i urbanisme*, 249, 56-59.

Solà-Morales, Manuel de (2010). "La urbanitat de l'arquitectura". *Visions. Revista técnica de l'Escola Superior d'Arquitectura Tècnica de Barcelona*, 8, 6-24.

Stanchieri, Marco Luca (2012), "Reforma urbanística y génesis de la degradación: el caso de la afectación del PGM sobre el barrio de Vallcarca en Barcelona". *Diagonal*, 32, 40-44.

Subirats, Joan (2010). "Estrategias de las Entidades Locales ante el cambio social y las preocupaciones ciudadanas. El nuevo papel de los Gobiernos Locales". A: *Retos del municipalismo en un Estado cooperativo. Plan Estratégico FEMP Siglo XXI* (Universidad de Verano de El Escorial, julio de 2009). Federación Española de Municipios y Provincias, 41-55. Disponible a http://www.femp.es/files/3580-158-

fichero/El%20Municipalismo%20en%20un%20Estado%20Cooperativo.pdf [consultat el 5 de gener de 2013].

Tarragó Cid, Salvador (1973). "Los estragos (artísticos) del I Cinturón de Ronda." *Cuadernos de arquitectura y urbanismo* [en línia], 1973, 94, 3-5. http://www.raco.cat/index.php/CuadernosArquitecturaUrbanismo/article/view/111615 [consultat el 9 d'octubre de 2012].

Tarragó, Marçal (1976). *Política urbana y luchas sociales*. Barcelona: Editorial Avance.

Thrift, Nigel (1996). *Spatial formations*. Londres: Sage.

Thrift, Nigel (1997). "The still point". A: Pile, Steve i Keith, Michael (eds.). *Geographies of resistance*. Londres: Routledge, 124-151.

Thrift, Nigel (2004). "Intensities of feeling". *Geografiska Annaler*, 86 B, 57-72.

Thrift, Nigel (2008). *Non-Representational Theory: Space, politics, affect.* Londres: Routledge.

Tirado, Francisco J. i Mora, Martín (2004). *Cyborgs y extituciones. Nuevas formas para lo social*. Guadalajara, México: Universidad de Guadalajara.

Tonucci, Francesco (2004). *La ciudad de los niños. Un modo nuevo de pensar la ciudad*. Madrid: Fundación Germán Sánchez Ruipérez.

Tonucci, Francesco (2010). *Quan els infants diuen prou*. Barcelona: Editorial Graó.

U

Unió Temporal d'Escribes [UTE]. (2004). *Barcelona marca registrada. Un model per desarmar.* Barcelona: Virus.

V

Viaplana, Albert i Viaplana, David (2009). "Proyecto de remodelación de la Plaza Lesseps (Barcelona)". *Equipamientos y servicios municipales*, 142 (març/abril), 8-14.

Viveiros de Castro, Eduardo (2010). *Metafísicas caníbales. Líneas de antropología postestructural*. Buenos Aires: Katz.

Vocalia d'Urbanisme (1974). "La Via 'O'". *Butlletí Associació de Veïns Sector Plaça Lesseps*, 1, 8-9. Disponible a http://ddd.uab.cat/pub/ppc/butassveiAVSPL/butassveiAVSPL_a1974m9n1.pdf [consultat el 10 de setembre de 2013]

W

Whatmore, Sarah J. (2002). *Hybrid Geographies: Natures, Cultures, Spaces*. Londres: Sage.

Whatmore, Sarah (2006). "Materialist returns: practising cultural geography in and for a more-than-human world". *Cultural geographies*, 13, 600-609.

Whatson, Sophie (2006). *City Publics: The (Dis)enchantments of Urban Encounters*. Londres: Routledge.

Recursos web

Col·lectiu de pedagogies col·lectives i polítiques espacials Transductores: http://transductores.net

Decription de controverses: http://controverses.ensmp.fr/wordpress/

El informer de la Jaume Fuster: https://www.facebook.com/pages/El-informer-de-la-Jaume-Fuster/412599062148550

Esto no es un solar: http://estonoesunsolar.com

Green guerrillas: www.greenguerrillas.org

La graderia de la plaça Lesseps: https://www.facebook.com/pages/la-graderia-de-la-pla%C3%A7a-lesseps/120328954647309?fref=ts

La Trama Urbana: http://latramaurbana.net

Mapping controversies: http://www.msa.ac.uk/mac/Main/News?from=Main.Index

Observatori Metropolità de Barcelona: http://stupidcity.net

Racons Publics: http://fad.cat/projectesview/25

Recetas urbanas: http://www.recetasurbanas.net/v3/index.php/es/ini

Taller de Ficció del Poble Sec: http://tallerdeficcio.wordpress.com

Urban controversies: http://www.urbancontroversies.com/

Urban uncertainty: http://lsecities.net/objects/research-projects/urban-uncertainty

Vilaweb (2002): http://www.vilaweb.cat/noticia/470435/20020222/tanca-periode-dallegacions-lesseps-forta-participacio-veinal.html)

Premsa

ABC, 22 de novembre de 1972, "Se oponen al paso elevado de la plaza de Lesseps", 55.

ABC, 20 de juliol de 1975, "El lunes comienzan las obras para la 'tercera solución" de la plaza Lesseps", 18.

Avui, 11 de desembre de 2003, "El disseny redueix el pendent i augmenta la zona per a vianants. La plataforma veïnal continua reclamant solucions al trànsit de la ronda del Mig".

Avui, 18 de novembre de 2009 [Ed. digital]: Favà, Maria, "Mor l'alcalde del ple del no al català".

Bloc d'en Christopher, 30 d'octubre de 2008, "La plaça de Lesseps (Barcelona). Crònica d'un engany". [en línia]: http://bilanx.blogspot.com.es/2008/10/la-plaa-de-lesseps-barcelona-crnica-dun.html [consultat el 6 de maig de 2012]

Contes i narracions, 29 d'abril de 2009, "Una passejada pel meu barri". [en línia]: http://jcll-narracions.blogspot.com/2009/04/una-passejada-pel-meu-barri.html [consultat el 15 de juny de 2013]

El Mundo, 26 de gener de 1996: "Gràcia estudiará la posible reordenación de la plaza Lesseps. La concejala de distrito Teresa Sandoval duda de que el inicio de las obras se lleve a cabo durante esta legislatura".

El País, 10 d'octubre de 2001 [Ed. digital]: "La reforma de la plaza de Lesseps suprimirá las rampas y ganará terreno a los vehículos". Disponible a http://elpais.com/diario/2001/10/10/catalunya/1002676053_850215.html [consultat el 05 de novembre de 2013].

El País, 30 de desembre de 2001: "El rompecabezas de la plaza de Lesseps", 5.

El País, 22 de gener de 2002 [Ed.digital]: "La rehabilitzación de la plaza de Lesseps costará 30 millones de euros". Disponible a http://elpais.com/diario/2002/01/22/catalunya/1011665251_850215.html [consultat el 29 de novembre de 2013].

El País (Babelia), 18 de novembre de 2006: Zabalbeascoa, Anatxu, "Josep Llinàs: un arquitecto se retrata en sus trabajos", 20.

El País, 12 de juny de 2007: Montaner, Josep Maria, "El modelo Barcelona", 56.

El País (Quadern), 10 de juliol de 2008: Monteys, Xavier, "Plaça Lesseps".

El País (Catalunya), 18 de novembre de 2008: Antón, J. i Serra, C., "Albert Viaplana. Arquitecto y autor de la reforma de la plaza de Lesseps. 'El verde llegará', 7.

El País, 7 de febrer de 2009: Montaner, Josep M., "Olvido de la cultura del espacio público".

El País (Catalunya), 17 de setembre de 2011: Fancelli, Agustí, "El tótem del Guinardó". http://elpais.com/diario/2011/09/17/catalunya/1316221649_850215.html [consulta: 15 d'octubre de 2013].

El País (Quadern), 6 de desembre de 2012: Geli, Carles, "Costa justificar una nova biblioteca", 8.

El Peródico de Catalunya, 26 de novembre de 1998: "Dos propuestas para una plaza", 27.

El Periódico de Catalunya, 22 de gener de 2002: "La plaza de Lesseps se 'refundará' sin salvar nada de su actual diseño", 38.

El Periódico de Catalunya, 13 de març de 2002: "El proyecto de Lesseps será revisado en su integridad. Acuerdo en el peno del Distrito de Gracia", 47.

El Periódico de Catalunya, 10 de setembre de 2002: "Consulta individual a los vecinos de Lesseps sobre la nueva reforma", 36.

El Periódico de Catalunya, 12 de setembre de 2002: "Sobredosis de ideas en la plaza Lesseps", 49

El Periódico de Catalunya, 11 de desembre de 2003: "Cambios en un nudo viario crucial", 46.

El Periódico de Catalunya, 19 d'octubre de 2006: Fontova, Rosario, "La nueva biblioteca de Gràcia gana el FAD de Arquitectura", 36.

El Periódico de Catalunya, 26 d'octubre de 2011: "Patear Barcelona". *El Periódico de Catalunya*, 37.

El Punt, 11 de desembre de 2003, "Rebaixen el túnel de la ronda del Mig per ordenar la plaça Lesseps i doblar l'espai ciutadà. El projecte de reforma es va presentar ahir amb les protestes del grup de veïns, que reclamen solucions al cinturó barceloní".

El Punt, 24 de desembre de 2008 [Ed. digital]: "Lesseps, any 2013". Disponible a http://www.elpuntavui.cat/ma/article/2-societat/5-societat/291642--lesseps-any-2013-.html?cca=1 [consultat el 8 de novembre de 2013]

El vigilant del far, 15 de novembre de 2008, "Els vaixells de Lesseps. [en línia]: http://vigilant-far.blogspot.com/2008/11/els-vaixells-de-lesseps.html [consultat el 12 de juny de 2013]

La Vanguardia, 21 de novembre de 1946: "De la nueva urbanización de la Plaza de Lesseps", 9.

La Vanguardia, 4 de setembre de 1955: "Ante la nueva Plaza de Lesseps", 19.

La Vanguardia, 18 de maig de 1972: Pedret Muntañola, J., "El túnel central del Tibidabo condicionado a la construcción de la Vía O, a través de Gracia", 31.

La Vanguardia, 04 d'agost de 1972: "Anotaciones al pleno", 17.

La Vanguardia, 20 d'agost de 1972: "Los jardines de la plaza Lesseps", 26.

La Vanguardia, 17 de setembre de 1972: Puig de la Bellacasa, J.M.: "1.238 vecinos piden que sea subterráneo el paso del I Cinturón de Ronda en la plaza de Lesseps", 25.

La Vanguardia, 21 de setembre de 1972: "Amigos de la Ciudad de opone a nuevos pasos elevados", 27.

La Vanguardia, 23 de setembre de 1972: "El Ayuntamiento, dispuesto a reconsiderar la cuestión del paso elevado en la plaza Lesseps. Nota municipal sobre los enlaces en este núcleo ciudadano", 28.

La Vanguardia, 5 d'octubre de 1972: "Declaraciones del alcalde de la ciudad. El proyecto de los pasos elevados de plaza de Lesseps será sometido al beneplácito de los barceloneses", 32.

La Vanguardia, 20 d'octubre de 1972: "¿Información o consulta pública?", 25.

La Vanguardia, 21 d'octubre de 1972: "Declaraciones del alcalde de la ciudad. Exposición sobre la plaza de Lesseps: 'Brindo gustoso el espacio necesario a cualquier proyecto o sugerencia técnica'", 24.

La Vanguardia, 27 d'octubre de 1972: "A mediados de noviembre, exposición sobre las soluciones estudiadas para la plaza de Lesseps", 29.

La Vanguardia, 28 d'octubre de 1972: "El futuro de la plaza Lesseps preocupa a los 'Amigos de la Ciudad'", 44.

La Vanguardia, 28 d'octubre de 1972: "Las Asociaciones de Gracia manifiestan su oposición a los pasos elevados en la plaza Lesseps", 28.

La Vanguardia, 8 de novembre de 1972: "Las Asociaciones de Gracia reiteran su oposición al paso elevado en la plaza de Lesseps. Los Colegios de Arquitectos, Ingenieros Industriales y Aparejadores ofrecen su asesoramiento", 29.

La Vanguardia, 14 de novembre de 1972: "Barcelona: Seis soluciones para la plaza de Lesseps. Ayer fue inaugurada una exposición municipal sobre este problema ciudadano", 5-6.

La Vanguardia, 15 de novembre de 1972: "Inauguración de una esposición sobre los proyectos existentes para la plaza Lesseps", 1.

La Vanguardia, 16 de novembre de 1972: "El túnel de Vallvidrera estará concluido a primeros de 1975. 'Se va a procurar, por todos los medios a nuestro alcance, que la plaza de Lesseps no pierda su condición de lugar de convivencia ciudadana'", 29.

La Vanguardia, 24 de novembre de 1972: "Oposición de los gracienses a los pasos elevados en la plaza Lesseps. Reunión informativa en la cooperativa La Lealtad. Carta al alcalde con 4.844 firmas", 33.

La Vanguardia, 29 de novembre de 1972: "Los pasos elevados de la plaza Lesseps. Los gracienses informan a los ministros del Gobierno", 30.

La Vanguardia, 29 de novembre de 1972: Piera Llopart, J., "Solución Plaza Lesseps", 32.

La Vanguardia, 1 de desembre de 1972: "La plaza Lesseps: Una perspectiva que se quiere salvar", 1.

La Vanguardia, 1 de desembre de 1972: "Nueva exposición sobre la plaza Lesseps", 29.

La Vanguardia, 11 de gener de 1973: "¿Un aparcamiento para la plaza de Lesseps?", 24.

La Vanguardia, 24 de gener de 1973: "Distintas soluciones para el paso subterráneo de la plaza de Lesseps", 29.

La Vanguardia, 1 de febrer de 1973: "Las entidades de Gracia y Amigos de la Ciudad piden diálogo auténtico", 27.

La Vanguardia, 2 de febrer de 1973: "Nota de la Alcaldía sobre la plaza de Lesseps. 'La posibilidad de que los vecinos presenten proyectos está reconocida en la Carta Municipal'", 27.

La Vanguardia, 3 de febrer de 1973: "Amigos de la Ciudad replican la nota del alcalde", 25.

La Vanguardia, 13 de febrer de 1973: "Respuesta del Ayuntamiento a Amigos de la Ciudad sobre el tema de la plaza de Lesseps", 25.

La Vanguardia, 24 de febrer de 1973: "Interviene la Junta Municipal del distrito VIII. Propone unos determinados ingenieros para que estudien las soluciones elaboradas por los técnicos municipales", 29.

La Vanguardia, 2 de març de 1973: "Conversaciones entre vecinos y Ayuntamiento en busca de una solución satisfactoria para la plaza de Lesseps", 29.

La Vanguardia, 3 de març de 1973: "Nombramiento de una ponencia relacionada con la plaza de Lesseps", 31.

La Vanguardia, 4 de març de 1973: Carta abierta de los Colegios Profesionales y 'Amigos de la Ciudad' sobre la plaza Lesseps", 23.

La Vanguardia, 27 de març de 1973: "El alcalde recibirá hoy a representantes de Amigos de la Ciudad y entidades de Gracia. Le ofrecerán la lista con los cinco técnicos que han de elaborar el proyecto de Lesseps", 27.

La Vanguardia, 28 de març de 1973: "El equipo técnico propuesto por entidades de Gracia y 'Amigos de la Ciudad' para estudiar el paso subterráneo de Lesseps. La relación de sus componentes fue entregada ayer al alcalde", 29.

La Vanguardia, 7 d'abril de 1973: "Propuestas de técnicos para el estudio de la plaza de Lesseps", 31.

La Vanguardia, 1 de maig de 1973: "La urgente construcción del paso de la plaza Lesseps", 31.

La Vanguardia, 22 de setembre de 1973: "La ciudad día a día. Dos esquinas", 29.

La Vanguardia, 23 de desembre de 1973: "Problemas. Silencio sobre la plaza de Lesseps", 31.

La Vanguardia, 4 de gener de 1974: "La plaza Lesseps exige una inmediata solución", 27.

La Vanguardia, 11 de gener de 1974: "El alcalde pasa revista a problemas ciudadanos. A Lesseps no habrá sorpresas", 26.

La Vanguardia, 24 de febrer de 1974: "Plaza de Lesseps, solución salomónica", 1.

La Vanguardia, 28 de febrer de 1974: "Mañana, diálogo abierto sobre la plaza Lesseps", 25.

La Vanguardia, 2 de març de 1974: "Solución para la plaza de Lesseps", 1.

La Vanguardia, 2 de març de 1974: "El sr. Masó reunió a Corporaciones y Colegios Profesionales para exponer el proyecto", 27.

La Vanguardia, 5 de març de 1974: "Puntos oscuros en la tercera solución para la plaza Lesseps", 27.

La Vanguardia, 12 de maig de 1974: "Don Enrique Masó, primer año al frente de la alcaldía. Lo que propuso se está cumpliendo", 33.

La Vanguardia, 25 de maig de 1974: "Los vecinos tienen mucho que decir. El próximo mes de junio comenzarán las obras en el paso del I Cinturón por la plaza Lesseps", 30.

La Vanguardia, 29 de maig de 1974: "Lesseps se convertirá en el nudo de circulación más importante de la ciudad. Los vecinos piden exposición pública de la 'Tercera solución' para rectificar los errores del anteproyecto", 35.

La Vanguardia, 9 de juny de 1974: "El proyecto de la 'Solución Masó' para la plaza de Lesseps ya está terminado", 1.

La Vanguardia, 15 d'octubre de 1974: "Reparos del Colegio de Arquitectos a la 'Solución Futura' sobre Lesseps", 31.

La Vanguardia, 7 de novembre de 1974: "Amigos de la Ciudad se opone a la construcción de la llamada Vía O en Gracia", 29.

La Vanguardia, 14 de juny de 1975: La Corporación Metropolitana aprueba definitivamente pasos a distinto nivel en la plaza de Lesseps", 1.

La Vanguardia, 22 de juliol de 1975: "Han comenzado las obras de remodelación de la plaza Lesseps", 26.

La Vanguardia, 7 d'agost de 1975: "El aspecto de Barcelona", 18.

La Vanguardia, 28 d'octubre de 1975: "El Ayuntamiento dice 'no' a todo loque han pedido los vecinos de Gracia sobre Lesseps", 35.

La Vanguardia, 30 de novembre de 1975: "Visita del alcalde a las obras de la plaza de Lesseps y de los accesos al túnel", 26.

La Vanguardia, 5 de novembre de 1976: "Pronto, la nueva plaza de Lesseps", 1.

La Vanguardia, 28 de desembre de 1977: "Excesiva demora en la terminación de las obras de la plaza Lesseps", 23.

La Vanguardia, 11 d'octubre de 1978: "La plaza de Lesseps, obra inacabada", 39.

La Vanguardia, 9 d'octubre de 1997: "La plaza Lesseps dejará de ser un nido de túneles", 1-3

La Vanguardia, 13 de febrer de 2002: "Los vecinos temen más tráfico y ruido con la reforma de Lesseps. Una asamblea vecinal rechaza el proyecto municipal y piden que baje el nivel de Mitre para que la plaza sea 'plana y sin joroba'", 6.

La Vanguardia, 20 de febrer de 2002: "Pancartas en Lesseps contra la reforma", 5.

La Vanguardia, 24 de febrer de 2002: "Acercamiento mínimo en el conflicto de Lesseps", 6.

La Vanguardia, 28 de febrer de 2002: "Los vecinos de Lesseps inician las movilizaciones", 5.

La Vanguardia, 13 de setembre de 2002: "Urbanismo participativo", 3.

La Vanguardia, 11 de desembre de 2003: Suñé, Ramon, "Pensamiento único o participación", 3.

La Vanguardia (*Culturas*), 20 d'agost de 2003: González, Itziar, "Ciudad y alquimia en Lesseps", 16-17.

La Vanguardia (Culturas), 28 d'octubre de 2009: Montaner, Josep M. i Muixí, Zaida, "A la altura de niños y niñas", 22-23.

La Vanguardia, 15 de noviembre de 2010: Vila, Ivan, "Águeda Sánchez: 'La Jaume Fuster funciona a la práctica como la biblioteca central de Barcelona'.

La Vanguardia, 7 de desembre de 2010, "Las bibliotecas implantan fórmulas para evitar problemas por la presencia de indigentes".

La Vanguardia (Culturas), 7 de novembre de 2012: Pérez-Hita, Félix, "Senders de desig", 3-5.

L'independent de Gràcia, novembre de 2001: "Desinformació a Lesseps", 3.

L'independent de Gràcia, 6 de febrer de 2009: Brau, Lluís i Ramon, Toni, "Plaça Lesseps. Entorn de la participació (1), 3.

L'independent de Gràcia, 13 de febrer de 2009: Brau, Lluís i Ramon, Toni, " El carter sempre truca dues vegades" (i 2), 3.

L'Independent de Gràcia, 15 de gener de 2010, "Lesseps diu adéu a Maig 1937, la casa okupada que va unir okupes i veïns", 15.

L'independent de Gràcia, 30 d'abril de 2010: Associació de Veïns i Comerciants de la plaça Lesseps, "I el 'teatret' de Lesseps?, 4.

L'independent de Gràcia, 7 de maig de 2010: Casal, Fernando i Varga, Carme, "A propòsit del 'teatret' de Lesseps", 4.

L'independent de Gràcia, 14 de maig de 2010: Matute Girau, M. Concepció, "Més debat sobre el teatret", 4.

No-Do (1970). Nº 1418ª 09-03-1970. http://www.rtve.es/filmoteca/no-do/not-1418/1486729/

Seny i rauxa, 8 de maig de 2011, "El Putxet vs. Lesseps". [en línia]: http://muntsape.blogspot.com.es/2011/05/el-putxet-vs-lesseps.html [consultat el 8 d'abril de 2012]

Totxanes, totxos i maons, 12 de desembre de 2008, "Plaça Lesseps: instruccions d'ús (i IV, de moment). [en línia]: http://blocs.mesvilaweb.cat/node/view/id/116261 [consultat el 4 de juliol de 2013]